

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎNȚILNIREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU CU OAMENII DE ȘTIINȚĂ DIN DOMENIUL ISTORIEI. OBIECTIVE PRIORITARE ALE ISTORICILOR ROMÂNI LA AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANII SOCIALISMULUI
CONTRIBUȚIA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

CONSTANTIN PREDA
FLORENTINA PREDA

ÎNFĂPTUIRI ȘI PRIORITĂȚI ÎN MEDIEVISTICA ROMÂNEASCĂ

PAUL CERNOVODEANU
CONSTANTIN REZACHEVICI

REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ALE ISTORIOGRAFIEI EPOCII MODERNE
COORDONATE MAJORE ÎN INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNIEI DINTRE 1918-1980

GHEORGHE I. IONIȚĂ
IOAN SCURTU

CERCETĂRILE ROMÂNEȘTI DE ISTORIE UNIVERSALĂ DIN ULTIMELE TREI DECENII ȘI JUMĂTATE

ZOE PETRE
RADU MANOLESCU
CONSTANTIN BUȘE

78

TOMUL 33

1980

Iulie—August

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjuncț*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71 021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136-137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

71261 — București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 7—8
Iulie—August 1980

S U M A R

Întâlnirea tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU cu oamenii de știință din domeniul istoriei. Obiective prioritare ale istoricilor români la al XV-lea Congres internațional de științe istorice 1247

DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANII SOCIALISMULUI

CONSTANTIN PREDĂ, FLORENTINA PREDĂ, Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei vechi a României 1253
PAUL CERNOVODEANU, CONSTANTIN REZACHEVICI, Înfăptuiri și priorități în mediavistica românească 1281
DAN BERINDEI, Realizări și perspective ale istoriografiei epocii moderne 1377
GHEORGHE I. IONIȚĂ, IOAN SCURTU, Coordonate majore în investigarea istoriei României dintre 1918—1980 1403

ZOE PETRE, RADU MANOLESCU, CONSTANTIN BUȘE, Cercetările românești de istorie universală din ultimele trei decenii și jumătate 1441

DAMASCHIN MIOC, IOAN CHIPER, Editarea izvoarelor istoriei naționale — preocupare constantă a școlii istorice românești contemporane 1489
Colonel CONSTANTIN NICOLAE, Istoriografia militară românească în anii socialismului 1521
LUDOVIC DEMÉNY, Cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română 1543
LUCIAN BOIA, Studiile de istorie a istoriografiei 1569
LOUIS ROMAN, Cercetările de demografie istorică 1581
DAMIAN BOGDAN, Științele speciale istorice 1603

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, No 7—8
Juillet—Août 1980

SOMMAIRE

- L'entretien du président NICOLAE CEAUȘESCU avec les scientifiques travaillant dans le domaine de l'histoire. Objectifs prioritaires des historiens roumains au XVe Congrès International des sciences historiques 1247

LE DEVELOPPEMENT DE L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE PENDANT LES ANNÉES DU SOCIALISME

- CONSTANTIN PREDA, FLORENTINA PREDA, L'apport des recherches archéologiques à l'étude de l'histoire ancienne de la Roumanie 1253
PAUL CERNOVODEANU, CONSTANTIN REZACHEVICI, Réalisations et priorités dans l'étude de l'histoire médiévale roumaine 1281
DAN BERINDEI, Résultats et perspectives de l'historiographie de l'époque moderne . . 1377
GHEORGHE I. IONIȚĂ, IOAN SCURTU, Coordonnées majeures dans l'investigation de l'histoire de Roumanie entre 1918—1980 1403

★

- ZOE PETRE, RADU MANOLESCU, CONSTANTIN BUȘE, Les recherches roumaines du domaine de l'histoire universelle des 35 dernières années 1441

★

- DAMASCHIN MIOC, IOAN CHIPER, L'édition des sources de l'histoire nationale — préoccupation constante de l'école historique roumaine contemporaine 1489
Colonel CONSTANTIN NICOLAE, L'historiographie militaire roumaine pendant les années du socialisme 1521
LUDOVIC DEMÉNY, L'étude de l'histoire des nationalités cohabitantes et de leur fraternité avec la nation roumaine 1543
LUCIAN BOIA, Les études d'histoire de l'historiographie 1569
LOUIS ROMAN, Les recherches de démographie historique 1581
DAMIAN BOGDAN, Les sciences spéciales historiques 1603

ÎNȚILNIREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU CU OAMENII DE ȘTIINȚĂ DIN DOMENIUL ISTORIEI. OBIECTIVE PRIORITARE ALE ISTORICILOR ROMÂNI LA AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

În ziua de 27 mai 1980, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, a avut o întâlnire de lucru cu reprezentanții ai oamenilor de știință din domeniul istoriei — membri și membri corespondenți ai Academiei Republicii Socialiste România, ai Academiei de Științe Sociale și Politice, directori ai institutelor de cercetare, profesori și alte cadre din învățământ și cercetarea științifică, muzeografi. Întâlnirea a fost consacrată analizei stadiului de pregătire a istoricilor români în vederea celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, care va avea loc la București între 10 și 17 august. Au mai participat tovarășa Elena Ceaușescu și tovarășii Virgil Cazacu, Paul Niculescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Ștefan Voitec și Ilie Rădulescu.

La întâlnire erau prezenți câteva zeci de reprezentanți ai istoricilor români. În cursul câtorva ore, participanții care au luat cuvântul au exprimat secretarului general al partidului viile lor mulțumiri pentru grija sa constantă față de dezvoltarea istoriografiei. A fost subliniat faptul că astfel de întâlniri au devenit tradiționale. Vorbitorii au evidențiat rolul deosebit pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu l-a avut în mod constant în orientarea cercetărilor istorice, în dezvoltarea studiului istoriei în învățământul de toate gradele, în stabilirea liniilor directoare ale activității frontului istoric în ansamblul său.

În mod efectiv, în perioada următoare Congresului al IX-lea al partidului, care a inaugurat o epocă de profunde și multilaterale transformări, în toate domeniile de activitate, inclusiv în cercetarea științifică, întâlnirile dintre secretarul general la Partidului Comunist Român cu istoricii au constituit un permanent stimul pentru activitatea acestora și pentru buna desfășurare a muncii întregului front istoric, pentru punerea în valoare a bogatelor tradiții progresiste, revoluționare ale poporului român, ale clasei sale muncitoare și ale partidului său comunist. Adinca recunoștință a istoricilor a fost exprimată de vorbitori, care au reliefat ajutorul prețios pe care-l găsesc în opera teoretică și practică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, în indicațiile și îndemnurile secretarului general al partidului și președintelui republicii.

La inițiativa și cu contribuția directă a tovarășului Nicolae Ceaușescu, au arătat vorbitorii, problemele de istorie ocupă o poziție importantă în

procesele de edificare a noii societăți socialiste și ele și-au găsit reflec-tarea într-un mod pregnant în Programul partidului. Rolul istoriei a fost în repetate rânduri evidențiat de secretarul general al partidului, ca parte importantă a întregii activități politice și ideologice, în vederea edificării noii orînduiri, a formării omului nou, cu o înaltă conștiință patriotică, revoluționară. „De ce acordăm noi o așa de mare atenție tradițiilor luptei patriotice și revoluționare? — arăta încă cu mulți ani în urmă tovarășul Nicolae Ceaușescu —. Noi, comuniștii, considerăm că este o datorie de onoare de a studia, cunoaște și cinști cum se cuvine pe cei care și-au dat viața pentru libertatea națională și socială a po-popului român. Noi, comuniștii, sîntem continuatorii a tot ceea ce are mai bun poporul român. Partidul comunist nu a apărut întîmplător în Ro-mânia. El este rezultatul unui întreg proces istoric de dezvoltare econo-mică-socială, care a dus la maturizarea clasei muncitoare, a luptei revo-luționare și la formarea Partidului Comunist Român. Oare cum ar fi posibil ca un partid care își propune să conducă poporul pe calea făuririi unei orînduiri mai drepte, a orînduiri socialiste, să nu cunoască trecutul de luptă? Îmi închipui că un asemenea partid ar fi sărac, ar fi lipsit de vlagă și fără nici o îndoială că nu s-ar putea bucura nici de încrederea poporului. Or, tocmai pentru că partidul nostru continuă cele mai bune tradiții de luptă ale poporului, trage învățăminte din experiența trecu-tului și depune eforturi pentru a asigura mersul înainte spre o viață mai bună a poporului, pentru construirea orînduiri socialiste, el se bucură de stima și de încrederea nelimitată a întregului nostru popor”. „Oare cum s-ar simți un popor — mai sublinia cu același prilej secre-sarul general al partidului — care nu și-ar cunoaște trecutul, nu și-ar cunoaște istoria, nu ar prețui și nu ar cinști această istorie? Nu ar fi ca un copil care nu și-ar cunoaște părinții și se simte străin în lume? Fără îndoială că așa ar fi. . . Iată de ce noi avem datoria să cunoaștem, să studiem trecutul de luptă al poporului nostru”¹.

Vorbitorii au raportat în întîlnirea de lucru de la 27 mai condu-cerii partidului asupra muncii și activității istoricilor, ca și asupra sta-diului de pregătire a apropiatei și prestigioasei reuniuni internaționale ce urmează să aibă loc la București². Ei au cerut sprijinul secretarului general al partidului pentru ridicarea la o treaptă și mai înaltă a acti-vității lor. Înfățișînd rezultatele obținute în domeniul cercetării istorice din țara noastră, participanții s-au angajat să acționeze în continuare, cu dăruire și pasiune revoluționară, cu elan patriotic, în spiritul hotăr-riilor Congresului al XII-lea al partidului, al indicațiilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, pentru dezvoltarea cercetărilor istorice, sporindu-și aportul la activitatea de educare socialistă, patriotică, a maselor largi, la îmbogățirea tezaurului de cultură și civilizație al poporului nostru, la afirmarea tot mai puternică a școlii românești de istorie pe plan inter-național. Totodată, exprimînd secretarului general al partidului și pre-sedintelui republicii întreaga lor grațitudine pentru grija pe care o poartă bunei pregătiri a celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, 1968, p. 462—463.

² Pentru întîlnire vezi „Scnteia” din 28 mai 1980.

Istorice, pentru deosebitul interes pe care-l manifestă în această privință, vorbitorii au subliniat hotărârea lor și a tuturor istoricilor români de a face totul pentru a contribui la reușita deplină a acestei importante reuniuni științifice, menită să servească prieteniei și colaborării între toate popoarele, cauzei păcii și progresului în întreaga lume.

Cuvîntul pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu l-a rostit în încheierea întîlnirii de lucru a înfățișat sarcinile ce revin istoricilor români în cadrul pregătirilor pentru cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. Principala indicație pe care a dat-o secretarul general al partidului istoricilor din patria noastră a fost aceea de a se acționa stăruitor pentru ca apropiata reuniune să contribuie la întărirea colaborării și conlucrării între popoare și națiuni, între state, pornindu-se de la noile principii de relații internaționale care se afirmă cu putere astăzi în lume, ale deplinei egalități în drepturi, respectului independenței și suveranității fiecărei națiuni, neamstecului în treburile interne ale altor popoare. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a cerut istoricilor români „a acționa în așa fel încît în Congres să predomină nu divergențele, nu deosebirile de vederi, ci ceea ce este comun, ceea ce trebuie să ducă la întărirea colaborării, conlucrării”.

Secretarul general al partidului a subliniat necesitatea ca istoricii să pornească în activitatea lor „de la realitățile existente astăzi pe care nimeni nu le mai poate schimba”. „Aceste realități — s-a remarcat în cuvîntul tovarășului Nicolae Ceaușescu — arată că astăzi în Europa există națiuni independente, state care au granițe ce trebuie respectate și orice punere în discuție a independenței și granițelor lor înseamnă o politică revanșardă, care nu ar duce decît la război. Tocmai de aceea trebuie să se combată orice încercări de a pune în discuție aceste realități existente astăzi în lume”.

O deosebită însemnătate a fost acordată în cuvîntul președintelui țării adresat istoricilor materialismului dialectic și istoric, faptului că în studierea proceselor istorice trebuie să se pornească „de la adevărul că istoria omenirii, a popoarelor, din cele mai îndepărtate timpuri, este strîns legată de condițiunile de muncă, de viață, de dezvoltarea treptată a forțelor de producție”. „În procesul muncii — s-a arătat mai departe — oamenii s-au constituit în comunități mai mici sau mai mari; în procesul muncii și al perfecționării mijloacelor de producție, în lupta cu natura ei au învățat să lucreze împreună, să conlucreze și să gîndească la ceea ce trebuie să facă pentru a rezista tuturor vitregiilor, pentru a-și asigura o viață civilizată”. Totodată, secretarul general al partidului a cerut istoricilor să nu stăruie asupra „unor momente și fapte istorice izolate”, ci să pornească în cercetările lor mai ales „de la condițiile generale în care s-a format și dezvoltat un popor sau altul”.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu a evidențiat importanța conlucrării popoarelor în cursul proceselor istorice. A nu ține în seamă „strînsa interdependență a civilizațiilor, a arătat secretarul general al partidului, atunci ar însemna să cădem pe panta unui naționalism îngust care nu servește nimănui”. În cuvînt a fost relevată însemnătatea contactelor care s-au dezvoltat între civilizația dacă și celelalte civilizații ale lumii antice cu care ea s-a găsit în mod obiectiv în legătură. Totodată, tovarășul Nicolae Ceaușescu a analizat împrejurările și consecințele istorice ale

cuceririi romane, cerind istoricilor a nu absolutiza numai unele aspecte ale acestui proces istoric, și a recomandat să se țină seama de faptul că „din această conviețuire a dacilor și romanilor s-a dezvoltat o formă superioară de viață care a continuat și după retragerea trupelor romane” și au fost create condițiile istorice pentru formarea unui „popor nou, poporul român”, „cu o fizionomie proprie, cu un fel de a fi propriu”.

Secretarul general al partidului a indicat istoricilor „să pună accentul pe acele fapte istorice care au favorizat contacte de viață și influențe reciproce între populațiile acestor meleaguri, proces care a stat la baza formării națiunii noastre, a popoarelor din Balcani, a altor popoare învecinate”. „Trebuie să evidențiem ceea ce au realizat în comun popoarele noastre — a mai arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu, faptul că civilizația lor este rodul conlucrării. Este cunoscut că în condițiile cînd n-a existat această conlucrare, popoarele din această parte a Europei au căzut sub dominația imperiilor străine. Deci este de datoria noastră să demonstrăm că ceea ce am realizat și că însăși existența națiunilor noastre este, pînă la urmă, rezultatul faptului că înaintașii noștri, în momente istorice grele, au găsit calea de a conlucra”. Secretarul general al partidului a ținut să evidențieze într-un mod deosebit sfera relațiilor istorice ale poporului român cu popoarele vecine. „Abordînd problemele României — s-a arătat în cuvînt —, ale conlucrării în Balcani și cu toți ceilalți vecini, trebuie să pornim deci de la comunitatea de interese a popoarelor noastre, care este o realitate ce s-a creat în cursul dezvoltării istorice, problemele economice avînd rolul hotărîtor, la care s-a adăugat lupta pentru independență, pentru dezvoltarea științei și culturii a întregii civilizații”.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu a mai subliniat faptul că procesul strînsei conlucrări a avut consecințe deosebit de importante și pe plan intern, ea asigurînd însăși dezvoltarea istorică a poporului român. „Conlucrarea dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, îndeosebi interdependența lor economică, a arătat președintele țării, au avut un rol hotărîtor în cristalizarea sentimentelor originii comune daco-romane și ale unității”. Mihai Viteazul dînd „glas” acestor realități, a fost un purtător de cuvînt. Stăruitor, a fost evidențiat rolul hotărîtor pe care l-au avut și îl au întotdeauna în cursul proceselor istorice factorii economici.

Secretarul general al partidului a evidențiat cu deosebită pregnanță strînsa corelare dintre istorie și actualitate, dînd prin aceasta un nou îndemn istoricilor de a ține seama în activitatea lor „de necesitatea ca știința istorică să pornească de la realități, de la cerințele respectării independenței naționale a popoarelor, a conlucrării active într-unel, în vederea dezvoltării lor economico-sociale, pe principiul disciplinei egalității și ale respectului reciproc”.

Constatînd existența firească a unor „confruntări de idei” sau a unor „puncte de vedere diferite”, tovarășul Nicolae Ceaușescu a indicat istoricilor români de a avea o poziție constructivă în clarificarea unor astfel de probleme, ei trebuind pe deoparte „a da o ripostă formelor oricărora încercări de a falsifica istoria, de a denatura realitatea”, dar pe de altă parte intervențiile lor trebuind să ducă „nu la ascuțirea divergențelor și contradicțiilor, ci la găsirea a ceea ce a fost și este comun,

la sublinierea învățămintelor pe care trebuie să le tragem pentru prezent și viitor”.

Ca întotdeauna, secretarul general al partidului a ținut să evidențieze rolul decisiv pe care masele îl joacă, ca făuritoare ale istoriei. „În marile bătălii sociale și naționale, arăta altădată tovarășul Nicolae Ceaușescu — din rîndul maselor largi populare s-au ridicat și se ridică mii și mii de luptători revoluționari, militanți și conducători politici de seamă”³. Cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, istoricii români urmează să acorde întreaga grijă, potrivit îndrumărilor primite la 27 mai 1980, „punerii cu putere în relief a rolului istoric al maselor populare, al popoarelor înseși, a luptelor pentru eliberarea socială și națională”.

Secretarul general al partidului a abordat, de asemenea, și problema națională, evidențiind încă o dată faptul esențial al rezolvării problemei în Republica Socialistă România, al griiei constante ca naționalitățile să beneficieze de cuceririle civilizației socialiste. Folosirea limbii, ca și a tuturor libertăților, implică însă, s-a arătat în cuvîntul adresat istoricilor, „obligația comună de a face ca prin munca unită a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, să triumfe socialismul în fiecare din țările noastre, de a asigura, printr-o strînsă conlucrare, progresul lor rapid și multilateral, respectînd principiile care stau la baza idealurilor societății socialiste”.

Cercetarea istorică, sublinia cu alt prilej tovarășul Nicolae Ceaușescu, reliefind corelarea dintre trecut, prezent și viitor, departe de a constitui o investigație cu caracter strict documentar a trecutului, este în bună măsură — așa cum arată viața — și o știință a prezentului. Istoria oferă concluzii și învățăminte despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punînd în evidență atît ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cît și piedicile ridicate de-a curmezișul evoluției și care au costat scump umanitatea, au întîrziat progresul unor națiuni”. „Rezultatele cercetărilor istorice, sublinia mai departe tot atunci secretarul general al partidului, sînt de natură să ajute omenirea contemporană să înțeleagă mai bine legile obiective care guvernează societatea, necesitatea de a acționa în spiritul cerințelor progresului. De asemenea, istoria este chemată să sprijine, prin concluziile sale, perfecționarea organizării societății de azi, relațiile dintre state și națiuni, conlucrarea pașnică dintre toate popoarele lumii”⁴. Înscriindu-se pe aceleași coordonate de înalt umanism, tovarășul Nicolae Ceaușescu a folosit și întîlnirea sa cu reprezentanții istoricilor pentru a evidenția misiunea contemporană a istoriei. „Avem obligația a arătat secretarul general al partidului — să ducem o asemenea politică, inclusiv în domeniul istoriei, încît să contribuim la crearea unui viitor al prieteniei și frăției tuturor popoarelor. În judecarea faptelor și evenimentelor istorice să ținem seama de ceea ce trebuie să realizăm, de opțiunea noastră spre o politică generală de prietenie, de colaborare între popoare”. „Trebuie să fim fermi, a adăugat mai departe,

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, 1968, p. 337.

⁴ *Ibidem*, vol. 6, p. 423—424.

împotriva politicii imperialiste de forță, de dictat, pentru o politică de largă conlucrare economică, cultural-științifică, de egalitate și respect între toate popoarele. Numai așa istoria va servi adevăratelor scopuri ale științei și, totodată, năzuințelor noastre socialiste, politicii de dezvoltare a României, a poporului nostru, asigurându-i un loc demn, egal, în cadrul națiunilor socialiste, al tuturor națiunilor lumii”.

În ultima parte a cuvîntului său, secretarul general al partidului a făcut o serie de recomandări privind îmbunătățirea activității de cercetare în domeniul istoriei, elaborarea Tratatului de istorie a României și a altor lucrări fundamentale. În încheiere, tovarășul Nicolae Ceaușescu și-a exprimat încrederea în istoricii români, arătînd că este convins că ei își vor face pe deplin datoria „ca patrioți și revoluționari”, punîndu-și întreaga energie și pasiune „în slujba intereselor națiunii noastre, a construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, a afirmării puternice a României în rîndul statelor lumii, a voinței poporului român de a trăi în libertate, pace și colaborare cu toate popoarele”. „În acest fel — a subliniat secretarul general al partidului în legătură cu apropiata și prestigioasă reuniune internațională din această vară — vom aduce o contribuție importantă la creșterea nivelului științific al Congresului, la afirmarea lui ca o puternică manifestare a colaborării, a luptei pentru destindere, pentru independență națională și pace”.

Întîlnirea de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu cu reprezentanții istoricilor a marcat un moment de seamă în procesul de dezvoltare a istoriografiei românești. Indicațiile prețioase, îndrumările concrete, dar mai ales interesul deosebit pe care președintele țării l-a arătat din nou față de știința istoriei reprezintă un sprijin neprecupețit pentru slujitorii lui Clio din țara noastră. Totodată, această întîlnire a avut un profund ecou și dincolo de hotarele țării, atît atenția acordată istoriei și problemelor ei, ca și celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorie, de secretarul general al Partidului Comunist Român, cît și poziția sa principială și dorința de pace și conlucrare au impresionat pe istoricii din alte țări atunci cînd au luat cunoștință de importantul eveniment ce a avut loc la București. Cele aproape patru ore consacrate de tovarășul Nicolae Ceaușescu din timpul său prețios acestei întîlniri de lucru vor rămîne ca unul din marile momente ale dezvoltării istoriografiei din România socialistă, iar participanții la întîlnire, ca și toți istoricii din patria noastră, vor ține seamă cu elan și dăruire patriotică de îndemnul prețios primit cu acest prilej. Reuniunea de lucru de la 27 mai 1980 reprezintă nu un episod trecător, ci un moment de cotitură și de referință în procesul de ascensiune și dezvoltare al istoriografiei din Republica Socialistă România.

DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANII SOCIALISMULUI

CONTRIBUȚIA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

DE

CONSTANTIN PREDA, FLORENTINA PREDA

Arheologia românească împreună cu celelalte domenii de cercetare înrudite, epigrafia și numismatica, au cunoscut, alături de întreaga istoriografie din țara noastră, în anii de după 1944, un avânt cu totul deosebit. Reorganizarea în 1949 a activității arheologice din România a pus bazele unei cercetări științifice și sistematice, cu colective mari și complexe de arheologi, distribuite de așa manieră încît să cuprindă, pe cît posibil, întreg teritoriul țării și principalele probleme și etape ale istoriei vechi și medievale. Noile cercetări s-au desfășurat într-o viziune istorică modernă, utilizînd materialismul dialectic și istoric ca metodă de lucru și de interpretare a datelor și faptelor arheologice.

Odată cu extinderea și dezvoltarea rețelei de muzee de istorie județene a sporit în mod simțitor și numărul șantiierelor arheologice. Astfel s-a ajuns la sporirea simțitoare a descoperirilor, a problemelor urmărite prin săpături și la îmbogățirea substanțială a cunoștințelor noastre privind fiecare etapă istorică în parte. Datorită multiplelor și valoroaselor rezultate obținute de pe urma săpăturilor de după 1944 (și mai ales a celor ulterioare anului 1965), întreaga istorie veche a României ni se înfățișează ca un tot unitar și logic, într-o dezvoltare continuă firească, fără marile lacune care persistaseră multă vreme. Rezolvări însemnate s-au obținut în problemele de antropogeneză și de evoluție a primelor manifestări de viață umană în spațiul carpato-danubian și pontic, în stabilirea raporturilor și cronologiei culturilor neoliticului, în cunoașterea procesului de constituire și dezvoltare, a neamurilor trace de-a lungul epocii bronzului și a primei vîrste a fierului și în domeniul istoriei și civilizației geto-dace. Contribuții de-a dreptul spectaculoase s-au adus la istoria mileniului I e.n., respectiv a etnogenezei românești, cu principalele sale componente și faze, continuitatea dacică, romanizarea, sinteza daco-romană și românii.

Rezultatele săpăturilor și cercetărilor arheologice au fost valorificate printr-un mare număr de studii, rapoarte de săpături și monografii. Pe lângă revistele Institutului de arheologie, „Dacia”, SCIVA, Materiale, Studii și cercetări de numismatică, și reluarea celor regionale Apulum (Alba Iulia), Sargetia (Deva), au luat ființă multe publicații de specialitate în principalele centre din țară, printre care se numără: „Studii clasice”,

„Revista Muzeelor”, Muzeul Național, Materiale de istorie și muzeografie (București), Acta Musei Napocensis, Pontica (Constanța), Peuce (Tulcea), Arheologia Moldovei (Iași), Danubius (Galați), Carpica (Bacău) Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț) Drobeta (T. Severin), Valachica (Tîrgoviște), Banatica (Reșița), Tibiscus (Timișoara), Ziridava (Arad), Buridava (R. Vilcea), Aluta (Sf. Gheorghe), Crisia (Oradea), Cumidava (Brașov), Historica (Craiova), Studii și comunicări (Pitești și Sibiu), Studii și Materiale (Suceava), Acta Musei Polissensis (Zalău), etc. În paginile tuturor acestor publicații sînt valorificate materialele descoperite, studii de istorie, dezbateri de tot felul, recenzii și note bibliografice. Toate acestea contribuie permanent la reconstituirea istoriei vechi a țării noastre și la creșterea prestigiului arheologiei românești în lume. Primul volum al Tratatului de istorie a României și Dicționarul de istoria veche a României se sprijină în cea mai mare parte pe rezultatele ultimelor cercetări arheologice. În planul de perspectivă, arheologiei românești îi revin, ca și pînă acum, sarcini importante care au scop principal studierea unor probleme prioritare legate de istoria și civilizația tracilor, a geto-dacilor și a populației vechi românești.

Cercetările arheologice din ultimele trei decenii au îmbogățit în mod substanțial istoria primelor comunități umane din spațiul carpato-danubian și pontic ¹. În perioada antebelică, cunoștințele noastre referitoare la epoca paleolitică se reduceau la cîteva descoperiri și cercetări izolate, pe baza cărora se putea vorbi doar de unele prezențe și activități umane în fazele tirzii ale acestei perioade ². În prezent, grație numeroaselor săpături arheologice sistematice, avem o imagine mult mai completă asupra celor dintii manifestări de viață umană de pe teritoriul României. Cercetările făcute în părțile de vest ale Munteniei, pe văile apelor Dirjov, Mozac, Dimbovnic, Teslui, respectiv între văile riurilor Olt și Argeș, au dus la descoperirea celor mai vechi unelte de piatră din țara noastră. Acestea aparțin paleoliticului inferior și datează cu cca un milion de ani din urmă ³. Apariția la Bugiulești (jud. Vilcea) în unui bogat material osteologic, aparținînd mai multor specii de mamifere fosile, printre care se află și oase sparte probabil intenționat, care ar indica o anumită activitate conștientă a unor hominide, lasă deschisă posibilitatea ca cele dintii manifestări de viață umană pe teritoriul României să fie chiar mai vechi de un milion de ani ⁴.

¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dacia, NS, 1, 1957, p. 41—60; 2, 1958, p. 5—34; 383—391; 5, 1961, p. 5—19; idem, *Istoria României*, I, 1960, p. 3—35; Idem, SCIV, 15, 1964, 3, p. 307—317; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 11—34; M. Bîlîr, *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1972, M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul în Banat*, București, 1978; Eugen Comșa, *Bibliografia paleoliticului și mezoliticului de pe teritoriul României*, București, 1978; M. Cioculmaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, 1980.

² C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dacia, 5—6, 1938, p. 41—107; N. N. Moroșan, Anuarul Institutului geologic al României, 19, 1938, p. 1—160.

³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, și D. Nicolăescu-Plopșor, Dacia, NS, 7, 1963, p. 9—25; C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, 15, 1964, 3, p. 307—320.

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dacia, NS, 8, 1964, p. 47—52; SCA, I, 1964, 1, p. 39—46; idem Comunicări, Centrul de Ist. Filol. și Etnogr., Craiova, 2, 1968, p. 3—23; 3, 1968, p. 3—12; L. Roșu, R M, 3, 1966, 1, p. 2—6; Drobeta, I, 1974, p. 9—17.

Pentru faza mijlocie a paleoliticului, cunoscută sub numele de musterian, contribuții însemnate au adus cercetările din peștera de la Baia de Fier⁵ (Oltenia), Ripiceni⁶ (Moldova), Nandru⁷ (Transilvania) și cele din Dobrogea, de la Cheia, Mamaia-sat și Ovidiu⁸. Paleoliticul superior apare și mai bine documentat, fiind reprezentat de culturile aurignaciană și gravetiană, care, împreună, acoperă întreg spațiul carpato-danubian și pontic. În această privință sînt de remarcă descoperirile de la Ripiceni⁹, Ceahlău¹⁰, Mitoc¹¹ (Moldova) Cheia și Adam¹² (Dobrogea), Lapoș¹³ și Malul Roșu-Giurgiu¹⁴ (Muntenia) Baia de Fier¹⁵ și Zona Porților de Fier¹⁶ (Oltenia) Rîșnov¹⁷, Țara Oașului¹⁸, Tincova, Românești-Dumbrăvița și Coava¹⁹ (Transilvania și Banat).

Precizări importante au adus săpăturile arheologice mai recente în definirea și caracterul fazei de trecere de la paleolitic la neolitic²⁰ (epi-paleolitic-mezolitic). Descoperiri semnificative s-au făcut în poenele înalte

⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 195—209; 7, 1—2, 1956, p. 14—35; Materiale, 3, 1957, p. 13—27.

⁶ Al. Păunescu, Dacia, NS, 9, 1965, p. 5—13.

⁷ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Materiale, 3, 1957, p. 29—39; C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu, Materiale, 5, 1959, p. 22—29.

⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și Al. Bolomey, Materiale, 5, 1959, p. 15—22; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțuchi, Materiale, 6, 1959, p. 43—49; D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 16—20 inclusiv bibliografia; M. Cîrcumaru, Pontica, 1971, p. 23—28; Al. Păunescu și colab., Pontica, 5, 1972, p. 11—26.

⁹ N. N. Moroșan, Dacia, 5—6, 1938, p. 1—22; Al. Păunescu, Dacia, NS, 9, 1965, p. 5—32; Al. Păunescu și colab., SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—19.

¹⁰ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Materiale, 5, 1959, p. 45—52; 6, 1959, p. 57—63; 7, 1961, p. 37—41; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, și Fl. Mogoșanu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 5—116.

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. N. Zaharia, Materiale, 5, 1959, p. 34—38; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Materiale, 6, 1959, p. 11—19; M. Bitiri, Studii și Mat. Suceava, 3, 1973, p. 1—9; V. Chirica, Arheologia Moldovei, 8, 1975, p. 7—14; V. Chirica și P. Sadurschi, Materiale, 11 (sub tipar).

¹² D. Berciu, *Zorile istoriei...*, p. 22—24; idem, *Din istoria Dobrogei*, p. 20—26.

¹³ Fl. Mogoșanu, Materiale, 8, 1962, p. 145—150; idem, SCIV, 15, 1964, 3, p. 337—348; idem, Studii și Materiale, Ploiești, 2, 1969, p. 5—15; M. Spîrescu, Materiale, 9, 1962, p. 150.

¹⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Eug. Comșa, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 223—233; Al. Păunescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, Materiale, 8, 1962, p. 127—132; idem, RMM, seria M. I, 1964, 2, p. 108—109.

¹⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Materiale, 3, 1957, p. 13—26; Gheorghiu Al. și colab., P. Antr., 1, 1954, p. 73—86.

¹⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., SCIV, 4, 1955, 1—2, p. 129—149; idem, *Rezultatele arheologice din zona „Porțile de Fier”*, seria arheologică, 4, Craiova, 1968, 58 p.; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Ses. Muz., I, 1971, p. 5—17.

¹⁷ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, I. Pop., Materiale, 8, 1962, p. 113—121.

¹⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Elena Covacs, Materiale, 6, 1959, p. 33—41; M. Bitiri, SCIV, 15, 1964, 2, p. 167—183; idem, RMM, seria M, 2, 1965, 2, p. 161—164; idem, Dacia, NS, 9, 1965, p. 33—43; M. Bitiri, A. Socolan, *Cercetări paleolitice în Țara Oașului*, Baia Mare, 1966, idem, „Marmăria” I, 1969, p. 5—10; M. Bitiri, „Materiale”, 9, 1970, p. 11—30; idem, Dacia, NS, 15, 1971, p. 15—29; idem, *Paleoliticul în Țara Oașului*, Studii arheologice, București, 1972; idem, Studii și Comunicări, 4, 1980, Satu Mare, p. 25—37.

¹⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, I. Stratan, Materiale, 7, 1961, p. 29—31; I. Stratan, Materiale, 8, 1962, p. 123—126; idem, RM, 2, 1963, NS, p. 412; Ses. Muz., 1, 1971, p. 18—26; Fl. Mogoșanu și Ion Stratan, SCIV, 17, 1966, 2, p. 335—343; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul în Banat*, p. 37—81.

²⁰ D. Berciu, *Zorile istoriei...*, p. 27—31; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Istoria României*, p. 27—29; Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336; idem, Dacia, NS, 8, p. 297—305.

ale Ceahlăului ²¹, în zona Porților de Fier ²², la Cuina Turcului ²³, Gornea ²⁴ și Băile Herculane ²⁵, în Transilvania, la Ciumești și la Largu ²⁶, și Lapoș ²⁷, în Muntenia. Tot în regiunea Porților de Fier a fost identificat un aspect cultural nou, numit *Schela Cladovei* ²⁸, care se caracterizează prin prezența unor unelte din corn de cerb și a oaselor de porcine și cervidee. Noile tipuri de unelte și resturile faunistice indică existența în această regiune, în mileniile VII—VI î.e.n., a unor comunități omenesti care începuseră să practice cultivarea primitivă a plantelor și să treacă la domesticirea unor animale. Aceste importante progrese și cuceriri ale omului din mezoliticul final anunță apariția unei noi trepte, superioare, a dezvoltării societății primitive din spațiul carpato-dunărean și pontic.

De epoca paleolitică, probabil de faza ei finală, se leagă și unele manifestări artistice rupestre: Cu totul remarcabile se dovedesc a fi picturile rupestre, de un deosebit colorit, din peștera de la Cuculata (Jud. Sălaj), care redau siluete de animale. Înfățișarea unui cal, într-o manieră de un înalt nivel artistic, impresionează prin realismul ei ²⁹.

Pentru o mai bună și completă cunoaștere a epocii paleolitice, dar și a celor următoare s-au folosit și datele furnizate de alte științe înrudite ca: paleoclimatologia, paleobotanica, paleozoologia, paleoantropologia ș.a. În cadrul Institutului de Arheologie din București funcționează un laborator de palinologie, cu rezultate de un mare interes. Aplicarea palinologiei în domeniul arheologiei a contribuit la determinarea originii cultivării plantelor, la delimitarea ariilor lor de răspindire și la stabilirea unei scări relative de succesiune în timp a diferitelor soiuri vegetale și a climei. Pe baza diagramelor polinice succesive s-au putut realiza reconstituiri fitogeografice și paleoclimatologice, precum și determinarea mediului ecologic necesar evoluției comunităților umane ³⁰.

★

Epoca neolitică, cunoscută ceva mai bine în perioada postbelică decât paleoliticul, va continua să se bucure și în perioada de după 1944 de o atenție deosebită. S-au întreprins numeroase săpături în așezări din diferite faze, ale căror rezultate au avut darul să contribuie în mod sub-

²¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Materiale*, 6, 1959, p. 57—63; idem și colab. *Dacia*, NS, 10, 1966, p. 5—116.

²² V. Boroneanț, *RSP*, Firenze, 24, 1962, 2, p. 283—297; idem și C. Boroneanț *RM*, 2, 1965, 5, p. 439, 5, 1968, 6, p. 542—556; V. Boroneanț, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 129—132; idem, *PZ*, 45, 1970, 1, p. 2—25.

²³ Al. Păunescu, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 3—29; idem, *RM*, 6, 1969, 4, p. 342—348. A. Bolomey, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 37—39; D. Nicolăescu-Plopșor, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 35—36.

²⁴ Fl. Mogoșanu, *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 531—537; Gh. Lazarovici, *Gornea*, Reșița, 1977, p. 10—12.

²⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Eug. Comșa, *SCIV*, 8, 1957, 1—2, p. 17—26; *Materiale*, 3, 1957, p. 51—58; M. Bitiri, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 453—457.

²⁶ Eug. Comșa, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 477—484; idem și Z. Nánási, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 3—17.

²⁷ Fl. Mogoșanu, *Studii și Materiale*, Ploiești, 2, 1969, p. 5—12.

²⁸ V. Boroneanț, *Dacia*, NS, 17, 1973, p. 5—39.

²⁹ M. Cîrciumaru și M. Bitiri, *SCIVA*, 30, 1979, 2, p. 285—292.

³⁰ *Progrese în Palinologia românească*, București, 1971; M. Cîrciumaru, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 15—18; H. Asvadurov, M. Bitiri, P. Vasilescu, *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 341—355; M. Cîrciumaru, Al. Păunescu, *SCIVA*, 26, 1975, 3, p. 315—341; M. Cîrciumaru, *Studii și Cercetări de geologie, geofizică, geografie*, 24, 1977, 2, p. 191—198; Al. Păunescu, M. Cîrciumaru, P. Vasilescu, *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 157—183; M. Cîrciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, 1980.

tanțial la îmbogățirea conținutului cultural al întregii epoci și la definirea mai clară a unor etape ale evoluției neoliticului din România³¹. Începuturile acestei epoci au fost marcate de importante descoperiri de la Cîrcea³² (Oltenia) și Gura Baciului³³ (Transilvania), reprezentînd un aspect cultural nou, cu ceramică fină lustruită, uneori pictată cu alb, pe fond roșu, strîns legat de regiunea Tessaliei. Acestor prime manifestări culturale le urmează cele cunoscute sub numele de tip Criș-Starčevo, ce se caracterizează prin ceramică pictată, prezentă pe arii foarte întinse din centrul și sud-estul Europei. Asemenea descoperiri s-au făcut la Glăvăneștii Vechi, Valea Lupului³⁴ (Moldova); la Morești³⁵, Leț³⁶ Bodehaza³⁷ (Transilvania); Cuina Turcului³⁸, Gornea³⁹ (Banat), Ostrovul Banului⁴⁰ Verbița⁴¹ Cîrcea⁴² (Oltenia) și Bonțești⁴³ (Muntenia).

Faza mijlocie a epocii neolitice apare și ea mult îmbogățită și cu elemente de cultură materială și spirituală cu totul remarcabile. În prima linie se înscriu descoperirile de la Tărtăria⁴⁴ (Transilvania), cu cele trei tăblițe de lut cu reprezentări antro- și zoomorfe și cu grupuri de semne incizate, interpretate ca scriere străveche, avînd unele analogii în Orientul Mijlociu. În regiunea dintre Dunăre și M. Neagră, respectiv pe teritoriul Dobrogei, s-a identificat un aspect cultural nou ca urmare a descoperirilor de la Hamangia⁴⁵ și Cernavodă⁴⁶. Pe lângă ceramica frumos decorată și

³¹ *Istoria României*, I, 1960, p. 29–82; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961; I. Nestor, SCIV, I, 1950, 2, p. 208–219; Radu Vulpe, SCIV, 7, 1956, 1–2, p. 53–93; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968; Eug. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974; Eugen Comșa, *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, 1 (1976) 2, (1977).

³² M. Nica, Dacia, NS, 21, 1977, p. 13–52.

³³ N. Vlăsa, AMN, 5, 1968, p. 371–379; 9, 1972, p. 7–28; idem, PZ, 2, 1972, p. 174–179.

³⁴ I. Nestor, SCIV, 2, 1951, p. 17–26; M. Dinu, ASU-Iași Ist., fasc. 1–2, 1955, p. 65–84; SCIV, 6, 1955, 3–4, p. 701–703; Materiale, 3, 1957, p. 161–178; 5, 1959, p. 247–256; 6, 1959, p. 203–211.

³⁵ K. Horedt, SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 290–296; 6, 1955, 3–4, p. 663; Materiale, 4, 1957, p. 184–185; 5, 1959, p. 83–89; D. Prodan și colab., SCIV, 4, 1954, 1–2, p. 200–207, 213.

³⁶ Z. Székely, *Săpăturile de la Leț-Varheghiu*, Materiale, 1951, p. 6–20; I. Nestor, Materiale, 3, 1957, p. 59–63; Eugenia Zaharia, Dacia, NS., 6, 1962, p. 5–21; SCIV, 15, 1964, 1, p. 19–44.

³⁷ K. Horedt, Materiale, 2, 1956, p. 7–18; M. Russu și V. Mareș, Materiale, 2, 1956, p. 32–39.

³⁸ V. Boroneanț, SCIV, 17, 1966, 2, p. 345–352.

³⁹ I. Uzun, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, Banatica, 2, 1973, p. 403–416.

⁴⁰ P. Roman și V. Boroneanț, Drobeta, 1, 1974, p. 117–128.

⁴¹ C. Mateescu, SCIV, 3, 1952, p. 157–163; D. Berciu, MMPPE, 2, 1969, p. 1579; Materiale, 5, 1959, p. 75–76; 6, 1959, p. 85.

⁴² Vezi nota 38.

⁴³ Vl. Dumitrescu, Dacia, 2–4, 1927–32, p. 88–114; Gh. Bichir, Materiale, 5, 1959, p. 257–263.

⁴⁴ Kurt Horedt, Apulum, 3, 1947–1948, p. 44–66; N. Vlăsa, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 485–494; AMN, 9, 1972, p. 367–372; Vladimir Dumitrescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 93–109; 25, 1973, 3, p. 469–475.

⁴⁵ D. Berciu, S. Morintz, SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 123–129; 5, 1954, 1–2, p. 97–100; D. Berciu, SCIV, 6, 1955, 3–4, p. 541–542; idem, NEH, I, 1955, p. 29–46; *Cultura Hamangia*, București, 1966; Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187–199; idem, Peuce, 2, 1971, p. 3–9.

⁴⁶ D. Berciu, S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 83–91; 5, 1959, p. 99–106; 6, 1959, p. 95–103; 7, 1961, p. 49–54; S. Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 151–160; O. Necrășov și colab., P. Antr., 4, 1959, p. 7–20; 21–45; Materiale, 5, 1959, p. 106–110.

brăţările de scoică şi de marmură, noua cultura se evidenţiază în mod deosebit prin statuetele de lut, de un înalt nivel artistic, în fruntea cărora se situează acel celebru „Gînditor”, ce poate fi considerat o capodoperă a artei neolitice în general. În Cimpia Dunării s-a putut preciza, în aspectul Dudeşti⁴⁷, fondul din care va lua fiinţă cultura Boian.

Etapa tîrzie a epocii neoliticului ni se înfăţişează mult mai completă şi cu unele aspecte noi culturale, necunoscute anterior. Săpăturile de la Hăbăşeşti⁴⁸ şi de la Traian⁴⁹ (Moldova) au venit să demonstreze o dată în plus că „civilizaţia” Cucuteni, prin ceramica şi plastica sa decorată policrom, se situează în fruntea neoliticului european. Aceleaşi cercetări recente au dovedit că această strălucită cultură îşi are originea în teritoriul de la est de Carpaţi, dezvoltîndu-se din fondul local denumit Precucuteni⁵⁰, bine precizat în săpăturile de la Tîrpeşti, Larga Jigia⁵¹, Zăneşti⁵² etc. Pentru aceeaşi perioadă tîrzie a neoliticului din România au mai fost identificate noi aspecte culturale de tipul descoperirilor de la Petreşti⁵³ (Transilvania) şi Stoicani-Aldeani⁵⁴ în sudul Moldovei şi nord-estul Munteniei. Privite în ansamblu rezultatele săpăturilor arheologice afectate acestei epoci se poate aprecia că ele au venit să confirme faptul că neoliticul din România se situează, sub toate aspectele, printre cele mai avansate „civilizaţii” europene din această vreme, iar sub anumite aspecte el depăşeşte cu mult graniţele vechiului continent.

Transformările importante care au avut loc în perioada de tranzaţie de la epoca neolitică la aceea a bronzului, au fost destul de bine surprinse de noile cercetări. Semnificative pentru această perioadă se dovedesc a fi

⁴⁷ Eug. Comşa, SCIV, 7, 1956, 1 2, p. 41 52; Materiale, 5, 1959, p. 91—97; *idem*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 39—41; *idem*, PZ; Bd. 46, 1975, p. 195—249; Bucureşti, Rev. Muz. Municip. Buc., IX, 1972, p. 57—63.

⁴⁸ Vl. Dumitrescu şi colab., SCIV, I, 1950, 1, p. 33—40; 2, 1950, 1, p. 77—94; *Hăbăşeşti*, monografie arheologică, 1954; Vl. Dumitrescu în PA, Praga, XLIX, 1958, p. 265 295; *idem*, *Hăbăşeşti. Satul neolitic de pe Holm*, Bucureşti, 1967; *idem*, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 73—96.

⁴⁹ Vl. Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 11—114; H. Dumitrescu şi colab., SCIV, 3, 1952, p. 121—138; 4, 1953, 1—2, p. 45—66; 5, 1954, 1 2, p. 35 63; 6, 1955, 3—4, p. 459—478; 8, 1957, 1—4, p. 53—73; H. Dumitrescu, Materiale, 3, 1957, p. 115—128; 5, 1959, p. 189—202; 6, 1959, p. 157—175; 7, 1961, p. 91—103; 8, 1962, p. 245 258; O. Necrasov, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 478—482; *idem* şi S. Haimovici, Materiale, 5, 1959, p. 217—219; 6, 1959, p. 179—184; 8, 1962, p. 261—264.

⁵⁰ H. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 53—69; S. Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974; Vl. Dumitrescu, *Artă preistorică în România*, Bucureşti, 1974.

⁵¹ Alexandrina Alexandrescu, SCIV, 3, 1952, p. 46 56; Dacia, 5, 1961, p. 21—37; MEPPE, 2, 1969, p. 678.

⁵² H. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, p. 53—69.

⁵³ I. Nestor, în 22-Ber. R.G.K., 1932, p. 51—54; D. Berciu şi I. Berciu, Apulum, 2, 1943—1945, p. 1—80; I. Paul, Materiale, 7, 1961, p. 107—118; 8, 1962, p. 193 203; SCIV, 18, 1967, 1, p. 3—25; Studii şi Comunicări, Muzeul Brukenthal, 20, 1977, p. 15 şi urm.; H. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 433 444.

⁵⁴ M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, I, 1953, p. 13—155; *idem* şi M. Dinu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 71—97; I. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 45—61; 4, 1970, p. 25—86; S. Haimovici, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 73—77.

descoperirile de tip Cernavoda III⁵⁵ Coțofeni⁵⁶, Horodiștea-Erbiceni⁵⁷, Baden⁵⁸, „cultura amforelor sferice⁵⁹”. Sintezele etno-culturale din această perioadă, care constau din amestecul fondului etnic local tirziu neolitic cu unele populații de păstori deplasate din stepele nord-pontice și unele influențe mediteraneene, se înscriu în marele proces al indoeuropenizării⁶⁰. Astfel de modificări etno-culturale și lingvistice au creat cadrul și condițiile necesare apariției unei noi epoci și unor noi populații în spațiul balcano-carpato-danubian și în cel central european.

O contribuție la fel de importantă au adus cercetările arheologice din ultimele trei decenii la definirea „civilizației” epocii bronzului din România și a procesului de constituire a neamurilor prototrace. Complexele culturale de tip Glină III-Schneckenberg, Periam-Pecica, Otomani, Tei, Wietenberg etc., cunoscute anterior, apar acum mult mai bine definite din punct de vedere cultural și cronologic⁶¹. La acestea se adaugă o serie de alte noi aspecte culturale, care vin să întregască linia continuă a dezvoltării epocii bronzului din România și să aducă totodată importante precizări în privința diferitelor arii de cultură și a raporturilor lor cu regiunile învecinate sau mai îndepărtate.

Pentru începuturile epocii bronzului poate fi amintit aspectul cultural de tip Zimnicea, specific ambelor maluri ale Dunării, iar pentru etapa

⁵⁵ S. Morintz și P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 553—571; 21, 1970, 4, p. 557—569; Dacia, N.S., 12, 1968, p. 45—128; 13, 1969, p. 61—71; P. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 31—169.

⁵⁶ D. Berciu, SCIV, 1, 1950, 2, p. 52—82; *Istoria României*, I, p. 79—82; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976; I. Aldea, Apulum, 7, 1968, p. 91—102; Eug. Comșa, Cumidava, 4, 1970, p. 3—15; St. Cădariu, Tibiscus, 3, 1974, p. 75—79; S. Dumitrașcu, SCAI, Sibiu, 13, 1967, p. 157—161; L. St. Oradea, 1, 1967, p. 79—98; 2, 1968, p. 257—265.

⁵⁷ II. Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1945, p. 127—163; I. Nestor, SCIV, I, 1950, 2, p. 208—219; 10, 1959, 2, p. 247—264; Dacia, N.S., 4, 1960, p. 53—68; M. Dinu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 129—139.

⁵⁸ Roman și I. Nemeti, *Cultura Baden în România*, București, 1978; P. Roman, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 307—311.

⁵⁹ M. Dinu, *Materiale*, 6, 1959, p. 213—220; 7, 1961, p. 121—129; Dacia, N.S., 4, 1960, p. 89—106; Arh. Mold., 1, 1961, p. 43—64.

⁶⁰ S. Morintz, R.I., 30, 1977, 8, p. 1474 și urm.; idem, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978.

⁶¹ I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 90—132; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 140—214; D. Popescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 129—148; 2, p. 323—340; 4, p. 775—789; 17, 1966, 1, p. 157—170; 3, p. 557—570; K. Horedt, Apulum, 7, 1968, p. 103—116; Al. Vulpe, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 105—122; 19, 1975, p. 69—76; Gh. Bichir, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 87—114; A. C. Florescu, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 59—94; M. Florescu, Arh. Mold., 2—3, 1964, p. 105—125; SCIV, 16, 1965, 4, p. 649—661; M. Petrescu-Dimbovița, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 277 și urm.; P. Roman, *Acta Archaeol. Carpathica*, 15, 1975, p. 145 și urm.; idem, PZ, 151, 1976, p. 26 și urm.; D. Popescu, *Die frühe u. mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 1944, p. 54—60; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 115—138; 12, 1968, p. 141—153; 13, 1969, p. 457—474; 14, 1970, p. 83—97; Al. Vulpe, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 319—329; V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 47—51; 71—83; K. Horedt, Dacia, NS, 4, 1960, p. 107—137; N. Chidioșan, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 155—175; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei*, București, 1978.

de mijloc cel de tip Verbicioara ⁶² și Gîrla Mare ⁶³, în Oltenia, Monteoru ⁶⁴ în estul Munteniei și Costișa ⁶⁵ în centrul Moldovei. În cadrul acestor culturi, cu un bogat și variat conținut material și spiritual, se evidențiază în mod deosebit nivelul înalt atins de meșteșugul olăritului și de arta ornamentării vaselor și statuetelor de lut, în special la cele de tip Gîrla Mare, unde decorul ceramicii impresionează prin finețea, fantezia și bogăția sa. Tot din cuprinsul acestor remarcabile culturi se evidențiază podoa-bele și armele de bronz descoperite mai ales în morminte de incinerare și înhumare. Tezaurul cu cele 11 spade de aur scurte și patru toporașe de argint de la Perșinari ⁶⁶ (jud. Dimbovița) și unele tipuri de spade lungi și decorul spiralic înălțat dovedesc existența unor legături cu lumea micesiană din sud.

Către sfîrșitul epocii bronzului, așa cum o arată complexe culturale de tip Noua-Sabatinovka ⁶⁷, Coslogeni ⁶⁸ și Suciul de Sus ⁶⁹, au loc unele mișcări și fuzionări de populații, constituirea unor arii mari de cultură, creșterea și răspîndirea metalurgiei bronzului și intensificarea schimburilor intertribale. Descoperirea unor noi depozite de obiecte de bronz în Dobrogea ⁷⁰ (Techirghiol, Simbăta Nouă, N. Bălcescu, Pădureni și Gura Dobrogei) și în Moldova ⁷¹ (Băleni și Ulmi), care vin să se alăture celor deja cunoscute din Transilvania și Muntenia, constituie o dovadă certă a răspîndirii diferitelor tipuri de obiecte și arme de bronz și a producerii lor în cantități impresionante pe întreg spațiul carpato-danubian și pontic ⁷².

⁶² D. Berclu, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 123—162; SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 343—360; SCIV, 12, 1961, p. 227—239; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 22—28; 61—70.

⁶³ D. Berclu, *Materiale*, 1, 1953, p. 589—691; D. Berclu și Eug. Comșa, *Materiale*, 2, 1956, p. 251—489; idem, 3, 1957, p. 265—307; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 28—40.

⁶⁴ I. Nestor, SCIV, 1, 1950, 1, p. 52—56; 2, 1951, 1, p. 159—168; 4, 1953, 1—2, p. 69—86; 6, 1955, 3—4, p. 497—506; *Istoria României*, 1, 1960, p. 102—105; Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., 7, 1968, p. 139—176; M. Florescu, *Arh. Mold.*, 4, 1966, p. 39—118; *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 69—81; M. Florescu și C. Buzdugan, *Arh. Mold.*, 7, 1972, p. 103—205; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 101—112.

⁶⁵ Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 105—122; M. Florescu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 51—81; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, p. 112—115.

⁶⁶ O. Iliescu, *Asupra creșterii colecțiilor Academiei* — *Calet selectiv*, 8, 1963, p. 414—418; A. Mozsolics, *Bericht der römisch germanischen Kommission*, 46—47, 1965—1966 (1968), p. 5, 50.

⁶⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 456 și urm.; Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 174 și urm.; A. C. Florescu, *Arh. Mold.*, 2—3, 1964, p. 143—203; *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 59—94; K. Horedt, SCAL, Sibiu, 3, 10, 1966, p. 140—141; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 120—121; 152—160.

⁶⁸ S. Morintz și N. Angelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 375—413; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 121—152.

⁶⁹ K. Horedt, NÉH, 2, 1960, p. 31 și urm.; idem, SCAI, 13, 1967, p. 142 și urm.; N. Chidioșan, SCIV, 21, 1970, 2, p. 287—293; T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, p. 509—535; C. Kacsó, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 45—68; Al. Vulpe, *Dacia*, 19, 1975, p. 69—76; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, 1978, p. 164—167.

⁷⁰ A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 17—42; Pontica, 3, 1970, p. 25—76.

⁷¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977.

⁷² D. Popescu, SCIV, 2, 1951, 2, p. 27—44; I. Nestor, *Studii și Referate*, 1, 1954, p. 41—59; A. I. Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 117—189; A. Aricescu, *op. și loc. cit.*; M. Rusu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 161—180; 7, 1963, p. 177—210, AMN, 9, 1972, p. 29—63; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I și II, în colect. *Prähistorische Bronzefunde*, München, 1970 și 1975; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977.

Este vorba de un rezultat al tendinței de constituire și generalizare a unui solid fond cultural și etnic tracic. În lumina recentelor cercetări, întreaga epocă a bronzului se prezintă ca una din cele mai importante perioade ale istoriei vechi a României. Metalurgia bronzului și ansamblul cultural al acestei epoci, aflate într-o strinsă legătură cu civilizația egeo-mediteraneană, miceniană înainte de toate, precum și cu cele din centrul și estul Europei, au creat condițiile necesare formării primelor neamuri de origine tracă⁷³.

Un accent la fel de însemnat l-au pus investigațiile arheologice din ultima vreme și pe cunoașterea primei epoci a fierului, epoca de desăvîrșire și de dezvoltare a procesului de formare a etnosului tracic. Reprezentată pînă nu de mult doar prin cîteva descoperiri, prima vîrstă a fierului din spațiul carpato-danubian și pontic apare acum într-o lumină cu totul nouă. Nu este vorba numai de caracterul unei perioade determinată de apariția și dezvoltarea metalurgiei fierului, ci și de cristalizarea și definirea etnică a făuritorilor acestei civilizații. Din rezultatele săpăturilor arheologice afectate acestei epoci reiese că în vremea respectivă nu se înregistrează modificări de esență, ci doar o evoluție firească a principalelor moșteniri ale epocii bronzului, care se ridică la forme superioare de manifestare. Apogeul atins de metalurgia bronzului⁷⁴, apariția și răspîndirea fierului, extinderea ariilor de cultură, reprezintă indicii ale trecerii la o treaptă superioară de civilizație și la încheierea unei populații unitare și statornice. Noul etnos se înscrie în marea familie a tracilor care ocupau spațiul dintre Carpații Nordici pînă la Munții Rodope și din Cimpia Tisei pînă la riul Tyras și țărmul de vest al M. Negre. Neamuri trace din acest spațiu geografic au luat parte la marile deplasări de populații din sec. XIII—XI î.e.n., cunoscute sub denumirea de marea migrație egeeană, care va pune capăt culturii miceniene și statului hitit⁷⁵. Ca urmare a acestorași deplasări trebuie explicate probabil și urmele unor prezențe trace în Grecia, în unele regiuni din Asia Mică și în războiul troian. Urme ceramice specifice teritoriilor balcano-danubiene de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul fierului au apărut în unele straturi de la Troia⁷⁶.

Contribuții însemnate la lămurirea și întregirea înțelesului multora din problemele acestei epoci enunțate mai sus au adus săpăturile întreprinse într-o serie de așezări și necropole din toate fazele de dezvoltare ale perioadei respective. În această ordine de idei se înscriu, ca prime manifestări culturale hallstattiene, descoperirile de tip Lăpuș-Susani și Insula Banului, din vestul României⁷⁷, născute din culturile bronzului Gîrla

⁷³ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1978; idem, R.I. 30, 1977, 8, p. 1465 și urm.

⁷⁴ Vezi nota 72.

⁷⁵ D. Berclu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 137—160; idem, *Zorile istoriei...*, p. 215—263; Em. Condurachi, SCIV, 20, 1969, 4, p. 534—535.

⁷⁶ S. Morintz, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 101—118; D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, București, 1965, p. 81—90.

⁷⁷ Al. Vulpe, în *Dicționar de istorie veche*, 1976, p. 367; 557; C. Kacsó, *Marmatia*, 2, 1971, p. 36 și urm.; S. Morintz și P. Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—422.

Mare și Otomani, la care se adaugă aspectele Reci și Mediaș din Transilvania⁷⁸.

Pentru perioada mijlocie se remarcă în principal cultura Basarabi, care acoperă cea mai mare parte a teritoriilor carpato-danubiene. Născută dintr-un fond local din epoca bronzului, cultura Basarabi va sta la baza dezvoltării fazei finale a primei vîrste a fierului⁷⁹. O mențiune aparte merită descoperirile din așezarea de la Babadag⁸⁰, care scot în evidență aspecte noi ale dezvoltării primei vîrste a fierului în regiunea Dunării de Jos și în teritoriul dintre Dunăre și M. Neagră și înrudirea lor cu celelalte complexe arheologice nord-danubiene de tip Insula Banului și Cozia-Brad. Unele materiale de tip Babadag găsite la Troia constituie o dovadă a pătrunderii tracilor în Asia Mică în sec. XII î.e.n.

Faza finală a primei epoci a fierului, corespunzătoare în timp secolelor VII—V î.e.n., coincide, așa cum o dovedesc izvoarele scrise și recente săpături arheologice, cu momentul individualizării geto-dacilor ca ramură nordică a marelui neam al tracilor. Astfel, descoperirile de tip Ferigile⁸¹—Birsești⁸², din regiunile Subcarpaților meridionali și răsăriteni, ca și cele din Dobrogea de tip Beidaud⁸³—Tariverde⁸⁴, se înscriu în rîndul primelor manifestări culturale ale populației geto-dace. Prin noile descoperiri arheologice și interpretări istorice s-a ajuns la coborîrea în timp a începuturilor civilizației geto-dacice pînă în sec. VII—VI î.e.n. adică cu mai bine de două secole mai de vreme decît se considera cu trei decenii în urmă. Raporturile tracilor din prima epocă a fierului cu illyrii și cu sciții⁸⁵ au fost urmărite în cadrul săpăturilor arheologice de la Balta Verde-Gogoșu (Oltenia) și respectiv în cele de pe Mureșul Superior, în necropolele de înmormîntare de tip Ciumbrud⁸⁶.

Istoria și cultura geto-dacilor de la începuturi și pînă la cucerirea romană au format obiectul unei intense și permanente cercetări întreprinse de arheologia românească din ultimii 30 ani. Pe lîngă continuarea săpă-

⁷⁸ E. Zaharia și S. Morintz, SCIV, 16, 1965, 3, p. 451—462; E. Zaharia, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 83—104; Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, 1966, p. 5—16;

⁷⁹ Al. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 105—132; Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 177—260; H. Ciugudeanu, Apulum, 14, 1976, p. 9—22.

⁸⁰ S. Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101—118.

⁸¹ Al. Vulpe, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 181—199; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, 1967; idem, Mem. Antiq., 2, 1970, p. 115—182; 182—213; Al. Vulpe și Eugenia Popescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 75—111; Al. Vulpe, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 81—111.

⁸² S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 219—255; 5, 1959, p. 355—361; 6, 1959, p. 231—236; 7, 1961, p. 201—207; Dacia, N.S., 1, 1957, p. 117—132.

⁸³ G. Simion, *Raport preliminar de săpături prezentat la sesiunile din anii 1979 (Oradea) și 1980 (Tulcea)*.

⁸⁴ D. Popescu, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 129—135; R. Vulpe, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 100—108; 6, 1955, 3—4, p. 543—548; D. Berciu, Materiale, 5, 1959, p. 318—323; D. Berciu, C. Preda, Materiale, 7, 1961, p. 273—281; C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77—88.

⁸⁵ D. Berciu și Eug. Comșa, Materiale, 2, 1956, p. 251—289; Al. Vulpe, SCIV, 13, 1962, 3, p. 307—324; M. Petrescu-Dîmbovița, Mem. Antiq., 4—5, 1972—1973, p. 83—92.

⁸⁶ D. Popescu, SCIV, 9, 1958, 1, p. 9—38; 18, 1967, 2, p. 333—342; Dacia, N.S., 6, 1962, p. 443—455; K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 481—488; I. H. Crișan, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 133—145; idem, AMN, 4, 1967, p. 439—443; St. Ferenczi, AMN, 2, 1965, p. 77—105; 3, 1966, p. 49—73; 4, 1967, p. 19—45; 6, 1969, p. 47—65; 3, 1971, p. 11—36; V. Vasilev, AMN, 7, 1970, p. 41—63; 9, 1972, p. 65—107; Apulum, 12, 1974, p. 48—59; 14, 1976, p. 23—44.

turilor în unele obiective mai vechi, în această perioadă de timp s-au deschis noi și numeroase șantiere arheologice pe întreg teritoriul țării, din care a fost scos la iveală un adevărat tezaur material și spiritual al civilizației geto-dacice. S-au descoperit și studiat noi documente epigrafice și numismatice și au fost editate textele scriitorilor antici referitoare la istoria geto-dacilor. Se poate astfel afirma că s-a creat o bază documentară completă și generală necesară unei bune cunoașteri a civilizației și a istoriei Daciei preromane. Un număr însemnat de lucrări monografice, culegeri de izvoare ⁸⁷, studii și rapoarte de săpături, tratează diferite aspecte particulare sau probleme cu caracter general ale evoluției societății geto-dace, sub raport cultural, economic, politic și social. În lumina tuturor acestor descoperiri și cercetări, lumea geto-dacă ni se înfățișează ca unul din principalele popoare ale antichității care a jucat un rol de prim ordin în istoria sud-estului european.

Față de datele cuprinse în *Getica* lui V. Pârvan și de cele oferite de rezultatele săpăturilor efectuate în câteva așezări, civilizația geto-dacă, dealtfel și întreaga sa istorie, ni se prezintă astăzi substanțial îmbogățite și destul de bine conturate, pe parcursul întregii lor evoluții și desfășurări. Reamintim, mai întâi, că despre începuturile civilizației geto-dace putem vorbi acum încă din sec. VII—VI î.e.n., odată cu dezvoltarea complexelor culturale de tip Ferigile-Birșești și Beidaud-Tariverde, după unele păreri chiar cu faza finală a culturii Basarabi. Tot în sprijinul începuturilor mult mai timpurii ale civilizației geto-dace vin și descoperirile de tip Alexandria ⁸⁸—Bălănești ⁸⁹ (Muntenia), Stințești ⁹⁰ (Moldova), Cernavoda ⁹¹ (Dobrogea) și Sanislău ⁹² (Transilvania), care se plasează în timp aproximativ între mijlocul sec. VI și prima parte a sec. IV î.e.n. Ceea ce se remarcă în mod deosebit în aceste descoperiri este îmbinarea tradiției hallstattiene cu elemente timpurii Latène, reprezentate de primele vase de lut lucrate la roată de către geto-daci. De asemenea, merită a fi subliniat și faptul că în rindul ceramicii lucrate cu roata se înregistrează, pe lângă unele tipuri de vase de influență sud-tracică și grecească, forme tradiționale locale hallstattiene, identice cu cele lucrate cu mîna. Pornind de la aceleași descoperiri s-a pus într-o nouă lumină și caracterul raporturilor geto-dacilor cu lumea greacă și sud-tracică, accentuîndu-se rolul pozitiv și activ al autohtonilor în cadrul acestor îndelungi relații de schimb, culturale și politice ⁹³.

⁸⁷ *Izvoare privind Istoria României*, I, 1964; *Fontes historiae daco-romanae*, 2, 1970; 3, 1975; Fl. Preda, *Geto-dacii în izvoarele antice*, 1978; M. Petrescu-Dimbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.

⁸⁸ C. Preda, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 179—194; SCIV, 11, 1960, 1, p. 25—38; *Materiale*, 6, 1959, p. 251—261; 6, 1961, p. 209—212; SCIV, 21, 1970, 4, p. 571—578; Em. Condurachi, SCIV, 16, 1965, 1, p. 43—50.

⁸⁹ Eugenia Popescu, *Studii și Comunicări*, Pitești, 1, 1968, p. 57—66.

⁹⁰ A. Nițu și N. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 333—336; A. C. Florescu și S. Rață, *Studii și Materiale*, Suceava, 1, 1969, p. 9—16; A. C. Florescu, *CI*, Iași, 2, 1971, p. 103—116; C. Iconomu, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 79—91, pentru Curteni.

⁹¹ D. Berclu, *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 133—141; *Materiale*, 4, 1957, p. 281—317; idem, SCIV, 11, 1960, 2, p. 261—280.

⁹² I. Nemeti, S. C. Satu Mare, 2, 1972, p. 121—149.

⁹³ Em. Condurachi, SCIV, 2, 1951, 2, p. 45—60; D. Berclu, SCIV, 11, 1960, 2, p. 261—280; D. Berclu și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, 1965; C. Preda, SCIV, 11, 1960, 1, p. 25—38; Fl. Preda, *Apulum*, 11, 1973, p. 37—81.

Perioada următoare, corespunzătoare în timp secolelor IV—III î.e.n. apare, în lumina aceluiași cercetări arheologice din ultima vreme, ca una din primele faze importante de dezvoltare a societății geto-dace. Informațiile scrise referitoare la geto-dacii din această perioadă își găsesc o deplină confirmare în rezultatele cercetărilor arheologice și numismatice. În regiunile extracarpătice ale Daciei au fost descoperite numeroase așezări întărite cu valuri și șanțuri de apărare, unele dintre acestea servind ca centre tribale sau unional tribale și de refugiu. Din rindul acestora fac parte „cetățile” de la Stințești, Cotnari, Moșna, Arsura⁹⁴, Bunești⁹⁵ și Brăhășești⁹⁶ (Moldova), Orbeasca de Sus⁹⁷, Albești⁹⁸, Trivalea-Moșteni⁹⁹ (Muntenia), Bucovăț¹⁰⁰, Mărgăritești¹⁰¹, Morunglav¹⁰² etc. (Oltenia) și Beștepe¹⁰³ (Dobrogea). Din aceeași vreme datează și aspectul cultural getic de tip Murighiol-Enisala, care caracterizează mai ales prin necropole de incinerare cu o gamă variată de vase de lut locale lucrate cu mîna și la roată și cu vase grecești de import. Asemenea necropole s-au descoperit la Enisala¹⁰⁴, Murighiol¹⁰⁵, Telița¹⁰⁶, Nuntași¹⁰⁷, Bugeac¹⁰⁸, Satu Nou¹⁰⁹, Canlia¹¹⁰ în Dobrogea, precum și în stînga Dunării la Grădiștea-Călărași¹¹¹, zona Brăilei¹¹² și în Moldova, la Slobozia¹¹³. Continuarea săpăturilor în

⁹⁴ A. Florescu și Gh. Melinte, SCIV, 19, 1968, 1, p. 129—134; A. Florescu și S. Rață, Studii și Materiale, Suceava, 1969, p. 9—21; A. Florescu și Gh. Melinte, Carpica, 4, 1971, p. 129—132; Silvia Teodor, Materiale, 10, 1973, p. 53—60.

⁹⁵ Violeta Veturia Bazarciuc, Materiale, Oradea, 1979, p. 127—131; idem, *Cetatea geto-dacică de la Bunești-Dealul Bobului, jud. Vaslui*, comunicare la a XIV-a Ses. anuală de rapoarte, Tulcea, 1980.

⁹⁶ M. Brudlu și P. Păltănea, Arh. Mold., 7, 1972, p. 225—239.

⁹⁷ Cronica de săpături, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 383, nr. 99; 19, 1975, p. 293, nr. 131; E. Moscalu și C. Beda, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 265—275.

⁹⁸ D. Berclu, E. Moscalu, SCIV, 23, 1972, 4, p. 633—640.

⁹⁹ E. Moscalu, Cercetări arheologice, 3, București, 1979, p. 339—351.

¹⁰⁰ D. Berclu, Arhivele Olteniei, 18, 104—105, 1939, p. 204; Gloria Macovel, Materiale, 5, 1959, p. 351—354; Oct. Toropu, SMMIM, 6, 1973, p. 10.

¹⁰¹ C. Predă și M. Butol, *Cercetări arheologice în cetatea geto-dacică de la Mărgăritești*, în ziarul „Oltul”, 27 oct. 1973, p. 2; Dacia, N.S., 15, 1971, p. 377—378; 19, 1975, p. 292.

¹⁰² Oct. Toropu, SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 5—7.

¹⁰³ G. Simion, Posebna Izdanja, Knjiga XXIV, Sarajevo, 1975, p. 237—248; idem, Thraco-Dacica, București, 1976, p. 158; idem, Peuce, 6, 1977, p. 31—47.

¹⁰⁴ G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 63—128; Thracia, 3, Serdicae, 1974, p. 291—304; Peuce, 6, 1977, p. 49—72.

¹⁰⁵ Ex. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 571—580; 7, 1956, 3—4, p. 243—252; Materiale, 3, 1957, p. 247—254; 5, 1959, p. 373—378; 6, 1959, p. 325—330; 7, 1961, p. 297—300; Dacia, N.S., 2, 1958, p. 125—141; Peuce, 2, 1971, p. 131—134.

¹⁰⁶ G. Simion și Gh. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 373—382; G. Simion, Peuce, 6, 1977, p. 49—72.

¹⁰⁷ A. Rădulescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 387—397.

¹⁰⁸ M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 193—234; 2, 1969, p. 23—42; idem, Materiale, Oradea, 1979, p. 109—114.

¹⁰⁹ B. Mîtreă, *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 409—413; B. Mîtreă, C. Predă și N. Angheliescu, Materiale, 7, 1961, p. 283—290; 8, 1962, p. 369—372.

¹¹⁰ Cronică de săpături, Dacia, 15, 1971, p. 367; 16, 1972, p. 333.

¹¹¹ N. Angheliescu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 312—313; V. Culcă, SCIV, 19, 1968, 1, p. 135—145.

¹¹² N. Harțușche, F. Anastasiu, Brăilița. Așezări și cimitire omenești datînd din epoca neolitică și pînă în pragul orînduirii feudale. Brăila, 1968, p. 1—37.

¹¹³ C. Buzdugan, Carpica, 1, 1968, p. 77—94; SCS a MI, 1, 1971, p. 233—239.

așezările de la Zimnicea ¹¹⁴ și Poiana-Tecuci ¹¹⁵ au adus noi precizări referitoare la faza lor de început, care datează din sec. IV—III î.e.n.

O latură importantă a civilizației geto-dace din această perioadă și anume, arta prelucrării argintului, a fost pusă în adevărata ei lumină de unele lucrări și studii de sinteză, prilejuite de o seamă de descoperiri de mare valoare științifică, artistică și muzeistică. Ne referim la tezaurile cu obiecte de argint și aur, incluse în așa zisa „artă traco-getică”, din descoperirile mai vechi de la Agighiol (Dobrogea), Craiova și Porțile de Fier ¹¹⁶, și din cele mai recente de la Băiceni-Cucuteni ¹¹⁷ (Moldova) și de la Peretu ¹¹⁸ (Muntenia). Tehnica de lucru, varietatea și stilul ornamentației, tipurile de obiecte, cum sînt coifurile, brățările, piesele, de harnașament, enemele etc., trădează caracterul lor autohton traco-getic, la care se adaugă unele influențe ale artei scito-iranene. În cadrul aceluiași proces al artei prelucrării argintului se înscrie și monetăria geto-dacică ale cărei începuturi și prima etapă de dezvoltare se plasează în sec. III î.e.n.. Numeroase monede și tezaur cu tetradrahme locale de tip Filip II s-au descoperit în zona Dunării de Jos, Oltenia, Banat, Moldova și în părțile de nord-vest ale Transilvaniei ¹¹⁹.

Contribuții însemnate au adus noile cercetări arheologice, epigrafice și numismatice în ceea ce privește raporturile geto-dacilor cu grecii din coloniile grecești, cu celtii și cu bastarnii. Pentru relațiile geto-dacilor cu grecii și caracterul acestora, date noi și interesante au oferit săpăturile și descoperirile din cele trei colonii vest-pontice, Histria ¹²⁰, Tomis ¹²¹ și Callatis ¹²², precum și cele din așezările din teritoriul acestora, de la Tari-

¹¹⁴ I. Nestor, Studii, 2, 1949, 2, p. 116—125; SCIV, 1, 1950, 1, p. 93—102; Al. Alexandrescu, Crisia, 2, 1972, p. 15—26; Thraco-Dacica, 1976, p. 131—141.

¹¹⁵ R. Vulpe și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 181—191; 3, 1952, p. 191—209; Dacia, N.S., 1, 1957, p. 143—164.

¹¹⁶ D. Berclu, *Artă traco-getică*, 1969; Idem, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, 1974.

¹¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 105—123.

¹¹⁸ Petre Volevozeanu și Emil Moscalu, Cercetări arheologice, 3, București, 1979, p. 353—360.

¹¹⁹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973; I. Winkler, în Numismaticky Sbornik, Praha, 5, 1958, p. 5—43; E. Chirilă și col., *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972; Suzana Dimitriu și O. Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 259—310; T. Bader, AMN, 12, 1975, p. 75—92.

¹²⁰ Histria, I, 1954; 2, 1966; C. Preda și H. Nubar, Histria, 3, 1973; P. Alexandrescu și S. Dimitriu, M. Coja, Histria, 4, 1978; M. Coja și P. Dupont, Histria, 5, 1979; Em. Condurachi, Histria, București, 1958; D. Berclu și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1965, D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, 1967; *Scythica Minora*, București, 1975; V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Histria*, București, 1957; I. Stolian, *Etudès histriennes*, Bruxelles, 1972; P. Alexandrescu și S. Dimitriu, *Corpus vasorum antiquorum—Roumanie*, București, 1, 1965 și 2, 1968.

¹²¹ I. Stolian, *Tomitana*, 1962; D. Berclu și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1965; A. Rădulescu și I. Bîtoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare*, 1979; V. Canarache, Tomis, 1961.

¹²² C. Preda, *Callatis*, 1963; D. Berclu și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, 1967; V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis—Mangalia*, Constanța, 1969; M. Gramatopol și Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 127—182.

verde¹²³, Sinoe¹²⁴ Albești¹²⁵ etc. Rezultatele cercetărilor respective au format obiectul a multor studii și monografii, din care se desprinde concluzia principală că raporturile greco-autohtone au avut un caracter reciproc¹²⁶, schimburile și influențele efectuându-se și exercitându-se în ambele sensuri. Săpăturile de la Ciumești, Cepari, Fintinele etc. din sud-vestul Transilvaniei au adus unele contribuții cu privire la vechimea și cronologia prezenței celților în Dacia și a raporturilor lor cu dacii¹²⁷. Cît privește pătrunderea și așezarea temporară a bastarnilor în părțile centrale ale Moldovei unele date însemnate au oferit cercetările arheologice de la Poienеști¹²⁸ și Borosești¹²⁹.

Etapă de maximă dezvoltare a societății geto-dace, sub toate aspectele sale, economic, politic, cultural, artistic etc., a fost în atenția cercetării arheologice și istorice românești de după 1965, în chip cu totul aparte. Pe lângă continuarea săpăturilor întreprinse în centrele arheologice mai vechi de la Popești¹³⁰ Crășani¹³¹, Poiana Zimnicea, cetățile din Munții Orăștiei¹³², s-au întreprins cercetări într-o serie de noi așezări și cetăți geto-dacice din sec. II î.e.n. — I e.n., adică din perioada Burebista-Decebal.

¹²³ A se vedea bibliografia de la nota 84; I. Stoian, SCIV, 8, 1957, 1 4, p. 183 204.

¹²⁴ V. Canarache și C. Preda, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 138—144.

¹²⁵ A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu și M. Munteanu, în *Materiale și Cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 167—173.

¹²⁶ Em. Condurachi, SCIV, 2, 1951, 2, p. 45 6; idem, *Buletin științific al Academiei R.P.R.*, 2, 1950, 1, p. 13—26; D. Tudor, *ArhMold*, 5, 1967, p. 37—40; B. Mitrea, SC, 7, 1965, p. 143—167; Fl. Preda, AUB, Ist., 15, 1966, p. 15—34; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1971; D. M. Pippidi, SCIV, 11, 1960, 1, p. 39 51; idem, SC, 3, 1961, p. 53—66; ibidem, 5, 1963, p. 137—164; V. Eftimie, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 195—215; Gh. Poenaru-Bordea, *Buletinul soc. numismatică române*, 67 69, 1973 1975, p. 121—123, p. 17—41.

¹²⁷ D. Popescu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 232—240; Vl. Zirra, *Un Cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1968; idem, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 171—238; idem, SC, Satu Mare, 2, 1972, p. 151—205; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor între daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966; idem, SCIV, 22, 1971, 2, p. 149—162; idem, AMN, 8, 1971, p. 37—52; M. Rusu și O. Bandula, *Mormintul unei căpelenii celte de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.

¹²⁸ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști*, *Materiale*, I, 1953, p. 215—506; idem, NEH, I, 1955, p. 103—119.

¹²⁹ M. Babeș, *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 215—236; S. Teodor, SCIV, 18, 1967, 1, p. 25 — 45.

¹³⁰ R. Vulpe, SCIV, 6, 1955. 1—2, p. 239 269; *Materiale*, 3, 1957, p. 227—246; 5, 1959, p. 339—349; 6, 1959, p. 307—324; 7, 1961, p. 321—338; 8, 1962, p. 457—461; idem, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966; Al. Vulpe, SCIV, 16, 1965, 2, p. 341 351; Al. Vulpe și M. Gheorghită, *Dacia*, N.S., 20, 1976, p. 167—198; idem, *Cercetări arheologice*, 3, București, 1979, p. 95—104.

¹³¹ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, 1966; N. Conovici, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 165 183.

¹³² C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 316—341; idem, *Celatele dacice de la Piatra Roșie*, București, 1951; idem, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 22—42; idem și colab., SCIV, 1, 1950, 1, p. 137—148; 2, 1951, 1, p. 95—126; C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București, 1962; M. Macrea și I. Berciu, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 201—231; H. Daicoviciu, *Sargetia*, 14, 1979, p. 103—114.

Printre acestea se numără : Cetățeni¹³³, zona București¹³⁴, Cîrlomănești¹³⁵, Pietroasele¹³⁶, Radovanu¹³⁷, Sprincenata¹³⁸ (Muntenia), Ocnița¹³⁹, Polovragi¹⁴⁰ (Oltenia), Bradu, Răcățiu¹⁴¹, Bitca Doamnei¹⁴² (Moldova), Piatra Craiivă¹⁴³, Cugir¹⁴⁴, Sîncăraieni¹⁴⁵, Tilișca¹⁴⁶, Arpașul de Sus¹⁴⁷, Marca¹⁴⁸, Sighișoara¹⁴⁹, Pecica¹⁵⁰ (Transilvania și Banat). Din rezultatele obținute reiese că cea mai intensă și bogată locuire a avut loc în toată Dacia, în epoca lui Burebista. Tot acum apar tipuri ceramice noi, amfore cu ștampile anepigrafe și vase cu decor în relief¹⁵¹.

Marile depozite de unelte de fier descoperite la Grădiștea Muncelului și în alte cetăți dacice sînt mărturie a nivelului înalt atins de metalurgia fierului în epoca lui Burebista și Decebal¹⁵². Monetăria geto-dacică de tip

¹³³ D.V. Rosetti, SCIV, 11, 1960, 2, p. 391—403; idem, Cercetări arheologice, București, 1970, p. 261—288; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, 1966, p. 38—42; C. Preda, MI, 14, 1980, 2, p. 16, 54.

¹³⁴ I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino, Materiale, 5, 1959, p. 631—654; 6, 1960, p. 757—788; 7, 1961, p. 657—682; E. Moscalu, SCIV, 23, 1973, 2, p. 291—298; M. Turcu, MIM, 8, 1971, p. 55—67; idem, Carpica, 8, 1976, p. 41—48; idem, RM, 9, 1978, p. 35—39; idem, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979; G. Trohani, *Cercetări arheologice*, București, 1970, p. 127—173.

¹³⁵ M. Babeș, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 125—139; idem, SCIV, 28, 1977, 3, p. 319—352.

¹³⁶ Fl. Preda, AUB, Ist., 23, 1974, 1, p. 226—228; Fl. Preda și V. Dupoi, în idem, 27, 1978, p. 54—57; idem, Crisia, 9, 1979, p. 77—87.

¹³⁷ M. Turcu, RMV, Seria MIA, 2, 1977, p. 59.

¹³⁸ C. Preda, M. Butoi, Materiale, Oradea, 1979, p. 115—117.

¹³⁹ D. Berciu, SCIV, 24, 1973, 4, p. 611—618; SCIVA, 25, 1974, 3, p. 381—387; RI, 27, 1974, 1, p. 79—84; Apulum, 13, 1975, p. 615—618; NĚH, 5, 1975, p. 7—19; RMM, Seria MIA, 1977, 2, p. 3—8; idem, 4, p. 55—57; Drobeta, 3, 1978, p. 5—17; I. I. Russu, AIIA-Cluj Napoca, 1976, p. 29—53; idem, *Epigraphica*, București, 1977, p. 33—40.

¹⁴⁰ C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 207; Al. Vulpe, V. Veselovschi Bușilă, Drobeta, 1, 1974, p. 141—145; F. Marinescu, Crisia, 2, 1972, p. 79—95; SMMIM, 4—5, 1971—1972, p. 6 și urm.; în idem, 10, 1977, p. 25—32.

¹⁴¹ V. Ursachi, Carpica, 1, 1968, p. 171—184; Mem. Antiq., 1, 1969, p. 105—119; V. Căpitanu și V. Ursachi, Crisia, 1972, p. 97—114 (Brad); V. Căpitanu și V. Ursachi, Carpica, 2, 1969, p. 93—130; V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, p. 51 și urm. (Răcățiu).

¹⁴² A. Nițu, C. Mătasă, I. și M. Zamoteanu, Materiale, 7, 1961, p. 339—349; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9—22; S. Sanie, SCIVA, 24, 1973, 3, p. 407—434.

¹⁴³ I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, 1965, p. 115—161; M. Macrea, O. Floca, N. Lupu și I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.

¹⁴⁴ I. H. Crișan, Fl. Medeleț, Materiale, Oradea, 1979, p. 105—107; I. H. Crișan, în „Actualités Roumaines”, nr. 39 (80), 26 sept. 1979, p. 6.

¹⁴⁵ C. Preda, Materiale, 6, 1959, p. 825—869.

¹⁴⁶ N. Lupu, Materiale, 8, 1962, p. 477—484; 9, 1970, p. 233—243; idem, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, 7, 1, 1964, p. 5—31; idem, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, p. 34—45.

¹⁴⁷ M. Macrea și I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976.

¹⁴⁸ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974.

¹⁴⁹ K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Witenberg bei Sighișoara*, Bonn, 1971; Dacia, N.S., 15, 1971, p. 387; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1977, p. 314—315.

¹⁵⁰ I. H. Crișan, Ziridava, Arad, 1978.

¹⁵¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969; Al. Vulpe, SCIV, 16, 1965, 2, p. 341—351; Irina Casan-Franga, ArhMold., 5, 1967, p. 7—35; N. Conovici, SCIVA, 29, 1976, 2, p. 165—183; N. Conovici și Cr. Mușțeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 541—550.

¹⁵² I. Glodariu și E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1977; I. Antonescu, Carpica, 1, 1968, p. 189—193; I. H. Crișan, SCIV, 11, 1960, 2, p. 285—301; I. Berciu și Al. Popa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 151—161; S. Teodor, *Inventaria Archaeologica*, București, 11, 1979.

greco-macedonean cunoaște o maximă dezvoltare în a doua jumătate a sec. II și începutul sec. I î.e.n.¹⁵³, iar monedele străine circulă în toată Dacia¹⁵⁴.

După anul 70 ia ființă, după cum o dovedesc ștanțele de la Tilișca, monetăria dacică de tip roman republican¹⁵⁵. În cursul sec. I î.e.n., cu precădere în epoca lui Burebista, arta prelucrării argintului cunoaște un nou moment de înflorire. Dovada o constituie numeroasele obiecte de podoabă și vase de argint din tezaurele de la Surcea, Sîncrăieni¹⁵⁶, Sărăcșau¹⁵⁷ și Bălănești¹⁵⁸.

Lucrări generale și studii de sinteză s-au ocupat în mod special de premisele și constituirea statului lui Burebista¹⁵⁹, precum și de cultura materială și spirituală¹⁶⁰ geto-dacică din ultimele două secole dinainte de cucerirea romană. În cadrul aceluiași lucrări este tratată organizarea social-politică din Dacia în sec. IV—II î.e.n.¹⁶¹, avînd în frunte regi ca Zalmodegikos¹⁶², Moskon¹⁶³ și Thiamarkos¹⁶⁴. Problema statului dac de la Burebista la Decebal, a regilor din această perioadă¹⁶⁵ și a raporturilor acestora cu romanii, inclusiv unele aspecte ale războaielor daco-romane¹⁶⁶,

¹⁵³ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973; idem, *Buletinul soc. numismatice române*, 42—46, 1948—1972, nr. 96—120, p. 13—22; E. Chirilă și I. Stratan, A. M. Porolissensis, 3, 1979, p. 59—79.

¹⁵⁴ B. Mitrea, în *Ephemeris Dacoromana*, X, 1945, p. 1—154; Ch. Poenaru-Bordea, *Bul. soc. numismatice române*, 67—69—1973—1975, nr. 121—123, p. 17—41; I. Winkler, SCS Cluj, 1955, p. 1—2, p. 13—180; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 87—104 și 251—300; E. Chirilă și G. Mihaescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru*, Tîrgoviște, 1969; I. Bogdan-Cătănciu, SCN, 6, 1975, p. 177—188; B. Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 27—90; SCN, 3, 1960, p. 449—450; Gh. Popilian, *Historica*, 3, 1974, p. 43—65.

¹⁵⁵ O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956; B. Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 123—238; idem, în *Unitate și continuitate...*, București, 1968, p. 53—64; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 345—352; N. Lupu, în *Jahrbuch f. Numismatik u. Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 102—121; I. Winkler în aceeași publicație, p. 123—156; M. Chițescu, *Mem. Antiq.*, 3, 1971, p. 209—258; idem, SCN, 7, 1980, p. 53—70; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

¹⁵⁶ D. Popescu, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 157—206; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976; K. Horedt, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 127—167.

¹⁵⁷ O. Floca, *Contribuții la tezaurele de argint dacice*, București, 1956.

¹⁵⁸ Eugenia Popescu, *Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie*, București, 1, 1971, p. 290—303.

¹⁵⁹ C. Daicoviciu, SCS Cluj, 1, 1950, p. 111—126; idem, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 278 și urm.; M. Macrea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 119—146; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; M. Babeș, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 217—244; D. Berciu, *De la Burebista la Decebal*, București, 1976; R. Vulpe, *Studia Thracologica*, 1976, p. 15—79; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, ed. II, 1977.

¹⁶⁰ I. I. Russu, AISC, 5, 1944—1948, p. 61—139; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 329—337; M. Eliade, *De Zoroaster la Gengis-Khan*, Paris, 1970; H. Daicoviciu, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 231—251; idem, *Dacia*, ed. II-a, 1972, p. 275—282; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1977, p. 446—462; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969; D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

¹⁶¹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 407—432.

¹⁶² D. M. Pippidi, SCIV, 9, 1960, 2, p. 38—54.

¹⁶³ C. Preda, SCIV, 15, 1964, p. 401—408; R. Ocheșeanu, *Pontica*, 3, 1970, p. 125—129.

¹⁶⁴ D. Berciu, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 381—387 și SCIVA, 30, 1979, 4, p. 481—499.

¹⁶⁵ H. Daicoviciu și J. Trynkowski, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 159—166.

¹⁶⁶ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 285—316; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1957; H. Daicoviciu, AMN, 7, 1970, p. 109—124; R. Vulpe, SC, 5, 1963, p. 223—247; ibidem, 6, 1964, p. 205—232; I. Ferenczi, *Apulum*, 16, 1978, p. 119—132.

au reținut de asemenea atenția specialiștilor. Inscripția de pe piatra funerară de la Gramini¹⁶⁷ (Macedonia) aduce precizări suplimentare și importante, privind actul final al marilor conflicte dintre daci și romani, când Decebal, regele erou, este nevoit să-și curme viața cu propria mână.

Cele două provincii romane întemeiate de imperiu în teritoriile geto-dacice, respectiv Dacia, care cuprindea Oltenia și cea mai mare parte a Transilvaniei și Banatului, și Moesia Inferior (Dobrogea) au stat de asemenea în atenția noilor cercetări arheologice și istorice în general. S-au executat săpături noi sau în continuare în centrele urbane de la Drobeta, Sucidava, Romula¹⁶⁸, Sarmizegetusa¹⁶⁹, Apulum¹⁷⁰, Porolissum¹⁷¹, Napoca¹⁷², Dierna¹⁷³ și Tibiscum¹⁷⁴, precum și într-o serie de castru de pe limesul Alutan¹⁷⁵, Transalutan¹⁷⁶, limesul dacic¹⁷⁷, bănățean¹⁷⁸ și cel dunărean¹⁷⁹. Un accent mai mare s-a pus pe cercetarea epocii romane din Oltenia și Banat, unde s-au obținut rezultate remarcabile. Pe lângă numeroase materiale arheologice, epigrafice și numismatice scoase la iveală în cursul lucrărilor au fost înregistrate și o serie de observații privind caracterul stăpînirii romane din Dacia și raporturile stabilite între administrația imperială și coloniști cu populația locală geto-dacă¹⁸⁰. În Moesia

¹⁶⁷ M. P. Speidel, în *Journal of Roman Studies*, 60, 1970, p. 142–153.

¹⁶⁸ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV-a, 1978; idem, *Cetatea Sucidava*, Craiova, 1974; idem, *Drobeta*, București, 1963; M. Davidescu, *Drobeta*, 1, 1974, p. 187–197; 2, 1976, p. 81–92; Doina Benea, AMN, 14, 1977, p. 133–140; M. Babeș, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 167–206.

¹⁶⁹ C. Dalcoviciu și H. Dalcoviciu, *Ulpia Traiana*, 1962; D. Tudor, *Orașe, trguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 73–107; V. Wolmann, *Apulum*, 13, 1975, p. 199–225.

¹⁷⁰ D. Tudor, *Orașe, trguri...*, 1968, p. 144–172; Al. Popa și I. Berciu, *Apulum*, 25, 1964, p. 167–201; ibidem, 15, 1977, p. 217–235; D. Protase, *Apulum*, 12, 1974, p. 134–159; C. Băluță, *Apulum*, 5, 1964, p. 277–295; ibidem, 12, 1974, p. 117–133; 14, 1976, p. 131–145; V. Moga, *Apulum*, 15, 1977, p. 235–242.

¹⁷¹ I. I. Russu, *Dicționar de istorie veche*, p. 482; Al. Culcer și I. Winkler, AMN, 7, 1970, p. 537–548; N. Gudea, AMPorolis., 3, 1979, p. 515–524.

¹⁷² I. Mitrofan, AMN, 1, 1964, p. 197–204; 13, 1976, p. 195–210; D. Tudor, *Orașe, trguri...*, 1968, p. 222–230.

¹⁷³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 17–23; E. Bușor, *În memoria lui C. Dalcoviciu*, Cluj, 1974, p. 59–63; Doina Benea și A. Schlopu, AMN, 11, 1974, p. 115–141.

¹⁷⁴ M. Moga, F. Medeleț, D. Benea, R. Petrovsky, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 215–218.

¹⁷⁵ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II-a, 1978; Gh. Poenaru-Bordea și Cr. Vlădescu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 101–111; C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411–422.

¹⁷⁶ D. Tudor, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 87–97; I. Cătănicu, *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontieres romaines*, București–Köln, Wien, 1974, p. 259–265.

¹⁷⁷ St. Ferenczi, *Dacia*, NS, 11, 1967, p. 143–162; 18, 1974, p. 127–136; AMN, 5, 1968, p. 75–98; 9, 1972, p. 387–410; 10, 1973, p. 545–568; E. Chirilă și N. Gudea, *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1972; N. Gudea, AMN, 8, 1971, p. 507–530; *Apulum*, 10, 1972, p. 121–150; 12, 1974, p. 182–192; AM Porolis., 3, 1979, p. 149–270; I. Ferenczi, SCIV, 10, 1959, 2, p. 337–354; L. Mărghită, *Fortificații dacice și romane*, București, 1978.

¹⁷⁸ N. Gudea, *Limesul bănățean*, lucrare de doctorat, Cluj, 1978.

¹⁷⁹ I. Barnea și Gh. Ștefan, *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontieres romaines*, Buc. Köln, Wien, 1974, p. 15–25; E. Doruțiu-Boilă, în aceeași publicație, p. 89–94; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977; Gr. Florescu și colab., *Capidava*, București, 1958.

¹⁸⁰ M. Macrea în *Istoria României*, I, 1960, p. 345–376; idem, *Viața în Dacia romană*, Cluj, 1969; idem, AMN, 3, 1966, p. 121–151; C. Dalcoviciu, *Dacia*, Cluj, 1969, p. 139–589; O. Floca, *Materiale*, 1953, 1, p. 743–754; I. Mitrofan, *În memoria lui C. Dalcoviciu*, Cluj, 1974, p. 245–256; AMN, 10, 1973, p. 127–150.

inferior s-au întreprins săpături în cetatea și în zona monumentului Tropaeum Traiani de la Adamclisi¹⁸¹, în orașele grecești de pe litoral și în cetățile de la Capidava¹⁸², Noviodunum¹⁸³, Dinogetia¹⁸⁴, Aegyssus, Sacidava¹⁸⁵, Argamum¹⁸⁶, precum, și în unele așezări rurale¹⁸⁷ (Fintinele) și *Villae rusticae* din părțile de nord ale Dobrogei¹⁸⁸.

Inscripțiile latine descoperite în cele două provincii au fost puse în valoare științifică prin studii speciale sau adunate în *corpus*-uri, pe centre de descoperire sau pe categorii¹⁸⁹. Printre documentele epigrafice recent descoperite se remarcă două diplome apărute la Gherla, importante prin datele noi pe care le cuprind cu privire la reorganizarea administrativă a provinciei Dacia¹⁹⁰. Prezența unei așezări geto-dace în Dobrogea cu numele de Arcidava¹⁹¹, pomenită într-o inscripție găsită la Histria, a readus în câmpul discuțiilor problema capitalei lui Burebista. Interesante se dovedesc și numeroasele cărămizi ștampilate găsite mai ales în castre sau în preajma acestora, pe temeiul cărora s-au putut aduce completări însemnate cu privire la trupele staționate în cele două provincii.

În cadrul unor lucrări cu caracter monografic sau studii de sinteză au fost tratate probleme majore cum sînt cele referitoare la orașele și tirgurile din Dacia romană¹⁹², precum și cele privitoare la sclavajul din provincia traiană¹⁹³. Viața economică¹⁹⁴, armata¹⁹⁵ și populația^{1 6} din Dobrogea romană au format de asemenea obiectul unor lucrări cu caracter monografic. Întregii istorii a Dobrogei romane și romano-bizantine, sub toate aspectele sale, economic, politic, cultural și religios i-au fost dedi-

¹⁸¹ F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklisi — Tropaeum Traiani*, București 1959; R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968; M. Simpetru, *Dacia*, NS, 13, 1969, p. 475—500; Al. Ștefan, *BMI*, 41, 1972, 3, p. 43—53; C. Scorpan, *Pontica*, 7, 1974, p. 339—362; Al. Barnea, I. Barnea, I. Cătănicu, M. Mărgineanu și Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani — Cetatea*, 1, București, 1979; Em. Popescu, *SC*, 6, 1964, p. 185—203.

¹⁸² Gr. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, București, 1958.

¹⁸³ I. Barnea și B. Mitrea, *Materiale*, 4, 1957, p. 155—174 și 5, 1959, p. 461—473; E. Bujor, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 525—539; Al. Ștefan, *BMI*, 42, 1973, 1, p. 3—14.

¹⁸⁴ Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, 1, București, 1967; I. Barnea, *Dinogetia*, Edit. Meridiane, 1969.

¹⁸⁵ C. Scorpan, *Pontica*, 10, 1977, p. 229—251.

¹⁸⁶ M. Coja, *Peuce*, 2, 1971, p. 179—190; *BMI*, 3, 1972, p. 33—42.

¹⁸⁷ Al. Suceveanu, *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 255—256.

¹⁸⁸ V. Baumann, *Peuce*, 6, 1977, p. 155—161; *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 237—246.

¹⁸⁹ I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, 1, 1975; 3, 1977; Gr. Florescu și C. Petolescu, aceeași culegere — *Oltenia și Muntenia*, 2, 1977; Em. Popescu, *Tabula Imp. II*, L, 35, (Romula, Durostorum, Tomis), București, 1969; idem, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976; *Epigraphica-Travaux dédiés au VII-e Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977.

¹⁹⁰ C. Dalcoviciu și D. Protase, *AMN*, 1, 1964, p. 163—180; D. Protase, *AMN*, 4, 1967, p. 47—72; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, București, 1973.

¹⁹¹ Al. Suceveanu, *RRH*, 14, 1975, 1, p. 111—148.

¹⁹² D. Tudor, *Orașe, tirguri și sale în Dacia romană*, București, 1968.

¹⁹³ Idem, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

¹⁹⁴ Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană sec. I—III e.n.*, București, 1977.

¹⁹⁵ A. Arlcescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977.

¹⁹⁶ I. I. Russu, *Elemente traco-gelece în Imperiul roman și în Bizantium*, București, 1976; M. Comșa, *SCIV*, 18, 1967, 3, 1967, p. 431—442; Em. Doruțiu-Boilă, *Populația în Dobrogea în epoca romană — sec. I—III* (sub tipar).

cate două volume de sinteză¹⁹⁷, acestora adăugându-li-se și alte lucrări de mai mică întindere privind și alte laturi ale vieții materiale și spirituale romane și bizantine din Dobrogea¹⁹⁸.

Circulația monetară, cu numeroasele monede și tezaure¹⁹⁹ scoase la iveală întâmplător sau în cursul lucrărilor arheologice, ceramica romană sau cea de tip roman produsă în Dacia²⁰⁰, diferitele culte și zeități documentate în cele două provincii²⁰¹ etc. au constituit obiectul preocupărilor din ultima vreme ale specialiștilor români. De un interes aparte s-a bucurat procesul romanizării dacilor²⁰², urmărit deopotrivă pe cale arheologică și epigrafică. A rezultat o dată în plus că romanizarea dacilor din cele două provincii romane, antrenați în toate activitățile productive, a fost un proces general și pe deplin realizat.

Teritoriile geto-dacice care au fost doar vremelnic sub ocupația romană sau doar sub supravegherea imperiului au fost cuprinse de asemenea în planul de cercetare al ultimelor trei decenii. În această situație se află unele din castele sud-carpătice construite de Traian și anume cele de la Jidava²⁰³ și Tirgșor²⁰⁴, la care se adaugă importantul centru dacoroman din sudul Moldovei, de la Barboși²⁰⁵. Limesul Transalutan, de la Turnu Măgurele și pînă la Rucăr, a format obiectul unei cercetări aparte,

¹⁹⁷ R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968; I. Barnea și Șt. Ștefănescu, vol. 3, 1971.

¹⁹⁸ D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, București—Amsterdam, 1975; V. Canarache și colab., *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963; G. Bordenache, *Sculpture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, 1969; A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966; A. Rădulescu și Biftoleanu, *Istoria românilor d'ntre Dunăre și Mare*, 1979; M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968; C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanța, 1966; Em. Condurachi, *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 245—263; V. Baumann, *Dacia*, NS, 16, 1972, p. 189—202; M. Irinia, *Pontica*, I, 1968, p. 379—408.

¹⁹⁹ B. Mitrea, *SCIV*, 8, 1957, p. 1—2, p. 167—182; 10, 1959, 3—4, p. 467—486; I. Winkler, *AMN*, 1, 1964, p. 215—223; 2, 1965, p. 215—256; C. Preda, *Historica*, 3, 1974, p. 67—91; M. Macrea și D. Protase, *SCȘCluj*, 3, 1954, p. 445—559; D. Protase, *RRH*, 4, 1965, p. 207—220; M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană*, Cluj, 1978.

²⁰⁰ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976; Em. Popescu, *SCIV*, 16, 196, 4, p. 695—724; O. Floca, St. Ferenczi și L. Mărghită, *Micia — Grupul de cuptoare roman*, Deva, 1970.

²⁰¹ D. Tudor, *Corpus monumentorum Equitum Danuviorum*, Leiden, 1969; N. Hampartum'an, *Corpus Cultus Equitis-Thracii*, IV, *Moesia, Inferior and Dacia*, Leiden, 1979; I. Berciu și C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie meridionale*, Leiden, 1976; C. Petolescu, *Apulum*, 9, 1971, p. 643—658; C. Pop, *AMN*, 7, 1970, p. 151—161; *Apulum*, 9, 1971, p. 553—570; M. Bărbulescu, *Dacia*, NS, 16, 1972, p. 203—223; *AMN*, 14, 1977, p. 173—189; N. Gostar, *AIIA Iași*, 2, 1965, p. 237—254.

²⁰² M. Comșa, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 283—298; Em. Popescu, *SC*, 9, 1967, p. 181—201; C. Daicoviciu, *Apulum*, 7, 1968, p. 261—271; I. I. Russu, *AMN*, 6, 1969, p. 167—186; *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 313—329; A. Aricescu, *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 581—590; D. Tudor, *Apulum*, 12, 1974, p. 111—117; N. Gudea, *Apulum*, 13, 1975, p. 95—111; Gh. Bichir, *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 385—395.

²⁰³ Em. Popescu, Eug. Popescu, *SCȘPitești*, 1, 1968, p. 67—79; idem, *Materiale*, 9, 1970, p. 151—263.

²⁰⁴ Gh. Diaconu, în Al. Odobescu, *Opere*, IV, București, 1976, p. 1055—1064.

²⁰⁵ N. Gostar, *Apulum*, 5, 1964, p. 137—149; idem, *MemAntiq*, 1, 1969, p. 93—104; S. Sanie și I. T. Dragomir, *Danubius*, 4, 1970, p. 135—142; S. Sanie, în *Dicționar de istorie v che*, 1976, p. 79—82.

printre obiectivele investigate numărându-se principalele castre de pe această linie de apărare din vestul Munteniei ²⁰⁸.

Rezultatele cele mai spectaculoase au fost obținute de arheologia românească de după 1944 în direcția unei depline argumentări și dovediri a continuității dace și daco-romane. Contribuția arheologiei la cunoașterea acestui important domeniu al istoriei vechi a României, în raport cu argumentele de care dispuneam anterior, se dovedește a fi cu totul remarcabilă. Din aceste valoroase rezultate merită să fie menționat în primul rând aspectul cultural dacic din sec. II—III e.n., de tipul descoperirilor de la Soporul de Cimpie ²⁰⁷, Obreja (Transilvania) și Locusteni ²⁰⁸ (Oltenia). Acesta se dovedește a fi unitar și general pentru întreaga Dacie romană, caracterizându-se prin menținerea și dezvoltarea vechii tradiții geto-dace, în condițiile stăpînirii romane, constînd din ritul de incinerare, ritualuri și vase de lut, toate tipice lumii geto-dace din vremea lui Burebista și Decebal. În plus, puternicii tradiții locale a acestei culturi i se adaugă elemente noi, preluate de daci de la civilizația romană, ca urmare a contactului direct și permanent cu noii veniți. Din studierea acestor descoperiri revelatoare se desprinde concluzia principală și de o deosebită valoare istorică, potrivit căreia se poate acum admite fără dubiu că dacii au continuat să reprezinte și în timpul stăpînirii romane populația de baza a provinciei traiane. Sugestive sînt în acest sens și urmele de cultură dacică descoperite în toate orașele și castrele romane cercetate pînă în prezent, fapt ce vine în sprijinul ideii că geto-dacii au pătruns și în mediul urban și în zona castrelor militare. Continuitatea dacică în Moesia Inferior este dovedită de asemenea în mod limpede prin descoperirile din necropola daco-romană din sec. I—II e.n. de la Enisala ²⁰⁹, ca și prin urmele ceramice tradiționale apărute în principalele centre arheologice ale Dobrogei romane ²¹⁰.

La fel de importantă și foarte bogat documentată se dovedește continuitatea în regiunile geto-dace neocupate de romani, la „dacii liberi”, cum sînt ei numiți de obicei. Aceleași cercetări arheologice, de după 1944, au scos la iveală o adevărată civilizație a dacilor liberi, care demonstrează a fi o continuare firească și directă a celei tradiționale din Dacia preromană. Un loc cu totul deosebit îl ocupă în acest context arheologic istoria și civilizația dacilor liberi de la est de Carpați, pomeniți de izvoare sub numele de carpi ²¹¹. În frecvențele așezări și necropole carpice s-au descoperit numeroase și variate materiale de tradiție dacică, realizate la

²⁰⁸ Gr. Florescu, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 225—232; D. Tudor, *Olt nua romană*, ed. IV-a, 1978; SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 87—97; I. Cătăniciu, *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Buc.—Köln Wien, 1974, p. 259—265.

²⁰⁷ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cimpie*, București, 1976 și în AMN, 8, 1971, p. 135—160; M. Macrea și M. Rusu, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 201—229; N. Lupu, AMN, 5, 1968, p. 445—450; I. Glodariu, AMN, 9, 1972, p. 119—129.

²⁰⁸ Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

²⁰⁹ M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 19—45.

²¹⁰ C. Scorpan, *Pontica*, 3, 1970, p. 139—187.

²¹¹ R. Vulpe, *Materiale*, I, 1953, p. 213—306; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, București, 1973; idem, *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 287—307; M. Macrea, *Apulum*, 7, 1968, p. 171—200; B. Mitrea, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 159—173; V. Mihăilescu-Bîrliba, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 281—344.

un nivel superior, la care se adaugă și unele influențe romane și sarmatice. În cursul sec. II — III e.n., carpii au reprezentat principala forță a dacilor liberi, care se vor extinde treptat și în estul Munteniei și apoi în fosta provincie romană²¹². În părțile de nord ale Moldovei locuia în sec. I î.e.n. — II e.n. neamul dacic al costobocilor, cunoscuți prin incursiunile lor în imperiu, cit și prin cultura lor de origine veche dacică, numită Lipița²¹³.

Dacii liberi din Cîmpia munteană, aflați sub o puternică și permanentă influență romană, au fost identificați prin cultura de tip Chilia-Militari²¹⁴, cu puternice rădăcini vechi geto-dacice.

Aceeași linie a dezvoltării tradiționale se constată și la dacii liberi, din Crișana și Maramureș, cunoscuți prin descoperirile de tip Sintana-Arad, și Medieșu Aurit²¹⁵.

Cercetările recente dedicate studierii regiunilor geto-dace din afara celor două provincii au demonstrat că întreaga populație a dacilor liberi, indiferent de nume și de regiune, a reprezentat pe parcursul sec. II — III e.n., elementul etno-cultural principal de continuitate. Toți dacii liberi, indiferent de zonă, au păstrat și dezvoltat tradiția veche în întreaga ei esență. Cultura lor este unitară și comună în trăsăturile ei principale. Aceasta rezidă în tipurile de vase, ritul de incinerare și ritualurile tradiționale geto-dacice. Prin pătrunderea lor în fosta provincie se realizează vechea unitate dacică și se revitalizează noua sinteză daco-romană.

Descoperirile arheologice, numismatice și epigrafice, prin numărul și varietatea lor, nu mai lasă acum nici o îndoială asupra persistenței daco-romane după retragerea aureliană din Dacia. Astfel de dovezi certe și nemijlocite, prezente pe întreg cuprinsul fostei provincii, vin să înlăture caracterul vag și contradictoriu al unora dintre izvoarele scrise și să infirme fără drept de apel „teoria” falsă și în totală contradicție cu realitățile istorice și temeiul științific după care, din Dacia, ar fi fost retrasă întreaga populație.

Rămînerea goților în afara fostelor frontiere ale Daciei romane, după cum o dovedesc aceleași mărturii arheologice, nu se poate explica altfel decît admițînd că teritoriul fostei provincii, era complet și dens locuit de o populație daco-romană numeroasă și încă destul de bine organizată ca să nu permită goților să se așeze în interiorul granițelor romane de altă dată.

Persistența daco-romană după Aurelian se oglindește mai întîi, în continuitatea neîntreruptă a unor așezări ca cele de la Obreja, Aiton, Sic, Mugeni, Cipău, Cristești, Mediaș și a *villae*-lor de la Iernut și Răhău, toate în Transilvania²¹⁶. De asemenea, același proces se constată și în

²¹² Gh. Bichir, *op. cit.*, D. Protase, SCIV, 23, 1972, p. 593—607; K. Horedt, AMN, 8, 1971, p. 583—587; N. Vlasa, SCIV, 16, 1965, 3, p. 501—518.

²¹³ N. Gostar, Bulet. Univ. Cluj, 1, 1956, 1—2, p. 175—176, 183—200; I. I. Russu, Dacia, NS, 3, 1959, p. 341—352; Gh. Bichir, Thraco-dacica, 1976, p. 287—307.

²¹⁴ S. Morintz, Dacia, NS, 5, 1961, p. 395—414; Vl. Zlira și Gh. Cazimir, Cercetări arheologice în București, 1, 1963, p. 51—56; Gh. Bichir, și Eug. Popescu, Studii și comunicări, Pitești, 1, 1968, p. 81—96.

²¹⁵ S. Dumitrescu și T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967; AMN, 4, 1967, p. 107—126; E. Dörner, Apulum, 9, 1971, p. 681—692.

²¹⁶ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.

fostele orașe ale Daciei Superior, unde apar urme de viață daco-romane și o circulație monetară neîntreruptă pînă la sfîrșitul sec. IV e.n.²¹⁷

Situații similare, poate chiar și mai bine ilustrate se remarcă și în Dacia Inferior (Oltenia) și în Banat. În această parte a Daciei, în special între Dunăre, și *Brazda lui Novac*, se poate vorbi de o continuitate neîntreruptă, cu un mare număr de dovezi arheologice. Numai în Oltenia au fost înregistrate peste 80 puncte cu descoperiri daco-romane postaureliane. Din rîndul acestora fac parte principalele centre romane²¹⁸ (Drobeta, Romula, Slăveni, Stolniceni, Răcari) și așezări importante de genul celor de la Verbița, Cioroiul Nou, Grecești, Lazu, Almăj, Celei²¹⁹ etc. În regiunea Banatului, în afara menținerii capetelor de pod de pe malul Dunării s-au ridicat noi fortărețe la Gornea și Pojejena și s-au refăcut cele de la Lederata, Tibiscum și Mehadia²²⁰. În interiorul aceleiași zone s-au făcut numeroase descoperiri arheologice și numismatice din sec. IV e.n.²²¹. Castrul de la Pietroasele (jud. Buzău) continuă de asemenea să funcționeze în cursul aceluiași secol²²².

Circulația monetară din întreg spațiul geto-dac și în special din cel al fostei provincii, documentată prin cele peste 150 de descoperiri de tezaure și monede izolate, se prezintă ca un proces normal și firesc, fără nici un hiatus, putînd fi urmărit cu ușurință de la sfîrșitul sec. III și pînă la începutul sec. V e.n.²²³. Toate aceste descoperiri, în marea lor majoritate monede de bronz găsite izolat, implică automat o continuitate etnică și o prezență daco-romană efectivă și completă. Prezența neîntreruptă a seriei de monede romane postaureliene, ca și numărul mare de produse romane din stînga Dunării demonstrează în mod limpede existența raporturilor interne ce continuau să se mențină între populația daco-romană și imperiu. Produsele de caracter creștin din sec. IV apărute în același mediu daco-roman nord-danubian²²⁴, printre care se remarcă vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Porolissum²²⁵, vin de asemenea în sprijinul continuității și împlinirii procesului de romanizare.

După retragerea armatei și administrației romane din Dacia, în teritoriile dacilor liberi, respectiv în Moldova și în Muntenia, pînă la Limes Transalutanus, au pătruns și s-au așezat neamul migrator al goșilor, care va rămîne în aceste părți pînă către sfîrșitul sec. IV e.n. În regiunile respective ia naștere o nouă cultură cunoscută sub numele de Sîntana-Cerneahov. Cercetarea unui mare număr de necropole și așezări a permis definirea caracterului mixt al acestei culturi și al purtătorilor ei,

²¹⁷ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV-a, 1978.

²¹⁸ O. Toropu, *Romanitatea Țriei și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976; D. Tudor, *Apulum*, 11, 1973, p. 115—127.

²¹⁹ O. Toropu *Romanitatea Țriei și străromânii în Dacia Traiană sud—carpatică*, Craiova, 1976; D. Tudor *Apulum*, 11, 1973, p. 115—127.

²²⁰ N. Gudea, *Gornea*, în *Banatica*, Reșița, 1977; *Limesul banațean*, teză de doctorat, Cluj, 1978.

²²¹ E. Chirila și colab., *Drei Münzhorte d s 4. Jhs. aus Banat*, Timișoara, 1974.

²²² Gh. Diaconu, *Castrul de la Pietroasa*, în *Al. Odobescu, Opere*, IV, 1976, p. 1055—1064.

²²³ C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 441—485; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XII*, București, 1958; D. Protase, *Problema continuității...*, 1966.

²²⁴ I. I. Russu, *Studii teologice*, 10, 1958, p. 311—340; I. Barnea, în *Corsi di cultura ravennate e bizantina*, Ravenna, 1971, p. 49—69; C. Băluță, *Apulum*, 9, 1971, p. 701—774; N. Vlasa, *AVIN*, 13, 1976, p. 215—230.

²²⁵ N. Gudea, *AMPorolis.*, 3, 1979, p. 515—524.

la constituirea căreia o contribuție însemnată au adus-o elementele etno-culturale daco-romane. Prezența unor tipuri ceramice tradiționale de origine dacă, precum și a celor de tip roman provincial indică existența printre purtătorii acestui aspect cultural a unui însemnat fond etnic autohton daco-roman. Aceasta este de altfel contribuția de seamă și nouă pe care au adus-o cercetările arheologice recente afectate studierii raporturilor dintre autohtoni și primii migratori de neam germanic din Dacia²²⁶.

În cursul secolelor V — VII e.n., deși confruntată cu noi valuri de migratori (huni, gepizi, avari și slavi), populația autohtonă daco-romană continuă să-și strângă rîndurile, să păstreze aceleași raporturi strînse și permanente cu imperiul roman de răsărit, sub influența și autoritatea căruia se va menține fără întrerupere, să-și făurească o cultură unitară și să-și însușească în întregime limba latină, ca rezultat al îmbinării vechii tradiții dace, cu elemente ale civilizației romane, și al desăvîrșirii procesului de romanizare.

Populația daco-romană din această perioadă, ca și cea românească din ultimele secole ale mileniului I e.n., ne sînt astăzi destul de bine cunoscute grație aproape exclusiv cercetărilor arheologice din ultimii 30 de ani.

Săpăturile întreprinse, într-o serie de așezări au reușit să ducă la definirea marelui aspect cultural daco-roman din sec. V — VII e.n. denuit de specialiști Ipotești-Cîndești-Ciurelu²²⁷ (Muntenia), cu corespondentele lui Bratei-Morești²²⁸ (Transilvania) și Costișa-Botoșana²²⁹ (Moldova). Pe lângă aceste centre arheologice devenite eponime, prezența daco-romană a fost dovedită și în multe alte așezări, printre care se numără : Dulceanca²³⁰, Sfințești²³¹, Străulești²³², Șirna²³³, Budureasca²³⁴, Cireșanu (Muntenia); Dodești, Cucorăni, Săbăreni, Davideni, Horga²³⁵ (Moldova), Sighișoara, Cernat, Sălașuri, Cristurul Secuiesc (Transilvania); Gropșani, Doba, Găneasa, Insula Banului, Făcăi²³⁶ etc. (Oltenia). După

²²⁶ R. Vulpe, Izvoare, 1957, p. 276—317; B. Mîtea și C. Preda, *Necropole din sec. IV e.n. în Muntenia*, 1966; Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, București, 1965; idem, *Mogoșani*, Tîrgoviște, 1970; I. Ioniță, *ArhMold*, 4, 1966, p. 189—259; A. Petre, *Dacia*, NS, 6, 1962, p. 235—255; K. Horedt, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 575—592; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și E. Zaharia, *Așezări din Moldova*, București, 1970.

²²⁷ V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485—503; P. Roman și S. Dolinescu-Ferche, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 73—93; S. Dolinescu-Ferche, *Dacia*, NS, 23, 1979, p. 179—230.

²²⁸ Lîgia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV—V*, București, 1973; K. Horedt, *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 295—308; Eug. Zaharia, *Dacia*, NS, 15, 1971, p. 269—289.

²²⁹ Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 29—33.

²³⁰ S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sud-vestul Munteniei în sec. III și VI e.n.* Cercetările de la Dulceanca, București, 1974.

²³¹ Idem, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 127—133.

²³² M. Constantin și P. Panait, *Cercetări arheologice în București*, 1, 1963, p. 77—139; 2, 1965, p. 75—239; 6, 1968, p. 43—82.

²³³ St. Olteanu, V. Teodorescu și N. Neagu, *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 277—279.

²³⁴ V. Teodorescu, *SCIV*, 5, 1964, p. 485—503; Idem, în București, 9, 1972, p. 73—100.

²³⁵ D. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 7—66, în special notele p. 51—66; I. Mîtea și A. Artimon, *SCȘ Bacău*, 1972, p. 15—20; *Carpica*, 4, 1971, p. 225—551; S. Teodor, *ArhMold*, 8, 1975, p. 151—155; Gh. Coman, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 479—497; *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 287—312; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, *Așezări din Moldova...*

²³⁶ O. Toropu, *Romanitatea trzie și străromânii...*, p. 39—149; G. Popilian și M. Nica, *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 155—157.

cum se vede, această cultură de esență romanică, se întinde pe întreg teritoriul României, fiind documentată, printr-un număr extrem de mare de așezări. În conținutul ei își dau întâlnire vase lucrate cu mina de tradiție dacică și vase lucrate la roată de tip roman provincial. De asemenea, aici se întâlnesc și o serie de produse de import romano-bizantine, ca rezultat al relațiilor intense ale daco-romanilor cu imperiul²³⁷. Obiectele de caracter creștin, din rindul cărora fac parte și câteva tipare de turnat cruci²³⁸, reprezintă o dovadă, a răspîndirii creștinismului²³⁹ la daco-romani și a desăvîrșirii romanizării lor. Potrivit aceluiași date arheologice, populația daco-romană nord-dunăreană se înfățișează ca o unitate etnică, culturală și lingvistică suficient de bine sudată ca să facă față cu succes, fără să sufere modificări, primelor valuri de migratori.

Venirea și stabilirea unor grupe de slavi în a doua jumătate a sec. VI e.n. în teritoriile daco-romane²⁴⁰, este dovedită pe cale arheologică ca o componentă secundară a fazei finale a culturii Ipotești-Cindești-Ciurelu²⁴¹. Mai pregnant, urmele slave apar în așezarea de la Șipot-Suceava²⁴² și în necropola de la Sărata Monteoru²⁴³. Pînă în prezent nu se cunoaște nici-o așezare curat slavă. De fiecare dată antichitățile vechi slave apar în așezări comune, chiar și în necropole, cu cele daco-romane.

Conviețuirea dintre daco-romani și slavi în a doua jumătate a sec. VI și pînă după mijlocul sec. VII, în cadrul unora din așezările de tip Ipotești-Cindești²⁴⁴, implică nu numai procesul de asimilare a slavilor, ci și unele modificări pe plan cultural. Aceste transformări, prin care trebuie să se înțeleagă persistența aceluiași fond etnic cultural și lingvistic romanic, ușor îmbogățit, se vor concretiza în sec. VIII — X într-o nouă cultură, definită limpede de recente cercetări arheologice ca *veche românească*²⁴⁵. În ciuda unor diferențe regionale, datorate persistenței unor grupe de avari pe valea Mureșului pînă către sfîrșitul sec. VIII, și a pătrunderii mai tîrzii a unor slavi în Transilvania, probabil și de-a lungul

²³⁷ M. Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, p. 665—678; Székely Zoltan, Dacia, NS, 15, 1971, p. 353—358; O. Toropu, *op. și loc. cit.*; Dan Teodor, *op. și loc. cit.*; C. Predă, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV-a, 1978; A. Petre, Dacia, NS, 7, 1963, p. 317—353.

²³⁸ M. Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, p. 673—675; C. Predă, SCIV, 18, 1967, 3, p. 513—520; Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 20—21.

²³⁹ I. Barnea, *Les monuments paléocrétiens des Roumanie*, Roma, 1977; idem, în *Dictionar de istorie veche a României*, 1976.

²⁴⁰ M. Comșa, SCIV, 10, 1959, 1, p. 65—80; 11, 1960, 1, p. 159—166; Balcanoslavica, 1, Prilep, 1974, p. 9—28; Apulum, 12, 1974, p. 300—318; I. Nestor, SCIV, 10, 1959, 1, p. 49—64; Dacia, NS, 5, 1961, p. 429—448; Z. Székely, SCIV, 13, 1962, 1, p. 47—56; Dan Teodor, Carpica, 5, 1972, p. 105—114.

²⁴¹ S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sec. III, VI e.n.*...; idem, Dacia, 23, 1979, p. 179—230; Dan Teodor, *op. și loc. cit.*

²⁴² M. Matei, SCIV, 10, 1959, 2, p. 409—432; Slov. Arch. 10, 1962, p. 149 169; Dan Teodor, *op. și loc. cit.*

²⁴³ I. Nestor, Dacia, NS, 1, 1957, p. 289—295; Eug. Zaharia, *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, 1973.

²⁴⁴ M. Comșa, Apulum, 12, 1974, p. 316—318.

²⁴⁵ I. Nestor, Dacia, NS, 1958, p. 371—382; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967; M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, București, 1978; O. Toropu, *Românitatea tirzie și străromânii...*, 1978; Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 67—99; Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII—VIII*, București, 1977, *Relations between the Autochthonous Population and the migratory Populations*, București, 1975.

Dunării²⁴⁶, precum și a influenței și autorității exercitate de statul bulgar, în regiunile nord-dunărene²⁴⁷, cultura veche românească se prezintă ca unitară și generală. Ea este documentată în descoperirile de tip *Bucov*²⁴⁸ și *Dridu*²⁴⁹. Așezări și necropole sau numai elemente culturale de tip Bucov-Dridu se întâlnesc răspândite pe întreg teritoriul României. Seria descoperirilor de aspect Bucov se întind în zona de dealuri sud și est carpatice, vestul Munteniei în regiunile intracarpătice și în Oltenia. În această arie culturală se află și cele două necropole de la Izvoru²⁵⁰ (jud. Ilfov) și Obirșia Nouă²⁵¹ (jud. Olt). În zonele de est și de sud-est ale României așa cum o arată descoperirile de la Hlincea²⁵², Spinoasa²⁵³, Suceava²⁵⁴, Dănești²⁵⁵ și Lozna²⁵⁶, în Moldova; Sultana²⁵⁷ și Frătești²⁵⁸, în Muntenia; Basarabi²⁵⁹, Histria²⁶⁰, Nalbant²⁶¹, Castelu²⁶² și Satu Nou²⁶³, în Dobrogea, elementele de cultură românească continuă să se imbine cu cele de origine slavă și slavo-bulgară. Situații similare, dar mai limitate, mai pot fi sesizate și în unele așezări din sec. VII – VIII din Transilvania²⁶⁴ (Bezid, Sălașuri, Filiași, Cipău, Someșeni, Bratei).

Studierea diferitelor categorii de descoperiri arheologice în special a celor de tip Bucov și Dridu, a demonstrat că la baza culturii vechi românești se află tradiția autohtonă daco-romană²⁶⁵. Evoluția acesteia, a limbii, și a populației se va concretiza treptat în încheierea primelor formațiuni politice românești și la afirmarea lor în contextul istoric al

²⁴⁶ M. Comșa, SCIV, 9, 1958, 1, p. 73–89; 10, 1959, 1, p. 65–80; 11, 1960, 1, p. 159–166.

²⁴⁷ Idem, în *Omagiul lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 69–81; I. Barnea, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 756–765.

²⁴⁸ M. Comșa, *Cultura materială veche românească – Așezările din sec. VIII–X de la Bucov*, București, 1978.

²⁴⁹ Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967; M. Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 107–122; I. Mitrea, *Carpica*, 5, 1972, p. 115–132; D. Tudor, CI, Iași, 4, 1973, p. 127–142; Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, 1, 1967; Gr. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, 1958.

²⁵⁰ B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 443–461.

²⁵¹ O. Toropu și O. Stolca, *Dacia*, NS, 16, 1972, p. 163–188; O. Toropu, *Romanitatea Iltrie și străromânii...*, p. 150–202.

²⁵² M. Petrescu-Dimbovița, SCIV, 6, 1955, 2–4, p. 692–698.

²⁵³ A. Nițu și D. Teodor, *Materiale*, 5, 1959, p. 485–491; 6, 1959, p. 531–537.

²⁵⁴ M. Matei, *op. și loc. cit.*, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 375–394.

²⁵⁵ M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Materiale*, 8, 1962, p. 52–56.

²⁵⁶ D. Teodor și I. Mitrea, *ArhMold*, 4, 1966, p. 279–291.

²⁵⁷ B. Mitrea, *Materiale*, 8, 1962, p. 667–674.

²⁵⁸ S. Dolinescu-Ferche și M. Ionescu, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 419–430.

²⁵⁹ I. Barnea, *Cahiers archéologiques*, Paris, 1962, p. 187–208; *Din istoria Dobrogei*, 3, 1971, p. 180–233.

²⁶⁰ Vl. Zlirra, *Dacia*, NS, 1963, p. 355–412.

²⁶¹ G. Simion, *Peuce*, 2, 1971, p. 221–228.

²⁶² A. Rădulescu și N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanța, 1967.

²⁶³ B. Mitrea, *Materiale*, 5, 1959, p. 535–542; 6, 1959, p. 579–592; 7, 1961, p. 583–596; P. Diaconu, *RRH*, 5, 1966, 3, p. 485–493.

²⁶⁴ M. Macrea, *Dacia*, NS, 2, 1958, p. 351–370; Z. Székely, SCIV, 13, 1962, 1, p. 47–56; *Materiale*, 8, 1962, p. 325–338; M. Russu, *Apulum*, 9, 1971, p. 713–730.

²⁶⁵ C. Daicoviciu, Em. Petrovici și Gh. Ștefan, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 775–808; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; D. Bereș, *Era socialistă*, 8, 1975; C. Preda și Fl. Preda, *RI*, 28, 1975, p. 1413–1420; A. Rădulescu, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 311–323; L. Birzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979.

vremii respective. Aşa se explică faptul că din sec. IX — X numele românilor, sub forma de vlahi, blachi, volohi, şi a unor formaţiuni politice ²⁶⁶, sînt din ce în ce mai frecvent pomenite în cronicile acelor timpuri.

L'APPORT DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE ANCIENNE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques effectuées au cours des trois dernières décennies en Roumanie ont connu un développement remarquable. Les résultats obtenus ont permis de résoudre de nombreux problèmes de l'histoire ancienne de la Roumanie depuis ses débuts jusqu'à l'achèvement du processus de formation de la langue et du peuple roumain. Les investigations concernant l'anthropogenèse et l'évolution des premières manifestations de la vie humaine dans l'espace compris entre les Carpates, le Danube et la mer Noire, qui datent d'environ un millier d'années, ont abouti à des solutions importantes. Pour ce qui est de l'époque néolithique, l'on a effectué des fouilles dans de nombreux habitats, ce qui a permis d'enrichir le contenu culturel de l'époque tout entière et de définir plus clairement quelques étapes de l'évolution néolithique de Roumanie. Des contributions importantes ont apporté les nouvelles recherches archéologiques à la définition de la civilisation du bronze de Roumanie et du processus de constitution des peuples thraces. On a précisé de nouveaux aspects culturels et apporté des clarifications notables quant aux différentes aires culturelles et aux rapports de celles-ci avec les régions avoisinantes ou plus lointaines.

Les investigations archéologiques de ces derniers temps ont attaché une attention spéciale à l'étude du premier âge du fer en Roumanie, l'époque de parachèvement et de développement du processus de formation des caractéristiques ethniques des Thraces. Représenté jusqu'à ces derniers temps seulement par quelques découvertes, le premier âge du fer apparaît maintenant sous une lumière complètement nouvelle. L'histoire et la culture des Géto-Daces, depuis les débuts jusqu'à la conquête romaine ont fait l'objet d'intense et permanentes investigations. Toute une série de découvertes révèlent que les débuts de la civilisation géto-dace date dès les VII — VI-e siècles avant notre ère. et que la roue du potier fit son apparition à partir des V-e — IV-e siècles av. notre ère. L'on a mis à jour des forteresses et habitats nouveaux; l'on a étudié l'art du façonnage de l'argent, la monnaie géto-dace, la céramique, quelques aspects de la vie spirituelle, les rapports avec le monde gréco-macédonien et romain, avec les Celtes et les Bastarnes, les formes d'organisation de la société géto-dace et surtout l'Etat dace au temps de Burébista et Décébale, sous tous ses aspects.

²⁶⁶ A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Bucureşti, 1972.

Les deux provinces romaines, la Dacie et la Mésie Inférieure ont concentré également l'attention des nouvelles recherches archéologiques et historiques. On a publié de nombreux résultats des fouilles archéologiques, inscriptions et découvertes numismatiques, ce qui a permis une meilleure connaissance de l'époque romaine en Dacie et des rapports établis entre les colons et la population autochtone daco-gète. Des résultats particuliers ont été obtenus en ce qui concerne une parfaite argumentation et démonstration de la continuité dace et daco-romaine. Les Daces des deux provinces et ceux demeurés en dehors de celles-ci (les Daces libres) sont attestés par une nouvelle civilisation qui repose sur les principaux éléments de la civilisation dace ancienne du temps de Burébista et de Décébale. Des établissements et nécropoles des II-e — III-e siècles de notre ère sont rencontrés sur tout le territoire géto-dace sans exception aucune, démontrant une fois de plus que, après la conquête de la Dacie, les Daces ont constitué la principale ethnie des deux provinces et de l'extérieur de celles-ci.

La période qui a suivi la retraite romaine de Dacie est elle aussi assez bien connue grâce toujours aux récentes fouilles archéologiques. Sur la base de celles-ci on peut étudier la continuité daco-romaine le parachèvement de la romanisation des Géo-Daces ainsi que la constitution du peuple roumain. Les rapports des Daco-Romains avec les migrants ont été mis sous leur vraie lumière par les mêmes recherches archéologiques. Aux VII-e — VIII-e siècles a lieu le processus d'assimilation des Slaves et de cristallisation du peuple roumain.

ÎNFĂPTUIRI ȘI PRIORITĂȚI ÎN MEDIEVISTICA ROMÂNEASCĂ

DE

PAUL CERNOVODEANU și CONSTANTIN REZACHEVICI

Deși cercetarea istoriei medievale românești înregistrase progrese incontestabile în perioada interbelică¹ datorită fecunde activități desfășurate de Nicolae Iorga și de o pleiadă de valoroși istorici în frunte cu Constantin C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Nicolae Bănescu, Gheorghe Brătianu, Alexandru Lapedatu, Ilie Minea, Ioan Lupaș, Radu Rosetti, Victor Papacostea ș.a., totuși atenția celor ce s-au aplecat asupra Evului Mediu românesc — insuficient definit în timp ca orînduire socială și fără o structură socio-economică și instituțională bine conturată — a fost îndreptată mai mult asupra ceea ce Fernand Braudel a caracterizat drept „evenimential”. Preponderența studiilor de istorie politică sau culturală în dauna celor de istorie economică și socială ca și absența unei corelări judicioase între fenomenele de suprastructură și cele de infrastructură, au constituit evidente minusuri care s-au răsfrînt în mod negativ asupra evoluției istoriografiei românești².

După victoria revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944 și începutul unei ere noi în destinele patriei, au avut loc transformări fundamentale în caracterul societății românești contemporane, cu profunde repercusiuni și asupra vieții științifice. Istoria, prin infuzia inovatoare dată de învățătura marxistă, a beneficiat de o netă ascensiune în rîndul disciplinelor umaniste, dobîndind valențe și dimensiuni nebănuite. În cadrul complexului proces de reconsiderare, pe baze obiective, a întregii istorii naționale, medievalismul românească a fost revitalizată prin largă deschidere de orizonturi, prin abordarea unor noi direcții de cercetare și preluarea critică a moștenirii trecutului. Generației mai vechi de medievaliști, reprezentată în primul rînd de Andrei Oțetea, apoi de P.P. Panaitescu, ce a aderat la marxism³ și mai tîrziu de Constantin C. Giurescu (care și-a reluat activitatea

¹ Amănunte la P. P. Panaitescu, *Rumanische Geschichtsschreibung, 1918—1942*, „Süd-ost-Forschungen”, München, 8 (1943), p. 69—109.

² O excepție a constituit-o activitatea grupului restrîns de istorici marxști din rîndul cărora s-au evidențiat ca medievaliști Andrei Oțetea și, la început, Petre Constantinescu-Iași, ce au jucat un rol considerabil în dezvoltarea istoriografiei românești în anii puterii populare. Vezi și V. Liveanu, *Despre istoriografia marxistă din România între cele două războaie mondiale*, ES, 52 (1972), nr. 1, p. 42—46.

³ Vezi de pildă poziția adoptată în lucrarea *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947.

în 1957), i s-au adăugat, acum, istorici ajunși la maturitate și consacrare ca David Prodan, Mihai Berza, Ștefan Pascu, Aurelian Sacerdoțeanu, Ion Ionașcu, Constantin Cihodaru, Francisc Pall, Constantin Andreescu, Nicolae Grigoraș, Maria Holban, Zsigmond Jakó, Alexandru Elian ș.a. Toți aceștia, în cadrul Universităților sau a institutelor de istorie create la București, Iași și Cluj pe lângă noua Academie a Republicii Populare Române, apoi din 1965 a Republicii Socialiste România, au format o școală istoriografică românească marxistă, ridicând noi cercetători ce s-au afirmat încă de timpuriu cu deosebit succes în domeniul medievisticii ca de pildă Barbu Cimpina, Ștefan Ștefănescu, Eugen Stănescu, Virgil Cândea și alți tineri pe atunci, a căror nume vor fi menționate în cadrul aportului adus de fiecare la progresul amintitei discipline.

În primele două decenii de la eliberare s-au pus bazele cercetării orînduirii feudale din istoria României, definită pe baza modului de producție și a relațiilor de producție și delimitată cronologic după o nouă periodizare⁴. S-a acordat atenția cuvenită studierii structurii societății feudale, luptei de clasă și marilor răscoale țărănești din Evul Mediu, neglijate, aproape total, de vechea istoriografie. Pe baza publicării corpurilor de izvoare interne și externe s-au extins cercetările asupra problematicii economice, în primul rînd ale dezvoltării agriculturii, meșteșugurilor și comerțului; s-au luat în studiu organizarea orașenească, apoi instituțiile, fiscalitatea și oștirea, adîncindu-se și unele aspecte ale istoriei politice, ale regimului dominației otomane, ale creației culturale și artistice⁵. Tot atunci s-au inițiat și primele campanii de săpături arheologice spre lămurirea unor probleme legate de evoluția orînduirii feudale pe teritoriul patriei noastre⁶. Un prim bilanț al cercetărilor întreprinse pînă în 1957 a fost înfățișat într-o utilă monografie dedicată vieții feudale restrînsă, însă, doar la Țara Românească și Moldova⁷. Dar rezultatele

⁴ Astfel, feudalismul a fost inițial fixat ca durată în timp din secolul al X-lea și pînă la revoluția burgheză-democrată de la 1848, cu trei sub-împărțiri: feudalismul timpuriu (sec. X—XIII), dezvoltat (sec. XIV—mijloc sec. XVIII) și în destrămare (a doua jumătate a sec. XVIII—1848), cf. A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, S-R1, 10 (1957), nr. 6, p. 107—109 și Șt. Pascu, *Periodizarea orînduirii feudale pe teritoriul țării noastre*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1962, fasc. 1, p. 7—32. Mai tîrziu s-a considerat ca sfîrșit al feudalismului și început al epocii moderne — dar nu de către toți istoricii — a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, orînduirea fiind astfel scurtată cu un secol, cf. L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea început al epocii moderne în istoria românilor* AIIA-Iași, 9 (1972), p. 431—444. În ultimii ani periodizarea acceptată aproape unanim delimitează orînduirea feudală între secolele IX—X și revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu; vezi mai nou la G. D. Iscreu, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României, cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, RF, 22 (1975), nr. 6, p. 714—719.

⁵ Pentru rezultatele obținute de medievistica marxistă românească în această perioadă vezi în special P. Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945—1955*, București, 1955, p. 25—38; A. Oțetea, *Cercetarea istoriei medii a României în anii puterii populare*, S-R1, 15 (1962), nr. 6, p. 1439—1445; C. Șerban, *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944—1964)*, SA I, 7 (1965), p. 341—365; Tr. Lungu, P. Diaconu și Șt. Olteanu, *Le développement de l'historiographie roumaine au cours du dernier quart de siècle*, RRH, 8 (1969), nr. 4, p. 774—781.

⁶ Cf. Ion Nestor, *Directions de recherches d'archéologie médiévale en Roumanie*, RRH, 9 (1970), nr. 3, p. 405—413 și Mircea D. Matei, *Stadiul actual al cercetărilor românești în domeniul arheologiei medievale*, BMI, 40 (1971), nr. 2, p. 49—52.

⁷ V. Costăchel, P. P. Panaiteșcu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.

eforturilor depuse de medievistii români în perioada 1944 — 1964 s-au concretizat mai cu seamă în apariția volumelor II și III ale tratatului general de *Istoria României*⁸, reprezentând cea dintâi viziune originală și aprofundată a trecutului patriei în lumina învățăturii marxiste. În 1966 un colectiv de istorici⁹ a publicat prima parte a unei alte meritorii încercări de sinteză privind *Istoria medie a României*, din nefericire, necontinuată. Mai târziu istoriei feudale a României i s-au consacrat capitole largi în cuprinsul altor sinteze publicate de diverși autori¹⁰, neexistând însă o convergență de idei cu privire la periodizare, dar mai ales asupra unor probleme ca de exemplu fărâmițarea feudală, caracterul statului centralizat, esența procesului celei de-a doua iobăgii, destrămarea feudalismului și începuturile capitalismului ș.a., unde persistau controverse¹¹.

În ultimii 15 ani aprofundarea studiului istoriei medievale a României, ce a căpătat un pronunțat caracter interdisciplinar, s-a desfășurat pe un front foarte larg¹², continuându-se nu numai publicarea de izvoare,

⁸ *Istoria României* (edit. Acad. R.P.R.), vol. II, București, 1962, 1158 p. + il. + pl.; vol. III, București, 1964, 1259 p. + il. + pl.

⁹ Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru și Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*. Partea întâi (sec. al X-lea — sfârșitul sec. al XVI-lea), București, 1966.

¹⁰ Ca de pildă în *Istoria României. Compendiu* (sub îngrijirea lui Miron Constantinescu, C. Dalcoviciu, Șt. Pascu), București, 1969, p. 107—254; *Istoria poporului român* (sub redacția acad. A. Oțetea), București, 1970, p. 117—217 sau C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 167—486; Idem, *Istoria românilor*, vol. I, *Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești*, București, 1975, p. 146—283; vol. II, *De la mijlocul sec. al XIV-lea pînă la începutul sec. al XVII-lea*, București, 1977.

¹¹ Pentru care trimitem, în special, la Barbu Cămpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în doua jumătăți a sec. al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, „Lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950”, București, 1951, p. 1602—1638 și *Problema apariției statelor feudale românești*, în *Serieri istorice*, vol. I, București, 1973, p. 23—46; Fl. Constantin, *Fărâmițarea feudală: opinii pentru o discuție*, SM-Med., 6 (1973), p. 297—307; C. Șerban, *Problèmes de la centralisation de l'État dans les Pays Roumains au Moyen Age*, NEH, 5 (1975), p. 43—56; C. C. Giurescu, *Despre așa-zisa „Fărâmițare feudală” înainte de Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 13—18; (cu replica Mariei Holban în RI, 31 (1978), nr. 6, p. 1069—1081 și considerațiile lui Sergiu Iosipescu, RI, 32 (1979), nr. 10, p. 1959—1978); Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Cralova, 1977; Fl. Constantin, *Geneza feudalismului românesc; încadrare tipologică*, RI, 31 (1978), nr. 7, p. 1215—1225; Dinu C. Giurescu, *Caracteristici ale feudalismului românesc*, AIIA-Iași, 15 (1968), p. 396—402; D. Ciurea, *Fărâmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 305—323; în problema iobăgiei a doua: A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, NEH, 1 (1955), p. 299—312 și în privința descompunerii feudalismului Gh. Georgescu-Buzău, *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în Țara Românească*, București, 1950, 46 p. + il.; Al. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în țările române*. Studii Ref. Ist. Rom., partea I-a, București, 1954, p. 801—840 și A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, SM-Med., IV (1960), p. 307—390.

¹² Vezi mai ales, Al. Neamțu, *Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României*, Banatica, 1 (1971), p. 149—156; I. Negoit și Radu Manolescu, *Cercetarea în domeniul istoriei medievale a României și universale*, AUB, Ist. 22 (1973), nr. 1, p. 17—35; Șt. Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, SM-Med., 6 (1973), p. 9—17; V. Cloșan-Fl. Constantin, 1944—1974: *Trente années de recherche historique en Roumanie (Quelques résultats et directions de recherches)*, RRH, 12 (1974), nr. 4, p. 631—638 etc.

bibliografii și alte instrumente de lucru precum și cercetările în domeniile amintite mai înainte, dar abordându-se și alte arii de investigație cum ar fi cele de istorie cantitativă, demografie istorică, geografie și climatologie istorică, etno- și iatro-istorie¹³ etc.

Procedînd acum la o analiză — inerent *sintetică* și *selectivă* — a principalelor realizări obținute în domeniul medievisticii românești în anii socialismului, ne vom apleca mai întîi asupra problemelor de istorie economică¹⁴, înglobînd agricultura, meșteșugurile și comerțul.

Un rol însemnat a fost acordat studierii *economiei agrare* în țările române sub multiplele sale aspecte¹⁵. S-au examinat de pildă, caracterul producției cerealiere (evidențîndu-se disparitățile înregistrate de raportul dintre întinderile cultivabile și slaba densitate a populației), tehnicile și utilajul folosite în agricultură, randamentul culturilor, condiționat de modul de defrișare sau desțelenire a pămînturilor și afectat de factorii de ambianță naturali ori de insecuritate pe plan social, ș.a. Tratatul vieții agrare a fost abordat pe provincii istorice, dar într-o măsură inegală. Astfel s-a bucurat de mai multă atenție evoluția agriculturii în Țara Românească, pentru care există două prețioase monografii, datorate lui Sergiu Columbeanu¹⁶ și lui Ilie Corfus¹⁷, dedicate, însă numai perioadei de destrămare a feudalismului și începuturilor capitalismului; subiectul — studiat incidental și de alți cercetători —¹⁸ constituie însă

¹³ Semnalăm, printre altele, Andrei Silard, *Aspecte contemporane ale relației dintre științele naturii și științele sociale*, în *Revoluția științifică și tehnică și progresul*, București, 1974, p. 233—241; C. Rapcea, *Dependențe interdisciplinare în cadrul științelor sociale*, PE, 23 (1970), nr. 1, p. 148—155; H. H. Stahl, *Sociologia „concretă” și istoria în Filozofia istoriei*, Studii, București, 1969, p. 219—238 și *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, 240 p.; V. Liveanu, „*Cliometria*” sau „*noua istorie economică*”, Metode Tehnic Cerc. Șt. Soc. Politice, 1973, nr. 2, p. 27—54; Vasile Mloc-Damaschin Mloc, *Cronica observațiilor astronomice românești (Istorie și astronomie)*, București, 1977; Irina Gavrilă, *Cuantificarea în istorie — valoare și limite*, RI, 32 (1979), nr. 5, p. 895—903; V. Liveanu-I. Gavrilă, *Mathematics and History. The study of historical time sequences with missing data*, RRH, 19 (1980), nr. 1, p. 21—46; Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974; Șt. Pascu, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, AIIA-Cluj-Napoca, 20 (1977), p. 127—162; S. Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, AIIA-Cluj-Napoca, 16 (1973), p. 431—444; L. Boia, *Climatologia istorică*, RI, 32 (1979), nr. 6, p. 1119—1130; Paul Simionescu, *Consemnarea istoriografică și sensul investigațiilor etnologice*, RI, 31 (1978), nr. 10, p. 1813—1824 etc.

¹⁴ Nu luăm aici în considerare decît lucrările dedicate exclusiv acestei teme, făcînd abstracție de tratatarea globală a vieții economice în sintezele generale sau în cele de istorie regională sau locală, care au beneficiat, de fapt, de rezultatele cercetărilor speciale trecute de noi în revistă.

¹⁵ Cf. și Eugen Mewes, *Actualitatea cercetărilor de istorie agrară*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 21—30; Ștefan Imreh, *Unele probleme și metode noi în cercetarea istoriei agriculturii feudale*, ibidem, 2(1971), p. 361—373.

¹⁶ *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, București, 1974. Vezi, de același, și *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul sec. al XIX-lea*, S-RI, 18 (1965), nr. 2, p. 323—351.

¹⁷ *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969, p. 5—41 (pentru perioada 1801—1830).

¹⁸ Ca de pildă, Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 31—44 sau M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (sec. XV—XVII)*, S-RI, 21 (1968), nr. 5, p. 843—864.

o preocupare constantă pentru Ioana Constantinescu¹⁹. În privința Moldovei și Transilvaniei, investigațiile întreprinse s-au limitat doar la anumite perioade, reflectând uneori numai aspecte regionale ale vieții agrare dar cu rezultate notabile²⁰. Randamentul producției cerealiere — mai greu de stabilit din punct de vedere cantitativ pentru orinduirea feudală — a constituit obiectul unor abordări sporadice, neputându-se înregistra decât constatări parțiale²¹. Nici impactul factorilor climatici sau de altă natură asupra calității recoltelor — ducând, în cazuri nefavorabile, la ivirea foametei — n-a fost studiat decât în mod incidental²², neexistând o cercetare sistematică în acest sens.

În schimb, în domeniul tehnicii și al uneltelor folosite în agricultură, dispunem de o valoroasă monografie pentru perioada feudalismului dezvoltat în Țara Românească și Moldova, aparținând lui Vasile Neamțu²³; aici se fac o serie de considerații interesante privind valorificarea fertilității solului prin „moină”, deșeleniri și folosirea asolamentului cu precădere bienal (doar Transilvania cunoscând în această epocă răspîndirea sistemului trienal), se studiază utilajul agricol, se emit aprecieri asupra productivității muncii ș.a. În acest sector mai pot fi evidențiate prin rezultatele obținute — în special cu privire la tipologia uneltelor agricole, în evul mediu, cu precădere a plugului — pentru toate provinciile românești, investigațiile întreprinse de Nicolae Edroiu²⁴ și de alți cercetători²⁵.

¹⁹ Vezi — printre altele — *Agricultura în Țara Românească în timpul regimului fanariot* RI, 32 (1979), nr. 4, p. 663—685.

²⁰ Cf. Emil Lazea, *Agricultura în Transilvania în sec. al XIV-lea*, S-RI, 17 (1964), nr. 2, p. 249—275; Șt. Imreh-Iosif Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, AMN, 4 (1967), p. 163—185; 6 (1969), p. 187—209; Maria Ursuțiu, *Viața agrară din Transilvania în izvoarele narative în l. maghiară din sec. al XVII-lea*, AIIA-Cluj Napoca, 21 (1978), p. 329—338; L. Botezan, *Organizarea pământurilor arătoare și a fînănelor alodiale din Transilvania în perioada 1785—1820*, AMN, 6 (1969), p. 243—251; idem, *Organizarea pământurilor arătoare și a fînănelor iobăgești din Transilvania în perioada 1785—1820*, Apulum, 8 (1970), p. 137—168; pentru Moldova cf. *infra*, n. 23 și C. Istrati, *Dimitrie Cantemir despre agricultura Moldovei*, CAM, 6 (1973), nr. 4, p. 143—148; tratate regională la Geza Kovács, *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771—1772*, S-RI, 13 (1960), nr. 4, p. 239—256; I. Molnar, *Aspecte ale agriculturii țărănești din jud. Harghita în sec. XVIII—XIX*, Terra Nostra, 1 (1969), p. 65—70; Valeriu Șotropa, *Unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grăniceresc nasăudean (sec. XVIII—XIX)*, *ibidem*, 2 (1971), p. 381—394, etc.

²¹ Vezi de pildă la Ist. Imreh și Elek Csetri, *Creșterea producției de mărfuri în agricultura Transilvaniei în perioada destrămării feudalismului (în l. maghiară)*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1962, fasc. 1, p. 41—56 sau la I. Moldovan, *O evaluare a recoltei agricole de acum aproape 200 de ani*, RS, 16 (1966), nr. 10, p. 56—60.

²² Cf. Gh. Georgescu, *Foamea din 1660 în Țara Românească*, RIR, 16 (1946), fasc. 4, p. 355—359; Al. Neamțu, *Date noi despre foamea din anii 1814—1816 pe domeniul Zlatnei*, AIIA-Cluj-Napoca, 19 (1976), p. 315—329.

²³ *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975.

²⁴ *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din țările române*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1970, fasc. 1, p. 19—32; *Despre apariția plugului în țările române*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 95—117; *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, AMN, 2 (1965), p. 307—344 (în colaborare cu Paul Gyulai).

²⁵ Pentru tehnica și caracterul muncilor agricole vezi L. Botezan, *Înzestrarea gospodăriilor iobăgești din Transilvania cu inventar viu și mort în perioada 1785—1820*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 14 (1969), fasc. 2, p. 51—65; Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească la muncă agricole în Dobrogea (sec. XVIII—prima jumătate a sec. XIX)*, AIIA

Deși a constituit un sector esențial al vieții economice medievale românești, creșterea animalelor nu s-a bucurat de o cercetare corespunzătoare, fiind încercate doar unele abordări ale temei la nivel local ²⁶. Nici problema păstoritului la români n-a constituit o preocupare de istorie economică, ci mai mult una de etnografie, cu toate că nu se pot nega aici și unele interesante luări de poziție teoretice ²⁷.

Ramurile subsidiare ale agriculturii, adică pomicultura, legumicultura și sericicultura au fost tratate foarte sporadic și fragmentar ²⁸ neexistând o viziune de ansamblu asupra acestor îndeletniciri în Evul Mediu. De mai multă atenție au beneficiat viticultura și apicultura, dar mai ales silvicultura și piscicultura, domenii în care s-au realizat chiar monografii; același interes a fost manifestat și pentru trecutul nostru cinegetic.

În adâncirea acestor laturi complementare agriculturii, se pot cita în materie de tehnică viticolă medievală în țările române, contribuțiile aduse de C.C. Giurescu ²⁹, Gh. Ungureanu ³⁰, Damaschin Mioc ³¹, N.Al. Mironescu ³², E. Lazea ³³, A. Bogdan ³⁴, L. Botezan ³⁵ sau Radu Gioglovăan ³⁶, cu relevarea calității și cantității producției de vinuri, reconsti-

Iași, 9 (1972), p. 237–254; pentru utilajul agricol vezi Georgeta Mora-M. Popa, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, REF, 15 (1970), nr. 2, p. 143–145; M. Brudin, *Aspecte ale evoluției uneltelor agricole în gospodăria țărănească din sudul Moldovei*, Terra Nostra, I (1969), p. 103–110; V. Berbecaru, *Unelte de arat din jud. Dîmbovița în epoca feudală (sec. XVIII)*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 91–94; A. A. Rusu, *Reprezentări de pluguri pe fresca monumentului medieval de la Streitsengeorgiu (jud. Hunedoara)*, RI, 29 (1976), nr. 7, p. 1059–1065 etc.

²⁶ Vezi, de pildă, Istv. Imreh-I. Pataki, *Contribuții la studiul creșterii animalelor în comitatul Odorhei (1570–1610)*, (în l. maghiară), Aluta, 2 (1970), nr. 1, p. 169–184 sau Liviu Ursuțiu, *Animalele în economia domeniului Gurghiu în sec. XVII*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 187–196.

²⁷ Ca, de ex., la Ion Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, Dacoromania, 1 (1973), p. 78–103. Mai vezi și Silviu Dragomir-Sabin Belu, *Păstoritul la românii din Munții Apuseni în evul mediu*, AMET, 1965–1967, p. 95–114 și C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII–XIX*, București, 1976 etc.

²⁸ Printre alții C. C. Giurescu, *Plants of American Origin in the Carpatho-Danubian Area*, NEH, 5 (1975), p. 269–279; idem, *Despre cultura pomilor și vechimea livezilor în România, în 25 ani de cercetare în pomicultură*, București, 1975, p. 32–33 și *Din istoria Chiojdului Mare și Chiojdului Mic, sale cu tradiție pomicolă*, SCI-Golești, 1974, p. 257–267; E. Lazea, *Pomi fructiferi și pomicultura în Transilvania în sec. XII–XIV*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 163–171; Th. Groza, *Contribuții la istoria pomiculturii în bazinul Fălticeni*, CAM, 6 (1973), nr. 1, p. 147–161; M. Bunta, *Date referitoare la producerea mătăsii în Transilvania în prima jumătate a sec. XIX* (în l. maghiară), Studia Babeș-Bolyai, hist., 1961, fasc. 1, p. 77–90, etc.).

²⁹ *Istoricul podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, 1969.

³⁰ Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, C. Botez, *Cronica Cotnarilor*, București, 1971.

³¹ *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească, I. Înființarea plantațiilor de vii*, S-RI, 22 (1969), nr. 3, p. 445–458.

³² *Cu privire la istoricul viticulturii tradiționale românești...*, Apulum, 7 (1969), p. 489–514; *Cu privire la istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României*, Terra Nostra, I (1969), p. 91–101.

³³ *Viticultura în Transilvania pînă la începutul sec. al XIV-lea*, S-RI, 23 (1970), nr. 5, p. 865–883.

³⁴ *Dezvoltarea viticulturii în Transilvania*, Studia Babeș-Bolyai, Geogr., 16 (1974), nr. 1, p. 51–58.

³⁵ *Contribuție la istoricul cultivației vișet de vie pe pămînturile nobiliare și iobăgești din comitatele Transilvaniei în perioada 1790–1820*, Terra Nostra, 2 (1971), p. 135–162.

³⁶ *Aspecte istorico-etnografice ale viticulturii în jud. Dîmbovița*, SMIIC, Dîmb., 1975, p. 273–287. Vezi și C. Șerban, *Aspecte privind viticultura în județul Mehedinți în sec. al XVIII-lea*, Museum Golești – Argeș, 1978, p. 323–329.

tuirea istoricului unor podgorii și emiterea de aprecieri judicioase asupra ponderii deținute de viticultură în ansamblul vechii noastre vieți economice. În domeniul apiculturii merită a fi scos în evidență efortul depus prin investigațiile întreprinse de Gh. Bartoș³⁷, I. Chelcea³⁸, I. Ciută³⁹ și alți cercetători⁴⁰, subliniindu-se vechimea acestei îndeletniciri la români și importante beneficii raportate de pe urma desfacerii mierii și a derivatelor ei.

Așa cum am mai amintit, în domeniile silviculturii, pisciculturii și al vânătoarei, s-a ajuns la rezultate mai importante, valorificate în monografiile datorate lui C.C. Giurescu⁴¹, Dumitru Ivănescu⁴², și Ion Nania⁴³, unde s-a insistat atit asupra producției lemnului, exploatării peștelui și a vinatului, cit și a comercializării acestor produse, a regimului fiscal și privilegiilor legate de zisele îndeletniciri.

Încheind această înșirare liniară a temelor de economie agrară abordate de medievistica românească în ultimele decenii nu se pot nega rezultatele promițătoare — chiar dacă parțiale și neajungând totdeauna la nivel de sinteze — înregistrate în sectoare pe care vechea istoriografie le-a atins foarte puțin și unde aportul predecesorilor a fost îndeajuns de limitat.

Un alt important segment al vieții economice medievale în care s-au adus apreciable înnoiri este și acel al *meșteșugurilor* din rîndul cărora mineritul ocupă ca importanță, un loc aparte. S-a acordat o bine meritată atenție atit studierii *exploatării miniere* — în domeniul siderurgiei, al metalelor prețioase sau al salinelor — cit și a utilajului și tehnicii extractive și a reducerii minereurilor; s-a procedat la estimări cantitative — acolo unde a fost cazul — în privința cuantumului producției, s-au cercetat investițiile de capital în industria extractivă, modul de recrutare și folosire a mîinii de lucru, în mine și saline, condițiile de muncă și salarizare, raporturile dintre proprietari și mineri, rezistența acestora din urmă opusă exploatării și alte aspecte ale vieții lor sociale. După abordarea problemelor de tehnică minieră și de inovații aduse în perioada feudală, cercetătorii din rîndul cărora trebuie amintite numele lui David Pro-

³⁷ Vechimea albinăritului la români, Terra Nostra, 1 (1969), p. 123—131; Vechimea și continuitatea albinăritului în țara noastră, Apicultura, 22 (1969), nr. 4, p. 34—36; Albinăritul în perioada prefeudală și feudală, ibidem, 23 (1970), nr. 9—11; 24 (1971), nr. 6—7, 11—12, paginatie diversă; Tehnica albinăritului în țările române în epoca feudală, Terra Nostra, 2 (1971), p. 221—235; Lămuriri... în legătură cu apicultura de pe teritoriul patriei noastre, Apicultura, 26 (1973), nr. 10, p. 35—37; nr. 11, p. 38—40.

³⁸ Albinăritul în Moldova, SCMZ, 1971, p. 139—166.

³⁹ Vechimea, factorii naturali și zonarea apiculturii în Moldova (sec. XV—mijlocul sec. XVIII), AIIA-Iași, 15 (1978), p. 131—148.

⁴⁰ N. Branga, Originile albinăritului românesc, Apicultura, 25 (1972), nr. 8, p. 35—39; E. Lazea, Apicultura în Transilvania în sec. XI—XIV, RI, 32 (1979), nr. 3, p. 481—503; C. Istrati, Apicultura într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul sec. XVIII, CAM, 3 (1970), nr. 2, p. 138—147 etc.

⁴¹ Istoria pescuitului și a pisciculturii în România, vol. I, București, 1964, p. 53—314 (pentru evul mediu); Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, București, 1975, p. 38—100, 165—320 (pentru orînduirea feudală). Mai vezi și E. Lazea, Economia piscicolă și dreptul de pescuit în Transilvania în secolele XI—XIV, SMI-Med., 6 (1973), p. 19—41.

⁴² Din istoria silviculturii românești, București, 1972.

⁴³ Istoria vînației în România... București, 1977, p. 114—269 (pentru evul mediu).

dan ⁴⁴, Al. Neamțu ⁴⁵, Nicolae Maghiar și Ștefan Olteanu ⁴⁶, N. Chindler și S. Popa ⁴⁷, Iosif Pataki ⁴⁸, și alții ⁴⁹, s-au aplecat asupra examinării producției miniere, îndeosebi din Transilvania; de o cercetare atentă au beneficiat zonele bogate în fier și ale Hunedoarei, Rodnei sau Ciucului, apoi acelea ale munților Apuseni și Căărășeni, exploatarea din comitatele Cluj sau Bihor sau din bazinul siderurgic al Reșiței. S-a luat totodată în studiu de S. Goldenberg și Șt. Kovács ⁵⁰, tehnica elaborării și a prelucrării oțelului în Transilvania iar de către Șt. Olteanu ⁵¹, T. Martinovici ⁵², C. Turcu ⁵³ și în Moldova.

Un interes aparte l-a prezentat, de asemenea, istoricul extragerii metalelor prețioase din regiunile Baia Mare, a Munților Apuseni și a Banatului ⁵⁴. Cîțiva cercetători, ca de pildă Aurora Ilieș ⁵⁵, D. Vitcu ⁵⁶, Al.

⁴⁴ *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. al XVII-lea*, AII-Cluj, 1—2 (1958—1959), p. 29—124.

⁴⁵ *Inovatori români în tehnica minieră din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII* S-R1, 10 (1957), nr. 2, p. 97—126; *Tehnica minieră din Transilvania în sec. XVIII. Inovații și inovatori*, AIIA-Cluj-Napoca, 14 (1971), p. 8—104; *Societățile pe acțiuni și proveniența capitalului în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII*, AMN, 7 (1970), p. 227—247; pe regiuni: *Exploatarea minieră de la Căpușul Mic în a doua jumătate a sec. XVIII*, AIIA-Cluj-Napoca, 12 (1969), p. 277—294; *Explorările miniere de la Mărgau, Negreni și Răchifele (jud. Cluj), în a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 15 (1970), fasc. 2, p. 51—64.

⁴⁶ *Din istoria mineritului în România*, București, 1970 (Partea a IV-a Mineritul în Evul Mediu, p. 99—206).

⁴⁷ *Aspecte social-economice ale activității siderurgice în împrejurimile Hunedoarei în perioada sec. XVI—XVIII*, Metalurgia, 22 (1970), nr. 8, p. 533—535; *Începuturile producției de fontă în împrejurimile Hunedoarei*, ibidem, nr. 9, p. 592—594.

⁴⁸ *Exploatarea fierului în comitatul Hunedoara la începutul sec. al XVI-lea*, Studia Babeș-Bolyai, hist. 16 (1971), fasc. 1, p. 23—29; *Fierăria de la Ciuc în a doua jumătate a sec. XVII (în l. maghiară)*, Miercurea-Ciuc, 1971.

⁴⁹ A. Ilea-I. Popovici, *Fierăria de la Vașcău în prima jumătate a sec. XVIII*, Crisia, 3 (1973), p. 199—217; Ileana Bozac, *Două documente din 1744 privitoare la trecutul minerilor din Rodna*, AIIA-Cluj, 4 (1961), p. 245—252; V. Birou, *Exploatarea minieră din munții Căărășeni în sec. XVIII, vîzută de cercetători străini*, SAI, 2 (1957), p. 157—178; Volker Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere din munții Căărășeni în a doua jumătate a sec. XVIII*, Banatica, 1 (1971), p. 197—217; V. Butură, *Contribuții la studiul fieraritului în Munții Apuseni (sec. XVII—XIX)*, Apulum, 10 (1972), p. 581—603; * * * *Două s cole de siderurgie la Reșița, 1771—1971*, București, 1971, ș.a.

⁵⁰ *Contribuții la istoria elaborării și a prelucrării oțelului în Transilvania în perioada evului mediu*, Metalurg. și constr. de mașini, 1957, nr. 11, p. 2—7; nr. 12, p. 13—19.

⁵¹ *Tehnica elaborării oțelului în a doua jumătate a sec. al XV-lea pe teritoriul Sucevei în lumina cercetărilor de laborator*, SMI, 3 1973, p. 113—118.

⁵² *Meșteșugul metalurgiei pe teritoriul cetății de scaun de la Suceava*, SCIV, 12 (1961), nr. 2, p. 315—334.

⁵³ *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova (sec. XIX)*, SC Șt. Iași, 8 (1957), fasc. 2, p. 307—318.

⁵⁴ D. Prodan și S. Goldenberg, *Inventarele din 1553 și 1556 ale minelor și monetăriei din Baia Mare*, AII-Cluj, 7 (1964), p. 117—145; Radu Popa-Elena Kovács, *În legătură cu extragerea metalelor prețioase la Baia Mare în sec. al XVI-lea*, SCIV, 16 (1965), nr. 1, p. 113—127; C. Feneșan, *Date privind exploatarea aurului în Banat la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 12 (1967), fasc. 1, p. 55—64; Val. Butură, *Spălarea aurului din aluviuni și mineritul jărănesc din Munții Apuseni* AMET, 1965—1967, p. 25—94.

⁵⁵ *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în sec. XVIII*, SMI Med., 1 (1956), p. 155—197.

⁵⁶ *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, AIIA-Iași, 11 (1974), p. 7—36. Mai vezi și C. Turcu, „Fabrica” de huscă de la Luncani—Bacău (1817) în *Arh. St. 125 de ani de activitate 1831—1956*, București, 1956, p. 417—425.

Neamțu⁵⁷, Volker Wollmann⁵⁸ și alții⁵⁹, au manifestat preocupări în domeniul studierii exploatarei salinelor și a valorificării sării, unul din produsele cele mai căutate, în consumul intern sau destinat exportului, existent în toate provinciile țării. În sfârșit, un ultim aspect al studierii bogățiilor subsolului românesc, îl prezintă și acel legat de vechimea exploatarei petrolului, schițat însă doar în mod fugitiv⁶⁰.

Concomitent cu studierea mineritului, atenția specialiștilor a fost atrasă, în general, de aprofundarea istoriei meșteșugurilor și din alte ramuri productive. În acest domeniu progresele au fost notabile de timpuriu, înregistrându-se la activul medievisticii contemporane valoroasa monografie a lui Ștefan Pascu pentru Transilvania numai până în secolul XVI⁶¹ și cea, tot atât de utilă a lui Șt. Olteanu și C. Șerban⁶² dedicată Țării Românești și Moldovei, înglobând întreaga orinduire feudală. Mai limitată ca spațiu geografic și perioadă cronologică, dar totodată și mai puțin izbutită în interpretare, în pofida unei documentări oneste, apare lucrarea lui Eugen Pavlescu⁶³ consacrată meșteșugurilor românilor din sudul Transilvaniei în perioada descompunerii feudalismului. Alți specialiști, printre care S. Goldenberg⁶⁴, au manifestat interes în diferite perioade ale dezvoltării meșteșugurilor din Transilvania⁶⁵, ce ar merita o tratare completă, până la sfârșitul feudalismului, similară celei întreprinse pentru provinciile învecinate. Meșteșugurile din Dobrogea n-au preocupat pe cercetători, cu excepția perioadei feudalismului timpuriu⁶⁶.

⁵⁷ *Organizarea și exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în sec. XVIII*, AIIA-Cluj-Napoca, 16 (1973), p. 43–75.

⁵⁸ *Despre o nouă metodă de exploatare a sării din sec. al XVIII-lea în Maramureș*, Oma-giu acad. Șt. Pascu, Cluj, 1974, p. 228–238; *Exploatarea sării în Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea*, AIIA-Cluj-Napoca, 20 (1977), p. 163–202 (în colaborare cu I. Dor-dea).

⁵⁹ Al. Doboș, *Exploatarea ocnelor de sare în Transilvania în Evul Mediu*, SCIM, 2 (1951), nr. 1, p. 125–166; Pompei Mureșan, *Aspecte etnografice din exploatarea sării în trecut la Ocna Dej*, AMET, 3 (1962–1964), p. 387–419; I. Șuta-A. Ilea, *Aspecte privind exploatarea și valorificarea sării în Maramureș și Bihor în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Lucrări științifice*, Oradea, 2 (1968), p. 305–308 etc.

⁶⁰ C. C. Giurescu, *Vechimea exploatarei petrolului și a „cerii” de pământ în țăările române*, Căminul, 1967–1968, p. 15–22; E. Ionescu-Balea și D. Ștefănescu, *Despre tehnica săpării și exploatarei manuale a Țării Românești în țara noastră...*, *Hronic prahovean*, Ploiești, 1971, p. 148–160, etc.

⁶¹ *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

⁶² *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969.

⁶³ *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII–XIX)*, București, 1970.

⁶⁴ *Clujul în sec. al XVI-lea, Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.

⁶⁵ I. Lungu, V. Radu, B. Bassa, I. Raica și M. Valea, *Meșteșuguri și meșteșugari din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1970.; Gernot Nussbächer, *Documente și știri documentare privind meșteșugurile din Sighișoara în sec. al XV-lea*, SCAI, 14 (1969), p. 225–242; C. Popescu, *Meșteșugurile în zona Branului în sec. XIV–XVIII*, Cumidava, 3 (1969), p. 523–527; M. Bizerea, *Meșteșuguri țărănești în Banat și Crișana*, SGB, 1 (1970), p. 317–339; Géza Kóvach, *Răsădindrea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în sec. XVII–XIX*, Arad, 1974, 72 p. + il.; I. Bidian, *Contribuții la studiul organizării meșteșugurilor brașovene în sec. al XVI-lea*, SMI-Med IX (1978), p. 43–58; pentru Banat, Gertruda Bardos, *Din viața meseriașilor timișoreni în sec. al XVIII-lea*, SAI, 3 (1961), p. 101–118.

⁶⁶ I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Gârșan (sec. X–XII)*, SCIV, 6 (1955), nr. 1–2, p. 99–121; D. Vilceanu, *Situația meșteșugurilor în Dobrogea (sec. X–XII)*, Pontica, 5 (1972), p. 401–416.

Eforturile autorilor amintiți s-au concentrat asupra dezvoltării producției meșteșugărești din cadrul celor trei unități socio-economice binecunoscute: sat, domeniu feudal, oraș, demonstrând că meșteșugurile din mediul urban, au cunoscut o continuă specializare, producția lor cîștigînd treptat supremația pe piața internă. S-au studiat variatele activități depuse în domeniile prelucrării metalelor⁶⁷, lemnului⁶⁸, pietrei, pieilor, țesăturilor⁶⁹ construcției, alimentației⁷⁰, artei și tiparului, apoi dublul caracter al producției (la comandă și pentru piață), circulația mărfurilor, trecerea de la atelier la manufactură și în sfîrșit sistemul de organizare profesională evoluînd de la frății la bresle⁷¹ și corporații. A fost seos în evidență rolul activ jucat de meșteșugari în înviorarea vieții economice medievale din țările române, cu toate frinele datorate opresiunii interne, și reglementărilor de breaslă, precum și factorilor defavo-

⁶⁷ Mai vezi și C. A. Stolde, *Însemnări despre meșterii și bătăria lui Eustratie Dabija Vodă*, AIIA-Iași, 1 (1964), p. 145–154 și *Despre clopote și clopotari în țările române (sec. XIV–XIX)*, GB, 30 (1977), nr. 7–8, p. 705–728; nr. 9–10, p. 887–911; Oct. Iliescu, *A fost monetărie la București în evul mediu?* București, MIM, 8 (1971), p. 103–110.

⁶⁸ Cf. și Ist. Imreh, *Despre istoria industriei țărănești de prelucrare a lemnului în comitatul Cluj 1796–1848* (în l. maghiară), Studia Babeș-Bolyai, hist., 1961, fasc. 1, p. 65–75; Gh. Bodor, Em. Pavel, C. Scandac, *Plutăritul pe Bistrița*, RM, 7 (1970), nr. 2, p. 151–154. Pentru morile de hîrtie legate și de răspîndirea tiparului în țările române, vezi mai ales studiul de ansamblu al lui Damian Bogdan, *Les moulins à papier des pays roumains*, RESEE, 17 (1979), nr. 3, p. 609–622, iar pe provinciile istorice, la S. Goldenberg, *Moara de hîrtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*, S-R1, 13 (1960), nr. 1, p. 113–118, E. Limona, *Documente referitoare la moara de hîrtie de deasupra Strugarului*, S-R1, XV (1962), nr. 1, p. 155–167; S. Jakó, *Scurt istoric al morilor de hîrtie din Transilvania în epoca feudală sec. XVI–XVII* (în l. maghiară), Studia Babeș-Bolyai, hist., 1962, fasc. 2, p. 59–81 și *Moara de hîrtie din Sibiu, și problema fabricării hîrtiei în Moldova în sec. al XVI-lea*, RB, 23 (1970), nr. 6, p. 369–373; G. Nussbächer, *Date privind istoricul morii de hîrtie din Lăncrăm*, Apulum, 15 (1977), p. 681–691 și *Moara de hîrtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*, AIIA-Cluj-Napoca, 22 (1979), p. 277–284; A. Sacerdoțeanu, *Fabrica de hîrtie din Rîmnicu Vilcea în sec. al XVII-lea*, Buridava, 1 (1972), p. 273–290.

⁶⁹ Date utile și la S. Goldenberg, S. Belu, *Postăvîritul din Brașov în sec. al XVI-lea*, RA, 10 (1967), nr. 2, p. 165–180.

⁷⁰ Mai vezi și V. Neamtu, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în sec. al XVIII-lea*, ASU-Iași, ist., 17 (1971), fasc. 2, p. 219–224. Interesante contribuții aduse cu privire la morile de fîină și îndeletnicirea morăritului în Transilvania medievală la D. Demșca, Al. Zănescu, *Morile plutitoare de pe Mureș în sectorul jud. Arad, Tibiscus*, 2 (1972), p. 213–232; Ileana Bozac, *Morile din domeniul de sus al Zlănei în anul 1774*, AII-Cluj, 8 (1965), p. 329–353; V. Cărăbiș, *Pivele, dîrstele și morile din Zărnești și Tohan – jud. Brașov în sec. XVII–XIX*, RM, 12 (1975), nr. 3, p. 79–80; Ligia Fulga, *Aspecte documentare privind puîdritul și dîrșăritul din Țara Birsei (sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Cumidava, 8 (1974–1975), p. 327–335; pentru Dobrogea vezi la T. Mateescu, *Contribuții la istoricul morăritului în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, AIIA-Iași, 10 (1973), p. 217–227.

⁷¹ În afara aspectelor tratate în sintezele lui Șt. Pascu, Șt. Olteanu, C. Șerban asupra breslelor se mai pot găsi date utile pentru Transilvania la G. Nussbächer, *Statutul breslei arcarilor din Brașov (1505, 1547)*, Cumidava, 2 (1968), p. 91–96; Caius T. Jiga, *Pagini din trecutul breslei măcelarilor brașoveni*, RA, 12 (1969), nr. 2, p. 107–116 și *Contribuții privind țesătoria breslași din Țara Birsei în sec. al XVIII-lea*, SAI, 3 (1961), p. 87–100; V. Sirbu, *Contribuții privind modul de organizare a breslei rotarilor și a breslei strungarilor în lemn din Rîșnov*, Cumidava, 5 (1971), p. 71–96; Dolna Năgler, *Breasia blănarilor din Sibiu în cursul sec. XIV–XVIII*, SCAI, 1969, p. 242–252; Magdalena Bunta, *Contribuții la istoria destrămării breslelor din Cluj*, AMN, 1 (1964), p. 237–254; L. Fodor, *Despre problema descompunerii breslelor din Odorhei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, S-R1, 9 (1956), nr. 1, p. 125–138 iar pentru Moldova la N. Grigoraș, *Unele aspecte privind breslele din orașele moldovenești în sec. XVI–XVIII*, S-R1, 22 (1969), nr. 6, p. 1103–1125.

rabili externi, în special dominației otomane și concurenței străine. Stadiul superior al producției atins de manufacturi a constituit de asemenea o preocupare pentru medievisti fără a se ajunge nici în acest sector la o sinteză, ci doar la studii fragmentare, unele prezentînd e drept, suficient interes. Caracterul și rolul jucat în economia țărilor române de aceste întreprinderi cu caracter industrial incipient au fost studiate pe plan teoretic de Al. Vianu ⁷²; restul cercetărilor relative la manufacturi s-a mărginit doar la relevarea activității lor pe plan local sau regional, cu eforturi depuse de Bujor Surdu ⁷³, Carol Gölner ⁷⁴ sau Leonid Boicu ⁷⁵ spre a lămuri împrejurările apariției și răspîndirii lor în Transilvania și respectiv Moldova. Istoricul mai multor întreprinderi din țările române a fost realizat de Constantin Șerban ⁷⁶, Zsigmond Jakó ⁷⁷, Bujor Surdu ⁷⁸, Al. Gonța ⁷⁹ și alții⁸⁰, cu o documentație bogată și rezultate utile. Un studiu monografic, de amploare, se mai lasă, însă, așteptat.

Cea de-a treia ramură a economiei, anume comerțul, a beneficiat, poate, de cele mai numeroase studii ale medievisticii actuale, în materie de istorie economică, ce a preluat, firește, suficiente date de la precursori, care au ajuns, ca în cazul — cel mai cunoscut — al lui Nicolae Iorga, chiar la sinteze de mari proporții. În primul rînd în stabilirea premiselor generale care au stat la baza schimbului în țările române, s-a ajuns la concluzia justă a unității economice ce exista între Moldova și Țara Românească, pe de o parte și Transilvania, pe de alta, procesul prezentînd un caracter complementar, piața principatelor de la sud-est de Carpați, furnizînd provinciei de peste munți produse agro-alimentare și animale

⁷² *Considerații asupra caracterului și rolului întreprinderilor industriale din țările române de la sfîrșitul sec. XVIII*, CAI, 1955, p. 17—28.

⁷³ *Problema nașterii și caracterului manufacturilor de stat din Transilvania în sec. al XVIII-lea*, SCI, Cluj, 6 (1956), nr. 1—4, p. 103—117; *Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în sec. XVIII*, AII-Cluj, 7 (1964), p. 147—237.

⁷⁴ *Cîteva referiri la dezvoltarea manufacturilor din Transilvania în anii 1760—1780*, S-RI, 26 (1973), nr. 2, p. 349—352.

⁷⁵ *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, SC.Șt.-Iași, 11 (1960), nr. 1, p. 127—137.

⁷⁶ *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, S-RI, 5 (1952), nr. 3, p. 86—105; *Știri despre o sticlărie în ținutul Romanului la sfîrșitul sec. al XVII-lea* SMI-Med., 1 (1956), p. 353—366; *Manufactura de basmale (testemeluri) de la Mărcuța (1800—1822)*; MIM-București, 3 (1965), p. 43—52; *Date noi de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea privind sticlăria de la Trgoviște, Valachica*, 3 (1972), p. 251—255.

⁷⁷ *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurului și Călin (în l. maghiară)*, SC.Șt.-Cluj, 4 (1953), nr. 3—4, p. 347—420.

⁷⁸ *Manufactura de hirtie de la Făgăraș*, SRIR, partea I, București, 1954, p. 859—877; *Cîteva știri despre manufactura de postav de la Pociovaliște (1793)*, AII, Cluj, 1—2 (1958—1959), p. 379—381.

⁷⁹ *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, AIIA, Iași, 8 (1971), p. 145—157.

⁸⁰ M. Dumitrescu-Afumați, *Din istoricul manufacturii de postav de la Afumați*, RM, 4 (1967), nr. 5, p. 418—425; L. Ștefănescu, A. Petrescu, *Statistica industriei textile în doc. brașovene*, R.S., 18 (1969), nr. 9, p. 59; P. Gyulai, *Despre începuturile fabricării mașinilor agricole la Cluj*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 13 (1968), fasc. 2, p. 89—101; V. Covaci, *Manufacturi de postav din Beliu în prima jumătate a sec. XVIII*, Crisia, 3 (1973), p. 219—234; H. Hoffmann, *Contribuții la studiul glăjăriilor din sudul și estul Transilvaniei*, Aluta, 2 (1970), nr. 1, p. 295—307; I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al sec. XVIII*, Danubius, 1—2 (1969), nr. 2—3, p. 95—110 și *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșit sec. XVIII—prima jumătate a sec. XIX)*, AIIA-Iași, 9 (1972), p. 205—220 etc.

de tracțiune și achiziționând metale în stare brută, unelte de fier, textile, pielărie precum și felurite produse ale unor ramuri meșteșugărești mai avansate. În cazul produselor similare, ca de pildă cereale sau animale — toate cele trei țări fiind producătoare de grâne și crescătoare de vite — schimburile variau în funcție de împrejurări (starea recoltelor, epizootii, pustiiri în războaie sau calamități naturale). Toate aceste constatări au fost scoase în relief de cercetările fundamentale întreprinse în domeniu, din rîndul cărora se disting prin bogata documentare și acuratețea interpretării cele datorate lui Radu Manolescu⁸¹; pentru legăturile economice dintre cele trei provincii sau ale unor centre din lăuntru lor în diferite perioade se mai remarcă și studiile întreprinse de Ștefan Pascu⁸², M. Dan și S. Goldenberg⁸³ sau C.A. Stoide⁸⁴. Comerțul intern pe provincii, a fost studiat, cu deosebit succes pentru Țara Românească și Moldova de Șt. Olteanu⁸⁵, Lia Lehr⁸⁶ și Constantin Șerban⁸⁷, care aveau chiar în proiect alcătuirea unei sinteze generale privind comerțul din aceste două principate pe parcursul întregii orînduirii feudale; pentru Transilvania se remarcă citeva studii de mai mici proporții^{87 bis}, abordînd subiectul atît pe arii mai restrînse cît și pe intervale cronologice mai limitate.

⁸¹ Vezi mai cu seamă, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965, și *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (sec. XIV—XVI)*, în UCIPR, București, 1968, p. 135—152.

⁸² *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 203—217.

⁸³ *Bistrița în sec. al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova* în *Studia Babeș-Bolyai*, hist., 1964, fasc. 2, p. 22—83.

⁸⁴ *Contribuții la cunoașterea legăturilor economice dintre Brașov și Craiova în sec. al XVIII-lea*, *Historica*, II (1971), p. 103—123. Mai vezi și Radu Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiu la începutul veac. al XVI-lea*, AUB, ist. 5 (1956), p. 207—259 și N. Nistor, *Wirtschaftsbeziehungen zwischen Süd-Siebenbürgen und der Walachei während des 15—17 Jahrhunderts*, *Forschungen*, 14 (1971), nr. 2, p. 43—50.

⁸⁵ *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X—XIV*, S—RI, 22 (1969), nr. 5, p. 849—874. Pentru aceeași perioadă mai vezi și C.C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tatar*, NEH, 3 (1965), p. 55—70 și S. Goldenberg, *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lînă în țările române (sec. XIV—jumătatea sec. XVII)*, S—RI, 24 (1971), nr. 5, p. 877—897.

⁸⁶ *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, SMI-Med., 4 (1960), p. 223—306 și *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, S—RI, 21 (1968), p. 29—51. Pentru comerțul intern al Moldovei în această perioadă mai vezi și V. Neamțu, *Marfurile mărunte în economia Moldovei din sec. al XV-lea*, ASU-ist., Iași, 5 (1959), p. 1—18 și *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII*, SC Șt. — Iași, 2 (1951), nr. 1—2, p. 531—549; C. Turcu, *Catastihul unei dugheni din Iași la 1679*, SC Șt. — Iași, 6 (1955), nr. 3—4, p. 175—182.

⁸⁷ *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (sec. XV—XVIII)*, S—RI, 17 (1964), nr. 1, p. 27—44.

^{87 bis} Vencel Biró, *Contribuții la istoria comerțului din Transilvania în sec. XVI—XVII (în l. maghiară)*, *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 64—77; S. Goldenberg, S. Belu, *Două registre privind postăvăriul și comerțul cu postav la Brașov în sec. XVI*, AMN, 4 (1967), p. 127—151; 6 (1969), p. 565—576 și *Registrul producției și comerțului cu postav de la Brașov din 1576—1582*, AMN., 6 (1969), p. 565—576 și 9 (1972), p. 533—545; S. Goldenberg, *Der Handel Transilvaniens vom 14 bis zum 17 Jahrhundert*, *Scripta Mercaturae*, München, 11 (1977), nr. 1, p. 5—23; A. Magyari, *Date privitoare la istoria comerțului cu sare în Transilvania la sfîrșitul sec. al XVII-lea*, *Studia Babeș Bolyai*, hist., 12 (1967), nr. 1, p. 27—35; L. Botezan, C. Enea, *Antrenarea gospodăriilor iobăgești din comitatul Hunedoarei în economia de mărfuri la începutul veac. al XIX-lea*, Sargetia, 7 (1970), p. 151—161.

Politica comercială a orașelor medievale românești și rosturile lor economice în reglementarea producției și a schimburilor de mărfuri în diferite perioade ale orînduirii feudale au interesat îndeosebi pe Mircea Matei⁸⁸, P. Păltănea⁸⁹, I. Bidianu⁹⁰, S. Goldenberg⁹¹, C. Șerban⁹² și Liviu Ștefănescu⁹³; o cercetare izolată și asupra așezărilor dobrogene a fost întreprinsă de M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru⁹⁴.

În privința studierii formelor de desfacere a produselor pe piața internă a țărilor române — efectuată îndeosebi prin târguri și bîlciuri — nu există decît o singură temeinică monografie datorată Georgetei Penelea⁹⁵ — dar restrînsă doar la Țara Românească și la perioada descompunerii feudalismului și două studii izolate, unul dedicat tot principatului muntean, iar celălalt Transilvaniei⁹⁶. Subiectul nu a fost deloc abordat pentru Moldova.

În ceea ce privește comerțul exterior, medievistica românească beneficiază de o valoroasă monografie datorată lui Andrei Oțetea⁹⁷ care trasează liniile directoare, caracterul și dezvoltarea sa pentru perioada de sfîrșit a orînduirii feudale. O lucrare similară pentru perioadele anterioare lipsește.

În schimb, există numeroase studii abordînd subiectul pe sectoare și intervale cronologice diverse. În primul rînd atenția cuvenită a fost acordată regimului dominației otomane și consecințelor sale pe plan economic, unde cercetările mai recente întreprinse îndeosebi de orientalistul Mihai Maxim⁹⁸ au redat în adevărata lor lumină trăsăturile esențiale ale raporturilor stabile cu țărilor române pînă la abolirea monopolului Porții. În pofida existenței unor factori negativi constînd din livrările obligatorii de produse în cadrul obligațiilor față de Istanbul sau al avantajelor de care se bucurau negustorii turci în achiziționarea mărfurilor uneori la un preț mai scăzut decît cel al pieții, s-a constatat că monopolul turcesc nu s-a exercitat cu atîta rigoare, așa cum s-a considerat în mod exagerat,

⁸⁸ *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale în Țara Românească și Moldova (sec. XIII—XIV)*, SCIVA, 27 (1976), nr. 3, p. 369—377.

⁸⁹ *Știri despre economia orașului Galați în sec. al XV-lea și al XVI-lea*, Danubius, 5 (1971), p. 101—114; *Informații privind comerțul orașului Galați în sec. al. XVI-lea*, AIIA-Iași, 9 (1972), p. 145—157.

⁹⁰ *Organizarea și rolul meșteșugarilor în viața economică și socială a orașului Brașov în sec. al XV-lea*, SMI-Med., 8 (1975), p. 137—159.

⁹¹ *Supplying of Transylvanian Towns in the 16th and 17th centuries and the Price policy of Municipal administrative Authorities*, RRSS, E, 22 (1978), nr. 2, p. 231—239.

⁹² *Le rôle économique des villes roumaines aux XVIIe et XVIIIe siècles dans le contexte de leurs relations avec l'Europe du Sud-Est*, Studia Balcanica, 3 (1970), p. 139—153.

⁹³ *Dezvoltarea economică și edilitară a orașului București în perioada precapitalistă*, Apulum, 10 (1972), p. 327—345; 11 (1973), p. 509—525; 13 (1975), p. 435—447.

⁹⁴ *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII)*, S-RI, 26 (1973), nr. 1, p. 33—48.

⁹⁵ *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, București, 1973.

⁹⁶ M. Oproiu, *Tîrguri periodice în jud. Dîlbovită (1700—1848)*, Bibl. Valachica, 1975, p. 137—166; S. Goldenberg, *Despre târgurile și bîlciurile din Transilvania în sec. XIV—XVII*, Omagiu acad. prof. Șt. Pascu, Cluj, 1974, p. 206—212.

⁹⁷ *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1977.

⁹⁸ Dîntre care amintim *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, RI, 32 (1979), nr. 9, p. 1731—1765.

în medievistica noastră pînă în ultimul deceniu⁹⁹. Prin exceptarea unei serii întregi de mărfuri, ce au putut circula liber pe piața externă a celor trei principate, a fost posibilă participarea acestora la un comerț activ cu țări vecine ca Polonia, Slovacia, Ungaria, Rusia și Austria sau cu centre mai îndepărtate ca cele de la Veneția și Genova ori din Apusul Europei.

De altfel, același caracter greșit a fost atribuit și comerțului genovez și venețian la Dunărea de jos în sec. XIII—XV¹⁰⁰, revenindu-se acum asupra unor aprecieri eronate făcute în deceniile trecute¹⁰¹.

Pe de altă parte, principatele au fost, totodată, din veacurile XV—XVI, beneficiare ale unui însemnat comerț de tranzit statornicit între Imperiul otoman, Orientul musulman și Europa centrală și de răsărit. Numeroși cercetători, printre care se pot aminti numele lui Constantin Giurescu¹⁰², Dinu Giurescu¹⁰³, Radu Manolescu¹⁰⁴, S. Goldenberg¹⁰⁵, Mihail Dan¹⁰⁶, Francisc Pall¹⁰⁷, Ludovic Demény¹⁰⁸, Tr. Ionescu-Nișcov¹⁰⁹,

⁹⁹ Vezi discuția la C.C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci în Probleme controversate...*, București, 1977, p. 87—122.

¹⁰⁰ Cf. Barbu Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării*, S—RI, 6 (1953), nr. 1, p. 191—236 și nr. 3, p. 79—119.

¹⁰¹ Vezi, în special, contribuțiile aduse de Ștefan Pascu, *La storiografia romena e i Genovesi nel Mar Nero în vol. Genovezii la Marea Neagră în sec. XIII—XIV. Colocviul româno-italian*, București, 1977, p. 35—46 și C.C. Giurescu, *Les Génois au Bas Danube aux XIIIe et XIVe siècles*, ibidem, p. 47—61. cf. și Radu Clobanau, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul XIV*, Pontica, 1969, nr. 2, p. 401—412.

¹⁰² *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul Organic*, RIR, 12 (1947), nr. 1—2, p. 1—53; *Les relations économiques austro-roumaines du XVe au XVIIIe siècle*, RRH, 7 (1968), nr. 5, p. 743—759.

¹⁰³ *Ob eksporte soli iz Rumlnskih gosudarstv na Balkanskij poluostrrov pri feodalizme*, RESEE, 1 (1963), nr. 3—4, p. 421—462; *Relațiile economice ale Țării Românești cu țărilor Peninsulei Balcanice din sec. al XIV-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, Romanoslavica, 11 (1965), p. 167—201; *Moldova în relațiile economice europene la începutul sec. al. XV-lea*, RRSI, 1967, nr. 1—2, p. 171—182.

¹⁰⁴ *Le rôle commercial de la ville de Braşov dans le sud-est de l'Europe au XVIe siècle*, NEH, 2 (1960), p. 207—221; *Le commerce sur le littoral ouest de la Mer Noire (à partir du milieu du XIIIe siècle jusqu'au milieu du XVIe siècle)*, EHM, Paris, 1970, p. 237—278.

¹⁰⁵ *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, Archivio Storico Italiano, 2 (1963), p. 255—288; *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în sec. al XVI-lea*, S—RI, 16 (1963), nr. 3, p. 591—619; *Contributions à l'histoire du commerce roumano-balkanique au XVIe siècle*, RRH, 8 (1969), nr. 3, p. 605—619; *Caransebeșul în comerțul sud-est european din sec. al XVI-lea*, Banatica, 1 (1971), p. 163—177; *Transilvania și Slovacia: relații economice în sec. XVI—XVII*, AIIA — Cluj-Napoca, 22 (1979), p. 99—140.

¹⁰⁶ *Din relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Polonia la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, Omagiu acad. Petre Constantinescu-Iași..., București, 1965, p. 289—294; *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle*, RESEE, 5 (1967), nr. 1—2, p. 87—117 (în colaborare cu S. Goldenberg); *Din relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Slovacia în sec. XVI. Relațiile cu Levoča*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 14 (1969), fasc. 1, p. 17—28; *Relațiile comerciale dintre Oradea și Cracovia la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, Crisia, 3 (1973), p. 167—181.

¹⁰⁷ *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoșul linii în anul 1578)*, RA, 1968, nr. 1, p. 93—120.

¹⁰⁸ *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al sec. XVII)*, S—RI, 22 (1969), nr. 3, p. 465—498.

¹⁰⁹ *Relații comerciale româno-ruse în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, ARS, Ist., 10 (1956), nr. 3, p. 83—96.

P. Păltănea¹¹⁰, Al. Vianu¹¹¹, C. Șerban¹¹², P. Cernovodeanu¹¹³ și alții¹¹⁴ s-au ocupat de aspectele variate prezentate de comerțul exterior și de tranzit al țărilor române în evul mediu, luînd în considerare volumul schimburilor, ponderea importului, exportului și al tranzitului în balanța lor comercială, privilegiile, convențiile și tratativele de comerț încheiate ș.a.

Un alt sector important privind organizarea și desfășurarea comerțului în țările noastre a fost, la rîndul său abordat pe sectoare în funcție de preocupările diferiților cercetători. Unii s-au îndreptat către problema asigurării transporturilor, adică a urmăririi traseurilor drumurilor comerciale și a mijloacelor de transport terestre (Liuba Iancovici¹¹⁵, Paul Binder¹¹⁶, Al. Vasilescu¹¹⁷, A. Ilieș¹¹⁸, Romulus Vulcănescu și Paul Simionescu¹¹⁹, I. Dordea și V. Wollmann¹²⁰), fluviale sau maritime (A. Basaș¹²¹, S. Columbeanu¹²²,¹ N. Bârdeanu și D. Nicolaescu¹²³) și încercîndu-se chiar o sinteză (de Al. Cebuc și C. Mocanu)¹²⁴. Organizarea siste-

¹¹⁰ *Comerțul Moldovei cu apusul prin Galați în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, Danubius, 4 (1970), p. 197–218.

¹¹¹ *Cu privire la relațiile comerciale româno-ucrainiene și româno-ruse la sfîrșitul sec. XVIII*, Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice, București, 1958, p. 95–110; *Date cu privire la exportul Moldovei în anul 1817*, Din istoria statisticii românești, București, 1969, p. 359–363.

¹¹² *Din istoria relațiilor comerciale româno-ruse în sec. al XVIII-lea (pînă la 1774)*, Studii privind relațiile româno-ruse, București 1963, p. 67–85.

¹¹³ *England's trade policy in the Levant and her Exchange of goods, with the Romanian Countries, 1660–1714*, București, 1972; *Mercantilist Projects to promote Transylvania's foreign trade at the beginning of the Habsburg Domination*; The Journal of Europ. Econ. Hist., Roma, 1 (1972), nr. 2, p. 409–417; *Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumanoturques (XVe–XVIIIe siècles)*, RESEE, 16 (1978), nr. 1, p. 81–90.

¹¹⁴ Gh. Bartoș, *Comerțul cu ceară între țările române și Veneția în sec. XVI–XVIII*, Apicultura, 25 (1972), nr. 11, p. 30–32; nr. 12, p. 31–32; C. Enea, *Relațiile comerciale româno-ruse la mijlocul sec. XVII. Privilegiul comercial din 1656*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 3 (1958), fasc. 2, p. 67–82; C. Istrati, *Știri noi despre comerțul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a sec. XVIII*, Sc. Șt.-Iași, 11 (1960), nr. 2, p. 241–255; Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în sec. al XVIII-lea*, AIIA-Iași, 8 (1971), p. 119–144; Lidia Kiss, *Cîteva date despre legăturile economice ale Rusiei cu Moldova la începutul sec. XIX*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1963, fasc. 1, p. 43–47 etc.

¹¹⁵ *Cărduşia profesională în Țara Românească în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, AUB, ist., 10 (1961), nr. 20, p. 53–75.

¹¹⁶ *Drumurile și platurile Țării Bîrsei*, SAI, 14 (1969), p. 207–218.

¹¹⁷ *Drumurile „tătărești” în lumina noilor descoperiri arheologice din jud. Suceava*, SMI, 1 (1969), p. 43–65.

¹¹⁸ *Drumurile și transportul sărit în Țara Românească (sec. XV–XIX)*, SMI-Med., 7 (1974), p. 233–242.

¹¹⁹ *Drumuri și popasuri străvechi*, București, 1974 (lucrare și de interes etnografic).

¹²⁰ *Transportul și comercializarea sărit din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea*, AIIA-Cluj-Napoca, 21 (1978), p. 135–172.

¹²¹ *Transportul sărit pe Mureș în sec. XVIII–XIX*, Sargetia, 7 (1970), p. 141–149.

¹²² *Aspecte ale istoriei navigației în România*, S-RI, 25 (1972), nr. 4, p. 719–742.

¹²³ *Contribuții la istoria marinei române*, vol. I, București, 1979, p. 49–109. Mai vezi și R. Ciobanu, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfîrșitul sec. al XIII-lea și începutul sec. al XIV-lea*, Pontica, 3 (1970), p. 297–329.

¹²⁴ *Din istoria transporturilor de călători în România*, București, 1967, p. 18–26 (căile de comunicații rutiere) și p. 173–179 (cele de navigație fluvială și maritimă).

mului vamal — în special al aceleia din Transilvania — cu rezultate meritorii în privința impunerii, provenienței și circulației mărfurilor au fost obținute de C. Șerban¹²⁵, Titus Roșu¹²⁶, S. Goldenberg¹²⁷, Lidia Demény¹²⁸, N. Edroiu și P. Gyulai¹²⁹, Francisc Pap¹³⁰ și S. Herbert Jaeger¹³¹.

Studierea prețurilor de desfacere a mărfurilor, stabilite pe categorii, a fost abordată cu succes pentru Țara Românească de un colectiv alcătuit din D. Mioc¹³², Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino¹³³ și Ioana Constantinescu¹³⁴, iar separat de Florentina Cazan¹³⁵ și mai ales reunite într-o viziune de sinteză, de Mircea Popa¹³⁶; pentru Moldova existând doar o cercetare izolată a lui Ilie Corfus¹³⁷. Datele furnizate de acești cercetători sînt deosebit de prețioase pentru elaborarea unei viitoare monografii asupra istoriei prețurilor ce trebuiește alcătuită pe ansamblul țărilor române în perioada feudală.

Problema *circulației monetelor* locale sau străine pe piața țărilor române este extrem de vastă; în afara viziunii de ansamblu figurînd la Costin C. Kirițescu¹³⁸, ea n-a fost cercetată decît parțial, pe regiuni și

¹²⁵ *Sistemul vamal al Țării Românești în sec. XVIII*, SAI, 3 (1961), p. 119—143.

¹²⁶ *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene pînă la jumătatea veacului al XIV-lea*, SAI, 3 (1961), p. 69—86.

¹²⁷ *Despre vama (vigesima) Sibului în secolul al XVI-lea*, AMN, 2 (1965), p. 673—677.

¹²⁸ *Regimul tricesimelor și punctele vamale din Transilvania în perioada principatului autonom*, SMIMed., 7 (1974), p. 207—221; *Relațiile comerciale ale Transilvaniei în lumina veniturilor vamale din anii 1717—1724*, SR—I, 23 (1970), nr. 5, p. 989—998.

¹²⁹ *Tricesima la Brașov în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 12 (1967), fasc. 1, p. 7—25.

¹³⁰ *Despre plata tricesimei la Cluj în sec. XVII*, AMN, 7 (1970), p. 595—598; *Comerțul Clujului cu Sălajul în secolele XV—XVII, în documentele oficiului tricesimal clujean*, AMN, 9 (1972), p. 547—553; *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, AMN, 8 (1971), p. 239—250; *Produse agricole la vama Clujului în prima jumătate a sec. XVII*, Terra Nostra, 3 (1973), p. 345—356; *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale*, AMN, 11 (1974), p. 169—184; 12 (1975), p. 237—250, etc.

¹³¹ *Aspecte din istoria comerțului bănățean în sec. al XVIII-lea pe marginea unor registre vamale*, SMIMed., 6 (1973), p. 243—257.

¹³² *Prețurile din Țara Românească în sec. XV—XVI și dinamica lor*, RI, 33 (1980), nr. 2, p. 317—325; *Prețul vinului în Țara Românească în sec. XVII—XVIII*, Omagiu acad. prof. Șt. Pascu, Cluj, 1974, p. 122—125.

¹³³ *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (sec. XV—XVII)*, SMIMed., 6 (1973), p. 225—241.

¹³⁴ *Din istoria prețurilor în Țara Românească în sec. al XVIII-lea (pînă la 1775)*, RI, 29 (1976), nr. 12, p. 1927—1943.

¹³⁵ *Prețul fix al produselor din Țara Românească la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX*, AUB, Ist., 10 (1961), p. 51—64.

¹³⁶ *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774—1831)*, București, 1978.

¹³⁷ *Odoarele Movileștilor* rămasă în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor, S—RI, 25 (1972), nr. 1, p. 29—59.

¹³⁸ *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 59—130.

perioade, mai ales de către O. Ilescu¹³⁹, M. Maxim¹⁴⁰, Ion Sabău¹⁴¹ și Fr. Pap¹⁴², fiind mai mult subordonată preocupărilor generale ale numismatiei noastre din ultimele decenii. În schimb, în domeniul metrologiei medievale românești dispunem de o prețioasă monografie datorată lui N. Stoicescu¹⁴³, reunind toate datele mai importante cunoscute asupra măsurilor și instrumentelor de lungime, suprafață, capacitate, greutate și volum, pe întreg teritoriul țării și pentru toată orînduirea feudală.

În sfîrșit, un ultim aspect studiat de mai mulți cercetători a fost și acel legat de evoluția schimbului în țările române relevîndu-se rolul și poziția comercială a negustorilor, practicile folosite în activitatea profesională (contracte de vânzare-cumpărare, zapise de plată, zalogiri sau împrumut cu camătă, chitanțe de achitare a creanțelor și registre de evidență a mărfurilor, organizarea în asociații de tipul breslelor sau companiilor iar mai tîrziu în acel al caselor de comerț). Aceste variate aspecte au constituit obiectul studiilor alcătuite de Elena și Dumitru Limona¹⁴⁴, S. Goldenberg¹⁴⁵, Gustav Gündisch¹⁴⁶, Mihail Dan¹⁴⁷, Lia Lehr¹⁴⁸, Ion Caproșu¹⁴⁹, Ion Ionașcu¹⁵⁰. Un anumit loc a fost, de asemenea, acordat și studierii poziției deținute de negustorii străini în ansamblul procesului de schimb, mai ales atunci cînd sînt întîlniți grupați în companii de mai mare amploare de tipul celor „grecești”, traficînd intens în sudul Transilvaniei și în zona

¹³⁹ *Despre tezaurele monetare și viața economică în sec. III—XIV pe teritoriul țării noastre* S—RI, 5 (1952), nr. 3, p. 178—186; *La monnaie vénitienne dans les pays roumains de 1202 à 1500*, RESEE, (1977), nr. 2, p. 355—361; *La monnaie génoise dans les pays roumains aux XIIIe—XIVe siècles*, *Genovezii la Marea Neagră...*, București, 1977, p. 155—171; *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*, Peuce, 2 (1971), p. 261—266; *Emisiuni monetare ale Țării Românești din sec. XIV—XV*, SCN, 2 (1958), p. 303—344; *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 181—234. O privire de ansamblu în *Moneda în România (491—1864)*, București, 1970, p. 7—52. Mai vezi și Al. Gonța, *Urkundliche Aufschlüsse über die Münzen und Zahlungsmittel der Moldau... im 14 und 15 Jahrh.*, Südost Forschungen, München, 28 (1968), p. 51—82.

¹⁴⁰ *Considérations sur la circulation monétaire dans les pays roumains et l'Empire ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle*, RESEE, 13 (1975), nr. 3, p. 407—415.

¹⁴¹ *Circulația monetară în Transilvania sec. XI—XIII în lumina izvoarelor numismatice*, SCN, 2 (1958), p. 269—301; *Contribuții la studiul circulației monetare în Transilvania în prima jumătate a sec. XIV*, SMIMed., 4 (1960), p. 7—61.

¹⁴² *Tezaure monetare din secolele XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară*, AIIA-Cluj-Napoca, 21 (1978), p. 289—296.

¹⁴³ *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971.

¹⁴⁴ *Catastrofurile casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu*, RA, 2 (1959), nr. 2, p. 225—243; *Negustori bucureșteni la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Relațiile lor cu Brașovul și Sibiu*, S—RI, 13 (1960), nr. 4, p. 107—140; *Aspecte ale comerțului brașovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Țumbru*, SMIMed., 4 (1960), p. 525—564; D. Limona, *Casa de comerț Nicolae D. Paciura din Sibiu*, RA, 8 (1965), nr. 1, p. 265—285.

¹⁴⁵ *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, S—RI, 11 (1958), nr. 5, p. 89—115.

¹⁴⁶ *Activitatea economică a lui Peter Haller (în l. maghiară)*, EM, 52 (1947), p. 18—29.

¹⁴⁷ *Negustori clujeni la Cracovia în ultimul deceniu al sec. al XVI-lea*, AMN, 8 (1971), p. 205—217.

¹⁴⁸ *Camăta în Țara Românească pînă în sec. al XVIII-lea*, S—RI, 23 (1970), nr. 4, p. 693—715.

¹⁴⁹ *Rolul capitalului cămătăresc în așezirea micilor proprietari din Moldova (pînă la începutul regimului fanariot)*, AIIA-Iași, 7 (1970), p. 107—136; *Camăta și cămătarii în Moldova în epoca fanariotă*, ibidem, 8 (1971), p. 27—59.

¹⁵⁰ *Venturile și cheltuielile Casei Manuc-Bel în anii 1815—1818*, RA, 48 (1971), nr. 4, p. 609—649.

Balcanilor, atrăgând țările române în circuitul economic internațional. Statutul acestor comercianți și traficul companiilor cărora le aparțineau au fost luate în cercetare îndeosebi de Cornelia Papacostea-Danielopolu¹⁵¹, Olga Cicanci¹⁵², Lidia Demény¹⁵³ și C. Șerban¹⁵⁴, care au adus apreciate contribuții în domeniile amintite.

Din cele expuse mai sus s-au putut constata rezultatele fructuoase obținute de medievistica românească în examinarea activității comerciale din trecutul nostru, acumulindu-se un bogat volum de cunoștințe, ce va putea fi utilizat în viitor la redactarea doritelor sinteze de istorie economică.

Problemele complexe ale organizării formațiunilor politice prestatale și apoi ale statelor feudale românești au constituit o direcție prioritară a cercetării medievisticii românești. Au apărut astfel lucrări cu caracter de sinteză asupra *societății feudale în ansamblu*¹⁵⁵, sau asupra acesteia în cadrul fiecărei țări românești¹⁵⁶. Organizarea administrativă în general¹⁵⁷, dar mai ales diversele instituții, începînd cu cele centrale¹⁵⁸, ale statului feudal au constituit obiectul cercetării a numeroși medieviști.

În chip firesc cercetările acestora au pornit de la formele fundamentale de organizare a poporului român din perioada premergătoare apariției statelor feudale. Un răstimp îndelungat *obștea* țărănească a constituit forma principală de organizare a neamului, contribuind sub acest aspect la continuitatea sa și asimilarea unor populații migratoare. Pe lângă monografia de bază a lui P.P. Panaitescu consacrată *obștii* țărănești la

¹⁵¹ *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718—1738)*, RESEE, 4 (1966), nr. 3—4, p. 475—490; *La compagnie „grecque” de Braşov. La lutte pour la conservation des privilèges (1777—1850)*, ibidem, 12 (1974), nr. 1, p. 59—78.

¹⁵² *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european între anii 1636—1746*, Bucureşti, 1976 (rezumatul tezei de doctorat). Mai vezi şi T. Bodogae, *Le privilège commercial accordé en 1636 par Georges Rákóczi aux marchands grecs de Sibiu*, RRH, 11 (1972), nr. 4, p. 647—653.

¹⁵³ *Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, S-RI, 26 (1973), nr. 2, p. 283—298.

¹⁵⁴ *Ştiri despre activitatea unor meşteşugari şi negustori bulgari în Ţara Românească în sec. al XVIII-lea*, în *Omagiu acad. P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 357—362.

¹⁵⁵ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957.

¹⁵⁶ N. Grigoraş, *Instituţiile feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1973; Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, II, Cluj-Napoca, 1972—1979. Cf. şi I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei — Fapte şi interpretări istorice —*; AIIN-Sibiu, 10 (1945), p. 55—148; I. Lupaş, *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei*, AIIN-Sibiu, 10 (1945), p. 1—44; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de căldorii străini (secolele XV—XVIII)*, Bucureşti, 1973.

¹⁵⁷ D. Clurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, AIIA-Iaşi, 2 (1965), p. 143—235; Av. Andea, *Opţiuni pentru o istorie a administraţiei*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 340—345.

¹⁵⁸ A. Sacerdoţeanu, *Instituţiile supreme ale Moldovei în secolele XIV—XV*, RA, 9 (1966), nr. 2, p. 23—40; Şt. Pascu, *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 45 (1967), nr. 5, p. 389—404; Ov. I. Sachelarie, Al. Constantinescu, *Instituţii publice fundamentale în cele trei ţări româneşti*, SAI, 20 (1972), p. 129—138.

sud și răsărit de Carpați¹⁵⁹, se remarcă studiile Valeriei Costăchel¹⁶⁰, C. Cihodaru¹⁶¹ și Bakó Géza¹⁶², dar mai ales lucrările fundamentale ale lui H.H. Stahl privitoare la obștea medievală și supraviețuirea ei până în timpurile moderne, privită atât din punct de vedere istoric cât și socio-logic¹⁶³. Dacă, îndeosebi în concepția primilor doi cercetători, obștea teritorială, privită teoretic în comparație cu cea slavă și germană, se baza pe proprietatea în devălmășie, cu legile ei, în ultimul timp se reia cu desul temei teza existenței unei obști vicinale românești de tip bizantin, care admite transmiterea stăpînirii individuale asupra pămîntului¹⁶⁴, direcție promițătoare de cercetare care se cere în continuare aprofundată prin studiul obștii de tip bizantin.

Legată de problema obștilor este și cea a conducerii lor de către cnezi, juzi și voievozi, în cadrul formațiunilor teritoriale — *cnezate* și *voievodate* (*ducate*) — caracteristice perioadei prestatale. Pe lângă aceasta au fost cercetate trăsăturile cnezatului și voievodatului în cele trei țări române, originea acestor instituții, funcțiile cnezilor și voievozilor după întemeierea statelor feudale românești, relațiile lor cu feudalitatea și regalitatea maghiară în Transilvania și Banat¹⁶⁵.

¹⁵⁹ *Obștea fărâncească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964. Pentru obștea din Transilvania cf. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, p. 33—95.

¹⁶⁰ *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XV*, SCIMed., 2 (1951), nr. 1, p. 91—109; *Dezagregarea obștii sătești în Țările române în evul mediu*, SRIR, I (1954), p. 753—800; *Obștea sătească, în Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 77—108. Cf. și V.V. Caramela, *Contribuții la studiul formei sociale a obștii sătești. O metodă de reconstituire a fazelor ei*, SCA, 1 (1964), nr. 2, p. 229—235; Maria Comșa, *Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în secolele III—V*, M.N. 3 (1976); Em. Cernea, *Rolul comunității sătești în formarea statelor române feudale*, AUB, șt. jur. 21 (1972), nr. 1, p. 15—28; idem, *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation du droit coutumier en Roumaine*, ibidem, nr. 2, p. 119—128.

¹⁶¹ *Contribuții la cunoașterea obștii fărâncești în Moldova*, SCȘ, Ist., (1953), nr. 1, p. 1—34.

¹⁶² *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, SCIVA, 26 (1975), nr. 3, p. 371—379.

¹⁶³ *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, I—III, București, 1958—1965; cf. și idem, *Les anciennes communautés villageoises roumaines, Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest, Paris, 1969.

¹⁶⁴ Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII* (*Cimitirul nr. 2 de la Bratei*), București, 1977, p. 106—121.

¹⁶⁵ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal*, AAR, M.S.I.S. III, t. 27, 1946, p. 81—122; C. Cihodaru, *Judecia și cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor*, AUS-Iași, Ist., 11 (1965), p. 9—42; M. Holban, *Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie*, RRI, 4 (1965), nr. 5, p. 901—923; idem, *Mărturiile asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, SMIMed., 2 (1957), p. 407—421; Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, SCI-Cluj, 8 (1957), nr. 1—4, p. 25—67; S. Dragomir, S. Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, AMN, 3 (1966), p. 173—181; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; idem, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age*, RRI, 14 (1975), nr. 2, p. 300 și urm. („cnezi de vale” și „cnezi de sat”); I. Lupaș, *Din relațiile Transilvaniei cu Țara Românească: activitatea cnezului Dumitru din Săliște*, AII-Cluj, 4 (1961), p. 69—74; Th. Trăpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă în prima jumătate a celui de al XIX-lea*, SAI, 9 (1967), p. 235—243; RESE, 7 (1969), nr. 3, p. 495—508; D. Suciu, *Contribuții la cunoașterea poporului român în evul mediu*, Zirlidava, 8 (1977), p. 61—68; K.G. Gündlsch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg, în Ștefan Mețes la 85 de ani. Studii și documente arhivistice*, Cluj-Napoca, 1977; C. Feneșan, *Mărturiile despre cnezii bănățeni la începutul stăpînirii austriece. Note pe marginea unui document*, AIIA — Cluj-Napoca, 21(1978), p. 379—

Nu numai sub aspect instituțional, ci și sub cel al istoriei politice — de altfel cele două aspecte nu pot fi despărțite — cercetările arheologilor și ale istoricilor perioadei de la încheierea procesului de formare a poporului român și până la apariția statelor feudale Țara Românească și Moldova, au adus rezultate prețioase privind *continuitatea formelor de organizare a populației românești* pe întreg teritoriul țării noastre, de la obștile teritoriale până la numeroasele formațiuni statale, a căror amintire s-a păstrat până în epoca feudalismului dezvoltat sub numele de „țări”, districte, ocoale etc. Odată cu urmărirea acestui proces, a fost evidențiată și formarea relațiilor feudale în sinul societății românești, prin diferențierile sociale produse în cadrul comunităților sătești, cu particularitățile respective legate de fiecare zonă a țării.

Din punct de vedere metodologic, dat fiind puținătatea izvoarelor scrise pentru această perioadă, s-a pornit de la o intensă cercetare arheologică repartizată pe întreg cuprinsul țării¹⁶⁶, trecându-se apoi, îndeosebi în ultimul timp, la sintetizarea rezultatelor obținute. S-a evidențiat astfel existența în perioada amintită, folosindu-se și relatările narative începând cu secolul al IX-lea, a *numeroase formațiuni politice românești*, care în Țara Românească și Moldova stau la baza statelor feudale constituite în secolul al XIV-lea¹⁶⁷.

386; S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973; H. H. Stahl, *Organizarea pe baze cneziale a celor mai vechi sate, în Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 188—275; Roland Schilling, *Cu privire la cele mai vechi informații scrise despre cnezii români*, Apulum, 8(1970), p. 41—49; cnezilor din Strei și Streisingeorgiu li s-a consacrat un număr de studii din R.M.M., seria M.I.A., 47(1978), nr. 1, p. 9—62 (R. Popa, G. Mihăilă, V. Drăguț etc.); E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, Ziridava, 6(1976), p. 89—116; idem, *Contribuții privind istoria părților arădene în secolele IX—X*; *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*; A. Căciara, E. Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene, în Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 82—174.

¹⁶⁶ Pentru rezultatele cercetărilor arheologice, cf. articolul respectiv din acest număr al revistei și mai ales bibliografia studiilor din nota următoare.

¹⁶⁷ Lucrări cu caracter general: Iosif Șchiopu, *Țările Românești înainte de secolul al XIV-lea. Cercetări și comentarii critice*, București, 1945; C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea Carpato-dunăreană în sec. III—XI*, ASU-Iași, ist., 15(1969), nr. 1, p. 1—19; Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, SCIV, 18(1967), nr. 3, p. 431—442; M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții arheologice la problema începuturilor feudalismului în Moldova*, ASU — Iași, ist. filol., 2(1956), nr. 1—2, p. 1—17; R. Popa, *Les recherches archéologiques dans le problème de la formation des Etats médiévaux roumains*, RRH, 12(1973), nr. 1, p. 41—59; Lucian Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, RI, 31(1978), nr. 7, p. 1177—1190; Șt. Olteanu, *Structuri teritorial-politice românești în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic în secolele VIII—XI*, RI, 32(1979), nr. 2, p. 285—308; Ligia Bâru, *Romanitatea orientală pînă la constituirea primelor formațiuni politice românești, în Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 89—98; Dan Gh. Theodor, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, AM, 9(1980), p. 75—83. Lucrări privitoare la teritoriul fiecăreia din țările române: Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, p. 60—92; Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958; Bakó Géza, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, SCIV, 12(1961), nr. 1, p. 113—119; Z. Székely, *Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X—XIII)*, Aluta, 3(1971), p. 141—165; Șt. Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*; RI, 28(1975), nr. 12, p. 1833—1847; L. Chițescu, *O formațiune politică românească la nord și la sud de Munții Făgăraș în secolul al XIII-lea*, RI, 28(1975), nr. 7, p. 1057—1067; A. Armbruster, *Românii în cronicăa lui Ottocar de Stiria: o nouă interpretare*, RI, 25(1972),

Întemeierea statelor feudale Țara Românească și Moldova a constituit, în interior, rezultatul unui lung proces de acumulări și transformări calitative în domeniile economic, al forțelor de producție, demografic și social, începînd, cum am văzut, de la nivelul obștilor teritoriale din timpul migrațiilor, iar pe plan extern, al luptei pentru îndepărtarea rămășițelor stăpînirii tătare și mai ales a încercărilor de expansiune dincolo de Carpați a regatului maghiar, care prin cucerirea Transilvaniei oprișe în această zonă procesul de formare a unui stat feudal românesc.

Istoriografia bogată a perioadei a acordat o importanță deosebită procesului de *constituire a statelor feudale românești*, moment cheie în evoluția istorică a poporului nostru, abordînd tema sub aspecte variate, de la analiza amănunțită a tradițiilor istorice despre „descălecăt” și „întemeiere”, a rolului factorilor economici și sociali, a modalităților de înfăptuire a

nr. 3, p. 463—483; Th. Năgler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, AAR, Mem. Sect. de șt. ist., S. IV, t. 2(1977), 1979, p. 9—16; Al. Bărcăcilă, „Dacia de la Dunare” a analelor france din secolul IX. Evenimente și probleme, Craiova <1947>; Maria Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, Studii și materiale privilegiate la trecutul istoric al județului Prahova, Ploiești, 2 (1969) p. 21—29; idem, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologie și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967; Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV*, S-R-I, 24 (1974), nr. 4, p. 757—776; I. Nană, *Cruceburg — Episcopatul Cumaniei — Celata Dimboviței — Cetățeni*, Valachica, 8 (1976), p. 75—92; St. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'Etat sur le territoire de la Roumanie au cours du haut Moyen Âge*, RRH, 9 (1970), nr. 1, p. 3—18; idem, *Le premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, Dacoromania, 1 (1973), p. 104—113; idem, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970; C. Șerban, *O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205*, RI, 32 (1979), nr. 10, p. 1949—1957; Gh. I. Brătianu, *O nouă marturie (1277) despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*, AAR, M.S.I., S. III, t. 27, 1946, p. 231—244; Lmil Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307—1308 — Amintit în cronică lui Ottokar de Styria*, AAR, MSI, S. III, t. 27, 1946, p. 309—324; A. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, SCȘ, Ist., 19 (1946); idem, *Țara Brlad, numele și unele momente din istoria ei*, RA, 51 (1974), nr. 3, p. 429—436; Th. Holban, *Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor*, S-R-I, 21 (1968), nr. 1, p. 21—27; C.C. Giurescu, *Întemeierea statului moldovean. Formațiile teritoriale anterioare, în Tirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 61—68; H. H. Stahl, *Formațiunile prestatale ale „ocoalelor domnești”*, în *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 190—235; Dan Gh. Teodor, *Le haut feudalism sur le territoire de la Moldavie à la lumière des donn. e archéologiques*, Dacia, N.S., 9 (1965); idem, *Teritoriul est-carpatic în veurile V—XI e.n.*, Iași, 1978; Victor Spinel, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV*, AIIA—Iași, 14 (1977), p. 1—21; N. Grigoraș, *Românii de la est de Carpați și organizarea lor pînă la întemeierea statului românesc al Moldovei*, Cl. 8(1977), p. 267—285; Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuție la istoria Moldovei în secolele IX—XIV)*, București, 1979; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, SCȘ, Ist., 14 (1963), nr. 2, p. 215—248; idem, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, AIIA—Iași, 16 (1979), p. 167—186; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă la secolul al XVIII-lea*, București, 1970; *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, S-R-I, 4 (1951), nr. 3, p. 122—128; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971; R. Ciobanu, *Puncte de vedere asupra formațiilor politice din Dobrogea în secolul XI*, Peuce, 2 (1971), p. 249—256; R. Florescu, R. Ciobanu, *Problema stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX—XI*, Pontica, 5 (1972), p. 381—400; Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *O știre bizantină din Dobrogea despre un voievod creștin de la nordul Dunării, la sfîrșitul secolului al X-lea*, GB, 31 (1972), nr. 1—2, p. 104—116; Gr. Florescu ș.a., *Capidava, Monografie arheologică*, București, 1958; Gh. Ștefan ș.a., *Dinogefia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiu-Garvăn*, București, 1967; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuul lui Soare*, II, București, 1977; P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al XIV-lea, necunoscută pînă în prezent*, SCIVA, 19 (1978), nr. 2, Cf. și nota 165.

unificării formațiunilor politice teritoriale, a explicării realității pluralității statale, și pînă la reliefaarea luptelor pentru neatîrnare ale noilor state în primele decenii de existență¹⁶⁸.

În legătură cu constituirea statelor românești în secolul al XIV-lea o direcție prioritară de cercetare a constituit-o studiul instituțiilor statului feudal în cadrul procesului lor evolutiv.

Domnia ca instituție superioară de conducerea a societății feudale românești, deși nu a fost încă abordată monografic, dispune de studii importante sub variate aspecte, de la cel politico-diplomatic pînă la cel al bazei sale materiale. Astfel, sub aspectul titulaturii și al mecanismului succesiunii dinastice, rămîn fundamentale studiile lui Emil Virtosu¹⁶⁹ și O. Iliescu¹⁷⁰, în vreme ce atribuțiile și prerogativele domniei au fost cercetate de P.P. Panaitescu — A. Cazacu¹⁷¹, V. Costăchel¹⁷², Ovid Sache-larie¹⁷³, N. Grigoraș¹⁷⁴, iar regența ca instituție de P. Strihan¹⁷⁵.

¹⁶⁸ Gh. I. Brătlanu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; Idem, *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări*; *Roman și Vlăchata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, AAR, M.S.I., S. III, t. 27, 1946; A. Bol-dur, *Întemeierea Moldovei*, SCI-Iași, 19 (1946), p. 174—193; C. C. Giurescu, *În legătură cu întemeierea Țării Românești*, RIR, 17 (1947), p. 107—114; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1963, p. 292—323; Idem, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, S-R, 4 (1956), nr. 4, p. 95—115; B. Cămpina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, NEH, 1 (1955), p. 181—207; Șt. Ștefănescu, „Întemeierea” Moldovei în istoriografia românească, S-R, 12 (1959), nr. 6, p. 35—54; Idem, „Întemeierea” Țării Românești și a Moldovei. Tradiția „Descălecatului” din Transilvania, SAI, 17 (1972), p. 91—94; Al. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși. Voievodatul lui Dragoș*, MMS, 34 (1960), nr. 9—12, p. 555—571; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, SCȘ, Ist., 11 (1960), nr. 1, p. 61—79; Idem, *Tradiția letopiseșelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, AIIA-Iași, 5 (1968), p. 12—41; M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată”*, S-R, 20 (1967), nr. 1, p. 3—43; Ș. Papa-costea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, SMIMed., 6 (1973), p. 43—59 și RRH, 12 (1973), nr. 1, p. 139—158; Idem, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, RRH, 17 (1978), nr. 3, p. 389—407; Fl. Constantin, *Premisele apariției statelor feudale românești*, SAI, 26 (1974), p. 5—11; Idem, *Apariția statelor feudale românești*, în „Revista Comisiei Naționale Române pentru UNESCO”, 21 (1979), nr. 3—4, p. 193—196; Șt. Olteanu, *Etapile procesului de formare a statelor feudale românești*, RI, 30 (1977), nr. 2, p. 313—330; Răzvan Theodorescu, „Monumentum princeps” și geneze statale medievale în Europa răsăriteană, în AAR, M.S.Șt.Ist., S. IV, t. 4, 1977, p. 51—53; Șt. S. Gorovel, *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei*, București, 1973; Idem, *Mușatinii*, București, 1976; Idem, *L'état roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle*, RRH, 18 (1979), nr. 3, p. 473—506; Idem, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 187—219; N. Stoicescu, „Descălecat” și „întemeiere” în istoria Țării Românești, RI, 33 (1980), nr. 1, p. 43—61.

¹⁶⁹ *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1960; Idem, *Ce înseamnă „Domn singur stăpînitor” în titulatura domnească a Țării Românești și a Moldovei?*, AUB, Ist., 9 (1957), p. 45—59. Cf. și D. Ciurea, *Problema originii și sensului lui Io din intitulația și subscripția documentelor românești*, AAR, M.S.I., S. III, t. 26, 1944, p. 83—104.

¹⁷⁰ *Domnii asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, SCIMed., 2 (1951), nr. 2, p. 39—60.

¹⁷¹ *Domnul și puterea domnească, în Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 319—343. Cf. și A. Cazacu, *Patronatul și domnia*, RIst., 31 (1945), nr. 1—12, p. 99—111.

¹⁷² *Dreptul feudal și „Preadalica”*, RIst., 31 (1945), p. 113—124.

¹⁷³ *Contribuții la studiul formulei „prădalica să nu fie”*, SMIMed., 6 (1973), p. 193—206.

¹⁷⁴ *Domnia în Instituții feudale din Moldova*, p. 14—208.

¹⁷⁵ *Regența în dreptul feudal român*, RI, 32 (1979), nr. 4, p. 687—701.

Alte studii au avut ca obiect investirea străveche a domnilor „în câmp”¹⁷⁶, ceremonialul aulic¹⁷⁷, în care se întrevăd tradiții bizantine și influențe orientale și occidentale, fastul curții domnești și al vieții de curte¹⁷⁸, care putea rivaliza cu succes cu cel al altor curți europene. Însăși curțile domnești ca atare au constituit obiectul a numeroase cercetări de teren¹⁷⁹.

Baza materială a domniei, domeniul domnesc, și reconstituirea monografică a celui mai întins domeniu de acest fel, alcătuit de Mihai Viteazul, a format obiectul studiilor lui I. Donat¹⁸⁰, pentru Țara Românească fiind reconstituit și domeniul domnesc al lui Radu Șerban (C. Rezachevici)¹⁸¹.

Sub aspect instituțional, raportul dintre „domenium eminens” și domeniul domnesc, existența (V. Costăchel)¹⁸² sau negarea celui dintâi (H.H. Stahl)¹⁸³ au constituit direcții de cercetare care necesită încă o mai aprofundată cunoaștere. O mai mare atenție s-a acordat în schimb, îndeosebi în ceea ce privește Moldova, politicii domniei față de orașe¹⁸⁴, față de diferite clase și categorii sociale, raportată la problema domeniului domnesc¹⁸⁵, a limitării creșterii proprietății feudale¹⁸⁶, sau la alte aspecte

¹⁷⁶ Aurel H. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în câmp*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 271–275.

¹⁷⁷ Paul Mihail, I. Caproșu, *Despre ceremonialul domnesc*, AIIA-Iași, 8(1971), p. 397–399; C. Șerban, *L'idée impériale byzantine dans le protocole et le cérémonial roumains au Moyen Âge*, Byzantinia, 3(1971), p. 297–309.

¹⁷⁸ Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte*, București, 1970; idem, *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe–XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, Synthesis, 4(1977), p. 53–65; I. Corfus, *Odoarele Mobileștilor rămase în Polonia*, S-RI, 35(1972), nr. 1, p. 29–59; M. Romanescu, *Despre schiptru*, RIR, 17 (1947), nr. 3, p. 288–294; A. Andronic, *Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare*, AIIA-Iași, 16(1979), p. 151–154.

¹⁷⁹ I. D. Marlin, *Contribuții la studiul curților domnești din Moldova*, SAI, 9 (1967), p. 25–41; Al. Andronic, *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, SAI, 13 (1969), p. 67–78; Al. Andronic, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, AM, 5 (1967), p. 189–285; M. D. Matei, Em. I. Emendi, *Observații asupra stratigrafiei curții domnești de la Suceava*, Suceava, 4 (1977), p. 105–118; I. Antonescu, *Curțile domnești din Bacău*, Carpica, 2 (1969), p. 331–342; Al. Andronic ș.a., *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, AM, 5 (1967), p. 169–285; N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Tirgoviște (secolele XIV–XVII)*, SCIV, 15 (1964), nr. 2, p. 225–240; idem, *Le résidence d'Argeș des voivodes roumains des XIIIe et XIVe siècles*, RESEE, 8 (1970), nr. 1, p. 5–31; Panait I. Panait, *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV–XV*, RM, 4 (1969), nr. 4, p. 310–318; idem, *Curtea domnească din București în secolul al XVI-lea*, BMT, 42 (1973), p. 3–9; P. I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, București, 1973.

¹⁸⁰ *Le domaine princière rurale en Valachie (XIVe–XVIe siècles)*, RRH, 4 (1967), nr. 2, p. 201–231; idem, *Satele lui Mihai Viteazul*, SMIMed., 4 (1960), p. 465–507.

¹⁸¹ *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, S-RI, 23 (1970), nr. 3, p. 483–485.

¹⁸² *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 215–226.

¹⁸³ *Teoria „pământului gospod” și problema „dării cailor”*, în *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 124–186.

¹⁸⁴ C. C. Giurescu, *Orașele și domnia*, în *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 150–164.

¹⁸⁵ A. V. Sava, *Din istoria jurisprudenței românești. Răzeșii în proces pentru moșie cu domnia Moldovei*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 453–471; B. T. Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11–111; N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV–XVII)*, SCȘ, Ist., 13 (1962), nr. 1, p. 55–79; C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 267–273.

¹⁸⁶ Al. Gonța, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, S-RI, 10(1957), nr. 4, p. 91–103.

social-economice¹⁸⁷, cum ar fi reformele domnilor fanarioți¹⁸⁸, sau colonizarea rurală (M.D. Vlad)¹⁸⁹, în sfârșit, obligațiilor populației neprivilegiate față de domnie¹⁹⁰ etc. În legătură cu întărirea autorității domnești în secolul al XV-lea, îndeosebi în Moldova lui Ștefan cel Mare, a fost analizată reacția boierimii la acest proces și măsurile luate de domn împotriva acestei tendințe¹⁹¹.

În perioada de sfârșit a evului mediu își fac apariția în gândirea politică românească premisele instaurării unui regim constituțional, analizate de P. Strihan¹⁹².

Celelalte organe de conducere ale statului feudal românesc s-au bucurat de un interes susținut din partea istoricilor români, mergând pînă la cercetări cu caracter monografic. Astfel, *sfatul domnesc* și *marii dregători* pînă la începutul epocii fanariote, ca și micii dregători din județe și ținuturi, subordonați celor dintii, au fost prezentați de N. Stoicescu¹⁹³ și N. Grigoraș¹⁹⁴. *Marea adunare a țării sau adunările de stări*, reprezentînd de fapt forma lărgită a sfatului domnesc, au fost tratate comparativ cu instituțiile similare europene, cu însemnate rezultate, de o seamă de istorici de frunte ai structurilor statelor feudale românești¹⁹⁵. În ceea ce privește

¹⁸⁷ V. Mihordea, *Politica lui Nicolae Mavrogheni față de fărâșime*, S-RI, 16 (1963), nr. 6, p. 1325—1350; Fl. Constantin, *Quelques aspects de la politique agraire des phanariotes*, RRH, 4 (1965), nr. 4, p. 667—680.

¹⁸⁸ Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746—1946*, AAR, M.S.I., S. III, t. 29, 1947, p. 391—461; Fl. Constantin, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, SAI, 20 (1972), p. 28—35; N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, CI, 7 (1976).

¹⁸⁹ *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, București, 1973.

¹⁹⁰ N. Grigoraș, *Obligații în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV—XVIII)*, S-RI, 18 (1965), nr. 4, p. 895—912.

¹⁹¹ N. Grigoraș, *Opoziția mării boierimi față de politica lui Ștefan cel Mare*, SCȘ, Ist., 7 (1956), nr. 1, p. 35—57; Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, RRH, 8 (1969), nr. 6, p. 967—979.

¹⁹² *Les prémisses du régime constitutionnel dans la pensée politique et la législation antérieures aux Règlements Organique (1831—1832)*, Recherches sur l'histoire des institutions et du droit, București, 1 (1977), p. 67—72.

¹⁹³ *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1968; idem, *Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et Moldavie*, RRH, 9 (1970), nr. 3, p. 305—315; idem, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV—mijlocul sec. XVIII)*, SMIMed., 6 (1973), p. 61—90.

¹⁹⁴ *Instituții feudale din Moldova*, p. 209—282.

¹⁹⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale*, I—III, AAR, S. III, t. 28, 1947, p. 1—28, 303—396; t. 19, 1948, p. 165—260; idem, *Les assemblées d'États et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des études roumaines”, 13—14 (1974); idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, Évrey, 1977; P. P. Panătescu, *Marea adunare a țării, instituție a ordinii feudale în țările române*, S-RI, 10 (1957), nr. 3, p. 153—165; idem, *La Grande Assemblée du Pays, institution du régime féodal en Moldavie et en Valachie*, NEH, 3 (1965), p. 117—139; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova*, AIIA-Iași, 1 (1964), p. 55—86; D. Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, RRH, 5 (1966), nr. 2, p. 197—233; Val. Al. Georgescu, *L'assemblée d'états ou la grande assemblée du pays comme organ judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, RRH, 5 (1966), nr. 5, p. 781—808; idem, *Types et formes d'assemblées d'États dans le droit féodal roumain (XVe—XIXe siècles)*, CIHRP, Bruxelles, 38 (1969); Al. Gonța, *Adunarea țării din primăvara anului 1574 în Moldova*, RI, 27 (1974), nr. 6, p. 887—896.

Transilvania, a fost cercetată activitatea dietelor, din vremea principatului, îndeosebi sub aspect legislativ (Al. Herlea)¹⁹⁶.

În afara acestor studii cu caracter de ansamblu, alte cercetări s-au referit în mod special la apariția și evoluția unor mari dregători (bănia)¹⁹⁷ sau a altora din afara sfatului, mai puțin cunoscute¹⁹⁸, ca și la înțelesul unor numiri de demnități¹⁹⁹.

Studiul marilor dregători a fost completat prin prezentarea unor date semnificative din viața și activitatea politică a acestora²⁰⁰, legăturile lor de rudenie cu domnul, însemnătatea acestora în promovarea în dregătorii, trecerea dregătorilor dintr-o țară în alta (N. Stoicescu)²⁰¹, abuzurile lor (N. Grigoraș)²⁰². Au fost reconstituite sfaturile domnești dinainte și din timpul lui Ștefan cel Mare²⁰³ și Radu Șerban²⁰⁴ și s-au publicat prețioase liste de mari dregători din secolele XIV–XVIII, din Țara Românească și Moldova²⁰⁵. Putem așadar aprecia că în acest domeniu

¹⁹⁶ Dietele în Transilvania autonomă, SMIMed., 6 (1973), p. 207–216; Cf. și idem, *Les conditions de l'élaboration et l'importance des „Constitutions approuvées” de Transylvanie*, RRH, 11 (1972), nr. 3, p. 399–413; *Approbatæ Constitutiones*, studiu și traducere, Al. Herlea, V. Șotropa, I. Floca, Sibiu, 1978.

¹⁹⁷ Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965; Aurelian Sacerdoțeanu, *Originea băniei și a „banilor” la români*, Historica, 2 (1971), p. 79–96.

¹⁹⁸ D. Berindei, *Ispravnicul sau tspravnicul scaunului Bucureștilor*, SCȘ, ist., 13 (1962), nr. 2, p. 129–138; P. Strihan, *Divan-effendi în Țara Românească și Moldova în secolele XVII–XIX*, S-RI, 21 (1968), nr. 5, p. 881–896; Gh. Iscru, *Un dregător puțin cunoscut: ispravnicul de „ungurenii” în Țara Românească*, RA, 11 (1968), nr. 1, p. 35–52; Em. Săvoiu, *Contribuții la istoricul ispravnicilor de scaun ai Craiovei în secolul al XVII-lea*, Historica, 2 (1971), p. 97–102; C. Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*,... II, *Prima mențiune a marelui serdar în Moldova*, S-RI, 25 (1972), nr. 2, p. 314.

¹⁹⁹ A. Burnei, *Evoluția semantică a unor nume de demnități în limba română*, Lb R, 22 (1973), nr. 4, p. 315–324.

²⁰⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971; N. Grigoraș, *Logofătul Mihai*, SCI-Iași, 19 (1946), p. 123–173; I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, AII-Cluj, 5 (1962), p. 111–144; idem, *Marii dregători în domnia lui Antonie Vodă din Popești*, RA, IX (1966), nr. 2, p. 41–48; Georgeta Totolu, *Date noi în legătură cu logofătul Ivan Noroceia din Pilești*, Apulum, 5 (1965), p. 323–345; idem, *Rolul logofătului Ivan Noroceia în viața politică a fărâșilor române în doua jumătate a secolului al XVI-lea*, S-RI, 16 (1963), nr. 2, p. 409–428 etc.

²⁰¹ N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și a Moldovei (secolul XV–începutul secolului al XVIII-lea)*, Danubius, 5 (1971), p. 115–137; idem, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, AIIA-Iași, 11 (1974), p. 251–256.

²⁰² *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat în Moldova (sec. XV–XVII)*, AIIA-Iași, 8 (1971), p. 99–117.

²⁰³ A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, AUB, ist., 5 (1956), p. 157–205; idem, *Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, RA, 10 (1967), nr. 2, p. 41–92.

²⁰⁴ Ileana Leonte, *Sfatul domnesc al Țării Românești din anii 1601–1611*, RA, 2 (1959), nr. 1, p. 283–297.

²⁰⁵ *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV–XVII*, SMI Med., 4 (1960), p. 565–583; Marieta Adam, *Lista unor dregători din categoria a doua, în secolele XV–XVII (Țara Românească)*, SMIMed., 9 (1978), p. 185–191; Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, RA, 49 (1972), nr. 1–4 și extras, București, 1972; N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV–XVII)*, AIIA-Iași, 8 (1971), p. 401–423.

s-au obținut rezultate prestigioase, care confirmă încă o dată interesul medievistilor români pentru studierea vechilor instituții ale statului.

În strinsă legătură cu domnia și activitatea unor mari dregători era și cancelaria domnească, locul unde se redactau hotărârile judiciare, actele de interes extern, tot ce ținea de latura diplomatică a domniei. Cercetările în acest domeniu s-au concentrat asupra fazei de început și a organizării unor cancelarii domnești din Moldova și Țara Românească ²⁰⁶, precum și asupra organizării cancelariilor unor instituții din Moldova la începutul secolului al XIX-lea ²⁰⁷. În ceea ce privește Transilvania a fost studiată cancelaria voievodatului la începutul veacului al XIV-lea ²⁰⁸.

Aparatul executiv administrativ-militar al statului era format din curteni, („slugi domnești”), care aparțineau de curțile domnești teritoriale, la care din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-au adăugat slujitorii, recrutați tot după principiul teritorial, dar organizați compact în sate și orașe, în cadrul „breslelor” lor. În timp de pace ei vegheau la îndeplinirea poruncilor domnești și la asigurarea ordinii interne, iar în timp de război formau temeiul oștii domnești ²⁰⁹.

Sub aspect teritorial, au fost studiate organizarea conducerii unităților administrative din Moldova ²¹⁰, Țara Românească ²¹¹, și Transilva-

²⁰⁶ L. Șimanschi, Georgeta Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, AIIA-Iași, 9 (1972), p. 107–131; Corneliu Tamaș, *Cancelaria în timpul lui Mircea cel Bătrân*, *Historica*, 3 (1974), p. 111–120; I. Gheorghian, *Contribuții la organizarea și dezvoltarea Cancelariei domnești până la mijlocul secolului al XVII-lea*, *Dir. Gen. a Arh. Statului, Culegere de referate*, București, 1971, p. 25–32; Tr. Ionescu-Nișcov, *Cancelaria domnească a lui Mihai Viteazul*, S-RI, 32 (1979), nr. 5, p. 865–874.

²⁰⁷ Gh. Ungureanu, *Cancelaria instituțiilor din Moldova în anii 1800–1828*, RA, 10 (1967), nr. 2, p. 93–118.

²⁰⁸ Fr. Pall, *Cancelaria voievodatului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, RA, 3 (1960), nr. 1, p. 267–277.

²⁰⁹ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968; idem, *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova*, SAI, 12 (1968), p. 107–121; idem, *Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei fărânimii*, S-RI, 15 (1962), nr. 3, p. 631–647; idem, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV–XVII*, SMIMed., 4 (1960), p. 191–222; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 137–205; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea lui Ioan Sandu Sturza voievod*, AIIA-Iași, 1 (1964), p. 129–137; idem, *Numărul slujitorilor în Moldova în informațiile statistice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, RA, 11 (1968), nr. 1, p. 89–105; idem, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, S-RI, 22 (1969), nr. 2, p. 219–230; idem, *Breslele de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului Organic*, CI, 3 (1972), p. 111–123. Nu insistăm asupra istoriografiei care tratează îndeosebi aspectele și organizarea militară a activității aparatului administrativ teritorial, care ar fi trebuit cuprinsă în articolul dedicat istoriografiei militare din acest volum.

²¹⁰ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 285–315. E. Negruți, *Aspecte din administrația ȋrgurilor și ținuturilor moldovene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, SCȘ, Ist. 9 (1958), nr. 1–2, p. 125–132.

²¹¹ C. M. Rîpeanu, *Vechea administrare a plaiurilor „Despre Buzău” și „Teleajen” din fostul județ al Saacului*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova, Ploiești*, 1971, p. 63–72; N. Chipurici, *Căpitania de margine de la Cerneji. Date pentru istoriul instituției*, RA, 52 (1975), nr. 4, p. 392–396.

nia²¹², organizarea și conducerea orașelor²¹³ și a satelor²¹⁴. Cu toate acestea, reconstituirea sistemului administrativ în țările române, îndeosebi în ceea ce privește veacul al XVIII-lea prezintă încă numeroase lacune care necesită o serioasă extindere a investigațiilor în acest domeniu.

Întreținerea aparatului central de conducere a statului, fastul curții domnești, cheltuielile cu caracter militar, sumele necesare achitării obligațiilor către Poartă etc., erau obținute de la masa contribuabililor țărani și orășeni, uneori prin metode aspre de constrângere. Studii temeinice asupra sistemului fiscal, începând cu cel al vistieriei domnești (P.P. Panaitescu)²¹⁵ și a veniturilor sale (H. Chircă)²¹⁶, abordează problemele originii și evoluției birului în Țara Românească până în vremea lui Matei Basarab, sarcinile fiscale la sfârșitul veacului al XVII-lea, adunările de stări și fiscalitatea în secolele XV–XVII (D. Mioc)²¹⁷, măsurile fiscale luate de Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească²¹⁸, sistemul de impunere la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al

²¹² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, p. 203–222; Fr. Killyen, *Formarea și evoluția comitatului Brașovului*, SAI, 7 (1965), p. 7–39; An. Caciora, *Organizarea teritorial-administrativă a comitatelor Arad și Zărand*, Direcția Gen. a Arh. St., *Culegere de referate*, București, 1971, p. 5–13.

²¹³ Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501–1650*, S-RI, 9 (1956), nr. 2–3, p. 57–75; idem, *Organizarea administrativă a orașului Tîrgoviște în secolele XVI–XVII*, Valachica, 3 (1972), p. 155–170; A. V. Savu, *Tîrguri ocoale domnești și porci în Moldova*, Buletinul științific al Acad. R.P.R., Șt. soc. 4 (1952), nr. 1–2, p. 71–98; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 318–415; C. C. Giurescu, *Administrația orășenească*, în *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 125–139; S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958, p. 11–61; Val. Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVe–XVIIIe siècles en Valachie et Moldavie*, Studia Balcanica, 1970; P. Cernovodeanu, *Considerații privitoare la organizarea administrativă a orașului București în sec. XVI–XVII*, MIM, 1964, p. 159–176; D. Avrigan, *Contribuții la cunoașterea instituției centumvirilor din orașul Sibiu (1495–1876)*, RA, 47 (1970), nr. 1, p. 23–32.

²¹⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 416–422; D. Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVI–XVII*, AII-Cluj, 4 (1961), p. 217–235; C. A. Storde, *Dregătorii satelor românești din Țara Bîrsei*, SAI, 2 (1957), p. 293–316; Valeria Căliman, *Studia în Țara Bîrsei*, Cumidava, 3 (1969), p. 151–158.

²¹⁵ *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, S-RI, 16 (1961), nr. 1, p. 49–85.

²¹⁶ *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei*, SMIMed., 1 (1956), p. 213–232.

²¹⁷ *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfârșitul sec. XV*, SRIR, 1 (1954), p. 641–662; idem, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, SMIMed., 2 (1957), p. 49–111; idem, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, S-RI, 12 (1959), nr. 2, p. 53–85; idem, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, SMIMed., 5 (1962), p. 151–173; idem, *Le montant du „bir” en Valachie au XVIe siècle*, RRH, 2 (1963), nr. 1, p. 73–99; idem, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie (XVe–XVIIIe siècle)*, RRH, 5 (1966), nr. 2, p. 197–233; idem, *La repartition des charges fiscales et les poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVIIe siècle en Valachie*, în vol. *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'Etat (De Velasting in het raam van Stad en Staat)*, Bruxelles, 1966, p. 296–316; idem, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în *Anciens Pays et Assemblées d'Etats*, Bruxelles, 1969, p. 93–140.

²¹⁸ N. Corivan, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741–1743)*, SCȘ, Ist., 6 (1955), nr. 3–4, p. 51–76; V. Mihordea, *Les réglemens fiscaux édités par Constantin Mavrocordat en Valachie*, RRH, 9 (1971), p. 267–291.

XIX-lea ²¹⁹ și fiscalitatea excesivă a lui Ioan vodă Caragea ²²⁰, politica fiscală a papalității și a Imperiului habsburgic în Transilvania ²²¹ și Oltenia ²²², sistemul privilegiilor fiscale ²²³ și al categoriilor de scutelnici ²²⁴. Unele dări din secolele XIV–XV ²²⁵ ca și obligațiile unor anumite categorii sociale au fost studiate în mod deosebit ²²⁶.

Alte cercetări abordează în particular obligații ale contribuabililor din țările române față de domnie, mai puțin cercetate în trecut ²²⁷, problema slujitorilor însărcinați cu executarea lor ²²⁸, amenzile, izvor de venituri pentru stat, și pe cei care le strîngeau ²²⁹.

²¹⁹ S. Columbeanu, *Sistemul de impunere pe lude din Țara Românească (1800–1830)*, S-RI, 21 (1968), nr. 3, p. 469–479; idem, *Birul în Țara Românească (1775–1831)*, SMIMed., 6 (1974), p. 259–276; V. Mihordea, *La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, NEH, 4 (1970), p. 121–132.

²²⁰ I. Ionașcu, *Politica fiscală a lui Ioan Vodă Caragea oglindită în corespondența inedită a lui Manuc-bei*, SAI, 8 (1966), p. 45–82.

²²¹ Camil Mureșan, G. S. Ardeleanu, *La politique fiscale de la papauté en Transylvanie au cours de la première moitié du XIVe siècle*, NEH, 1 (1955), 225–240; I. Sabău, *Din politica financiară a Habsburgilor în Transilvania la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, SCI, 8 (1957), nr. 1–4, p. 193–212.

²²² Ș. Papacostea, *Organizarea fiscală a Olteniei în timpul stăpînirii austriece (1718–1739)*, S-RI, 21 (1968), nr. 4, p. 641–665.

²²³ N. Grigoraș, *Imunități și privilegii fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, RI, 27 (1974), nr. 1, p. 55–77; idem, *Privilegiile fiscale în Moldova (1741–1821)*, AIIA-Iași, 14 (1977), p. 41–53.

²²⁴ A. Pricop, *Contribuții privind scutelnicia în Moldova*, SAI, 2 (1957), p. 279–292; I. Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. „Oameni de scutcală”*, SMIMed., 9 (1978), p. 9–41.

²²⁵ Al. Constantinescu, *Dările în secolele XIV–XV în țările române*, SAI, 3 (1973), p. 110–118.

²²⁶ M. D. Vlad, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea)*, S-RI, 10 (1957), nr. 3, p. 135–152; V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, S-RI, 21 (1968), nr. 3, p. 449–467; idem, *Vunăriciul domnesc și vădrăritul*, S-RI, 22 (1969), nr. 6, p. 1077–1101; idem, *Obligațiile locuitorilor dependenți, rumânii și vecinii față de vistișerie*, S-RI, 25 (1973), nr. 1, p. 61–80; N. Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic*, BOR, 89 (1971), nr. 3–4, p. 335–354; A. Rădușu, *Nona în Transilvania între 1437–1440*, AII-Cluj, 10 (1967), p. 297–305.

²²⁷ A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei, în Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 355–392; C. Stoide, *Despre sulgiu și ialoviță*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 493–502; C. C. Giurescu, *Două vechi obligații fiscale românești: Cătrăturile pe cai și Podvoadele cu boii*, RIR, 16 (1946), p. 229–232; idem, *An old roumanian tax with a Byzantine name: “Pirpărul”*, The Journal of Europ. Econ. Hist., 1 (1972), nr. 1, p. 121–127; C. Chodaru, *Stefia, un impozit nou introdus în Moldova, de Movilești la începutul sec. al XVII-lea*, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 2, p. 163–174; P. P. Panaitescu, *Pripășari și osluhari*, SAI, 2 (1957), p. 57–65; C. Turcu, *Contribuții la cunoașterea Posadei*, SCȘ, ist., 5 (1954), nr. 3–4, p. 401–418; Al. Constantinescu, *Ploconul*, SMIMed., 6 (1973), p. 217–221; N. Grigoraș, *Ilișul, — o dare plătită în Moldova și Transilvania, în Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 114–119; Șt. Olteanu, *Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în sec. XIV–XVI oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la celate*, Carpica, 9 (1977), p. 41–50.

²²⁸ C. C. Giurescu, *Despre vechea organizare fiscală a Țării Românești în secolul al XIV-lea, în Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 9–12.

²²⁹ N. Grigoraș, *Principalele amenzi din Moldova în timpul ortnduirii feudale (secolul al XV-lea–al XVIII-lea)*, AIIA-Iași, 6 (1969), p. 159–176; N. Stoicescu, *Treapădul și ciubotele în secolele XVI–XVIII*, S-RI, 22 (1969), nr. 2, p. 281–288.

În general, în acest domeniu al fiscalității, esențial pentru existența statului feudal, despre care s-a scris atât de mult în ultimele patru decenii, se resimte totuși necesitatea unei monografii cuprinzătoare, pe care studiul actual al cercetărilor o face posibilă.

Istoria *bisericii* ca instituție a statului feudal în Moldova și Țara Românească, și ca organizare religioasă a românilor din Transilvania, Banat și Dobrogea, a constituit o preocupare constantă și fructuoasă pentru o largă categorie de istorici ²³⁰. Deși numărul lucrărilor de sinteză în acest domeniu este redus ²³¹, rezultate interesante au fost obținute în cadrul cercetărilor tematice. Astfel, s-a evidențiat preocuparea pentru începuturile creștinismului în epoca romană și evoluția sa în perioada prestatală ²³². Odată cu constituirea statelor feudale Moldova și Țara Românească biserica devine un sprijinitor al domniei și un aliat al boierimii, care o înzestrează cu numeroase bunuri materiale ²³³. Apar primele mitropolii ²³⁴, organizarea religioasă definitivându-se pînă în veacul al XV-lea ²³⁵.

Unele studii abordează în ansamblu istoria bisericii în timpul domniilor lui Ștefan cel Mare ²³⁶, Bogdan al III-lea și Ștefan cel Tânăr ²³⁷,

²³⁰ Nu tratăm aici istoriografia privind rolul cultural al așezămintelor religioase, și nici pe cea privitoare la biserici și mănăstiri ca atare, pentru care pot fi consultate bibliografiile onumentelor din Țara Românească, Moldova și Banat ale lui N. Stoicescu.

²³¹ *Istoria bisericii române*, I—II, București, 1957—1958; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, ed. II-a, 1978.

²³² M. D. Pippidi, *Niceta di Remesiana e la origini del cristianesimo daco-romano*, RHSEE, 23 (1946), p. 99—117; C. Daicoviciu, *În jurul creștinismului în Dacia*, S-R1, 1 (1948), nr. 1, p. 122—127; I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, ST, 10 (1958), nr. 5—6, p. 311—340; C. C. Giurescu, *Însămănțarea inscripției creștine în limba latină de la Biertan (județul Sibiu)*, MO, 22 (1970), nr. 5—6, p. 473—478; D. Tudor, *Basilica castrensis de la Slăveni pe Olt, Drobeta*, 1 (1974), p. 47—53; Ghenuță Coman, *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, Danubius, 5 (1971), p. 75—99; R. Șt. Ciobanu, *Evoluția, rolul și însemnătatea mitropoliei de Vicina, Peuce*, 6 (1977), p. 223—242; A. A. Bolșacov-Ghîmpu, *Episcopi ortodocși din Țările române în secolul al XIII-lea*, GB, 30 (1971), nr. 1—2, p. 118—129. Pentru începuturile creștinismului, îndeosebi, și evoluția sa din antichitate pînă în secolul al XIV-lea, cf. studiile cuprinse în culegerea *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 16—169; Epifanie Tomitanul, *Continuitatea românească și creștină - noi contribuții*, GB, 38 (1979), nr. 3—4, p. 320—338.

²³³ Tit Simedrea, *Viața mănăstirească din Țara Românească înainte de anul 1370*, BOR, 70 (1962), nr. 7—8, p. 673—687; N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești. Cători și proprietăți boierești*, SCȘ, Ist., 20 (1947), p. 114—131.

²³⁴ C. C. Giurescu, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, BOR, 77 (1959), nr. 7—10, p. 673—697; V. Grecu, *Bizanțul și catolicismul în trecutul nostru îndepărtat. Bizanțul și înființarea Mitropoliei Țării Românești*, ST, 2 (1950), nr. 9—10, p. 556—568; L. Stan, *Prașila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, MMS, 36 (1960), nr. 3—4, p. 170—214.

²³⁵ R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii românești în secolele XIII—XV*, SMIMed., 6 (1978), p. 173—192; T. G. Bulat, *Întregiri în istoria bisericii moldovene pînă la Ștefan cel Mare, după mărturiile noi*, MMS, 45 (1969), nr. 5—6, p. 324—347.

²³⁶ T. N. Manolache, *Ștefan cel Mare și viața religioasă din vremea sa*, BOR, 75 (1957), nr. 5, p. 414—437; Paul Mihail, *Relațiile externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, MMS, 1957, nr. 3—4, p. 223—241.

²³⁷ A. V. Bojdur, *Biserica ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Bogdan al III-lea și Ștefăniță*, MMS, 43 (1967), nr. 3—4, p. 245—258.

Mihai Viteazul ²³⁸, Matei Basarab ²³⁹, Șerban Cantacuzino ²⁴⁰ și Alexandru Ipsilanti ²⁴¹. Alte cercetări se orientează spre istoria bisericii românești din Transilvania ²⁴², ocupându-se de înființarea Mitropoliei Ardealului ²⁴³, de perioada secolelor XV—XVIII ²⁴⁴, de atitudinea românilor față de Reformă ²⁴⁵ sau de „unirea” cu biserica Romei ²⁴⁶. În privința istoriei bisericii românești din Banat, pe lângă monografia dedicată de I.D. Suciu Mitropoliei Banatului ²⁴⁷, se remarcă studiile lui Gh. Cotoșman cuprinzând perioada secolelor XIII—XVIII ²⁴⁸, alte contribuții privind Mitropolia Severinului ²⁴⁹ și unele aspecte ale istoriei bisericii bănățene în veacurile XIV—XIX ²⁵⁰. În sfârșit, I. Mateescu se ocupă de biserica românească din Dobrogea ²⁵¹, iar Th. N. Trîpcea de cea din Timișoara ²⁵², în vremea stăpînirii turcești.

²³⁸ Gh. Anghel, *Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia*, SAI, 9 (1967), p. 225—234; I. Mailat, *Mihai Viteazul și biserica creștină*, GB, 29 (1970), nr. 7—8, p. 720—733; T. G. Bulat, *Mihai Viteazul și biserica Olteniei*, MO, 27 (1975), nr. 5—6, p. 340—349; M. Păcurariu, *Mihai Viteazul și biserica ortodoxă românească din Transilvania*, MO, 27 (1975), nr. 5—6, p. 350—356; N. Șerbănescu, *Mănăstiri și biserici ctitorite de Mihai Viteazul*, MB, 27 (1977), nr. 7—9, p. 692—703.

²³⁹ I. V. Duca, *Biserici din Țara Românească în epoca lui Matei Basarab*, BOR, 89 (1971), nr. 5—6, p. 577—592.

²⁴⁰ E. Turcu, C. Nicolae, *Biserica din Țara Românească în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, BOR, 83 (1965), nr. 1—2, p. 100—128.

²⁴¹ M. Manolache, *Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti*, BOR, 84 (1966), nr. 7—8, p. 808—835.

²⁴² T. G. Bulat, *Din trecutul Bisericii Românești din Rîșnov (Brașov)*, MA, 6 (1961), nr. 9—10, p. 531—541; St. Meteș, *Viața bisericească a românilor din scaunul Săliștei (Sibiu) (Informații istorice)*, MA, 14 (1969), nr. 9—10, p. 612—660.

²⁴³ R. Cotoșman, *O nouă teorie privitoare la originea Mitropoliei Ardealului pe baza izvoarelor străine*, MA, 10 (1965), nr. 7—8, p. 547—564.

²⁴⁴ Șt. Lupșa, *Biserica ortodoxă (română) din Ardeal și Ungaria în veacul lui Ioan de Hunedoara (XV)*, MA, 1 (1956), nr. 3—4, p. 268—277; 2 (1957), nr. 3—4, p. 219—229; 3 (1958), nr. 1—2, p. 71—86; idem, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, MA, 5 (1960), nr. 7—8, p. 573—598; Șt. Meteș, *Contribuții la istoria Bisericii românești transilbane din v. XVIII*, MA, 16 (1971), nr. 7—8, p. 518—528.

²⁴⁵ P. Binder, *Începuturile Reformei din Transilvania și românii din Hunedoara*, LbR, 20 (1971), nr. 3, p. 273—276; P. Binder, A. Huttman, *Românii din Brașov în epoca Reformei*, SAI, 13 (1969), p. 79—93.

²⁴⁶ M. Dan, *În jurul unirii cu Roma, cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neuranter*, MB, 8 (1958), nr. 7—9, p. 296—328; S. Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697—1701)*, București, 1963; Șt. Lupșa, *Uniți ortodocși și ortodocși uniți în 1783—1784*, MA, 3 (1958), nr. 7—8, p. 531—542.

²⁴⁷ *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.

²⁴⁸ *Aspecte bisericești din Banatul și Țara Severinului în secolul al XIII-lea*, MB, 15 (1965), nr. 4—5, p. 338—350; idem, *Biserica Banatului în epoca turcească...*, MB, 10 (1960), nr. 7—12, p. 32—41; idem, *Raporturile ierarhice între biserica Banatului și Mitropolia Ardealului în sec. XVII*, MA, 7 (1962), nr. 9—12, p. 666—677.

²⁴⁹ N. Șerbănescu, *Mitropolia Severinului*, BOR, 88 (1970), nr. 11—12, p. 1191—1227.

²⁵⁰ I. B. Mureșianu, *Aspecte din trecutul bisericii bănățene*, MB, 19 (1969), nr. 7—9, p. 396—428; Gr. Popiți, *Pagini din istoria bisericii bănățene*, MB, 19 (1969), nr. 10—12, p. 705—711; Șt. Lupșa, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriece din 1683—1699*, MB, 8 (1958), nr. 7—9, p. 183—201; I. B. Mureșianu, *Contribuții la istoria bisericii bănățene din prima jumătate a secolului XVIII (Călugărul Visarion Sarai)*, MB, 18 (1968), nr. 10—12, p. 639—653.

²⁵¹ T. Mateescu, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, BOR, 95 (1977), nr. 9—12, p. 971—975; idem, *Biserica și școala la românii din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, BOR, 96 (1978), nr. 3—4, p. 288—292.

²⁵² *Din viața religioasă a românilor din Timișoara în timpul stăpînirii otomane (1552—1716)*, MB, 27 (1977), nr. 7—9, p. 483—485.

O altă categorie de studii stăruie asupra personalităților aflate în fruntea ierarhiei bisericii ortodoxe românești: mitropoliți²⁵³ și episcopi²⁵⁴ din cele trei țări române, ca și asupra vizitelor patriarhilor străini²⁵⁵, fără a trece cu vederea nici organizarea preoțească sătească²⁵⁶.

O preocupare constantă a istoricilor bisericii a fost de a releva rolul jucat de aceasta în stringerea legăturilor dintre țările române în evul me-

²⁵³ N. I. Șerbănescu, *Mitropolii Ungrovlahiei*, BOR, 77 (1959), nr. 7–10; idem, *Noi contribuții la istoria mitropoliei din Tirgoviște*, BOR, 88 (1970), nr. 5–6, p. 513–522; M. Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor bisericii ortodoxe române*, BOR, 93 (1975), p. 322–355; pentru Antim Ivireanu cf.: T. Bodogae, *Mitropolitul Antim Ivireanu (omul și opera)*, MA, 11 (1966), nr. 9–10, p. 591–603; M. Păcurariu, *Importanța mitropolitului Antim Ivireanu pentru biserică și cultura noastră*, MB, 16 (1966), nr. 7–9, p. 493–515; N. Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanu 1716–1966*, MO, 18 (1966) nr. 9–10, p. 771–811; S. Vlad, *Mitropolitul Antim Ivireanu. Viața și opera, apărător al ortodoxiei și al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, MA, 12 (1967), nr. 1–3, p. 43–81; M. V. Corugă, *Gheorghe al II-lea și Grigorie de la Neamț doi mitropoliți necunoscuți ai Moldovei din secolul al XVI-lea*, BOR, 89 (1971), nr. 11–12, p. 1230–1243; Sp. Căndea, *Ioan, Mitropolitul Ardealului din timpul domniei lui Mihai vodă Viteazul*, MA, 10 (1965), nr. 11–12, p. 945–947; I. V. Ducă, *Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe Movilă*, BOR, 89 (1971), nr. 1–2, p. 187–203; Al. Elian, *Mitropolitul Dosoftei și literatura sa patristică*, BOR, 92 (1974), nr. 11–12, p. 1350–1375; *Dosoftei 1624–1693, Biobibliografie*, București, 1974; Al. Andriescu, *Studiu introductiv la Dosoftei. Opere*, I, București, 1978, p. V–LXXXIV; L. Florea, *Aspecte din viața și activitatea mitropolitului Mitrofan al Ungrovlahiei (1716–1719)*, GB, 26 (1967), nr. 3–4, p. 275–282; N. C. Turcu, *Activitatea mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei (1738–1753)*, BOR, 84 (1966), nr. 5–6, p. 533–551; N. Caratașu, P. Cernovodeanu, N. Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul*, BOR, 98 (1980), nr. 1–2, p. 243–315.

²⁵⁴ T. G. Bulat, *Episcopia Buzăului. Titularii ei din secolele XVI–XVII*, GB, 29 (1970), nr. 7–8, p. 759–772; idem, *Episcopii Buzăului din secolul al XVII-lea*, GB, 30 (1971), nr. 5–6, p. 496–510; idem, *Titularii Episcopiei Buzăului din secolele XVII și XVIII*, GB, 31 (1972), nr. 7–8, p. 825–850; idem, *Titularii Episcopiei Buzău din secolul al XVIII-lea*, GB, 32 (1973), nr. 11–12, p. 1295–1305; 33 (1974), nr. 1–2, p. 84–95; nr. 3–4, p. 307–315; D. Coravu, *Viața și activitatea episcopului Ștefan al Râmnicului (15 ianuarie 1673–1693)*, MO, 20 (1968), nr. 3–4, p. 219–229; M. Manolache, *Viața și activitatea episcopului Chesarie al Râmnicului (1773–1780)*, BOR, 84 (1966), nr. 1–2, p. 129–151; idem, *Viața și activitatea episcopului Inochentie al Râmnicului (1727–1735)*, MO, 19 (1967), nr. 9–10, p. 743–754; M. Păcurariu, *Episcopul Climent al Râmnicului (1735–1748)*, MO, 17 (1965), nr. 1–2, p. 22–49; N. Șerbănescu, *Episcopii Argeșului (sf. sec. XVIII–sec. XIX)*, MO, 17 (1965), nr. 7–8, p. 602–630; C. Voicescu, *Viața și activitatea episcopului Pahomie al Romanului*, BOR, 90 (1972), nr. 5–6, p. 596–611; Gh. Vlad, *Veniamin Costachi, episcop la Huși și Roman*, MMS, 43 (1967), nr. 1–2, p. 18–23; A. I. Popescu, *Inochentie. episcopul Hușilor*, MMS, 43 (1967), nr. 3–4, p. 275–287; Șt. Mețeu, *Episcopul Dionisie Novacovici (în anii 1761–1767)*, MA, 18 (1973), nr. 5–6, p. 553–571. Cf. și *Eparhia Râmnicului și Argeșului*, I. Râmnicu Vilcea, 1976; M. Păcurariu, *Contribuții la istoria episcopilor Romanului, Rădăușilor, Hușilor în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea*, MMS, 55 (1979), nr. 1–2, p. 49–68.

²⁵⁵ M. M. Braniște, *Patriarhi de Constantinopol prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, MO, 10 (1958), nr. 1–2, p. 45–61; C. Mosor, *Călătoria patriarhului Macarie al Antiochiei în Țările Române și importanța ei pentru istoria bisericii române*, GB, 31 (1972), nr. 1–2, p. 73–90.

²⁵⁶ An. Gildea, *Preoții români din satele scaunelor Săliște, Sibiu și Tâlmăciu în anii 1753, 1766 și 1788*, MA, 5 (1960), nr. 5–6, p. 344–351; V. Molin, *Preoții Tempea din Banat*, MB, 17 (1967), nr. 1–3, p. 85–97; M. Păcurariu, *Preoțimea hunedoreană, sprijini-toare a naziunilor poporului în cursul veacurilor*, MB, 18 (1968), nr. 10–12, p. 612–638; H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 162–189.

diu. Au fost evidențiate astfel relațiile dintre bisericile din Țara Românească și Transilvania²⁵⁷, ca și acelea dintre cele din Transilvania și Moldova²⁵⁸.

S-au investigat de asemenea, cu frumoase rezultate relațiile dintre bisericile românești și cele sud-dunărene, din Bizanț și Grecia²⁵⁹, Bulgaria și Serbia²⁶⁰, sau răsăritene, din Alexandria²⁶¹, Ierusalim²⁶², Georgia²⁶³, Ucraina și Rusia²⁶⁴. Au fost puse în evidență toleranța religioasă caracteristică a românilor²⁶⁵, relațiile țărilor române cu huseiții²⁶⁶, cu angli-

²⁵⁷ M. Păcurariu, *Ajutoarele acordate de Țara Românească bisericii ortodoxe din Ardeal* (sec. XV–XVIII), MO, 12 (1960), nr. 9–12, p. 601–626; idem, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Sibiu, 1968; Ioana Cristache-Panait, *Contribuții privilegiate la rolul bisericii în relațiile dintre Țara Românească și Transilvania*, BOR, 93 (1975), nr. 7–8, p. 950–958; An. Gildea, *O cititorie transilvană a lui Matei Basarab din anul 1653*, MA, 3 (1958), nr. 1–2, p. 87–96 etc.

²⁵⁸ M. Păcurariu, *Din istoria legăturilor bisericești ale Transilvaniei cu Moldova*, MMS, 44 (1968), nr. 11–12, p. 642–663; Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale într Mănăstirea Neamț și Transilvania din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, MMS, 44 (1968), nr. 11–12, p. 664–701; I. Gh. Ivan, *Legături ale românilor ortodocși din Transilvania cu mănăstirea Neamț*, MA, 17 (1972), nr. 1–2, p. 16–21.

²⁵⁹ M. Șesan, *Din relațiile bisericești româno-bizantine vechi*, MB, 10 (1960), nr. 7–12, p. 113–120; Fr. Pall, *Les relations de Vasile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, Balcanica, 8 (1945), p. 66–140; Nestor Vornicescu, *Legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu biserica românească în veacul al XVI-lea*, MO, 10 (1958), nr. 3–4, p. 191–202; Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia din Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe de la întemeiere pînă la 1850*, BOR, 77 (1959), nr. 7–10, p. 904–935; T. Bodoș, *Considerațiuni istorice privind legăturile bisericii române cu mănăstirile din Muntele Athos*, MB, 13 (1963), nr. 3–4, p. 160–168; P. Ș. N. tîrel, *Aperçu critique des rapports de la Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVIe siècle*, RESEE, 2 (1964), nr. 1–2, p. 93–126; Șt. Bazilescu, *Relațiile lui Neagoe Bărbăntăruș cu lumea ortodoxă din afara granițelor Țării Românești (I–II)*, MO, 23 (1971), nr. 9–10, p. 676–690; 24 (1972), nr. 5–6, p. 374–384; Al. I. Ciurea, *Momente și aspecte esențiale ale influenței Sf. Munte asupra vieții religioase din țările române*, Ortodoxia, 5 (1953), p. 279–283; R. Crețeanu, *Tradition de famille dans les donations roumaines au Mont Athos, in Étude byzantines et postbyzantines*, I, București, 1979, p. 135–151; V. Căndea, C. Simionesc, *Mont Athos. Présences roumaines*, București, 1979.

²⁶⁰ Flaminio Mîrțu, *Prezențe arheologice bogomilice în zona Cîmpulung-Muscel. Județul Argeș*, Studii și comunicări, Pitești, 1969, p. 219–229; Ep. Norocel, *Sfîntul Eftimie, primul patriarh de Tirnova, și legăturile lui cu biserica românească*, BOR, 84 (1966), nr. 5–6, p. 52–573; Ș. Vlad, *Legături bisericești româno-bulgare*, MA, 3 (1958), nr. 3–4, p. 213–217; D. Dîna, *Mitropolitul Dionisie Rilly Paleologul și legăturile lui cu biserica și țările române*, B R, 83 (1965), nr. 5–6, p. 521–532; A. Jivi, *Relațiile mitropoliei de Carloviț cu biserica română ortodoxă din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, BOR, 88 (1970), nr. 5–6, p. 587–596; Tit Sîmedrea, *Unde și cînd a luat ființă legenda despre alinarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, BOR, 85 (1967), nr. 9–10, p. 975–1003; Th. N. Trăpcea, *Relațiile dintre biserica Moldovei și Arhiepiscopia Ohridei*, MB, 23 (1973), nr. 10–12, p. 658–662.

²⁶¹ I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, ST, 8 (1956), nr. 1–2, p. 59–80.

²⁶² I. Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veac. XVII–XVIII)*, ST, 8 (1956), nr. 5–6, p. 349–362.

²⁶³ Ep. Norocel, *Istoricul bisericii georgiene și relațiile ei cu biserica românească*, MS, 85 (1967), nr. 9–10, p. 1004–1016.

²⁶⁴ P. Rezuș, *Academia moveiană din Kiev și rolul ei în dezvoltarea învățămîntului teologic din țările române*, MO, 19 (1967), nr. 9–10, p. 699–708; Sc. Callimachi, V. Georgescu, *Mitropolitul Gavril Callimachi și Rusia (sec. XVIII)*, BOR, 79 (1961), nr. 9–10, p. 791–813.

²⁶⁵ Gh. Speranță, *Dovezi de toleranță religioasă în țările române*, BOR, 80 (1965), nr. 7–8, p. 735–751; C. Gölner, *Toleranz und Intoleranz bei den rumänischen Grenzen in Siebenbürgen*, RESEE, 9 (1971), p. 141–145.

²⁶⁶ M. Șesan, *Huseiții și ortodoxia*, MS, 34 (1958), nr. 3–4, p. 218–240; Ș. Papacostea, *Știri cu privire la istoria huseitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, SC. Ist., 13 (1962), nr. 2, p. 253–258; C. C. Giurescu, *Cauzele refugierii huseiților în Moldova și cîtrele lor în această țară*, SAI, 8 (1966), p. 27–44.

canismul ²⁶⁷, precum și reacția față de Reformă a unor domnitori moldoveni la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea ²⁶⁸.

În legătură cu organizarea statelor feudale Țara Românească și Moldova și caracterul autorității domnești, în ultimele trei decenii au fost larg dezbătute *problemele fărâmițării feudale și ale centralizării statului*. Discuția a luat amploare atât din pricina încercării de a se cerceta problemele prin viziunea unor modele străine, occidentale (care relevă existența unei „fărâmițări feudale” oarecum în accepțiunea celei din Franța sau Germania), combătută de unii istorici, cât mai ales din cauza lipsei de acord în definirea noțiunilor respective. Astfel, în timp ce anumiți istorici s-au referit la „fărâmițare feudală” în sinul statului, alții au înțeles prin aceasta existența mai multor țări românești ²⁶⁹, grăbindu-se să afirme că o astfel de „fărâmițare” n-a existat, întrucât în evul mediu n-a existat inițial un singur stat românesc care s-ar fi fărâmițat ulterior — cum crezuse, observăm la rîndul nostru, Dimitrie Cantemir. Lucrurile s-au complicat inițial prin corelarea cronologică a luptei puterii centrale împotriva „fărâmițării feudale” interne cu problema întăririi autorității domnești, socotită drept luptă pentru centralizarea statului, plasată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În acest fel au fost tratate problemele de B.T. Cămpina ²⁷⁰.

Împotriva acestui punct de vedere s-a declarat C.C. Giurescu, care nu admitea existența unei fărâmițări feudale, arătând că însăși : „Întemeierea celor două state (Muntenia și Moldova) însemna tocmai un proces de centralizare, realizarea unor entități puternice...” ²⁷¹, părere preluată intru totul de Manole Neagoe ²⁷², după cum, de altfel, a observat chiar autorul acestei teorii ²⁷³.

Între aceste două puncte de vedere, se plasează unele opinii de mijloc, care încearcă să adinească sau să coreleze aspectele celor două opinii

²⁶⁷ Petre David, *Premise ale dialogului anglicano-ortodox. Contribuția culturii teologice române*, București, 1977.

²⁶⁸ Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuții la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, S-RI, 11 (1968), nr. 4, p. 55—78.

²⁶⁹ În sensul lui P. P. Panaltescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 131—148.

²⁷⁰ *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, în *Academia R.P.R., Lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950*, București, 1951, p. 1602—1638; idem, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11—111; idem, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, S-RI, 10 (1957), nr. 4, p. 57—67.

²⁷¹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 17—18; C. C. Giurescu, *Despre așa-zisa „fărâmițare feudală” înainte de Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 13—18.

²⁷² *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977. În sprijinul acesteia, Dinu C. Giurescu, *Caracteristici ale feudalismului românesc*, AIIA-Iași, 15 (1978), p. 384—402.

²⁷³ C. C. Giurescu, *Despre așa-zisa „fărâmițare feudală...”*, p. 18, nota 2: „Manole Neagoe, Ștefan cel Mare, București, 1970, p. 200—218, adoptă concluziile mele în ce privește „fărâmițarea feudală” și centralizarea statului”. Cf. și D. Ciurea, AIIA-Iași, 16(1979), p. 310; „În sensul vederilor lui C. C. Giurescu a argumentat și M. Neagoe, cu unele divagații inutile”.

amintite. Astfel, Fl. Constantiniu, care înclină totuși spre părerile lui B.T. Câmpina, consideră că n-a existat o fărâmițare feudală teritorială, după apariția statului feudal unitar, însă procesul de centralizare a statului începe în secolul al XV-lea, iar lupta boierimii în jurul acestui proces s-a dat în veacurile XV—XVIII²⁷⁴. Din 1975 în discutarea acestor probleme intervine și semnificația actului unirii politice a țărilor române de către Mihai Viteazul. C. Șerban adoptă părerea despre centralizarea Țării Românești și Moldovei odată cu crearea lor în veacul al XIV-lea, considerând însă că punctul culminant al acestui proces, care se va termina abia în epoca modernă, l-a reprezentat acțiunea lui Mihai Viteazul de unire într-un singur stat a celor trei țări românești²⁷⁵. În sfârșit, pe aceeași linie de mijloc, D. Ciurea reia întreaga discuție, arătând că: „N-a existat deci și n-a putut exista o fărâmițare feudală în sensul propriu al fenomenului și nici o centralizare statală reală, ci o conducere unitară în cadrul formațiilor românești anterioare unificării înfăptuite de Mihai Viteazul în 1600 la nivel teritorial și etnic românesc”²⁷⁶. În lipsa unor monografii temeinice asupra domniei sau asupra statului feudal românesc în ansamblu, discuția rămâne, după părerea noastră, încă deschisă.

Istoria socială neglijată în bună parte în perioada interbelică, a ocupat ca atare, îndeosebi în deceniile șase-șapte ale veacului nostru un loc important în ansamblul cercetărilor medievisticii românești, potențată de o considerabilă lărgire a bazei documentare și de interesul deosebit al problemelor abordate pentru definirea trăsăturilor specifice ale feudalismului românesc. Deși *problema relațiilor feudale* în diferite perioade e tratată sub o formă sau alta în mai toate studiile de istorie socială, abordarea ei ca atare²⁷⁷ prilejuiește o interesantă confruntare între tendința apropierei trăsăturilor feudalismului românesc de cele ale feudalismului de tip apusean²⁷⁸ și negarea acestei apropieri²⁷⁹, în ultimul timp problema originii feudalismului românesc fiind reluată, într-o încercare de încadrare tipologică, din care se degajă condițiile concrete specifice în care acesta a luat naștere²⁸⁰.

²⁷⁴ *Fărâmițarea feudală: opinii pentru o discuție*, SMIMed., 6 (1973), p. 297—307.

²⁷⁵ *Problemes de la centralisation de l'état dans les Pays Roumains au Moyen Âge*, NEH, 5 (1975), p. 43—56.

²⁷⁶ *Fărâmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 305—323.

²⁷⁷ St. Ștefănescu, *Date cu privire la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești în istoriografia românească*, S-RI, 10 (1957), nr. 1, p. 199—211; P. Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, SAI, 10 (1967), p. 27—61 etc.

²⁷⁸ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1917, p. 70—74; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 174—184; Cf. și părțile semnate de acest autor și A. Cazacu, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, ca și studiile Valeriei Costăchel despre imunitate și beneficiu, citate mai jos.

²⁷⁹ H. H. Stahl, *Greșita identificare a feudalismului nostru cu cel apusean*, în *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 62—123. Cf. și idem, *Teorii și ipoteze sociologice privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre*, în *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 5—62.

²⁸⁰ Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, RI, 31(1978), nr. 7, p. 1215—1225.

Ca bază a relațiilor sociale, *proprietatea feudală* în ansamblul său ²⁸¹, sau în aspectele sale particulare ²⁸², *proprietatea orășenească* ²⁸³, *domeniul* laic și ecleziastic ²⁸⁴ și raporturile sale juridice cu puterea centrală ²⁸⁵, *exploatarea* și *căile* sale de formare ²⁸⁶, *monopolurile feudale* ²⁸⁷, s-au bucurat de un interes susținut din partea cercetătorilor.

²⁸¹ Dinu C. Arion, *Caracterele juridice și sociale ale proprietății rurale în voievodatele românești*, București, 1944; C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, SCȘ, ist., 6 (1955), nr. 3–4, p. 1–30; idem, *Citeva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, SCȘ, ist., 12 (1961), nr. 1, p. 31–66; D. Ciurea, *Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII–XVIII*, S-R1, 22 (1969), nr. 1, p. 3–19; St. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în sec. al XVII-lea*, S-R1, 11 (1958), nr. 1, p. 53–65.

²⁸² Bako Geza, *Oglindirea formelor de proprietate în unele necropole din epoca feudală timpurie din Transilvania*, SCIV, 23 (1972), nr. 1, p. 83–91; V. Costăchel, *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească și Moldova în secolul XV*, AUB, ist., 20 (1960), p. 25–36; D. Prodan, *Domeniul Belușului la 1600*, AII-Cluj, 7 (1961), p. 117–145; idem, *Domeniul celății Ciceu la 1653*, AII-Cluj, 8 (1965), p. 73–113; Al. Csetri, Șt. Imreh, *Asupra relațiilor de proprietate feudală în Transilvania (1750–1848)*, AII-Cluj, 9 (1966), p. 201–231; I. Ciubotaru, *Așezămintele agrare moldovenesti (1766–1832)*, AIIA-Iasi, 5 (1968), p. 87–120; D. Mioc, *Les vignobles au Moyen Age en Valachie*, I, *Les formes de la propriété viticole*, RRH, 6 (1967), nr. 6, p. 865–879; Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, SAI, 5 (1963), p. 201–242; G.D. Iscuru, G. Papuc, *Considerații privind forma de proprietate funciară în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țara Românească și Moldova (1746–1864)*, RI, 31 (1978), nr. 3, p. 417–432.

²⁸³ Val. Al. Georgescu, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și Moldova (1711–1831)*, S-R1, 26 (1973), nr. 2, p. 255–281; N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenesti. Regimul și rolul ei în secolele XV–XVIII*, AIIA-Iasi, 7 (1970), p. 83–106; idem, *Proprietatea funciară a orașelor moldovenesti în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, SCȘ, ist., 12 (1961), nr. 2, p. 213–232.

²⁸⁴ V. Costăchel, *Domeniul feudal, în Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 226–314; I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, SMIMed. 4 (1960), p. 466–473; G. Georgescu-Bușu, *Moștile lui Șerban Cantacuzino*, S-R1, 22 (1969), nr. 2, p. 297–301; C. Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Rađu Șerban*, S-R1, 23 (1970), nr. 3, p. 469–491; I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973; Al. I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenesti în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, BOR, 75 (1957), nr. 5, p. 438–455; N. Corivan, I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea...*, SMIMed., 5 (1962), p. 227–279; S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800–1830)*, S-R1, 18 (1965), nr. 2, p. 323–351; idem, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, București, 1974.

²⁸⁵ V. Costăchel, *La formation du bénéfice en Moldavie*, RHSEE, 23 (1946), p. 118–130; idem, *Les immunités dans les Principautés Roumaines au XIVe et XVe siècles*, București, 1947; idem, *Imunitate la ruși și la români*, în *Studii și comentarii de istorie și lingvistică*, București, 1947; Vl. Hanga, *Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre*, Studia Babeș-Bolyai, jurispr. 6 (1960), nr. 2, p. 29–59; St. Ștefănescu, *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIVe–XVe siècles*, RRH, 7 (1968), nr. 1, p. 17–27; N. Grigoraș, *Immunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, în RI, 27 (1974), nr. 1, p. 55–57.

²⁸⁶ N. Corivan, *Mijloacele de cîmpire a pămînturilor țăranilor liberi din Moldova în secolul al XVII-lea*, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 2, p. 89–109; idem, *Formele de aservire a țăranimii moldovene în sec. XVII și la începutul sec. XVIII*, SCȘ, ist., 7 (1967), nr. 1, p. 75–95; M. Holban, *Deposdări și judecăți în vremea Angevinilor*, S-R1, 13 (1960), nr. 5, p. 147–163; idem, *Deposdări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378)*, SMIMed., 5 (1962), p. 57–131; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devădmașe românești, III, Procesul de aservire feudală a satelor devădmașe*, București, 1965; I. Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (Pînă la începutul regimului fanariot)*, AIIA-Iasi, 7 (1970), p. 107–137.

Legate de aceste aspecte ale proprietății feudale au fost abordate în chip temeinic *raporturile între țărănime și stăpînii de pămînt*²⁸⁷, *obligatiile țăranilor dependenți*²⁸⁸, *dreptul lor de strămutare*²⁸⁹, *asuprirea la care erau supuși*²⁹¹, un loc aparte în cercetarea relațiilor feudale ocupînd monografiile referitoare la acestea în cele trei țări române, în secolele XVI și XVIII, aparținînd lui David Prodan²⁹², Fl. Constantiniu²⁹³ și V. Mihor-dea²⁹⁴.

Lucrările amintite mai sus, referitoare în general la relațiile sociale, conțin în același timp, bogate referiri despre clasele și categoriile sociale existente în țările române în evul mediu. Studiile referitoare propriu-zis la acestea sînt mai puțin numeroase, totuși ele izbutesc să surprindă unele aspecte esențiale în cadrul evoluției lor. Începînd cu evidențierea diferen-

²⁸⁷ V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVIe siècles*, RHSEE, 27 (1945), p. 171—183; D. Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova (Cîteva date noi și precizări)*, AIIA-Iași, 1 (1964), p. 139—144; S. Columbeanu, *Monopoliurile feudale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea în raport cu instituțiile similare din Europa*, S-RI, 23 (1970), nr. 4, p. 727—737.

²⁸⁸ Șt. Ștefănescu, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, RRH, 8 (1969), nr. 3, p. 491—499; F. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea*, RA, 3 (1960), nr. 2, p. 226—247; Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, SMIMed., 3 (1959), p. 233—321; N. Corivan, *Despre unele forme de vecinie în Moldova în secolul al XVII-lea*, SCI-Iași, 6 (1955), nr. 1—2, p. 52—59; A. Magyari, *Date privind relațiile agrare din Maramureș la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 13 (1969), nr. 2, p. 71—87; Val. Al. Georgescu, *Réflexions sur le statut juridique des paysans corvéables et la politique agraire de la classe dominante en Valachie dans le seconde moitié du XVIIIe siècle*, NEH, IV (1970), p. 139—155; Candid Mușlea, *Contribuții la istoria veciniei la românii brașoveni*, SAI, 2 (1957), p. 317—344; A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, NEH, 1 (1955), p. 299—312; D. Prodan, *Desființarea șerbiei în Transilvania*, SMIMed., 7 (1974), p. 9—68; G.D. Iseru, *Contribuții privind formarea modului de producție capitalist în țările române*, AIIA-Iași, 15 (1978), p. 416 și urm.

²⁸⁹ D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie au XIVe et XVIIIe siècles*, NEH, 2 (1964), p. 221—252; Șt. Ștefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe—XVIIIe siècles*, RRH, 1 (1962), p. 38—60; D. Mioc, M. Bălan, *Aspecte ale rentei funciare feudale în Țara Românească. Vinăriciul boieresc (otașina)*, SAI, 7 (1965), p. 127—146; D. Prodan, *Despre condițiile în care se făcea robita*, SRIR, 1 (1954), p. 841—856; V. Mihordea, *Les obligations des „vecini” envers leurs maîtres entre 1650—1749*, NEH, 3 (1965), p. 153—169; N. Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a sec. al XVII-lea*, SCȘ, Ist., 8 (1957), nr. 1, p. 63—85; L. Botezan, *Slujba iobăgească din Transilvania în perioada 1785—1820*, AMN, 10 (1973), p. 271—288.

²⁹⁰ P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (ptnă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, SMIMed., 1 (1956), p. 63—122; Șt. Ștefănescu, *Elemente comune de civilizație feudală în țările române și Rusia: Procesul legării de glie al țăranilor la sfîrșitul secolului al XVI-lea*; S-RI, 12 (1959), nr. 2, p. 87—101; C.C. Giurescu, „Așezămîntul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, în *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 32—75 și AUB, ist., 19 (1970), nr. 1, p. 53—84.

²⁹¹ C. Cimpeanu, *Un aspect al asupririi feudale în domeniul Buda la începutul secolului al XIX-lea*, SAI, 3 (1961), p. 145—157. Problema exploatării țăranilor dependenți e tratată de fapt în toate studiile amintite mai sus, care-i privesc.

²⁹² *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I—III, București, 1967—1968.

²⁹³ *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, Cf. și idem, *Regimul agrar în Moldova și Țara Românească în epoca fanariotă*, în *Lucrările Comisiei mixte de istorie româno-ungară*, București, 1977, p. 121—127.

²⁹⁴ *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968; idem, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, București, 1971.

tierilor sociale în diferite faze ale evului mediu românesc²⁹⁵, ele s-au concentrat îndeosebi asupra studierii boierimii sau nobilimii (Șt. Pascu)²⁹⁶, a țărănimii și orașenilor sau țărgoveților, principalele componente ale istoriei sociale românești.

În ceea ce privește *boierimea*, în afara mențiunilor din lucrările deja amintite privitoare la dregători și la domeniul feudal, alte cercetări se referă la originea, privilegiile și poziția socială a acesteia²⁹⁷, la terminologia sub care e amintită în țările române²⁹⁸, la relațiile sale cu nobilimea din țările vecine²⁹⁹, sau la problema existenței curților boierești³⁰⁰ și a cetelor militare ale boierilor³⁰¹.

În legătură cu problema mult discutată în istoriografia deceniului al șaselea, a centralizării statelor feudale Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea, lucrările lui Barbu Cămpina³⁰² și N. Grigoraș³⁰³, au arătat reacția mării boierimi față de acest proces. Tot în aceeași perioadă, studiile lui B. Cămpina³⁰⁴, Șt. Ștefănescu³⁰⁵ și Eugen Stănescu³⁰⁶ subliniază relațiile boierimii cu turcii și rolul ei în instaurarea dominației otomane.

O altă direcție în studiul istoriei boierimii a reprezentat-o în deceniul următor *problema definirii „regimului boieresc”*, consacrat prin lucrările

²⁹⁵ Bakó Géza, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldov nești*, SCIV, 20 (1969), nr. 2, p. 337—342; Al. Csetri, *St. Imrech, Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul ornduirii feudale (1767—1821)*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, Cluj, 1972, p. 139—238; Ioana Constantinescu, *Structuri socio-fis ale în județul Mehedinți după cataografia din decembrie 1819*, în *Mehedinți — istorie și cultură*, 1979, p. 189—209.

²⁹⁶ Voievodatul Transilvaniei, I, ed. II a, p. 280—300.

²⁹⁷ I.I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, AAR, M.S.I., S. III, t. 26, 1944, p. 511—545; P.P. Panaiteanu, *Problema originii clasei boierești în Interpretări românești*, București, 1947, p. 33—80; A. Cazacu, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 184—197; D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI—XVII*, AII-Cluj, 6 (1963), p. 161—312; D. Ciurea, *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, NEH, 4 (1970), p. 83—90.

²⁹⁸ C. Cihodaru, *Originea unor termeni referitori la vîrfurile societății feudale din țara noastră*, Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț, 2 (1970), p. 389—401; V. Costăchel, *Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele XIV—XVII*, Romanoslavica, 11 (1965), p. 155—165.

²⁹⁹ Șt. Ștefănescu, *Elements nobilitates balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, RRH, 8 (1969), nr. 5 p. 891—897.

³⁰⁰ Gh. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, SRIR, 1 (1954), p. 551—571; V. Costăchel, *Termenul DOM în actele slavo-române*, S-RI, 6 (1953), nr. 1, p. 244—248.

³⁰¹ M. Neagoe, *Din vechea organizare militară a Țărilor Române. Cetele boierești*, AIIA-Iași, 10 (1973), p. 151—161.

³⁰² *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11—111.

³⁰³ *Opoziția mării boierimii față de politica lui Ștefan cel Mare*, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 1, p. 35—57.

³⁰⁴ *Complotul boierilor și răscoala din Țara Românească din iulie—noiembrie 1462*, SRIR, 1 (1954), p. 599—624.

³⁰⁵ *Rolul boierilor Craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, SRIR, 1 (1956), p. 697—718.

³⁰⁶ *Le coup d'Etat nobilitaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire Ottoman*, NEH, 1 (1955), p. 211—264.

lui E. Stănescu³⁰⁷, ale cărui păreri au fost adoptate de P.P. Panaitescu în volumul al treilea al tratatului de *Istoria României*, București, 1964, p. 76–77. În esență, „regimul boieresc” instaurat în Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul următor s-a caracterizat, cum rezultă din lucrările celor doi autori, prin păstrarea instituțiilor statului centralizat, sub controlul boierimii. Existența unui „regim boieresc” n-a fost însă acceptată de toți istoricii³⁰⁸, ulterior discuția asupra acestuia, sau asupra fenomenelor care-l caracterizează fiind reluată³⁰⁹, sub forma unei interesante dezbateri³¹⁰.

Țărănimea liberă sau dependentă, categoria cea mai numeroasă a producătorilor de bunuri materiale în evul mediu, s-a bucurat de atenția deosebită a cercetătorilor istoriei agrare și a relațiilor feudale, aspecte amintite mai sus; în ultima vreme mai ales, apărind și unele studii asupra evoluției sale în timp și spațiu, cu caracter de sinteză, datorate lui C.C. Giurescu³¹¹, D. Ciurea³¹², Șt. Pascu³¹³, Șt. Ștefănescu și D. Mioc³¹⁴, sau cu caracter documentar, reliefând rolul ei pe multiple planuri în cadrul societății românești medievale³¹⁵.

În chip deosebit, Șt. Ștefănescu a cercetat terminologia privitoare la țărănimea dependentă din Țara Românească în secolele XIV–XVII³¹⁶, iar Al.V. Boldur originea termenului „vecin”³¹⁷, în vreme ce N. Constantinescu s-a ocupat de satul românesc din Cîmpia Română³¹⁸, T. Bălan³¹⁹,

³⁰⁷ *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Âge*, NEH, 2 (1960), p. 271–304; idem, *Valoarea istorică și literară a cronicarilor munteni*, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. XXV–XXVIII; idem, *Les problèmes de l'Etat féodal, sous le règne de Michel de Brave*, RRH, 1 (1962), nr. 1, p. 61–76; idem, *Din istoria ideilor politice în evul mediu (Miron Costin și problema regimului boieresc)*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 311–316.

³⁰⁸ Cf. C.C. Giurescu, „Așezămîntul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, AUB, Ist., 19 (1970), nr. 1, p. 75.

³⁰⁹ Cf. C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, Partea I-a, SMIMed., 9 (1978), p. 59–84.

³¹⁰ *Problema organizării statale ca „regim boieresc” în Țara Românească și Moldova*, RI, 32 (1979), nr. 5, p. 941–956.

³¹¹ *Evoluția țărănimii române în secolele XIII–XX*, MSSI, S. IV, t. 1, 1975–1976, București, 1978, p. 179–213.

³¹² *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII–XVIII*, AIIA-Iași, 14 (1977), p. 123–155.

³¹³ *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, p. 301–404; cf. și vol. II.

³¹⁴ *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, RI, 32 (1979), nr. 12, p. 2285–2301.

³¹⁵ C. Corbu, *Țărănimea — secole de-a rîndul principală forță a progresului social, a apărării libertății și neatrînrării patriei*, Anale, 22 (1976), nr. 4, p. 19–35; Fl. Constantin, *Țărănimea, forță motrice a dezvoltării societății românești în evul mediu*, RI, 30 (1977), nr. 3, p. 497–510.

³¹⁶ *Considerațiuni asupra termenilor „palah” și „rumân” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV–XVII*, SMIMed., 4 (1960), p. 63–75; idem, *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în secolele XIV–XVI*, S-RI, 15 (1962), nr. 5, p. 1155–1169.

³¹⁷ *Originea și sensul cuvîntului vecin*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 167–174.

³¹⁸ *Observații asupra satului fortificat din Țara Românească în secolele XIV–XV (Așezarea de la Coconi, r. Olenița)*, SCIV, 13 (1962), nr. 1, p. 59–79; *Coconi — [un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Studii arheologice și istorice]*, București, 1972, 312 p. Cf. și H.H. Stahl, P. H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, 1968.

³¹⁹ *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1960.

Corneliu Istrate³²⁰ și C. Cihodaru³²¹ de țărâtimea din regiunea de munte a Moldovei, iar S. Belu de cea din Munții Apuseni³²².

Un interes deosebit, concretizat printr-o bogată și densă literatură istorică, au vădit istoricii și arheologii epocii medievale pentru studiile privitoare la orașe și orașeni, atât sub latura materială cit și sub cea a istoriei sociale, probleme puțin cercetate în istoriografia dinaintea de 1944. Astfel, pe lângă aspectele deja amintite legate de producția, schimbul de mărfuri și administrația orașelor, au apărut unele monografii sau lucrări cu caracter de sinteză privitoare în general la orașe-tirguri și locuitorii lor, datorate lui C.C. Giurescu³²³, M.D. Matei³²⁴, A.V. Sava³²⁵, Al.I. Gonța³²⁶, L. Lehr³²⁷, P.P. Panaitescu³²⁸, D. Ciurea³²⁹ și Șt. Pascu³³⁰.

Pornind adesea de la datele cercetărilor arheologice, care uneori suplinesc lipsa documentelor scrise pentru perioadele mai vechi ale epocii medii³³¹, unii cercetători s-au ocupat îndeosebi de factorii care au contribuit la apariția orașelor medievale din Moldova și Țara Românească

³²⁰ Despre diferențierea țărâtimei clăcase în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, SCȘ, ist., 12 (1961), nr. 1, p. 117—132.

³²¹ Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV—XVIII (Contribuții la cunoașterea istoriei lor), ASU-Iași, ist., 12 (1966), p. 1—36; 13 (1967), nr. 3, p. 1—47.

³²² Contribuții la istoria satelor din Munții Apuseni în evul mediu (sec. XVI—XIX), Sargetia, 10 (1973), p. 203—212; împreună cu S. Dragomir, Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni, Cumidava, 2 (1970), p. 53—77.

³²³ Tirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, București, 1967.

³²⁴ Studii de istorie orașenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI), Suceava, 1970; idem, Priorități cu privire la o sinteză asupra istoriei orașelor medievale din Moldova și Țara Românească, RI, 33 (1980), nr. 3, p. 471—486.

³²⁵ Tirguri, ocoale domnești și vornici în Moldova, Buletinul științific al Acad. R.P.R., St. soc., 4 (1952), nr. 1-2, p. 71—98.

³²⁶ Despre orașul moldovenesc în veacul al XV-lea. Locuitorii și starea lor socială, SAI, 5 (1963), p. 27—48.

³²⁷ Dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650, SRIR, 1 (1954), p. 663—684.

³²⁸ Comunele medievale în Principatele Române, în Interpretări românești, p. 161—218; idem, Orașele în Viața feudală în Țara Românească și Moldova, p. 411—444; idem, Introducere la istoria culturii românești, București, 1969, p. 279—291.

³²⁹ Noi considerații privind orașele și tirgurile din Moldova în secolele XIV—XIX. AIIA-Iași, 7 (1970), p. 21—58.

³³⁰ Voievodatul Transilvaniei, II, p. 135—211.

³³¹ I. Lăzărescu-Ionașcu, D.V. Rosetti, Gh. Ionescu, Șantierul arheologic București, SRIR, 1 (1954), p. 285—538; Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice, sub red. I. Ionașcu, București, 1959; P.I. Panait, Dezvoltarea cercetărilor arheologice medievale la București (1953—1971), București, MIV, 9 (1972), p. 101—108; Al. Andronic, Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală, AM, 1 (1961), p. 271—282; Al. Andronic, E. Neamțu, O. Dinu, La contribution des recherches archéologiques à l'histoire de ville de Jassy, Dacia, 10 (1965), p. 463—467; M.D. Matei, La ville médiévale et l'archéologie roumaine: état actuel des recherches, Dacia, 8 (1964), 279—296; idem, Ville et village au Moyen Âge. Stade actuel et perspectives de l'archéologie roumaine, BAIASSE, 9 (1971), nr. 1—2, p. 104—129; idem, Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava, București, 1963; M.D. Matei, L. Chițescu, Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge, Dacia, 11 (1967), p. 321—330; M.D. Matei, O. Monoranu, Așezarea omenească de la Suceava din sec. al XIV-lea în lumina cercetărilor arheologice, SMI, 1 (1969), p. 67—75; Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, Începuturile orașului Baia în lumina jătelor arheologice, ASU-Iași, ist., 19 (1973), nr. 2, p. 165—181; idem, Orașul Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1967—1976, Iași, 1980; R. Popa, Păciul lui Soare. O așezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV, S-RI, 17 (1964), nr. 1, p. 107—115; I. Pop, Date arheologice privitoare la istoria Brașovului în secolele IX—XII, Cumidava, 2 (1968), p. 9—26.

(N. Grigoraș³³², C. Șerban³³³, Șt. Olteanu³³⁴, M.D. Matei³³⁵), fenomen care a avut loc prin procesul organic de urbanizare al unor localități rurale, așezate în anumite condiții favorabile, în cadrul dezvoltării producției materiale și al relațiilor comerciale³³⁶, în legătură cu plasarea lor în vecinătatea curților domnești³³⁷. Procesul a fost urmărit și pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, subliniindu-se în unele cazuri rolul fortificațiilor în cadrul sau pe lângă primele așezări cu caracter orășenesc³³⁸. Au fost puse în valoare și izvoarele scrise pentru cercetarea apariției orașelor și a vieții orășenești în Moldova în secolul al XIV-lea (Al. Andronic)³³⁹ ca și în perioada de sfârșit a evului mediu (D. Ciurea)³⁴⁰. Numeroase și valoroase date despre orașele și locuitorii lor din Transilvania sînt cuprinse în lucrările deja amintite, referitoare la producția materială și comerțul pe teritoriul acesteia.

În legătură cu elementele vieții orășenești s-au făcut cercetări asupra vetrei și întinderii hotarelor unor orașe din Moldova și Transilvania³⁴¹, s-au evidențiat diferite aspecte sociale³⁴², a fost studiată problema patri-

³³² *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, SCȘ, ist., 11 (1960), nr. 1, p. 83–96.

³³³ *Geneza orașelor medievale românești*, SAI, 14 (1969), p. 59–72.

³³⁴ *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, S-RI, 16 (1963), nr. 6, p. 1255–1282; *Premisele majore ale procesului de constituire ale orașelor medievale de la est și sud de Carpați*, S-RI, 25 (1972), nr. 5, p. 933–949.

³³⁵ *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII–XIV*, SMI, 3 (1973), p. 63–76; *Premisele formării orașului medieval Suceava și rolul așezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, SCIVA, 28 (1977), nr. 1, p. 71–87.

³³⁶ M.D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începutul vieții orășenești la Suceava*, SCIV, 11 (1960), nr. 1, p. 107–124; C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești în Iași*, ASU Iași, ist., 17 (1971), nr. 1, p. 31–45; Victor Spinei, *Începuturile vieții urbane la Birlad și problema berladnicilor*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 271–293; V. Neamțu, E. Neamțu, Stela Cheptea, *Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 295–304; G. Mihăescu, E. Fruchter, *Tîrgoviște. Considerații asupra începuturilor orașului medieval*, RMV, seria MIA, 47 (1978), nr. 2, p. 25–35.

³³⁷ Gh. I. Cantacuzino, *Probleme ale raportului dintre începuturile așezărilor urbane medievale și curțile domnești din Țara Românească*, Valachica, 2 (1970), p. 95–111; Al. Artiom, I. Nitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV–XV de la curtea domnească-Bacău*, Carpica, 8 (1976).

³³⁸ M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX–XIII)*, AMN, 8 (1971), p. 197–203; I. Pop, *Date arh. ologice privitoare la istoria Brașovului în secolele IX–XII*, Cumidava, 2 (1968), p. 2–26; I.D. Suciu, *Contribuții la problema continuității: Castrul Timiș*, RI, 29 (1976), nr. 7, p. 1051–1058; C. Gölner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, București, 1971; P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, București, 1979.

³³⁹ *Orașe moldovenesti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, Romanoslavica, 11 (1965), p. 203–218; idem, *Les villes de Moldavie au XIVe siècle à la lumière d sources les plus anciennes*, RRH, 9 (1970), nr. 5, p. 837–853.

³⁴⁰ *Orașele și tîrgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 1, p. 97–105. Cf. și C. Șerban, Victoria Șerban, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de Nord în secolele XVI–XVIII*, Pence, 2 (1971), p. 283–290.

³⁴¹ I. Toderașcu, *Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra tîrgurilor din Moldova (sec. XV–XVIII)*, AUS-Iași, ist., 12 (1966), p. 153–163; C.C. Giurescu, *Hotarul și ocolul tîrgului, în Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 139–150; N. Edroiu, *Evoluția și organizarea hotarului orașului Cluj pînă la sfîrșitul secolului XVI*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 23 (1978), nr. 2, p. 10–22.

³⁴² M.D. Matei, *Considerații pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, SCIV, 18 (1967), nr. 1, p. 47–61; P. Cernovodeanu, N. Vătămanu, *Considerații asupra „calicilor” bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, MIM, 3 (1965), p. 25–42.

ciatului orășenesc în cele trei țări române³⁴³, precum și cea a apariției și evoluției burgheziei românești, orășenești și rurale (C.C. Giurescu)³⁴⁴, a arendașilor de moșii ca elemente ale burgheziei și într-un context mai larg a fenomenului arendașiei (Ioana Constantinescu)³⁴⁵.

O direcție fertilă de cercetare a constituit-o și elaborarea de *monografii și studii închinatelor unor orașe* din țările române, în care perioadei medievale i s-a închinat un larg spațiu. Astfel, — amintind numai lucrările cu adevărat valoroase — orașului București i-au fost dedicate nu mai puțin de trei monografii principale³⁴⁶, altele privesc istoria Brăilei³⁴⁷, a Clujului³⁴⁸, Timișoarei³⁴⁹, Băii Mari³⁵⁰, Sibului³⁵¹, Albei Iulia³⁵², Aradului³⁵³, Sighișoarei³⁵⁴, Iașilor³⁵⁵, Buzăului³⁵⁶, Curții de Argeș și Cîmpulungului Muscel³⁵⁷, Craiovei³⁵⁸, Rîmnicului³⁵⁹, Vilcea³⁵⁹, Gherghi-

³⁴³ R. Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul al XV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, Cumidava, 2 (1970), p. 91—101; și RRH, 15 (1976), nr. 1, p. 29—37; K.G. Gündisch, *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, FI, 4 (1976), p. 147—193; S. Goldenberg, *Contribuție la istoria Bistriței și a văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, Studia Babeș Bolyai, hist., 4 (1960), nr. 1, p. 59—78.

³⁴⁴ C.C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, 1972. Cf. și L. Șerban, *Începuturile afirmării burgheziei românești pe plan politic și juridic*, AUB, filoz, 18 (1969), nr. 1, p. 163—176; Șt. Dragomir, *Contribuții la cunoașterea procesului de formare a burgheziei botoșene (sfârșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, SAI, 14 (1969), p. 237—246. C. Bucșan, *Concepții burgheze în pravilele din Țara Românească și din Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, S-RI, 23 (1970), nr. 5, p. 885—895.

³⁴⁵ *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de promisis în Țara Românească*, S-RI, 18 (1965), nr. 5, p. 1039—1056; pentru Moldova, S-RI, 25 (1972), nr. 2, p. 241—256; idem, *Arendarea moșiilor în Moldova până la Regulamentul Organic*, SMIMed., 6 (1973), p. 259—268.

³⁴⁶ D. Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, București, 1963; *Istoria orașului București*, I, București, 1965; C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, ed. I-a, 1966; ed. II-a, 1979. Cf. și Șt. Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, Cluj, 1974.

³⁴⁷ C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, București, 1968.

³⁴⁸ *Istoria Clujului*, sub red. St. Pascu, Cluj, 1974; St. Pascu, Viorica Marica, *Clujul medieval*, București, 1969. Cf. și S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de marfuri*, București, 1958.

³⁴⁹ *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*, sub redacția St. Pascu, I. Zahiu, A. Țintă, ș.a., Timișoara, 1969.

³⁵⁰ *Baia Mare. Schiță monografică*, (Baia Mare, 1966).

³⁵¹ A. Dumitrescu-Jîpa, N. Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976.

³⁵² *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975.

³⁵³ *Aradul permanent în istoria patriei (Arad—București)*, 1978.

³⁵⁴ E. Duvowy, *Sighișoara, un oraș medieval*, București, 1967.

³⁵⁵ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iași vechilor zidiri*, Iași, 1974; *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p. 41—351. Cf. și V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, ASU-Iași, ist., 14 (1968), p. 111—125.

³⁵⁶ D. Ionescu, *Istoria orașului Buzău*, București, 1979.

³⁵⁷ P. Chlhaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974; I. Hurdubețiu, *Flaminu Mîrțu, Cîmpulungul Muscel medieval*, SAI, 11 (1968), p. 27—44; I. Hurdubețiu, FI, Mîrțu, N. Nicolaescu, ș.a., *Cîmpulungul Muscel, ieri și azi*, Cîmpulung Muscel, 1974.

³⁵⁸ *Istoria Craiovei*, coordonatori T. Georgescu ș.a., Craiova, 1977.

³⁵⁹ A. Sacerdoteanu, *Originea și condițiile social-economice ale dezvoltării vechiului oraș Rîmnicu Vilcea*, Buzidava, 1 (1972), p. 37—56; C. Mateescu, *Memoria Rîmnicului*, București, 1979.

ței ³⁶⁰, Cornățelului ³⁶¹, Cîmpulungului Moldovenesc ³⁶², Ștefăneștilor ³⁶³ etc.

Cercetările în domeniul istoriei claselor și a păturilor neprivilegiate au cuprins și alte categorii sociale ³⁶⁴. O dată cu studierea *instituției robiei* (N. Grigoraș) ³⁶⁵, a fost cercetat regimul juridic (C. Tănase) ³⁶⁶ și diferite alte aspecte din viața robilor țigani ³⁶⁷, pe domeniile laice și mănăstirești (Olga Cicanci) ³⁶⁸.

Studiul claselor și categoriilor sociale relevă așadar o preocupare susținută a istoricilor români pentru cercetarea istoriei sociale, un accent deosebit fiind pus pe istoria orașelor, domeniu puțin cercetat în istoriografia antebelică. Rămîne totuși un deziderat realizarea unei istorii sociale a țărănimii, principala clasă producătoare de bunuri materiale în evul mediu, fie ca atare, fie în cadrul unei mai largi istorii a agriculturii românești.

Fenomenul *luptei de clasă* în țările române în evul mediu a constituit o direcție prioritară de cercetare în istoriografia de după 1944, cu remarcabile realizări într-un domeniu aproape cu totul neglijat în trecut. Aria de investigație s-a extins asupra variatelor forme de împotrivire a claselor și păturilor asuprite, începînd cu *fuga țăranilor de pe moșii* ³⁶⁹, refuzul plății dărilor, judecăți, amenințarea stăpînitorilor și a oamenilor lor etc., forme de luptă aplicată pe spații mai largi sau în cazuri locale ³⁷⁰, continuînd cu *cercetarea frământărilor și luptelor cu caracter social din sînul*

³⁶⁰ A. Sacerdoțeanu, *Începuturile orașului Gherghița*, în *File din trecutul istoric al jud. Prahova, Ploiești*, 1971, p. 31—53.

³⁶¹ C.C. Giurescu, *Un vechi oraș al Țării Românești, Cornățelul*, SAI, 2 (1957), p. 95—130.

³⁶² T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1960.

³⁶³ Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția litrgului Ștefănești (sec. XV—XVII)*, AIIA-Iași, 15 (1978), p. 283—296.

³⁶⁴ V. Costăchel, *Contribuții la studierea instituției „izgoi”-lor pe baza unor izvoare românești medievale*, ARS, ist., 10 (1956), nr. 2, p. 125—133.

³⁶⁵ *Robia în Moldova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, I—II, AIIA-Iași, 4 (1967), p. 31—79; 5 (1968), p. 43—85.

³⁶⁶ *Le régime des esclaves tziganes dans les lois féodales de Valachie et de Moldavie*, SAO, 5(1963), p. 189—201. Cf. și Gh. T. Ionescu, *O anafură din domnia lui Constantin Hangerli privind un interesant caz de eliberare de robie prin căsătorie*, AUB, ist., 17(1968), p. 155—168.

³⁶⁷ I. Chelcea, *Țigani din România. Monografie*, București, 1944.

³⁶⁸ *Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII—XVIII*, SAI, 10(1967), p. 155—172.

³⁶⁹ G. Iscru, *Fuga țăranilor — formă principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVII-lea în Țara Românească*, S-RI, 18 (1965), nr. 1, p. 125—146; I. Bureacă, *Aspecte ale bejeniei în veacul al XVIII-lea din județul Bistrița-Năsăud*, FI, 1971, p. 149—168.

³⁷⁰ II. Șuta, *Cîteva aspecte ale exploatării feudale și ale luptei de clasă pe moșia Bogdănești — domeniu al mănăstirii Arnău, LȘ.—Oradea*, ist., 1(1967), p. 135—141; N. Corivan, *Din formele luptei de clasă a țăranimii din Țara Românească în secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, SMI, 2(1971), p. 19—38; I. Ionașcu, *Din lupta țăranimii dîmbovițene în secolele XVII—XIX împotriva cîmpăririi feudale*, Valachica, 3(1972), p. 215—249; Sp. Cristoccea, *Aspecte ale luptei sociale pe domeniul mănăstirii Rîncăcioș*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1969, p. 231—236; C. Istrati, *Lupta țăranilor dorneni împotriva stăpînirii boierești*, AIIA-Iași, 9(1972), p. 191—203; M. Dan, P. Bona, *Frământări țărmnești în Bihor la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, AIIA-Cluj, 15(1972), p. 443—450; V. Moldovan, *Mișcările țărmnești din Valea Rodnei de la mijlocul sec. al XVIII-lea*, S-RI, 21 (1968), p. 53—62; Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrșitul sec. al XVIII-lea*, S-RI, 15(1962), p. 919—926.

orașelor transilvănene³⁷¹ sau dintre orășeni și nobili³⁷², pentru a se ajunge în cele din urmă la investigarea răscoalelor ca formă superioară de luptă a claselor asuprite.

Caracterele generale ale răscoalelor în evul mediu (M. Berza³⁷³, Șt. Ștefănescu³⁷⁴), dar mai ales desfășurarea lor pe teritoriul Transilvaniei (Șt. Pascu)³⁷⁵, au constituit preocupări majore ale cercetătorilor în acest domeniu. Datorită faptului că în Transilvania exploatarea țăranilor aserviți a luat forme mai aspre decît în celelalte țări române, numărul și intensitatea răscoalelor țăărănești de aici a fost mai mare, culminînd în cadrul a trei mari răscoale țăărănești (1437—1438, 1514, 1784—1785), al căror răsunet a depășit hotarele țării. Astfel, răscoala de la Bobilna, din 1437—1438, a fost studiată în cadrul unor monografii și studii documentare de Șt. Pascu³⁷⁶ și L. Demény³⁷⁷. Cercetarea cauzelor, desfășurării și urmărilor războiului țăărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja a prilejuit apariția mai multor studii care au evidențiat, între altele, participarea masivă a țăărănimii române, alături de cea maghiară la lupta împotriva nobilimii³⁷⁸, fenomen înfrînit și în cadrul răscoalei din 1437—1438.

³⁷¹ Al. Doboși, *Din frământările cailor de aurari din Cluj în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, SCIM, 1(1950), nr. 1, p. 112—119; S. Goldenberg, *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, Buletinul Univ. Babeș-Bolyai, St. soc. 1(1956), nr. 1, p. 201—216; idem, *Frământări sociale și religioase la Cluj oglindite într-o scrisoare din 1571*, AII-Cluj, 1—2(1958—1959), p. 371—373; J. Crăclun, *Răzvrătirea sașilor din Brașov la 1688*, SMIMed., 1(1956), p. 199—212; G. Gündisch, *Soziale Konflikte in Hermannstadt um die Mitte des 17. Jahrhunderts*, Forschungen, 1960, nr. 3, p. 57—78; Fr. Páll, *Frământări sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570*, AII-Cluj, 5(1962), p. 7—34; Maja Philippi, *Contribuție la cunoașterea răscoalei brașovenilor din 1688*, SAI, 7(1965), p. 69—90.

³⁷² S. Belu, *Aspecte ale contradicțiilor dintre nobili și orășeni în Transilvania secolului al XVI-lea*, AII-Cluj, 9(1966), p. 231—237.

³⁷³ Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului, S-RI, 11(1958), nr. 4, p. 79—93; idem, *Les révoltes populaires au Moyen Âge. Considérations générales*, RRH, 1(1962), nr. 2, p. 305—324.

³⁷⁴ *Formele, evoluția și ideologia mișcărilor țăărănești pe teritoriul României*, Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova, Ploiești, 2, 1969, p. 31—40.

³⁷⁵ Răscoalele țăărănești în Transilvania, I Epoca Voievodatului, Cluj, 1944; idem, *Răscoalele țăărănești în Transilvania medievală*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1(1963), p. 21—42; idem, *Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen Âge*, RRH, 3(1964), nr. 1, p. 5—31.

³⁷⁶ Bobilna, București, ed. I-a, 1957, ed. II-a, 1963; idem, *La révolte populaire de Transylvanie des années 1437—1438*, București, 1964 (și în l. germană).

³⁷⁷ Răscoala populară de la Bobilna din anii 1437—1438 (în l. maghiară), București, 1960; idem, *Despre unele aspecte ale răscoalei de la Bobilna 1437—1438*, SRIS, 1(1954), p. 573—598, idem, *Textele celor două înțelegeri încheiate între răsculași și nobili, după documente originale*, S-RI, 13(1960), nr. 1, p. 91—110; idem, *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobilna*, SMIMed., 4(1960), p. 395—431; idem, *Introducerea noiei în Transilvania (cu privire la unele premisi social-economice ale răscoalei de la Bobilna)*, S-RI, 13(1960), nr. 5, p. 179—190; idem, *Aspecte militare ale răscoalei de la Bobilna în România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, București, 1972, p. 33—39.

³⁷⁸ Sabln Belu, *Despre participarea orășenilor din Transilvania la răscoala populară din 1514*, S-RI, 6(1953), nr. 4, p. 119—128; idem, *Un moment din răscoala lui Doja*, Apulum, 4(1961), p. 233—242; Șt. Pascu, *Contribuții noi la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, S-RI, 8(1955), nr. 5—6, p. 91—112; idem, *Însemnătatea istorică a războiului țăărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja din 1514*, S-RI, 17(1964), nr. 3, p. 479—493; Șt. Ștefănescu, *Cu privire la oglindirea răscoalei conduse de Gh. Doja și urmările ei în gîndirea social-economică a vremii*, S-RI, 17(1964), nr. 5, p. 117—1128; Carol Göllner, *O puternică manifestare a solidarității maselor populare de diferite naționalități în lupta pentru libertate: războiul țăărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja, în România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, București 1972, p. 65—69.

Răscoalele conduse de Horia, Cloșca și Crișan, i s-au închinat însă cele mai numeroase lucrări ³⁷⁹, de la sinteze (Gh. Georgescu-Buzău ³⁸⁰, N. Edroiu ³⁸¹), pînă la numeroase studii de amănunt, privind în principal două aspecte: desfășurarea răscoalei și ecoul ei internațional. Asupra ambelor aspecte au apărut de curînd două lucrări de referință: temeinica și documentata monografie asupra răscoalei, în două volume, sub semnătura lui David Prodan ³⁸² și lucrarea analitică a lui N. Edroiu privind răsunetul european al acesteia ³⁸³.

În afara celor trei mari răscoale amintite, referitor la Transilvania istoriografia problemei înregistrează răscoale locale în tot cursul evului mediu ³⁸⁴, răscoale ale seculilor ³⁸⁵, dar mai adesea ale țăranilor români, care îmbracă uneori un caracter național ³⁸⁶, de la sfîrșitul veacului al XVII-lea imbinînd caracterul antifeudal cu cel antihabsburgic ³⁸⁷.

Răscoalele țărănești au fost studiate însă și pe teritoriul celorlalte țări române. Astfel este cazul, referitor la Moldova, cu cele din vremea domniilor lui Despot vodă, Petru Șchiopu, cu frământările orășenilor și răscoalele țăranilor din prima jumătate a veacului al XVII-lea și cu răscoala populară din 1671—1672 ³⁸⁸. În Țara Românească au fost celelalte

³⁷⁹ Cf. Gh. Bartoș, *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*, București, 1976.

³⁸⁰ *Răscoala de la 1784 din Transilvania de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, București, 1962; ed. II-a, în colaborare cu C. Șerban, București, 1974.

³⁸¹ *Răscoala lui Horea (1784—1785)*, București, 1978.

³⁸² *Răscoala lui Horea, I—II*, București, 1979.

³⁸³ *Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784—1785)*, Cluj-Napoca, 1976.

³⁸⁴ Z. Jakó, *Date privilegiate la istoria răscoalelor iobagilor din Transilvania (1637—1782)* (în l. maghiară), Cluj, 1945; Gh. Duzinchevici, *Despre mișcare a condusă de farul Iovan (1526—1527)*, S-R, 9(1956), nr. 6, p. 131—148; G. Gündisch, P. Binder, *Frământări în Transilvania în preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuul*, S-R, 20(1967), nr. 2, p. 289—305; B. Dalcoviciu, *Răzmerița din 1527 a țăranilor de pe moșia Vermis*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 7(1962), nr. 1, p. 33—40; idem, *Orașele din Transilvania și răscoala lui I van Nenada*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 9(1964), nr. 1, p. 31—40; Gernot Nussbächer, *Contracții privilegiate la mișcările sociale din sud-estul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea*, RI, 32(1979), nr. 7, p. 1315—1326.

³⁸⁵ *Răscoala seculilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978 (și în l. maghiară).

³⁸⁶ Șt. Pascu, *Mișcările țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, SMIMed., 1(1956), p. 125—135.

³⁸⁷ A. Magyari, *Situația și lupta antihabsburgică și antifeudală a țărănimii la sfîrșitul sec. al XVII-lea în regiunea Maramureș* (în l. maghiară), Studia Babeș-Bolyai, hist., 1961, nr. 1, p. 35—52; I. Georgescu, *Mișcări antihabsburgice româno-slabe în granița militară bănățeană la începutul secolului al XIX-lea*, SAI, 15(1970), p. 97—106; L. Demény, *Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, S-R, 24(1971), nr. 6, p. 1159—1186; I. Stoia-Udrea, *Răscoala țărănească din Banat la 1738—1739*, Timișoara, 1945; L. Patachi, *Românii în răscoala lui Petru Seghedinaș 1736*, București, 1947; B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, SMIMed., 2(1957), p. 289—344; C. Gölner, *Din lupta țărănimii române și secuiești împotriva înființării graniței militare (1762—1765)*, SAI, 5(1963), p. 49—66; L. Gyémant, *Un decret imperial din 1795, tipărit în limba română, privind mișcările grănicerilor*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 23(1978), nr. 1, p. 31—36.

³⁸⁸ Al. Grecu (P.P. Panaitescu), *Răscoala țăranilor în Moldova în anii 1563—1564*, S-R, 6(1953), nr. 2, p. 201—213; N. Grigoraș, *Despre răscoala țăranilor moldoveni în vremea domniilor lui Petru Șchiopu (1574—1579 și 1582—1591)*, SCȘ, ist., 11(1960), nr. 2, p. 227—239; idem, *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1630 și răscoala lor*, SCȘ, ist., 1954, nr. 3—4, p. 419—438; idem, *Despre frământările interne din Moldova dintre anii 1629—1633*, SCȘ, ist., 8(1957), nr. 1, p. 230—233; idem, *Marea răscoală populară din Moldova din 1671 și 1672*, SCȘ, ist., 13(1962), nr. 2, p. 209—237; V. Neamțu, *Frământările sociale în orașul Iași*

răscoalele slujitorilor militari, recrutați din rindul țărănimii sau a lefegiilor sud-dunăreni împămîntenți, din deceniile trei și patru ale veacului al XVII-lea ³⁸⁹, dar mai cu seamă marea răscoală a seimenilor și altor categorii militare din 1655, care s-a transformat într-o adevărată răscoală cu caracter popular ³⁹⁰.

Referitor la secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, au fost relevate îndeosebi aspecte din *lupta antifeudală a orașenilor din Țara Românească și Moldova* ³⁹¹.

Cu toată abundența studiilor privind fenomenul luptei de clasă și al existenței unor monografii privind principalele răscoale din Transilvania, totuși lipsa unei lucrări de sinteză asupra acestuia, referitor la cele trei țări române în întreaga perioadă medievală, se face încă simțită.

Continuînd și îmbogățind o veche direcție de cercetare a medievisticii românești, studiile privind *dreptul și justiția medievală* îmbrățișează o arie largă de preocupări, începînd cu cercetarea persistenței vechilor obiceiuri juridice ³⁹² și mai ales a moștenirii adaptate, romane și bizantine ³⁹³, aspecte fundamentale în studierea vechiului drept românesc,

în primele decenii ale secolului al XVII-lea, ASU, Iași, șt. soc., 9(1963), p. 57-69; idem, *Răscoală din Moldova din primăvara anului 1633*, ASU-Iași, șt. soc., 2(1956), nr. 1-2, p. 19-34; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*, SCȘ., Ist., 13(1962), nr. 1, p. 81-104. C. Cihodaru, *Răscoală din anul 1653 din Moldova*, ASU-Iași, Ist., 14(1968), p. 103-109; Cf. și V. Costăchel, *Participarea țăranilor moldoveni la răscoala cazacilor din 1702-1704*, Romanoslavica, 5(1962), p. 131-142.

³⁸⁹ C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, (I), SMIMed, 9(1978), p. 81-83.

³⁹⁰ P. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1961; L. Demény, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Românească*, S-R, 16(1963), nr. 2, p. 307-337; L. Demény-Meșcova, *Relațiile seimenilor cu cazacii în timpul mișcării populare din 1655 în Țara Românească*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 3-17; Lidia A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655. Țara Românească*, București, 1968.

³⁹¹ C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, I-II, S-R, 13(1960), nr. 6, p. 27-45; 14(1961), nr. 3, p. 623-651; idem, *Noi contribuții la istoria luptei țărmăneșilor și orașenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, SAI 4(1962) p. 73-91; idem, *Lupta orașenilor din Cîmpulung-Muscel împotriva asupririi feudale în sec. al XVI-XVIII-lea*, S-R, 15(1962), nr. 4, p. 953-970; Panait I. Panait, *Aspecte din lupta populației bucurestene împotriva regimului turco-fanariot (1716-1821)*, București, 1962; Gh. Duzinchevici, *Date noi asupra răscoalei țărmăneșilor din Iași și asupra sfîrșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)*, S-R, 21(1968), p. 63-88; Cf. și N. Grigoraș, *Frîntîntări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760*, AIIA, Iași, 2(1965), p. 117-141; D. Gh. Ionescu, *Lupta orașenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850)*, SAI, 8(1966), p. 83-103.

³⁹² Val. Al. Georgescu, *La place de la coutume dans le droit des états féodaux roumains de la Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, RRH, 6(1967), nr. 4, p. 553-586; Valeriu Șotropa, *Coutumes preroumaines dans l'ancien droit roumain*, RRH, 19(1980), nr. 1, p. 3-20.

³⁹³ G. Spulber, *Basiliques et Coutume Roumaines (Etudes de droit byzantin)*, Acad. Roumaine, Bulletin de la Section Historique, 26(1945), nr. 1, p. 54-138; Al. Grecu (P.P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, S-R, 7(1954), nr. 4, p. 215-228; N. Smochină, *Le „Procheiros Nomos” de l'empereur Basile (867-869) et son application chez les Roumains aux XIVe siècle*, Balkan Studies, 9(1968), nr. 1, p. 167-208; Vl. Hanga, *Le droit romano-byzantin a-t-il été reçu dans les Principautés Roumaines?*, RRH, 9(1971), nr. 2, p. 237-255; V. Șotropa, *L'influence romaine dans l'ancien droit roumain*, în *Recherche sur l'histoire des institutions et du droit*, București, 1(1977), p. 73-82.

ilustrate mai cu seamă prin lucrările lui Valentin Al. Georgescu³⁹⁴, Gh. Cronț³⁹⁵ și G. Fotino³⁹⁶.

În vederea unei cercetări monografice au fost studiate pe baza unei bogate documentări *diversele laturi ale justiției medievale* în țările române. Astfel, au fost tratate judecata domnească (Val. Al. Georgescu și P. Strihan)³⁹⁷, rolul juridic al sfatului domnesc (N. Grigoraș)³⁹⁸, al adunării stărilor (Val. Al. Georgescu)³⁹⁹ și judecata prin „glasul poporului” (Maria Holban)⁴⁰⁰. Subliniindu-se și pe linie juridică unitatea de obiceiuri și tradiții a poporului român, s-a relevat practica românilor dobrogeni, supuși otomani, de a apela în secolul al XVIII-lea la instanțele de judecată din Țara Românească⁴⁰¹, ca și folosirea de către românii din cele trei țări românești a acelorași pravile⁴⁰².

³⁹⁴ Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain, în *Mélanges Philippe Meylan*, II, Lausanne, 1963, p. 61–87; idem, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavies et Valachie)*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1959, p. 373–394; idem, *Trăsăturile generale și izvoarele Codului Calimah*, S–RI, 13(1960), nr. 4, p. 73–106; idem, *Protimisul în Manualele de legi din 1765, 1766 și 1777 ale lui M. Fotino*, SMIMed., 5(1962), p. 287–393; idem, *Cteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711–1821)*, S–RI, 18(1965), nr. 1, p. 49–73; idem, *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XVe–XIXe siècles). Contribution à l'étude de la réception du droit byzantin en Roumanie*, RESEE, 6(1968), nr. 4, p. 625–638; 7(1969), nr. 2, p. 335–365; idem, *Contribution à l'étude de la réception du „Nomos Georgicos” dans les Principautés danubiens*, Byzantina, 1, Salonic, 1969; idem, *Contribution à la réception du droit romano-byzantin en Moldavie. Le Manuel d'Andronachi Donici*, în *Études offertes à J. Macqueron*, Aix-en-Provence, 1970; idem, *Le droit romain de Justinien dans les Principautés danubiens au XVIIIe siècle*, SC, 12(1970), p. 221–223; 13(1971), p. 206–239; idem, *Remarques sur la publication des sources byzantines de l'histoire de l'ancien droit roumain (XIVe–XIXe ss.)* în *Études byzantines et post-byzantines*, I, București, 1979, p. 95–116.

³⁹⁵ *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646*, S–RI, 11(1958), nr. 5, p. 33–59; idem, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652*, S–RI, 13(1960), nr. 1, p. 57–82; idem, *Pravila de la Govora din 1640*, S–RI, 14(1961), nr. 5, p. 1211–1226; idem, *Le droit byzantin en Roumanie*, Balkan Studies, 7(1966), nr. 7, p. 186–193; idem, *Les nouvelles de Léon le Saxe dans les Pays Roumains*, RRH, 6(1967), nr. 5, pp. 717–729; idem, *L'Eclouge des Isauriens dans les Pays Roumains*, Balkan Studies, 9(1968), nr. 2, p. 359–374; idem, *La réception du droit romano-byzantin dans les Pays Roumains. L'oeuvre rédigée par Michel Fotino à Bucarest entre 1765–1777*, NEH, 4(1970), p. 133–138; idem, *Influențe romano-bizantine în dreptul românesc din epoca fanariolă*, S–RI, 26(1973), nr. 2, p. 339–347.

³⁹⁶ *Influența bizantină în vechiul drept românesc*, în *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972, p. 73–91.

³⁹⁷ *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, I^a. Organizarea judecătorească (1611–1740), București, 1979.

³⁹⁸ *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, SCȘ. Ist., 12 (1961), nr. 1, p. 133–144.

³⁹⁹ *L'assemblée d'États ou la grande assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, RRH, 5(1966), nr. 5, p. 781–808; idem, *L'assemblée d'États comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, Anciennes Pays et Assemblées d'États, 48(1969).

⁴⁰⁰ *Despre ostindiri la moarte prin „glasul poporului” sub Despot*, S–RI, 22(1969), nr. 6, p. 1155–1163.

⁴⁰¹ T. Mateescu, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Țării Românești (sec. al XVIII-lea)*, SMIMed., 9(1978), p. 125–131.

⁴⁰² N. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova*, MA, 7(1962), nr. 9–12, p. 686–710. Cf. și Al. Herlea, *Relations de droit entre les Pays Roumains aux XIVe–XVIIIe siècles*, RRH, 10(1971), nr. 5, p. 835–843.

În privința Transilvaniei ⁴⁰³, unde de altfel „legea românilor” (*jus valachorum*) a dăinuit cu o remarcabilă persistență în cursul evului mediu (I.N. Floca) ⁴⁰⁴, în ciuda introducerii de către regalitatea maghiară a unui sistem străin și adesea abuziv de judecată, relevat în studiile Mariei Holban ⁴⁰⁵, au fost cercetate cu bune rezultate o seamă de *instituții cu caracter juridic*, cum ar fi cea a „biloților” din veacurile XII–XIII, similară bailor din Italia și Franța (Al. Herlea) ⁴⁰⁶, capitlul de la Oradea (S. Columbeanu și O. Velescu) ⁴⁰⁷, locurile de adevărire (Fr. Pall) ⁴⁰⁸, forul dominal (A. Kiss) ⁴⁰⁹, judecătoriile urbariale (J. Kovacs) ⁴¹⁰, instituțiile scaunale (A. Pál-Antal) ⁴¹¹, teritoriale (Șt. Meteș) ⁴¹², instanțe de judecată domeniiale (L. Ursuțiu) ⁴¹³ sau ale orașelor săsești (G.H. Tontsch) ⁴¹⁴.

Relevind conținutul social al justiției medievale (T. Voinea) ⁴¹⁵, alți cercetători au studiat diferite *aspecte ale procesului de judecată*: ordaliile (I. Sabău ⁴¹⁶, Val. Al. Georgescu ⁴¹⁷), jurătorii (Gh. Cronț ⁴¹⁸, C.C. Giurescu ⁴¹⁹), martorii (Al. Cazangiu) ⁴²⁰, autoritatea hotărârilor judecătorești (Ov. Sachelarie) ⁴²¹, pedepsele (V. Costăchel ⁴²², T. Voinea ⁴²³).

⁴⁰³ Cf. T. Onișor, *Forme de organizare statală în trecutul Transilvaniei. Studii de istoria dreptului*, Observatorul social-economic, 11(1944), nr. 4–6, p. 521–567.

⁴⁰⁴ *Legea românilor (jus valachorum), și legislația de stat din Transilvania în epoca voievodatului și principatului*, MA, 7(1962), nr. 7–8, p. 520–528.

⁴⁰⁵ *Deposedări și judecăți în Hațeg în vremea Angevinilor*, S–RI, 13 (1960), nr. 5, p. 147–163; idem, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378)*, SMIMed., 5(1962), p. 57–131.

⁴⁰⁶ *Une institution peu connue: le „bilot”, în Recherches sur l’histoire des institutions et du droit*, București, 1(1977), p. 47–56.

⁴⁰⁷ *Registrul de la Oradea, un important document transilvănean din secolul al XIII-lea*, SAI, III(1961), p. 25–56.

⁴⁰⁸ *Contribuții la problema locurilor de adevărire din Transilvania medievală (sec. XIII–XV)*, SMIMed., 2 (1957), p. 391–405.

⁴⁰⁹ *Forul dominal în Transilvania*, RA, 12(1969), nr. 2, p. 59–70.

⁴¹⁰ *Despre activitatea așa-numitelor „judecătorii urbariale”*, AMN, 2(1965), p. 465–478.

⁴¹¹ *Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale*, RA, 10(1967), nr. 2, p. 129–146.

⁴¹² *Cercetări și sentințe judecătorești privitoare la românii din ținutul Cetății de Piatră (Chioaru) în sec. al XVII-lea (1661)*, RA, 7(1946), nr. 1, p. 10–56.

⁴¹³ *Foruri de judecată, judecăți, gloabe pe domeniu Gurghiu între anii 1652–1715*, AMN, 9(1972), p. 195–203.

⁴¹⁴ *Dispozițiile penale ale statutelor municipale săsești din anul 1583*, Studia BB, jurispr., 17(1972), p. 81–100.

⁴¹⁵ *Le contenu social de la justice pénale en Valachie aux XIVe–XVIIIe siècles*, RRH, 9(1970), nr. 6, p. 953–962.

⁴¹⁶ *Judecata probei fierului roșu în Transilvania feudală*, SRIR, 1(1954), p. 625–640.

⁴¹⁷ *L’ordalie dans l’ancien droit roumain*, Revue d’Histoire du Droit, 51 (1973); idem, *Ordalia în vechiul drept românesc*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 306–316.

⁴¹⁸ *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșii. Jurătorii*, București, 1969.

⁴¹⁹ *Le jugement par les conjureurs dans les Pays Roumains*, în *Festschrift für Pan I. Zepos*, Köln, 1973, p. 433–479.

⁴²⁰ *Istoricul probei cu martori*, Justiția Nouă, 13 (1957), p. 1040–1050.

⁴²¹ *Autoritatea hotărârilor judecătorești în vechiul drept românesc*, SMIMed., 7(1974), p. 243–250.

⁴²² *„Golovničestvo” v rumânskom obyčnom prave*, NEH, 4(1970), p. 71–82.

⁴²³ *Surghiunul*, SMIMed., 7(1974), p. 251–258.

Au fost cercetate de asemenea atribuțiile juridice ale clerului⁴²⁴, normele de drept bisericesc cuprinse în legiuirile laice⁴²⁵ și norme laice cuprinse în legile bisericești⁴²⁶.

Rezultate notabile au fost obținute și în privința reconstituirii unor alte aspecte ale vechiului drept și ale instituțiilor în țările române, cum ar fi : dreptul de ctitorie (Gh. Cronț)⁴²⁷, de preemțiune (Val. Al. Georgescu)⁴²⁸ și succesoral (G. Fotino)⁴²⁹, căsătoria și condiția juridică a femeii (Anicuța Popescu⁴³⁰, G. Fotino⁴³¹), privilegiul masculinității (Ov. Sachelarie)⁴³², sau regimul supușilor otomani în țările române (M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁴³³, M.A. Mehmed⁴³⁴). O realizare de prestigiu, aflată în procesul de tipărire, lucrarea colectivă *Istoria statului și a dreptului în România*, va constitui așadar încununarea firească a unor stăruitoare eforturi de cercetare în domeniul istoriei justiției și a dreptului.

În sfera vastă a istoriei politice, cercetările bazate pe o substanțială lărgire a bazei documentare față de perioada dinainte de 1944, au dus la unele rezultate remarcabile, concretizate în abordarea unei problematice extrem de variate, acoperind aproximativ întinderea unui mileniu. Ca adevărate făgașe în fluxul cercetărilor s-au vădit însă unele direcții prioritare, care au grupat în jurul lor numeroase teme conexe. Astfel de direcții de investigare au fost : lupta țărilor române pentru apărarea independenței în veacul al XV-lea, apoi pentru redobândirea acesteia sau pentru menținerea statutului de autonomie față de Imperiul otoman în secolele următoare, relevarea legăturilor dintre țările române și a relațiilor externe ale

⁴²⁴ S. Marinescu, *Competența și atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV—XVIII*, BOR, 88(1970), nr. 7—8, p. 796—811 ; idem, *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul nostru*, MO, 23(1971), nr. 9—10, p. 691—709 ; Ov. Sachelarie, *Rolul clericilor la facerea diatelor în vechiul nostru drept*, GB, 29 (1970), nr. 5—6, p. 539—554 ; Gh. Cronț, *Justiția bisericească din Moldova și Țara Românească în secolele XIV—XVIII*, MMS, 51 (1975), nr. 3—4, p. 258—274.

⁴²⁵ Tr. Valdman, *Principalele probleme de drept bisericesc cuprinse în vechil legiuri ale Țării Românești*, GB, 33 (1974), nr. 3—4, p. 270—284.

⁴²⁶ S. Marinescu, *Dispositions de droit laïque dans les „Capete de poruncă” (Règles à suivre) de 1714, Recherches sur l'histoire des institutions et du droit*, București, 1 (1977), p. 57—66.

⁴²⁷ *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova, Constituirea și natura juridică a funcțiilor în evul mediu*, SMIMed., 4(1960), p. 77—116.

⁴²⁸ *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisii în Țara Românească și Moldova*, București, 1965.

⁴²⁹ *Vechiul drept succesoral românesc*, în *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972, p. 92—151.

⁴³⁰ *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea*, S—RI, 23 (1970), nr. 1, p. 55—80.

⁴³¹ *Studiu asupra situației femeii în vechiul drept românesc*, în *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972, p. 56—72.

⁴³² *Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XVII-lea*, S RI, 23 (1970), nr. 3, p. 493—499.

⁴³³ *Despre regimul supușilor otomani în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, S—RI, 14 (1961), nr. 1, p. 87—114.

⁴³⁴ *Despre dreptul de proprietate al supușilor otomani în Moldova și Țara Românească în sec. XV—XVIII*, CI, 3 (1972), p. 68—81.

acestora, în sfârșit, analiza politicii interne și externe a unor domnitori de seamă din trecutul neamului.

Dacă în deceniile cinci și șase efortul de investigare al istoricilor medievali s-a concentrat în bună măsură asupra aspectelor economice și sociale ale istoriei țărilor române, relativ mai puțin cercetate în trecut, fără a neglija însă cu totul istoria politică, în următoarele două decenii aceasta din urmă intră tot mai mult în atenția istoricilor, asigurând astfel în chip firesc dezvoltarea armonioasă a medievalisticii românești.

O direcție însemnată de cercetare în domeniul istoriei politice a constituit-o alcătuirea de sinteze și monografii cuprinzătoare privind unele țări românești sau părți ale acestora. Deși preocupări în această direcție, îndeosebi în ceea ce privește istoria Transilvaniei, s-au vădit și mai înainte⁴³⁵, impulsionarea cercetărilor în acest domeniu a venit din necesitatea aprofundării cunoștințelor în vederea elaborării volumelor doi și trei ale tratatului de *Istoria României*. Astfel a apărut volumul întâi *Din istoria Transilvaniei* (București, ed. I—III, 1960—1963) care tratează întreaga epocă medie⁴³⁶ și ulterior volumul al treilea *Din istoria Dobrogei*, care reconstituie istoria dobrogeană între secolele VII—XIV (I. Barnea, Șt. Ștefănescu)⁴³⁷. La acestea s-au adăugat o seamă de lucrări îmbrățișând o perioadă mai lungă sau mai scurtă din epoca medievală, referitoare la Transilvania (C.C. Giurescu⁴³⁸, Șt. Pascu⁴³⁹), Maramureș (R. Popa)⁴⁴⁰, Țara Românească (Șt. Ștefănescu⁴⁴¹, Dinu C. Giurescu⁴⁴²), Oltenia (Ș. Papacostea)⁴⁴³, Moldova (Șt. S. Gorovei⁴⁴⁴, N. Grigoraș⁴⁴⁵), și Dobrogea (Adrian Rădulescu și Ion Bitoleanu)⁴⁴⁶, unele având un caracter monografic, și aducând astfel un spor însemnat de informații referitoare la aproape întreg teritoriul țării.

Problemele *relațiilor politice dintre țările române* și a *relațiilor lor externe*, au constituit un domeniu prioritar de investigare pentru numeroși cercetători. Astfel, P.P. Panaitescu⁴⁴⁷ și Șt. Pascu⁴⁴⁸ au înfățișat puncte de vedere și premise privind acțiunile de unificare politică a țărilor române

⁴³⁵ St. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești (1541—1691)*, Cluj, 1948.

⁴³⁶ Autorul acestei părți: St. Pascu, iar pentru perioada destrămării feudalismului, în colaborare cu St. Imreh și Al. Neamțu).

⁴³⁷ *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971 (*Din istoria Dobrogei*, II).

⁴³⁸ *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967 (traduceri în franceză, engleză, germană spaniolă, rusă, maghiară).

⁴³⁹ *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, II, Cluj-Napoca, 1972—1979.

⁴⁴⁰ *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

⁴⁴¹ *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970.

⁴⁴² *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973.

⁴⁴³ *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971.

⁴⁴⁴ *Mușatinii*, București, 1976.

⁴⁴⁵ *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978.

⁴⁴⁶ *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979.

⁴⁴⁷ *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 55—93.

⁴⁴⁸ *Premisele unității politice a românilor*, *Apulum*, 7 (1969), p. 41—60; idem, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 9—46.

în cursul întregii perioade feudale, acțiuni bazate pe tradiții și forme unitare de viață politică, care au reținut și atenția altor istorici ⁴⁴⁹.

Deși aspecte ale *relațiilor politice dintre țările române* în evul mediu nu lipsesc din mai toate studiile privitoare la politica externă a acestora, unele lucrări abordează în chip special momente ale relațiilor între Moldova și Țara Românească (C.A. Stoide) ⁴⁵⁰, sau dintre Moldova și Transilvania (I. Sabău) ⁴⁵¹ în vremea lui Ștefan cel Mare, ale legăturilor politice și militare dintre Moldova lui Petru Rareș și Transilvania (Fr. Kiss ⁴⁵², R. Constantinescu ⁴⁵³), relațiile politice dintre cele trei țări române în vremea lui Ioan de Hunedoara (Fr. Pall) ⁴⁵⁴ sau în perioada 1526—1593 (Șt. Andreescu) ⁴⁵⁵, și în chip firesc acordă un loc însemnat unirii politice a țărilor române în vremea lui Mihai Viteazul (P.P. Panaitescu ⁴⁵⁶, Șt. Pascu ⁴⁵⁷, An. Pippidi ⁴⁵⁸) privită ca o *Restitutio Daciae* (Șt. Ștefănescu) ⁴⁵⁹, în lumina relațiilor marelui domn cu Moldova (C. Rezachevici) ⁴⁶⁰ și Transilvania (I.I. Nistor ⁴⁶¹, Șt. Pascu ⁴⁶²).

În cadrul secolului al XVII-lea au fost puse în lumină momentele cele mai semnificative ale relațiilor politice dintre țările române: în vremea lui Radu Șerban (C. Rezachevici) ⁴⁶³, Vasile Lupu (Al. Ligor) ⁴⁶⁴,

⁴⁴⁹ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 105—134; I.D. Suciu, *Aspecte al unității poporului român în secolele XIV—XV*, S—RI, 22 (1969), nr. 6, p. 1065—1076; idem, *Contribuții la cunoașterea unității poporului român în evul mediu*, Zirlidava, 8 (1977), p. 61—87; M.D. Vlad, *Din lupta poporului român pentru unitate politică în evul mediu*, Anale, 24(1978), nr. 3, p. 63—79.

⁴⁵⁰ *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 1, p. 59—73.

⁴⁵¹ *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 219—241.

⁴⁵² *Poseziuni moldovenești în Transilvania (sec. XV—XVI)*, SAI, 30 (1975), p. 13—24.

⁴⁵³ *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978.

⁴⁵⁴ *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, S—RI, 16 (1963), nr. 5, p. 1049—1072; idem, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiltei și problema ajutorării Bizanțului*, S—RI, 18 (1965), nr. 3, p. 619—638; idem, *De nouveau sur l'action de Janco de Hunedoara (Hunyadi) en Valachie pendant l'année 1447*, RRH, 15 (1976), nr. 3, p. 447—463.

⁴⁵⁵ *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980; idem, *Legăturile politice între Țara Românească și Moldova (1574—1593)*, RI, 32 (1979), nr. 7, p. 1235—1255.

⁴⁵⁶ *L'Union des Pays Roumains sous le règne de Michel le Brave*, RRH, 4 (1965), nr. 3, p. 427—440.

⁴⁵⁷ *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, București, 1973.

⁴⁵⁸ *La Résurrection de Byzance ou l'unité politique roumaine: l'option de Michel le Brave*, RESEE, 13 (1975), nr. 3, p. 367—378.

⁴⁵⁹ *Michel le Brave „Restitutor Daciae”*, RRH, 7 (1968), nr. 6, p. 899—913.

⁴⁶⁰ *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, redactori coordonatori P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, București, 1975, p. 51—73.

⁴⁶¹ *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, 1 noiembrie 1599—19 august 1601*, AAR, M.S.I., S. III, t. 28 (1947), p. 447—542.

⁴⁶² *Mihai Viteazul și Transilvania*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, p. 11—24.

⁴⁶³ *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, RRH, 11 (1972), nr. 5, p. 761—772.

⁴⁶⁴ *Din legăturile Moldovei cu celelalte țări române în vremea domniei lui Vasile Lupu*, RI, 31 (1978), nr. 3, p. 432—444.

precum și la mijlocul veacului, raporturi care au condiționat îndelungatele domnii ale lui Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Rákóczi I (C. Șerban)⁴⁶⁵.

Cercetarea *relațiilor externe ale țărilor române* continuă direcții de investigare cu vechi tradiții în medievistica românească, sau deschid perspective noi de cunoaștere în acest domeniu. Din prima categorie fac parte studiile privind *relațiile româno-bizantine*, cu deosebită privire asupra istoriei ducatului bizantin al Paristrionului (N. Bănescu)⁴⁶⁶ și a raporturilor generale ale Bizanțului cu țările române, îndeosebi în veacul al XV-lea (Al. Elian)⁴⁶⁷, lucrările de referință ale lui Eugen Stănescu asupra relațiilor Bizanțului cu ținuturile românești de la Dunărea de Jos în secolele IX—XV⁴⁶⁸, contribuțiile lui Șt. Ștefănescu⁴⁶⁹, I. Barnea⁴⁷⁰, P. Diaconu⁴⁷¹, R. Șt. Ciobanu⁴⁷² și M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁴⁷³ la relațiile Dobrogei cu Bizanțul, cele ale lui Fr. Pall referitoare la încercarea de ajutorare a Bizanțului de către Ioan de Hunedoara⁴⁷⁴ sau cele ale lui V. Spinei privind raporturile moldo-bizantine în lumina cercetărilor arheologice⁴⁷⁵, la care se adaugă sublinierea influenței bizan-

⁴⁶⁵ *Relațiile politice dintre țările române la mijlocul secolului al XVII-lea*, RI, 31 (1978), nr. 11, p. 1939—1956.

⁴⁶⁶ *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946.

⁴⁶⁷ *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, Byzantino-slavica, Praga, 19 (1958), nr. 2, p. 212—225; idem, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97—179; idem, *Byzance et les Roumains à la fin du Moyen-Âge*, în *The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1967, p. 195—203; idem, *România despre bizantinii despre români*, în *Lumea Bizanțului*, București, 1972, p. 144—152.

⁴⁶⁸ *Les „mixto-barbares” du Bas Danube au XIe siècle*, NEH, 3 (1965), p. 45—51; idem, *La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié du XIe siècle*, Zbornik radova Vizantologskog Instituta, Beograd, 11 (1966), p. 49—73; idem, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X—XII, și sensul lor istoric*, SCIV, 19 (1968), nr. 3, p. 469—492; idem, *Beiträge zur Paristrion Frage. Betrachtungen über das Stadtwesen des Gebietes zwischen Donau und Mer in den X—XII Jahrhundert*, East European Quarterly, 4 (1970), nr. 2, p. 119—140; idem, *Byzance et les Pays Roumains aux IXe—XVe siècles*, în *XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 1971, Rapport, IV, p. 7—47 (*Actes...*, I, București, 1974, p. 393—431).

⁴⁶⁹ *Bysanz und die Dobrudscha in der zweiten Hälfte des 14^{en} Jahrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobrudscha*, in *Byzantinische Beiträge*, Berlin, 1964, p. 239—255.

⁴⁷⁰ *Relațiile dintre așezarea de la Bisericuța-Garvăn și Bizanț în secolele X—XII*, SCIV, 9 (1953), nr. 3—4, p. 641—671; idem, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas Danube du Xe au XIIe siècles*, NEH, I (1955), p. 169—180.

⁴⁷¹ *Vasile Apokapes și Nikiphor Botaneiates katepani la Dunărea de Jos*, SCIV, 20 (1969), nr. 3, p. 437—451.

⁴⁷² *Problema stăpînirii bizantine în nordul Dunării în secolele IX—XI*, Pontica, 5 (1972), p. 381—400.

⁴⁷³ *La Seigneurie de Dobrotiști, fief de Byzance*, în *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 1971, II, București, 1975, p. 13—20; p. 13—20; idem, *Formarea despotatului lui Dobrotiști*, Peuce, 4 (1973—1975), p. 233—245.

⁴⁷⁴ *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, Byzantinoslavica, Praga, 30 (1969), n. 1, p. 119—126.

⁴⁷⁵ *Les relations de Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du IIe millénaire à la lumière des sources archéologiques*, Dacia, 19 (1975), p. 265—276.

tine asupra instituțiilor statelor feudale românești (Val. Al. Georgescu ⁴⁷⁶, Răzvan Theodorescu ⁴⁷⁷).

Din aceeași categorie fac parte și studiile privind *relațiile româno-bulgare* în preajma și în vremea celui de al doilea țarat bulgar (N. Bănescu ⁴⁷⁸, P.P. Panaitescu ⁴⁷⁹), cit și cele care privesc aceste relații în secolele următoare (P. Constantinescu-Iași ⁴⁸⁰, Șt. Ștefănescu ⁴⁸¹, Tr. Ionescu-Nișcov ⁴⁸², Al. Vianu ⁴⁸³ și C. Velichi ⁴⁸⁴).

Prezentă în preocupările istoricilor noștri a fost și studierea *legăturilor țărilor române cu Serbia* ⁴⁸⁵, *Raguza (Dubrovnic)* ⁴⁸⁶, *Albania* ⁴⁸⁷ și *Grecia* ⁴⁸⁸, relațiile cu popoarele sud-dunărene ⁴⁸⁹ reprezentând o constantă a istoriei românești în toate timpurile.

⁴⁷⁶ *Byzance et les institutions roumaines, jusqu'à la fin du XVe siècle*, în *XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 1971, *Rapports*, IV, p. 49–80. *idem*, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.

⁴⁷⁷ *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia. În jurul „Despotiei” lui Mircea cel Bătrîn*, SCIA, art. pl., 16 (1969), nr. 12, p. 191–208; și în *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 134–154.

⁴⁷⁸ *Vechiul stat bulgar și țărilor române*, AAR, M.S.I., S. III, t. 29, 1947, p. 261–296 (și în limba franceză); despre *Les frontières de l'ancien Etat bulgare* în „*Mémorial Louis Petit. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*”, București, 1948, p. 4–14.

⁴⁷⁹ *Români și bulgari*, București, 1944; *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile IX–X*, SCIM, 1 (1950), p. 223–236.

⁴⁸⁰ *Despre români și bulgari. Contribuții istorice la prietenia româno-bulgară*, București, 1949.

⁴⁸¹ *Rumyno-bolgarske svotzi v IX–XI vv. i stanovlenie rumynskoi gosudarstvennosti*, Romanoslavica, 9 (1963), p. 531–542; *idem*, *Legături româno-bulgare în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 223–228; *idem*, *Le relations roumano-bulgare entre le XIVe et le XVIIIe siècles*, RRH, 12 (1973), nr. 2, p. 239–244; în colaborare cu D. Anghelov, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social-economică a Bulgariei și Țării Românești în sec. XIII–XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX)*, Studii, I, București, 1971, p. 57–106.

⁴⁸² *Rumanisch-Bulgarische feudale Beziehungen im XIV^{ten} und XV^{ten} (Einrichtungen und mittelalterliche Diplomatie)*, Études Balkaniques, Sofia 5 (1966), p. 177–206.

⁴⁸³ *Frământările feudale din Bulgaria de nord la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în începutul secolului al XIX-lea și ecoul lor în Țara Românească*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX)*, Studii, I, București, 1971, p. 187–251.

⁴⁸⁴ *Activitatea politică a emigrației bulgare din Țara Românească în primele două decenii ale secolului al XIX-lea*, AUB, ist., 11 (1962), p. 27–52; *idem*, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1805–1812*, Romanoslavica, 8 (1963), p. 27–58; *idem*, *România și Renașterea bulgară*, București, 1980, p. 11–70.

⁴⁸⁵ Anca Iancu, *Știri despre români în izvoare istoriografice străbune (secolele XV–XVII) în Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 7–41; Ion Radu Mircea, *Relations culturelles Roumano-Serbes au XVIe siècle*, RESEE, 1 (1963), nr. 3–4, p. 377–419 (relații diverse).

⁴⁸⁶ P.P. Panaitescu (Al. Grecu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV–XVIII)*, S-RI, 2 (1949), nr. 4, p. 105–124; C. Feneșan, *Raguza (Dubrovnik) și Banatul în prima jumătate a secolului al XV-lea*, RA, 56 (1979), nr. 2, p. 186–191.

⁴⁸⁷ Fr. Pall, *Skanderbeg et l'ancu de Hunedoara*, RESEE, 6 (1968), nr. 1, p. 5–21; *Studia Albanica*, Tirana, 5 (1968), nr. 1, p. 103–117.

⁴⁸⁸ Em. Vîrtosu, *Nou despre Riga Veleslinul*, R. Ist., 32 (1946), p. 92–114; *idem*, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, SMI Med., 5 (1962), p. 529–582; Ariadna Camariano-Cioran, *Contributions aux relations Roumano-Chypriotes*, RESEE, 15 (1977), nr. 3, p. 493–508.

⁴⁸⁹ V. Georgescu, *Relațiile țărilor române cu popoarele sud-dunărene (1300–1800)*, în *România în sud-estul Europei. Culegere de studii*, București, 1979, p. 9–28.

Pe lângă o bogată istoriografie privitoare la diferite momente ale *relațiilor româno-ruse*⁴⁹⁰ și *româno-ucrainiene*⁴⁹¹, în evul mediu, acestora li s-a închinat și o temeinică prezentare istorică și bibliografică datorată lui G. Bezviconi⁴⁹², în vreme ce o documentată cercetare monografică, care poate fi socotită model în acest gen de lucrări, a fost consacrată de M.P. Dan *legăturilor româno-cehoslovace* în secolele XIII—XVI⁴⁹³.

Rezultate notabile au fost obținute și în cercetarea *relațiilor Țărilor române cu Polonia*. Pe baza unei substanțiale reînnoiri a surselor documentare, pe lângă numeroasele studii care tratează acest aspect în cadrul politicii externe a domnilor români, o seamă de lucrări, referitoare la veacu-

⁴⁹⁰ I.A. Stolanovici, *Contribuția Rusiei în lupta pentru independența poporului român*, București, 1944, idem, *Relațiile lui Petru Rareș cu Rusia*, București, 1946; D.P. Bogdan, *Între români și ruși I. Legături și influențe pînă la 1721*, ARS, ist., 2 (1946), p. 262—273; 3 (1947), p. 813—824; idem, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721—1751)*, SMIMed., 2 (1959), p. 345—389; I. Ceban, *Despre legăturile dintre Moldova și statul moscovit în sec. XV—XVIII*, ARS, ist. 1 (1946), p. 76—84; A. Boldur, *Expediția de la Prut din 1711*, SCȘ, ist., 19 (1946), p. 47—86; A. Popovici, *Ștefan cel Mare și relațiile cu Rusia*, București, 1946; Rodica Ciocan, *Contribuții la studiul relațiilor lui Ștefan cel Mare cu Ivan al III-lea, în Studiul și comentariul de istorie și lingvistică*, București, 1947, p. 125—136; P.P. Panaitescu (Al. Grecu), *Despre începuturile relațiilor româno-ruse*, S-RI, 3 (1949), nr. 2—3, p. 95—101; idem, *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711, 250 de ani de la încheierea lui*, S-RI, 14 (1961), nr. 4, p. 897—917; Tr. Ionescu-Nișcov, A. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia*, S-RI, 9 (1956), nr. 5, p. 107—116; idem, *Relațiile politice dintre Moldova și Rusia în timpul lui Vasile Lupu*, în *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 14—41; V. Cosăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare, în Studiul cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 169—202; P. Constantinescu-Iași, *O prietenie de veacuri. Scurt istoric al relațiilor dintre popoarele român și rus*, București, 1957; idem, *Problema studierii relațiilor româno-ruse și româno-sovietice, în Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, București, 1958, p. 12—13; C. Șerban, *Relațiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735—1739*, ARS, ist., 1956, nr. 4, p. 113—133; idem, *Legăturile stolnicului Constantin Cantăuzino cu Rusia*, SAI, 2 (1957), p. 237—254; Al. (S) Vianu, *Din lupta poporului român pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței (Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, S-RI, 6 (1953), nr. 2, p. 65—95; idem, Considerații asupra activității administrației ruse în țările române (1769—1774)*, SMIMed., 1 (1956), p. 233—244; idem, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul ruso-austro-turc (1787—1792)*, ARS, ist., 10 (1956), nr.3, p. 97—111; idem, *Cu privire la relațiile lui Mihail Racoviță, ale spătarului Constantin Gavriliță și ale serdarului Lupu Anastase cu rușii*, ARS, ist., 16 (1962), p. 104—127; idem, *Cîteva date privitoare la emigrarea străinimii române în secolul al XVIII-lea, în Studiul privind relațiile româno-ruse, III*, București, 1963, p. 57—66; idem, *Din relațiile lui Constantin Ipsilanti cu Rusia (1803)*, AUB, ist., 13 (1964), p. 143—154; I. Focșeneanu, *Tratatul de la Luck în campania țarului Petru I în Moldova (1711)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse, III*, p. 19—55; Al. Andronic, *Români, bulgari, ruși și bizantinii la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al X-lea, Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț*, 1 (1969), p. 207—213.

⁴⁹¹ E. Stănescu, *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, S-RI, 7 (1954), nr. 3, p. 119—144, nr. 4, p. 187—214; M. Dan, *Știri privitoare la istoria ărilor române în cronicile ucrainene*, SMIMed., 2 (1957), p. 205—288; L. Demény-Meškova, *Despre participarea românilor în oastea căzăcească a lui Bogdan Hmelnițki*, S-RI, 16 (1963), nr. 6, p. 1381—1395; idem, *Relațiile semenilor cu cazaci în timpul mișcărilor populare din 1655 în Țara Românească, în Studii privind relațiile româno-ruse, III*, București, 1963, p. 3—17; Tr. Ionescu-Nișcov, *Din istoria relațiilor moldo-ucrainene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, BOR, 83 (1965), nr. 11—12, p. 1083—1096.

⁴⁹² *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962.

⁴⁹³ *Cehti, slăvaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944. Pentru relațiile româno-husite: Tr. Ionescu-Nișcov, *Husitica în istoriografia română*, Romanoslavica, 10 (1964), p. 385—403; cf. și nota nr. 266.

rile XV—XVIII, au fost dedicate exclusiv acestor relații⁴⁹⁴, reflectate de altfel și în articole cu caracter istoriografic⁴⁹⁵.

Cercetarea *relațiilor româno-maghiare*, pînă la 1526, cuprinsă de asemenea în numeroase studii legate de politica externă a domnilor români, înregistrează însă și unele lucrări dedicate în chip deosebit relațiilor amintite⁴⁹⁶. Același lucru se poate spune și despre *relațiile țărilor române*

⁴⁹⁴ P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chiliei*, Romanoslavica, 3 (1958), p. 95—115; idem, *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, Romanoslavica, 4 (1960), p. 225—238; Șt. Ștefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grunwald (15 iulie 1410)*, S-RI, 14 (1961), nr. 1, p. 5—22; Al. Vianu, *La revolte polonoise de 1794 et les Pays Roumains*, RRH, 1 (1962), nr. 2, p. 477—485; I. Petrică, *Relațiile politico-economice între Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, Romanoslavica, 10 (1964), p. 341—357; I. Corfuz, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, Romanoslavica, 1 (1964), p. 315—340; idem, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, RI, 28 (1975), nr. 4, p. 517—540; idem, *Michel le Brave et la Pologne*, RRH, 14 (1975), nr. 3, p. 483—498; Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, Romanoslavica, 17 (1970), p. 525—553; idem, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Reflexion en marge d'un text de Filippo Buonacorsi-Callimachus*, RRH, 11 (1972), nr. 1, p. 3—21; idem, *Țelurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, RI, 27 (1974), nr. 2, p. 257—262; idem, *Ștefan cel Mare și războiul Poloniei cu ordinul teuton (1454—1466)*, RI, 31 (1978), nr. 3, p. 475—479; Veniamin Ciobanu, *Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova (1768—1771)*, AIIA-Iași, 7 (1970), p. 279—290; idem, *Raporturile turco-poloneze și Moldova, de la pacea de la Carlowitz pînă la 1714*, AIIA-Iași, 10 (1973), p. 183—197; idem, *Les relations politiques de la Moldavie avec la Pologne pendant le premier règne de Petru Rareș (1527—1538)*, RRH, 17 (1978), nr. 2, p. 269—290; C. Rezachevici, *Privilegiul de indigenat polon acordate locuitorilor din Țările române*, RI, 28 (1975), nr. 7, p. 1095—1098; idem, *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului, în File din istoria militară a poporului român*, III, București, 1975, p. 38—70 (în colaborare cu D. Căpățîna); idem, *Bătălia de la „Cornul lui Sas”*, SMMIM, 9 (1976), p. 59—70; idem, *Luptele hainului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din Biblioteca Zamoyski*, RI, 32 (1979), nr. 7, p. 1327—1349; Tr. Ionescu-Nișcov, *Un aspect al relațiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, RI, 27 (1974), nr. 12, p. 1747—1763; C.A. Stoide, *Contribuții la cunoașterea relațiilor româno-polone din anii 1683—1684*, AIIA-Iași, 13 (1976), p. 71—91.

⁴⁹⁵ Șt. Ștefănescu, *L'histoire de la Pologne et des relations roumano-polonoises dans l'historiographie roumaine d'après 23 Août 1944*, RRH, 12 (1973), nr. 4, p. 647—672; V. Ciobanu, *Istoriografia românească despre relațiile româno-polone în epoca medie*, RI, 27 (1974), nr. 5, p. 727—736; idem, *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI—XVIII în lumina unor cercetări recente*, RI, 30 (1977), nr. 6, p. 1113—1119.

⁴⁹⁶ Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, Acad. Roumaine, Bulletin de la Section Historique, 28 (1947), nr. 1, p. 67—105; Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, SMIMed., 1 (1958), p. 7—62; I. Pataki, *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, SMIMed., 2 (1957), p. 421—429; R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova*, AUB, ist., 15 (1966), p. 59—64; Ș. Papacostea, *Une épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, RRH, 8 (1969), nr. 6, p. 967—979; idem, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxemburg*, RRH, 15 (1976), nr. 3, p. 421—436; V. Pervain, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, AIIA-Cluj-Napoca, 18 (1975), p. 89—117.

⁴⁹⁷ Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945; C. Gölner, *Beziehungen der rumänischen Wojewoden Radu Șerban, Nicolae Pătrașcu und Gaspar Gratiari zur „Milice Chrétienne”*, RESEE, 6 (1968), nr. 1, p. 71—83; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspects de la crise de la domination des Habsbourg en Transylvanie au début du XVIIe siècle*, NEH, 4 (1970), p. 111—119; idem, *Projets d'organisation de la Transylvanie sous la domination des Habsbourg (1602—1604)*, RRH, 11 (1972), nr. 2, p. 251—264; L. Boicu, *Considérations sur la politique des Habsbourg à l'égard des Principautés Roumaines*, NEH, 4 (1970), p. 157—170; Florentina Cazan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, AUB, ist., 21 (1972), nr. 2, p. 21—36; idem, *Divergența de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, AUB, ist., 23 (1974), nr. 1, p. 15—

cu alte state ale Europei centrale și occidentale: Imperiul romano-german ⁴⁹⁷, Italia ⁴⁹⁸, Anglia ⁴⁹⁹ și Franța ⁵⁰⁰.

Nu au fost uitate nici relațiile cu țările și popoarele din Orient: Persia (Iran) ⁵⁰¹ și semințiile tătare ⁵⁰².

În chip firesc însă, atenția istoricilor români a fost atrasă într-o măsură cu mult mai mare de problemele relațiilor politice ale țărilor române cu Imperiul otoman, cu toate implicațiile acestora, privind caracterul lor istoric, instaurarea, conținutul și regimul dominației otomane în țările române, statutul politic al acestora din urmă față de restul Imperiului otoman, variațiile exploatării lor de către Poartă etc. Multe din aceste aspecte au fost abordate pentru întâia oară în istoriografia ultimilor decenii. Astfel, în urma unei atente cercetări a izvoarelor au fost stabilite caracterul fazei inițiale a relațiilor politice dintre Țara Românească, Moldova și Imperiul otoman, în cursul veacului al XV-lea, dîrza rezistență

23; P. Cernovodeanu, *Transilvania și Războiul de 30 de ani*, SAI, 21 (1973), p. 15—25; Ștefana Simionescu, *Legăturile dintre Stefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor*, RI, 28 (1975), nr. 1, p. 91—98; idem, *Țările române și începutul politicii răsăritene anti-otomane a Imperiului habsburgic (1526—1594)*, RI, 28 (1975), nr. 8, p. 1197—1214; idem, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546)*, RRH, 16 (1977), nr. 3, p. 457—467 cf. și RI, 30 (1977) nr. 1, p. 95—106; idem, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716—1774*, RI, 31 (1978), nr. 9, p. 1599—1624; E. Moisiuc, M. Paicu, *Mihai Viteazul în relațiile cu imperialii*, RA, 52 (1975), nr. 2, p. 178—182; C. Rezachevici, *Mihai Viteazul — de la Praga la Guruslău*, în *Mihai Viteazul și Salajul—Guruslău 375* —, Zalău, 1976, p. 139—168.

⁴⁹⁸ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972; Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Âge*, în *Venezia e il Levanto fino al sec. XV*, Veneția, 1973, p. 599—624; Fr. Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con l'Italia negli anni 1452—1453*, RESEE, 13 (1975), nr. 3, p. 453—478; nr. 4, p. 559—594.

⁴⁹⁹ L. Demény, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974; L. Demény, *Revoluția engleză și Transilvania la mijlocul secolului XVII*, RRSI, 4 (1970), p. 93—112; P. Cernovodeanu, *Lordul Winchilsea și Transilvania. Murturii din 1662 și 1665 în Sub semnul lui Clio*, Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 599—605; idem, *Din lăgăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget între 1693 și 1695*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 513—519.

⁵⁰⁰ Em. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și protecutul unei „republici aristo-democraticești” în Moldova la 1802*, București, 1946; idem, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, S-RI, 18 (1965), nr. 2, p. 403—420; C. Șerban, *Aspecte privind eoul razboaielor napoleoneene în țările române*, SAI, 9 (1967), p. 293—306; Maria Muțiu, *La participation des régiments de gardes-frontières roumains de Transylvanie et du Banat aux compagnes contre Napoléon*, RRH, 9 (1970), nr. 2, p. 291—304; D. Berindel, *Legături și convergențe istorice româno-franceze*, RI, 32 (1979), nr. 3, p. 405—407.

⁵⁰¹ A. Decel, *Din trecutul comun româno-iranian*, S-RI, 24 (1971), nr. 6, p. 1109—1122 (și în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 156—168); An. Pippidi, *Moldova și Persia într-un document italian din 1621*, S-RI, 24 (1971), nr. 6, p. 1123—1125; A. Vaisman, *O pagină glorioasă a prieteniei româno-iraniene: Relațiile politico-diplomatice ale lui Ștefan cel Mare cu șahul turcoman al Persiei: Uzun Hasan*, RRSI, 8 (1973), nr. 1, p. 83—87.

⁵⁰² Bakó Géza, *Invasia tatarilor din anul 1241 în sud-estul Transilvaniei*, Culegere de studii și cercetări, Brașov, 1 (1967), p. 115—120; P.Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeia în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 261—266; A. Decel, *Invasia tatarilor din 1241 42 în finiturile noastre după Djami'ot-Tevarikh a lui Fâzıl ol-lah Râsid od-Din*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 193—208 (și în RRH, 12 (1973), nr. 1, p. 101—121); T. Gemil, *Un yarlıg al hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora către domnul Moldovei Aron Vođa Tiranul*, AIIA-Iași, 11 (1974), p. 245—259; V. Mîhorean, *Răpurturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în secolele XVI—XVIII*, RI, 32 (1979), nr. 6, p. 1069—1095.

armată a țărilor române ⁵⁰³ condiționind, după instaurarea treptată a dominației otomane în Dobrogea ⁵⁰⁴ și în urma unei etape de răscumpărare a păcii, în împrejurări internaționale determinate (P.P. Panaitescu ⁵⁰⁵, Ș. Papacostea ⁵⁰⁶), încheierea unor tratate și legături (A. Decei ⁵⁰⁷, N. Grigoraș ⁵⁰⁸, M.A. Mehmed ⁵⁰⁹, Șt. S. Gorovei ⁵¹⁰), prin care Moldova și Țara Românească intrau în dependența Imperiului otoman în condițiile unei largi autonomii, mai mult, după ce o seamă de state vecine fuseseră transformate în pașalicuri ⁵¹¹.

Cercetările referitoare la prima jumătate a veacului al XVI-lea relevă o înăsprire a relațiilor cu Poarta în primele patru decenii, considerându-se că după 1538 — 1540 — 1541, putem vorbi de instaurarea dominației otomane asupra țărilor române ⁵¹², în limitele menținerii autonomiei tradiționale. Regimul economic al dominației turcești a constituit obiectul unor temeinice studii privind îndeosebi evoluția haraciului și a altor obligații materiale și bănești față de Poartă, până în secolul al XVIII-lea, bazate pe izvoare europene (M. Berza) ⁵¹³ și otomane (M.A. Mehmed ⁵¹⁴,

⁵⁰³ Bogata istoriografie privitoare la aspectele militare ale luptei țărilor române pentru apărarea sau pentru redobândirea independenței lor vor fi tratate într-o lucrare mai amplă, unele mențiuni fiind însă cuprinse și în articolul privind istoria armatei din prezentul volum.

⁵⁰⁴ Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 43—126; R. Șt. Ciobanu, *Lupta domnilor Țării Românești de la Mihail până la Vlad Țepeș — pentru apărarea unității cu Dobrogea (1411—1462)*, M.N., p. 4 (1978), p. 81—91.

⁵⁰⁵ *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, S-RI, 5 (1952), nr. 3, p. 187—198; Cf. și idem, *De ce n-au cucerit turcii țările române, în Interpretări românești*, București, 1947, p. 148—159.

⁵⁰⁶ *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 445—461.

⁵⁰⁷ *Tratatul de pace — Sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, RIR, 15 (1945), nr. 4, p. 465—494 (și în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139).

⁵⁰⁸ *A existat un tratat de pace între Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare?* Iași, 1948. Cf. și idem, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman până la domnia lui Ștefan cel Mare*, RI, 28 (1975), nr. 1, p. 33—49.

⁵⁰⁹ *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, S-RI, 13 (1960), nr. 5, p. 165—177; idem, *La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquerant”*, RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 509—533.

⁵¹⁰ *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 535—544; idem, *1473 — Un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare* AIIA-Iași, 16 (1979), p. 145—149.

⁵¹¹ D.C. Giurescu, *Continuitatea statală la români*, Anale, 24 (1978), nr. 2, p. 88—96. Cf. și I. Ionașcu, *Locul și rolul țărilor române în relațiile internaționale în secolele XII—XIX*, Anale, 22 (1976), nr. 5—6, p. 126—136.

⁵¹² M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, S-RI, 9 (1956), nr. 2—3, p. 107—124; M. Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, S-RI, 17 (1964), nr. 2, p. 311—322; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 103—140; St. Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țările române*, RI, 27 (1974), nr. 3, p. 399—412. Pentru istoriografia din deceniul șase referitoare la atitudinea boierimii față de Poartă, cf. D. Mioc, *Raporturile româno-turcești în sec. XIV—XVIII. Lupta țărilor române împotriva dominațiilor străine*, S-RI, 15 (1962), nr. 6, p. 1494—1495.

⁵¹³ *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XVIII*, SMIMed., 2, (1957), p. 7—47; idem, *Variațiile exploatarei Țării Românești de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, S-RI, 11 (1958), nr. 2, p. 59—71.

⁵¹⁴ *Un document turc concernant le haratch de la Moldavie et de la Valachie du XVe au XVIe siècle*, RESEE, 5 (1967), nr. 1—2, p. 265—274.

M. Guboglu ⁵¹⁵, M. Maxim ⁵¹⁶, T. Gemil ⁵¹⁷), alte cercetări relevând nivelul exploataării economice a țărilor române cu precădere în veacul al XVIII-lea și la începutul celui următor (M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru ⁵¹⁸, A. Camariano-Cioran ⁵¹⁹, M.A. Mehmed ⁵²⁰, Al. Vianu ⁵²¹) și rolul hătișerilor de privilegii în stăvilirea exploataării economice a țărilor române ⁵²².

Studierea regimului politic al dominației otomane a relevat convingător trăsăturile autonomiei politice, sociale și culturale de care s-au bucurat țărilor române în cadrul Imperiului otoman (I. Matei ⁵²³, T. Gemil ⁵²⁴, M. Maxim ⁵²⁵), a evidențiat poziția domnilor români în cadrul raporturilor personale și oficiale cu Poarta de la sfârșitul secolului al XVI-lea (Șt. S. Gorovei) ⁵²⁶ până la începutul veacului al XIX-lea (Em. Virtosu ⁵²⁷, A. Oțetea ⁵²⁸) precum și condițiile aplicării tratatelor din ultimul sfert al secolului XVIII, referitoare la țărilor române (Al. Vianu) ⁵²⁹.

⁵¹⁵ *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte Ottomane jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, Revue des études Islamiques, 1 (1969), p. 49–80.

⁵¹⁶ *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538–1574*, BAIIESEE, 10 (1972), nr. 2, p. 233–261; idem, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire Ottoman durant la période 1540–1573*, BAIIESEE, 12 (1974), nr. 2, p. 367–381; idem, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVI*, RI, 32 (1979), nr. 9, p. 1731–1765; idem, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, AUB, ist., 28 (1979), p. 99–109.

⁵¹⁷ *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*, RI, 30 (1977), nr. 8, p. 1433–1446.

⁵¹⁸ *A propos d'un firman du sultan Mustafa III. Contribution à l'étude des rapports d'économie dirigée turco-roumains au XVIIIe siècle*, Balcania, 7 (1944), nr. 2, p. 363–391; idem, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, SAO, 1 (1957), p. 13–37.

⁵¹⁹ *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (august 141–decembrie 1742)*, S-RI, 14 (1961), p. 939–967.

⁵²⁰ *O condică de firme turcești din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în Moldova (1786–1788)*, S-RI, 15 (1962), nr. 2, p. 405–427; idem, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (O carte de lege – kanunname – în limba turcă)*, S-RI, 20 (1967), nr. 4, p. 691–707.

⁵²¹ *Pierderile suferite de Moldova în anii 1812–1816 la furniturile către Poartă, după datele consulatului Rusiei din Iași, Romanoslavica*, 11 (1965), p. 323–331.

⁵²² Tr. Ionescu, *Hătișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor Dunărene*, SAI, 1 (1956), p. 37–78; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Rolul hătișerifulor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774–1802)*, S-RI, 11 (1958), nr. 6, p. 101–121; Al. Vianu, *Geneza senedului din 1783*, RA, 3 (1960), nr. 1, p. 219–234; idem, *Cu privire la hătișeriful de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, Romanoslavica, ist., 5 (1962), p. 121–130; Fl. Constantin, *Un hătișerif inedit de la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, RA, 8 (1965) nr. 1, p. 203–207.

⁵²³ *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, RESEE, 10 (1972), nr. 1, p. 65–81, 11 (1973), nr. 1, p. 81–95.

⁵²⁴ *Considérations sur les rapports politiques Roumano-Ottomans au XVIIe siècle*, RRH, 15 (1976), nr. 4, p. 653–667.

⁵²⁵ *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, RESEE, 15 (1977), nr. 2, p. 207–232.

⁵²⁶ *O lamurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, RI, 28 (1975), nr. 7, p. 1091–1094.

⁵²⁷ *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman, reflétées par le sceau du prince régnant (XVIIe–XIXe siècles)*, RESEE, 4 (1966), nr. 1–2, p. 197–206.

⁵²⁸ *Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române*, S-RI, 12 (1959), nr. 3, p. 111–120.

⁵²⁹ *Aplicarea tratatului de la Kuciuk Kainargi cu privire la Moldova și Țara Românească (1775–1783)*, S-RI, 13 (1960), nr. 5, p. 71–101.

Cît privește Transilvania, cercetarea regimului politic al dominației otomane a fost întreprinsă în sintezele privitoare la istoria sa, sau în cele generale referitoare la istoria României, amintite deja, și indirect într-o lucrare asupra statutului instituției supreme a țării, voievodatul, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (I. Negoiu)⁵³⁰.

Dacă pînă nu demult în centrul atenției cercetătorilor relațiilor româno-otomane a stat problema reconstituirii tabloului exploatarei economice a țărilor române, în ultima vreme au apărut și alte direcții de investigație în acest domeniu. Astfel, a fost reluat pe o nouă bază documentară studiul „capitulațiilor”, ale căror texte alcătuite în veacul al XVIII-lea, după tradiții istorice, au fost confruntate cu izvoarele epocilor la care se referă, relevîndu-se că aservirea țărilor române față de Poartă, în condiții de autonomie impuse de acestea, nu a intervenit la o dată anume, ci a reprezentat rezultatul unei evoluții a raporturilor româno-otomane (Șt. Ștefănescu)⁵³¹. Pe baza unei noi cercetări îndeosebi a relațiilor economice româno-turce, s-a evidențiat necesitatea unei mai juste aprecieri a acestora, în domeniul legăturilor politice subliniindu-se că în perioada 1683 — 1829 prezenta Imperiului otoman a împiedicat expansiunea altor imperii, astfel încît țările române au putut evita soarta Poloniei (C.C. Giurescu)⁵³².

În atenția istoricilor a stat însă și regimul supușilor otomani pe teritoriul țărilor române în veacurile XV — XVIII (I.R. Mircea⁵³³, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁵³⁴, M.A. Mehmed⁵³⁵), problema colonizării turcilor selgiucizi (strămoșii găgăuților) în Dobrogea (A. Decei)⁵³⁶, dar mai ales cercetarea stăpînirii otomane pe teritoriul raialei Brăila (R.I. Perianu⁵³⁷, I. Corfus⁵³⁸), în Banat și Crișana (I. Totoiu⁵³⁹, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁵⁴⁰, Th. M. Tripea⁵⁴¹, L. Borcea⁵⁴²), în

⁵³⁰ *Transilvania, fără voievodala, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, AUB, Ist., 19 (1970), nr. 2, p. 47—55.

⁵³¹ *Considerații cu privire la natura relațiilor româno-turce și impactul lor asupra dezvoltării istorice a celor doua popoare*, Acad. R. S. România, Mem. Sect. de St. Ist. S. IV, t. 2 (1977), București, 1979, p. 113—119 (versiune în l. franceză, AUB, Ist., 27 (1978), p. 9—16).

⁵³² *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 87—122; cf. și idem, *Sur les relations entre le peuple Roumain et l'Empire Ottoman à travers les siècles*, în VII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 25—29 Eylül, 1970, Ankara, 1973, p. 590—595.

⁵³³ *Sur les circonstances dans lesquelles les turcs sont restés en Valachie jusqu'au début du XVIIe siècle*, RESEE, 5 (1967), nr. 1—2, p. 77—86.

⁵³⁴ *Despre regimul supușilor otomani în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, S-RI, 14 (1961), nr. 1, p. 87—112; idem, *Sur le régime des ressortissants ottomans en Moldavie (1711—1828)*, SAO, 5—6 (1967), p. 143—182.

⁵³⁵ *Despre dreptul de proprietate al supușilor otomani în Moldova și Țara Românească în sec. XV—XVIII*, CI, 3 (1972), p. 68—81.

⁵³⁶ *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 169—192.

⁵³⁷ *Raiaua Brăilei, Noi contribuțiuni*, RIR, 15 (1945), nr. 3, p. 287—333.

⁵³⁸ *Holarul raialei Brăila la 1695*, RIR, 15 (1945), nr. 3, p. 335—342.

⁵³⁹ *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, S-RI, 13 (1960), nr. 1, p. 5—33.

⁵⁴⁰ *Cetatea și orașul Timișoara sub ocupația otomană*, în *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, Timișoara, 1970, p. 59—68.

⁵⁴¹ *Aspecte principale privind istoria pașalcului de la Timișoara*, SAI, 20 (1972), p. 14—27.

⁵⁴² *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul Transilvaniei în secolele XVI—XVII*, Crisia, 4 (1974), p. 191—211.

Dobrogea (M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru ⁵⁴³, T. Mateescu ⁵⁴⁴) și în sud-estul Moldovei (N. Beldiceanu ⁵⁴⁵, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru ⁵⁴⁶).

În plus, o gamă largă de aspecte ale relațiilor politice dintre țările române și Imperiul otoman în evul mediu ⁵⁴⁷, au fost tratate în lucrări referitoare — în ordine cronologică — la : lupta de apărare a Transilvaniei și Banatului între sfîrșitul veacului XIV și începutul veacului XV (Fr. Pall ⁵⁴⁸, G. Gündisch ⁵⁴⁹, I. Hațegan ⁵⁵⁰), la relațiile moldo-otomane în vremea lui Bogdan al III-lea și Ștefan cel Tânăr (T. Gemil ⁵⁵¹, M.D. Ciucă ⁵⁵²), misiunea lui Aloisio Gritti, trimisul lui Suleiman Magnificul în țările române, în vederea supunerii acestora (A. Decei) ⁵⁵³, legăturile româno-otomane între 1574 — 1594 (M. Maxim) ⁵⁵⁴, în vremea lui Mihai Viteazul (A. Decei ⁵⁵⁵, Cristina Rotman ⁵⁵⁶), la începutul secolului al XVII-lea (Cristina Rotman-Bulgaru ⁵⁵⁷, M. Guboglu ⁵⁵⁸, C. Feneșan ⁵⁵⁹) și în cursul aceluiași veac (A. Decei ⁵⁶⁰, T. Gemil ⁵⁶¹) etc.

⁵⁴³ Aspecte ale vieții economice din orașele și ținuturile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII), S-RI, 26 (1973), nr. 1, p. 33—48; idem, Știri despre Babadag în evul mediu, RI, 31 (1978), nr. 3, p. 445—464.

⁵⁴⁴ Ciflicurile din Dobrogea în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, Peuce, 4 (1973—1975), p. 249—272.

⁵⁴⁵ La Moldavie Ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle Revue des Etudes Islamiques, 37 (1969), nr. 2, p. 239—266.

⁵⁴⁶ Date asupra celdăii și orașului Chilia sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII), Peuce, 6 (1977), p. 247—257.

⁵⁴⁷ Cf. M. Berza, Turcs, Empire Ottoman et relations roumano-turques dans l'histoire-mographie moldave des XVe—XVIIe siècles, RESEE, 10 (1972), nr. 3, p. 595—627.

⁵⁴⁸ Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438, AII-Cluj, 1—2 (1958—1959), p. 9—28; idem, Identificarea lui „Captivus Septemcastrensis”, RI, 27 (1974), nr. 1, p. 97—105.

⁵⁴⁹ Incursiunea turcească din 1493 în ținutul Sibiului, S-RI, 14 (1961), nr. 6, p. 1491—1502; idem, Siebenbürgen in der Türkenabwerf 1395—1526, RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 415—443.

⁵⁵⁰ Banatul și începutul luptei antiotomane (1389—1426). Rolul lui Filippo Scolari, RI, 21 (1978), nr. 6, p. 1025—1040; idem, Pavel Chinezu — un conducător al luptei antiotomane, RI, 32 (1979), nr. 10, p. 1889—1913.

⁵⁵¹ Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea. Pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul, AIIA-Iași, 9 (1972), p. 133—143.

⁵⁵² Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea, RI, 31 (1978), nr. 7, p. 1253—1264.

⁵⁵³ Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunt, după unele documente turcești inedite (1533—1534), SMIMed., 7 (1974), p. 101—160.

⁵⁵⁴ Les relations roumano-ottomanes entre 1574—1594, RRH, 16 (1977), nr. 3, p. 469—486.

⁵⁵⁵ Relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul otoman, în Relații româno-orientale, București, 1978, p. 223—245 (din RRH, 14 (1975), nr. 3, p. 457—482), Asupra istoriografiei aspectelor militare ale relațiilor româno-otomane în timpul lui Mihai vom reveni într-o altă lucrare; cf. și unele referințe din paginile următoare privitoare la politica externă a domnilor români.

⁵⁵⁶ Ocupația otomană în Țara Românească în anul 1595: 14/24 august—20/30 octombrie, Apulum, 13 (1975), p. 273—298.

⁵⁵⁷ Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea, RI, 29 (1976), nr. 5, p. 677—696.

⁵⁵⁸ Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea, RA, 8 (1965), nr. 1, p. 213—253.

⁵⁵⁹ Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turcești, AIIA-Cluj-Napoca, 21 (1978), p. 339—378.

⁵⁶⁰ Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite, AIIA-Cluj, 15 (1972), p. 49—84.

⁵⁶¹ La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais du XVIIe siècle (1621—1672), RRH, 12 (1973), nr. 4, p. 687—714.

O altă direcție de cercetare, dacă nu cu totul nouă, însă considerabil reînnoită sub aspect documentar și tematic în perioada de după 1944, este cea a *istoriei diplomației românești* în evul mediu. Deși organizarea activității în acest domeniu și aparatul diplomatic în perioada amintită nu au fost reconstituite decât cu titlul introductiv (D. Berindei)⁵⁶², o primă încercare de a reuni momentele cele mai semnificative ale diplomației românești din epoca lui Basarab I și pînă la 1821, a văzut lumina tiparului în 1966, sub forma unei culegeri de studii datorate lui V. Cîndea, D.C. Giurescu și M. Malița⁵⁶³. Cum în epoca medievală solii erau adesea aleși dintre clerici sau medici, cunoscuți pentru iscusința și știința lor de carte, unii cercetători și-au îndreptat atenția asupra acestor categorii de diplomați⁵⁶⁴. Interferindu-se adesea cu cercetările de politică externă și relații internaționale, alte studii dedicate relațiilor diplomatice ale țărilor române privesc epoca fiilor lui Alexandru cel Bun (N. Grigoraș)⁵⁶⁵, diplomația lui Ioan de Hunedoara (Camil Mureșan)⁵⁶⁶ sau aspecte ale diplomației și aparatului diplomatic în vremea lui Mihai Viteazul⁵⁶⁷.

Din veacul al XVII-lea a fost subliniat rolul domnilor în medierea conflictelor între puterile vecine și rolul diplomatic al stolnicului C. Cantacuzino în relațiile Țării Românești cu Rusia (C. Șerban)⁵⁶⁸. S-a acordat de asemenea atenție relațiilor diplomatice ale lui Constantin Brîncoveanu (P. Cernovodeanu)⁵⁶⁹ și activității unor diplomați ai vremii ca David Corbea sau Meleghie Lungu⁵⁷⁰.

⁵⁶² *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 5–32 (Introducere: *Premisele istorice ale începuturilor diplomației moderne românești*).

⁵⁶³ *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966.

⁵⁶⁴ I. Georgescu, *Ierarhi români soli diplomatici în veacurile XVI–XVII*, ST, 9 (1957), nr. 3–4, p. 262–276; I. Remus, *Un preot cărturar și diplomat*, GB, 28 (1969), nr. 11–12, p. 1218–1222 (popa Mihai, protopopul din Scheil-Brașovului); Al. Constantinescu, C. Bucșan, *Clerici români în misiuni diplomatice (sec. XV–XVII)*, MB, 24 (1974), nr. 1–3, p. 56–64. Cf. și notele 567, 574.

⁵⁶⁵ *Din istoria diplomației moldovenești (1432–1457)*, Iași, 1948. În ciuda titlului este de fapt o lucrare privind în principal relațiile externe în perioada respectivă.

⁵⁶⁶ *The Diplomacy of Iancu de Hunedoara*, Canadian Slavic Studies, 4 (1970), nr. 2, p. 151–161.

⁵⁶⁷ I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia*, AII-Cluj, 5 (1962), p. 111–144; V. Brătulescu, *Danciul Vornicul, tatăl lui Matei Basarab și sol al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, MA, 11 (1966), nr. 1–3, p. 170–175; C. Göllner, *Über die diplomatische Mission des sächsischen Bürgers Marcus Schunckabunck im Dienste Michaels des Tapferen (1597)*, Forschungen, 2 (1959), p. 153–157; idem, *Despre aparatul diplomatic al lui Mihai Viteazul*, AII-Cluj, 9(1966), p. 85–107; P. Cernovodeanu, N. Vățămanu, *Un medic elvețian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563–1602)*, SAI, 9 (1967), p. 65–79; Gh. Cronț, *Episcopul Luca al Buzăului, sol diplomatic al lui Mihai Viteazul*, Apulum, 13 (1975), p. 711–714 (și în MO, 27 (1975), nr. 5–6, p. 357–363); C. Bălan, *Cîteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul în 1597*, RI, 28 (1975), nr. 4, p. 515–526; C. Rezachevici, *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpînirea țărilor române și semnificația ei reală*, Apulum, 13 (1975), p. 341–351.

⁵⁶⁸ *Medierea conflictelor interstatate est europene de către domnii Moldovei în secolul al XVII-lea în Sub semnul lui Clio*, Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 593–598; idem, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, SAI, 2 (1957), p. 237–254.

⁵⁶⁹ *Bucarest. Important centre politique du Sud-Est Européen à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe*, RESEE, 4 (1966), nr. 1–2, p. 147–167.

⁵⁷⁰ Gh. Georgescu-Buzău, *Un diplomat român la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea: David Corbea Ceaușul*, în *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 42–62; St. Metes, *Din relațiile noastre cu Rusia (Frații David și Teodor Corbea din Brașov în slujba po-*

Activitatea diplomatică din secolul al XVIII-lea a fost abordată sub semnul unor legături mai strânse a țărilor române cu Poarta, relevându-se rolul capuchehaielelor (reprezentanți diplomatici) la Constantinopol (A. Camariano-Cioran)⁵⁷¹, cel al domnilor români în cadrul sistemului diplomatic al Porții (A. Oțetea)⁵⁷², dar și încercarea boierilor munteni de a intra în relații diplomatice cu Rusia în timpul războiului ruso-austro-turc din 1735 — 1739 (Al. Vianu)⁵⁷³. La acestea se adaugă studiile lui V. Mihordea privind în ansamblu diplomația românească și agenții ei în veacul al XVIII-lea, în deosebi în legătură cu problemele Poloniei⁵⁷⁴, cum și contribuțiile lui C. Șerban⁵⁷⁵ și P. Cernovodeanu⁵⁷⁶, privind înființarea consulatelor ruse și engleze în țările române la începutul secolului al XIX-lea.

În ultimul deceniu în deosebi, cercetarea aspectelor de *politică internă și externă* în secolele XV — începutul secolului XIX⁵⁷⁷ a cunoscut o anumită intensificare, au apărut câteva monografii științifice închinete unor domnitori, altele fiind pe cale de publicare, unele cercetări documentare sau de sinteză privind în general politica externă a țărilor române în contextul relațiilor internaționale în veacurile XVI (D. Ciurea)⁵⁷⁸, XVII (Fl. Constantiniu⁵⁷⁹, Tahsin Gemil)⁵⁸⁰ și XVIII (V. Mihordea)⁵⁸¹, precum și numeroase contribuții limitate la aspecte de politică internă și externă⁵⁸².

Cu toate acestea lipsesc încă monografiile temeinice pentru activitatea celor mai mulți domnitori români, colecția de popularizare a Editurii

porului român ca luptători contra unirii cu Roma, ca diplomați și scriitori), MA, 5 (1960), nr. 11—12, p. 151—173; N. Corivan, M. Ciolan, *Un boier moldovean în slujba lui Petru I, în Relații româno-ruse în trecut*, p. 63—71.

⁵⁷¹ *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (august 1741—decembrie 1742)*, S-RI, 14 (1961), nr. 4, p. 939—967.

⁵⁷² *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, RA, 3 (1960), nr. 1, p. 49—56.

⁵⁷³ *Din acțiunea diplomatică a Țării Românești în Rusia în anii 1736—1738*, Romano-slavica, 8 (1963), p. 19—26.

⁵⁷⁴ *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, RRH, 9 (1970), nr. 1, p. 43—62; idem, *Les pourparlers de Grigore Al. Ghica, prince regnant de Valachie avec les confédérés Polonais en 1769*, RRH, 4 (1965), nr. 4, p. 681—689; idem, *Participarea diplomatică a Moldovei la aplanarea neînțelegerilor polono-lătare în 1763*, S-RI, 19 (1966), nr. 2, p. 321—342; idem, *Les agents politiques des princes de Moldavie du XVIIIe siècle: Jean Locman et ses fils*, RRH, 6 (1967), nr. 5, p. 765—787.

⁵⁷⁵ *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, SCIM, 2 (1951), nr. 1, p. 61—72.

⁵⁷⁶ *Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa pînă la 1807*, RRSI, 5 (1971), nr. 1, p. 139—162.

⁵⁷⁷ Pentru cercetările privind aceste aspecte, de la formarea statelor feudale Țara Românească și Moldova pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea, cf. nota 168.

⁵⁷⁸ D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, AIIA-Iași, 10 (1973), p. 1—47.

⁵⁷⁹ *De la Mihai Viteazul la Fanarioși: observații asupra politicii externe românești*, SMIMed., 8 (1975), p. 101—135.

⁵⁸⁰ *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, cf. și *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais du XVIIe siècle (1621—1672)*, RRH, 12 (1973), nr. 4, p. 687—714.

⁵⁸¹ *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, RRH, 9 (1970), nr. 1, p. 43—62.

⁵⁸² Multe dintre acestea au fost deja amintite în paginile precedente în legătură cu instituțiile sau relațiile externe ale statului feudal.

Militare „Domnitori și voievozi ai țărilor române” neavînd sarcina de a suplini această lipsă. În plus, acțiunile de politică internă sînt tratate adesea sumar, chiar în lucrările științifice, accentul căzînd pe aspectele militare și de politică externă.

Referitor la perioada dinaintea instaurării dominației otomane, de la sfîrșitul veacului al XIV-lea și pînă spre mijlocul veacului al XVI-lea, cercetările în domeniul amintit s-au ocupat mai cu seamă de domniile lui Vladislav-Vlaicu (Maria Holban⁵⁸³, A.H. Golimas⁵⁸⁴, N. Constantinescu⁵⁸⁵), Mircea cel Bătrîn, căruia P.P. Panaitescu i-a închinat și o interesantă monografie⁵⁸⁶, alté studii privind relațiile externe ale domnului, în deosebi cele cu lumea orientală și Imperiul otoman (D.C. Giurescu⁵⁸⁷, M.M. Alexandrescu-Dăneșca Bulgaru⁵⁸⁸, A. Decei⁵⁸⁹, B. Cîmpina⁵⁹⁰, V. Pervain⁵⁹¹, M.D. Popa⁵⁹²) și în mai mică măsură de domnia lui Alexandru cel Bun (Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea⁵⁹³, Em. Diaconescu, D. Matei⁵⁹⁴) și a fiilor săi Iliaș și Ștefan (N. Grigoraș⁵⁹⁵, L. Șimanschi⁵⁹⁶, Tr. Ionescu-Nișcov⁵⁹⁷).

Un anume interes s-a vădit pentru domnii munteni Mihail I (V. Pervain)⁵⁹⁸, Dan al II-lea (D. Pleșia, St. Andreescu)⁵⁹⁹, Vladislav al II-lea (C.A. Stoide)⁶⁰⁰, dar mai ales pentru Vlad Dracul (V. Ciociltan⁶⁰¹, S. Colum-

⁵⁸³ *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, SMImed., 1 (1956), p. 7–62; cf. și S-RI, 15 (1962), nr. 2, p. 315–347.

⁵⁸⁴ *În legătură cu politica balcanică a lui Vlaicu Vodă și cu data primei emisiuni monetare în Țara Românească*, MO, 22 (1970), nr. 9–12, p. 973–985.

⁵⁸⁵ *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, BMI, 40 (1971), nr. 3, p. 14–23; idem, *Vladislav I 1364–1377*, București, 1979.

⁵⁸⁶ *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.

⁵⁸⁷ *Politica externă a Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 54–75.

⁵⁸⁸ *Les relations du prince de Valachie Mircea l'Ancien avec les émirs Seldjoukides d'Anatolie et leur candidat Musa au trône ottoman*, *Tarih Araştırmaları Dergisi* Univ. D.T.C. Fakültesi, Ankara, 6 (1968), nr. 10–11, p. 113–125.

⁵⁸⁹ *Expediția lui Mircea cel Bătrîn împotriva actnghiilor de la Karinovasi (1393)*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 140–155.

⁵⁹⁰ *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane (1335–1415) în Scrieri istorice*, I, București, 1973, p. 248–361.

⁵⁹¹ *Relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, AIIA Cluj-Napoca, 18 (1975), p. 87–117.

⁵⁹² *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun*, RI, 31 (1978), nr. 2, p. 253–271.

⁵⁹³ *Tratatul de la Lublău (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, S-RI, 17 (1964), nr. 5, p. 1129–1140.

⁵⁹⁴ *Alexandru cel Bun 1400–1432*, București, 1979. Cf. și notele 494, 592.

⁵⁹⁵ *Din istoria diplomației moldovenești 1432–1457*, Iași, 1948.

⁵⁹⁶ *Precizări cronologice privind istoria Moldovei dintre anii 1432–1447*, AIIA-Iași, 7 (1970), p. 69–81.

⁵⁹⁷ *Un aspect al relațiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, RI, 27 (1974), nr. 12, p. 1747–1764.

⁵⁹⁸ *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419–1420*, AIIA-Cluj-Napoca, 19 (1976), p. 55–79.

⁵⁹⁹ *Un épisode inconnu des campagnes du voévode Dan II prince de Valachie*, RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 545–557.

⁶⁰⁰ *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447–1450*, AIIA-Iași, 10 (1973), p. 163–181; idem, *Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447–1450*, AIIA-Iași, 14 (1977), p. 539–558.

⁶⁰¹ *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, RI, 29 (1976), nr. 11, p. 1767–1790.

beanu, R. Valentin ⁶⁰²), și fiul său Vlad Țepeș. Există acum două lucrări cu caracter monografic referitoare la Vlad Țepeș, apărute în același an sub semnăturile lui N. Stoicescu ⁶⁰³ și Șt. Andreescu ⁶⁰⁴ și mai multe lucrări de popularizare cu caracter de sinteză ⁶⁰⁵, precum și o bogată bibliografie referitoare la aceeași temă (C. Rezachevici) ⁶⁰⁶, care sporește an de an ⁶⁰⁷.

Un interes deosebit au stîrnit personalitatea și acțiunile lui Ioan de Hunedoara, concretizat mai cu seamă în lucrările cu caracter de sinteză ale lui Camil Mureșan ⁶⁰⁸ și M.P. Dan ⁶⁰⁹, ca și în suita de articole dedicate aceleiași personalități în decursul a mai bine de trei decenii de către Fr. Pall ⁶¹⁰.

În chip firesc, epoca de glorioasă amintire a lui Ștefan cel Mare a polarizat atenția multor istorici, astfel încît, cu toate că au apărut unele încercări de sinteză ⁶¹¹, cele mai multe cu caracter de popularizare ⁶¹², bogata istoriografie dedicată lui Ștefan cel Mare (culeasă pînă în 1964 de Ș. Papacostea) ⁶¹³, e alcătuită, în privința aspectelor de politică internă și externă, de care ne ocupăm aici, din studii și contribuții datorate în deosebi lui B. Cămpina ⁶¹⁴, N. Grigoraș ⁶¹⁵, C. Cihodaru ⁶¹⁶, D. Ciurea ⁶¹⁷,

⁶⁰² Vlad Dracul (1436–1442; 1443–1447), București, 1978.

⁶⁰³ Vlad Țepeș, București, 1976 (și ediție în l. engleză, București, 1978).

⁶⁰⁴ Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric, București, 1976.

⁶⁰⁵ M. Neagoe, Vlad Țepeș figură eroică a poporului român, București, 1978 (col. „File de istorie”); N. Stoicescu, Vlad Țepeș, București, 1979 (col. „Domnitori și voievozi”); R. St. Ciobanu, Pe urmele lui Vlad Țepeș, București, 1979.

⁶⁰⁶ Vlad Țepeș — Cronologie. Bibliografie, RI, 29 (1976), nr. 11, p. 1721–1742.

⁶⁰⁷ Șt. Andreescu, L'action de Vlad Țepeș dans le sud-est de l'Europe en 1476, RESEE, 15 (1977), nr. 2, p. 259–272; idem, En marge des rapports de Vlad Țepeș avec la Hongrie, RRH, 16 (1977), nr. 3, p. 507–515; C. A. Stoide, Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461–1462), AIIA-Iași, 15 (1978), p. 15–38.

⁶⁰⁸ Iancu de Hunedoara, ed. II-a, București, 1968 (ed. I-a, 1957), idem, Iancu de Hunedoara, București, 1976 (col. „Domnitori și voievozi”).

⁶⁰⁹ Un stejar al luptei antitotomane Iancu de Hunedoara, București, 1974.

⁶¹⁰ Cf. Profesorul Francisc Pall la vârsta de 65 de ani. Introducere și Bibliografia operei (1933–1976), Cluj-Napoca, 1978, p. 12–19.

⁶¹¹ A. V. Boldur, Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504), Studiu de istorie socială și politică, Madrid, 1970; Șt. Papacostea, Etienne le Grand Prince de la Moldavie 1457–1504, București, 1975 (și în l. engleză, germană, rusă și spaniolă).

⁶¹² H. Ursu, Ștefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa, București, 1957; I. Lesperceanu, L. Marcu, 47 de ani glorioși (Domnia lui Ștefan cel Mare), București, 1959; ed. II-a, 1962; M. Neagoe, Ștefan cel Mare, București, 1970; Gh. Duzinchevici, Ștefan cel Mare și epoca sa, București, 1973 (col. „File de istorie”); I. Cupșa, Ștefan cel Mare, București, 1974 (col. „Domnitori și voievozi”).

⁶¹³ Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1964, p. 641–675.

⁶¹⁴ Ideile călduzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare, S-RI, 10 (1957), nr. 4, p. 57–67 (și în NEH, 2 (1960)).

⁶¹⁵ Opoziția mării boierimi față de politica lui Ștefan cel Mare, SCȘ, ist., 7 (1956), nr. 1, p. 35–57; idem, Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457–1459), SCȘ, ist., 8 (1957), nr. 1, p. 35–62; idem, Ștefan cel Mare, MMS, 51 (1975), nr. 1–2, p. 5–34.

⁶¹⁶ Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1464–1474, SCȘ, ist., 8 (1957), nr. 1, p. 1–34.

⁶¹⁷ Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare, S-RI, 10 (1957), nr. 6, p. 65–74.

A. Gonța ⁶¹⁸, Ș. Papacostea ⁶¹⁹, Em. Diaconescu ⁶²⁰, M. Neagoe ⁶²¹, Șt. S. Gorovei ⁶²² etc.

Dintre urmașii lui Ștefan cel Mare de o mai mare atenție s-au bucurat Ștefan cel Tânăr (H. Ursu ⁶²³, N. Grigoraș ⁶²⁴) și mai cu seamă Petru Rareș, care dispune de o lucrare cu caracter monografic ⁶²⁵ și de unele studii de sinteză sau documentare (C. Rezachevici ⁶²⁶, Șt. Simionescu ⁶²⁷, R. Constantinescu ⁶²⁸, M. Neagoe ⁶²⁹ etc.), la care se adaugă unele cercetări privitoare la acțiunile fiilor săi Iliș și Ștefan, în contextul politic al vremii (C. Rezachevici ⁶³⁰, G. Ignat, D. Agache ⁶³¹).

Deși Neagoe Basarab s-a impus în istoriografia românească în deosebi pe plan cultural ca autor al celebrilor „învățăături către fiul său Teodosie” și ctitor al bisericii mănăstirii Argeșului, nu lipsesc însă nici încercările de prezentare generală a domniei sale (M. Neagoe ⁶³², a politicii sale interne și externe (Al. Neamțu ⁶³³, M. Neagoe ⁶³⁴, M.A. Mehmed ⁶³⁵, N. Stoicescu ⁶³⁶), în cadrul mai larg al politicii Țării Românești în prima jumătate a secolului al XVI-lea (D. Pleșia) ⁶³⁷. Unele cercetări au fost

⁶¹⁸ *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, S-RI, 10 (1957), nr. 4, p. 91—103.

⁶¹⁹ *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite*, RRH, 8 (1969), nr. 6, p. 967—979; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, RI, 28 (1975), nr. 1, p. 15—31. Pentru lucrările asupra relațiilor lui Ștefan cu polonii cf. nota 494.

⁶²⁰ *Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, AIIA-Iași, 14 (1977), p. 277—283.

⁶²¹ *Studiu monografic*, în vol. *Războieni cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 7—115 (elemente de politică externă).

⁶²² *1473 — Un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, AIIA-Iași, 16 (1979), p. 145—149.

⁶²³ *Moldova în contextul politic european (1517—1527)*, București, 1972.

⁶²⁴ *Ștefan vodă cel Tânăr și Luca Arbore*, AIIA-Iași, 9 (1972), p. 1—27.

⁶²⁵ *Petru Rareș*, redactor coordonator L. Șimanschi, București, 1978 (autori pentru prima domnie: I. Toderășcu, C. Chiodaru, N. Grigoraș, V. Ciobanu, T. Gemil; pentru domnia lui Ștefan Lăcustă: Șt. S. Gorovei; iar pentru pribegia și a doua domnie a lui Rareș: C. Rezachevici). Părțile lui V. Ciobanu și T. Gemil au fost publicate și în RRH, 17 (1978), nr. 3, p. 269—290, 291—312.

⁶²⁶ *Politica internă a lui Petru Rareș (a doua domnie 1541—1546)*; RI, 30 (1977), nr. 1, p. 97—117.

⁶²⁷ *Relațiile internaționale ale Moldovei în timpul domniei lui Petru Rareș*, RI, 30 (1977), nr. 1, p. 95—106; idem, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, S-RI, 25 (1972), nr. 2, p. 225—239.

⁶²⁸ *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978.

⁶²⁹ *Petru Rareș și campania din 1538*, RA, 53 (1976), nr. 4, p. 390—398.

⁶³⁰ *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii” lui Iliș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, RA, 52 (1975), nr. 4, p. 383—392.

⁶³¹ *Cu privire la politica urmașilor lui Petru Rareș (1546—1552)*, AIIA, 15 (1978), p. 149—174.

⁶³² *Neagoe Basarab*, București, 1971.

⁶³³ *Un capital din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiu (1512—1521)*, AIIN-Sibiu, 10 (1945), p. 350—376.

⁶³⁴ *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, S-RI, 19 (1966), nr. 4, p. 745—764.

⁶³⁵ *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, S-RI, 21 (1968), nr. 5, p. 921—930.

⁶³⁶ *La politique de Neagoe Basarab et ses préceptes pour son fils Teodosie*, RRH, 9 (1970), nr. 1, p. 19—42.

⁶³⁷ *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea*, Valachica, 1 (1969), p. 45—60; 2 (1970), p. 113—141.

întreprinse și asupra activității lui Radu de la Afumați ⁶³⁸, Mircea Ciobanu ⁶³⁹ sau Petru Cercel ⁶⁴⁰ din Țara Românească, altele reconstituind frământările politice din Moldova în vremea domniilor lui Alexandru și Bogdan Lăpușeanu (C.A. Stoide) ⁶⁴¹, experiențele și eșecurile în domeniul politicii interne ale lui Despot Vodă ⁶⁴², sau cadrul politic al domniei lui Ieremia Movilă ⁶⁴³. O mențiune aparte necesită istoriografia privitoare la scurta dar semnificativa domnie a lui Ion Vodă cel Viteaz, care dispune de documentata monografie datorată lui Dinu C. Giurescu ⁶⁴⁴, precum și de o serie de alte lucrări care privesc politica internă și externă a domnitorului ⁶⁴⁵.

Fără îndoială însă că cea mai bogată literatură istorică, privește epoca lui Mihai Viteazul. Voievodul și opera sa înscrisă în coordonatele evoluției firești a istoriei neamului, ca un moment de intensă strălucire, a preocupat și continuă să preocupe istoricii ultimelor trei decenii.

Dar, ca și în cazul lui Ștefan cel Mare, numărul lucrărilor cu caracter de sinteză privind întreaga domnie a lui Mihai Viteazul ⁶⁴⁶ rămâne redus, totodată ele nedeapășind marile monografii dedicate acesteia în prima jumătate a veacului, dintre care cea a lui N. Iorga (în două ediții !) și I. Sirbu, au fost reeditate în ultimii ani. Totodată, dacă numărul impresionant al izvoarelor păstrate, referitoare la această epocă, a permis apariția a numeroase studii și contribuții referitoare la activitatea militară a lui Mihai Viteazul sau la ecoul internațional al acesteia, de care însă nu ne ocupăm aici, numărul lucrărilor dedicate politicii sale interne și externe rămâne *comparativ* scăzut. Astfel, au fost cercetate aspecte ale politicii

⁶³⁸ I. Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, Studii Babeș-Bolyai, hist., 12 (1967), nr. 2, p. 13–28; Fl. Cazan, A. Bolangiu, *Unitatea de acțiune a fârilor române în politica antiotomană europeană (1522–1529)*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 17–26.

⁶³⁹ St. Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, RESEE, 10 (1972), nr. 1, p. 115–122.

⁶⁴⁰ Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea, Sibiu, 1° 1.

⁶⁴¹ Frământări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea, IIA-Iași, 11 (1974), p. 63–91.

⁶⁴² P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Răscoala țăranilor în Moldova în ani 1563–1564*, S-RI, 6 (1953), nr. 2, p. 201–213; M. Holban, *Despre ostindri la moarte prin „Glasul poporului” sub Despot*, S-RI, 22 (1969), nr. 6, p. 1155–1163; A. Armbruster, *O relatare inedită a morții lui Despot-Vodă*, SMIMed., 7 (1974), p. 321–328.

⁶⁴³ D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, SCȘ, ist., 8 (1957), nr. 2, p. 323–337; I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, S-RI, 28 (1975), nr. 4, p. 527–540. Cf. și nota 557.

⁶⁴⁴ *Ion vodă cel Viteaz*, București, 1963; ed. II-a, 1966; idem, *Ion vodă cel Viteaz*, București, 1974 (col. „Domnitori și voievozi”).

⁶⁴⁵ N. Grigoraș, *Politica internă a lui Ioan vodă cel Viteaz*, RI, 27 (1974), nr. 6, p. 871–885; idem, *Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ion Vodă cel Viteaz (1572–1574)*, în *Coordonate culturale vrlcene*, București, 1974, p. 57–93; I. Burtea, *Ion Vodă (1572–1574)*, București, 1971; El. Lința, *Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez și la politica domnului moldovean Ion Vodă (1572–1574)*, Romanoslavica, 11 (1965), p. 287–310.

⁶⁴⁶ I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 153–185; I. Ionașcu, V. Atanasiu, *Mihai Viteazul*, București, 1975; St. Olteanu, *Les Pays Roumains à l'époque de Michel le Brave (l'Union de 1600)*, București, 1975; M. Neagoe, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976; D. Almaș, *Mihai Vodă Viteazul*, București, 1966 (ediții și în l. maghiară și germană, București, 1976).

lui Mihai Viteazul față de țărănime (I. Donat ⁶⁴⁷, Șt. Ștefănescu ⁶⁴⁸, C.C. Giurescu ⁶⁴⁹), față de boierime (I. Ionașcu ⁶⁵⁰, Șt. Ștefănescu ⁶⁵¹, E. Stănescu ⁶⁵², C. Rezachevici ⁶⁵³) și biserică (M. Păcurariu, T.G. Bulat, N. Șerbănescu, N. Vornicescu-Severineanu ⁶⁵⁴), cadrul internațional al relațiilor sale externe (E. Stănescu ⁶⁵⁵, Camil Mureșan ⁶⁵⁶, A. Randa ⁶⁵⁷), legăturile cu turcii (A. Decei) ⁶⁵⁸, cu imperialii (M. Malița ⁶⁵⁹, E. Moisiuc, M. Paicu ⁶⁶⁰, C. Rezachevici ⁶⁶¹), papalitatea (C. Șerban) ⁶⁶², cu rușii (V. Negrea) ⁶⁶³ și popoarele balcanice (I. Calafeteanu, O. Nicolau ⁶⁶⁴, C. Velichi ⁶⁶⁵) etc., relațiile sau domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania (I.I. Nistor ⁶⁶⁶, P. Binder ⁶⁶⁷), Moldova (C. Rezachevici) ⁶⁶⁸ și Dobrogea (T. Mateescu) ⁶⁶⁹. În legătură cu aceste ultime aspecte a fost pusă și problema însemnată a unirii politice a țărilor române înfăptuită de Mihai Viteazul, amintită în mai toate lucrările privitoare la domnia marelui voievod, dar înfățișată în deosebi într-o serie de lucrări cu caracter general sau special (P.P. Panai-

⁶⁴⁷ *Satele lui Mihai Viteazul*, SMIMed., 4 (1960), p. 465–506.

⁶⁴⁸ *Elemente comune de civilizație feudală în țările române și Rusia: Procesul legării de glie al țăranilor la sfârșitul secolului al XVI-lea*, S-RI, 12 (1953), nr. 2, p. 87–101.

⁶⁴⁹ „Așezământul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, AUB, Ist., 19 (1970), nr. 1, p. 53–84 (și în *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 32–75).

⁶⁵⁰ *Mihai Viteazul și autoritățile tratatului de la Alba Iulia (1595)*, AII-Cluj, 5 (1962), p. 111–144.

⁶⁵¹ *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, SMIMed., 5 (1962), p. 175–194.

⁶⁵² *Les problèmes de l'état féodal sous le règne de Michel le Brave*, RRH, 1 (1962), nr. 1, p. 61–75.

⁶⁵³ *Poziția marilor boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600-august 1601)*, S-RI, 26 (1973), nr. 1, p. 49–63.

⁶⁵⁴ Cf. nota 238; N. Vornicescu-Severineanu, *Realități și posibilități eclesiastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul*, BOR, 93 (1975), nr. 3, p. 447–478.

⁶⁵⁵ *Unirea înfăptuită sub Mihai Viteazul în contextul internațional al vremii*, Anale, 21 (1975), nr. 2, p. 61–84.

⁶⁵⁶ *Cadrul internațional al luptei pentru independență și unire de sub conducerea lui Mihai Viteazul*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 20 (1975), p. 3–10.

⁶⁵⁷ *Pro Republica Christiana. Die Walachei im „langen” Türkenkrieg der Katholischen Universal mächte (1593–1606)*, München, 1964.

⁶⁵⁸ *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul otoman*, RRH, 14 (1975), nr. 3, p. 457–482. (și în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 223–245). Spațiul nu ne îngăduie să ne referim la zecile de contribuții documentare privind, de altfel, aspectele militare ale relațiilor lui Mihai cu turcii. Aceeași observație și pentru notele următoare.

⁶⁵⁹ *Banul Mihalcea la curtea lui Rudolf al II-lea*, în *Pagini din istoria diplomației românești*, București, 1966, p. 130–147.

⁶⁶⁰ *Mihai Viteazul în relațiile cu imperialii*, RA, 52 (1975), nr. 2, p. 178–182.

⁶⁶¹ *Mihai Viteazul — de la Praga la Guraslău*, în *Mihai Viteazul și Sălajul — Guraslău 375* —, Zalău, 1976, p. 139–168.

⁶⁶² *Raporturile lui Mihai Viteazul cu Malaspina di San Severo*, RI, 28 (1975), nr. 4, p. 541–552.

⁶⁶³ *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Rusia*. (București), 1946.

⁶⁶⁴ *Contribuții la cunoașterea legăturilor dintre români și popoarele sud-dunărene în timpul lui Mihai Viteazul*, RRSI, 1970, nr. 3–4, p. 163–184.

⁶⁶⁵ *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, RA, 52 (1975), nr. 2, p. 135–143.

⁶⁶⁶ *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, 1 noiembrie 1599–19 august 1601*, AAR, M.S.I., S. III, t. 28, 1947, p. 447–542.

⁶⁶⁷ *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, RI, 28 (1975), nr. 4, p. 575–603.

⁶⁶⁸ *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 51–73.

⁶⁶⁹ *Dobruja according to Michael the Brave's plan*, RESEE, 15 (1977), nr. 2, p. 273–278.

tescu ⁶⁷⁰ Șt. Ștefănescu ⁶⁷¹, Șt. Pascu ⁶⁷², E. Stănescu ⁶⁷³). În fine, amintim că în ultimul deceniu s-a acordat o atenție mai mare sfârșitului domniei lui Mihai Viteazul în Țara Românească (C. Rezachevici) ⁶⁷⁴, și în Transilvania (G. C. Mărcuș ⁶⁷⁵, S. Goldenberg, V. Șchiopu ⁶⁷⁶, C. Rezachevici ⁶⁷⁷), mai puțin cercetat în trecut ⁶⁷⁸, comparativ cu restul domniei marelui voievod.

Sub aspectul politicii interne și externe, pentru care există o bogată literatură istorică antebelică, veacul al XVII-lea a fost mai puțin abordat în ultimele decenii. Preocupările în acest domeniu, în afara lucrărilor amintite mai sus la istoriografia relațiilor sociale, s-au îndreptat spre reconstituirea începutului domniei lui Radu Mihnea în Țara Românească (I. Ionașcu) ⁶⁷⁹ și prima domnie a acestuia în Moldova (I. Caproșu) ⁶⁸⁰, spre cercetarea unor aspecte ale politicii lui Radu Șerban (C. Rezachevici ⁶⁸¹, Tr. Mutașcu ⁶⁸²) și a luptelor politice din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVII-lea (C. Rezachevici) ⁶⁸³. Referitor la epoca lui Matei Basarab, Vasile Lupu și a celor doi Gheorghe Rákóczi, unele cercetări se referă la situația internă a Moldovei în vremea lui Vasile Lupu (D. Ciurea) ⁶⁸⁴, la legăturile dintre cele trei țări române în această perioadă ⁶⁸⁵, la domniile lui Matei Basarab (M.D. Vlad) ⁶⁸⁶ și Gheorghe

⁶⁷⁰ *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală în Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; idem, *L'union des Pays Roumains sous le règne de Michel le Brave*, RRH, 4 (1965), nr. 3, p. 427—440.

⁶⁷¹ *Michel le Brave „Restitutor Daciae”*, RRH, 7 (1968), nr. 6, p. 899—913; idem *Michel le Brave et la société roumaine de l'époque*, NEH, 5 (1975), p. 57—69; idem, *Mihai Viteazul—unificator de țară*, în vol. *60 de ani de la fuziunea statului național unitar român*, București, 1978, p. 27—34.

⁶⁷² *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, București, 1973 (col. „File de istorie”); idem, *Însemnătatea și semnificația unirii politice a țărilor române și a lui Mihai Viteazul*, AIIA-Cluj-Napoca, 18 (1975), p. 15—26.

⁶⁷³ *Țările române la sfârșitul veacului al XVI-lea și prima lor unificare politică. Despre necesitate și posibilitate în istorie*, în *File de istorie militară a poporului român*, III, București, 1975, p. 92—108; idem, *La politique des grandes puissances et l'union des Pays Roumains sous Michel le Brave*, RRH, 14 (1975), nr. 3, p. 499—521.

⁶⁷⁴ *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, S-RI, 24 (1971), nr. 6, p. 1143—1157.

⁶⁷⁵ *Date noi cu privire la unele evenimente din ultimele zile ale lui Mihai Viteazul*, AII-Cluj, 14 (1971), p. 45—53.

⁶⁷⁶ *Înainte și după Guruslău (30 iulie—16 august 1601)*, RI, 30 (1977), nr. 6, p. 1087—1101.

⁶⁷⁷ *Mihai Viteazul „Înainte și după Guruslău”*, RI, 32 (1979), nr. 11, p. 2149—2169.

⁶⁷⁸ Cf. și studiile cuprinse în vol. *Mihai Viteazul și Sălajul — Guruslău 375 —*, Zalău, 1976.

⁶⁷⁹ *Date noi relativ la Radu Vodă Mihnea în Țara Românească*, S-RI, 16 (1961), nr. 3, p. 699—720.

⁶⁸⁰ *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616—1619)*, SCȘ, ist., 13 (1962), nr. 1, p. 81—104.

⁶⁸¹ *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, RRH, 11 (1972), nr. 5, p. 761—772; idem, *Secuții și Țara Românească în anii de după domnia lui Mihai Viteazul*, în *Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978, p. 215—235; *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

⁶⁸² *Radu Șerban*, București, 1978 (col. „Domnitori și voievozi”).

⁶⁸³ *Fenomene de criză socială și politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, (I), SMI Med., 9 (1978), p. 59—84.

⁶⁸⁴ *Situația social-economică a Moldovei în timpul lui Vasile Lupu*, AIIA. Iași, 12 (1975), p. 165—170.

⁶⁸⁵ Cf. notele 464—465.

⁶⁸⁶ *Matei Basarab et son époque*, Roumanie, pages d'histoire, 2 (1977), nr. 3-4, p. 77—92.

Rákóczi II (C. Göllner)⁶⁸⁷, sau la sfârșitul stăpînirii lui Vasile Lupu⁶⁸⁸.

Alte studii cu caracter de sinteză sau monografic privesc domniile lui Mihnea al III-lea (L. Lehr)⁶⁸⁹, Antonie din Popești (I. Ionașcu)⁶⁹⁰, Șerban Cantacuzino (M.D. Vlad⁶⁹¹, A. Popescu⁶⁹², D. Ionescu⁶⁹³), Constantin Brîncoveanu (Șt. Ionescu, P.I. Panait⁶⁹⁴, C. Șerban⁶⁹⁵), Gheorghe Duca (D.A. Stoida)⁶⁹⁶ și Dimitrie Cantemir⁶⁹⁷.

Istoriografia veacului al XVIII-lea și a primelor două decenii ale veacului al XIX-lea⁶⁹⁸ poartă, evident, pecetea abordării în domeniile economic și al relațiilor sociale, aspecte insuficient tratate în trecut. Istoria politică nu lipsește din bogata istoriografie privind războaiele ruso-austro-turce desfășurate pe teritoriul țărilor române în această perioadă sau din cea privind relațiile acestora cu marile puteri vecine, amintită mai sus, dar ca atare, cercetările istoricilor au urmărit mai cu seamă activitatea lui Nicolae Mavrogheni⁶⁹⁹, Alexandru Ipsilanti⁷⁰⁰, Ioan Caragea⁷⁰¹, sau Grigore III Ghica⁷⁰².

Un domeniu numai în aparență modest, în realitate extrem de activ mai cu seamă în ultimele două decenii este cel al *istoriei locale*. Nu ne referim aici la monografiile istorice ale orașelor, menționate mai înainte⁷⁰³,

⁶⁸⁷ Gheorghe Rákóczi (1648–1660), București, 1977.

⁶⁸⁸ I. Crăciun, *Cronica rimată a lui Ioan Calton din 1654, despre sfârșitul lui Vasile Lupu*, AII-Cluj, 4 (1961), p. 237–244; C. Clhodaru, *Răscoala din 1653 din Moldova*, ASV-Iași, Ist., 14 (1968), p. 103–109; C.A. Stoida, *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan*, AIIA-Iași, 12 (1975), p. 171–176.

⁶⁸⁹ Mihnea al III-lea (Mihnea III Radu), S-R, 26 (1973), nr. 6, p. 1161–1178.

⁶⁹⁰ *Din politica internă și externă a Țării Românești în domnia lui Antonie Vodă din Popești (1669–1672)*, Pagini din trecutul istoric al județului Prahova, Ploiești, 1971, p. 7–31.

⁶⁹¹ Șerban Cantacuzino și lupta pentru independență, AUB, Ist., 26 (1977), p. 13–26.

⁶⁹² Șerban Cantacuzino, București, 1978.

⁶⁹³ Șerban Cantacuzino et la restauration byzantine. Un idéal à travers ses images, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, I, București, 1979, p. 239–267.

⁶⁹⁴ Constantin vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca, București, 1969.

⁶⁹⁵ Constantin Brîncoveanu, București, 1969.

⁶⁹⁶ Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca Vodă, RIR, 15 (1945), p. 36–73.

⁶⁹⁷ P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958; cf. și Fl. Constantiniu, *Politica externă a lui Dimitrie Cantemir. Analiza unei decizii RRSI*, 7 (1973), nr. 3, p. 117–126; Șt. Ștefănescu, *La pensée politique de Démètre Cantemir et les rapports de la Moldavie avec des Etats voisins au début du XVIIIe siècle*, RRH, 12 (1973), nr. 5, p. 859–873. Cf. și *Dimitrie Cantemir domnitor român și savant de repute mondială. Bibliografie selectivă*, București, 1973 (Biblioteca Centrală de Stat).

⁶⁹⁸ Cf. Tr. Ionescu-Nișcov, *L'époque Phanariote dans l'historiographie roumaine et étrangère*, în *Symposium. L'époque Phanariote*, Thessalonik, 1974, p. 145–157.

⁶⁹⁹ A. Vianu, *Mișcarea național-eliberatoare și Nicolae Mavrogheni (1787–1790)*, S-R, 9 (1956), nr. 5, p. 45–62; I. Ionașcu, *Concluzii greșite în istoriografia burgheză despre domnia lui Nicolae Mavrogheni*, S-R, 15 (1962), nr. 1, p. 69–109; V. Mihordea, *Politica lui Nicolae Mavrogheni față de țărănime*, S-R, 16 (1963), nr. 6, p. 1325–1350.

⁷⁰⁰ N. Corivan, *La captivité d'Alexandre Ipsilanti*, Balkan Studies, 8 (1967), nr. 1, p. 87–102.

⁷⁰¹ A. Oțetea, *Fuga lui Caragea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 385–391; I. Ionașcu, *Politica fiscală a lui Ioan Vodă Caragea oglindită în corespondența inedită a lui Manuc-bei*, SAI, 3 (1966), p. 45–82.

⁷⁰² N. Grigoraș, *Bellicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, CI, 1975, p. 101–122.

⁷⁰³ Cf. notele 346–363. Cf. și N. Stoicescu, *Lucrările de istorie locală din ultimele două decenii*, RI, 31 (1978), nr. 3, p. 50–513; idem, *Lucrări noi de istorie locală*, RI, 31 (1978), nr. 9, p. 1675–1683.

nici la alte lucrări, care privesc regiuni geografice, monumente etc., din cuprinsul vast care se atribuie astăzi acestei noțiuni și care intersectează preocupări de etnografie, geografie istorică, istoria artei etc., ci la monografiile istorice ale localităților rurale, unele cu trecut multicentenar. Desigur, lucrare de categorii extrem de diverse de autori, de la istorici consacrați ⁷⁰⁴ până la cercetători locali, ele sînt foarte diferite calitativ. Ceea ce este valoros în aceste lucrări, dincolo de unele carențe metodologice ale unora dintre ele, sînt tradițiile și adesea documentele inedite pe care le pun în circulația fluxului istoric. Menționăm astfel lucrările privitoare la satele Stroești-Argeș (N. Leonăchescu-Năndrașu) ⁷⁰⁵ și Teișani-Prahova ⁷⁰⁶. Alte lucrări interesante privesc localitățile Berivoiești-Muscel (V. Caramela ⁷⁰⁷), Colibași-Argeș (Gh. Săvulescu ⁷⁰⁸), Rucăr (Gh. Părnuță ⁷⁰⁹), Vulcanu Băi (Gh. Mareș, D. Mareș) ⁷¹⁰, Corbi-Argeș (I.N. Andreescu, I.A. Urecheanu) ⁷¹¹, Laloșu-Vilcea (C. Tamaș) ⁷¹² și Gura Teghii (G. Cocora) ⁷¹³.

Civilizația materială și spirituală înflorită pe întreg cuprinsul patriei în evul mediu a constituit cum era și firesc, o vastă zonă de explorare pentru un numeros grup de cercetători care au continuat, în acest sens, o prestigioasă tradiție moștenită de la înaintași. În ultimele decenii s-a încercat stabilirea coordonatelor evoluției vechii culturi românești, pusă în corelație cu transformările petrecute în viața societății medievale, căutîndu-se, în același timp, și determinarea modului de receptare și asimilare, în sens propriu, a unor curente inovatoare, ce au avut drept rezultat zămislirea unei creații purtînd o accentuată amprentă personală. Rădăcinile spiritualității cultural-artistice a poporului nostru se pierd în negura timpului, trîgîndu-și seva din îndepărtate rituri, motive de inspirație sau obiceiuri ancestrale ⁷¹⁴. S-a subliniat, acum mai mult decît oricînd, ceea ce datorează creația cultă celei populare, ce factor fertilizant a reprezentat folclorul în opera vechilor noștri cărturari și artiști. Desigur, *cultura populară medievală* a constituit terenul de cercetare de predilecție al etnografilor și folcloriștilor noștri, care au acordat o bine meritată atenție, printre altele, studierii creației epice, ce a resuscitat, prin povestiri sau cîntece, fapte vitejești sau figuri eroice din trecutul patriei, ori dimpotrivă, au înfierat răutatea, lăcomia și fărâdelegile asu-

⁷⁰⁴ St. Meteș, *Drăguș, un sat din Țara Oltului*, I—II, București, 1945; A. Sacerdoțeanu, *Aref — un vechi sat argeșean*, Studii și comunicări, Pitești, 1969, p. 179—209; N.I. Simache, *File din trecutul comunei Apostolache*, Ploiești, 1972; C.C. Giurescu, *Din istoria Chiojdului Mare și Chiojdului Mic, sale cu tradiție pomicolă*, în Muzeul Golești, *Studii și comunicări de istorie și etnografie*, 1974, p. 257—267.

⁷⁰⁵ *Stroești-Argeș, Documente și mărturii*, I (1520—1933), București, 1971.

⁷⁰⁶ O.D. Brezeanu, I. Jercan, N.I. Simache, M. Vulpescu, *File de istorie din trecutul comunei Teișani*, Ploiești, 1971.

⁷⁰⁷ *Satul Berivoiești (Muscel)*. Obștea moșnenilor, Cîmpulung-Muscel, 1946.

⁷⁰⁸ *Comuna Colibași județul Argeș*, 1972.

⁷⁰⁹ *Rucăr — monografie sociologică*, București, 1972.

⁷¹⁰ *Monografia comunei Vulcanu Băi*, București, 1976.

⁷¹¹ *Monografia comunei Corbi, Județul Argeș*, București, 1977.

⁷¹² *Monografia comunei Laloșu, Rîmnicu Vilcea*, 1978.

⁷¹³ *La poalele Penteleului, Gura Teghii*, București, 1979.

⁷¹⁴ Cf. în acest sens pertinentele observații ale lui Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Gînghis han. Studii comparative despre religii și folclorul Daciei și Europei orientale*, București, 1980.

pritorilor, fie ei străini (în deosebi otomani), fie autohtoni (boieri, zapcii, vătăfi etc.); în această din urmă categorie de creație, s-au depistat mai cu seamă baladele haiducești. Alt teren de studiu l-au reprezentat piesele cu caracter folcloric avînd un substrat religios — de tradiție bogomilică în unele cazuri — sau mitic, ce au adaptat rituri ale credinței creștine la lumea satului românesc. În sfîrșit, o ultimă categorie examinată a fost aceea a prozei și liricii redînd cadrul vieții cotidiene a țaranului, în special cel pastoral.

Numeroase legende cu caracter istoric — unele intrate și în alcătuirea cunoscutelor *O seamă de cuvinte* ale lui Ion Neculce⁷¹⁵ — legate de vinătoarea lui Dragoș al Moldovei, de luptele lui Ștefan cel Mare („Fintina gerului”, „Cintecul luptei de la Tereblecea”, „La vadurile Brăilei”), de epoca lui Radu de la Afumați („Radu vodă și Drăgan”), Petru Rareș („Balada lui Vartici”), Mihai Viteazul („Balada lui Radu Calomfirescu”) sau de jertfa lui Constantin Brîncoveanu, care au pătruns și în mediul cult influențînd lirica de curte și creația istoriografic-literară mai tîrzie, au fost analizate și reinterpretate pe o bază mult mai largă de investigații și corelații. S-a insistat, totodată, asupra faptului că între creația populară și cea cultă a existat o permanentă circulație iar influența a fost reciprocă. În ceea ce privește, de pildă, romanul popular („Archie și Anadan”, „Esopia”, „Războiul Troadei”, „Alexandria”, „Sindipa” etc.) impactul literaturii culte asupra celei populare este evident ca și în cazul legendei lui Negru Vodă⁷¹⁶ sau al povestirilor lui Vlad Țepeș⁷¹⁷ care își găsesc originea în creații cărturărești sau de curte. În același timp o firească însemnătate a fost acordată și delimitării ariei de răspîndire a literaturii populare românești, contactelor cu lirica și eposul balcanic și oriental, precum și încadrării ei tipologice în folclorul universal. Fără a pretinde a fi epuizat lista cercetătorilor care și-au consacrat, în bună măsură, activitatea studierii culturii populare medievale, merită a fi relevată — ca mai importantă — contribuția adusă în acest sector de Mihai Pop⁷¹⁸, Adrian Fochi⁷¹⁹, I. C. Chițimia⁷²⁰ Dan Simonescu⁷²¹,

⁷¹⁵ Cf. C.C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, București, 1968, 62 p. (extras din SFL); C. Rezachevici, *Un alt „cuvînt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea...*, RI, 27 (1974), nr. 4, p. 567—584.

⁷¹⁶ Vezi argumentarea adusă de N. Stoicescu, „Descălecat” și „întemeiere” în istoria Țării Românești, RI, 33 (1980), nr. 2, p. 49—53.

⁷¹⁷ Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, Romanoslavica, 13 (1966), p. 159—167. Cf. și Georgeta Ene, *Romanian Folklore about Vlad Țepeș*, RESEE, 14 (1976), nr. 4, p. 581—590.

⁷¹⁸ Noi orientări în cercetările de folclor, RF, 3 (1958), nr. 4, p. 7—28; *Caracterul istoric a epocilor populare*, REF, 9 (1964), nr. 1, p. 5—15 etc.

⁷¹⁹ *Istorie și folclor*, RF, 1 (1956), nr. 1—2, p. 279—285; *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, București, 1966; *Recherches comparées de folklore sud-est européen*, București, 1972; *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, București, 1975.

⁷²⁰ *Cărțile populare în literatura românească* (în colaborare cu Dan Simonescu) în *Cărțile populare în literatura română*, vol. II, București, 1963, p. V—XL; *Folcloriști și folcloristici românească*, București, 1968, Clasică lucrare a lui N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română* a fost reeditată în două volume la București în 1974, sub îngrijirea lui Al. Chiriacescu.

⁷²¹ *Romanul popular în literatura română medievală*, București, 1965.

Al. Amzulescu ⁷²², Gh. Vrabie ⁷²³, Ovidiu Papadima ⁷²⁴, Anton Balotă ⁷²⁵, Florin Fugariu ⁷²⁶, Tr. Ionescu-Nișcov ⁷²⁷ ș.a., ale căror eforturi au fost încununate, în general, de rezultate rodnice.

O problematică mult mai complexă a prezentat-o, desigur, *sfera creației spirituale medievale culte*, ce a atras prin importanța ei, cuvenitul interes din partea istoricilor noștri de artă și cultură. Spre deosebire de vechea istoriografie care în abordarea fenomenului cultural s-a plasat pe pozițiile relevării activității unor personalități sau a încercat o periodizare legată în deosebi de activitatea acestora, considerați factori determinanți, iar nu exponenți ai unei epoci, medievistica actuală s-a arătat preocupată, în mod prioritar, de definirea cadrului socio-politic, ideologic și mental în care a evoluat vechea cultură românească, de unitatea ei în toate provinciile locuite de români, de formarea conștiinței naționale, de structura curentelor de idei ce au stat la baza creației intelectuale, ca și de impactul exercitat asupra societății feudale în genere. Limitele începuturilor civilizației românești au fost deplasate mult anterior secolelor XV — XVI, socotite în trecut ca cele în care s-a inițiat manifestarea primelor forme ale spiritualității noastre, a cărei periodizare a fost acum fixată în funcție de predominarea curentelor ideologice respective.

Aportul substanțial al medievisticii actuale constă în primul rînd în dovedirea permanenței ideii unității de limbă, neam și teritoriu în conștiința poporului român încă din cele mai îndepărtate epoci, împrumutînd diferite forme de exprimare de la simple tradiții și atestări orale circulînd în rîndul maselor pînă la consemnarea acestor adevăruri în cultura scrisă și transformarea lor în arme ale arsenalului nostru politic și ideologic. Conceptele de unitate — latinitate — continuitate au constituit zestrea spirituală cea mai de preț a românilor, înobilînd întreaga lor creație intelectuală și ajutîndu-i să-și conserve individualitatea etnică și ființa statală în pofida tuturor cîmpirilor, persecuțiilor și asupririlor străine.

Geneza noțiunilor de „neam” și „națiune”, a termenilor de „român”, „românesc”, „România” pentru a defini pe locuitorii tuturor provinciilor istorice și țara lor întinzîndu-se de-a lungul întreg teritoriului Daciei antice, apoi politizarea amintitelor noțiuni în veacul luminilor cînd ele devin mijloace de emancipare a poporului nostru și de afirmare a personalității sale pe plan european, au fost puse în relief în valoroasele studii dato-

⁷²² Ion Țițeleanu — *balada clăcașului răzvrătit*, RF, 8 (1963), nr. 1, p. 11—59; *Vechea cîntece de viteji* (în colaborare cu Gh. Ciobanu), București, 1956; *Balade populare românești*, vol. I—III, București, 1964.

⁷²³ *Balada populară română*, București, 1966; *Folcloristica română*, București, 1968; *Folclorul. Obiect-principii-metodă-categorii*, București, 1970.

⁷²⁴ Anton Pann. *Cîntecele de lume și folclorul Bucureștilor*, București, 1963; *Literatura populară română. Din istoria și poezia ei*, București, 1968; *Temelii folclorice și orizont european în literatura română*, București, 1971.

⁷²⁵ *Funcțiunea socială a cîntecului bătrînesc. Balada lui Vartolomei*, RF, 3 (1958), nr. 2, p. 101—112; *Geneza și evoluția baladelor lui Radu Calomfirescu*, Lb. lit., 15 (1966), p. 417—438; *Circulația guslarilor prin țările românești*, *ibidem*, 17 (1968), p. 217—234.

⁷²⁶ *Atitudinea iluministilor față de cultura populară — Ion Budai Deleanu în deosebi*, RITL, 20 (1971), nr. 1, p. 23—44.

⁷²⁷ *Haiducia și cîntecele haiducești*, RF, 3 (1957), nr. 2, p. 113—126.

rate lui Eugen Stănescu ⁷²⁸, care conțin, în același timp, și interesante considerații de ordin teoretic și metodologic. Tradiția originii latine a românilor — consemnată și în numeroase mărturii provenite din surse străine — a fost amplu și competent tratată de Adolf Armbruster ⁷²⁹ în cadrul unei documentate și prețioase monografii. Alți cercetători printre care Șt. Pascu ⁷³⁰, A. Răduțiu și Pompiliu Teodor ⁷³¹, V. Netea ⁷³², Șerban Papacostea ⁷³³, Cornelia Bodea ⁷³⁴ și C. Rezachevici ⁷³⁵ au abordat aceeași problematică a conștiinței de neam, a ideii latinității și continuității la români în Evul Mediu în diferite studii și monografii de un real interes. Tema a mai fost tratată și pe arii mai restrinse sau perioade limitate în timp ⁷³⁶ ori fiindcă figura în opțiunile politice ale diverselor personalități din istoria și cultura noastră medievală, ca de pildă diaconul Coressi ⁷³⁷, mitropolitii Varlaam și Dosoftei ⁷³⁸, Dimitrie Cantemir ⁷³⁹, exponenții Școlii ardelenne ⁷⁴⁰ ș.a.

În punctarea diferitelor etape ale evoluției culturii pe teritoriul patriei, cercetătorii au pornit de la evidențierea specificului creației spirituale românești și de la încadrarea ei tipologică în ansamblul civilizației universale.

⁷²⁸ *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, S-RI, 17 (1964), nr. 5, p. 967—1000; *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei*, S-RI, 21 (1968), nr. 6, p. 1105—1123; *Roumanie: Histoire d'un mot (Développement de l'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe—XIXe siècles)*, Balkan Studies, Salonic, 10 (1969), nr. 1, p. 69—94; *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității*, S-RI, 22 (1969), nr. 2, p. 189—206; *Die Anfänge des Humanismus und die Idee des Ursprungs und der Kontinuität des rumänischen Volkes*, Balk. St., 13 (1972), nr. 1, p. 65—88.

⁷²⁹ *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 (cf. și ediția franceză revizuită, București, 1977). Cf. și *Evoluția sensului denumirii de Dacia ...*, S-RI, 22 (1969), nr. 3, p. 423—444.

⁷³⁰ *Premisele unității de stat a românilor. Conștiința romanității... în vol. Marea Adunare națională de la Alba Iulia...*, Cluj, 1968, p. 9—61.

⁷³¹ *Ideea de unitate politică la români*, București, 1968.

⁷³² *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980.

⁷³³ *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, RRH, 4 (1965), nr. 1, p. 17—24.

⁷³⁴ *L'idée d'unité et de la continuité dans la conscience du peuple roumain*, RRH, 7 (1968), nr. 6, p. 853—876.

⁷³⁵ „Neam” și „națiune”... *Critica unor interpretări*, RI, 30 (1977), nr. 9, p. 1709—1727.

⁷³⁶ Ion Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurrection de Horea*, RRH, 7 (1968), nr. 6, p. 915—930; idem, *Contribuții la studierea formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania*, Apulum, 14 (1976), p. 251—276; Gh. Pop, *Cartea românească medievală în slujba unității naționale*, PB, 1970, p. 23—49.

⁷³⁷ M. Manolache, *Ideea conștiinței de neam în tipăriturile coresiene*, BOR, 88 (1970), nr. 9—10, p. 1076—1081.

⁷³⁸ M. Basarab, *Conștiința originii române și a unității naționale în opera mitropoliților Varlaam și Dosoftei*, MMS, 43 (1967), nr. 9—10, p. 605—611.

⁷³⁹ Șt. Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir*, S-RI, 26 (1973), nr. 5, p. 915—921; E. Stănescu, *D. Cantemir și ideea de unitate în societatea contemporană*, Anale, 19 (1973), nr. 3, p. 57—69; N. Grigoraș, *Originea, unitatea și continuitatea poporului român în opera istorică a lui D. Cantemir*, MMS, 49 (1973), nr. 9—10, p. 609—617; V. Radu, *Considerații asupra ideilor politice și sociale ale lui D. Cantemir*, Apulum, 6 (1967), p. 379—392.

⁷⁴⁰ Emil Boldan, *Petru Maior și problema continuității românilor în Dacia*, CLL, 1973, p. 223—231; Marcel Hodărnău, *Problema formării poporului român oglindit în concepția Școlii ardelenne*, MN, 3 (1976), p. 347—358.

Cultura spațiului românesc din secolul X—XIV, de proveniență latină dar aderând prin opțiunile de ordin ideologic-religios la universul ortodox-slavonesc, s-a maturizat treptat, trecînd de la stadiul rural, popular, la forme mai evolute. Interferențele cu lumea bizantino-balcanică și Occident, reprezentat prin Ungaria arpadiană și angevină, Polonia Piaștilor sau republicile comerciale italiene, scot în evidență trăsăturile specifice și stilul original de viață și civilizație al românilor, așa cum au demonstrat descoperirile și interpretările lui Răzvan Theodorescu ⁷⁴¹. Perioadei următoare, a „slavonismului” cultural, înflorind în țările române mai ales în decursul sec. XIV—XVII, i s-au închinat o serie de lucrări dintre care unele de mai mare importanță aparțin lui P.P. Panaiteșcu ⁷⁴², Emil Lăzărescu ⁷⁴³, Radu Constantinescu ⁷⁴⁴, Gheorghe Mihăilă ⁷⁴⁵ și Dan Zamfirescu ⁷⁴⁶; o încercare de sinteză asupra interferențelor literar-artistice ale epocii într-o viziune personală interesantă, dar nu scutită de erori, o întîlnim și la Pavel Chihaia ⁷⁴⁷. Cel mai reprezentativ monument ideologic al acestei perioade de preponderență slavo-bizantină în biserică, școală și scris îl reprezintă, fără îndoială, opera parenetică *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, temeinic studiată, într-o optică cu totul nouă, bine încadrată în epocă și repusă în circulație de Gh. Mihăilă și Dan Zamfirescu ⁷⁴⁸. Relațiile culturale ale țărilor române cu Bizanțul și țările balcanice au constituit zona preocupărilor lui Al. Elian ⁷⁴⁹, Ion Radu Mircea ⁷⁵⁰ și ale lui Petre Ș. Năsturel ⁷⁵¹. Secolul al XVI-lea reprezintă — pe un alt plan intelectual — și epoca Reformei. Pătrunzînd mai întîi în Transilvania, ea își găsește aderenți în special în rîndul naționalităților conlocuitoare, dar impactul asupra românilor nu este neglijabil. Un efect al prozelitismului încercat printre românii din Transilvania îl constituie și traducerea literaturii religioase în limba română și răspîndirea ei pe calea

⁷⁴¹ Bîznanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV), București, 1974. Mai vezi și Șt. Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. X—XVI)*, București, 1971.

⁷⁴² *Husitismul și cultura slavonă în Moldova*, Romanoslavica, 10 (1964), p. 275—287; *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.

⁷⁴³ *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, „Romanoslavica”, 11 (1965), p. 237—285.

⁷⁴⁴ *Texte românești în arhive străine*, București, 1977.

⁷⁴⁵ *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972; *Cultura și literatura română veche în context european*, București, 1979.

⁷⁴⁶ *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967.

⁷⁴⁷ *De la „Negru Vodă”, la Neagoe Basarab. Influențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976.

⁷⁴⁸ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Studiu introductiv și note de D. Zamfirescu și Gh. Mihăilă, București, 1971; D. Zamfirescu, *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, București, 1973. Mai vezi și selecțiunea de texte vechi cu introducerile cuvenite alcătuite de Gh. Mihăilă și D. Zamfirescu la *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I—II, București, 1969.

⁷⁴⁹ *Moldova și Bizanțul în sec. al XV-lea în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii*, București, 1964, p. 97—179.

⁷⁵⁰ *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, RESEE, 1 (1963), nr. 3—4, p. 377—422.

⁷⁵¹ *Apperçu critique des rapports de la Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVIe siècle*, RESEE, 2 (1964), nr. 1—2, p. 93—126; *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la „Vie de Saint Néphron II, Patriarche de Constantinople”*, ibidem, 5 (1967), nr. 1—2, p. 47—75.

tiparului; în amintitul domeniu contribuțiile aduse de Al. Rosetti ⁷⁵², I. Crăciun ⁷⁵³, S. Jakó ⁷⁵⁴ și L. Demény ⁷⁵⁵, sînt de toată importanța.

O problemă de cea mai mare stringență atinsă de cercetătorii vechii noastre culturi este și aceea a demonstrării existenței unui „umanism” românesc ⁷⁵⁶ care a înflorit în secolele XVII—XVIII și a izvorit în cadrul unui „raționalism ortodox”. În această direcție aportul adus prin ancheta întreprinsă de Virgil Cîndea ⁷⁵⁷ și Alexandru Duțu ⁷⁵⁸ este considerabil. După cum se demonstrează într-o serie de lucrări ale celor doi autori, țările române, evoluind într-un alt plan de idei decît cel din Europa apuseană și centrală, au manifestat inițial o reacție prudentă față de marele curent de gîndire renașcentist. Deși ancorați în realitățile spațiului sud-estic european, cărturarii români încep să se desprindă treptat de „canoanele” universalismului bizantin și să se orienteze pe plan intelectual spre Occident. În concepția cercetătorilor amintiți, Cîndea și Duțu, cultura română aparținînd umanismului tardiv ce a înflorit la cumpăna secolelor XVII—XVIII, în vremea Cantacuzinilor și a lui Brîncoveanu, reprezintă o formă de civilizație proprie, simbioză „de obiceiuri orientale și moduri de a gîndi occidentale”. În rîndul precursorilor acestui curent este amintit logofătul Udriște Năsturel, ultimul promotor cultural al slavonismului la noi, iar printre exponenții cei mai străluciți ai umanismului, Nicolae Milescu, stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, personalități cărora li s-au dedicat chiar monografiile sub raport cultural ⁷⁵⁹. Pe planul ideilor politice această perioadă corespunde regimului „nobilitar”, adică al încercărilor boierimii de a-și asigura o preponderență în conducerea statului aspirînd la un regim reprezentativ de stări de esență „parlamentară”, ca în apusul sau centrul Europei. „Barocul” coexistă într-un sincretism aparte cu „umanismul” tardiv în mentalitatea cărturarilor și ideologia politică a exponenților claselor dominante din Moldova și Țara Românească, așa cum au demonstrat-o studiile lui Eugen Stănescu ⁷⁶⁰ și Florin Constantiniu ⁷⁶¹ pe plan istoric și monografiile lui Dan Horia

⁷⁵² Vezi anexe la *Istoria limbii române*, București, 1968 (*Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase; Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curentele culturale din sec. al XVI-lea etc.*).

⁷⁵³ *Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catehisme româno-luterane...*, Sibiu—Cluj, 1945—1946.

⁷⁵⁴ *Editarea cărților românești la Sibiu în sec. al XVI-lea*, AII-Cluj, 8 (1965), p. 115—126.

⁷⁵⁵ *Le premier texte roumain imprimé*, RRH, 4 (1965), nr. 3, p. 385—412.

⁷⁵⁶ Șt. Pascu, *L'humanisme et la culture roumaine ancienne*, Cluj, 1971.

⁷⁵⁷ *Umanismul românesc*, SAI, 17 (1972), p. 13—23; *Răsturnarea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979.

⁷⁵⁸ *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972; *Sinteză și originalitate în cultura română (1650—1848)*, București, 1972; *Umanismul român și cultura europeană*, București, 1974.

⁷⁵⁹ Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974; V. Cîndea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română în Răsturnarea dominantă*, p. 79—223; ibidem, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971; C. Dima-Drăgan și Livia Bacru, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1971; Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964; Petru Valda, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972 etc.

⁷⁶⁰ *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc (Miron Costin și problemele regimului boieresc)*, în *Omagiul acad. Petre Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 309—316.

⁷⁶¹ *Sensibilité baroque et régime nobiliaire (Considérations préliminaires)*, RESEE, 17 (1979), nr. 2, p. 327—334; *Sensibilități și mentalități în societatea românească a sec. al XVII-lea*, RI, 33 (1980), nr. 1, p. 147—157.

Mazilu ⁷⁶² și a Doinei Curticăpeanu ⁷⁶³ în domeniul literaturii. Un interesant excurs în domeniul mentalului țărănesc în evul mediu a fost întreprins cu succes tot de Fl. Constantiniu ⁷⁶⁴.

Ultimul mare curent de idei ce a fertilizat cultura românească în perioada de destrămare a feudalismului și care a constituit de asemenea, un susținut subiect de studiu, a fost cel al *iluminismului*, iradiind în toate țările române dar mai ales în Transilvania prin Școala ardeleană căreia i s-au dedicat o multitudine de lucrări ⁷⁶⁵. În domeniul culturii epocii luminilor din Țara Românească și Moldova aportul contribuțiilor lui Al. Duțu ⁷⁶⁶ și Ovidiu Papadima ⁷⁶⁷ este substanțial, evidențiindu-se ponderea căpătată în gîndirea politică, în creația literară și istoriografică de concepțiile-cheie ca „*patria*”, „*luminarea*”, „*unitatea de neam și de limbă*”, „*neatîrnarea*”. Aceste noțiuni au constituit premisele unui adevărat program al renașterii culturale și politice pentru românii de pretutindeni aparținînd generațiilor care au premers mișcările revoluționare din zorii epocii moderne. Fertilizarea concepțiilor politice ca și a literaturii în epoca luminilor în principate prefigurînd o serie de prefaceri structurale în mentalul civic au preocupat pe mai mulți cercetători ⁷⁶⁸. Investigarea înnoirilor spirituale aduse de precursorii, exponenții și adepții Școlii ardelenice, cu precădere în Transilvania dar și în celelalte două țări române, nu numai în privința înfloririi generale a culturii dar și a promovării eticii și educației, a încurajării învățaturii de carte, a ridicării spirituale a poporului și a emancipării sale politice, se întîlnesc în valoroasele contribuții aduse de Lucian Blaga ⁷⁶⁹, Dimitrie Popovici ⁷⁷⁰, David Prodan ⁷⁷¹, Iosif Pervain ⁷⁷², Du-

⁷⁶² *Barocul în literatura română din sec. al XVII-lea*, București, 1976.

⁷⁶³ *Orizonturile vieții în literatura veche românească (1520—1743)*, București, 1975.

⁷⁶⁴ *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, SMI-Med., 7 (1974), p. 69—100.

⁷⁶⁵ Vezi bibliografia considerabilă a problemei, în special, în lucrările: N. David, *Școala Ardeleană*, București, 1949; Emil Boldan, *Școala Ardeleană, Antologie*, București, 1959; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971; Mihai Gherman, *Școala Ardeleană*, Ed. îngrijită, note și glosar de ~, Cluj-Napoca, 1977 etc.

⁷⁶⁶ *Coordonate ale culturii românești în sec. XVIII (1700—1821)*, București, 1968; *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969; *Cultura românească în civilizația europeană modernă*, București, 1978.

⁷⁶⁷ *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975.

⁷⁶⁸ A. Răduțu și R. Teodor, *Ideea de unitate politică la român, București, 1968*, p. 5—76; Crizantema Joja, *Essai sur la philosophie des lumières en Roumanie*, RRSS, P., 15 (1972), nr. 1 p. 3—35; C. Șerban, *Evoluția concepțiilor despre Republică în conștiința poporului român (sec. XVI—XIX)*, S-RI, 25 (1972), nr. 6, p. 1159—1181; V. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, București, 1970 și *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750—1831)*, București, 1972. Pe linie literară a se vedea Mircea Angheliescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, București, 1971; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc, spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, București, 1972, etc.

⁷⁶⁹ *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966.

⁷⁷⁰ *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

⁷⁷¹ *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948 și ed. nouă revăzută, București, 1967; *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970. Mai vezi și Aurel Răduțu-Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Șchel*, Cluj-Napoca, 1975.

⁷⁷² *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 7—208 (despre Școala Ardeleană, Ioan Inocenție Micu-Klein, Samuil Micu, Gh. Șineai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu etc.).

mitru Ghișe și Pompiliu Teodor ⁷⁷³, Romulus Munteanu ⁷⁷⁴, Aurel Decei ⁷⁷⁵, Maria Protase ⁷⁷⁶, Cornelia Bodea ⁷⁷⁷, I. Nistor ⁷⁷⁸, Ion Lungu ⁷⁷⁹ ș.a.

Cîteva lucrări generale tratează și diverse aspecte ale relațiilor culturale dintre țările române și unele țări străine, ca și între cărturari respectivi și influențele receptate în decursul secolelor XVII—XIX.⁷⁸⁰

O bună parte a studiilor și monografiilor redactate în sectoarele sus amintite au îngăduit istoricilor literari să treacă la alcătuirea primelor tratate generale ale literaturii vechi românești, de o vădită utilitate, în rindul cărora se înscriu lucrarea generală a lui Ștefan Ciobanu ⁷⁸¹, primele volume din *Istoria literaturii Române*, editate de către Institutul de istorie literară al Academiei și tratind perioada feudală de la începuturi pînă la 1830 ⁷⁸², apoi monografia teoretică a lui Ion C. Chițimia ⁷⁸³, cel dintîi volum al unei alte sinteze datorată lui George Ivașcu ⁷⁸⁴ și în sfîrșit ampla monografie dedicată de Alexandru Piru ⁷⁸⁵ perioadei vechi și celei „pre-moderne”.

În privința centrelor în care a înflorit cultura noastră feudală și de unde s-au vehiculat valorile creației vechilor cărturari români, ele au aparținut, într-o anumită proporție, ca și în alte părți ale Europei medievale, mediului citadin. Apariției culturii orășenești în perioada veacurilor XV—XVI în Moldova și Țara Românească i s-au dedicat competentele studii ale lui Radu Manolescu ⁷⁸⁶ și Mircea Matei ⁷⁸⁷, iar dezvoltării ei,

⁷⁷³ Studiu introductiv la Gh. Șincai, *Învățătura firească...*, București, 1964, p. 9—62 și *Fragmentarium Iluminist*, Cluj, 1972.

⁷⁷⁴ *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962.

⁷⁷⁵ *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Tereza din anul 1744*, AIIA-Cluj, 10 (1967), p. 7—41.

⁷⁷⁶ *Petru Mator: un cititor de conștiințe*, București, 1973.

⁷⁷⁷ *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, R-SI, 9 (1956), nr. 1, p. 87—106.

⁷⁷⁸ *Modelul social în literatura didactică din Transilvania (1770—1830)*, FI, 4 (1976), p. 275—294.

⁷⁷⁹ *Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, 1978.

⁷⁸⁰ Petre Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954; Idem, *Din relațiile culturale româno-gruzine*, SAI, 2 (1957), p. 5—32; Al. Vianu, *Quelques aspects de l'influence exercée par la pensée progressiste russe sur la société roumaine de la fin du XVIIIe siècle*, NEH, 1 (1955), p. 285—298; Constantin Velichî, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, București, 1970. P. Cernovodeanu, *Scientific and cultural contacts between England and the Rumanian Lands (1650—1720)*, Rumanian Studies, Leyden, 2 (1971-1972), p. 84—103; I.C. Chițimia, *La signification contemporaine des relations culturelles roumano-polonaises au XVIIe siècle*, RRH, 13 (1974), nr. 1, p. 63—72; Mircea Angheliescu, *Literatura română și Orientul (sec. XVII—XIX)*, București, 1975 etc.

⁷⁸¹ *Introducere în istoria literaturii române. Orientări metodologice*, București, 1944; *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947.

⁷⁸² *Istoria literaturii române* (ed. a II-a revăzută), vol. I, *Folclorul. Literatura română în perioada feudală*, București, 1970; vol. II, *De la Școala Ardeleană la Junimea*, București, 1968, p. 7—226; (pentru cultura și literatura română între 1780—1830).

⁷⁸³ *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972.

⁷⁸⁴ *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969.

⁷⁸⁵ *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a III-a, *Perioada veche*, București, 1970; vol. II (ed. a II-a), *Perioada premodernă*, București, 1970. Ulterior autorul și-a reunit lucrarea într-o privire de sinteză sub titlul *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977.

⁷⁸⁶ *Cultura orășenească în Țara Românească în sec. XV—XVI*, AUB, Ist., 18 (1969), nr. 2, p. 37—53; *Cultura orășenească în Moldova în sec. al XVI-lea*, ibidem, 20 (1971), nr. 1, p. 51—77.

⁷⁸⁷ *Probleme de cultură orășenească în Moldova medievală*, SCIV, 16 (1956), nr. 3, p. 533—544.

într-o epocă mai târzie, cercetările lui C. Șerban ⁷⁸⁸, P. Chihaia ⁷⁸⁹ și Al. Dușu ⁷⁹⁰.

Istoria scrisului în limba română, a cărții și circulației ei precum și *aparitia presei* în principate a constituit un vast sector al preocupărilor istoricilor culturii. Problemei începuturilor scrisului și apariției primelor scrieri în românește (din sec. al XV-lea) i s-au consacrat cercetările laborioase ale lui P.P. Panaitescu ⁷⁹¹, interesat de contextul istoric al subiectului și ale lui Ion Gheție ⁷⁹², atent la aspectul său filologic și lingvistic; totuși în monografia lui P.P. Panaitescu, consacrată temei amintite, se trag concluzii greșite cu privire la tipărirea primei cărți românești la 1544, „Catehismul”, considerat în mod eronat a fi fost imprimat la Tîrgoviște și nu la Sibiu, așa cum au demonstrat-o categoric dovezile aduse în ultima vreme de S. Jakó și L. Demény.

De folosirea sporadică a alfabetului latin în vechiul scris românesc s-au mai ocupat S. Jakó cu Radu Manolescu ⁷⁹³ și Corneliu Dima-Drăgan ⁷⁹⁴. În sfîrșit, despre activitatea slujitorilor scrisului (copiști, dieci, grămăticici) în țările române, date utile se întîlnesc în introducerea repertoriului alcătuit pînă la 1800 de Gabriel Ștrempel ⁷⁹⁵.

Cu privire la istoria generală a cărții românești, tratînd evoluția ei de-a lungul veacurilor, ornamentarea și ilustrarea, dezvoltarea tiparului și începuturile editoriale, există o utilă monografie datorată lui Mircea Tomescu ⁷⁹⁶; în schimb Octavian Șchiau ⁷⁹⁷ s-a consacrat numai cărții medievale, aducînd date interesante privitoare la circulația ei și la diverșii autori cărturari. Cu privire la comerțul de carte — dar numai în perioada de sfîrșit a feudalismului — s-a scris un unic dar interesant material datorat lui Mihail Fănescu ⁷⁹⁸, folositor și pentru istoria prețurilor.

⁷⁸⁸ *Despre cultura orășenească în țările române în evul mediu*, S-RI, 25 (1972), nr. 4, p. 743—765.

⁷⁸⁹ *Structura culturală în orașele Țării Românești la mijlocul sec. al XVII-lea*, București, 1977, 16 p. (extras din GB, 36 (1977), nr. 5).

⁷⁹⁰ *Centre române de difuziune culturală în sec. XVII—XVIII*, RI, 30 (1977), nr. 3, p. 413—426.

⁷⁹¹ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

⁷⁹² *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974.

⁷⁹³ *Scrierea latină în Evul Mediu*, București, 1971, *passim*; (părțile referitoare la țările române).

⁷⁹⁴ *Un destin istoric: permanența latinității în cultura română veche*, SCB, 3 (1973), p. 21—38.

⁷⁹⁵ *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1958, p. I—XLIII (*Introducere*).

⁷⁹⁶ *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, 1968, p. 9—127 (despre cartea românească veche pînă la 1830).

⁷⁹⁷ *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.

⁷⁹⁸ *Din istoria comerțului cu carte în Moldova și Țara Românească între 1775—1821*, SB, 3 (1969), p. 161—175.

Citeva studii datorate — printre alții — lui Barbu Teodorescu ⁷⁹⁹, Ioana Cristache-Panait ⁸⁰⁰, Ioan Pleșa ⁸⁰¹ și Costin Feneșan ⁸⁰², urmăresc circulația cărții bisericești în evul mediu pe regiuni: difuzarea producției bucureștene pe piața locală și în satele românești din Transilvania, apoi a tipăriturilor românești, în genere, în comitatul Albei și Banat. B. Teodorescu ⁸⁰³ s-a mai arătat interesat și de alcătuirea unui catalog cumulativ al circulației vechii cărți bisericești în țările române.

Pentru un alt gen popular de tipărituri cu caracter ocazional, gustat de o mare masă de cititori ai vremii, anume acel al calendarelor românești, s-au realizat în condiții multumitoare o monografie pentru perioada anilor 1733—1830 datorată lui Mircea Tomescu ⁸⁰⁴ și o altă lucrare aparținând Elenei Dunăreanu ⁸⁰⁵ limitată doar la calendarele tipărite în Sibiu, începând din 1793. În sfârșit, pentru primul ziar apărut pe teritoriul patriei deși nu în românește și cu un caracter doar de circumstanță — anume „*Courrier de Moldavie*” editat în câteva numere la Iași în 1790 în tipografia de campanie a trupelor ruse — s-a alcătuit un material elaborat de Dan Simonescu ⁸⁰⁶.

Problema răspîndirii *tiparului* și evoluției artei tipografice în țările române pînă la 1830 a atras un mare număr de cercetători. O privire de ansamblu asupra problemei a fost încercată de Ioachim Crăciun ⁸⁰⁷ iar Ludovic Demény ⁸⁰⁸ a relevat rolul cărții și al tiparului ca factori de legătură spirituală între Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. al XVI-lea. Pe de altă parte, Gabriel Ștrempel ⁸⁰⁹ a manifestat interes pentru relevarea sprijinului obținut de țările române de la ruși în sec. al XVII-lea în activitatea lor tipografică. Dar condițiile apariției tiparului în Țara Românească și ale funcționării primului atelier tipografic cunoscut, de sub conducerea lui Macarie, la Tîrgoviște între 1508—1512, în limba slavonă, au fost studiate de B. Teodorescu ⁸¹⁰, D. Mioc ⁸¹¹ și L. Demény ⁸¹².

⁷⁹⁹ *Circulația vechii cărți bisericești de București (1508—1830)*, GB, 20 (1961), nr. 9—10, p. 879—921.

⁸⁰⁰ *Circulația în Moldova a cărții în limba română tipărită în sec. XVIII*, MMS, 48 (1972), nr. 5—6, p. 415—432; *Tipăritura bucureșteană din al XVIII-lea veac în satele transilvănene*, GB, 31 (1972), nr. 11—12, p. 1231—1238.

⁸⁰¹ *Tipărituri și publicații românești pe teritoriul comitatului Alba*, Apulum, 9 (1972), p. 777—796.

⁸⁰² *Circulația cărților românești din sec. al XVII-lea în Banat*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 17 (1972), fasc. 1, p. 17—31.

⁸⁰³ *Circulația vechii cărți bisericești. Contribuții la un catalog cumulativ*, BOR, 79 (1961), nr. 1—2, p. 169—194.

⁸⁰⁴ *Calendarele românești, 1733—1830. Studiu și bibliografie*, București, 1957.

⁸⁰⁵ *Calendarele românești sibiene (1793—1970)*, Sibiu, 1970.

⁸⁰⁶ *Primul ziar tipărit pe pământul țării noastre*, SMI—Med., 1 (1956), p. 343—351.

⁸⁰⁷ *Incunabile românești și cărți rare și prețioase tipărite pe pământul țării noastre (1508—1600)*, SCB, 11 (1969), p. 129—137.

⁸⁰⁸ *Cartea și tiparul promotori ai legăturilor spirituale dintre țările române în secolul al XVI-lea*, SMI—Med., 6 (1973), p. 91—109.

⁸⁰⁹ *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, SCB, 1 (1955), p. 15—42; *Relații româno-ruse în lumina tiparului*, București, 1956, 49 p.

⁸¹⁰ *Prima tipografie a Țării Românești (Macarie 1508—1512)*, BOR, 76 (1958), nr. 10—11, p. 983—1004.

⁸¹¹ *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, S-RI, 16 (1963), nr. 2, p. 429—439.

⁸¹² *L'imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie*, RRH, 8 (1969), nr. 3, p. 549—574.

Totodată contribuții prețioase au fost aduse de S. Jakó ⁸¹³, L. Demény ⁸¹⁴, D. Simonescu ⁸¹⁵, Arnold Huttman și Pavel Binder ⁸¹⁶ în legătură cu biografia și activitatea depusă la Sibiu între 1544—1553 de primul tipograf de cărți românești, Filip Moldoveanu. Și alte ateliere tipografice din sec. al XVI-lea de limbă română au suscit interes, ca de pildă, cel coresian de la Brașov studiat din punct de vedere al tehnicii de Gebhard Blücher ⁸¹⁷; pentru aceeași epocă Alexandru Mareș ⁸¹⁸ s-a arătat preocupat de producția tipografică a ieromonahului Lavrentie.

Alte numeroase studii au fost consacrate activității diferitelor centre tipografice din Țara Românească, Moldova și Transilvania în decursul sec. XVI—XIX, din care vom menționa numai pe acele care au adus un aport substanțial la lămurirea subiectului. Astfel, L. Demény ⁸¹⁹ a reușit să dovedească existența unei tiparnițe la București încă din sec. al XVI-lea, instalată la mănăstirea Plumbuita de amintitul ieromonah Lavrentie. Reînființării tipografiei bucureștene la 1678 sub mitropolitul Varlaam i-a fost dedicat un alt material datorat lui Nicolae Șerbănescu ⁸²⁰. De tiparul oriental din capitala Țării Românești și Moldova în sec. al XVIII-lea s-au ocupat în special C. C. Giurescu ⁸²¹ și D. Simonescu ⁸²². Analiza activității tipografiilor bucureștene între 1740 și 1810 a fost întreprinsă cu multă acuritate de Tit Simedrea ⁸²³ și Toma G. Bulat ⁸²⁴. În același timp, pro-

⁸¹³ *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din sec. al XVI-lea*, AII-Cluj, 7 (1964), p. 97—115; *Filigrane transilvănene din sec. al XVI-lea*, Studia Babeș-Bolyai hist., 1962, nr. 2, p. 59—81; 1964, nr. 1, p. 55—92+79 fasc.; *Pe urmele catehismului românesc din anul 1544 în Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 117—127, 430—432.

⁸¹⁴ *O tipăritură slavo-română precocesiană*, S-R, 18 (1965), nr. 5, p. 1001—1038; *Typographische Kenzeichen der kyrillischen Druckenpresse in Hermannstadt im 16. Jahrhundert*, Forschungen, 12 (1969), nr. 2, p. 25—36; *Le livre et l'imprimerie roumaines au XVIe siècle (Esquisse historiographique)*, RRH, 9 (1970), nr. 3, p. 625—639; *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553*, București, 1971, p. 22—123; *Psaltirile chirilice tipărite în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, SCB, 13 (1974), p. 91—112; *Ouvrages imprimés en caractères cyrilliques en Transylvanie au XVIe siècle et conservés dans les bibliothèques et musées de Moscou et de Leningrad*, Armarium, Budapesta, 1976, p. 95—126.

⁸¹⁵ *Catehismul sibiian, 1544. Comemorarea a 400 de ani de la prima carte românească*, AR, 10 (1945—1946), p. 1—11; *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, SCDB, 7 (1965), supl. la nr. 1, p. 1—18 (în colaborare cu L. Demény).

⁸¹⁶ *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanu primul tipograf român*, Lb. lit., 16 (1968), p. 145—174.

⁸¹⁷ *Contribuții la istoria hrtiei și a tiparului chirilic din a doua jumătate a sec. al XVI-lea de la Brașov*, SB, 3 (1969), p. 429—458.

⁸¹⁸ *Un capitol din istoria tiparului românesc din sec. XVI: Tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, SCL, 21 (1979), nr. 6, p. 645—667.

⁸¹⁹ *Tiparnița bucureșteană în sec. al XVI-lea*, S-R, 25 (1972), nr. 2, p. 203—224. Mai vezi și N. Șerbănescu, *Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din București (sec. XVI)*, ST, 28 (1976), nr. 1—2, p. 20—39.

⁸²⁰ *Varlaam, mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672—1679)*, BOR, 76 (1958), nr. 12, p. 1120—1158.

⁸²¹ *Livres turcs imprimés à Bucarest (1701 et 1768)*, RIR, 15 (1945), fasc. III, p. 275—286.

⁸²² *Cărți arabe tipărite de români în sec. al XVIII-lea (1701—1747)*, BOR, 82 (1964), nr. 5—6, p. 524—561; *Impression de livres arabes et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIIIe siècle*, SAO, 5—6 (1967), p. 49—75 + pl.

⁸²³ *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740—1750*, BOR, 83 (1965), nr. 9—10, p. 845—942.

⁸²⁴ *Tipografia Mitropoliei București în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (1754—1810)*, BOR, 87 (1969), nr. 7—8, p. 791—816.

ducției altor vechi centre tipografice din principatul muntean, respectiv de la Tirgoviște și Rîmnicul Vlcea, li s-au dedicat studii pertinente de către A. Sacerdoteanu⁸²⁵ și V. Molin⁸²⁶ și respectiv D. Șimonescu și Victor Petrescu⁸²⁷.

Tiparul din Moldova a fost cercetat într-o viziune de ansamblu pînă la 1808 de T. G. Bulat⁸²⁸ iar pe perioade mai scurte, între secolele XVII—XVIII, de D. Rusu⁸²⁹ și C. Turcu⁸³⁰. În sfîrșit, tipografiile românești de la Șcheii Brașovului și Blaj au constituit — printre altele — obiectele de studiu al lui Emil Micu⁸³¹ și S. Jakó⁸³².

Un alt important capitol de istorie culturală l-a alcătuit în ultimele decenii și studiul bibliotecilor medievale din țările române. În acest domeniu s-au evidențiat în special cercetările lui S. Jakó⁸³³ pentru Transilvania și C. Dima-Drăgan⁸³⁴ pentru Țara Românească și Moldova, urmărindu-se istoricul, organizarea și semnificația alcătuirii unor fonduri de cărți pentru uz public și particular. Deși s-au păstrat puține inventare și cataloage cu ajutorul cărora să se poată reconstitui conținutul unor vechi biblioteci, să se constate regulile de biblioteconomie urmate și criteriile de selectare a lecturilor în funcție de opțiunile literar-științifice ale posesorilor, totuși mai mulți cercetători s-au încumetat, pe baza datelor descoperite, să trateze subiectul. De unele fonduri publice adică al unor biblioteci ecleziastice, ca de pildă aceea a mănăstirii de la Igrîș din Transilvania în secolul al XIII-lea, de la biserica din Șcheii Brașovului din sec. XIV—XVI sau a fundațiilor de la Hurez, Sf. Sava ori a Mitropoliei din București, s-au ocupat, respectiv, Radu Constantinescu și Emil Lazea⁸³⁵, Ion Colan⁸³⁶, T. G. Bulat⁸³⁷, C. Dima-Drăgan și Mihai Caratașu⁸³⁸, în studii de un deosebit interes.

⁸²⁵ *Tipografia Episcopiei Rîmnicului (1705—1825)*, MO, 12 (1960), nr. 5—6, p. 291—344.

⁸²⁶ *Tiparnița de la Rîmnic*, MO, 12 (1960), nr. 7—8, p. 458—471. Mai vezi și *.
Tipografi și tipografi la Rîmnicul Vlcea, Rîmnicul Vlcea, 1972.

⁸²⁷ *Tirgoviște — vechi centru tipografic românesc*, Tirgoviște, 1972.

⁸²⁸ *Tiparnițele moldovenești de carte bisericească de la mitropolitul Varlaam la mitropolitul Veniamin Costachi (1641—1808)*, MMS, 47 (1971), nr. 5—6, p. 349—361.

⁸²⁹ *Tipografia în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVII*, MMS, 52 (1976), nr. 3—4, p. 254—264.

⁸³⁰ *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova în secolul al XVIII-lea*, MMS, 36 (1960), nr. 1—2, p. 21—31.

⁸³¹ *Tiparnița lui Petcu (Petru) Șoanul din Șcheii Brașovului și primele calendare în limba română*, Cumidava, 4 (1970), p. 465—476.

⁸³² *Începuturile tipografiei de la Blaj în Philobiblon transilvan*, p. 237—246.

⁸³³ *Oradea în istoria bibliotecilor noastre medievale* în *ibidem*, p. 13—71; *Transilvania și Corviniana* (*ibid.*, p. 72—92); *Biblioteca Colegiului Bethlen din Aiud* (*ibid.*, p. 128—146) etc.

⁸³⁴ *Ex Libris. Bibliologie și Bibliofilie*, București, 1973; *Biblioteci umaniste românești. Istoric, semnificații, organizare*, București, 1974.

⁸³⁵ *O bibliotecă monastică din Transilvania la 1200*, S-RI, 22 (1969), nr. 6, p. 1145—1153.

⁸³⁶ *Începuturile bibliotecii din Șcheii Brașovului. Secolele XV și XVI*, R.B., 21 (1968), nr. 4, p. 224—227; nr. 5, p. 276—279.

⁸³⁷ *Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire Sf. Sava din București*, GB, 25 (1966), nr. 3—4, p. 313—342.

⁸³⁸ *Biblioteca unei vechi ctitorii voievodale, mănăstirea Hurezu*, PB, 1970, p. 69—85; M. Caratașu, *Știri noi privitoare la Biblioteca Mitropoliei din București în sec. al XVIII-lea*, SCB, 13 (1974), p. 133—150.

Bibliotecile particulare — și mai greu de examinat pentru perioadele mai vechi — au suscitat totuși un bine meritat interes, astăzi dispunând, de pildă, de o utilă monografie dedicată de C. Dima-Drăgan⁸³⁹ bibliotecii cunoscutului cărturar stolnicul Constantin Cantacuzino. Tot D. Dima-Drăgan împreună cu M. Caratașu⁸⁴⁰, au fost în măsură să publice și un catalog al bibliotecii domnului Constantin Brincoveanu, iar cel din urmă autor⁸⁴¹ a scos la lumină și lista cărților aparținând unui mare negustor bucureștean din sec. al XVIII-lea, Grigore Anton Avramie. Din același veac datează și alte două biblioteci particulare aparținând unor preoți români uniți din Transilvania, Ștefan Solciai și Alexandru Fiscuti, dascăl al școlii normale din Blaj, ale căror cataloage au fost descoperite și publicate de Pompiliu Teodor⁸⁴² iar pentru Moldova la începutul secolului al XIX-lea dispunem de prezentarea fondului de cărți al boierilor Rosetești de la Stînca, datorată Corneliei Papacostea-Danielopolu.⁸⁴³

Un important sector al istoriei culturale, abordat cu stăruință de medievistica actuală, îl reprezintă și cel al reconstituirii *procesului de învățămînt*, al urmăririi înființării și funcționării școlilor și colegiilor și a relevării metodelor pedagogice folosite în trecut.

Un colectiv de specialiști în frunte cu C. C. Giurescu a reușit chiar să alcătuiască în 1971 un compendiu de *Istoria învățămîntului în România*, tratat sintetic care prezintă în linii generale, evoluția predării diferitelor discipline științifice, pe ramuri de specialitate, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi⁸⁴⁴; capitole substanțiale sînt dedicate, în mod firesc, perioadei feudale.

Alți cercetători s-au aplecat asupra dezvoltării învățămîntului numai pe provincii istorice. Astfel, pentru Țara Românească este foarte utilă monografia realizată de Gheorghe Pirnuță⁸⁴⁵ privind numai sec. XVI—XIX; Gheorghe Iscră⁸⁴⁶ s-a preocupat, în schimb, în cadrul unei interesante lucrări, de evoluția învățămîntului sătesc din principatul muntean pînă la mijlocul veacului trecut. Transilvania beneficiază de cercetările desfășurate în privința învățămîntului românesc pînă la 1867 de două prețioase volume datorate lui Nicolae Albu⁸⁴⁷; altă lucrare, alcătuită de Lucia Protopopescu⁸⁴⁸, urmărește procesul didactic și pedagogic din aceeași provincie în perioada de sfîrșit a feudalismului. Pentru Banat dispunem de monografiile dedicate învățămîntului românesc de Victor

⁸³⁹ *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967.

⁸⁴⁰ *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brincoveanu*, SCB, 11 (1969), p. 209—217.

⁸⁴¹ *Catalogul bibliotecii unui mare negustor din veacul al XVIII-lea: Grigore Anton Avramie*, SCB, 12 (1972), p. 189—207.

⁸⁴² *Două biblioteci particulare românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, SCB, 2 (1957), p. 261—269.

⁸⁴³ *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea: biblioteca de la Stînca*, SCB, 5 (1963), p. 215—220.

⁸⁴⁴ *Istoria învățămîntului din România. Compendiu*, București, 1971.

⁸⁴⁵ *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească*, București, 1971.

⁸⁴⁶ *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975.

⁸⁴⁷ *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971.

⁸⁴⁸ *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București, 1966.

Țircovnicu⁸⁴⁹, Petru Radu și Dimitrie Onciulescu⁸⁵⁰. Moldova este lipsită, din nefericire, de o sinteză similară.

Alți autori au preferat să trateze monografic procesul de învățământ numai pe regiuni. De pildă, Gh. Pîrnuță, I. Radu, I. Lupu⁸⁵¹ și C.M. Boncu⁸⁵² s-au preocupat de școlarizare în județele Muscel și Prahova până în sec. al XIX-lea, Vasile Popeangă⁸⁵³ a relevat activitatea școlară din comitatul Aradului în veacul al XVII-lea iar I.V. Goraș⁸⁵⁴ pe cea din ținutul Sucevei, cu începere de la 1775. În sfârșit, există o multitudine de articole de mai mică întindere⁸⁵⁵ ce iau în studiu școli sau grupuri de școli orășenești sau sătești din țările române, relevându-le profilul tematic; abundența unor astfel de materiale face însă imposibilă citarea lor nominală. Ne mărginim a menționa doar pe cele cu un caracter mai special, aparținând lui Ilie Popescu Teiușan⁸⁵⁶, preocupat de legislația școlară feudală din țările române și respectiv lui Ladislau Gyémánt⁸⁵⁷, scoțind în evidență încercările de reformă a învățământului românesc din Transilvania prin proiecte ale Dietei între 1790—1848.

Învățământului superior din țările române în evul mediu îi este dedicat un studiu de ansamblu aparținând lui Șt. Pascu⁸⁵⁸, iar școalei latine de la Cotnari, funcționând pentru scurtă vreme în timpul lui Despot Vodă, o monografie datorată lui Șt. Birsănescu⁸⁵⁹, care s-a ocupat și de Academia domnească din Iași⁸⁶⁰. O problemă controversată în istoriografia noastră rămâne aceea a originilor învățământului superior din Țara Românească și a datei înființării Academiei domnești de la Sf. Sava; în trecut întemeierea ei era atribuită lui Șerban Vodă Cantacuzino dar în ultimele decenii Victor Papacostea⁸⁶¹, Ion Ionașcu⁸⁶² și Gheorghe Cronț⁸⁶³ au re-

⁸⁴⁹ *Contribuții la istoria învățământului românesc în Banat (1780—1915)*, București, 1970.

⁸⁵⁰ *Contribuții la istoria dezvoltării învățământului din Banat*, Timișoara, 1976 și *Contribuții la istoria învățământului din Banat pînă la 1800*, București, 1977.

⁸⁵¹ *Învățământul în Muscel în sec. XVII—XIX*, București, 1968.

⁸⁵² *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, București, 1976.

⁸⁵³ *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721—1821)*, Arad, 1974.

⁸⁵⁴ *Învățământul românesc în ținutul Sucevei 1775—1918*, București, 1975.

⁸⁵⁵ Ne lîmîm a cita, printre multe altele, contribuțiile aduse de Ileana Bozac, *Politica școlară a curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, SC, Șt. Cluj, 7 (1956), nr. 1—4, p. 95—104; *Școlile de la sălinele din Transilvania la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, AII-Cluj, 3 (1960), p. 281—295 și V. Șchiopu—Rodica Irimescu—Sofronie, *Contribuții la cunoașterea școlilor din Regimentul I românesc de graniță de la Orlat, Sargetia*, 5 (1968), p. 495—503.

⁸⁵⁶ *Legislația școlară feudală în țările române* în *Contribuții la istoria învățământului românesc. Culegere de studii*, București, 1970, p. 50—85.

⁸⁵⁷ *Proiecte dietale de reformă a învățământului românesc din Transilvania între 1790—1848*, AII-Cluj, 14 (1971), p. 105—119.

⁸⁵⁸ *Collèges et Académies dans les pays roumains au Moyen Age*, RRH, 5 (1966), nr. 6, p. 925—936.

⁸⁵⁹ „Școala latină” de la Cotnari... zori de cultură umanistă în *Moldova secolului al XVI-lea*, București, 1957.

⁸⁶⁰ *Academia Domnească din Iași 1714—1821*, București, 1962.

⁸⁶¹ *Originile învățământului superior în Țara Românească*, S-RI, 14 (1961) nr. 5, p. 1139—1167; *La fondation de „l'Académie Grecque” de Bucarest...*, RESEE, 4 (1966), nr. 1—2, p. 115—145; nr. 3—4, p. 413—436.

⁸⁶² *Academia domnească și Colegiul Sf. Sava din București (1694—1864) în Istoria Universității din București*, București, 1977, vol. I, partea I-a, p. 1—133.

⁸⁶³ *Începuturile Academiei Domnești din București*, MIM-București, 4 (1966), p. 15—24; *Academia Domnească din București în secolul al XVIII-lea*, S-RI, 18 (1965), p. 833—848.

deschis discuția, optînd pentru o inițiativă luată în acest sens de Constantin Brîncoveanu în 1694 la îndemnul stolnicului Constantin Cantacuzino; Ariadna Camariano-Cioran⁸⁶⁴, autoarea unei documentate monografii asupra Academiei domnești din București și Iași, contestă însă argumentația autorilor sus-citați, pledînd pentru revenirea la vechea datare admisă pînă acum. În recenta lucrare închinată istoricului Academiei de la Sf. Sava de Elena Grigoriu⁸⁶⁵, nu se ia poziție în problema amintită. Discuția rămîne deschisă iar un răspuns definitiv nu va putea fi găsit înaintea descoperirii unor izvoare concludente. Din studiile care au mai abordat trecutul și altor școli de nivel superior sau mediu din țările române, mai amintim pe acelea ale lui C. Cihodaru⁸⁶⁶, Gh. Potra⁸⁶⁷, V. Papacostea⁸⁶⁸ și I. Răușescu⁸⁶⁹ dedicate, respectiv școlii domnești din Iași (sec. XV), celei de slovenie de la Sf. Gheorghe vechi din București (sec. XVI), slavone de la Tîrgoviște din vremea lui Matei Basarab și domnești din Cîmpulung-Muscel (1669). În sfîrșit merită să mai relevăm și merituasele monografii consacrate de George Macovescu⁸⁷⁰ și Gh. Pirnuță⁸⁷¹ apreciatului dascăl care a fost Gheorghe Lazăr, ctitorul învățămîntului românesc din perioada luminilor.

Mai rămîne să aruncăm acum și o privire rapidă asupra felului în care s-a tratat *istoria științelor și a tehnicii* de către istoriografia actuală. O lucrare generală a fost elaborată de C.C. Giurescu⁸⁷² pentru sec. XV—XIX, dedicată, însă, mai mult aspectelor prezentate de tehnicile folosite în industria primitivă țărănească, în cea minieră și petrolieră incipientă sau a construcțiilor navale.

Monografii cuprinzătoare au fost, de asemenea, închinete — printre altele — dezvoltării științelor matematice, medicinei și altor discipline umaniste în trecutul patriei. Dintre acestea spicuim ca mai importante sinteza lui G. Șt. Andonie⁸⁷³ privind istoria matematicii, documentatele lucrări ale lui Valeriu Bologa⁸⁷⁴, Nicolae Vătămanu⁸⁷⁵, George Brătescu⁸⁷⁶ și Samuel Izsak⁸⁷⁷ asupra medicinei și farmaciei medievale, volumul colec-

⁸⁶⁴ *Acemiile domnești din București și Iași*, București, 1971; vezi și ediția franceză, sporită, tipărită la Salonic, 1974.

⁸⁶⁵ *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, 1979.

⁸⁶⁶ *Învățămintul în Moldova în sec. XV—XVIII. Școala domnească din Iași în Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. I, Iași, 1960, p. 9—32.

⁸⁶⁷ *Școala domnească de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București*, GB, 20 (1961), nr. 9—10, p. 837—878.

⁸⁶⁸ *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, *Romanoslavica*, 5 (1962), p. 183—194.

⁸⁶⁹ *Școala domnească din Cîmpulung-Muscel 1669—1845*, GB, 20 (1961), nr. 7—8, p. 696—705.

⁸⁷⁰ *George Lazăr*, București, 1973.

⁸⁷¹ *Gheorghe Lazăr. Contribuția sa la dezvoltarea învățămîntului*, București, 1973.

⁸⁷² *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în sec. XV—începutul sec. XIX*, București, 1973.

⁸⁷³ *Istoria matematicii în România*, vol. I, București, 1965.

⁸⁷⁴ *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955.

⁸⁷⁵ *De la începuturile medicinei românești*, București, 1966; *Medicină veche românească*, București, 1970; *Doctori și pătimiși (pînă la 1800)*, București, 1974.

⁸⁷⁶ *Hipocratismul de-a lungul secolelor*, București, 1968.

⁸⁷⁷ *Aspecte din trecutul medicinei românești*, București, 1954; *Studii și cercetări de istoria medicinei și farmaciei din R.P.R.*, București, 1962; *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, 1979.

tiv de istoria medicinei românești ⁸⁷⁸, cel de istoria gândirii sociale și filozofice din România ⁸⁷⁹ și primul volum al istoriei filozofiei românești (redactor responsabil: N. Gogoneață) ⁸⁸⁰, valoroasele monografii ale lui Alexandru Rosetti ⁸⁸¹ dedicate istoriei limbii române vechi și literare sau ale lui Ovidiu Birlea ⁸⁸², R. Vulcănescu și Gh. Vrabie ⁸⁸³, Ion Vlăduțiu ⁸⁸⁴, consacrate etnografiei și folcloristicii ș.a. Cu începere din 1975 au fost elaborate la București, sub patronajul „Comitetului român de istorie și filozofie a științei”, primele micro-sinteze privind „Lingvisti ca” (1975) sub conducerea lui Iorgu Iordan, „Științe juridice” (1975) de Traian Ionașcu, „Etnologia, Folcloristica” (1975) de R. Vulcănescu și Gh. Vrabie, „Biologia” (1975) sub redacția lui Emil Pop și Radu Codreanu, „Psihologia” (1976) de Al. Roșca și Marian Bejat, „Geologia, geofizica, geodezia, geografia” (1977) sub redacția lui Sabba Ștefănescu, G. Murgeanu și Vintilă Mihăilescu, „Știința literaturii. Istoriografia de artă” (1979), coordonatori Al. Dima și Mircea Popescu și „Medicina” (1980), sub redacția lui Ștefan Milcu și Benone Duțescu, ce inserează și dezvoltarea acestor discipline sau a rudimentelor lor în orinduirea feudală.

După cum s-a putut constata din sumara trecere în revistă a priorităților și realizărilor medievisticii actuale în domeniul istoriei culturii, rezultatele sînt îmbucurătoare. S-a îmbogățit substanțial aportul documentar, s-au clarificat curente de idei și mișcările ideologice ce au stat la baza vechii noastre culturi a cărei periodizare apare acum mult mai logică, s-a subliniat *patriotismul* și *militantismul* mișcării culturale românești în care au predominat — ca un fir roșu conducător — conceptele de *latinătate*, *continuitate*, *unitate*, *neatîrnare* și *emancipare socială*. În sfîrșit, s-a reliefat caracterul specific al culturii medievale românești, asimilînd într-o manieră proprie elemente receptate din mișcările de idei din Orient și Occident, fiindu-i recunoscut, astfel, locul aparte pe care-l deține în mijlocul civilizației europene.

Rămîne, acum, să examinăm, în ultimă instanță, care au fost obiectivele urmărite, în ultimele decenii, în domeniul *artei medievale românești*. În primul rînd s-a acordat o deosebită atenție amprentei artistice proprii, caracteristice artei noastre populare, atît de bogată și originală și cu străvechi tradiții datînd încă din protoistorie ⁸⁸⁵. În colaborare cu etnografii și folcloriști, istoricii de artă, s-au aplecat cu înțelegere și competență asupra creației colective a geniului popular, influențînd puternic genul

⁸⁷⁸ *Istoria medicinei românești* (redactori V.L. Bologa, G. Brătescu, B. Duțescu, Șt. M. Milcu), București, 1972.

⁸⁷⁹ *Istoria gândirii sociale și filozofice din România*. Comitetul de redacție: C.I. Gullian, S. Ghiță, N. Gogoneață, C. Joja, R. Pantazi și Al. Popescu, București, 1964.

⁸⁸⁰ *Istoria filozofiei românești*, vol. I, București, 1972. O sinteză la Athanase Joja, *Coup d'oeil sur l'histoire de la philosophie roumaine*, RRSS, Ph., 13 (1969), nr. 2, p. 173—193.

⁸⁸¹ *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956; *Istoria limbii române*, vol. I — VI, București, 1961 — 1966; *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini pînă la începutul sec. al XIX-lea*, București, 1971 (în colaborare cu Boris Cazacu și Liviu Onu).

⁸⁸² *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974.

⁸⁸³ *Etnologia. Folcloristica*, București, 1975.

⁸⁸⁴ *Etnografia românească. Istorie, cultura materială, obiceiuri*, București, 1973.

⁸⁸⁵ Vezi Wanda Wolski, *Moșteniri preistorice în arta populară românească*, Apulum, 7 (1969), p. 445 — 480. Cf. și Răzvan Theodorescu, *Sur les débuts de l'art populaire médiéval roumain*, RRHA, 7 (1970), p. 3 — 12.

cult; ornamentica noastră poartă pecetea unei originalități specifice a modalităților ei de expresie (geometrismul și stilizarea) în cuprinsul ariei de civilizație sud-est europeană⁸⁸⁶. În dovedirea acestor constatări s-a ajuns la elaborarea unor valoroase monografii, editate în condiții grafice deosebit de îngrijite, dedicate arhitecturii populare civile și religioase⁸⁸⁷, pe întreg teritoriul țării sau pe regiuni, creației plastice țărănești⁸⁸⁸ și motivelor ei de inspirație⁸⁸⁹, icoanelor pe sticlă⁸⁹⁰, ceramicii tradiționale⁸⁹¹, sculpturii în lemn⁸⁹² sau piatră⁸⁹³, broderiilor⁸⁹⁴, cusăturilor⁸⁹⁵, portului⁸⁹⁶ și mobilierului⁸⁹⁷, artei spectacolului⁸⁹⁸ și muzicii populare⁸⁹⁹.

Abordând domeniul *artei feudale culte*, cercetătorii au preluat cu succes tradițiile muncii pasionate desfășurate de înaintași ca N. Iorga, G. Balș, N. Ghica-Budești, I.D. Ștefănescu sau Virgil Drăghiceanu, obținând rezultate notabile nu numai prin îmbogățirea interpretării și corelării fenomenului artistic cu realitățile social-economice, politice și ideologic-culturale ale societății medievale românești, dar și prin lărgirea considerabilă a sferei descoperirilor (datorită în special rezultatelor — uneori spectaculoase — ale săpăturilor arheologice), și a încadrării lor tipologice în contextul creației artistice universale. Prin rîvna depusă de noua generație a istoricilor de artă s-a putut ajunge încă din 1957 la o utilă sinteză a istoriei artelor plastice din România, al cărei prim volum închinat perioadei feudale s-a datorat Corinei Nicolescu și Teodorei Voinescu⁹⁰⁰. Adîncind analiza, Virgil Vătășianu⁹⁰¹ reușește, peste doi ani, să alcătuiască o valo-

⁸⁸⁶ B. Zderciuc, P. Petrescu și T. Bănățeanu, *Arta populară în România*, București, 1964. Mai vezi și Georgeta Stoica-Maria Văgii, *Arta populară din Cîmpia Munteniei*, București, 1969 și Paul Petrescu, *Arta populară a românilor din Dobrogea*, București, 1979.

⁸⁸⁷ Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, 1957; *Arhitectura populară în România*, București, 1971; P. Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974; Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, vol. I — II, Oradea, 1972 — 1974, etc.

⁸⁸⁸ Paul Petrescu, *Creația plastică țărănească*, București, 1976.

⁸⁸⁹ Const. Prut, *Fantasticul în arta populară românească*, București, 1972.

⁸⁹⁰ Cornel Irimie — Marcela Focșa, *Icoane pe sticlă*, București, 1968; Iuliana Dancu — Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, 1975.

⁸⁹¹ Corina Nicolescu — Paul Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București, 1974.

⁸⁹² Cornel Irimie, Florentina Dumitrescu, Andrei Paleolog, *Arta lemnului la români*, București, 1975.

⁸⁹³ Gh. Aldea, *Sculptura țărănească în piatră*, București, 1969.

⁸⁹⁴ Fl. Bobu Florescu — Elena Avramescu, *Broderiile la români*, București, 1959; P. Petrescu, *Broderii pe piele în arta populară românească*, București, 1968.

⁸⁹⁵ P. Petrescu, Elena Secoșan, Aurelia Doagă, *Cusături românești*, București, 1973.

⁸⁹⁶ Florea Bobu Florescu, *Portul popular românesc. Scurt istoric*, București, 1961. Mai vezi și Tancred Bănățeanu, E. Ionescu, Gh. Focșa, *Arta populară în R.P.R. Port, Țesături, cusături*, București, 1957 și P. Petrescu, *Motive decorative celebre (Contribuții la studiul ornamenticii românești)*, București, 1971.

⁸⁹⁷ Roswith Capesius, *Mobilierul țărănesc românesc*, Cluj, 1974.

⁸⁹⁸ V. Adăscăliței, *Aspecte din dramaturgia populară. Teatrul popular de haiduci*, Lb. lit., 2 (1956), p. 7 — 34; Lila Nădejde, *Tema haiducească în teatrul popular*, SCIA, 6(1959), nr. 2, p. 195 — 209; *Elemente teatral-spectaculare în manifestările dramei populare*, Omagiu acad. G. Opr. scu., București, 1961, p. 341 — 348 etc.

⁸⁹⁹ Emilia Comișel, *Folclor muzical*, București, 1967.

⁹⁰⁰ *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, vol. I, *Arta românească în epoca feudală*, București, 1957.

⁹⁰¹ *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959.

roasă istorie a artei feudale în țările române, din care n-a încredințat, însă, tiparului decât un volum tratând subiectul până în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Dar realizarea capitală a noii istoriografii de artă românești, o reprezentă fără îndoială, cele două tomuri ale istoriei artelor plastice din România, apărute acum un deceniu sub îngrijirea lui George Oprescu și la care a lucrat un valoros colectiv de cercetători (V. Vătășianu, Florentina Dumitrescu, Radu Florescu, Emil Lăzărescu, Maria Ana Musicescu, Paul Petrescu, Răzvan Teodorescu, Sorin Ulea, Teodora Voinescu)⁹⁰² abordând toate aspectele genului (arhitectură, pictură, sculptură, artele minore, argintăria etc.). Încercarea făcută de Alexandru Alexianu⁹⁰³ de a surprinde într-o imagine globală trăsăturile caracteristice ale artei iconografice medievale românești, în pofida unor căutări îndrăznețe, trebuie folosită cu prudență intrucit apelul la surse apace destul de arbitrar. În contrast, solida monografie a lui Răzvan Teodorescu⁹⁰⁴ dedicată artei mileniului „întunecat” din istoria patriei se distinge prin bogata documentare, eleganța stilului și rafinată interpretare. De asemenea, de un real folos se dovedește, a fi și dicționarul închinat artei medievale românești de Vasile Drăguț⁹⁰⁵, conținând date prețioase asupra creației artistice în cele mai variate domenii și a făuritorilor ei. Mai mulți dintre autorii citați — ca și alții — s-au preocupat de înflorirea artelor în chip analitic — și pe perioade mai restrinse sau pe provincii istorice, în cadrul unor sinteze sau studii de mai mare întindere. De pildă Corina Nicolescu⁹⁰⁶ și Maria Ana Musicescu⁹⁰⁷ au manifestat interes pentru arta moldovenească în timpul domniei lui Ștefan cel Mare⁹⁰⁸ iar Ana Dobjanschi și Victor Simion⁹⁰⁹ pentru aceea din vremea lui Vasile Lupu. I.D. Ștefănescu⁹¹⁰ a subliniat caracteristicile și farmecul vechii arte a Maramureșului în timp ce V. Drăguț și N. Săndulescu⁹¹¹ și-au îndreptat atenția spre arta brincovenească.

Iconografiei și picturii medievale românești i s-au închinat în ultimele decenii câteva monografii și numeroase studii pe care le vom prezenta însă — datorită multitudinii lor — foarte selectiv, citind doar pe autorii de autoritate. Astfel Corina Nicolescu⁹¹² s-a arătat preocupată de conexiunile

⁹⁰² *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968; vol. II, București, 1970

⁹⁰³ *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche pămînteana*, București, 1973.

⁹⁰⁴ *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 — 1400)*, București, 1976. Mai vezi și interesante completări aduse în culegerile aceluiași autor, *Itinerarii medievale*, București, 1979 și *Istoria văzută de aproape*, București, 1980.

⁹⁰⁵ *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976. Mai vezi și *Pictura veche în vol. Pictura română în imagini* (ed. a II-a), București, 1976, p. 1 — 15.

⁹⁰⁶ *Artă epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, SMI — Med., 8 (1975) p. 63 — 99.

⁹⁰⁷ *Reflexions sur l'art moldave à l'époque d'Etienne le Grand*, RRH, 14 (1975), nr. 3, p. 441 — 455.

⁹⁰⁸ Vezi și *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (sub redacția lui M. Berza), București, 1958.

⁹⁰⁹ *Artă în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979.

⁹¹⁰ *Artă veche a Maramureșului*, București, 1968.

⁹¹¹ *Artă brincovenească*, București, 1971.

⁹¹² *Moștenirea artei bizantine în arta românească*, București, 1971. Mai vezi și Eugenia Greceanu, *Spread of Byzantine Tradition in medieval architecture of Romanian masonry churches in Transylvania, Études byzantines et post-byzantines*, I, București, 1979, p. 197 — 238.

dintre arta veche românească și cea bizantină. Într-o versiune de sinteză I.D. Ștefănescu⁹¹³ a relevat contingențele dintre iconografia bizantină și pictura medievală românească iar V. Vătășianu⁹¹⁴ a emis autorizate judecăți de valoare asupra caracteristicilor prezentate de pictura murală din țările române în secolele XIV—XVI. Același autor a scos în evidență varietatea și complexitatea programului iconografic al picturii murale din nordul Moldovei⁹¹⁵, subiect în care și Sorin Ulea⁹¹⁶ a făcut interesante considerații și interpretări de ordin teoretic. Studiarea atentă a picturii murale din Țara Românească în secolul al XVI-lea de către Carmen Laura Dumitrescu⁹¹⁷, a îngăduit autoarei să tragă interesante concluzii și de ordin istoric, insistând asupra caracterului ei programatic pus în slujba întăririi prestigiului domniei și autorității marii boierimi. Pictura epocii lui Matei Basarab a fost plasată într-o nouă lumină prin analiza competență a Corneliiei Pillat⁹¹⁸, iar cea din perioada brîncovenească și de la sfîrșitul epocii feudale a constituit domeniul de predilecție al cercetărilor laborioase și rodnice ale Teodorei Voinescu⁹¹⁹. Față de pictura murală din secolele XIV—XV în Transilvania, a manifestat, în schimb, un deosebit interes, dublat de un spirit critic lucid, Vasile Drăguț⁹²⁰. Mai multe lucrări au fost închinete și vechilor făuritori de artă și școlilor lor. Astfel activitatea unuia dintre cei mai vechi artiști plastici din țările române, Dragoș Coman, creatorul frescelor de la mănăstirea Arbore, a fost studiată monografic de V. Drăguț⁹²¹ în timp ce figurile de prestigiu a doi talentați zugravi din Țara Românească în sec. al XVIII-lea, Pîrvu Mutu și Radu, au fost evocate de Teodora Voinescu⁹²². Cîteva studii mai mărunte au fost consacrate relevării activității și altor zugravi români, tot din sec. al XVIII-lea, fie tratați individuali ca de pildă Dima⁹²³, Stan⁹²⁴, Efrem Micu⁹²⁵ și Nedelcu Popovici⁹²⁶ (din Țara Românească și Banat) sau Dimi-

⁹¹³ *Iconografia artelor bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973.

⁹¹⁴ *Pictura murală românească în veacurile XIV — XVI*, București, 1965.

⁹¹⁵ *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974.

⁹¹⁶ *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, SCIA, 10 (1963), nr. 1, p. 57 — 91 și 19 (1972), nr. 1, p. 37 — 53.

⁹¹⁷ *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978.

⁹¹⁸ *Ansamblurile de pictură de la mănăstirea Plătărești și biserica din Dobreni*, BMI, 40 (1971), nr. 3, p. 95 — 110; *Quelques aspects du thème de l'Apocalypse dans la peinture de la Valachie du XVIIe siècle*, RRHA, 10 (1973), nr. 2, p. 165 — 204; *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980.

⁹¹⁹ *Școala de pictură de la Hurezi*, în *Omagiu acad. George Oprescu*, București, 1961, p. 573 — 587; *Un caiet de modele de pictură medievală românească*, PVAR, 3 (1974), p. 147 — 276 etc.

⁹²⁰ *Pictura murală în Transilvania (sec. XIV — XV)*, București, 1970; *Iconografia picturii murale gotice din Transilvania*, PVAR, 2 (1972), p. 7 — 83.

⁹²¹ *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969.

⁹²² *Pîrvu Mutu Zugravu*, București, 1968; *Radu zugravu*, București, 1978.

⁹²³ *Cornelia Pillat, Preotul Dima zugravul*, SAM „N. Bălcescu”, 1 (1969), p. 353 — 363.

⁹²⁴ *Anncmarie Podlipny, Caietul de modele a lui Stan zugravul*, RM, 7 (1970), nr. 2, p. 166 — 170.

⁹²⁵ *Mircea Țoca, Ein rumänischer Maler des 18. Jahrhunderts*, RRHA, 9 (1969), p. 123 — 133.

⁹²⁶ *Viorel Țigu, Zugravul Nedelcu Popovici*, BMI, 10 (1974), nr. 2, p. 67 — 72.

trie Ispas din Gilău ⁹²⁷ (Cluj), fie grupați pe școli (Transilvania de nord-vest ⁹²⁸, Șcheii Brașovului ⁹²⁹ și Hunedoara ⁹³⁰).

În domeniul *arhitecturii românești* s-au evidențiat cu precădere eforturile depuse de Grigore Ionescu ⁹³¹ pentru a întreprinde o valoroasă sinteză, în două volume, a istoriei creației constructive românești din cele mai vechi timpuri și pînă în pragul zilelor noastre, perioadei feudale fiindu-i rezervate largi capitole. Totodată o privire de ansamblu asupra arhitecturii medievale monumentale civile românești a realizat-o cu mult succes Corina Nicolescu ⁹³². Mai modestă ca obiectiv, dar utilă și onest lucrată se arată și încercarea lui Andrei Pănoiu ⁹³³ consacrată doar arhitecturii în lemn din țara noastră. O serie de autori au tratat apoi monografic, global sau individualizate, monumentele feudale reprezentative din țările române ⁹³⁴, fie ele construcții laice (civile și militare) ori religioase, insistînd asupra calității lor artistice, asupra autorilor, a modului de clădire, a ornamenticii etc. Gruparea monumentelor în diferite lucrări s-a făcut pe provincii, regiuni istorice, sau orașe; de pildă pentru Țara Românească din selecția noastră amintim mai întîi pe Pavel Chihaiia ⁹³⁵ pentru monumentele cetăților de scaun sau pe Radu Crețeanu care a manifestat interes împreună cu soția sa Sarmiza ⁹³⁶ în studierea culelor iar singur ⁹³⁷ pentru bisericile de lemn; M. Davidescu ⁹³⁸ s-a dedicat analizei monumentelor din Oltenia iar Iancu Atanasescu și Valeriu Grama ⁹³⁹ numai culelor din această provincie. Grigore Ionescu ⁹⁴⁰, Ion Ionașcu ⁹⁴¹,

⁹²⁷ Atanasie Popa, *Zugrăvi și școli de zugrăvi ai bisericilor de lemn din Transilvania. Dimitrie Ispas din Gilău—Cluj*, AMET, 1965 — 1967, p. 581 — 614.

⁹²⁸ Aurel Socolan, Adalbert Toth, *Zugrăvi al unor biserici de lemn din nord-vestul României*, Marmatia, 1 (1969), p. 33 — 57; Marius Porumb, *Contribuții la cunoașterea unor zugrăvi din veacul al XVIII-lea în Transilvania*, AMN, 8 (1971), p. 607 — 619.

⁹²⁹ M. Porumb, *Zugrăvii icoanelor „Paraclisului Nou” din Șcheii Brașovului*, AMN 9 (1972), p. 571 — 585.

⁹³⁰ M. Porumb, *Zugrăvii iconostasului bisericii Sf. Nicolae din Hunedoara*, AMN, 10 (1973), p. 677 — 694.

⁹³¹ *Istoria arhitecturii în România*, vol. I — II, București, 1963 — 1965.

⁹³² *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979. A se utiliza — dar cu prudență — și lucrarea lui P. Constantinescu-Iași, *Înfluențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi românești*, București, 1951.

⁹³³ *Din arhitectura lemnului în România*, București, 1977.

⁹³⁴ A se consulta în acest sens indispensabile lucrări ale lui N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea), vol. I — II, (Craiova), 1970; *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat, Timișoara*, 1973; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.

⁹³⁵ *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974.

⁹³⁶ *Culele din România*, București, 1969.

⁹³⁷ *Bisericile de lemn din Muntenia*, București, 1968.

⁹³⁸ *Monumente istorice din Oltenia*, București, 1964; *Monumentele medievale din nord-vestul Olteniei*, București, 1970.

⁹³⁹ *Culele din Oltenia*, Craiova, 1974.

⁹⁴⁰ *Bucarest, la ville et ses monuments*, București, 1956.

⁹⁴¹ *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 1959 (în colaborare cu Vl. Zîră și Gh. Cantacuzino).

Dan Berindei⁹⁴², Nicolae Stoicescu⁹⁴³ și alții⁹⁴⁴ s-au concentrat asupra monumentelor din capitala țării în timp ce același N. Stoicescu și Cristian Moisescu⁹⁴⁵ au făcut o izbită prezentare a monumentelor istorice și de artă din fosta reședință de scaun de la Tirgoviște; în sfârșit Florentin Popescu⁹⁴⁶ s-a consacrat examinării ctitoriilor brincovenesti. Pentru Moldova menționăm contribuțiile aduse de Mirea Voitec-Dordea⁹⁴⁷ privind impactul artei gotice asupra arhitecturii unor monumente, apoi acelea ale lui Marcel Drăgotescu, Dumitru Birlădeanu și Gh. Bunghez⁹⁴⁸ cu privire la monumentele de pe valea Bistriței și din județul Neamț; continuăm, apoi cu semnalarea aportului conținut în micro-sinteza lui N. Grigoraș și I. Caproșu⁹⁴⁹ dedicată vechilor lăcașuri moldovene până către 1450, sau al lui Dan Bădărău și I. Caproșu⁹⁵⁰ asupra Iașilor în feudalism, apoi al Ioanei Cristache-Panait și Titu Elian⁹⁵¹, privind bisericile de lemn, al lui Sergiu Adam⁹⁵² asupra ctitoriilor mușatine și în sfârșit valoroasa monografie arheologică a lui Radu Popa și Monica Mărgineanu-Cirstoiu⁹⁵³ scoțind în relief mărturiile de civilizație medievală prezentate de Suceava în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

În ceea ce privește Transilvania există numeroase lucrări și studii consacrate monumentelor de arhitectură civilă, militare și religioase din rîndul cărora spicim mai întii monografiile generale ale lui V. Drăguț⁹⁵⁴ asupra monumentelor hunedorene și Al. Avram și Ioan Godea⁹⁵⁵ cu privire la cele din Țara Crișurilor. George Oprescu⁹⁵⁶ s-a ocupat într-o viziune de ansamblu de bisericile-cetăți din Transilvania, iar Șt. Pascu și Viorica Marica⁹⁵⁷ de monumentele Clujului medieval; Eugenia Greceanu⁹⁵⁸ s-a aplecat asupra studierii arhitecturii civile și religioase din Țara Făgărașului și zona centrală a provinciei iar Corina Popa⁹⁵⁹ de bisericile în stil gotic din regiunea Bistriței. Cu privire la tehnica de lucru și calitățile artistice sesizate la lăcașurile, de zid sau în lemn, românești, semnalăm mai

⁹⁴² București, *Ghid turistic*, București, 1980 (în colaborare cu Sebastian Bonifaciu).

⁹⁴³ *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961.

⁹⁴⁴ Fl. Georgescu, P. Cernovodeanu, Al. Cebuc, *Monumente din București, Ghid*, București, 1966; Paul Petrescu, *Condiții sociale și istorice reflectate în arhitectura urbană. Locuințe ale fărânilor și tirgoveștilor din București (sec. XVIII — XIX)*, SCIA, Art. pl., 18 (1971), nr. 1, p. 77 — 105 etc.

⁹⁴⁵ *Tirgoviștea și monumentele sale*, București, 1976; C. Moisescu, *Tirgoviște. Monumentele istorice și de artă*, București, 1979.

⁹⁴⁶ *Ctitorii brincovenesti*, București, 1976.

⁹⁴⁷ *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 1976.

⁹⁴⁸ *Monumente istorice de pe valea Bistriței*, București, 1970. (numai M. Drăgotescu și D. Birlădeanu); *Monumente istorice din județul Neamț*, București, 1971.

⁹⁴⁹ *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, București, 1968.

⁹⁵⁰ *Iași vechilor zidiri pînă la 1821*, Iași, 1974.

⁹⁵¹ *Bisericile de lemn din Moldova*, BMI, 41 (1972), nr. 2, p. 39 — 59.

⁹⁵² *Ctitorii mușatine*, București, 1976.

⁹⁵³ *Mărturii de civilizație medievală românească ...*, București, 1979.

⁹⁵⁴ *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968.

⁹⁵⁵ *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, București, 1975.

⁹⁵⁶ *Bisericile-cetăți din Ardeal*, București, 1956.

⁹⁵⁷ *Clujul medieval*, București, 1969.

⁹⁵⁸ *Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați* BMI, 39 (1970), nr. 2, p. 33 — 50 + il.; *Date noi asupra arhitecturii romanice din zona centrală a Transilvaniei*, PVAR, 1 (1970), p. 263 — 295.

⁹⁵⁹ *Biserici gotice tirzite din jurul Bistriței*, PVAR, 1 (1970), p. 297 — 324.

multe contribuții aduse pentru zona Făgărașului, Sălajului, Clujului, Chioarului, Țării Lăpușului și Banatului, de către Ioana Cristache-Panait⁹⁶⁰, Eugenia Greceanu⁹⁶¹, Ion Scheletu⁹⁶², I. Toșa⁹⁶³, Sabin Șainelic⁹⁶⁴, Dana Tarnavski Schuster⁹⁶⁵ și Florica Dimitriu⁹⁶⁶.

În sfârșit, o serie de monumente de arhitectură vestite din țările române au fost individual tratate de specialiști care au adâncit nu numai documentarea și au emis interesante observații în materie dar au profitat și de noile descoperiri relevate — în mai multe cazuri — prin săpăturile arheologice. De pildă, etapele de construcție și pictură ale celui mai vechi monument istoric românesc de pe teritoriul patriei, anume biserica din Streisengeorgiu (jud. Hunedoara) datînd din secolul al XI-lea și refăcut apoi în sec. XIII — XIV, au putut fi reconstituite de Radu Popa⁹⁶⁷ aproape numai cu ajutorul arheologiei feudale. Lucrările de consolidare și restaurare ale monumentului și picturii sale, au dezvăluit nu numai cele mai timpurii portrete de ctitori dar și numele celui dintîi zugrav român cunoscut pînă astăzi, anume Teofil, activînd între 1311 — 1315.

Menționăm în același timp apariția unor valoroase lucrări consacrate, în ultimele decenii, curții domnești de la Argeș⁹⁶⁸, palatelor brîncovenești de la Mogoșoaia⁹⁶⁹ și Potlogi⁹⁷⁰, castelului Corvineștilor de la Hunedoara⁹⁷¹, cetăților Alba Iulia⁹⁷², Sighișoara⁹⁷³, Sibiu⁹⁷⁴ și Bran⁹⁷⁵, mănăstirilor din Moldova și Bucovina ca de pildă Putna⁹⁷⁶, Voroneț⁹⁷⁷, Sucevița⁹⁷⁸, Moldovița⁹⁷⁹, Arbore⁹⁸⁰, Humor⁹⁸¹, Probota⁹⁸², Drago-

⁹⁶⁰ *Considerații privind arhitectura românească de zid din Transilvania secolului al XVIII-lea*, BMI, 42 (1973), nr. 2, p. 37 — 40.

⁹⁶¹ *Biserici românești din Țara Făgărașului*, MA, 16 (1971), nr. 7 — 8, p. 567 — 579 (în colaborare cu I. Cristache-Panait).

⁹⁶² *Bisericile de lemn din Sălaj*, BMI, 40 (1971), nr. 1, p. 31 — 40 (în colaborare cu I. Cristache-Panait).

⁹⁶³ *Contribuții la cunoașterea bisericilor de lemn din apropierea Clujului*, AMET, 1965 — 1967, p. 489 — 508.

⁹⁶⁴ *Arhitectura bisericilor de lemn din Țara Chioarului*, Marmatia, 2 (1971), p. 279 — 317.

⁹⁶⁵ *Biserici de lemn din Țara Lăpușului*, BMI, 42 (1973), nr. 2, p. 41 — 57.

⁹⁶⁶ *Bisericile de lemn ale Banatului*, MB, 21 (1971), nr. 10 — 12, p. 550 — 564 (în colaborare cu I. Cristache-Panait).

⁹⁶⁷ *Streisengeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11 — 14 Jahrhunderts im Süden Transilvaniens*, Dacia, 20 (1976), p. 3 — 61.

⁹⁶⁸ N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles ...*, RESEE, 8 (1970), nr. 1, p. 5 — 31; *Curtea domnească din Argeș. Probleme de geneză și evoluție*, BMI, 11 (1971), nr. 3, p. 14 — 23.

⁹⁶⁹ Radu Popa, *Mogoșoaia. Palatul*, București, 1962.

⁹⁷⁰ Șt. Balș, *Curtea brîncovenească din Potlogi*, București, 1968.

⁹⁷¹ Ioachim Lazăr, Viorel Răceanu și László Evellei, *Castelul Corvineștilor. Hunedoara*, București, 1976.

⁹⁷² I. Berclu, R. Popa, H. Ursu, *Cetatea Alba Iulia* (ed. a II-a), București, 1965.

⁹⁷³ V. Drăguț, *Cetatea Sighișoara*, București, 1968.

⁹⁷⁴ N. Lupu, *Cetatea Sibiului*, ed. a II-a, București, 1968.

⁹⁷⁵ T. Hașdeu, *Cetatea Bran*, București, 1968.

⁹⁷⁶ N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, București, 1965.

⁹⁷⁷ P. Comarnescu, *Voroneț*, București, 1965.

⁹⁷⁸ Maria Ana Musicescu și M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958.

⁹⁷⁹ Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița* (ed. a II-a), București, 1967.

⁹⁸⁰ I. Caproșu, *Biserica Arbore*, București, 1967.

⁹⁸¹ V. Drăguț, *Humor*, București, 1973.

⁹⁸² Ion Micălea și Radu Florescu, *Probota*, București, 1978.

mirna⁹⁸³, Neamț⁹⁸⁴, Cetățuia⁹⁸⁵, Trei Ierarhi⁹⁸⁶ sau Golia⁹⁸⁷ (din Iași), cele dedicate bisericilor și mănăstirilor Sf. Nicolae domnesc⁹⁸⁸ și Curtea de Argeș⁹⁸⁹, Curtea Veche⁹⁹⁰, Cotroceni⁹⁹¹, Mihai Vodă⁹⁹² și Stavropoleos⁹⁹³ din Capitală, Hurezi⁹⁹⁴, Bistrița⁹⁹⁵, Cozia⁹⁹⁶, Gura Motrului⁹⁹⁷, Tismana⁹⁹⁸, Dealu⁹⁹⁹, Snagov¹⁰⁰⁰ și multe altele pe care — din lipsă de spațiu — nu le mai putem enumera aici.

Alte ramuri ale creației artistice medievale românești au constituit domeniile de preocupare ale specialiștilor în materie. De pildă *arta sculpturii în piatră* de inspirație gotică pentru monumentele din Transilvania a fost studiată de Gh. Arion¹⁰⁰¹ iar cea a *sculpturii în lemn* din perioada brâncovenească a reprezentat preocuparea prin excelență a Florentinei Dumitrescu¹⁰⁰², care a reușit să alcătuiască un studiu foarte temeinic și un repertoriu de o deosebită utilitate în această privință.

Arta metalelor prețioase, tezaurele, podoabele și piesele artistice făurite de vechii noștri meșteri argintari și aurari, precum și ferneria medievală au fost temeinic cercetate în monografiile de certă utilitate alcătuite de Corina Nicolescu¹⁰⁰³, Radu Florescu¹⁰⁰⁴, Șt. Burda¹⁰⁰⁵, Marin Matei Popescu¹⁰⁰⁶, Dinu Giurescu și Andrei Pănoiu¹⁰⁰⁷; periodizarea artei metalelor pe teritoriul patriei în feudalismul timpuriu a fost abordată cu succes de Răzvan Theodorescu¹⁰⁰⁸ iar rolul și activitatea meșteșugarilor de artă au fost evocate de Corina Nicolescu¹⁰⁰⁹, Teodora Voinescu¹⁰¹⁰,

⁹⁸³ Teodora Volnescu și Răzvan Theodorescu, *Mănăstirea Dragomirna*, București, 1965.

⁹⁸⁴ Șt. Balș și Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958.

⁹⁸⁵ N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977.

⁹⁸⁶ Răzvan Theodorescu și Ioan Oprea, *Piatra Trei Ierarhilor*, București, 1979.

⁹⁸⁷ Radu Popa, *Mănăstirea Golia*, București, 1966.

⁹⁸⁸ Grigore Ionescu și Maria Ana Musicescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeș*, București, 1976.

⁹⁸⁹ Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, București, 1967.

⁹⁹⁰ Cr. Moiescu, *Biserica Curtea Veche*, București, 1967.

⁹⁹¹ Gh. I. Cantacuzino, *Mănăstirea Cotroceni*, București, 1968.

⁹⁹² Florentina Dumitrescu, *Biserica Mihai Vodă*, București, 1969.

⁹⁹³ Răzvan Theodorescu, *Biserica Stavropoleos*, București, 1967.

⁹⁹⁴ Lucian Roșu, *Mănăstirea Hurezi*, București, 1965.

⁹⁹⁵ Răzvan Theodorescu, *Mănăstirea Bistrița*, București, 1966.

⁹⁹⁶ M. Davidescu, *Mănăstirea Cozia*, București, 1966.

⁹⁹⁷ Dana Roșu, L. Roșu, *Mănăstirea Gura Motrului*, București, 1969.

⁹⁹⁸ Rada Teodoru, *Mănăstirea Tismana* (ed. a II-a), București, 1968.

⁹⁹⁹ C. Bălan, *Mănăstirea Dealu*, București, 1965.

¹⁰⁰⁰ Mircea Deac, *Mănăstirea Snagov*, București, 1969.

¹⁰⁰¹ *Sculptura gotică din Transilvania. Plastica figurativă din piatră*, Cluj-Napoca, 1974.

¹⁰⁰² *Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brâncovenești*, PVAR, 2 (1972), p. 257 — 306;

Sculptura în lemn brâncovenească (Studiu și repertoriu), *ibid.*, 3 (1974), p. 7 — 145.

¹⁰⁰³ *Argintăria laică și religioasă în țările române (secolele XIV — XIX)*, București, 1968; *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973. Mai vechi vezi * * *. *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958.

¹⁰⁰⁴ *Tezaure transilbane la Kunsthistorisches Muzeum din Viena*, București, 1979.

¹⁰⁰⁵ *Tezaure de aur din România*, București, 1979.

¹⁰⁰⁶ *Podoabe medievale în țările române*, București, 1970.

¹⁰⁰⁷ *Ferneria veche românească*, București, 1967.

¹⁰⁰⁸ *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în sec. IV — XIV*, PVAR, 1 (1970), p. 9 — 95.

¹⁰⁰⁹ *Die Rolle der siebenbürgischen Goldschmiede in der Entwicklung der Goldschmiedekunst der Rumänischen Länder im 16 und 17 Jahrhundert*, *Forschungen*, 16 (1963), p. 39 — 58.

¹⁰¹⁰ *Noi identificări de meșteri argintari din Transilvania*, SM, 1 (1957), p. 29 — 42.

Cornel Irimie și Paul Petrescu¹⁰¹¹, Rolf Schuller¹⁰¹² ș.a. Domeniul ceramicii feudale a constituit, de asemenea, aria de preocupare a lui Barbu Slătineanu¹⁰¹³, a Corinei Nicolescu¹⁰¹⁴, pentru Oltenia a lui Gh. Popilian¹⁰¹⁵, a Moldovei (în sec. XIV — XVI) a Elenei Busuioac¹⁰¹⁶ iar a Transilvaniei a lui Al. Mihalik¹⁰¹⁷, în lucrări de sinteză sau studii relevând o documentare adecvată și interpretări de ordin istoric pertinente.

Un alt interesant câmp de investigație al artei vechi românești a fost și acel al ornamenticii textile, miniaturisticii, costumației și mobilierului în care s-au evidențiat laborioasele cercetări fructificate prin monografiile de mare interes datorate Mariei Ana Musicescu¹⁰¹⁸ pentru broderia medievală, Corinei Nicolescu¹⁰¹⁹ pentru miniaturistică, istoria costumului de curte în țările române și lui A. Pănoiu¹⁰²⁰ pentru mobilier; moda și veșmintele din trecut au fost de asemenea tratate într-o sinteză corectă și de Al. Alexianu¹⁰²¹. În sfârșit în arta icoanelor medievale Corina Nicolescu¹⁰²² a realizat o prețioasă monografie ca și Marius Porumb¹⁰²³ pentru cele din Maramureș.

Mai rămâne să menționăm foarte pe scurt unele realizări înfăptuite în domeniul abordării artei dramatice și a spectacolului din trecutul țărilor române ca și în acel al muzicii vechi. În domeniul istoriei teatrului s-au editat în primul rînd volumul I al unei sinteze generale elaborate în 1965 de un colectiv sub coordonarea lui Simion Alterescu, a Ancăi Costa-Foru și Olgăi Flegont¹⁰²⁴, precum și unele lucrări generale edificatoare aparținînd lui Ioan Massof¹⁰²⁵, Virgil Brădățeanu¹⁰²⁶, Mihai Florea¹⁰²⁷ și Mihai Vasiliu¹⁰²⁸. În privința muzicii vechi s-a ajuns la alcătuirea a numeroase monografii tratînd subiectul destul de amănunțit așa cum a procedat

¹⁰¹¹ *Meșteșuguri artistice în România*, București, 1967.

¹⁰¹² *Goldschmiede in mittleren Südsiebenbürgen (14 — 19 Jahrhunderten)*, Forschungen 16 (1973), nr. 1, p. 112 — 136.

¹⁰¹³ *Ceramica feudală românească*, București, 1958.

¹⁰¹⁴ *Începuturile ceramicii monumentale în Moldova*, Omagiu acad. G. Oprescu, București, 1961, p. 373 — 396.

¹⁰¹⁵ *Ceramica română din Oltenia*, Craiova, 1976.

¹⁰¹⁶ *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (sec. al XIV-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea)*, București, 1975.

¹⁰¹⁷ *Zur Geschichte der alten Keramischen Fabriken Siebenbürgens*, Omagiu acad. C. Dăicoviciu, București, 1960, p. 377 — 400.

¹⁰¹⁸ *Broderia medievală românească*, București, 1969.

¹⁰¹⁹ *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise în țările române sec. XIV — XVIII*, București, 1964; *Istoria costumului de curte în țările române (sec. XIV — XVII)*, vol. I, București, 1970.

¹⁰²⁰ *Mobilierul vechi românesc*, București, 1976.

¹⁰²¹ *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. I — II, București, 1971.

¹⁰²² *Icoane vechi românești*, București, 1971.

¹⁰²³ *Icoane din Maramureș — Iconen aus der Maramures*, Cluj-Napoca, 1975.

¹⁰²⁴ *Istoria teatrului în România*, vol. I, *De la începuturi pînă la 1848*, București, 1965.

¹⁰²⁵ *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. I. *De la obârșie pînă la 1860*, București, 1961.

¹⁰²⁶ *Istoria literaturii dramatice românești și a artei spectacolului. De la începuturi pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, București, 1966.

¹⁰²⁷ *Scurtă istorie a teatrului românesc*, București, 1970.

¹⁰²⁸ *Istoria teatrului românesc. Sintează*, București, 1972.

de pildă Romeo Ghircioașu¹⁰²⁹ și O. Lazăr-Cosma¹⁰³⁰, sau la un mod mai general Cristian Ghenea¹⁰³¹, George Breazul¹⁰³² și Petre Brîncuși¹⁰³³. Momente din istoria muzicii, a școlilor muzicale românești, a creației vechilor muzicieni sau a preocupărilor de muzicologie din trecut, au fost adincite în studii și lucrări de Gr. Panțiru¹⁰²⁴, cu privire la școala de la Putna, de Carol Engel¹⁰²⁵ pentru cîntecul de lume din Transilvania, de Vasile Mocanu¹⁰³⁶ referitor la activitatea lui Ioan Căian din Transilvania (sec. XVII), de Eugenia Popescu-Județ¹⁰³⁷, pentru contribuțiile lui Dimitrie Cantemir la cunoașterea muzicii orientale și în sfîrșit, de Sebastian Barbu-Bucur¹⁰³⁸ despre primul autor al unei psaltichii românești, Filotei sin aga Jipa din 1713.

În final, fără a avea pretenția relevării unor concluzii de strictă specialitate cu privire la rezultatele obținute în domeniul studierii artei feudale românești în decursul ultimelor decenii de către o pleiadă meritorie de cercetători, ne mîrginim a afirma doar că s-a reușit, în special, a se pune în lumină *vechimea*, *valoarea* și *originalitatea* creației artistice a poporului nostru în comparație cu realizările similare din Europa medievală, definindu-i-se locul și subliniindu-i-se, totodată, aportul adus la sporirea patrimoniului valorilor artistice universale.

La capătul prezentării analitice a realizărilor medievisticii românești în ultimii 36 de ani, deși bilanțul este în mare măsură pozitiv, se impune, totuși, foarte pe scurt și relevarea unor anumite carențe. Dacă în domeniul sintezelor de istorie generală a României, dispunem astăzi de suficiente lucrări, în schimb abordarea monografică a unor teme însemnate din problematica examinată în cuprinsul expunerii noastre se lasă, încă, așteptată. Există un număr respectabil de studii și contribuții parțiale valoroase atingînd cele mai felurite domenii de istorie socio-economică, politică, culturală etc., dar valorificarea rezultatelor generale ale cercetării nu este, încă, pe deplin fructificată. Dacă în primii 15 ani de la eliberare atenția medievisticii românești s-a îndreptat asupra aspectelor producției materiale și a vastului domeniu al relațiilor sociale legate de agricultură, meșteșuguri și comerț, neglijate în trecut de vechea istoriografie, istoria politică și cea instituțională — care trebuia, la rîndul ei să fie reinterpretată într-o viziune nouă — a fost incomplet și insuficient examinată. Pe măsură ce lacunele tematice ale istoriografiei noastre erau, în suficientă măsură, eliminate, s-a trecut după 1965 la o abordare armo-

¹⁰²⁹ *Contribuții la istoria muzicii românești*, vol. I, București, 1963.

¹⁰³⁰ *Hroniclel muzicii românești*, vol. I. *Epoca străveche, veche și medievală*, București, 1973; vol. II 1784 — 1823, București, 1974.

¹⁰³¹ *Din trecutul culturii muzicale românești*, București, 1965.

¹⁰³² *Pagină din istoria muzicii românești*, București, 1966.

¹⁰³³ *Istoria muzicii românești. Compendiu*, București, 1969.

¹⁰³⁴ *Școala muzicală de la Putna*. S. Mz., 6 (1970), p. 29 — 67.

¹⁰³⁵ *Cîntece de lume românești în manuscrise maghiare din Transilvania*, RITL, 18 (1969), nr. 1, p. 69 — 84.

¹⁰³⁶ *Ioan Căian*, București, 1973.

¹⁰³⁷ *Dimitrie Cantemir — Cartea științei muzicii*, București, 1973.

¹⁰³⁸ *Monumente muzicale. Filotei sin Agăi Jipei — prima psaltichie românească cunoscută pînă acum*, S.Mz., 6 (1970), p. 99 — 133.

nioasă a tuturor sectoarelor istoriei medii a României. Dintre dezideratele care se impun prioritar mai rămân, încă, de îndeplinit realizarea aşteptatei monografii privind relaţiile dintre ţările române în Evul Mediu ca premiză a unităţii de neam, limbă şi teritoriu a poporului nostru pe întreg cuprinsul patriei, precum şi tratarea generală a problemei instaurării şi a evoluţiei regimului dominaţiei otomane în principate şi implicit a raporturilor acestora cu Poarta, definind statutul lor aparte în cadrul istoriei sud-estului european.

Dacă în domeniul economic există o bogată literatură tratând diferite aspecte ale istoriei agrare şi a meşteşugurilor, lipsesc în schimb, istorii generale ale comerţului, a preţurilor, iar legate de acestea ale fiscalităţii, oraşelor medievale şi a principalelor clase şi păături sociale (ţărănimă, boierime, negustori, cler etc.). Tratarea pe provincii istorice rămâne, încă, inegală, Moldova nebeneficiind, de pildă, de nici o monografie de tipul celor alcătuite pentru Transilvania sau Dobrogea.

În pofida unor rezultate notabile înregistrate în ultimele decenii în domeniul istoriei statului şi dreptului feudal, mai rămâne încă loc pentru o abordare a instituţiilor domniei, a bisericii şi administraţiei medievale în Ţara Românească şi Moldova, precum şi a principatului şi a Dietei în Transilvania (în perioada 1541 — 1699). Cu privire la istoria politică, în ciuda revirimentului evident petrecut la începutul anilor '60, se resimte, totuşi, lipsa tratării unor perioade şi figuri de seamă ale istoriei medievale. O bună parte din voievozii noştri însemnaţi nu dispun, încă, de monografiile corespunzătoare (Alexandru cel Bun, Alexandru Lăpuşneanu, Movileştii, Radu Şerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Duca, Mavrocordatii ş.a.), la fel ca şi mulţi principii ai Transilvaniei (Ştefan şi Sigismund Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe I Rákóczi, etc.).

De asemenea în domeniul culturii s-ar cădea a se ajunge la realizarea unei istorii a umanismului românesc iar în cel al artelor la o tratare mai amănunţită a creaţiei epocii fanarioţilor şi în general a perioadei de destrămare a feudalismului, atît în Moldova şi Ţara Românească cît şi în Transilvania.

În concluzie, la aproape patru decenii de la 23 August 1944, se poate afirma că medievistica românească a înregistrat un bilanţ pozitiv, plasîndu-se pe poziţii avansate în contextul realizărilor înregistrate în istoriografie pe plan mondial şi există suficiente premise spre a privi cu încredere la perspectivele dezvoltării sale.

RÉALISATIONS ET PRIORITÉS DANS L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DU MOYEN-ÂGE EN ROUMANIE

Résumé

Les auteurs présentent une analyse synthétique des réalisations obtenues dans l'étude de l'histoire du Moyen-Âge en Roumanie, par rapport aux résultats d'avant le 23 Août 1944. On présente ensuite les progrès enregistrés grâce à la nouvelle conception sur laquelle a reposé la réorientation de l'historiographie roumaine, à savoir le matérialisme dialectique et historique, au cours des 15 premières années étant accordée la prio-

rité aux études d'histoire économique et sociale, de beaucoup retardataires face aux nécessités qui se faisaient sentir dans ce domaine.

Ainsi, dans le cadre de l'histoire économique, au long de ces 36 dernières années l'on a abordé différents aspects de la vie agraire de Moldavie, de Valachie et de Transylvanie, par branches (agriculture, arboriculture, culture maraîchère, sylviculture, élevage, apiculture, sériciculture, pisciculture, chasse etc.) puis les métiers (l'activité productive par branches, étant insisté notamment sur l'exploitation minière, l'organisation professionnelle) avec la phase manufacturière atteinte au XVIIIe siècle et finalement l'échange (le commerce intérieur, de transit et extérieur, les pratiques commerciales, le système douanier, l'activité des négociants et leur organisation professionnelle par corporations, les maisons de commerce, compagnies, routes commerciales, circulation monétaire etc.).

Dans le domaine de l'histoire de l'Etat et du droit, l'on a mis en évidence des ouvrages généraux traitant strictement du sujet et puis ceux abordant les aspects spéciaux de la période préétatique (la communauté, les knézats, les voïévodats), le problème de la centralisation de l'Etat et du morcellement féodal, l'institution de l'autorité princière, le conseil princier, la grande assemblée du pays, les dignitaires, la chancellerie princière, l'appareil administratif, militaire et territorial de l'autorité princière, la fiscalité et l'Eglise. Pour ce qui est institutions féodales, l'on a présenté des ouvrages portant sur les traditions romano-byzantines en matière de droit, le jugement princier et les attributions juridiques de l'autorité princière, les assemblées des états, les institutions juridiques etc.

Dans le domaine de l'histoire des relations sociales et de la société féodale de Moldavie, Valachie et Transylvanie l'on a relevé les ouvrages qui ont abordé les caractéristiques de la féodalité roumaine, le régime de la propriété, des classes et des catégories sociales ainsi que des rapports entre celles-ci (paysannerie, boyards, noblesse etc.). On a relevé également les études touchant la lutte de classe et les révoltes paysannes contre l'exploitation féodale.

Quant à l'histoire politique (traitée de manière chronologique par provinces), l'on a évoqué les matériaux qui soulignent l'unité politique des pays roumains dans les questions importantes de l'affirmation de leur autonomie sur le plan étatique face aux ingérences étrangères, les rapports entre la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie, le problème du régime de la souveraineté ottomane et de la domination des Habsbourg, la politique intérieure et extérieure des principautés ainsi que certains aspects d'histoire diplomatique. On a mentionné également quelques études d'histoire locale.

En matière d'histoire de la culture médiévale l'on a présenté les ouvrages qui ont traité de l'importance des concepts de latinité, continuité, unité de l'origine commune et de la langue sur lesquels ont reposé les courants idéologiques saisis dans la littérature roumaine ancienne, ses diverses phases historiques (le slavonisme et la tradition byzantine, l'humanisme, et les Lumières), étant insisté sur son caractère militant

par l'ensemble du territoire de la patrie, l'importance du rôle joué dans la diffusion du livre et de l'imprimerie dans les pays roumains, des problèmes touchant l'enseignement et l'histoire des sciences.

On souligne également les contributions apportées dans le domaine de l'histoire des arts plastiques, de l'architecture, de l'ornementation, du théâtre et de la musique, populaire et classique.

En conclusion on dresse le bilan des résultats positifs obtenus dans l'étude de l'histoire du Moyen-Age en Roumanie pendant la période 1944 — 1980, tout en relevant certaines carences enregistrées et en exprimant le désir de voir cette branche de l'historiographie s'épanouir à l'avenir.

REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ALE ISTORIOGRAFIEI EPOCII MODERNE

DE

DAN BERINDEI

Perioada de formare și afirmare a națiunii moderne române, de constituire în formă plină a României, perioadă în care statul național, făurit prin silințele, curajul și spiritul de echilibru al poporului român, s-a integrat totodată unui proces de modernizare — care a făcut ca România de la sfârșitul acestei epoci să fie pregătită să pășească într-o nouă etapă a istoriei sale, ce trebuia să o conducă, un sfert de veac mai târziu, la revoluția decisivă inaugurată strălucitor prin marele act istoric al insurecției din august 1944 — epoca modernă a stat firească în centrul preocupărilor istoriografiei din ultimii 35 de ani ¹.

Materialismul istoric și dialectic a oferit specialiștilor perioadei moderne ca și istoricilor celorlalte perioade, un cadru de comprehensiune mai amplu al proceselor complexe și al momentelor principale din această epocă de mutații și transformări hotărâtoare în toate domeniile. La acest factor decisiv care a dat noi dimensiuni istoriei ca știință, s-a adăugat dezvoltarea masivă a bazei de informații, atât în ceea ce privește arhivele înseși, îmbogățite nu numai prin intrarea în circuitul public a unor fonduri deosebit de importante, dar și prin aceea că Direcția generală a arhivelor statului a avut lăudabila inițiativă de a aduce, în microfilme și xerografii, din numeroase arhive de peste hotare documente referitoare la istoria României, cât și prin publicarea masivă de izvoare privind îndeosebi, în ceea ce privește perioada modernă, a momentelor ei de vîrf ².

Au apărut, de asemenea, și lucrări de sinteză referitoare la această etapă a istoriei naționale. Un loc deosebit de important l-au avut în această privință nu numai părțile ce sînt consacrate perioadei moderne în sintezele într-un volum, ci mai ales ultima parte din volumul III și volumul IV din *Istoria României*, publicate în 1964. În noua versiune, în curs de realizare, a acestei lucrări fundamentale, epocii moderne îi sînt consacrate volumele VI și VII. Este neîndoios că apariția acestor volume va reprezenta un moment de cotitură în studierea și prezentarea

¹ Vezi, între altele, capitolele consacrate acestei perioade în *Bibliografia istorică a României*, vol. I, IV și V, București, 1970, 1975 și 1980.

² Serile și volumele consacrate momentelor 1821, 1848, 1859, 1877, 1888, 1907 și 1918 trebuie semnalate în primul rînd; pentru prezentarea izvoarelor, vezi în acest număr studiul lui Damaschin Mioc și Ioan Chîlper.

acestei etape decisive a istoriei patriei, totodată rămâne însă necesar ca într-un viitor cât mai apropiat să fie realizată o sinteză în mai multe volume a istoriei moderne a României, întemeiată în primul rând pe cele câteva mii de lucrări, publicate în cea mai mare parte în cursul ultimilor 35 de ani și care au reînnoit acest domeniu de cercetare ³.

Un bilanț nu poate cuprinde în plenitudinea sa efortul colectiv al specialiștilor în istoria modernă, dar el are menirea de a reliefa principalele rezultate și a semnaliza cele mai de seamă lucrări pe care istoricii moderniști le-au realizat reînnoind în multe privințe domeniul lor de cercetare. Este cert că mai există pete albe și mai ales probleme ce se mai cer aprofundate, dar în ansamblu bilanțul ultimilor 35 de ani s-a concretizat în rezultate importante deosebit de valoroase. Întemeiată pe concepția materialismului dialectic și istoric, supusă legilor și înțeleasă în temeiul lor ⁴, beneficiind de o bază documentară cu mult amplificată, istoria modernă a României a căpătat în ansamblu noi dimensiuni. Numeroase probleme și aspecte au fost clarificate și procesul de constituire complexă a statului modern român este în consecință mai profund și mai deplin cunoscut.

Revoluției din 1821, considărată momentul de început al acestei etape istorice din cursul evoluției poporului român, i s-au consacrat mai multe lucrări cu caracter de sinteză ⁵. Este neîndoielnic că punctele de vedere ale autorilor lor nu coincid, că s-a asistat în această privință la dezbateri uneori aprige, atît în ceea ce privește sensul evenimentelor din 1821 și mai ales caracterul lor, cît mai ales privind raporturile internaționale corelate lor. De la o subsumare a revoluției românești obiectivelor Eteriei și pînă la negarea unor legături ce nu pot fi contestate între două revoluții desfășurate în evidentă relație, pozițiile au fost divergente. Credem cu toate acestea că un consens tinde a se impune, la care, fapt important, par să adere și unii istorici greci ai evenimentelor ⁶. În lumina acestui consens, „legămîntul” lui Tudor Vladimirescu este considerat o alianță între părți egale ⁷; înțelegere între conducătorul revoluției

³ Vezi nota 1; mai vezi bibliografiile anuale realizate de Georgela Penelea, publicate de „Revue Roumaine d'Histoire”.

⁴ Un important rol de clarificare și precizare l-a avut în această privință *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1975, p. 621—626 (partea referitoare la istoria modernă a României).

⁵ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea clericală în țările românești, 1821—1822*, București, 1945; Idem, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971; Dan Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973; G. D. Iscriu, *Prelegeri de istoria modernă a României. Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1975 și Mircea Radu, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978.

⁶ Încă din 1962 Notis Botsaris (*Visions balkaniques dans la préparation de la Révolution grecque (1769—1821)*, Genève-Paris, 1962) și recent tinărul istoric Constantin Hatzopoulos în lucrarea sa de doctorat.

⁷ Andrei Oțetea, descoperitorul documentului, a susținut teza „legămîntului” unilateral (*Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în „Studii”, IX (1956), nr. 2—3). În timp ce teza înțelegerii reciproce a convenției a fost susținută pentru înțila oară de Dan Berindei și Traian Mutașcu (*Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, București, 1962, p. 45—46).

românești și Eterie a existat, ca și între el și o parte dintre boieri, cei „făgăduiți”, obiectivelor acestei revoluții — s-a renunțat la definirea momentului ca o răscoală populară sau ca o mișcare revoluționară — fiind legate atât de eliberarea socială cât și de cea națională⁸. Țesătura complicată a evenimentelor este astăzi mai bine cunoscută și în bună măsură și datorită faptului că via dezbateri a impus la recurgerea unui arsenal cât mai larg de știri, iar Vladimirescu apare în fața istoriografiei noastre ca o personalitate remarcabilă, ca realul deschizător cu sabia revoluției al istoriei moderne a României. Revoluția înseși din 1821 s-a impus ca un moment deosebit cu ecou puternic în toate țările române⁹ inaugurând era revoluțiilor burgheze, deși totodată este evident că între ea și urmașii ei din 1848 deosebiri sunt clare, în ceea ce privește formele mai evoluat pe care le îmbracă cea din urmă în procesul de eliberare a națiunii române.

Perioada cuprinsă între cele două revoluții din 1821 și 1848, decisivă în ceea ce privește maturizarea condițiilor economico-sociale și politice în țările române și în care criza feudalismului a atins un punct culminant s-a bucurat, de asemenea, de atenția istoriografiei românești în perioada cercetată. Studii consacrate agriculturii, stadiului ei de evoluție, relațiilor agrare¹⁰, studii privind industria¹¹, exploatarea subso-

⁸ Andrei Oțetea a cercetat aspecte multilaterale ale evenimentelor din 1821, sintetizate apoi în monografia sa din 1971; N. Adăniloae a analizat relațiile lui Vladimirescu cu boierii (*Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956); Nestor Camariano a abordat în mai multe studii aspecte ale activității Eteriei în Principatele Române și în Rusia, cel mai important fiind: *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, XX (1967), nr. 6; I. Neacșu în primul rând în *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954; Dan Berindei și Traian Mutașcu în lucrarea citată la nota 7, care a cunoscut o nouă ediție în 1973 — au dezbătut problematica militară a momentului; Dan Berindei, N. Isar și Gh. Platon au analizat programul revoluției, iar Carol Gălbener și Georgeta Penelea au consacrat fiecare câte un studiu procesului de refugiere în Transilvania a unora dintre locuitorii Țării Românești. Contribuții importante au mai adus Al. Vianu, Sergiu Columbeanu și C. Șerban — ultimul prezentând *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, VI (1973). Mai vezi N. Liu, *Anul revoluționar 1821 în istoriografia română (Contribuție bibliografică)*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 1 și bibliografia lucrării lui Dan Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973, p. 235-246.

⁹ Vezi deosebi volumul III din seria nouă Hurmuzaki (București, 1967) și studiul introductiv semnat de Andrei Oțetea.

¹⁰ O vie discuție a fost provocată de susținerea de către Andrei Oțetea a tezei existenței celei de-a doua iobăgii în Principatele Române (*Le second servage dans les Principautés danubiennes (1831-1864)*), în „Nouvelles Etudes d'histoire”, vol. II (1960). O lucrare de ansamblu, întemeiată pe o bogată documentare inedită, a fost realizată de Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969. Concluziile ei diferă însă, în ceea ce privește întinderea rezervei feudale, de cele la care a ajuns Gh. Platon în lucrarea sa — *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973 — care, în temeiul surselor, susține o extindere mai accentuată a ei.

¹¹ Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare Unirii celor două țări (1829-1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960. Pentru Transilvania vezi Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1955. O discuție interesantă despre existența doar a unui stadiu manufacturier incomplet în Principate la L. Bolcu, *Despre stadiul manufacturier al industriei din Moldova*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria Istorie, 1960, nr. 1.

lului¹², căile de comunicație¹³ și comerțului¹⁴, care, în Principatele române, în noile condiții generate după 1829, cunoaște un evident avânt, au fost întregite prin lucrări consacrate evoluției claselor și categoriilor sociale și demografiei¹⁵, ca și prin cercetări dedicate orașelor¹⁶, urmărindu-se în această privință viața urbană sub toate aspectele ei, inclusiv cele edilitar-urbanistice și realizându-se unele monografii, în care accen-tul a căzut în bună măsură tocmai pe epoca Regulamentului organic¹⁷.

Dacă o lucrare de ansamblu a fost consacrată domniei lui Mihai Sturdza¹⁸, domnii regulamentari ai Țării Românești nu s-au bucurat de o atenție similară, după cum mai este de așteptat și o lucrare de sinteză privind Transilvania în deceniile premergătoare anului 1848. În schimb, a fost realizată, analizată în temeiul a bogate surse inedite, dezvoltarea ideii de unitate națională și a mișcării de eliberare românești¹⁹ între 1834 și 1849. Creșterea mișcării revoluționare a fost, de asemenea, urmărită în mai multe lucrări și studii, care dau o imagine coerentă unui proces care avea să-și găsească punctul culminant în timpul evenimentelor anului 1848. Dacă societatea Filarmonica sau Frăția așteaptă încă studiile care să întregască imaginea pe care o avem asupra creșterii și dezvoltării mișcării revoluționare românești, fapt datorat însă

¹² O atenție deosebită a fost acordată petrolului: Valerian Popovici, *Începuturile exploa-tării capitaliste a petrolului în Moldova*, în SMI Mod., I (1957); Gh. Răvaș, *Din istoria petrolului românesc*, București, 1955 (ed. I și 1957, ed. a II-a) și Constantin M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, București, 1971.

¹³ În ceea ce privește căile de comunicație, vezi L. Boicu, *Căile de comunicație în Moldova între 1834—1848*, în AIIA-Iași, IV (1967) și V (1968). O atenție deosebită s-a dat Dunării, vezi deosebi I. Cărțină și I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972. Un interesant bilanț al dezvoltării unui port dunărean în noile condiții generate de recăști-garca libertății comerciale la Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc 1837—1883*, București, 1976.

¹⁴ Pentru premisele comerțului perioadei moderne, ultima lucrare a lui Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977. Pentru comerț și meșteșuguri în Țara Românească: Vladimir Dicleșcu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, București, 1973; de asemenea, Vladimir Dicleșcu, Sava Iancovici, Cornelia Papacostea-Danielopolu și Mircea N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1855)*, București, 1970; mai vezi și Eugen Pavlescu, *Meșteșug și regoș la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, București, 1970.

¹⁵ Vezi bilanțul întocmit de Ștefan Pascu în *Cercetările de demografie istorică a României în ultimii 15 ani*, în *Populație și societate*, vol. 2, Cluj (1977), ca și cele două volume ale acestei publicații din 1972 și 1977.

¹⁶ Printre multe studiul, amintim pe cele ale cercetătorilor ieșeni: L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, XVI (1966), nr. 2; Gh. Platon, *Populația orașului moldovean la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Carpica, III (1970) și Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIA-Iași, XII (1975); pentru Transilvania vezi: Al. Csetri și Șt. Imreh, *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în Studia Babeș-Bolyai, Hist., 1977, fasc. 2. În ceea ce privește Țara Românească studiul similar celor deosebi ale cercetătorilor ieșeni n-au fost realizate. Privind probleme de urbanism și edilitate, vezi, referitor la București: Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831—1862)*, în „Studii”, XII (1959), nr. 5, și Florian Georgescu, *Probleme de urbanism și sistematizare în București în anii 1831—1848 și Realizări edilitare în București anilor 1831—1848*, în MNI, IV.

¹⁷ Vezi de exemplu, Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești*, București, 1963, p. 157—260 și C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brătia*, București, 1968.

¹⁸ D. Giurea *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1917.

¹⁹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834—1849*, București, 1967.

și lipsei de izvoare, au fost cercetate mișcările țărănești în ipostaze diferite, începînd cu acțiunile întreprinse împotriva noului regim al Regulamentului Organic în Moldova la începutul celui de-al patrulea deceniu²⁰, trecîndu-se prin acțiunile de la sate în deceniul premergător revoluției de la 1848²¹, ori analizîndu-se cazul special al domeniului Comăneștilor²². Meritorie a fost studierea conjurației confederative a comisului Leonte Radu²³ și deosebit de importantă a fost cercetarea consacrată mișcării revoluționare de la 1840 din Țara Românească, lucrare deschizînd perspectivele asupra evoluției întregului proces revoluționar în epocă²⁴. Frământările revoluționare din Moldova, dezbătîndu-se și problema existenței sau mai degrabă a inexistenței concrete a Asociației patriotice²⁵, ori cercetarea consacrată Societății studenților români de la Paris²⁶, întregite și printr-un studiu mai recent referitor la societățile secrete și la activitatea francmasonică în care au fost implicați membrii mișcării de eliberare românești înainte de revoluția pașoptistă²⁷, ca și studierea într-o monografie a mișcărilor bulgărești pe teritoriul românesc²⁸, au contribuit și ele la o mai amplă comprehensiune a preludiilor anului revoluționar 1848.

O deosebită atenție a fost dată fenomenelor culturale pentru o perioadă în care dezvoltarea culturii naționale era strîns împletită cu lupta de eliberare socială și națională și cînd progresul pe tărîmul culturii avea urmări deosebite în întreg complexul evoluției societății românești. Această cultură dominată de ideile de unitate, progres, dorință de liberă afirmare a națiunii ce era în curs de deplină cristalizare, a făcut ca ea să reprezinte un domeniu de marcantă însemnătate și ca studiile ce i-au fost dedicate să contribuie la lămurirea unui întreg și larg evantai de probleme. Dezvoltarea învățămîntului în Transilvania²⁹, dar și cercetarea

²⁰ Valerian Popovici, *Cauzele mișcării țărănești oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în SCȘ St. Soc., Iași, V (1951), nr. 3—4 și Idem, *Date noi cu privire la organizarea și reprimarea răscoalelor țărănești din Moldova din anul 1831*, loc. cit., VII (1956), fasc. 1.

²¹ Apostol Stan, *Forme de luptă a țăranimii muntene sub Regulamentul organic pînă la revoluția din 1848*, în RA, IV (1961), nr. 2.

²² Ecaterina Negruși, *Luptele țăranilor de pe domeniul Ghica Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SMIMod, vol. I (1957).

²³ Valerian Popovici, *Date noi despre conjurația confederativă din 1839*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, vol. I (1950) și Al. Andronic, *Coloniile militare în proiectul de reformă al lui Leonte Radu*, loc. cit., seria III, IV (1955), nr. 3—4.

²⁴ Gh. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în SMIMod, vol. III (1963), p. 185—313; vezi și versiunea franceză: *Le mouvement révolutionnaire de 1840, prélude de la révolution roumaine de 1848*, București, 1964.

²⁵ Gh. Ungureanu, *Frământări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din 1848 în Moldova*, în „Studii”, XI (1958), nr. 3; Gh. Platon, *Contributions à la connaissance des mouvements locaux et politiques antérieurs à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie. La „Société (Association) Philantropique”*, în RRH, IV (1965), nr. 5; Idem, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, în SAI, XI (1968).

²⁶ Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1846. La Société des étudiants roumains de Paris*, în NEH, vol. II (1965).

²⁷ Dan Berindei, *Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes*, în RRH, XVII (1978), nr. 3.

²⁸ Constantin Velichi, *Mișcările revoluționare de la Braila din 1841—1843*, București, 1958.

²⁹ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1861*, București, 1971. Pentru Oltenia, semnalăm lucrarea lui Nicolae Andrei și Gh. Părnăuș, *Istoria învățămîntului din Oltenia*, Craiova, 1977, p. 169—488.

eficientă a rețelei de școli sătești înființată în vremea lui Alexandru Ghica, domniei în Țara Românească³⁰, adevărate pepiniere ale țăranilor revoluționari din 1848, dezvoltarea presei moderne orientată multilateral³¹, societățile oamenilor de cultură — de la societatea naturaliştilor și medicilor de la Iași³² — pregătind înființarea viitoarei societăți academice a întregii națiuni³³, — arta în înfrunghirea ei principală din epocă, cea a teatrului³⁴, important instrument de propagare nu numai a culturii dar și a mesajilor politice, literatura modernă în plină dezvoltare integrându-se evident literaturii europene contemporane sub semnul romantismului, dar în primul rînd al cerințelor societății românești dornică de a-și dezvălui unitatea și ardentă năzuință spre progres și eliberare³⁵, toate acestea au făcut obiectul studiilor și cercetărilor atât ale istoricilor cît și ale specialiștilor în diferitele domenii ale istoriei culturii și artei. Nici dezvoltarea și afirmarea istoriografiei, atât de eficientă în epocă și cu atât de intens ecou în rîndul națiunii, nu putea rămîne în afara sferei de interes a specialiștilor, dintre care unii au devenit examinatori atenți ai dezvoltării ei și ai principalilor ei reprezentanți³⁶. De un deosebit interes sînt studiile ce au fost întreprinse privind ideologia epocii, de fapt, în ceea ce privește exprimarea ei cea mai înaintată, cea a revoluției ce se pregătea³⁷. În mod evident, s-au depus străduințe pentru a se depăși simple analize parțiale și a se ajunge la viziuni mai complexe ale fenomenelor culturale, mai apropiate desigur de ceea ce efectiv a reprezentat cultura în societatea românească din acea vreme. Pe aceeași

³⁰ G. D. Iscriu, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975.

³¹ Cea mai recentă sinteză: Constantin Antip, *Istoria presei române*, București, 1979; o monografie excelentă consacrată unei reviste: Maria Platon, *Dacia literară, acstinel unei reviste; viața unei epoci literare*, Iași, 1974.

³² I. Lăzărescu, *Societatea de medici și naturaliști din Iași, între anii 1830-1850*, în SCȘ, Iași, V (19154), nr. 1-2; tot acolo, p. 491, nota 13: bibliografia anterioară.

³³ Vezi Dan Berindei, *Proiecte de înființare a unei societăți academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în SAI, III (1961), p. 203-208.

³⁴ I. Masoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, București, 1961, vol. I, și *Istoria teatrului în România*, Institutul de istoria artei, București, 1965, vol. I.

³⁵ Vezi *Istoria literaturii române*, București, 1968, vol. II, mai vezi Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962; Idem, *Originile romantismului românesc*, București, 1972 și Idem, *Oamenii începutului de drum*, București, 1974.

³⁶ Este vorba de Lucian Boia, Vasile Cristian, Pompiliu Teodor și Alexandru Zub. Ultimul a scris remarcabila teză de doctorat *Kogălniceanu istoric* (Iași, 1974); Pompiliu Teodor a publicat *Evoluția gândirii istorice românești* (Cluj, 1970); iar Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române* (București, 1976). Vasile Cristian, autor al unei *Istoriografii generale* (București, 1979), s-a arătat preocupat de gîndirea și opera istorică a unei serii de personalități, între care amintim pe Aaron Florian, Damaschin Bojincă, Gheorghe Asachi și Mihail Kogălniceanu; dintre ultimele sale studii merită o specială subliniere *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XIV (1977), p. 173-190. Mai vezi V. Maciu, St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu și P. P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, București, 1964.

³⁷ Vezi Dan Berindei, *L'idéologie politique des révolutionnaires roumains de 1848*, în NEH, vol. IV (1970), p. 207-221; V. Cristian, *L'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 et la diffusion des connaissances historiques*, loc. cit., p. 185-195; George Em. Marica, Iosif Hogos, Călina Mare și Constantin Rusu, *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, 1968; C. Rusu, *Din gîndirea democratic-revoluționară transilvăneană la 1848*, în AIIA-Cluj, XIII (1970), p. 97-127; Radu Tomoiagă, *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, București, 1976; mai vezi foarte utila antologie a lui Paul Cornea și Mihail Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1968, vol. I-II.

cale se va putea ajunge, în viitor, la lucrarea monografică așteptată care să prezinte în mod unitar și să explice, în corelare cu ansamblul proceselor istorice și cu dezvoltarea însăși a societății, funcțiile însemnate pe care fenomenele culturale, considerate în împletirea lor, le-au avut în țările române în pragul renașterii și eliberării lor.

Moment dominant în istoria României, revoluția din 1848 a deschis larg porțile înnoirii. „Revoluția română de la 1848 — scria în 1850 Nicolae Bălcescu — n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor”³⁸. Rezultat al necesităților proprii, flacăra aprinsă din scînteierile contradicțiilor interne în pragul instaurării unei noi orînduiri și în condițiile crizei avansate a feudalismului³⁹, revoluția de la 1848 a izbucnit în Moldova și Țara Românească, ca și în Transilvania, ca o consecință a evoluției proprii a acestor țări, ca un imperativ al necesității de a se realiza obiectivele națiunii române. Încadrată fenomenului revoluționar european, a fost totuși departe de a reprezenta o copie mecanică a evenimentelor de peste hotare, prezentînd elemente specifice care o evidențiază și pe plan general⁴⁰.

Istoriografia revoluției în ultimele trei decenii și jumătate este bogată, deși nu avem încă monografia de vaste proporții a cărei necesitate o resimțim⁴¹. De la studierea revoluției pe plan local și regional, curînd ea a fost abordată ca revoluție română⁴², ca expresie a națiunii în acțiune, urmărind în obiectivele ei fundamentale făurirea noii României, stat modern al tuturor românilor. Ideologia și programul au stat firesc în centrul atenției, relevîndu-se atît încadrarea lor europeană cît și caracterul lor dominant unitar, specificațiile locale ori regionale nereprezentînd trăsăturile dominante⁴³. Curente principale, ca și contradicțiile au atras și ele atenția cercetătorilor, ajungîndu-se și în această privință la evidente clarificări. Caracterul unitar a fost analizat în mai multe rînduri, studiul conducînd inevitabil și în această privință la definirea fenomenelor revoluționare din cele trei țări drept *revoluție română*, deschizînd totodată perspective către o înțelegere mai deplină a intensificării în perioada următoare a străduințelor pentru realizarea statului unitar⁴⁴.

³⁸ N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică G. Zanc, vol. I, partea a II-a, București, 1940, p. 99.

³⁹ Un studiu asupra contradicțiilor: Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în „Studii”, XI (1958), nr. 3, p. 27—49.

⁴⁰ Idem, *La révolution roumaine dans le contexte européen*, în RRII, XII (1973), nr. 3, p. 473—488.

⁴¹ Vezi însă bogata culegere *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974.

⁴² Vezi C. Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu și Vasile Nicolae, *Revoluția română de la 1848*, București, 1969, o încercare monografică de dimensiuni mai restrînse.

⁴³ Pentru program: Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848 1849*, în *Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, 1971, p. 35—57; Idem, *Programul extern al revoluției române de la 1848*, în RRSI, VII (1973), nr. 2, p. 55—60.

⁴⁴ În afara lucrării Cernelia Bodea citată la nota 19, mai vezi Vasile Maciu, *Le caractère unitaire de la révolution de 1848 dans les Pays Roumains*, în RRII, VII (1968), nr. 5, p. 679—707; Dan Berindei, *Les révolutionnaires roumains de 1848 et l'idée d'unité*, în RRII, VII (1968), nr. 6, p. 931—947; N. Adăniloae, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale*, în *Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, 1974, p. 59—95;

O atenție deosebită a fost dată problemei agrare și în general rolului și poziției țărănimii în revoluție ⁴⁵, o atenție mai marcantă fiind însă dată Țării Românești, unde problema a fost abordată într-o meritorie teză de doctorat ⁴⁶. De asemenea, merită să fie semnalat un studiu în care sînt analizate rădăcinile pașoptiste ale reformei agrare din 1864 ⁴⁷. Tot în ceea ce privește Țara Românească, cercetări au fost orientate și spre studierea rolului pe care l-a avut în timpul evenimentelor revoluționare orașul București, capitala virtuală a viitoarei Românie ⁴⁸. Rolul maselor în revoluție ⁴⁹ ori aspectele militare ale momentului au fost în mai multe rînduri abordate, nu numai în studii și articole, dar și în ample lucrări consacrate acestor aspecte privind Țara Românească și Transilvania ⁵⁰. Gărzii naționale și voluntarilor, ori taberei de la Riurenii, ori luptei de pe dealul Spirei le-au fost dedicate studii speciale ⁵¹. Un alt domeniu, care a atras atenția istoricilor este cel al activităților de politică externă, pașoptiștilor munteni revenindu-le rolul de a inaugura diplomația modernă românească. Străduințele depuse în vederea dobîndirii unui nou statut internațional, de deplină autonomie, menit a deschide drumuri spre cucerirea independenței, străduințele depuse pentru integrarea reprezentanților națiunii române în circuitul diplomatic internațional, negocierile purtate peste hotare în timpul revoluției sau chiar și în perioada imediat următoare — cazul lui Ioan Maiorescu la Frankfurt și mai ales cel al lui Bălcescu în Ungaria — au reprezentat obiective ale unor cercetări demne de înțreg interesul ⁵².

Un amplu studiu a fost consacrat presei revoluționare, importantă nu numai pentru forța ei mobilizatoare și coordonatoare în timpul revoluției, dar și pentru rolul ei în a stimula tendințele unitare românești

mai vezi: I. Șendrescu, *Lupta revoluționarilor români pentru unitate în perioada 1848—1853, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 223—236 și Ileana Petrescu, *Legături între revoluționarii oțenți și cei transilvăneni în 1848*, în „Historica”, I (1970), p. 103—109.

⁴⁵ Vezi, de exemplu, — încă din 1948 — Aurel Rimniceanu, *Țăranii în revoluția de la 1848*, București, 1948 sau Gh. I. Georgescu-Buzău, *Aspectul agrar al revoluției din 1848 în Muntenia*, București, 1948.

⁴⁶ Apostol Stan, *La problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, București, 1971.

⁴⁷ Gh. Zanc, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'an 1848*, în RR11, III (1964), nr. 2, p. 213—225.

⁴⁸ Ioana și P. I. Panait, *Participarea maselor populare din București la înfrîngerea comploturilor reacțiunii din iunie 1848*, în „Studii”, XIII, (1960), nr. 6; Florian Georgescu, *Participarea maselor populare bucureștene la revoluția din 1848*, București, 1961.

⁴⁹ Vezi în special Gh. Platon, *Masele în revoluția română de la 1848 în Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 97—130. Același autor a abordat cu mișcă și rezultate interesante, în mai multe studii, aspectele legate de lupta maselor țărănești moldovene în preajma și în timpul revoluției.

⁵⁰ C. Căzănișteru, M. Cucu și E. Popescu, *Aspecte militare ale revoluției din 1848 în Țara Românească*, București, 1968; L. Loghin și C. Ucrain, *Aspecte militare ale revoluției din 1848—1849 în Transilvania*, București, 1970.

⁵¹ Întrucît, istoriei militare îi este dedicat un studiu special în acest număr al revistei, nu dăm amănunte.

⁵² Vezi o vedere de ansamblu în Dan Berindei, *Din începuturile diplomației moderne românești*, București, 1965; mai vezi G. G. Florescu, *Aspecte privind poziția internațională a Țării Românești în anul revoluționar 1848*, în SMINed, vol. III (1963).

din ce în ce mai puternice și în cel de reînnoire a vieții publice⁵³. Literatura pașoptistă, pregătitoare a revoluției sau legată de aceasta prin autorii ei — ei înșiși revoluționari — și prin pozițiile ideologice pe care le-a propagat, ca și manifestările de artă, mai ales în domeniul picturii, care au contribuit a ne transmite imaginea plastică a momentului istoric amintit, s-au bucurat de asemenea de studii importante⁵⁴. Problemele învățămîntului și mai ales angajarea în revoluție a profesorilor și învățătorilor au fost și ele urmărite de specialiști⁵⁵.

Dacă o amplă monografie a revoluției române în ansamblul ei ne lipsește încă, în schimb s-au realizat valoroase lucrări referitoare la desfășurarea revoluției într-o țară sau provincie sau în alta, Banatul⁵⁶ și Oltenia⁵⁷ bucurîndu-se în această privință de astfel de lucrări. Mai trebuie făcută o specială subliniere privind lucrarea de largă respirație privind adunarea de la Blaj din mai 1848⁵⁸. Studiul desfășurării revoluției pe plan local s-a concretizat în studii și articole care contribuie împreună la o înțelegere mai profundă a fenomenelor revoluționare⁵⁹. Totodată aceste studii dezvăluie măsura în care revoluția n-a constituit un apanagiu al citorva puncte geografice sau al capitalelor îndeosebi, ci a îmbrățișat națiunea în ansamblul ei. De asemenea, s-au realizat și

⁵³ Vasile Netea, *Presa română în timpul revoluției de la 1848 în Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, 1974, p. 145—183; mai veri tot acolo C. Șerban, *Ecoul revoluției române de la 1848 în presa europeană a vremii*.

⁵⁴ În ceea ce privește arta și literatura, s-au înregistrat numeroase studii, artiștii, ca și scriitorii, fiind cei mai mulți dintre ei, direct implicați în evenimentele revoluționare. Ne-am mulțumit a semnală ceea ce ni s-a părut de un interes mai general. Vezi, între altele, Paul Cornea, *Considerații sur le rapport entre la tradition et l'innovation dans l'idéologie littéraire de l'époque de 1848*, în RRH, III (1963), nr. 2. Pentru artă: P. Constantinescu-Iași, *Trei pictori români în revoluția de la 1848: Negulici, Rosenthal, Iscovescu*, București, 1948; Dan Grigorescu, *Trei pictori de la 1848*, București, 1967.

⁵⁵ Vezi Stanciu Stoian, *Despre concepția învățămîntului public în anul 1848*, în „Studii”, II (1949), nr. 1; A. Manolache, Gh. T. Dumitrescu și Gh. Părnăușă, *Gîndirea pedagogică a generației de la 1848*, București, 1968 și mai ales Gh. Părnăușă, *Învățători și profesori în revoluția de la 1848*, București, 1976.

⁵⁶ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968.

⁵⁷ Ileana Petrescu și Vladimir Oslac, *Anul revoluționar 1848 în Oltenia*, Craiova, 1973.

⁵⁸ V. Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania*, București, 1966.

⁵⁹ Amintim unele din aceste studii de istorie locală asupra revoluției din 1848: Radu, Gloglovan, *Revoluția din 1848 în Tirgoviște și împrejurimi*, în SAI, VIII (1966); N. Mocloțu, *Date privind anul revoluționar 1848 în orașul și județul Brăila*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 4; N. Simache, *Despre revoluția de la 1848 în Ploiești și județul Prahova*, București, 1948; N. Simache și I. Gh. Burtolu, *Aspecte din timpul revoluției din 1848 în regiunea Ploiești*, în SAI, IV (1962); Ovidiu Bădina, *Revoluția din 1848 în orașul și județul Buzău*, în SAI, III (1961); I. Burtolu, *Ecoul proclamației de la Islaz în orașul Văleni*, în RA, I (1958) nr. 1; Ileana Petrescu, *Sprijinirea revoluției de la 1848 de masele populare din județul Dolj*, în RA, VII (1964), nr. 2; C. Pajură, *Aspecte mehediniene ale revoluției din 1848*, Turnu Severin, 1948; C. Sperî, *Reprimarea acțiunilor revoluționare după 13 septembrie 1848, în județele Argeș și Vâlcea (septembrie 1848—septembrie 1849)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1; izvoare și detalii privind participanții și evenimentele revoluționare din șapte județe muntene (Brăila, Ialomița, Mehedinți, Muscel, Olt, Râmnicu Sărat, Romanați) în articolul lui Dan Berindei, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în RA, V (1962) nr. 1. În ceea ce privește Moldova, sînt importante studiile lui Gh. Platon privind lupta cu caracter local a maselor, în special țărănești, publicate în SAI, IV (1962) și VII (1965); RA, VI (1963); AȘU-Iași, ist., XII (1956) și XIII (1967). Pent u Transilvania, Fr. Killjen, *Brașovul în preajma revoluției de la 1848*, în SAI, I (1956); Florin Salvan, *Miscări țărănești din satele dependente de orașul Brașov în anii 1848—1849*, în SAI, XIII (1969); E. Csetri, *Muncitorii din Baia Mare în timpul revoluției de la 1848*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea a II-a, București, 1954; I. Kovács, *Miș-*

studii care au relevat legăturile revoluționare dintre țările române ⁶⁰, evidențiind prin aceasta și unitatea revoluției.

Numeroase cercetări cu caracter biografic au contribuit și ele la întregirea imaginii revoluției. Neîndoielnic, atenția precumpănitoare a fost acordată unor personalități de seamă, cei al căror nume se confundă cu revoluția însăși și care sînt totodată creatorii României moderne ⁶¹, dar nu mai puțin interesante sînt cercetările care au fost consacrate unor personaje de plan secund, dar care și ele au avut un rol de seamă în procesele revoluționare și înnoitoare ce au avut loc ⁶².

Înfrîngerea revoluției n-a fost decît aparentă, căci în fapt ea a fost biruitoare, programul ei concretizîndu-se în etapele istorice următoare în constituirea și consolidarea statului român modern. Totodată, revoluția a inaugurat o nouă etapă și în domeniul transformărilor și mutațiilor din domeniul economico-social. Un volum tematic a supus unei temeinice analize dezvoltarea economică a Moldovei între 1848 și 1864 ⁶³. Lucrări monografice au fost consacrate atît industriei ⁶⁴, cît mai ales agriculturii și mutațiilor înregistrate în privința relațiilor agrare în condițiile eliberării țăranilor și înzestrării lor cu pămînt ⁶⁵. Un grupaj de studii

cări fărâșești în Munții Apuseni și în împrejurimi între anii 1848 și 1854, în SMIMod., I (1957).

⁶⁰ Amintim cîteva dintre acestea: Ileana Petrescu, *Legături între revoluționarii olteni și cei transilvăneni în 1848*, în „Istorică”, I (1970); C. Căzanișteanu și Ap. Stan, *Refugiații transilvăneni în timpul revoluției de la 1848-1849 în Țara Românească*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 3; Gh. Duzinchevici, *Arhive și instituții sibiene evacuate în Țara Românească în timpul revoluției din 1848*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 2, etc.

⁶¹ Bibliografiile lui N. Bălcescu și a lui M. Kogălniceanu — realizate de Horia Neclorescu-Bălcești și Al. Zub în 1971 — trebuie menționate cel dintîi, dar în egală măsură trebuie amintite biografiile ori contribuțiile biografice realizate în privința lui V. Alecsandri (C. C. Nicolescu), George Barițiu (Radu Pantazi, V. Netca); N. Bălcescu (Gh. Zane, Cornelia Bodea, Dan Berindei, Gh. Georgescu-Buzău, Virgil Ionescu, C. I. Gulian), precum și importanta colecție „*Studia et Acta Musei „N. Bălcescu”*” (ajunsă la al VI-lea volum publicat), Sim. Bărnăuș (R. Pantazi), Dimitrie Bolintineanu (D. Păcurariu, Ion Roman, T. Virgolici), Cezar Bollac (Ov. Papadina), Ioan Cămpineanu (C. Vlăduț), Ion Ghica (D. Păcurariu, Ion Roman), Golești (An. Iordache), Ioan Heliade (R. Tomoiagă), Avram Iancu (Silviu Dragomir, Șt. Pascu, Horia Ursu, Marin Mihalache, Liviu Maior), Ion Ionescu de la Brad (A. Vasillu), M. Kogălniceanu (Al. Zub, Dan Simonescu, Gh. Georgescu-Buzău, D. Hincu, Virgil Ionescu, Dan Berindei), Gh. Magheru (Ap. Stan și C. Vlăduț), Ioan Maiorescu (Marin Stoica), Eftimie Murgu (I. D. Suciu), C. Negri (Pericle Martinescu, Emil Boldan), Alexandru Papău Ilirian (Corneliu Albu), C. A. Rosetti (Marin Bucur, Radu Pantazi, V. Netca), Alecu Russo (Al. Dîna, T. Virgolici), Christian Tell (An. Iordache și C. Vlăduț) etc.

⁶² Semnalăm, de exemplu, interesantul studiu al Corneliei Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 2; mai vezi P. Constantinescu-Iași, *Intelectualii și revoluția de la 1848 în Principatele Române*, București, 1948.

⁶³ C. C. Angheliescu, L. Boicu, N. Corivan, E. Negruți-Munteanu, C. Turcu, *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, 1963.

⁶⁴ Gh. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, 1970; mai vezi Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare unirii celor două țări (1829-1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

⁶⁵ Pentru nivelul agriculturii și starea țăranimii în perioada următoare revoluției și cea premergătoare reformei agrare din 1864: N. Adăniloale și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967 (capitolele II și III); Constantin Corbu, *Țărănimea din România în perioada 1848-1864*, București, 1973; Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie depuis la révolution de 1848 et jusqu'à la réforme de 1864*, București, 1976; mai vezi și Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în SMIMod., I (1957). Pentru reformele următoare revoluției: Vasile Maciu, *Caracterul legăturilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955;

consacrat formării pieții interne naționale și desfășurării legăturilor economice dintre Principate — apoi România — și Transilvania până în 1877 a ilustrat formarea pieții naționale în această etapă istorică ⁶⁶. De asemenea, o lucrare monografică au supus analizei activitatea comercială internă sau externă până în 1859 ⁶⁷ sau și în etapele următoare ⁶⁸. În domeniul dezvoltării căilor de comunicație, o monografie a fost dedicată căilor ferate, iar alta dezvoltării marinei ⁶⁹. Merită să fie subliniată și apariția unei ample lucrări consacrată leului și precursorilor săi ⁷⁰.

Dacă domniei lui Barbu Știrbei nu i s-a destinat o lucrare specială, în schimb ultimului domnitor al Moldovei, Gr. A. Ghica, i s-a consacrat o astfel de lucrare ⁷¹. Problema dominantă a etapei imediat următoare revoluției din 1848 a fost dezvoltarea mișcării pentru Unire. Un studiu valoros a tratat, în temeiul a numeroase informații noi, lupta revoluționarilor exilați în această direcție ⁷². Organizarea mișcării unioniste ⁷³, Adunările ad hoc ⁷⁴, cadrul internațional în care s-au dezvoltat acțiunile

Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973 și Georgeta Penelea, *Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 5. — Pentru reforma din 1864 vezi lucrarea sus-amintită ce-i este consacrată și de asemenea G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'an 1848*, în RRH, III (1964) nr. 2. În ceea ce privește situația țăranimii și unele aspecte ale chestiunii agrare după 1864, vezi Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, 1970, și Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemelor agrare în România. Înviețile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, București, 1977.

⁶⁶ Este vorba de studiile în ordinea cronologică a materiei tratate — Georgetei Penelea, lui Apostol Stan, lui Gr. Chiriță și a Rodicăi Șoimescu din SMIMod. IV (1973); mai vezi și studiile lui I. Kecskes și I. Kovács, *Unele aspecte ale schimbului de mărfuri de pe teritoriul patriei noastre în deceniile 6—7 ale secolului al XIX-lea*, în AIIA-Cluj, III (1960) și lui Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în volumul miscelaneu *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968.

⁶⁷ Vladimir Diculescu, S. Iancovici, Cornelia Papacostea Danielopol, Mircea N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu peninsula Balcanică (1829—1858)*, București, 1970; vezi și studiile privind comerțul intern în perioadea regulamentării dar și până în 1859 realizate de Ioan I. Neacșu, Liana Dumitrescu și Corina Pătrașcu în SMIMod., vol. IV (1973), ca și studiul lui Beatrice Marinescu, *Economic relations between the Romanian Principalities and Great Britain (1848—1859)*, în RRH, VIII (1969), nr. 2 și cel al Georgetei Penelea, *Contracte în comerțul extern al Țării Românești (1829—1858)*, în „Studii” XXV (1972), nr. 4.

⁶⁸ Viector Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României, 1859—1916*, Cluj, 1975.

⁶⁹ C. Botez, D. Urmă și I. Salzu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977; recent Dumitru Ionescu a susținut teza de doctorat *Concesiuni de căi ferate în România cu capital străin*; mai vezi și Bucur Tincu, *Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859—1869*, în „Studii” XXIV (1971), nr. 5.

⁷⁰ Costin C. Kirișescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I și II, București, 1964, 1967; mai vezi Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România*, București, 1958.

⁷¹ Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)*, Iași, 1973.

⁷² Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; mai vezi de aceeași autoare *Din activitatea revoluționară a „Junimei Române” de la Paris între 1851—1853*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5 și „Cîntarea României” în dublă versiune tipografică la 1850: Paris și Sibiu, în RI, XXXII (1979), nr. 9.

⁷³ Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1.

⁷⁴ Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterile Divanurilor ad hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857—1862)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1; Idem, *Locul istoric al Adunărilor ad*

interne pentru Unire, ca și antecedentele lor ⁷⁵, au atras în mod firesc atenția specialiștilor, deoarece Unirea principatelor a reprezentat prima concretizare de însemnătate majoră a programului de eliberare și unificare a națiunii române.

În ceea ce privește Unirea Principatelor, în afara unor studii speciale consacrate momentului dublei alegeri, care au adus în circuitul științific un număr însemnat de informații noi ⁷⁶, au fost realizate și lucrări de ansamblu, ceea ce a contribuit de asemenea la clarificarea acestei etape esențiale a istoriei moderne a României ⁷⁷. Unirea ca și domnia lui Cuza au fost abordate multilateral și eficient.

Aspectele economice au fost studiate atît în cadrul unor eseuri sau studii generale ⁷⁸, cît și în cercetări de un caracter mai special ⁷⁹. O atenție

hoc, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1; Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad hoc al Moldovei*, în SCI, Iași, X (1959), fasc. 1. 2. Se află într-o fază avansată un studiu amplu al lui Gr. Chiriță consacrat Adunărilor ad hoc.

⁷⁵ Trebuie menționate lucrările realizate în această privință de Leonid Boicu: *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975 și *Diplomația europeană și cauza română (1856–1859)*, Iași, 1978, ca și teza sa de doctorat *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853–1856)*, București, 1972; de Gh. Platon, *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române*, în Cuza Vodă. În memoriam, Iași, 1973 și *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855–1859)*, Iași, 1974; de N. Corivan, *Unirea țărilor române în cadrul politicii europene*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1; *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1856)*, în NEII, II (1960); *Atitudinea Rusiei față de Unirea Principatelor Române (1855–1857)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963; *Les étapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'Union des Principautés (1856–1859)*, în RRH, VII (1968), nr. 4; *La question de l'Union dans les projets européens d'organisation des Principautés Roumaines (1855–1857)*, în RRH, IX (1970), nr. 6; de Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în RRH, III (1964), nr. 4, ca și de Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în Cuza Vodă. În memoriam, Iași, 1973.

⁷⁶ Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în ajunul alegerii domnitorului Cuza în Tara Românească*, în „Studii”, VIII (1955), nr. 2; C. C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; Cornelia Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru Ioan Cuza, domn al Principatelor Unite*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1; Dan Berindei, *Tărânamea munteană și evenimentele din 22–24 ianuarie 1859*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 4.

⁷⁷ Amintim sinteza din 1958 a lui N. Clăchir — *100 de ani de la Unirea Principatelor* —, cea a lui A. Răduțiu și Pompliu Teodor, *Ideea de unitate politică la român*, București, 1968, cea a lui Vasile Curticăpeanu, *Epoca lui Cuza Vodă* (București, 1973) precum și sinteza în limba franceză a lui Dan Berindei, *Union des Principautés Roumaines* (București, 1967) și sinteza sa monografică *Epoca Unirii* (București, 1977). Mai trebuie menționat volumul născut din *Studii privind Unirea Principatelor* (București, 1960). Mai recent, *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor Române (1859)*, coordonatori I. Popescu-Puțuri și N. Copoiu, București, 1977 și I. M. Ștefan, *Ceasuri de răscruce*, București, 1980. Ca lucrări de popularizare V. Curticăpeanu și Gr. Popescu, *100 de ani de la Unirea Țărilor Române (1859–1959)*, București, 1959; Nichita Adăniloale și Aron Petric, *Unirea Principatelor Române*, București, 1966; Idem, *Unirea de la 1859 și însemnătatea sa istorică*, București, 1974. V. Curticăpeanu, *Formarea națiunii române și a statului național unitar român*, București, 1974; în limbi străine: N. Adăniloale, *Formation de l'Etat National Roumain*, București, 1965; Gh. Platon, *1859. The Union of the Romanian Principalities*, București, 1978.

⁷⁸ Gh. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1; Idem, *Les problèmes économiques de l'Union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandru Ioan Cuza*, în RRH, V (1966), nr. 1; V. T. Malinschi, *Aspectele economice ale Unirii țărilor române*, în „Probleme economice”, XII (1959), nr. 1 și Marin A. Lupu, *Importanța istorică și social economică a Unirii Principatelor Române*, în „Probleme economice”, XIX (1966), nr. 1.

⁷⁹ Gh. Zane, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, în Cuza Vodă. În memoriam, Iași, 1973; Apostol Stan, *Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui*

specială a fost dată reformei agrare și într-o măsură reformelor⁸⁰. În ce privește clasele sociale, dacă clasa muncitoare s-a bucurat de o analiză specială⁸¹, iar țărănimii i s-au consacrat chiar mai multe lucrări sau studii⁸², a fost cercetată mai puțin dezvoltarea burgheziei, precum și mutațiile pe care le-a suferit clasa boierească în destrămare. În schimb, frământările social-politice ale domniei lui Alexandru Ioan Cuza au fost supuse unor detaliate cercetări, atât în ceea ce privește lumea satelor⁸³, cât și cea orășenească⁸⁴. O lucrare importantă a fost realizată privind curente și grupările politice — cercetare ce a fost prelungită pe aproape două decenii, deci cuprinzând perioada 1859—1877⁸⁵ — și de asemenea, a fost reconstituită componența numeroaselor cabinete ministeriale ale domniei lui Alexandru Ioan Cuza⁸⁶.

Nici domeniul politicii externe (de altfel ca și în perioada de cercetare anterioară anului 1944), n-a fost neglijat, ci, dimpotrivă, lucru motivat și de interesul deosebit pe care-l prezintă retrospectiv activitatea diplomatică a tânărului stat național român. Este cazul a se menționa crearea a două serii de volume, una consacrată treptatei stabilirii a relațiilor diplomatice a statului român⁸⁷ și alta — privind și figuri ale istoriei universale, ca și alte perioade istorice — pe „diplomații iluștri”⁸⁸, amândouă dedicate în mod deosebit epocii moderne. În ceea ce privește istoria politicii externe din perioada Unirii, o serie întreagă de lucrări și studii au venit să ilustreze acest domeniu demn de întreg interesul.

Cuza Vodă în lumina unor documente inedite, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 1; Constanța Știrbu, *La circulation monétaire pendant le règne d'Al. I. Cuza*, în RRH, XVI (1977), nr. 3.

⁸⁰ Pentru formarea agrară vezi nota 65; un studiu de ansamblu asupra operei de reformă: Dan Berindei, *Reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în SAI, XVII (1972).

⁸¹ N. N. Constantinescu (sub redacția), *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România. Până la primul război mondial*, vol. I, București, 1959, mai vezi Constantin C. Anghelescu, *Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (perioada 1858—1865)*, în AIIA-Iași, II (1965).

⁸² Vezi nota 65; mai vezi N. Adăniloae, *Țărănimea și Cuza Vodă*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1; Idem, *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973.

⁸³ Dan Berindei, *Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în SAM — „N. Bălcescu”, II (1970—1974); (1966), nr. 1; Idem, *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973. Idem, *Mișcarea țăărănească condusă de Mircea Mălăeșu (ianuarie 1862 st. v.)*, în „Buletin științific. Academia R.P.R.” Seria istorie-filozofie, III (1951); mai vezi Idem, *Frământările grănicerilor și dorobanșilor în jurul formării taberii de la Ploiești (vara anului 1859)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1.

⁸⁴ Idem, *Frământările orășenești din noiembrie 1860 în Țara Românească. Tulburările de la Craiova și Ploiești*, în SAI, I (1956); N. I. Simache, *Mișcările din Ploiești din 1860*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1970; Elena Pălăncăanu, *Manifestări de masă în sprijinul desăvârșirii Unirii Principatelor Române în anul 1861*, în „Cercetări istorice”, Muzeul de Istorie al R.S.R., București, 1979.

⁸⁵ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, 1979.

⁸⁶ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniștri*, în RA, II (1959), nr. 1.

⁸⁷ *Relațiile diplomatice ale României*, vol. I—III, București, 1967—1973; primele două volume cuprind, în ordinea cronologică a stabilirii relațiilor, perioada modernă. Pentru o vedere de ansamblu, Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965. O lucrare care n-a acoperit întru totul subiectul ce și l-a propus: Irina Rădulescu Valasoglu, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, 1974.

⁸⁸ *Diplomați iluștri*, vol. I—III, București, 1969—1973; în colecție sînt prezentați: Mihail Kogălniceanu (vol. I), Vasile Alecsandri (vol. II) și Ion Ghica (vol. III).

În afara instituirii ori reorganizării agențiilor de la Constantinopol, Paris și Belgrad ⁸⁹, au fost cercetate — și pe alte planuri, nu numai pe cel diplomatic — relațiile româno-italiene ⁹⁰, româno-engleze ⁹¹, româno-bulgare ⁹² și româno-americane ⁹³, un studiu a fost consacrat problemei transportului armelor sîrbești (1862) ⁹⁴ și altele politicii sud-est europene în general ⁹⁵ ori politicii externe a domnitorului Cuza ⁹⁶, și, în primul rînd luptei diplomatice pentru recunoașterea și desăvîrșirea Unirii Principatelor ⁹⁷. O specială evidențiere merită volumul în care au fost prezentați, nu de mult, „diplomații Unirii” ⁹⁸.

Unirea Principatelor n-a însemnat o simplă ștergere de hotar, ci totodată constituirea unui stat nou, modern și acest lucru s-a reflectat și în realizarea unor lucrări în care au fost urmărite aspectele legate de formarea *noului* stat, cadrul său constituțional, juridic ⁹⁹. De asemenea, actul istoric de la 24 ianuarie 1859 a fost firescul preludiv al desăvîrșirii procesului de unificare statală a națiunii române și în consecință un număr de studii au fost consacrate pregătirii istorice a evenimentelor decisive din 1918, atenția fiind acordată cu precumpănire Transilvaniei și pe plan politic și cultural ¹⁰⁰, în afara urmăririi relațiilor economice mai înainte semnalate.

⁸⁹ G. G. Florescu, *Rolul și activitatea agenției Principatelor Unite la Constantinopol (1859—1866)*, în SAI, V (1963); Dan Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/1 decembrie 1860)*, în „Studii” XIII (1960), nr. 6; G. G. Florescu, *Înființarea agențiilor diplomatice de la București și Belgrad (1864)*, în RRSI, VII (1973), nr. 2.

⁹⁰ V. Maciu și T. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru Unire și unirea Italiei*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 1; Dan Berindei, *La lutte pour l'unité de l'Italie reflétée dans la presse des Principautés Unies (1859—1860)*, în RRH, II (1963), nr. 1; Idem, *Rapports italo-roumains dans le domaine du journalisme pendant la période du Risorgimento*, în RRH, X (1971), nr. 2; V. Vesa, *Lupta pentru unitatea națională a Italiei și presa română din Transilvania (1859—1860)*, în Studia Babeș-Bolyai hist., X (1965), nr. 1.

⁹¹ Beatrice Marinescu, *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859—1861)*, în SMI Mod., V (1975).

⁹² Vezi în special P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956 și C. Velich, *România și renașterea bulgară*, București, 1980.

⁹³ George Fotino, *Un projet de traité „d'amitié de commerce et de navigation” entre les Principautés Unies et les Etats-Unis de l'Amérique du Nord*, în RRH, III (1964), nr. 4; în legătură cu premisele, vezi Paul Cernovodeanu și Ion Stancu, *Imaginea Lumii noi în zărilor române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă la 1859*, București, 1977.

⁹⁴ Constantin C. Giurescu, *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în „Romanoslavica”, XI (1965).

⁹⁵ Vezi în special Nicolae Ciachir, *România în Sud-Estul Europei 1848—1866*, București, 1968 și culegerea de studii *România în Sud-Estul Europei*, București, 1979; mai vezi volumul de studii *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923)*, coordonatori Viorica Moisuc și Ion Calafeteanu, București, 1979.

⁹⁶ Dan Berindei, *Alexandru Ioan Cuza și politica externă a Principatelor Unite Române*, în RRSI, VII (1973), nr. 1.

⁹⁷ Idem, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862)*, în Studii privind Unirea Principatelor, București, 1960; mai vezi și N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. Ioan Cuza*, loc. cit.

⁹⁸ Dimitrie Vitcu, *Diplomații Unirii*, București, 1979.

⁹⁹ Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțul, Gheorghe Matel, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957 (lucrarea se referă și la perioadele următoare) și I. Vintu și G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, 1965.

¹⁰⁰ Ecoul dublei alegeri: Ștefan Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în Studii privind Unirea Principatelor, București, 1960; Carol Göllner, *Ecoul*

Personalitatea „domnului Unirii” a atras pe istoricii modernişti, de Alexandru Ioan Cuza fiind legaţi anii de „luminoasă domnie” relevaţi de Programul Partidului¹⁰¹. O amplă monografie a domniei, în care în mod firesc, mai ales datorită faptului că lucrarea este construită îndeosebi utilizându-se arhiva domnitorului, figura acestuia apare în prim plan¹⁰², o biografie de popularizare¹⁰³ şi citeva studii importante conţinând date însemnate privind biografia lui Cuza¹⁰⁴ au contribuit neîndoielnic, în ansamblu, la o cunoaştere şi mai ales la o înţelegere mai deplină a celui dintâi domnitor al Principatelor Unite Române. Merită să fie semnalate şi cele citeva studii în care s-au căutat explicaţiile căderii sale şi implicit s-a încercat o reconstituire a activităţilor de opoziţie¹⁰⁵.

Dezvoltarea culturală a urmat mersul celei social-politice, perioada următoare anului 1859 reprezentînd şi în această privinţă o etapă de neîndoielnic progres. Ideologia epocii a fost analizată în două studii, relevante în a dezvălui trăsăturile ei fundamentale¹⁰⁶. Mutaţiile înregistrate în domeniul învăţămîntului şi mai ales importanta lege a învăţămîntului din 1864¹⁰⁷, ca şi crearea Universităţilor din Iaşi¹⁰⁸ şi Bucu-

Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania, loc. cit.; Anton Mesrobianu, *Ecoul Unirii fărîlor române în presa transilvană*, în SCS Istorie, Iaşi, X (1959), nr. 1—2; mai vezi Aurel Țintă, *Unirea Principatelor oglindită în „Temeswarer Zeitung” (1859)*, în SAI, vol. V (1963). — Pentru politica Principatelor Unite față de Transilvania: I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Academia Română, Memoriile Secției Istorice”, seria III, vol. XXVIII (1915—1946). Pentru poziția transilvănenilor: Vasile Netea, *Les Roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*, în RRH, V (1966). A se vedea neapărat și amplele lucrări relativ recente ale lui Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848—1881)*, București, 1974 și *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859—1918*, București, 1979. În ceea ce privește evoluția evenimentelor politice transilvane, mai este importantă lucrarea lui Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj, 1979. În sfîrșit, pentru aspectele culturale — cuprinzînd însă evenimentele pînă în 1919 — vezi Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, și de asemenea un studiu legat de domnia lui Alexandru Ioan Cuza: Dan Berindei, *Legături culturale dintre Transilvania și Principate în perioada formării și organizării statului național român*, în „Cumidava”, III (1969).

¹⁰¹ *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, 25—28 noiembrie 1974, București, 1975, p. 623.

¹⁰² Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, ediția a II-a; mai vezi și biografia realizată de același autor: *Alexandru Ioan Cuza*, București, 1973, ediția a III-a.

¹⁰³ Marin Mihalache, *Cuza Vodă*, București, 1967.

¹⁰⁴ N. Corivan, *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru Ioan Cuza pînă la alegerea lui ca domn*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965; D. Ivănescu, *Contribuții la biografia lui Al. I. Cuza înainte de domnie*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973; Paul Păltinea, *Al. I. Cuza, predecesor al ființului Coșbucului*, loc. cit., etc. Pentru celelalte personaje ale epocii, vezi cele arătate privind biografiile pașoptiștilor, care, în cea mai mare parte, sînt și înfăptuitorii statului național.

¹⁰⁵ Vasile Răssu, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în *Cuza Vodă, În memoriam*, Iași, 1973; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în R.I. XXVII (1976), nr. 3; Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în RRH, XVIII (1979), nr. 4.

¹⁰⁶ Radu Pantazi, *Unirea reflectată în ideologia epocii*, în R.F., XIII (1966), nr. 1; Vasile Maciu, *Ideologia luptei pentru Unirea Principatelor Române*, în AUB Ist., XVIII (1969), nr. 1.

¹⁰⁷ Ilie Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, 1963; mai vezi Dan Berindei, *Învățămîntul în anii Unirii fărîlor române (1856—1862)*, în RP, VIII (1959) nr. 1.

¹⁰⁸ *Contribuții la istoria dezvoltării Universității Iași*, București, 1960, vol. I—II; Aurel Loghin, Gheorghe și Maria Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași*, București, 1972.

rești¹⁰⁹, s-au bucurat de lucrări monografice. Oglindirea momentelor din 1859 în literatură¹¹⁰, ca și dezvoltarea spectaculoasă a presei, bucureștene în special¹¹¹, au fost și ele urmărite în studii care au contribuit la înțelegerea transformărilor ce pot fi constatate și în aceste domenii.

Anul 1866, răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza, considerată din ce în ce mai stăruitor ca avînd loc în conformitate cu voința domnitorului, împrejurările complexe legate de succesiunea sa la domnie, de desemnarea prințului străin și de apărarea statului național de primejdiile unor imixțiuni externe, ca și de necesitatea constituirii sale pe temeiuri constituționale, au fost abordate într-o serie de studii¹¹², după cum au fost cercetate alte aspecte ale momentului istoric, o lucrare fiind dedicată răscoalei grănicerilor din 1866¹¹³ și un grupaj de studii formînd un volum miscelaneu referitor la lupta românilor transilvăni împotriva dualismului¹¹⁴; crearea Societății Literare (Academeice) și sensul național al evenimentului au fost de asemenea subliniate¹¹⁵, după cum interesanta guvernare radicală din 1867—1868, ca și evenimentele politice interne anterioare instaurării guvernării conservatoare de o jumătate de deceniu au oferit obiectul de studiu unui bun specialist¹¹⁶.

Anii de radicalizare a situației politice interne din 1870—1871¹¹⁷, precum și urmărirea în mai multe volume atît a dezvoltării ideii de repu-

¹⁰⁹ *Istoria Universității din București*, sub redacția lui Ion Ionașcu, București, 1977, vol. I (*De la începuturi pînă în 1918*).

¹¹⁰ Vezi Tudor Vianu, *Literatura Unirii Principatelor*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; Virgiliu Ene, *Unirea Principatelor Române oglindită în literatură*, Iași, 1979.

¹¹¹ Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român*, în „Studii”, XV (1962), nr. 3; mai vezi și un studiu consacrat unui periodic al epocii: Grigore Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857—1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 1.

¹¹² Vezi în special: Grigore Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în RI, XXXI (1978), nr. 12 și Vasile Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)*, în AȘU Iași, Ist., XVI (1976), fasc. 2.

¹¹³ Vasile Mîlhordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, București, 1958.

¹¹⁴ *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)*, sub redacția lui Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1978.

¹¹⁵ Dan Berindei, *Infîințarea Societății Literare (Academeice) (1866) și sesiunea din 1867*, în „Studii” IX (1956), nr. 5.

¹¹⁶ Vezi mai ales studiile lui Vasile Russu, dintre care amintim: *Din lupta politică în anii instabilității guvernamentale: înțelegerea de la „Concordia” (februarie 1867)*, în ASU-Iași, Ist., XVII (1971), fasc. 1; *Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a Constituției*, în loc. cit., XVIII (1972), fasc. 2; *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870)*, în AIIA-Iași, VII (1970) și VIII (1971).

¹¹⁷ Gh. Cristea, *Conspirația „republicană” din august 1870*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 2; Beatrice Marincscu și Șerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*, în RRH, X (1971), nr. 2; Al. Porțeanu, *La Commune de Paris et le mouvement révolutionnaire démocratique de Roumanie*, în RRH, X (1971), nr. 2; Dan Berindei, *L'écho des événements de France dans la vie politique de la Roumanie durant les années 1870—1871*, în „Revue d'Histoire Moderne”, Paris, XIX (1972), nr. 2; *Comuna din Paris și mișcarea muncitorească și democratică din România*, București, 1972.

glică¹¹⁸ cit și a antimonarhismului¹¹⁹, și-au găsit reflectarea în istoriografie, dându-se în schimb o atenție mai redusă jumătății de deceniu de guvernare conservatoare¹²⁰. În schimb, mai ales cu prilejul centenarului independenței României, a avut loc o adevărată explozie publicistică, tradusă în realizarea unor lucrări de înalt nivel, care au îmbogățit substanțial istoria complexă a cuceririi noului statut internațional al României cu o sută și mai bine de ani în urmă. Unor bibliografii critice¹²¹ li s-au adăugat și încercări de repertorizare a personalităților și chiar a unor personaje de importanță secundară¹²², care aparțin însă neîndoielnic și ele peisagiului politico-militar al importantului moment. În afară de colecțiile de documente privind independența¹²³, s-au realizat culegeri și antologii cuprinzând atât corespondență, amintiri, ori jurnale de operații¹²⁴, cit și lucrări literare ori mărturii folclorice contemporane perioadei sărbătorite¹²⁵.

În afara unor scurte sinteze monografice¹²⁶, au fost întocmite prin efort colectiv culegeri de studii, dintre care unele, prin coordonare, au

¹¹⁸ N. Petreanu, *Republica în conștiința poporului român*, București, 1972; Aron Petric (coordonator), *Pentru republică în România*, București, 1972; Gh. Ghimes, *Ideea de republică la români*, București, 1972; mai vezi Idem, *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*, București, 1979.

¹¹⁹ *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie*, București, 1968 (cu un studiu introductiv); Virgiliu Ene, *Adevărul despre regi*, București, 1977 (antologie și un studiu introductiv); Vasile Russu, *Mișcări și frământări anticarliste (1866—1871)*, în ASU-Iași, Ist., XX (1974), fasc. 1.

¹²⁰ Vezi V. Russu, Considerații privind constituirea partidului conservator din România, în ASU-Iași, Ist. XVIII (1972), fasc. 2; și neapărat lucrarea lui Apostol Stan amintită la nota 85.

¹²¹ Ilie Ceaușescu și Vasile Mocanu, *România în războiul pentru independență națională, 1877—1878. Contribuții bibliografice*, București, 1972; *Independența României. Bibliografie*, redactor responsabil Jean Livescu, București, 1979 (și o versiune prescurtată în limba engleză).

¹²² Florian Tucă, Mircea Cociu și P. Chirea, *Bărbați ai datoriei 1877—1878. Mic dicționar*, București, 1979; *Vileji ai neamului 1877—1878*, redactori coordonatori Florian Georgescu și Elena Pălăncănu, București, 1977; mai vezi Gh. Bejancu, Ilie Ceaușescu, V. Mocanu, C. Olteanu, *Asalt la reșede. Eroi ai războiului pentru independență*, București, 1969; ed. II-a revăzută și adăugită, 1977.

¹²³ Vezi studiul consacrat izvoarelor.

¹²⁴ *Pagini din lupta poporului român pentru independență națională 1877—1878 (Documente și texte social-politice)*, sub îngrijirea lui Nichita Adăniloale, a lui Matel Ionescu și a lui Traian Lungu, București, 1967; *Scrisori din războiul independenței. Maior Eftimie Ulescu, 1877—1878*, sub îngrijirea lui Andrei Brezeanu, București, 1977; *Însemnările unui medic din războiul pentru independență. Jurnalul de campanie al lui Zaharia Petrescu*, sub îngrijirea lui Gh. N. Albușescu și Gh. Brătescu, București, 1977; Dr. Fialla Lajos, *Reminiscențe de război 1877—78*, sub îngrijirea lui Jenő Glück, București, 1977; *Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători*, antologie sub îngrijirea lui Valeriu Răpeanu, București, 1977; *Itinerare eroice, 1877—1878. Jurnale de operații ale unor unități militare participante la războiul de independență*, București, 1977.

¹²⁵ *Noi la 77*, București, 1967; *Eroica 1877. Antologie*, sub îngrijirea lui Ion Roman, București, 1967; *Înmurire neînfrântă. Antologie*, sub îngrijirea lui Victor Rusu, Craiova, 1976; *Laudă vilejiei românești*, sub redacția lui Constantin Avram, București, 1977; *1877 în conștiința literară a epocii. Documente, scrisori, articole*, sub îngrijirea lui Vasile Netea, a Rodicăi Iovan și a Mihaelei Podocea-Constantinescu, București, 1977; *Războiul pentru independență în viziune populară*, sub îngrijirea lui Aurelian I. Popescu, Craiova, 1976; mai semnalăm și volumul *Istorici români și străini despre războiul de independență al României*, coordonator Constantin Antip, București, 1979.

¹²⁶ N. Adăniloale și I. Gh. Cupșa, *Războiul pentru independența națională a României, 1877—1878*, București, 1967; Dan Berindei, *Cucerirea independenței României (1877—1878)*, București, 1967; N. Adăniloale, *Cucerirea independenței de stat a României, 1877—1878*, București, 1973; Dan Berindei, *Cucerirea independenței (1877—1878)*, București, 1977; vezi și

dobindit aspectul monografic necesar¹²⁷. De altfel, au mai fost realizate monografiile datorate unor autori ori unor colective restrinse, unele abordând aspecte particulare ale momentului istoric abordat¹²⁸. Merită o semnalare specială lucrările în care au fost urmărit rolul pe care l-au avut masele în cucerirea independenței României¹²⁹, ca și lucrările de repertoriizare, sericre și evocare a evenimentelor¹³⁰. Împrejurărilor interne¹³¹ ori Plevnei¹³² li s-au acordat o firească atenție, ca și istoriei diplomatice a momentului¹³³ ori contribuției Transilvaniei la acest act istoric al națiunii române¹³⁴. Istoria medicală¹³⁵, poziția clerului¹³⁶, ori ecoul contemporan sau posterior evenimentelor în literatură și artă¹³⁷ au fost

sinteza aceluiași *L'indépendance de la Roumanie 1877*, București, 1976 (alte versiuni în engleză, germană, spaniolă și arabă, precum și o ediție chineză apărută la Beijing); mai vezi și Ion Mamina și Vasile Niculae, *Independența patriei ideal și acțiune ale muncitorimii române (1877—1878)*, București, 1977.

¹²⁷ *Independența României*, redactor responsabil Șt. Pascu, București, 1977 (cu versiuni prescurtate în limbi străine). *România în războiul de independență*, coordonator principal Ion Coman, București, 1977; *Independența, lupta milenară a poporului român*, coordonatori Dan Berindei, Leonid Boicu și Gh. Platon, Iași, 1977; *Din lupta poporului român pentru independență*, coordonator Ioan Scurtu, București, 1977.

¹²⁸ Constantin Căzănișteanu și Mihail E. Ionescu, *Războiul nealtrnării României, 1877 1878*, București, 1977; Nicolae Clachir, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977; Constantin Corbu, *1877 1878. Războiul național și popular al românilor pentru independență deplină*, București, 1977; mai vezi Dumitru Mazilu, *Independența națională. Gândire și acțiune românească*, București, 1978.

¹²⁹ Constantin Olteanu, *Masele populare și războiul de independență*, București, 1977; *Masele populare în războiul pentru cucerirea independenței absolute a României, 1877 1878*, coordonator Ion Popescu-Puțuri, București, 1979.

¹³⁰ Constantin Olteanu, Ilie Ceaușescu, Vasile Mocanu, Florian Tucă, Gheorghe Stoean, *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență, 1877 1878*, București, 1977; Gheorghe D. Stoean și Ion Gh. Pană, *Epopeea independenței României*, Cluj-Napoca, 1977; I. M. Ștefan, *De la Podul Mogoșoaii la Călea Victoriei*, Timișoara, 1977; Ilie Ceaușescu, Vasile Mocanu, Ion Călin, *Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență*, Craiova, 1977; Constantin Ucrain, V. Birlădeanu, *Asa cum a fost*, Iași, 1977.

¹³¹ Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955.

¹³² Leonida Loghin și Constantin Ucrain, *Plevna. 1877*, București, 1967; Mihai Pelin, *Căderea Plevnei. 28 noiembrie 1877*, București, 1977.

¹³³ *Diplomația română în slujba independenței*, București, 1977; N. Corlivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, 1977; Ion Bodunescu, *Diplomația românească în slujba independenței*, Iași, 1978; mai vezi cele două introduceri ale lui Dan Berindei la cele două părți ale vol. II din *Independența României. Documente*, București, 1977.

¹³⁴ Liviu Maior, *Transilvania și războiul pentru independență (1877 1878)*, Cluj-Napoca, 1977; „Familia”. *Correspondență de la Plevna*, sub îngrijirea lui Stellan Vasilescu și a lui Viorel Faur, Timișoara, 1977; *De lângă Plevna. Războiul de independență în presa transilvană*, sub îngrijirea lui Titus Moraru și a lui Ovidiu Mureșan, Cluj-Napoca, 1977; mai vezi Dan Berindei și Csucsja István, 1877, *A fűggetlenségi háború és Erdélyi*, București, 1977.

¹³⁵ G. Barbu, *Cu ambulanțele la 77. Serviciul sanitar român în războiul de independență*, București, 1978.

¹³⁶ Nestor Vornicescu, *Contribuții aduse de slujitorii bisericești pentru independența de stat a României în anii 1877 1878*, Craiova, 1978.

¹³⁷ *Artă și literatură în slujba independenței naționale*, coordonatori Ion Frunzești și George Munteanu, București, 1977; Theodor Virgolici, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, 1977; vezi și albumele: Nicolae Popescu, *Armata română în războiul pentru independență, 1877 1878*, București, 1972; Marin Nicolau Gollin, *1877 în imagini*, București, 1977; Florian Tucă, *Monumentele nealtrnării. Itinerar eroic, 1877 1878*, București, 1977; Elena Pălănceanu, Cornelia Apostol și Mircea Dumitriu, *1877—1878. Marturii muzeistice privind războiul pentru cucerirea independenței de stat a României*, București, 1978.

de asemenea urmărite în lucrări speciale. Imaginea cfortului într-adevăr remarcabil al istoriografiei românești privind studierea momentului 1877 nu poate fi pe deplin înțeles fără a se avea în vedere numerele speciale ce au fost consacrate evenimentelor sărbătorite în revistele de specialitate și mai ales de „Revista de istorie”¹³⁸, precum și lucrările evocatoare ale aspectelor de istorie provincială sau locală¹³⁹. Ceea ce este evident, este faptul că posibilitățile de cuprindere în toată complexitatea sa a momentului istoric al dobândirii independenței s-au amplificat la un nivel rar întâlnit în ceea ce privește alte momente ale istoriei naționale¹⁴⁰.

O dată cu schimbarea statutului internațional al României și înălturarea dominației străine, repercusiunile pe plan economic au fost evidente, în ceea ce privește progresul ce a putut fi înregistrat, în pofida faptului că puterea a rămas a fi împărțită în următoarea etapă istorică între reprezentanții celor două clase poscdante și deși România a constituit obiectul expansiunii economice a marilor puteri imperialiste. Două secțiuni dintr-o amplă lucrare colectivă referitoare la progresele economice ale României după 1877 se referă la perioada modernă și ele oferă un bilanț al nivelului atins de cercetare în această privință¹⁴¹. O monografie a fost consacrată premiselor economice ale desăvârșirii procesului unificării statale¹⁴². Multe din lucrările referitoare la dezvoltarea economiei menționate mai înainte se referă și la această etapă istorică și în consecință nu vom mai reveni, mărginindu-ne a atinge doar atenția încă o dată asupra interesului justificat acordat în perioada dată Dunării, important fluviu internațional, dar și cea mai de seamă cale de apă a României¹⁴³.

Viața politică internă a fost surprinsă într-o serie de monografii, care îmbrățișează astăzi întreaga perioadă cuprinsă între cucerirea independenței și desăvârșirea procesului de făurire a statului național și care, întemaiate pe surse inedite, ca și pe o abundentă informație de presă din epocă, oferă imaginea veridică a României acelor vremuri în viziunea ma-

¹³⁸ Semnalăm colecția „Revistei de istorie” pe 1976 și 1977 și în special numerele 4 și 5 din 1977; „Revista arhivelor” a consacrat, de asemenea, un larg spațiu momentului în numere succesive; mai semnalăm și nr. 36 din 1977 din „Revue Internationale d'Histoire Militaire” realizat de Comisia Națională de istorie militară a Republicii Socialiste România.

¹³⁹ Lucrările referitoare la Transilvania au fost amintite mai înainte (vezi nota 134); în ceea ce privește Banatul și Oltenia, I. Lunčan, W. Marin, I. Munteanu, Gh. Oancea, *Independența României. Participări bănățene*, Timișoara, 1977; Ileana Petrescu, Virgil Joița, Ion Pătroiu, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Craiova, 1977; în ceea ce privește județele, menționăm: Alexandru Mardale, Ioan Toader, Petre Grecu, Ion Bilă, *Participarea județului Teleorman la cucerirea independenței de stat a României*, Alexandria, 1977; Gh. Pârnuță și Vasile Diaconu, *Argeș și musceleni în războiul din 1877—1878*, București, 1978; în privința localităților: Beatrice Marinescu, Aurel Duța și Șerban Rădulescu-Zoner, *Bucureștiul și epopeea independenței, 1877—1878*, București, 1978; Vasile Petrișor și Lelius Mîndroi, *Calafat, trepte de istorie*, Craiova, 1977; *Brașoul și independența de stat a României*, Brașov, 1977 (este, de fapt, vol. X din „Cumidava”).

¹⁴⁰ Din pricina numărului extrem de ridicat de lucrări privind anul 1877, a trebuit să ne mărginim a ne referi în general doar la cele publicate în volume.

¹⁴¹ *Progresul economic în România, 1877—1977*, coordonator Ioan V. Totu, București, 1977.

¹⁴² Victor Axenciuc și Ioan Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, 1979.

¹⁴³ Vezi L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre*, București, 1957; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970 și mai ales I. Cârțână și I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972.

terialismului dialectic și istoric¹⁴⁴. O atenție deosebită a fost acordată dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste, în această privință principală activitate fiind desfășurată în mod firesc în cadrul Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și în paginile revistei „Anale de Istorie” — ajunsă în 1980 în al XXVI-lea an de apariție —, realizându-se însă, în paralel, și un important număr de lucrări cu caracter monografic. A fost studiat ecoul pe care scrierile și mai ales gândirea clasicele marxismului l-au avut în România¹⁴⁵, au fost urmărite corolațiile ce pot fi stabilite între Internaționala I și România¹⁴⁶, legăturile cu socialismul european¹⁴⁷, filozofia marxistă în România¹⁴⁸, gândirea economică a socialiștilor români¹⁴⁹, mișcarea muncitorească și legislația muncii¹⁵⁰, mișcarea de emancipare a femeilor¹⁵¹, istoria luptelor greviste¹⁵², potemkiniștii în România¹⁵³ etc. Alte lucrări monografice au reconstituit istoria politică a mișcării socialiste și muncitorești din România: premise¹⁵⁴, activitatea P.S.D.M.R.-ului în cel din urmă deceniu al secolului al XIX-lea¹⁵⁵, cluburile socialiste de la sate¹⁵⁶, reorganizarea P.S.D.-ului¹⁵⁷, mișcarea muncitorească în anii primului război mondial¹⁵⁸ etc. Lucrări monografice au fost consacrate și dezvoltării mișcării socialiste și muncitorești din Transilvania¹⁵⁹.

¹⁴⁴ Paraschiva Cincea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, 1974; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1967; Mircea Iosă și Traian Lungu, *Viața politică în România, 1899—1910*, București, 1977; Anastasie Iordache, *Viața politică în România 1910—1914*, București, 1972; Constantin Nuțu, *România în anii neutralității, 1914—1916*, București, 1972; Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, ediția II-a completată, București, 1976; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României*, București, 1975.

¹⁴⁵ Ion Crișan și Octavian Barbosa, *Marx și Engels în limba română*, sub îngrijirea lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1970; Augustin Deac, *Engels în România*, București, 1970. V. Pincă, P. Lucăci și M. Neagu, „Capitalul” lui Karl Marx în România, București, 1966; K. Marx, *Însemnări despre români* (manuscrite inedite), publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964; Augustin Deac și Ion Ilincioiu, *Lenin și România*, București, 1970; *Texte din lucrările lui V. I. Lenin cu privire la România*, București, 1960; *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin*, Culegere de studii, sub îngrijirea Elizei Campus, București, 1970.

¹⁴⁶ Augustin Deac, *Internaționala I și România*, București, 1964.

¹⁴⁷ Nicolae Cepoiu, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*, București, 1971.

¹⁴⁸ Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România*, București, 1963.

¹⁴⁹ Nicolae Stoica, *Gândirea economică a socialiștilor români*, Iași, 1975.

¹⁵⁰ *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1964*, coordonatori Nicolae Petreanu și Illo Ceașescu, București, 1972.

¹⁵¹ Elena Georgescu și Titu Georgescu, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Craiova, 1975; Paraschiva Cincea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, 1976.

¹⁵² *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, vol. I—IV, București, 1957—1970.

¹⁵³ Titu Georgescu și Gavril Marcu, *Potemkiniștii în România. 50 de ani de la răscoala marinarilor de pe cruciătorul „Potemkin”*, București, 1955.

¹⁵⁴ Elena Georgescu, *Tezaur din veacul trecut*, București, 1971.

¹⁵⁵ *1893—1900. Mișcarea muncitorească din România*, redactor responsabil Ion Popescu-Puțuri, București, 1965.

¹⁵⁶ Gh. Matei, *Cluburile socialiste la sate*, București, 1968.

¹⁵⁷ Nicolae Copoiu, *Refacerea P.S.D. din România 1900—1910*, București, 1966.

¹⁵⁸ Clara Cușmir, Florea Dagne și Gheorghe Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921*, București, 1971.

¹⁵⁹ Augustin Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania, 1890—1895*, București, 1962; I. Cicală, *Mișcarea muncitorească din Transilvania, 1901—1921*, București, 1976.

Politica externă a statului independent român, felul în care România și-a orientat legăturile exterioare după ce a dobândit neatârnrarea și mai ales după ce acest statut internațional i-a fost recunoscut de puteri, a constituit, de asemenea, un subiect de preocupare al istoricilor moderniști. Au fost abordate, între altele, relațiile româno-franceze¹⁶⁰, româno-americane¹⁶¹, ori româno-egiptene¹⁶², dar mai ales a fost cercetat într-o amplă lucrare evoluția relațiilor României cu Tripla Alianță de care statul român a fost legat între 1883 și 1916¹⁶³. Problema dominantă ce se puna statului modern român în noua fază a existenței sale, după ce independența devenise un bun cîștigat, era firesc cea a desăvîrșirii procesului de făurire a statului unitar. Legăturile politice și culturale dintre România și Transilvania au atras în consecință atenția istoricilor, lor consacându-li-se studii și lucrări¹⁶⁴.

Dar în România independentă s-a menținut deosebit de acută problema agrară, reforma din 1864 avînd efecte limitate. Situația țărănimii¹⁶⁵, răscoala din 1888¹⁶⁶, mișcările țărănești ulterioare¹⁶⁷, cea din 1907 și mai ales sub multilaterale aspecte¹⁶⁸, starea țărănimii înainte¹⁶⁹ și după 1907¹⁷⁰ au fost teme abordate într-o serie de lucrări. Neîndoielnic că problema țărănească ne apare astăzi cu mult mai clar, fiind totodată corelată istoriei generale a României din perioada dată.

Primul război mondial, poziția României, aspectele politice și militare au reprezentat, de asemenea, un subiect de cercetare legitimat prin însemnătatea sa. Rezultatele acestor studii s-au concretizat într-o amplă

¹⁶⁰ Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea, 1900—1916*, Cluj, 1975.

¹⁶¹ Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial, 1916—1920*, Cluj, 1975.

¹⁶² Constantin Botoran, *Relațiile româno-egiptene în epoca modernă și contemporană*, București, 1974.

¹⁶³ Gheorghe Nicolae Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 187—1914*, București, 1979.

¹⁶⁴ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 196 ; V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între 189—1918*, București, 1979 ; V. Netea și C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978 ; mai vezi și Dan Berindei, *Relații culturale între Transilvania și România anilor 1867—1918*, în SMIMod., VI (1979).

¹⁶⁵ Constantin Corbu, *Țărăimea din România între 1864 și 1888*, București, 1970.

¹⁶⁶ Idem, *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, 1978.

¹⁶⁷ Idem și Augustin Deac, *Mișcări și frământări țăărănești în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1889—1900)*, București, 1965.

¹⁶⁸ În primul rînd lucrarea monografică *Marea răscoală a țăărănilor din 1907*, redactori resp nsabili A. Oțetea și I. Popescu Puțuri, București, 1967 ; și volumul *Studii și referate privind răscoalele țăărănești din 1907*, București, 1957 ; apoi sinteza : M. Badea și I. Ilinciu, *Răscoală a țăărănilor din România*, București, 1967 ; două lucrări referitoare la ecoul internațional : Gheorghe Matei, *Răsunetul internațional al răscoalei țăărănilor din 1907*, București, 1957 și Augustin Deac, *1907 văzut peste hotare*, București, 1967 ; apoi *Învățătorii și răscoala din 1907*, București, 1958 și sesiunea de comunicări din 1977 : *70 de ani de la marea răscoală a țăărănilor din 1907*, București, 1977.

¹⁶⁹ Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăărănimii din România, 1904—1906*, București, 1961.

¹⁷⁰ Vasile Livcanu, Mihail Rusnescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovács, Vasile Borza, Coralia Fotino și Maia Kertesz, *Relații agrare și mișcări țăărănești în România, 1908—1921*, București, 1967.

și valoroasă monografie¹⁷¹, în lucrări de analiză a momentelor marcante ilustrând participarea României la război¹⁷², impunându-se totodată istoriografiei implicării statului român în conflagrație, teza fundamentală a intrării sale în război nu cu obiective de expansiune imperialistă, ci cu gândul grăbirii procesului de desăvîrșire a unificării statale și de asemenea în vederea salvagărdării independenței. Destrămarea monarhiei austro-ungare, proces care a înlesnit neîndoielnic unirea Transilvaniei, Bucovinei și Banatului cu România¹⁷³, ca și efervescența revoluționară suscitată de marele eveniment al revoluției din octombrie 1917 din Rusia și corelarea sa cu evenimentelor din România¹⁷⁴, au stîrnit legitimul interes al istoricilor moderniști români.

Încheierea procesului de făurire a statului român modern a reprezentat unul din obiectivle majore ale cercetării, momentul 1918 ilustrînd plenar desăvîrșirea procesului de unificare statală. Trei monografii masive¹⁷⁵ și un volum miscelaneu de studii care a scos în relief organica corelare dintre evenimentele decisive din 1918 și întreaga istorie a poporului român și a înaintașilor săi¹⁷⁶, cărora li s-au adăugat cîteva sinteze adresate străinătății sau lucrări de popularizare¹⁷⁷, o bibliografie a presei referitoare la Unirea Transilvaniei cu România¹⁷⁸, ca și unele lucrări și a unor studii apărute mai ales cu prilejul sărbătoririi împlinirii unui anumit număr de ani de la momentul desăvîrșirii făuririi statului unitar¹⁷⁹, și-au găsit reflectarea în publicistica științifică. Prin cercetările și studiile întreprinse, anul 1918 a dobîndit dimensiuni deosebite, el marcînd încheierea unui proces istoric secular și totodată inaugurînd o nouă etapă în istoria României.

¹⁷¹ Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Opreă, Paul Opreșcu, *România în primul război mondial*, București, 1979.

¹⁷² Vezi Ion Cușșă, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, București, 1967; Idem, *Mărăști, Mărășești, Oituz*, București, 1967; Idem, *Mărăști, Mărășești, Oituz*, București 1977; Radu Valentin, *Mărășești, 1917*, București, 1968; mai vezi Augustin Deac și Ion Toacă, *Lupta poporului român împotriva cîmpilorilor*, București, 1978.

¹⁷³ *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, sub redacția C. Daicoviciu și Miron Constantinescu, București, 1964 (și o ediție franceză).

¹⁷⁴ Vezi, între altele, *Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1917—1944)*, București, 1967; pentru 13 decembrie 1918: Gh. Unc și C. Mocanu, *13 decembrie 1918*, București, 1968; mai vezi V. Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960.

¹⁷⁵ *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția lui Miron Constantinescu și a lui Ștefan Pascu, București, 1968; Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968; *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1970 (ulterior au apărut alte două ediții, cea de-a treia din 1978 poartă titlul *1918, Unirea Transilvaniei cu România*).

¹⁷⁶ *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția lui D. Berclu, București, 1968.

¹⁷⁷ Constantin C. Giurescu, *The Making of the Romanian National United State*, ediția II-a, București, 1975 (și o ediție în franceză); Vasile Netea, *Die Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien*, București, 1968; Idem, *O zi din istoria Transilvaniei 1 decembrie 1918*, București, 1970; I. Gheorghiu și C. Nuțu, *Adunarea națională de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918*, București, 1968 etc.

¹⁷⁸ *Contribuții bibliografice privind Unirea Transilvaniei cu România*, coordonatori: Constantin Nuțu și Mircea Tomescu, București, 1969.

¹⁷⁹ Pentru detalii vezi cele trei volume ale *Bibliografiei istorice a României* (vol. I, IV și V).

Ca și pentru etapele anterioare ale istoriei moderne a României, și pentru ultimele sale decenii istoria culturii a fost evidențiată prin importante rezultate, concretizate în lucrări demne de întreg interesul. Problemele învățămîntului¹⁸⁰, în condițiile dobîndirii statutului de independență, a dezvoltării vieții universitare¹⁸¹, a creșterii rețelei instrucțiunii publice în diferite județe¹⁸², a dezvoltării învățămîntului special și tehnic¹⁸³, a elaborării noilor legiuri prin grija personalității culturale de marcă care a fost Spiru Haret¹⁸⁴ și-au găsit reflectarea în istoriografie, după cum dezvoltarea științelor¹⁸⁵, (a filozofiei¹⁸⁶, istoriografiei¹⁸⁷ și filologiei¹⁸⁸ printre cele dintîi) și a vieții academice¹⁸⁹ au fost, de asemenea, urmărite într-o serie de lucrări de amploare sau în studii, care au contribuit la elucidarea unor aspecte și în general la o comprehensiune neîndoiește mai profundă. O deosebită atenție a fost acordată istoriei literare, fiind analizate, între altele, și curentele ce s-au dezvoltat în perioada dată, ceea ce a implicat și o abordare teoretică a problemei¹⁹⁰;

¹⁸⁰ Vezi informația generală, în special în *Istoria învățămîntului din România. Compendiu*, București, 1971; Mihai Bordenanu și Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Iași, 1979; St. și Florela Bărsănescu, *Dicționar cronologic. Educația, învățămîntul și gîndirea pedagogică din România*, București, 1978.

¹⁸¹ Vezi monografiile universităților din Iași și București: notele 108 și 109.

¹⁸² Vezi, de exemplu, în ceea ce privește instrucțiunea publică în județe: Gh. Pârnuță, Ion T. Radu și Ion Lupu, *Învățămîntul în Muscel în secolele XVII—XIX*, București, 1968; Constantin M. Boncu, *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, București, 1976.

¹⁸³ Ion Cojocaru, *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate din statul român (1864—1918)*, București, 1971; *Contribuții la istoria învățămîntului special din România. Culegeri de studii*, redactor responsabil Stancin Stoiian, București, 1968; V. Malinschi, *Din trecutul învățămîntului economic. Contribuții la istoria învățămîntului românesc (1800—1944)*, București, 1978; *Contribuții la istoria învățămîntului militar din România*, coordonator Dumitru Atanasiu, vol. I (1830—1900), București, 1972.

¹⁸⁴ Vezi Constantin Dinu, *Spiru Haret*, București, 1970; Șerban Orăscu, *Spiru Haret*, București, 1976.

¹⁸⁵ Vezi seria *Istoria științelor în România*, inaugurată în 1965 prin volumul dedicat *Linguisticii*.

¹⁸⁶ *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, redactor responsabil C. Gulian, București, 1964; *Din istoria filozofiei în România*, sub redacția lui C. Gulian, București, 1955—1960, vol. I—III; *Istoria filozofiei românești*, redactor responsabil Nicolae Gogoneață, vol. I, București, 1972; mai vezi *Curenți și orientări în istoria filozofiei românești*, coordonator Nicolae Gogoneață, București, 1967; Simion Ghiță, *Filozofie și știință în România (1890—1920)*, București, 1970; Ion Pascadi, *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*, București, 1970 etc.

¹⁸⁷ Vezi nota 36.

¹⁸⁸ *Istoria lingvisticii românești*, coordonator Iorgu Iordan, București, 1978; D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978; mai vezi Jana Balaciu și Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978.

¹⁸⁹ *Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1866—1966. Bref historique*, sub redacția A. Oșteea, Dan Berindei și I. Goliat, București, 1966; Dan Berindei, *Academia Română în anii 1879—1918*, în SMIMod., V (1975).

¹⁹⁰ Vezi *Istoria literaturii române*, vol. III, redactor responsabil Șerban Cioculescu, 1973; mai vezi și lucrările lui George Ivașcu, Al. Piru, etc. și recent George Munteanu; pentru literatura română a primelor decenii ale secolului XX, vezi Const. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, 1970 și D. Micu, *Literatura română la începutul secolului XX. Publicații. Grupări. Curente*, București, 1964; mai vezi și Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, București, 1973; în ceea ce privește curentele, multă atenție a fost dată „Contemporanului” și „Junimei”. Vezi Savin Bratu și Zec Dumitrescu, *Contemporanul și vremea lui*, București, 1959; G. C. Nicolescu, *Curentul literar de la „Contemporanul”*, București, 1966; Z. Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, București, 1977; iar pentru Junimea în afara unei antologii din 1971 și a unei culegeri de documente din 1973 menționăm; Tudor Vianu, *La société littéraire „Junimea”*, Bucarest, 1968; Z. Ornea,

de asemenea, merită a fi semnalată elaborarea de dicționare de istorie literară, privind în largă măsură tocmai perioada în cauză¹⁹¹. Istoria presei a înregistrat un număr de lucrări, care au pus în valoare domeniul¹⁹², deși posibilitățile de analiză sînt cu mult mai largi și impunîndu-se și pentru această etapă istorică lucrări de scriere și bibliografie în afara celor ce s-au întreprins într-un mod mai amplu, mai ales în ceea ce privește istoria mișcării muncitorești¹⁹³. În sfîrșit, istoria teatrului¹⁹⁴, cea a artelor plastice¹⁹⁵ și cea a muzicii¹⁹⁶ au înregistrat evidente progrese, concretizate în lucrări care au contribuit la o aprofundare a epocii în ansamblul ei.

În viitor, pe temeiul amplitudinii al rezultatelor fructuoase, multilateral orientate, ale cercetărilor ce au fost efectuate îndeosebi în ultimele decenii, s-ar impune realizarea, în afara volumelor VI și VII din tratatul *Istoria României* (care prin specificul său are unele trăsături impuse de caracterul său și de locul pe care aceste volume îl ocupă în seria de volume) și a unei *Istории moderne a României* de sine stătătoare. Încercări

Junimea și junimismul, București, 1975; Al. Zub, *Junimea, implicații istoriografice*, Iași, 1976. Pentru sămănătorism: Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ediția II-a revăzută și adăugită București, 1971 (ediția I-a din 1970); tot Z. Ornea a consacrat în 1969 o scurtă monografie curentului înrudit pe plan politic al *fărănismului*. D. Micu a publicat în 1961 în „mica bibliotecă critică” studiul său *Poporanismul și „Viața românească”*, iar Lidia Bote monografia *Simbolismul românesc*, București, 1966.

¹⁹¹ *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979 (elaborat în cadrul Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza” din Iași); *Dicționar de literatură română*, București, 1979, coordonator Dim. Păcurariu; *50 ani de literatură română*, sub redacția lui Mircea Zăciu, București, 1978; mai vezi și *Literatura română. Dicționar cronologic*, coordonatori I. C. Chițimia și Al. Dima, București, 1979.

¹⁹² Semnalăm seria de bibliografii „pe reviste” inițiată de Editura științifică și enciclopedică, în cadrul căreia, între altele, a apărut *Convorbiri literare. Bibliografie*, București, 1975. Dintre lucrări: *Reviste literare românești din secolul al XIX-lea. Contribuții monografice*, sub îngrijirea lui Paul Cornea, București, 1970; Mircea Popa și Valentin Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Cluj, 1980 (merită să fie menționată și antologia, precedată de un studiu introductiv, a Liviei Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania 1860—1918*, Cluj, 1974); Al. Andreescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979; Semnalăm și monografia Adriannei Iliescu, *Literaturul*, București, 1968.

¹⁹³ În 1969 a apărut vol. II din *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)* sub îngrijirea lui George Baiculescu, a Georgetei Răduică și a Neonillei Onofrei, care cuprinde și un supliment privind anii 1790—1906. Mai trebuie remarcat că dacă pentru perioada 1829—1858 beneficiam de două volume—fiecare grupînd trei tomuri—din *Biblioteca analitică a periodicelor românești*, publicate în 1966—1972, prin străduințele lui Ioan Lupu, Nestor (amariano și Ovidiu Papadima (vol. I) ori acelorași, cărora li s-a adăugat Dan Berindei (vol. II), vol. III (1859—1865) va mai aștepta un timp înainte de publicare, impunîndu-se încă operații de clasare și finisare, iar continuarea lucrării pentru etapele istorice următoare este puțin probabilă avînd în vedere explozia publicistică din vremea lor. În privința bibliografiei presei muncitorești, au fost publicate, începînd din 1964, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri, două volume referitoare la perioada 1865—1921, cel dintîi grupînd două tomuri, iar cel de al doilea — trei.

¹⁹⁴ Vezi *Istoria teatrului în România*, vol. II, (1849—1918) avîndu-l ca redactor responsabil pe Simion Alterescu, precum și mai ales seria de volume ale lui Ioan Massoff *Teatrul românesc. Privire istorică* (vol. II—IV).

¹⁹⁵ Vezi sinteza *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, vol. II (secolul XIX), sub îngrijirea lui George Oprescu, București, 1958.

¹⁹⁶ Vezi sinteza: Petre Brăncuși, *Istoria muzicii românești. Compendiu*, București, 1969, precum și seria de importante lucrări în acest domeniu ale lui Vlorel Cosma din care reținem *Muzicienii români. Lexicon*, București, 1970 și *De la cîntecul Zăurei la imnurile unității naționale. Contribuții la istoria cîntecului patriotic (1821—1918)*, Timișoara, 1978.

de acest fel au fost făcute în ultima etapă istorică¹⁹⁷, începînd cu lucrarea dedicată acestui subiect de Lucrețiu Pătrășcanu¹⁹⁸, după cum nici domeniul unor teoretizări n-a fost ignorat, abordîndu-se probleme ca formarea și dezvoltarea națiunii moderne române, rădăcinile istorice ale revoluției din 1848, trăsăturile specifice ale procesului de formare a statului român modern, impactul factorilor interni și externi în cursul acelei proces¹⁹⁹, aspecte comparatiste ale istoriei culturii naționale românești²⁰⁰ etc. Importante sînt pentru aprofundarea istoriei moderne a României și rezultatele ce au fost obținute în clarificarea tratării istoriei unora dintre marile provincii componente ale României de la 1 decembrie 1918, în primul rînd cele referitoare la Transilvania²⁰¹ și Dobrogea²⁰².

„Pete albe” mai există însă și în ceea ce privește istoria modernă a națiunii române, deși progresele evidente, uneori spectaculare, înregistrate, în ultima etapă istorică, au dus la restrîngerea acestora, ceea ce va face ca și lucrările monografice de sinteză, inclusiv cele două volume din *Tratat*, să reflecte aceste clarificări. În ceea ce privește „petele albe” ele privesc aspecte ca istoria claselor și categoriilor sociale ale respectivei perioade istorice, analiza completă a dezvoltării și proceselor demografice, adîncirea studierii istoriei politice interne și în special a ideologiei politice, o sinteză a politicii externe între unirea din 1859 și cea din 1918, adîncirea cercetării activităților de schimb comercial, analiza constituirii administrației de stat moderne, adîncirea studierii comparatiste a istoriei culturii naționale românești etc.

Bilanțul rezultatelor înregistrate în domeniul istoriei moderne este însă deplin încurajator. Există neîndoielnic capacitățile științifice necesare pentru a realiza planurile cele mai îndrăznețe de cercetare și adăugînd la aceasta neconținută lărgire a bazei de informare, înmulțirea numărului de izvoare, se pot întrevădea cu certitudine perspectivele luminoase care se degajă și care în perioada următoare își vor găsi concretizări în lucrări și studii prin intermediul cărora procesul făuririi complexe a României moderne va putea fi cunoscut în toată plenitudinea lui, ceea ce va oferi desigur și istoricilor etapei următoare temeiurile necesare desfășurării pe deplin rodnice a activității lor.

¹⁹⁷ Este vorba, în primul rînd, de asamblarea pe care a realizat-o profesorul Vasile Maciu stringînd studii anterioare în două lucrări care prezintă însă și un aspect monografic: *Mouvements nationaux et sociaux au XIXe siècle* (București, 1971) și *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907* (Craiova, 1973). Mai vezi și volumul lui Titu Georgescu, *Între două revoluții* (Craiova, 1974).

¹⁹⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale, 1821–1907*, București, 1969.

¹⁹⁹ Leonid Boicu, Damian Hurezeanu, Gh. Platon, Alexandru Zub, ca și Dan Berindei, au abordat într-o serie de studii aspecte de acest fel.

²⁰⁰ Amintim, între altele, lucrările lui Alexandru Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972 și *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978.

²⁰¹ *Din istoria Transilvaniei*, sub îngrijirea lui Miron Constantinescu, ediția a III-a, vol. I, București, 1963 și ediția a II-a, vol. II, București, 1963; *Brève histoire de la Transylvanie*, sub îngrijirea lui C. Dalcoviciu și a lui Miron Constantinescu, București, 1965; mai vezi Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967.

²⁰² Vezi Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979.

RESULTATS ET PERSPECTIVES DE L'HISTORIOGRAPHIE DE L'ÉPOQUE MODERNE

RÉSUMÉ

Ces 35 années dernières ont représenté une étape de travail incessant pour les historiens de la période comprise entre 1821 et 1918, période essentielle en ce qui concerne le processus même de la constitution, de l'organisation et du parachèvement de l'Etat national roumain. En bénéficiant de l'apport positif de l'ancienne historiographie mais surtout d'un nombre important de nouvelles sources, les historiens de cette période, en la soumettant à un profond examen et en s'appuyant sur le système et la méthode du matérialisme dialectique et historique, ont réussi à éclairir bien des aspects et rendre ainsi plus compréhensible toute une série de problèmes. Les révolutions de 1821 et 1848, l'union des Principautés de 1859 et le processus de modernisation de l'Etat, la conquête de l'indépendance ainsi que le parachèvement de l'unité étatique ont été étudiés sur maintes plans. C'est grâce à ces travaux que l'image des transformations et des mutations subies par la Roumanie au cours de plus d'un siècle est aujourd'hui mieux connue et surtout mieux comprise. On doit ajouter que l'histoire économique, l'histoire de la politique intérieure, la politique extérieure, ainsi que l'histoire culturelle ont bénéficié de l'attention particulière des historiens et que les travaux scientifiques qu'ils ont entrepris ont contribué à compléter et même à modifier bien des images de la période 1821—1918. Quant à l'avenir, il s'impose de réaliser une ample Histoire de la Roumanie moderne, d'approfondir certains aspects concernant en premier lieu l'histoire des classes et des catégories sociales, les processus démographiques, l'idéologie politique, la constitution de l'administration moderne, l'histoire comparée de la culture etc. Toutefois, dans son ensemble, l'historiographie de cette importante période historique a marqué des progrès importants qui offrent les meilleures perspectives et qui aideront aussi à l'intégration de l'histoire de la constitution de l'Etat roumain moderne dans le large courant de l'historiographie mondiale dédié à la formation des Etats nationaux au XIX-e et pendant les premières décennies du XX-e siècle.

COORDONATE MAJORE ÎN INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNIEI DINTRE 1918 — 1980

DE

GHEORGHE I. IONIȚĂ și IOAN SCURTU

În anii pe care-i avem în atenție, cercetarea de specialitate consacrată studierii istoriei patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a activității Partidului Comunist Român a evoluat pe o traiectorie, în general, ascendentă, avînd la bază concepția materialist-dialectică și materialist-istorică, precum și orientările rezultate de-a lungul timpului din documentele fundamentale de partid și de stat.

Din punct de vedere cantitativ și mai ales, calitativ, în cuprinsul intervalului istoric pe care-l avem în atenție o etapă aparte o constituie în planul realizărilor istoriografice — anii ce au urmat istoricului Congres al IX-lea al Partidului Comunist Român și alegerii în fruntea partidului a tovarășului Nicolae Ceaușescu. Dirz făurar de istorie, ctitor de țară nouă și demnă, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a aplecat cu exemplară atenție și respect asupra trecutului istoric, furnizînd din primele momente¹ și continuu după aceea nenumărate judecăți de valoare în frontul cercetării și scrierii istoriei patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului comunist, dimensionînd și redimensionînd modalitățile obișnuite de tratare a unor probleme esențiale, chemînd pe istorici și cercetători la respectarea adevărului obiectiv, la rigurozitate științifică, la evitarea oricăror abateri de la cerințele unei munci de seriozitate. În plan metodologic rămîn pilduitoare pentru oricare cercetător aprecierile cuprinse în amintita expunere a tovarășului Nicolae Ceaușescu², precum și cele făcute de-a lungul anilor pe firul neîntrerupt al unei activități consecutive de evaluare și reevaluare istorică desfășurate de Secretarul general al partidului nostru³. „Istoria mișcării muncitorești, a partidului comunist — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — este legată indisolubil de dezvoltarea economică, politică, științifică și culturală a țării, de progresul forțelor de producție, de acțiunea legilor sociale obiective și a diferiților factori interni și externi care au influențat istoria României. Înțelegerea rolului pe care l-a jucat partidul în diferite

¹ A se vedea expunerea făcută la 7 mai 1966 la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R. — *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966.

² Nicolae Ceaușescu, *Op. cit.*, p. 5 — 10.

³ Vezi, în acest sens, multiple exemple în lucrarea: *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera Președintelui Nicolae Ceaușescu*, Edit. militară, București, 1979.

etape necesită analiza aprofundată a poziției claselor și forțelor sociale față de evenimentele cruciale ale istoriei țării, examinarea activității militanților revoluționari, a oamenilor politici în lumina intereselor și tendințelor claselor pe care le-au reprezentat”⁴.

O mare valoare aplicativă la studiul concret în acest domeniu îl are aprecierea potrivit căreia : „Istoria luptei clasei muncitoare, a mișcării socialiste, a partidului comunist trebuie prezentată în contextul vieții economice și sociale generale ale țării, în strânsă legătură cu atitudinea celorlalte forțe revoluționare, democratice și progresiste care au contribuit la dezvoltarea societății. Numai astfel putem avea o imagine reală, multilaterală a vieții sociale din România, putem înțelege în toată amploarea sa lupta revoluționară a poporului român pentru democrație, pentru pace și progres social, rolul jucat de clasa muncitoare, de partidul său de avangardă, în desfășurarea vieții politice, în transformarea revoluționară a societății”⁵.

Interpretarea științifică, obiectivă a evenimentelor social-politice în toată complexitatea lor — s-a subliniat cu acest prilej „poate fi făcută numai în lumina materialismului dialectic și istoric, cea mai înaintată concepție despre lume și viață. Pe această bază putem aprecia în mod just drumul lung și greu străbătut de forțele revoluționare și progresiste ale poporului, evoluția clasei muncitoare de la naștere și pînă la transformarea ei în clasa conducătoare a societății, în principala forță socială a națiunii socialiste, glorioasa istorie a Partidului Comunist Român”⁶.

O deosebită însemnătate poartă în context sublinierea faptului că „Aprecierea activității militanților revoluționari trebuie făcută ținîndu se seama de contribuția și de rolul pe care l-au jucat în fiecare perioadă a vieții lor, în fiecare etapă a mișcării muncitorești. Prezentarea locului pe care l-au ocupat aceștia în lupta revoluționară din trecut trebuie făcută în funcție de realitate și nu de situația pe care o ocupă ei azi în partid. Ar fi greșit să se exagereze meritele din trecut ale unor conducători numai pentru a pune istoria de acord cu prezentul ; aceasta ar duce la denaturationa adevărului istoric”⁷.

A revenit tovarășului Nicolae Ceaușescu marele merit de a ne fi atras tuturor atenția în legătură cu faptul că : „Istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții ... Valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel o oglindă a conștiinței de sine a poporului, claselor, înmănușînd experiența de viață și de luptă a maselor și a conducătorilor”⁸.

⁴ Nicolae Ceaușescu : *Op. cit.*, p. 5 — 6.

⁵ *Ibid m.*, p. 6.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*, p. 7 — 8.

⁸ *Ibidem.*, p. 8.

Punerea în acest fel a problemei are o însemnătate cu atât mai mare cu cât, este știut, „Drumul străbătut de forțele revoluționare ale poporului, de partidul comunist nu a fost întotdeauna neted și drept. În procesul luptei de clasă, al construcției socialismului, au trebuit să fie înfrinte multe piedici și greutăți, au apărut lipsuri și greșeli, au avut loc și insuccese. În rîndul clasei muncitoare, al partidului s-au găsit însă totdeauna forțe capabile să asigure depășirea momentelor grele, învingerea dificultăților și mersul înainte spre socialism. Prin elanul și energia revoluționară a maselor, prin forța și capacitatea de luptă a partidului s-a asigurat victoria idealurilor înaintate ale clasei muncitoare, mersul înainte nestăvilit al societății noastre. Numai înfățișînd întregul ansamblu de fapte și împrejurări care au jalonat lupta pentru scuturarea vechii societăți și victoria socialismului, putem reda istoria mișcării revoluționare, a partidului comunist în toată măreția sa, putem oferi noilor generații un izvor de învățăminte prețioase în munca pentru înflorirea continuă a patriei noastre socialiste”⁹.

Iată, prin urmare, înaltele comandamente în virtutea cărora a fost îndemnată de partidul comunist cercetarea istorică să evolueze pe direcția aprofundării cunoașterii trecutului de luptă al poporului, al mișcării revoluționare și democratice, al partidului clasei muncitoare. Astfel de considerațiuni interveneau așadar în frontul nostru istoriografic în urmă cu 15 ani, odată cu alegerea în fruntea partidului nostru a tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Este de menționat că și din memorabilul August 1944 pînă la cel de-al IX-lea Congres al partidului din 1965 istoriografia noastră evoluase pe un drum, în general, ascendent. Istoria eroică a poporului nostru, a mișcării revoluționare și a Partidului Comunist Român reprezentase și în acest interval un mijloc important de însuflețire și mobilizare a maselor la realizarea operei mărețe de transformare a societății noastre, de făurire a socialismului pe pămîntul României.

Trebuie menționat însă, din capul locului, în mod foarte deschis și obiectiv, că în intervalul 1944 — 1965 lipsa de experiență a cercetării de specialitate într-un asemenea domeniu, chiar calitatea unor cadre de cercetare insuficient înarmate cu cerințele unei asemenea nobile ocupații, precum și existența unor multiple prejudecăți datorate problematicei generale a înaintării noastre prin timp au determinat comiterea unui număr apreciabil de abateri de la rigurozitățile științifice ale activității de cercetare, interpretare, scriere și difuzare a cunoștințelor de istorie a patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului nostru comunist. În mod special am dori să reținem faptul că existența unor orientări sectarist-dogmatice și a unor practici subiective manifestate în domeniul muncii politico-ideologice a partidului nostru în anii deceniului al șaselea și în primii ani ai deceniului următor și-a pus o vizibilă amprentă asupra activității istoriografice în general, determinînd folosirea unor procedee metodologice inadecvate, fetișizarea uneori a documentelor, preluarea necritică a unor aprecieri eronate sau discutabile prezente în unele documente elaborate de-a lungul existenței parti-

⁹ *Ibidem*, p. 8 — 9.

dului, folosirea unor truncheri de citate extrase din lucrări teoretice sau cu caracter istoriografic pur și simplu spre a se facilita susținerea (artificială, firește) a unor *teze*, practicarea nu de puține ori a unor procedee voluntarist-conjuncturale de interpretare a diverselor probleme de istorie. Este lesne de înțeles că pentru cercetătorul de azi și de mâine sau pentru cunosătorul și iubitorul de istorie, folosirea unor asemenea lucrări devine — în multe cazuri — inadecvată, asupra lor trebuind să-și spună cuvântul ochiul critic al lectorului versat. Este limpede — în consecință — că nefolosirea critică a unor asemenea materiale poate duce la nefericite înțelegeri și interpretări, ceea ce apare cu toată claritatea uneori în modul în care istorici și cercetători de peste hotare, ținând morțiș a se informa exclusiv din asemenea lucrări, cad în aceeași greșeală cu cei care le-au și elaborat. Cum însă viciile de informare și interpretare strecurate în unele asemenea lucrări au fost de mult timp dezvăluite în frontul nostru istoriografic, rămîne de datoria oricărui doritor în a se informa pe asemenea probleme să folosească literatura istorică românească din ultimii 10 — 15 ani, singura capabilă de a oferi reala oglindire a adevărului istoric obiectiv.

Precizînd aceste lucruri, considerăm, totodată, că nu este cazul a se adopta atitudini nihiliste, globaliste față de tot ceea ce s-a produs în anii 1944 — 1965 pe planul istoriografic pe care-l avem în atenție; dimpotrivă, o folosire critică a acestui bun istoriografic poate oferi oricui posibilitatea de a înțelege că, la început de drum, cu experiența limitată de care dispuneam, am putut dezvolta și îmbogăți cunoașterea, sub multiple aspecte, a istoriei patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a Partidului Comunist Român. S-ar cuveni adăugat faptul că, în fond, cu această literatură istorică, la pretențiile și posibilitățile de atunci, frontul nostru istoriografic a pus umărul solid la formarea conștiinței socialiste a maselor, la educarea lor în spiritul noilor componente ale epocii, capabile a ne propulsa spre marile victorii de azi ale noii orînduiri socialiste pe pămîntul României.

De ce să nu o afirmăm deschis, chiar dacă, de pildă, sînt foarte criticele astăzi multe dintre tezele cuprinse în volumul *Lección în ajutorul celor ce studiază istoria P.M.R.*, volum apărut sub egida Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. (azi Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.), în Edit. politică, în două ediții (1956 și 1960), la vremea cînd a apărut, acest volum a fost folosit larg în partid, în întreaga viață politico-ideologică, și, în ansamblu vorbind, serviciile pe care le-a făcut muncii politice au fost infinite mai numeroase decît slăbiciunile ce au rezultat prin promovarea unor teze inadecvate. La fel stau lucrurile și cu alte elaborate, de același tip, care pot fi astăzi sever criticate, dar despre care nu trebuie să se uite că, la timpul la care erau folosite, ele răspundeau unor necesități și corespundeau unui stadiu pe care-l cunoștea activitatea istoriografică din țara noastră.

În ce privește nivelul de la care evaluăm astăzi tot ceea ce a fost bun sau mai puțin realizat în cercetarea din trecut a istoriei patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului nostru comunist, acesta se află strîns raportat la aprecierile ce se fac în *Programul partidului*, în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, în alte documente

fundamentale de partid și de stat cu privire la această problematică majoră. Pe această bază, în ultimii ani au și fost elaborate și tipărite o serie de culegeri de documente¹⁰, lucrări de sinteză¹¹, cursuri universitare¹², manuale școlare¹³, enciclopedii și bibliografii de specialitate¹⁴ și alte materiale adecvate¹⁵ a căror citare în acest cadru își are rostul de a stabili prioritatea consultării materialului istoriografic existent privitor la aria problematică la care ne referim.

La inițierea și la aprofundarea cercetărilor în acest domeniu în țara noastră, o contribuție remarcabilă a adus și aduce Institutul de istoria partidului de pe lângă C.C. al P.C.R., creat în 1951 și transformat în 1965 într-un institut cu profil mai larg, denumit Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.¹⁶. Corpul de cercetători ai acestui institut a cunoscut evidente creșteri valorice pe parcursul anilor, înfățișându-se azi cu o frumoasă carte de vizită în peisajul istoriografic românesc.

Se cuvin a fi amintite totodată contribuțiile aduse în același plan de colectivele de istorie contemporană ce activează în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” din București¹⁷, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași și Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, precum și de specialiștii contemporanești ce activează în catedrele universitare din București, Iași, Cluj-Napoca, Craiova, Timișoara, Suceava, Sibiu, Constanța ș.a.¹⁸. Contribuții deosebite au adus și aduc

¹⁰ *Istoria patriei și a P.C.R. în opera Președintelui Nicolae Ceaușescu*, Edit. politică, București, 1979; *Momente din istoria patriei și a P.C.R.*, Edit. politică, București, 1977.

¹¹ Titu Georgescu, *Între două revoluții*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1974.

¹² *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și P.C.R. — prelegeri*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977.

¹³ Aron Petric, Gh. I. Ioniță, *Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești, democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român*, manual pentru clasa a X-a de liceu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1980.

¹⁴ *Enciclopedia istoriografiei românești*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978; *Bibliografia istorică a României (1944 — 1969)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970; *Ibidem* (1969 — 1974), Edit. Academiei R.S.R., București, 1975; *Ibidem* (1974 — 1979), Edit. Academiei R.S.R., București, 1980.

¹⁵ *În slujba cercetării marxist-leniniste a istoriei P.C.R.*, București, 1971; *Întrebări și răspunsuri pe teme din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești din România*, Edit. politică, București, 1974; *În slujba muzeografiei marxiste*, București, 1974; *Întrebări și răspunsuri privind mișcarea revoluționară și democratică de tineret din România*, Edit. politică, București, 1977; *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1966.

¹⁶ Institutul editează din 1955 principala publicație periodică de istorie contemporană din țara noastră, cu șase apariții pe an, în prezent denumită „Anale de Istorie”.

¹⁷ Acest institut, prin „Revista de istorie” a Secției de istorie și arheologie a A.S.S.P. care apare din 1949, a adus și aduce de asemenea multiple contribuții la aprofundarea cunoașterii problemelor de istorie contemporană a patriei, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România, a partidului nostru comunist.

¹⁸ Fie sub egida institutelor de istorie, a muzeelor de istorie sau a facultăților de profil o serie de publicații de specialitate au adus și aduc la rându-le valoroase contribuții la cunoașterea istorică în acest profil. Avem în vedere în primul rând (în ordine alfabetică): *Acta Mus. Napocensis* (Cluj-Napoca), *An. Univ. București — seria istorie*, *Anuar Inst. Ist. Arheol. Cluj-Napoca*, *Anuar Inst. Ist. Arheol. „A.D. Xenopol”*, *Apulum* (Alba Iulia), *Banatica*, (Reșița), *Carpica* (Bacău), *Cercetări istorice* (Iași), *Crisia* (Oradea), *Cumidava* (Brașov), *Danubius* (Galați), *Historica* (Craiova), *Magazin istoric*, *Materiale de istorie și muzeografie* (București); *Muzeul Național*, *Peuce* (Tulcea), *Pontica* (Constanța); *Revista arhivelor*, *Revista muzeelor*, *Revue des études sud-est européennes*, *Revue roumaine d'histoire*, *Sargetia* (Deva), *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* (Cluj-Napoca), *Studii și materiale de istorie contemporană*, *Terra nostra*, *Tibiscus* (Timișoara), *Valachica* (Tîrgoviște), *Ziridava* (Arad) ș.a.m.d.

în același plan componenții colectivului de istorie contemporană din catedra de profil a Academiei „Ștefan Gheorghiu”.

O preocupare majoră a istoriografiei românești a constituit-o analiza situației economice, sociale și politice a României, cunoașterea condițiilor concrete în care forțele revoluționare și-au desfășurat activitatea, integrarea Partidului Comunist Român în viața social-politică a țării. Realizarea acestui obiectiv s-a dovedit cu atât mai necesară cu cât, o anumită perioadă de timp, activitatea P.C.R. a fost prezentată ruptă de cadrul concret istoric.

A fost necesar un considerabil efort de analiză și sinteză, de interpretare creatoare, în spiritul materialismului istoric, a realităților concrete din România, de renunțare la tipare prestabilite, care au frinat o perioadă dezvoltarea istoriografiei românești. Contextul general politic și-a pus fără îndoială amprenta asupra activității istoricilor, atât sub raportul tematicii, cât și al modului de prezentare a diferitelor etape sau momente din istoria anilor 1918 — 1980. Se adaugă faptul că au trebuit învinse numeroase greutăți de documentare, în condițiile în care materialul arhivistic a putut fi pus doar parțial la dispoziția cercetătorilor, o bună parte a acestuia aflându-se încă în curs de depistare, preluare, prelucrare, ordonare. Nu poate fi neglijat nici faptul că în domeniul istoriei contemporane, mai mult decât pentru alte perioade, a trebuit să se formeze un detașament masiv de cadre noi, fără experiența muncii de cercetare, pe umerii căruia apăsau sarcini foarte grele și importante.

Având în vedere aceste realități, și încă altele, se poate aprecia, din capul locului, că în timpul relativ scurt care s-a scurs de la declanșarea revoluției de eliberare socială și națională din august 1944 au fost obținute rezultate remarcabile, reflectate nu numai în cantitatea de-a dreptul impresionantă de studii și cărți publicate, dar și calitatea multora dintre acestea.

Studiile și lucrările privind diferitele ramuri ale economiei naționale¹⁹, situația economică în anumite perioade²⁰, politica economică

¹⁹ Gh. Răvaș, *Din istoria petrolului românesc*, Edit. pentru lit. pol., București, 1955; M. Maievschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale (1914 — 1944)*, Edit. științifică, București, 1957; Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din țările române și România burghezo-moșierească*, Edit. științifică, București, 1958; Iulian Văcărel, *Finanțele publice ale României în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Probl. Econ.”, nr. 4/1962; Ion Agrigoroaiei, *Aspecte privind situația agriculturii din România în perioada 1929 — 1933*, în A.S.U. Iași, Ist. Filol., 11, 1965; L. Báthory, *Aspecte privind situația industriei carbonifere din România între anii 1919 — 1929*, în A.I.I.A. — Cluj-Napoca, 10, 1967; C. Botez, *Contribuții la cunoașterea situației economiei forestiere a României între primul și al doilea război mondial*, în A.S.U.-Iași Filoz. Econ. Jur., 13, 1967; E. Cimponeriu, *Dezvoltarea industriei metalurgice din Transilvania după unirea cu România*, în S.I., nr. 6/1968; L. Báthory, *Societățile carbonifere din România și capitalul autohton și străin (1919 — 1929)*, în „Studia”, Babeș-Bolyai. hist., fasc. 2 1970; N. Marcu, *Din istoricul economiei forestiere a României interbelice (1919 — 1939)*, în R.I., nr. 4 1971; Ilie Puia, *Relațiile comerciale externe ale României între anii 1932 — 1939*, *Ibidem*, nr. 3/1972; I. Saizu, *Cu privire la relațiile comerciale ale României între anii 1922 și 1928*, în A.I.I.A. Iași 10, 1973; D. Tușu, *România în contextul relațiilor comerciale ale sud-estului european în perioada interbelică (1929 — 1940)*, în R.R.S.I., nr. 4/1973.

²⁰ N. Marcu, *Unele aspecte ale crizei economice din 1929 — 1933 în industria și agricultura României*, în „Probl. econom.”, nr. 11/1956; V. Axenciuc și A. Oprea, *Criza economică din*

promovată de guvernele care s-au succedat la cîrma țării în anii 1918 — 1944²¹, lucrările de sinteză publicate — între care *Istoria economiei naționale*²², *Progresul economic în România. 1877 — 1977*²³, *Industria românească 1934 — 1938*²⁴, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*²⁵, la care se pot adăuga și altele²⁶, oferă astăzi o imagine cuprinzătoare și temeinic argumentată asupra stadiului și nivelului de dezvoltare a economiei naționale în perioada menționată.

Deosebit de semnificativă este concluzia potrivit căreia formarea statului național unitar român a creat cadrul necesar pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, pentru creșterea într-un ritm mai înalt a economiei românești, îndeosebi a industriei. S-a remarcat impulsul dat de politica intervenționistă a statului unor ramuri extractive (țitei, gaze naturale, minereuri) și prelucrătoare (metalurgie, electrotehnică, chimică). Progresele au fost evidente: în 1938 — anul de vîrf al dezvoltării economiei burgheze — industria contribuia cu 36,6% la crearea produsului social și cu 28,4% la venitul național. În același an, producția indigenă satisfăcea 78,6% din nevoile de produse industriale, ceea ce demonstra gradul de diversificare și capacitatea ei de a răspunde necesităților crescînde ale economiei. Industria asigura aproape integral cerin-

industria României în anul 1929 — 1933, în „Lupta de clasă”, nr. 5/1959; V. Arimia, *Agravarea situației economice a României în anii 1943 — 1944*, în R.A., nr. 1/1964; D. Șandru, J. Benditer și I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea situației economice a României în perioada dictaturii militare fasciste (6 septembrie 1940 — 23 august 1944)*, în A.I.I.A. Iași, 3, 1966; Victor Axenciuc, *La place occupée par la Roumanie dans la division mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale*, în R.R.H., nr. 4/1966; *Idem*, *Evoluția economiei românești în anii 1918 — 1938*, în „Anale”, nr. 6/1966; Marin Lupu, *Nivelul și structura economiei în anul 1938*, n. „Probl. Econom.”, nr. 8/1969; I. Saizu, *Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922 — 1928*, în R.I. nr. 2/1969; I. Puia, *Le développement d'industrie roumaine dans les années qui ont précédé la seconde guerre mondiale*, în R.R.H., nr. 3 1971; Victor Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea postbelică a României*, R.I., nr. 5/1977; Ilie Puia, *Relațiile economice externe ale României în primul deceniu după Marea unire*, *Ibidem*, nr. 11 1978.

²¹ E. Popescu, *Legile de „naționalizare” în perioada guvernării liberale (1922—1926) și caracterul lor*, în AUB. ist., 16, 1960; S. Mihai, *Caracterul și urmările legii minelor din 1924*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, Edit. Acad. (1961); E. Bold, *Contribuții la cunoașterea împrejurărilor în care au fost contractate împrumuturile de stat din anii 1929 și 1931*, în ASU Iași Ist. Filol., 9, 1963; Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului*, în A.I.I.A. Iași, 5, 1968; I. Saizu și C. Botez, *Cu privire la politica economică „prin noi înșine” în anii 1922 — 1928*, în A.S.U. Iași Ist., fasc. 2/1969; Valeria Cîrmaș, *Evoluția politicii rurale a României în perioada 1919 — 1929*, *Ibidem*, Șt. Econ., 16, 1970; Fl. Botea, *Politica comercială externă a României în perioada crizei economice din 1929 — 1933*, în AUC, 2, 1971; I. Saizu, *Contribuții asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922 — 1928*, în R.I., nr. 2 1973. Ioan Saizu, *Dimensiunile, caracterul și structura concepției „prin noi înșine” în perioada 1922 — 1928*, în R.I., nr. 12 1979.

²² *Istoria economiei naționale a României*. Sub redacția prof. dr. doc. M.A. Lupu, Edit. did. și ped., București (1974); *Istorie economică* (sub redacția prof. univ. dr. N. Marcu), Edit. did. și ped. București (1979).

²³ *Progresul economic în România. 1877 — 1977*. Coordonator al lucrării prof. univ. Ioan V. Totu, Edit. politică, București, 1977.

²⁴ Marcela Felicia Iovanelli, *Industria românească. 1934 — 1938*, Edit. Acad., București, 1975.

²⁵ Costin C. Kirișescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, Edit. Acad., București, 1967.

²⁶ N.N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Edit. politică, București, 1962; N. Marcu, *Studii privind evoluția agriculturii și silviculturii României în perioada interbelică*, București, 1969.

tele pieței interne pentru bunurile de consum și unele nevoi de mijloace de producție cu un grad relativ scăzut de tehnicitate. Procesul de dezvoltare a industriei s-a caracterizat și printr-o evoluție contradictorie în privința gradului de înzestrare tehnică: în timp ce unele ramuri și subramuri, mari întreprinderi, erau dotate cu cele mai moderne utilaje, altele erau menținute la un nivel scăzut.

Existența orinduirii capitaliste, goana după profituri cât mai mari și imediate au făcut ca industria românească să nu se dezvolte la nivelul necesităților și posibilităților de care dispunea țara noastră.

Evoluția agriculturii a fost puternic influențată de reforma agrară, care a avut implicații nu numai economice, dar și sociale și politice. Aceste probleme i s-au rezervat numeroase studii²⁷, precum și lucrări *Aspecte din agricultura României. 1920 — 1939*²⁸, *Relații agrare și mișcări țăranesti în România. 1908 — 1921*²⁹, *Studii privind evoluția agriculturii și silviculturii României în perioada interbelică*³⁰, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*³¹, *Reforma agrară din 1921 în România*³².

Dacă la început, noua istoriografie românească și-a concentrat atenția asupra deficiențelor privind legislația și mai ales aplicarea ei, treptat s-a mers spre fondul problemei, spre analiza situației concrete, a mutațiilor generate de această reformă. Astfel, s-a putut evidenția faptul că reforma agrară din 1921 a fost cea mai largă reformă de acest fel înfăptuită în sud-estul Europei în perioada interbelică, că prin exproprierea a 6,3 milioane ha din marea proprietate moșierimea a fost puternic lovită în baza ei economică, că s-a produs o ameliorare a situației țăranimii, că procesul de dezvoltare capitalistă a agriculturii s-a accelerat. Producția a cunoscut o creștere sensibilă, deși departe de posibilitățile de care solul României dispunea. Agricultura a rămas ramura de bază a economiei naționale, deținând ponderea principală în formarea venitului național

²⁷ N. Marcu, *Unele aspecte ale crizei agrare din România în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în „Probl. Econom”, nr. 11/1961; Ion Agrișoroaiei, *Aspecte privind situația agriculturii din România în perioada 1929 — 1933*, în A.S.U. Iași. Ist., 11 1965; S. Pop, *Cu privire la caracterul crizelor agrare din România, (1918 — 1940)*, în „Anale”, nr. 2/1967; M. Rusenescu, *Situația agriculturii și mișcările țăranesti în România între anii 1922 — 1928*, în R.I., nr. 5 1958; Gh. Z. Ionescu, *Cu privire la tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921*, în S.A.I., X.III, 1969; N. Marcu, *Investițiile și finanțarea agriculturii în România interbelică*, în R.I., nr. 3/1970; Traian Udrea, *Le problème agricole en Roumanie pendant la période de 1939 — 1945. La réforme agraire de 1945*, în „N.E.H.”, vol. IV, 1970; D. Șandru și Gh. I. Florescu, *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale*, în A.I.I.A. Iași, 8, 1971; D. Șandru, *Circulația prin vânzare a micii proprietăți funciare din România în r. cele două războaie mondiale*, în „Terra Nostra”, 2, 1971; V. Bozga, *Considerații cu privire la reforma agrară din 1921*, în S.C.E., nr. 4 1972; M. Știrban, *Problema arendărilor forțate din Transilvania în anii 1919 — 1921*, în A.I.I.A. — Cluj-Napoca, 16, 1963.

²⁸ O. Parpală, *Aspecte din agricultura României. 1920 — 1939*, Edit. Acad., București, 1966.

²⁹ Vasile Liveanu (redactor responsabil), Mihail Rusenescu (secretar științific), Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kóvacs, Vasile Bozga, *Relații agrare și mișcări țăranști în România. 1908 — 1921*, Edit. politică, București, 1967.

³⁰ N. Marcu, *Studii privind evoluția agriculturii și silviculturii în România în perioada interbelică*, Edit. Acad., București, 1969.

³¹ Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Edit. Acad., București, 1975.

³² Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Acad., București, 1975.

și în ocuparea forței de muncă. Totodată s-a arătat că în perioada interbelică România a depășit stadiul de țară „eminamente” agrară, trecînd în rîndul statelor agrar-industriale.

Progresele înregistrate, realmente remarcabile, n-au fost suficiente pentru a asigura saltul calitativ necesar desprinderii României din rîndul statelor slab dezvoltate ale Europei.

Dezvoltarea economică a fost întreruptă în anii dictaturii antonesciene, ca urmare a jefuirii țării de către hitleriști, a distrugerilor și pagubelor cauzate de participarea României la războiul antisovietic. În momentul victoriei revoluției de eliberare socială și națională declanșată în august 1944, economia românească se afla într-o situație deosebit de grea. De la această situație s-a pornit munca tenace și grea de reconstrucție economică și de dezvoltare a țării pe calea socialismului.

De o mare atenție s-a bucurat problema rolului și locului capitalului străin în viața economică a României³³, îndeosebi a monopolurilor germane³⁴. Alături de studii, caracterizate, cele mai multe, prin temeinicia argumentării științifice, au apărut lucrări valoroase, dintre care menționăm *Contribuții la istoria capitalului străin în România*³⁵, *Istoricul unui tratat înrobitor*³⁶, „Planul de la Geneva”. Implicațiile lui politice în România. 1932 — 1933³⁷. A fost analizat atît aspectul colaborării, cît și acela al confruntării dintre capitalul românesc și cel străin, precum și lupta dintre diferitele grupări monopoliste internaționale pentru acapărarea bogățiilor României. S-a evidențiat faptul că nota dominantă a perioadei 1918 — 1940 a constituit-o creșterea ponderii capitalului autohton,

³³ Matei Ionescu, *Colaborarea monopolurilor petrolifere americano-engleze cu cele germane în România în perioada celui de al doilea război mondial (1938 — 1944)*, în R.I., nr. 4/1954; V. Axenciuc, *Contribuții la cercetarea pătrunderii și dominației capitalului străin în industria forestieră a României în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Probl. Econom.”, nr. 11 1957; R. Paul, *Plățile externe și rolul capitalului străin în exploatarea economiei românești (1929 — 1938)*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, (1961); Constanța Bogdan, *Afacerile verșoase ale capitaliștilor români și străini cu ocazia așa ziselor naționalizări din anii 1935 — 1940*, *Ibidem*; Gh. Buzatu, *Unele aspecte privind lupta pentru acapărarea petrolului românesc (legea minelor din 1924)*, în A.I.I.A. Iași, 6, 1969; F. Pațac, *Unele date privind poziția capitalului străin în industria României la sfîrșitul perioadei interbelice*, în „Studii Econ.”, nr. 1/1970; Gh. Buzatu, *Le problème du pétrole dans les négociations financières de la Roumanie pour la conclusion de l'emprunt de stabilisation de 1929*, în R.R.H., nr. 2/1971.

³⁴ N.N. Constantinescu, *Exploatarea și jefuirea economiei românești de către Germania hitleristă în perioada 1939 — august 1944*, în „Anale”, nr. 6/1963 (și în l. franceză în R.R.H., nr. 1/1964); D. Șandru și I. Saizu, *Cu privire la acapărarea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940 — 1944)*, în A.I.I.A. Iași, nr. 2/1965; Viorica Moisuc, *Tratatul economic româno-german din 23 mai 1939 și semnificația sa*, în „Anale”, nr. 4/1967; Viorica Moisuc, *Ofensiva Germaniei hitleriste pentru acapărarea economiei României în perioada ianuarie 1938 — mai 1940*, în R.R.S.I., nr. 4/1971; P. Tudor, *Acapărarea industriei metalurgice din România de către capitalul monopolist german în perioada celui de al doilea război mondial*, în S.C.E., nr. 2, 1972; Viorica Moisuc și Gh. Zaharia, *Politica Germaniei naziste de hegemonie în sud-estul Europei și independența economică a României în anii 1938 — 1940*, în „Anale”, nr. 6/1975.

³⁵ Costin Murgescu, N.N. Constantinescu (redactori responsabili), Radu Paul, Constanța Bogdan, Mihai Ștefan, *Contribuții la istoria capitalului străin în România. De la sfîrșitul primului război mondial pînă la ieșirea din criza economică din 1929 — 1933*, Edit. Acad., București, 1960.

³⁶ A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor. (Tratatul economic româno-german din martie 1939)*, Edit. științifică, București, 1965.

³⁷ N.Z. Lupu, „Planul de la Geneva”. Implicațiile lui politice în România. 1932 — 1933, Edit. politică, București, 1973.

în deceniul al patrulea acesta reușind, pentru prima dată în istoria României, să depășească ponderea capitalului străin în economia noastră națională.

Din analiza datelor concrete s-a putut demonstra că tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 n-a dus la subordonarea economică imediată a României, deoarece oficialitățile de la București au făcut tot ce le-a stat în putință pentru tergiversarea aplicării lui. De o masivă pătrundere a capitaliștilor germani în economia românească se poate vorbi abia după declanșarea celui de al doilea război mondial, îndeosebi din 1940, când România și-a pierdut partenerii tradiționali, iar posibilitățile de acțiune independentă s-au limitat considerabil.

O concluzie majoră pusă în evidență de specialiștii în istoria economiei, pe baza datelor concrete, a fost aceea că România a rămas și în perioada 1918 — 1944 obiect în disputa imperialismului internațional pentru împărțirea sferelor de influență.

Problematica vieții sociale, îndeosebi situația clasei muncitoare, a făcut obiectul unor lucrări de bună calitate, precum : *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească între cele două războaie mondiale*³⁸, *Situația clasei muncitoare din România (1914 — 1944)*³⁹, *Din istoria contractului colectiv în România*⁴⁰, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România (1864 — 1944)*⁴¹, *Clasa muncitoare forța socială fundamentală a istoriei contemporane a României*⁴².

De asemenea, în lucrările consacrate situației economice sau vieții politice se găsesc ample referiri la dinamica forțelor sociale. Se adaugă un număr de studii privind situația clasei muncitoare⁴³, a țăranimii⁴⁴,

³⁸ Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România între cele două războaie mondiale*, Edit. științifică, București, 1962.

³⁹ *Situația clasei muncitoare din România . 1914 — 1944*. Sub redacția prof. univ. dr. N.N. Constantinescu, Edit. politică, București, 1966.

⁴⁰ Ilie Ceașescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Edit. politică, București, 1970.

⁴¹ Nicolae Petreanu, Ilie Ceașescu (coordonatori), Ion Baicu, Ioan Calin, Dumitru Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România*, Edit. științifică, București, 1972.

⁴² Gh. I. Ioniță, *Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a istoriei contemporane a României*, Edit. did. și ped., București, 1972.

⁴³ V. Hurmuz, *Situația materială a clasei muncitoare din România între anii 1923 — 1928*, în „Anale”, nr. 2/1955; T. Necșa, *Date privind situația clasei muncitoare din România în perioada crizei economice (1929 — 1933)*, în R.I., nr. 1/1956; C. Bogdan, *Agravarea situației materiale a clasei muncitoare din România în timpul celui de al doilea război mondial*, în „Probl. Econom.”, nr. 9/1959; V. Axenciuc, *Pauperizarea clasei muncitoare din România între cele două războaie mondiale*, Ibidem, nr. 3/1961; N.N. Constantinescu și Paul Teodor, *Aspecte ale situației clasei muncitoare din România în perioada 1940 — august 1944*, în „Anale”, nr. 5 1962; Ilie Ceașescu, *Lupta clasei muncitoare din România pentru adoptarea legii asupra contractelor de muncă în perioada crizei economice*, în „Anale” nr. 6/1967; Idem, *Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legislației muncii adoptate în anii 1929 — 1933*, în R.I., nr. 1/1968; Gh. Ioniță, *Clasa muncitoare forța socială fundamentală a istoriei contemporane a României*, în „Anale”, nr. 5/1971; Silvia Istrate, *Lupta clasei muncitoare din România pentru un regim de asigurări sociale (1922 — 1928)*, R.I., nr. 9 1974.

⁴⁴ V. Hurmuz, *Situația materială a țăranimii din România și unele răscoale țăranesti în anii 1923 — 1928*, în „Anale”, nr. 2/1956; O. Parpală, *Nivelul de trai al țăranimii în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în „Probl. Econom.”, nr. 6/1964; Gh. Z. Ionescu, *Asi. - tența sanitară în mediul rural în România în anii crizei economice din 1929 — 1933*, în A.U.B. ist., nr. 2/1972; Idem, *Aspecte ale luptei țăranimii muncitoare împotriva impozitelor în anii crizei economice din 1929 — 1933*, Ibidem, nr. 2/1973.

intelectualității⁴⁵, sau a oamenilor muncii în general într-o anumită etapă⁴⁶. Menționăm și unele studii privind situația burgheziei⁴⁷ și modificările survenite în structura socială a României în perioada interbelică⁴⁸.

În acest domeniu, istoriografia noastră a ajuns la concluzii demne de reținut: Moșierimea, puternic lovită prin reforma agrară din 1921, a cunoscut un accentuat proces de dezintegrare — o bună parte a acesteia trecând în rîndul burgheziei bancare și industriale. Ea continua însă să dețină poziții economice importante, fiind cea mai reacționară clasă a societății românești. Marea burghezie s-a consolidat, fiind principala beneficiară a accelerării procesului de dezvoltare capitalistă a României. În deceniul al patrulea a avut loc o tendință tot mai evidentă de dezvoltare a unei grupări burgheze legate de comenzile de stat — în fruntea căreia se afla regele Carol al II-lea, alături de mari capitaliști precum N. Malaxa, Max Auschnitt, I. Gigurtu, D. Mociornița ș.a. — care ajunseseră să determine într-o largă măsură politica guvernamentală, mai ales în timpul dictaturii regale.

Țărănimea și-a ameliorat situația în urma reformei agrare, aproape 1,4 milioane de săteni fiind împroprietăriți cu 3,7 milioane ha; de asemenea, țărănimea a beneficiat de cele 2,5 milioane ha expropriate pentru izlazuri comunale. Studiile și lucrările publicate au demonstrat că reforma din 1921 n-a rezolvat problema agrară, că un număr însemnat de țărani a rămas fără pământ (numărul prolețarilor agricoli ridicându-se în 1938 la circa 1 milion), că aproape jumătate din totalul țărănimii nu dispunea de suficient pământ, de unelte și animale de muncă pentru a-și asigura o existență sigură, că procesul de stratificare a țărănimii s-a accentuat, mai ales după 1929. Existența unei suprapopulații în mediul rural, precum și lipsa unei organizări corespunzătoare a țărănimii muncitoare, făcea ca aceasta să suporte o exploatare deosebit de intensă.

Dezvoltarea și modernizarea generală a statului, avîntul cultural, au contribuit la creșterea rolului intelectualității în viața țării, precum și a funcționarilor și a altor păături sociale.

Clasa muncitoare s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoricilor, care au demonstrat faptul că aceasta a sporit din punct de vedere numeric, ajungînd la circa 1,5 milioane în 1940. Nota caracteristică a constituit-o concentrarea muncitorilor într-un număr relativ mic de întreprinderi, centre și regiuni — București, Valea Prahovei, Valea Jiului, Cluj, Brașov ș.a. — ceea ce a creat condiții favorabile organizării și luptei lor revoluționare. Creșterea numerică și a capacității sale organizatorice

⁴⁵ Titu Georgescu, *Contribuția intelectualității la lupta antifascistă din România (1933—1944)*, în „Anale”, nr. 3/1965.

⁴⁶ Gh. Surpat, *Flagelul șomajului de masă cronic în România burghezo-moșierească*, în „Probl. Econom.”, nr. 3/1962; Viorica Moisuc, *Uncle date noi cu privire la situația maselor populare în perioada 1938 — 1940*, în R.I., nr. 6/1964; I. Saizu, *Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922 — 1928)*, în A.I.I.A. Iași, 11, 1974.

⁴⁷ V. Liveanu, *Cu privire la legăturile camarilei lui Carol al II-lea cu vîrfurile capitalului monopolist (1930 — 1934)*, în *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași*, Edit. Acad., București, 1965.

⁴⁸ P. Bunta, *Structura socială și situația materială a maselor în România (deceniile 4 — 5 ale sec. XX)*, în A.M.N., 4/1967; Ioan Saizu și Mihai Rusenescu, *Modificări în structura social-politică a României în anii 1922 — 1928*, în R.I., nr. 6/1970; Natalia Simion, *Structura social-politică a României în perioada 1918 — 1928*, în R.I., nr. 3/1972.

au asigurat proletariatului posibilitatea de a se situa în fruntea forțelor democratice, de a se evidenția ca principala forță a progresului social, ca purtătorul de cuvânt al intereselor fundamentale ale întregului popor.

Ascuțirea contradicțiilor sociale — în primul rînd a aceleia dintre marea burghezie și proletariatul industrial — s-a reliefat în marile bătălii de clasă din perioada interbelică, multe dintre ele avînd și un larg răsunset internațional, silind, nu odată, guvernele să satisfacă cererile oamenilor muncii.

Problematica vieții politice, ocolită sau simplist tratată o lungă perioadă de timp, a trecut, în ultimii ani, pe primul plan al preocupărilor istoriografiei românești. A fost necesar un considerabil efort de documentare și de interpretare, de analiză și sinteză, pentru a se contura o imagine cît mai realistă asupra activității guvernelor, parlamentului, partidelor, a dinamicii regimului politic.

Deși nu a apărut încă nici o monografie, există multe studii privind activitatea guvernamentală și parlamentară, îndeosebi din anii 1918 1922 ⁴⁹ și 1929 — 1933 ⁵⁰, dar și din alte perioade ⁵¹.

Istoria partidelor politice burgheze beneficiază de monografii asupra istoriei Partidului Țărănesc ⁵², Gărzii de Fier ⁵³, Partidului Național Creștin ⁵⁴, la care se adaugă lucrările privind organizațiile fasciste ⁵⁵ și sistemul partidelor politice din România (1919 — 1940) ⁵⁶.

⁴⁹ I. Grămadă și V. Popovici, *Reformele făcute de regimul burghezo-moșieresc din România sub presiunea avîntului revoluționar al maselor populare între anii 1917 — 1923*, în S.M.I.C. vol. I, 1956; J. Benditer și Em. Bold, *Aspecte ale situației României burghezo-moșierești între anii 1920 — 1921 (Guvernarea lui Averescu)*, în S.C.S. Iași ist., nr. 1/1957; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în A.U.B. ist. nr. 2 1968, Gh. I. Florescu, *Despre împrejurările aducerii la putere a guvernului Al. Averescu (martie 1920)*, în A.I.I. Iași, 6, 1969; Gh. Iancu, *Despre formarea și componența Consiliului Dirigent*, în A.I.I.A. — Cluj-Napoca, 12, 1969; Ioan Scurtu, *Schimbările de guverne de la sfîrșitul anului 1921 și începutul lui 1922*, în A.U.B. ist. nr. 1/1972; Aurel Galea, *Consiliul Dirigent — Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale*, în R.I. nr. 2/1973; Ioan Scurtu, *Politica internă a guvernului liberal (1918 — 1919)*, A.U.B. ist., nr. 1/1974; Idem, *Politica internă a guvernului Blocului parlamentar (decembrie 1919 — martie 1920)*, în R.A., nr. 1/1975.

⁵⁰ Dumitru V. Firoiu, *Legea circulației bunurilor agricole din anul 1929 — expresie a politicii antițăărănești dusă de Partidul Național-Țărănesc*, în „Studiu Jurispr.”, fasc. 2/1960; A. Petric, *Din politica antipopulară și antinațională a guvernelor burghezo-moșierești în perioada crizei economice mondiale: legile de conversiune a datoriilor agricole*, în A.U.B., ist., 16, 1960; E. Bold, *Contribuții la cunoașterea împrejurărilor în care au fost contractate de România împrumuturile de stat din anii 1929 — 1931*, în A.S.U. Iași, ist. filol., 9, 1963; N.Z. Lupu, *Datoria publică externă a României și instabilitatea guvernamentală*, Ibidem, nr. 2/1969.

⁵¹ D. Șandru, *Contribuții la cunoașterea legislației românești în perioada stabilității relative a capitalismului*, în A.I.I.A. Iași, 5, 1968; Ioan Saizu și Leon Eșanu, *Momente din istoria regimului electoral din România (1922 — 1928)*, în Anale, nr. 3/1970; E. Popescu, *Frîmțări politice prilejuite de elaborarea noii constituții în prima jumătate a anului 1922*, în A.U.B. ist. nr. 2/1973; I. Ciupercă, *Atitudinea opoziției față de politica economică a guvernului liberal (legea comercializării din 1924)*, în A.I.I.A. Iași, 12, 1975.

⁵² Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918 — 1926)*, Edit. Litera, București, 1975.

⁵³ Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, Edit. politică, București, 1971.

⁵⁴ Gheorghe T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

⁵⁵ *Împotriva fascismului*, Edit. politică, București, 1971; Stelian Neagoe, *Triumful răsturnării împotriva violenței*, Edit. Junimea, Iași, 1977.

⁵⁶ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976.

Au fost publicate studii despre activitatea unor partide politice, precum Partidul Conservator-Progresist⁵⁷, P.N.L.⁵⁸, Partidul Poporului⁵⁹, cele de nuanță țărănistă (agrariană)⁶⁰, Partidul Maghiar din România⁶¹. O atenție deosebită a fost acordată locului și rolului organizațiilor fasciste în viața politică a României din perioada interbelică⁶². Un număr important de studii s-au referit la poziția și relațiile dintre partidele politice⁶³, îndeosebi cu prilejul campaniilor pentru alegerile parlamentare⁶⁴.

⁵⁷ Gheorghe Gica, *Procesul de descompunere a Partidului Conservator-Progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, în A.U.B. ist., 16, 1967.

⁵⁸ I. Agrigoroaie, *Observații privind programul Partidului Național-Liberal în perioada 1918—1921*, în A.S.U. Iași, ist., fasc. 1/1970; Idem, *Programul Partidului Național-Liberal în perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în A.I.I.A. Iași, 7, 1971; Florea Nedelcu, *Contradicții și reorientări în evoluția Partidului Național-Liberal (1930—1931)*, în R.I. nr. 12/1976.

⁵⁹ Eufrosina Popescu, *Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920*, în R.I. nr. 2/1968; Gh. I. Florescu, *Partidul Poporului în perioada celei de a doua guvernări (martie 1926—iunie 1927)*, în A.I.I.A. Iași, 14, 1977; Idem, *Activitatea parlamentară a Partidului Poporului (martie 1922—martie 1926)*, Ibidem, 14, 1977.

⁶⁰ Z. Ornea, *Momente din istoria politică a țărănismului (1880—1926)*, în Anale, nr. 4 1968; Gh. Dumitrașcu, *Crearea Partidului Radical-Țărănesc (noiembrie 1932)*, în *Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, vol. I, Suceava, 1970; Ioan Scurtu, *Fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc. Crearea Partidului Național-Țărănesc*, în „Cumidava”, Brașov, V, 1971; Natalia Simion *Observații privind compoziția socială a Partidului Țărănesc*, în A.S.U. Iași ist., fasc. 1 1973; Ioan Scurtu, *Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc—dr. N. Lupu (1927—1934)*, în R.I., nr. 5/1976; I. Ciupercă, *Formarea Partidului Național-Țărănesc*, în A.I.I.A. Iași, 14, 1977 și 16, 1979.

⁶¹ Gheorghe I. Bodea, *Lupta curenților opoziționiste din stîlul Partidului Maghiar din România pentru întărirea unității frățești a oamenilor muncii (1918—1928)*, în A.M.N., X, 1973; Idem, *Activitatea opoziției democratice din Partidul Maghiar în anii premergători constituirii Madosz-ului*, în Anale, nr. 2/1974.

⁶² Titu Georgescu, *Sur la cinquième colonne hitlerienne en Roumanie*, în „Revue Hist-2-Guerre Mond.”, nr. 70/1968; Florea Nedelcu, *Etude concernant le rôle de l'Allemagne hitlérienne dans l'évolution des organisations fascistes de Roumanie dans la période 1933—1937*, în R.R.H., nr. 6 1971; I. Agrigoroaie, *Noi rezultate în analiza critică a fascismului din România*, în A.I.I.A. Iași, IX, 1972.

⁶³ V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării Partidului Comunist Român. Sistemul partidelor politice*, în R.I., nr. 3/1966; I. Saizu, *Contradicții între partidele politice burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)*, în A.I.I.A. Iași, 8/1971; Carol Gollner și Marcel Știrban, *Cîteva aspecte din conținutul agrar al doctrinelor politice burgheze din România în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în „Sargeția”, Deva, 8/1971; I. Bitoleanu, *Lupta partidelor politice pentru guvernare în decembrie 1921—ianuarie 1922*, în R.I., nr. 6/1972; I. Agrigoroaie, *Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial*, în A.S.U. Iași, ist., fasc. 2/1972; I. Ciupercă, *Împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922. Relațiile între partidele politice burgheze*, în A.I.I.A. Iași, 9, 1972; Idem, *Relațiile între partidele politice burgheze în timpul elaborării Constituției din 1923*, Ibidem, 10, 1973; Ilie Ceaușescu, *Probleme privind corelația dintre politica externă și cea militară a României în conceptul partidelor burgheze în anii 1933—1940*, în *File din istoria militară a poporului român*, Vol. II, Edit. militară, București, 1974; Ioan Scurtu, *Les partis politiques de Roumanie et la réforme agraire (1918—1926)*, în R.R.H., nr. 1/1978.

⁶⁴ Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, în R.I., nr. 1/1967; Ion Bitoleanu, *Formarea guvernului liberal și alegerile parlamentare din 1922*, în S.A.I. XV, 1970; Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în A.I.I.A. Iași, 1972; Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920*, în „Carpica”, Bacău, 1972; Gheorghe Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în S.H., fasc. 1 1972; Idem, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, Ibidem, fasc. 1/1974; Mircea T. Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în Anal., nr. 1/1964; Ioan Scurtu, *Alegerile parlamentare din martie 1922*,

De asemenea, au fost publicate studii privind raporturile dintre diferitele partide politice și monarhie, îndeosebi cu prilejul crizei dinastice și a manifestării tendințelor dictatoriale ale regelui Carol al II-lea ⁶⁵.

Pe linia reconsiderării critice a activității unor oameni politici burghezi se cuvine a fi menționate lucrările: *Simion Mehedinți gânditor social-politic și pedagog* ⁶⁶, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului* ⁶⁷, *Sociologia lui Petre Andrei* ⁶⁸, *Nicolae Iorga omul și opera* ⁶⁹, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin* ⁷⁰, *Profesorul Virgil Madgearu (1887 — 1940)* ⁷¹, precum și studiile consacrate unor aspecte ale gândirii și acțiunii practice desfășurate de Virgil Madgearu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Petre Andrei, Constantin Stere, Mitiță Constantinescu, Traian Bratu ș.a. ⁷².

Între realizările de frunte ale istoriografiei românești se înscriu lucrările monografice privind viața politică din România în anii 1918 — 1921 ⁷³, 1922 — 1928 ⁷⁴, 1933 — 1938 ⁷⁵, la care se adaugă unele studii de sinteză, vizînd, în principal, caracterul regimului politic din perioada 1918 — 1938 ⁷⁶.

În A.U.B. ist. XXII, 1974; Idem, *Alegerile parlamentare din mai 1926*, în S.C.L.A., Sibiu, 1974; Idem, *Partidele politice în alegerile parlamentare din iunie 1927*, în A.I.I.A. Iași, XIV, 1977; *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1928*, A.U.B. ist., XXVI, 1977; Idem, *Alegerea primului parlament al României întregite (noiembrie 1919)*, în 60 de ani de la făurirea statului național unitar român, București, 1978.

⁶⁵ Th. Necșu, *Criza dinastică din 1926 — 1930*, în R.I., nr. 6 1957; Al. Gh. Savu, *Carol al II-lea și partidele burghezo-moșterest* (1930 — 1937), Ibidem, nr. 2 1967; A. Petric, *Criza dinastică (1927 — 1930)*, în Anale, nr. 2 — 3/1968; N.Z. Lupu, *Carol al II-lea și partidele național-țărănesc și național-liberal*, în A.U.B. ist., nr. 2/1970; Florea Nedelcu, *Carol al II-lea și Garda de Fier — de la relații amicale la criză (1930 — 1937)*, în R.I., nr. 5 1971; Mihail Rusenescu, *Problema constituțională și monarhia (1922 — 1927)*, în R.I., nr. 11/1977; Venera Teodorescu, *Consecințele crizei dinastice. Regența (1927 — 1930)*, Ibidem; Ioan Scurtu, *Acțiuni de opoziție ale unor partide și grupuri politice burgheze fața de tendințele dictatoriale ale regelui Carol al II-lea (iunie 1930 — februarie 1938)*, Ibidem, nr. 3/1978.

⁶⁶ Emil Băldescu, *Simion Mehedinți — gânditor social-politic și pedagog*, Edit. științifică, București, 1969.

⁶⁷ Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Edit. științifică, București, 1968.

⁶⁸ Mircea Măciu, *Sociologia lui Petre Andrei*, Edit. politică, București, 1969.

⁶⁹ Nicolae Iorga, *omul și opera*, Edit. Junimea, Iași, 1971.

⁷⁰ Dumitru Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, Edit. Acad., București, 1975.

⁷¹ V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887 — 1940)*, Edit. Acad., București, 1975.

⁷² Ion Popescu-Puțuri, *Nicolae Iorga contre l'hitlerisme*, R.R.H., nr. 6/1965; Al. Puiu, *Contribuția lui Virgil Madgearu la cunoașterea dezvoltării economiei românești între cele două războaie mondiale*, în „Probl. Econom.”, nr. 11/1965; Idem, *Concepția lui Mitiță Constantinescu despre valorificarea intensă a resurselor naturale prin industrializare*, Ibidem, nr. 10/1968; Elena Mureșan, *Considerații cu privire la sociologia lui Petre Andrei*, în Anale, nr. 2/1969; A. Petric, *Octavian Goga, gânditor și om politic*, în „Lupta de clasă”, nr. 11/1971; Gh.I. Ioniță, *Un neînfricat luptător antifascist: Traian Bratu*, în „Forum”, nr. 1/1971; Ion Căpreanu, *Ideologia lui Constantin Stere*, în A.S.U. Iași Filoz., 16, 1972.

⁷³ Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918 — 1921*, Edit. politică, București, ed. I — 1971, ed. II-a — 1976.

⁷⁴ Mihail Rusenescu și Ioan Saizu, *Viața politică în România. 1922 — 1928*, Edit. politică, București, 1979.

⁷⁵ Emilia Sonea și Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României. 1933 — 1938*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.

⁷⁶ *Regimul politic în România (dezbatere)* în Anale nr. 4/1969; A. Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, în „Cumidava”, Brașov, II, 1968, III, 1969, V, 1971; Ioan Scurtu, *Viața politică din România în anii 1922 — 1928*, în S.A.I.

Deși problematica vieții politice din anii 1918 — 1938 va necesita în continuare noi studii și lucrări privind activitatea guvernamentală și parlamentară, istoria partidelor politice, desprinderea unor concluzii temeinic fundamentate asupra regimului politic — , cercetările de până acum au reliefat că viața politică a fost puternic influențată de actul făuririi statului național român unitar, de reformele înfăptuite la sfârșitul primului război mondial, și în special de reforma electorală, care au făcut ca, comparativ cu perioada anterioară, să aibă loc un proces de adâncire a democrației burgheze, de creștere a participării maselor la viața politică a României. Constituția din martie 1923, care statua actele de Unire înfăptuite de poporul român în 1918, precum și reformele obținute de mase în anii avântului revoluționar, a stabilit un cadru unitar de organizare a vieții economice, sociale, politice, juridice, culturale și administrative a României, răspunzând astfel unui deziderat național de cea mai mare importanță.

Sistemul partidelor politice a devenit mult mai complex : în condițiile efervescenței politice de la sfârșitul războiului au apărut noi partide burgheze (între care Partidul Țărănesc și Liga Poporului), partidele conservatoare — exponente ale intereselor de clasă ale moșierimii — au părăsit scena istoriei, în timp ce Partidul Național-Liberal — reprezentantul marii burghezii industriale și financiare — și-a fortificat pozițiile. Criza economică din 1929 — 1933 s-a manifestat și pe plan politic, prin instabilitatea guvernamentală, fărămițarea marilor partide burgheze, afirmarea unor tendințe dictatoriale din partea regelui Carol al II-lea, înființarea Gărzii de Fier — în aprilie 1930 — prima organizație fascistă din România.

Nota dominantă a vieții politice din anii 1934 — 1938 a constituit-o lupta dintre forțele care se lăunau pentru menținerea regimului democratic burghez și cele care acționau în direcția instaurării unui regim dictatorial. Studiile și lucrările publicate au dovedit că în această perioadă s-a înregistrat întărirea poziției monarhiei în viața de stat, o activizare a organizațiilor de extremă dreaptă. S-a demonstrat convingător că Garda de Fier acționa ca o coloană a V-a a Germaniei hitleriste, că această organizație reprezenta un grav pericol nu numai pentru regimul democratic, dar și pentru existența României ca stat suveran și independent. În acest context, apare cu atît mai valoroasă activitatea P.C.R. vizînd realizarea unui larg Front Popular Antifascist, semnificația istorică a succesorilor obținute de forțele democratice — în rîndul cărora se integrau comuniști, social-democrați, radical-țărăniști, național-țărăniști, liberali, muncitori, țărani, intelectuali, o mare parte a burgheziei — care au reușit să împiedice ani în șir ascensiunea fascismului spre putere.

XXII, 1973; Marin Nedelea, *Trăsături ale regimului politic din România în primul deceniu interbelic*, în *Anale*, nr. 1/1974; Idem, *Trăsături ale situației social-economice și ale vieții politice din România în anii 1922 — 1926*, ibidem, nr. 6/1974; *Cu privire la trăsăturile regimului politic din România în perioada anilor 1918 — 1944* (dezbatere), în R.I., nr. 5/1974; Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1918 — 1938)*, în S.A.I., XXIII — XXIV, 1976; A. Petric, *Noul cadru economic și social-politic după făurirea statului național român*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978; E. Popescu, *România în perioada noiembrie 1933 — februarie 1938*, în S.A.I., XXXVII — XXXVIII, 1978.

Istoriografia noastră a zăbovit îndelung asupra vieții politice din România în preajma instaurării dictaturii regale — dînd la iveală o lucrare monografică⁷⁷ și mai multe studii⁷⁸. Beneficiind de o valoroasă monografie — *Dictatura regală*⁷⁹, completată de partea corespunzătoare din cartea *Sistemul partidelor politice din România. 1919 — 1940*⁸⁰, precum și de unele studii⁸¹, regimul instaurat la 10 februarie 1938 este caracterizat ca fiind expresia intereselor acelei părți a marii burghezii nefasciste, care pe plan intern se pronunța pentru restrîngerea drepturilor și libertăților democratice și întărirea puterii monarhului, iar pe plan extern milita pentru menținerea orientării tradiționale spre Anglia și Franța. Prin politica sa internă, dictatura regală a subminat posibilitatea de unire a tuturor forțelor națiunii, a slăbit capacitatea de rezistență a poporului român, aflat în fața unor grave primejdii externe. Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au dus la prăbușirea dictaturii regale, iar în România s-a instaurat un regim cu caracter fascist. Acest act n-a fost, în esență, rezultatul unor evoluții interne, ci mai ales al unei conjuncturi internaționale defavorabile României, al intervenției Germaniei hitleriste în favoarea generalului Ion Antonescu.

Cercetările privind politica externă a României s-au concretizat în cărți de înaltă ținută științifică privind problema reparațiilor de război⁸², activitatea României la Societatea Națiunilor⁸³, poziția țării noastre față de problema Dunării⁸⁴ și față de strîmtorile Mării Negre⁸⁵, *Mica Înțelegere*⁸⁶ și *Înțelegerea Balcanică*⁸⁷, relațiile României cu Uniunea

⁷⁷ Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Edit. Dacia, Cluj, 1963.

⁷⁸ Al. Gh. Savu, *Unele aspecte privind poziția partidelor politice din România în preajma, instaurării dictaturii regale*, în *Anale*, nr. 3/1965; Ioan Scurtu, *Problema creării unui front democratic în România și activitatea Partidului Național-Țărănesc și a Partidului Național Liberal în preajma instaurării dictaturii regale (decembrie 1937 — februarie 1938)*, în „*Memoria antiquitatis*”, Piatra Neamț, III, 1971.

⁷⁹ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală. 1938 — 1940*, Edit. politică, București, 1970.

⁸⁰ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1919 — 1940*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976.

⁸¹ E. Campus, *Criza politică a dictaturii regale (1940)*, în S.A.I., IV, 1962; Ion Călin, *Contribuții la dezbaterile unor probleme cu privire la instaurarea dictaturii personale în România: caracterul și conținutul măsurilor luate pe plan politic intern în anii 1938 — 1940*, în A.U.C. Ist.-Geogr.-Filol., II, 1972; Florea Nedelcu, *Unele probleme ale luptei pentru putere dintre dictatura regală și Garda de Fier*, în R.I., nr. 4/1978.

⁸² Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919 — 1932)*, Edit. Junimea, Iași, 1976.

⁸³ Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor. Momente și semnificații (1929 1939)*, Edit. politică, București, 1975; Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919 — 1934)*, Edit. Acad., București, 1971.

⁸⁴ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Edit. politică, București, 1970; Iulian Cărtănă și Ilie Seftinc, *Dunărea în istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1972.

⁸⁵ Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, Edit. politică, București, 1966; Ilie Seftinc și Iulian Cărtănă, *România și problema strîmtorilor*, Edit. științifică, București, 1974.

⁸⁶ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968.

⁸⁷ Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică. Momente și semnificații de istorie diplomatică*, Edit. politică, București, ed. I — 1968, ed. II-a — 1971; Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, Edit. Acad., București, 1972; Idem, *The Little Entente and the Balcan Alliance*, Edit. Acad., București, 1979.

Sovietică⁸⁸. Mai multe lucrări evidențiază activitatea unor cunoscute personalități ale vieții politice din România, în primul rând acțiunea diplomatică a lui Nicolae Titulescu⁸⁹, precum și a lui Take Ionescu⁹⁰. Au văzut lumina tiparului cărți privind diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940⁹¹, dictatul de la Viena⁹², precum și alte aspecte ale relațiilor internaționale — între care se cuvin menționate două volume de studii asupra politicii externe a României⁹³, „dosare” ale războiului mondial, vol. II din *Reprezentanțele diplomatice ale României*⁹⁴, *Tratatetele internaționale ale țării noastre*⁹⁵.

Studiile publicate au premers, de regulă, lucrările de mai largă întindere sau de sinteză, venind — cele mai multe — cu elemente noi, menite să adincească cunoașterea unei probleme, să contribuie la o interpretare cât mai corectă a acesteia. Conferința păcii din 1919 — 1920, ches-

⁸⁸ Ion M. Oprea, *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice. 1928 — 1936*, Edit. politică, București, 1967.

⁸⁹ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, București, 1966; idem, *Nicolae Titulescu's Diplomatic activity*, București, 1968 și în lb. rusă, 1970; Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*. Colectivul de redacție: prof. univ. George Macovescu (redactor responsabil), Dinu C. Giurescu, Gheorghe Ploșteanu, George Potra, Constantin I. Turcu, Edit. politică, București, 1967; Nicolae Titulescu, *Discursuri*. Studiu introductiv, texte alese și adnotări Robert Deutsch, Edit. științifică, București, 1967; Vasile Netea, *Nicolae Titulescu*. Fore Word by Mircea Malița, Edit. meridiene, București, 1969 (și în lb. rusă, germană, franceză).

⁹⁰ Vasile Netea, *Take Ionescu* (Prefață de Mircea Malița), Edit. meridiene, București, 1971 (și în lb. engleză și germană).

⁹¹ Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, Edit. Acad., București, 1971.

⁹² Traian Bunesu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Edit. politică, București, 1971; A. Sîmlon, *Dictatul de la Viena*, Edit. Dacia, Cluj, 1972; O. Măteșescu, *Opinia publică internațională despre dictatul de la Viena*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

⁹³ *Studii privind politica externă a României. 1919 — 1939*, Coordonator de editie Viorica Moisuc. Autori: Gheorghe Matei, Eliza Campus, Dumitru Tuțu, Robert Deutsch, Florea Nedelcu, Viorica Moisuc și Al. Gh. Savu, Edit. militară, București, 1969; *Probleme de politică externă a României 1918 — 1940. Culegere de studii*, Coordonator Viorica Moisuc. Autori: Viorica Moisuc, Dumitru Tuțu, Eliza Campus, Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Gheorghe Zaharia, Edit. militară, București, 1977; Gheorghe Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Edit. Junimea, Iași, 1979.

⁹⁴ *Reprezentanțele diplomatice ale României. 1911 — 1939*, Edit. politică, București, 1971.

⁹⁵ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României. 1354 — 1920*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975; Gheorghe Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României. 1921 — 1939*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980; Emilian Bold, *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii (1919 — 1920)*, în A.S.U. Iași Ist. Filol., 14, 1968; idem, *Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la Conferința păcii (1919 — 1920)*, *Ibidem*, fas. 2/1970; *Problema petrolului românesc la Conferința păcii de la Paris, din 1919*, *Ibidem*, Mircea Mușat, *Înfăptuirile maselor populare din România din anul 1918 și confirmarea lor pe plan internațional*, în *Anale*, nr. 2/1976; Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon — consacrarea internațională a legitimității Unirii Transilvaniei cu România*, *Ibidem*, nr. 3/1976; Ioan Chișer, *Atitudinea Germaniei față de problema unirii Transilvaniei cu România (1918 — 1919)*, în R.I., nr. 11/1978; Constantin Botoran, *Consacrarea internațională a formării statului național unitar român*, *Ibidem*.

tiunea reparațiilor⁹⁶, activitatea României la Societatea Națiunilor⁹⁷, problema Dunării⁹⁸, și a strimtorilor Mării Negre⁹⁹ beneficiază de câteva studii temeinice. De o atenție specială s-a bucurat sistemul de alianțe încheiat de diplomația românească după primul război mondial¹⁰⁰, Mica Înțelegere¹⁰¹, Înțelegerea Balcanică¹⁰², alianța cu Franța¹⁰³, relațiile cu Cehoslovacia¹⁰⁴, Anglia¹⁰⁵, Turcia¹⁰⁶, Bulgaria¹⁰⁷, Germania¹⁰⁸, precum și relațiile româno-sovietice, mai ales momentul stabilirii relațiilor diplomatice¹⁰⁹.

Au apărut mai multe studii privind activitatea lui N. Titulescu¹¹⁰,

⁹⁶ Vasile Avramescu, *Aspecte ale problemei reparațiilor în politica României din anii 1920 — 1928*, în „Forum. Șt. Soc.”, nr. 6/1970.

⁹⁷ P. Bărbulescu și Gh. Gheorghe, *Les débuts de l'activité de la Roumanie à la Ligue des Nations. Constitution de la mission diplomatique de la Roumanie à Genève*, în R.R.H., nr. 1/1970; Angara Niri, *Din contribuția diplomației românești la apărarea și perfecționarea pactului Societății Națiunilor în perioada 1919 — 1920*, în R.R.I., nr. 2/1971 (în l. rusă în nr. 2/1971); N.Z. Lupu, *Promovarea principiilor securității colective, independenței și suveranității naționale în activitatea României la Societatea Națiunilor*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978.

⁹⁸ Dan Botescu, *România și problema Dunării în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial*, în A.S.U. Iași, fasc. 2/1970.

⁹⁹ Robert Deutsch, *La Roumanie et le problème de Détroits à Montreux en 1936*, în R.R.H., nr. 1/1967; Idem, *Conferința de la Montreux, (1936)*, în *Anale* nr. 1/1969.

¹⁰⁰ E. Campus, *Caracterul tratatelor încheiate de România în anii 1920 — 1921*, în S.M.I.C., II, 1958; Idem, *La caractères européens des traités bilatéraux conclus par la Roumanie dans la décennie 1920 — 1930*, în R.R.H., nr. 6/1973.

¹⁰¹ Ilie Puia, *Relațiile economice ale României în cadrul Micii Înțelegeri între anii 1933 — 1938*, în R.I., nr. 4/1978.

¹⁰² D. Tuțu, *Înțelegerea Balcanică și rolul său în apărarea păcii și securității în sud-estul Europei*, în S.A.I., XII, 1968, Mihail E. Ionescu, *Preliminariile încheierii convenției militare balcanice (1934 — 1936)*, în *File din istoria militară a poporului român*, Edit. militară, București, 1973; Idem, *Încheierea alianței militare balcanice tripartite (1936)*, în R.I., nr. 12/1974.

¹⁰³ Alvină Lazea, *Problema cooperării militare româno-franceze în anul 1936*, în R.I., nr. 1/1969, Constantin Iordan-Sima, *Despre negocierile privind încheierea alianței franco-române (10 iunie 1926)*, *Ibidem*, nr. 2/1976.

¹⁰⁴ Florea Dragne, *Relațiile româno-cehoslovace (1918 — 1921)*, în A.M.N., 6/1969.

¹⁰⁵ Gheorghe Pașcalău, *Relații economice româno-engleze (1933 — 1935)*, în R.I., nr. 8/1976.

¹⁰⁶ Mircea N. Popa, *Poziția României față de Turcia în perioada Conferinței de la Lausanne și în anii imediat următori*, în A.U.B., ist. 17, 1968; Mircea N. Popa și Marin Florea, *Contribuția privind relațiile româno-turce în perioada interbelică (1925 — 1935) în lumina unor documente de arhivă*, *Ibidem*, nr. 2/1973.

¹⁰⁷ D. Șandru și I. Saizu, *Unele aspecte privind relațiile româno-bulgare între anii 1920 — 1926*, în S.C.S. Iași, ist., fasc. 1/1963.

¹⁰⁸ Ioan Chiper, *Relațiile româno-germane în 1933*, în R.I., nr. 4/1968; J. Benditer și I. Ciupercă, *Relații româno-germane în perioada 1928 — 1932*, în A.I.I.A. Iași, VIII, 1971.

¹⁰⁹ M. Rusenescu, *Stabilirea relațiilor diplomatice între România și U.R.S.S. în anul 1934*, în S.M.I.C., I, 1956; M.C. Stănescu și D. Tuțu, *Evoluția relațiilor româno-sovietice în anii 1928 — 1929*, în A.M.N., 6, 1969.

¹¹⁰ P. Constantinescu-Iași, *Nicolae Titulescu — figure marquante de la diplomatie roumaine*, în R.R.H., nr. 2/1962; George Macovescu, *Nicolae Titulescu — a Progressive Roumain Diplomat*, în R.R.H., *Ibidem*, nr. 3/1966; Grigore Geamănu, *Contribuția lui Nicolae Titulescu la dezvoltarea dreptului internațional*, în „Studii Cerc. Jur.”, nr. 2/1966; Eliza Campus, *Nicolae Titulescu și politica pentru menținerea integrității teritoriale a României*, în R.I., nr. 2 1966 (și în l. franceză în R.R.H., nr. 3/1966); Valter Roman, *Quelques notes sur N. Titulescu. Souvenirs personnels*, în R.R.H., nr. 5/1968; Ioan Chiper și Florin Constantiniu, *Din nou despre cauzele înlăturării din guvern a lui Nicolae Titulescu (29 august 1936)*, în R.R.S.I., nr. 2/1969 (și în l. franceză în „Revue Roumaine Etud. Int.”, nr. 2/1969); Savel Rădulescu, *Nicolae Titulescu, în Diplomați ilustrii*, vol. I, Edit. politică, București, 1969; Miron Constantinescu și V. Liveanu, *Remarks on Nicolae Titulescu's Actions for a Rapprochement between Roumania and the U.S.S.R. (1932 — 1936)*, în *Problems of History and of Social Theory*, Bucarest, 1970.

la care se adaugă cele consacrate unor aspecte ale politicii externe a României din perioada în care acesta s-a aflat în fruntea Ministerului de Externe¹¹¹. Se cuvin a fi reliefate studiile consacrate politicii externe a țării noastre în anii 1936 — 1938¹¹², poziției României după acordul de la München¹¹³, atitudinii țării noastre față de dezmembrarea Cehoslovaciei¹¹⁴, ajutorului acordat de poporul român refugiaților polonezi după 1 septembrie 1939¹¹⁵. Au fost cercetate aspecte ale politicii externe a României în preajma și în timpul primei faze a celui de al doilea război mondial, inițiativele diplomației românești din acea perioadă¹¹⁶, pro-

¹¹¹ R. Deutsch, *The Foreign Policy of Roumania and the Dynamics of Peace (1932 — 1936)*, în R.R.H., nr. 1/1966; Gh. Zaharia și D. Tuțu, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1933 — 1936*, în *Anale*, nr. 5/1966 (și în l. franceză în R.R.H., nr. 4/1966); Ion Babici, *Actions de solidarité du peuple roumain avec la lutte héroïque du peuple d'Ethiopie contre l'agression fasciste (1935 — 1936)*, *Ibidem*, nr. 2/1967; Dinu C. Giurescu, *La diplomatie roumaine et le Pacte des quatre (1933)*, *Ibidem*, nr. 1/1969; Gh. Matel, *România și convențiile de la Londra pentru definirea agresorului*, în R.R.S.I., nr. 3/1971 (și în l. rusă în „Revue Roumaine Etud. Int. nr. 3/1971).

¹¹² Viorica Moisuc, *Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei*, în R.I., nr. 4/1966; D. Tuțu, *Cu privire la politica externă a României după înlăturarea lui N. Titulescu (1936 — 1937)*. *Aprecieri ale P.C.R. referitor la această problemă*, în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, București, 1971; Florea Nedelcu, *Considerații privind politica externă a României în perioada septembrie 1936 — decembrie 1937*, în R.R.S.I., nr. 1/1971, (și în l. rusă în „Revue Roumaine Etud. Int.”, nr. 1/1971); Ioan Talpeș, *Date noi privind poziția României în contextul contradicțiilor internaționale în vara anului 1938*, în R.I., nr. 11/1975.

¹¹³ Ioan Talpeș, *România în fața expansiunii Germaniei naziste și a atacurilor revizioniste (30 septembrie 1938 — 13 aprilie 1939)*, în R.I., nr. 9/1976.

¹¹⁴ Gh. Matel, *Solidaritatea poporului român cu poporul cehoslovac împotriva agresiunii hitleriste*, în *Anale*, nr. 5/1966; Viorica Moisuc, *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchécoslovaquie à la veille du pacte de Munich*, în R.R.H., nr. 3/1967; I. Babici, *Manifestări de simpatie și solidaritate ale maselor populare din România cu poporul cehoslovac (septembrie 1938 — martie 1939)*, în R.I., nr. 3/1967; Mihail Dan și Vasile Șchiopu, *Opinia publică din România față de acordul de la München și consecințele lui*, în A.M.N., 5, 1968.

¹¹⁵ Aurel Loghin și D. Tuțu, *Sprîjinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, în *Anale*, nr. 4/1968; A. Karetchi și L. Eșanu, *Poporul român în sprîjinul refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, în A.I.I.A. Iași, 7, 1970; A. Karetchi și L. Eșanu, *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de al doilea război mondial*, *Ibidem*, 12, 1975; M. Moldoveanu, *Contribuții privind relațiile româno-poloneze în timpul celui de al doilea război mondial*, în R.I., nr. 6/1979; A. Karetchi și L. Eșanu, *Opinia publică internă și internațională despre solidaritatea poporului român cu poporul polonez la începutul celui de al doilea război mondial*, *Ibidem*, nr. 9/1979.

¹¹⁶ Eliza Campus, *Blocul balcanic al „neutrilor” (septembrie 1939 — martie 1940)*, în R.I., nr. 4/1956; Idem, *Poziția României în timpul primei faze a celui de al doilea război mondial (septembrie 1939 — aprilie 1940)*, în S.A.I., II, 1957; Al. Gh. Savu, *Aspecte ale politicii externe a României în preajma declanșării celui de al doilea război mondial*, în *Anale*, nr. 1/1966; Gh. Zaharia, *Cu privire la politica externă a României în prima etapă a celui de al doilea război mondial*, în *Anale*, nr. 5/1966; Idem, *Sur la politique externe de la Roumanie avant la deuxième guerre mondiale*, „Revue Hist. 2e Guerre Mond.”, nr. 70/1968; Viorica Moisuc, *Orientations dans la politique extérieure de la Roumanie après le pacte de Munich (1938 — 1940)*, în R.R.H., nr. 2/1969; E. Campus, *Le bloc de neutres (septembre-décembre 1939)*, în *Ibidem*, nr. 5/1971; Ilie Ceaușescu, *Poziția maselor populare din România față de mobilizarea parțială de trupe din primăvara anului 1939 în România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, București, 1972; Eliza Campus, *Poziția internațională a României în anii 1938 — 1940*, în R.I. nr. 6/1973; Ion Calafeteanu, *Proclamarea oficială a neutralității României la începutul c lui de al doilea război mondial (6 septembrie 1939)*, în R.R.S.I., nr. 4/1973; Idem, *Romania*

blemele privind dictatul fascist de la Viena din august 1940¹¹⁷.

Sînt de menționat, de asemenea, studiile de sinteză asupra politicii externe și situației internaționale a României în perioada 1918—1944, sau unele aspecte ale acesteia¹¹⁸.

Aprecierile asupra politicii externe a României au avut o lungă perioadă de timp — cam pînă prin 1964 — 1965 — un caracter simplist, uneori în contradicție cu logica desfășurării evenimentelor. Cercetările din ultimii ani, bazate pe studiul atent al documentelor și pe o interpretare într-adevăr materialist-istorică a faptelor, au evidențiat principalele caracteristici ale politicii externe a României în perioada interbelică.

S-a demonstrat că preocuparea fundamentală a diplomației românești în anii 1918 — 1920 a fost obținerea confirmării pe plan internațional a hotărîrilor de unire adoptate de poporul român în cadrul celor trei adunări plebiscitare din cursul anului 1918. Trecută în rîndul statelor „cu interese limitate”, România a trebuit să lupte cu energie pentru dreptatea cauzei sale, care se inscria în cadrul larg al dreptului popoarelor la autodeterminare. Odată cu recunoașterea actelor de unire, marile puteri au impus României condiții care să le permită amestecul în treburile ei interne, îndeosebi pe tărîm economic, au trecut asupra statului român o mare parte a datoriilor fostei monarhii austro-ungare, în timp ce reparațiile pe care țara noastră trebuia să le primească au fost mereu diminuate și amîinate.

România a semnat documentele care reglementau noul statut al Dunării, precum și regimul circulației prin strîmtorile Mării Negre, s-a numărat printre membrii fondatori ai Societății Națiunilor, acționînd în sensul creșterii rolului acestei organizații în viața internațională, militînd pentru adoptarea unor măsuri concrete de dezarmare, de descurajare a forțelor revizioniste.

În perioada interbelică România a acționat pentru realizarea unui sistem de alianțe bi- și multilaterale vizînd apărarea păcii și a statu-quo-ului, cultivarea unui climat de securitate internațională. Istoriografia noastră a analizat pe larg întemeierea și activitatea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, semnificația tratatelor încheiate cu Polonia, Franța și Italia, a acordat o atenție deosebită relațiilor româno-sovietice, subliniînd în mod deosebit semnificația stabilirii relațiilor diplomatice între cele două țări.

S-a scris pe larg despre activitatea lui Nicolae Titulescu, personalitate marcantă a vieții internaționale din perioada interbelică, despre inițiativele diplomatice ale României în anii 1937 — 1939. Un loc impor-

and the Bloc of Neutrals (October 1939 — December 1939), în „Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques”, nr. 2/1974; Gh. Zaharia, *România în preajma și la începutul celui de al doilea război mondial*, în *Anale*, nr. 3/1976.

¹¹⁷ E. Campus, *Tratativele diplomatice în preajma dictatului de la Viena (aprilie — august 1940)*, în S.A.I., nr. 3/1957; L. Bányai și A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*. Sub red. D. Berclu, Edit. Acad., București, 1968; Tr. Bunesco, *Dictatul de la Viena — încălcarea brutală a independenței și suveranității României*, în *Anale*, nr. 1/1968.

¹¹⁸ Constantin Nicolae, S. Asandei, N. Condurachi, *Militarismul german și România*, Edit. politică, București, 1963 (și în l. germană și l. maghiară); E. Campus, *Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în S.A.I., X, 1967; D. Tuțu, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1919 — 1933*, în A.M.N., 10, 1973; Gh. Zaharia, *Le caractère de la politique militaire de la Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerres mondiales*, în N.E.H., 1975.

tant l-a ocupat reliefarea solidarității poporului român cu popoarele Cehoslovaciei și Poloniei, căzute victime ale agresiunii Germaniei hitleriste. De asemenea, a fost analizat procesul de dezagregare a sistemelor de alianță din care făcea parte România, izolarea internațională a țării noastre. O atenție deosebită a fost acordată dictatului de la Viena — expresie a politicii imperialiste de forță și dominație, condamnat de întreaga opinie publică din România și de opinia publică democratică internațională.

Perioada dictaturii fasciste — care reprezintă o etapă distinctă, cu profunde semnificații pentru pregătirea trecerii la noua istorie a patriei, istoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă — a fost analizată în lucrările privind regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941¹¹⁹, preliminariile politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944¹²⁰, la care se adaugă studiile asupra caracterului și evoluției regimului politic¹²¹, activității guvernamentale¹²², a partidelor politice¹²³, precum și unele aspecte ale situației internaționale și ale politicii externe a României¹²⁴.

De asemenea, trebuie să menționăm valoroasa lucrare *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*¹²⁵, tipărită în anul 1974.

¹¹⁹ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

¹²⁰ A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

¹²¹ Ion-Popescu-Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militar-fasciste și a agresiunii hitleriste*, în *Anal.*, nr. 6/1963 (și în *I. franceză* în *R.R.H.*, nr. 1 1964); Idem, *România în timpul celui de al doilea război mondial*, *Ibidem*, nr. 5/1966; E. Cimponeriu, *Criza guvernării antonescane în lunile care au precedat istoricul act de la 23 August 1944*, în *R.I.*, nr. 4 1969 (și în *I. franceză* în „*Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, Edit. Acad., Bucurest, 1970); Florin Constantiniu, *Aspecte ale crizei guvernului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste*, *Ibidem*, nr. 7/1979; Gheorghe Zaharia și Mihai Fătu, *Cauzele și consecințele nefaste ale instaurării regimurilor reacționare, fasciste din Europa. România (1940)*, în *Anale*, nr. 6/1979.

¹²² Gh. Zaharia, *Unele date cu privire la teroarea fascistă în România (1940—1944)*, în *Anale*, nr. 6/1963; E. Barasch, A. Vintu, I. Naschitz, V. Cimpeanu, *Caracterul profund reacționar al legislației dictaturii militar-fasciste din România. Influențe naziste asupra acestei legislații*, în „*Studii-Cerc. Jur.*”, nr. 3/1963.

¹²³ Ilie Căușeanu, *Aspecte contradictorii în atitudinea unor forțe politice burgheze din România față de problemele militare și politice ale țării în perioada septembrie 1940—august 1944*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Edit. militară, București, 1973; Traian Udrea, *Rolul forțelor politice interne din România în restabilirea independenței și suveranității naționale în preajma insurecției naționale antifasciste și antiimperialiste din august 1944*, în *R.I.*, nr. 12/1975; V. Liveanu, *Considerații asupra căilor de acțiune ale coaliției antihitleriste din România*, în *S.M.I.C.*, vol. III, 1978.

¹²⁴ L. Bánya, *Contribuții privind misiunea contelui Bánffy Miklós la București iunie 1943*, în *R.I.*, nr. 4/1967; Tr. Udrea, *Sur les relations politiques roumano-tchèques durant les années 1940—1944*, în *R.R.H.*, nr. 1/1968; Idem, *La politique extérieure de la dictature legionaro-antonescienne (sept. 1940—janv. 1941)*, *Ibidem*, nr. 2 1970; Sergiu Columbeanu, *Mărturii documentare inedite privind situația internațională a României în anii 1942—1944*, în *R.I.*, nr. 5/1975.

¹²⁵ Gh. Zaharia, L. Vajda (coordonatori), Gh. I. Bodea, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion, Gh. Țuțui, *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (sept. 1940—oct. 1944)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974.

Studiile și lucrările publicate au demonstrat că dictatura antonesciană a reprezentat cea mai neagră pagină din istoria poporului român. Sub același regim au fost suprimate toate drepturile și libertățile democratice, iar în țară a fost instaurat un regim de cruntă teroare fascistă. Pe plan extern, România a fost înglobată în politica Germaniei hitleriste și împinsă, la 22 iunie 1941, în războiul antisovietic. În acele condiții grele, a revenit P.C.R. misiunea istorică de a acționa cu energie pentru coalizarea tuturor forțelor democratice, patriotice, antifasciste și antiimperialiste și a organiza lupta poporului nostru pentru redobândirea libertății și independenței naționale.

Din cele prezentate rezultă limpede că istoriografia românească a obținut succese de seamă fiind astăzi capabilă să înfățișeze vastul tablou al vieții economice, sociale și politice de după 1918, cu părțile lui luminoase și cu umbrele ce l-au caracterizat. Considerăm că în fața istoricilor se află, și în acest domeniu, un vast cîmp de cercetare.

În privința vieții economice sînt de așteptat studii care să analizeze evoluția fiecărei ramuri a economiei naționale și lucrări de sinteză care să înfățișeze dinamica economiei românești în anii 1918—1944. În deosebi se impun eforturi pentru stabilirea unor criterii unitare de apreciere, pe baza unor date statistice certe, adunate din imensul material documentar existent.

Credem că problematica vieții sociale, a dinamicii diferitelor clase și păături sociale, care se află abia la început, impune efortul conjugat al istoricilor, economiștilor, sociologilor, politologilor, de analiză și sinteză, în vederea publicării unor studii și lucrări substanțiale, care să umple, acest mare domeniu al istoriei patriei de după 1918. Sînt de așteptat studii monografice privind istoria clasei muncitoare, a țărănimii, a burgheziei, a moșierimii, a intelectualității, a păturilor mijlocii, pe baza cărora să se închege o lucrare cuprinzătoare, care să ofere o imagine veridică asupra vieții sociale din perioada menționată.

În privința politicii interne se cer noi contribuții monografice privind activitatea guvernelor, a partidelor, a parlamentului, a principalelor personalități politice, care să ofere suportul solid pentru clarificarea deplină a problemei majore privind trăsăturile regimului social-politic din România după 1918.

Dacă liniile directoare ale politicii externe a țării noastre au fost descifrate cu claritate, se impun noi eforturi pentru analiza adîncită a unor probleme, vizînd mai ales relațiile României cu alte state, îndeosebi cu cele vecine, precizarea locului și rolului țării noastre în viața internațională în perioada interbelică, stabilirea raportului dintre factorii interni și cei externi în reorientarea politicii externe din vara anului 1940.

În contextul problematicii privitoare la evoluția mișcării muncitorești, revoluționare și democratice și la activitatea partidului politic al clasei muncitoare în perioada imediat următoare Marii Uniri din 1918 istoricii și cercetătorii din țara noastră au depus multe eforturi de aprofundare a cunoașterii și, practic, au fost pînă acum publicate multe lucrări,

articole, studii ¹²⁶. Au fost proiectate lumini puternice și reale asupra condițiilor economice, sociale și politice din țara noastră în care s-a pregătit făurirea Partidului Comunist Român, asupra evoluției mișcării revoluționare în anii 1918—1921, acțiunii de centralizare a mișcării muncitorești și socialiste într-un partid revoluționar pe plan național, creșterii continue a rindurilor Partidului Socialist după Unirea din '18, a curențului revoluționar, care a devenit majoritar în partid și care a determinat transformarea acestuia în partid comunist în memorabilul Congres din mai 1921.

Lărgirea treptată a bazei documentare ca și schimbările de idei tot mai frecvente au dus la acumularea unei însemnate experiențe, la succesive cîștiguri de ordin științific. Cercetarea perioadei 1918—1921 a fost cu deosebire legată de aniversarea împlinirii a 50 de ani de la crearea P.C.R., eveniment marcat pe plan istoriografic prin apariția a numeroase lucrări — monografii, studii, articole — caracterizate prin ținuta lor științifică deosebită, prin eforturile de sinteză și generalizare a fenomenelor istorice proprii perioadei respective. Avem în vedere lucrări de mai mari proporții, precum *Greva generală din România — 1920*, elaborată de un colectiv de autori sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., unele volume de documente dintre care cel mai reprezentativ este cel de *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916—1921)*, Edit. politică, București, 1966, precum și unele lucrări tipărite în anii premergători aniversării ¹²⁷.

Începuturilor de drum ale Partidului Comunist Român istoricii și cercetătorii noștri le-au consacrat multiple eforturi de investigare și practică s-au și obținut pînă acum o serie de succese remarcabile în aprofundarea cunoașterii respectivei arii problematice. Cînd apreciem în acest fel lucrurile ne gîdim firește mai întîi de toate la o serie de lucrări de mai largă rezonanță, cum ar fi: *Crearea Partidului Comunist Român — mai 1921* (sub redacția Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac), Edit. științifică, București, 1971; Clara Cușnir Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mișcarea muncitorească din România (1916—1921)*, Edit. politică, București, 1971; Titu Georgescu, *De la revoluționarii democrați la făurarii Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1971; I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania (1901—1921)*, Edit. politică, București, 1976; M.C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, Edit. politică, București 1971; *P.C.R. în viața social-politică a României (1921—1944)*, Edit. militară, București, 1971; Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978 ¹²⁸.

¹²⁶ În *Considerații privind dezvoltarea istoriografiei mișcării muncitorești și a P.C.R. după 23 August 1944* publicate de revista „Anale de istorie”, sub pseudonimul Ștefan Mușat (nr. 3/1972, pp. 11—31), se fac multe aprecieri privitoare la rezultatele obținute pe planul aprofundării cunoașterii anilor 1918—1921, premergători făuririi P.C.R.

¹²⁷ Gh. Unc, C. Mocanu, *13 decembrie 1918*, Edit. politică, București, 1968; Vasile Gh. Ionescu, *Mișcarea muncitorească din Valea Prahovei (1880—1921)*, Edit. politică, București, 1971. Sub raport memorialistic se distinge volumul lui Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul...*, Edit. Minerva, București, 1973.

¹²⁸ Nu vom stărui nici în acest caz, nici în următoarele cu exemple de articole publicate în număr impresionant de mare în revistele de istorie (în special *Anale de istorie*, *Revista de istorie*, *Revista arhivelor*). În consecință, ne vom rezuma — din motive de spațiu — doar la unele

Aceste lucrări și altele asemenea lor pun în evidență însemnătatea istorică a făuririi P.C.R., în mai 1921, evoluția accelerată a mișcării revoluționare din România în anii ce au urmat. Paralel se pune în evidență modul în care clasele dominante și-au concentrat atenția spre intensificarea exploatarei maselor muncitoare și au adoptat măsuri de stăvilire a creșterii mișcării muncitorești revoluționare, culminând cu ilegalizarea P.C.R. în primăvara anului 1924.

La înțelegerea contextului istoric în care a activat partidul comunist în avangarda mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din țara noastră contribuie într-o măsură importantă volumul de *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești, revoluționare din România (1921–1924)*, Edit. politică, București, 1970¹²⁹.

Lucrările amintite — înfățișând primii ani de activitate a P.C.R. — ca și altele asemenea lor pun în evidență situația extrem de grea în care a trebuit să acționeze partidul clasei muncitoare pentru a apăra drepturile și libertățile democratice ale maselor, condițiile de muncă și de viață ale celor mulți. Evident, drumul parcurs de partid în această perioadă istorică a fost presărat cu succese crescînde, dar și cu multiple greutăți și neîmpliniri. Privită, însă, din perspectiva istoriei, activitatea de ansamblu a P.C.R. în anii pe care-i avem în atenție a evoluat pe o traiectorie ascendentă. Influența și prestigiul P.C.R. au crescut continuu în mase, care au văzut în acest partid singurul partid dispus și capabil să le organizeze și să le conducă în aspra luptă pentru răsturnarea dominației capitalistomoșierești și instaurarea unei noi orînduiri, a puterii populare.

Aceste sentimente vor fi încercate de oricine va citi cu atenție lucrările mai importante asupra anilor interbelici, începînd cu cele ce analizează *problematica situației și luptei clasei muncitoare*¹³⁰, a țărăni-

lucrări mai ales cu caracter monografic publicate pînă acum. Din același motiv nu vom aduce în discuție nici tezele de doctorat susținute dar nepublicate pînă acum și care — prin valoarea lor — au completat în chip fericit — multe dintre ele — tabloul istoriografic pe care-l avem în atenție. O tratare aparte s-ar cuveni și în legătură cu numeroasele lucrări de istorie locală, rezultat al muncii depuse de atîția cercetători de pe întreg cuprinsul țării, pasionați căutători și descoperitori de valori istorice trecute; nici la rezultatele muncii lor nu ne vom referi.

¹²⁹ Acest volum se înscrie pe firul unei binevenite inițiative a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., care a tipărit în aceeași editură, în ultimul deceniu, încă 6 volume anterioare acestuia, tratînd perioadele: 1821–1878; 1879–1892; 1893–1900; 1900–1909; 1910–1915; 1916–1921. Toate aceste volume de documente — alcătuint o serie nouă, aflată în curs de completare și cu alte volume ce depășesc anul 1924 la care s-a oprit ultimul volum editat — și-au propus să depășească modul defectuos în care, în anii 1953–1958, au fost editate unele volume de documente din istoria mișcării muncitorești și a partidului, volume a căror folosire se dovedește astăzi nepotrivită, față de erorile pe care le conțin și de metodologia deficitară cu care au fost alcătuite. Ne referim, în primul rînd, la *Documente din istoria P.C.R. (1917–1944)*, E.P.L.P., București, 1951; *Ibidem* (1917–1922), E.P.L.P. București, 1953; *Ibidem* (1923–1928), E.P.L.P., București, 1953; *Ibidem* (1929–1933), E.S.P.L.P., București, 1954; *Ibidem* (1934–1937), E.S.P.L.P., București, 1957.

¹³⁰ *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România (1864–1944)* lucrare colectivă —, Edit. științifică, București, 1972; *Situația clasei muncitoare din România (1914–1944)* — sub redacția prof. univ. dr. N. N. Constantinescu, Edit. politică, București, 1966; Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Edit. politică, București, 1970; Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burhezo-moșierească între cele două războaie mondiale*, Edit. științifică, București, 1961; 1933. *Luptele revoluționare ale muncitorilor cefești și petrolști*, Edit. politică, București, 1971; Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929–1933*, Edit. științifică, București, 1971; A. Deac, Gh. Matei, *Februarie 1933. Ecoul internațional*, Edit. științifică, București, 1967; N. G. Munteanu, Gh. I.

*mii*¹³¹, *intelectualității*¹³², *crearea și activitatea organizației revoluționare a dinerului (U. T. C.)*¹³³ a altor organizații de masă democratice, antifasciste¹³⁴, a femeilor muncitoare, democrate¹³⁵, poziția democratică, antifascistă a oamenilor muncii de alte naționalități¹³⁶, activitatea revoluționară, comunistă și utecistă din armată¹³⁷, poziția democratică, militantă a unei bune părți a presei timpului (în special a celei editate de P.C.R. și organizațiile sale de masă)¹³⁸, a unor cunoscuți gazetari și publiciști comuniști și antifasciști¹³⁹, mișcarea revoluționară din unele centre și zone mai importante ale țării¹⁴⁰,

Ioniță, *Un veac de istorie a minerilor de pe Jiu*, Edit. politică, București, 1971; patru volume *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, apărute în Edit. C.C.S., București, 1957; Edit. politică, București, 1962; Edit. politică, București, 1965; și București, 1970.

¹³¹ *Alianța clasei muncitoare cu țărânimea muncitoare în România* — lucrare colectivă, Edit. politică, București, 1969; Gh. I. Ioniță, Gh. Țuțu, *Frontul plugarilor*, București, 1970; Titu Georgescu, Ladislau Fodor, *Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului (1934)*, Edit. politică, București, 1960.

¹³² Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, București, 1967; Gh. I. Ioniță, A. Karețchi, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971.

¹³³ C. Petculescu, *Crearea Uniunii Tineretului Comunist*, Edit. politică, București, 1972; *Tineretul comunist în acțiune. Contribuții la istoria Uniunii Tineretului Comunist din România*, Edit. științifică, București, 1972; UTC, *organizația revoluționară a tineretului din România*, Edit. politică, București, 1970; *Tradițiile revoluționare și educația tineretului*, București, 1970; *File din istoria UTC* (lucr. colectivă), Edit. politică, București, 1971 — reeditată și adăugită în 1980; Al. Voltin, *Timp eroic*, Edit. Junimea, Iași, 1971.

¹³⁴ *Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R.*, vol. I, Edit. politică, București, 1970; Titu Georgescu, *Organizații de masă legale, conduse de P.C.R. (1932—1934)*, Edit. politică, București, 1967; Gh. I. Ioniță, *Pentru Front popular antifascist în România*, Edit. politică, București, 1971; A. Simion, St. Neagoe, *Comitetul Național Antifascist din România*, Edit. politică, București, 1973; Fl. Dragne, C. Petculescu, *Frontul studențesc democrat. Pagini din lupta antifascistă a studențimii române*, Edit. politică, București, 1977; Nicolae Postolache, *Din istoria mișcării sportive muncitorești și de mase*, Edit. Sport-Turism, București, 1975; N. G. Munteanu, *50 de ani de sport muncitoresc*, Edit. Stadion, București, 1971.

¹³⁵ Elena Georgescu, Titu Georgescu, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1975.

¹³⁶ L. Bánya, *Pe făgașul tradițiilor frățesti*, București, 1971; Carol Göllner, *Muncă și năzuințe comune*, București, 1972.

¹³⁷ C. Olteanu, Ilie Ceaușescu, Vasile Mocanu, *Activitatea P.C.R. în armată (1921—1944)*, Edit. militară, București, 1974; Ilie Ceaușescu, *U.T.C. și tineretul din armată (1922—1944)*, Edit. militară, București, 1974.

¹³⁸ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. III (1917—1921), partea a II-a, Edit. politică, București, 1973; vol. IV (1921—1924), Edit. politică, București, 1978; Titu Georgescu: *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă (1921—1944)*, Edit. științifică, București, 1963; Ion Spălățelu, *Printre foarfecele cenzurii*, Edit. politică, București, 1974; O. Matichescu, *O tribună de luptă*, București, 1972; A. Karețki, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969; *Reviste progresiste românești interbelice*, Edit. Minerva, București, 1972.

¹³⁹ Petre Constantinescu-Iași, *Pagini de luptă din trecut (1914—1936)*, Edit. politică, București, 1972; Ilie Cristea, *Articole (1923—1936)*, Edit. politică, București, 1961; George Macovescu, *Virtele timpului*, Edit. Cartea Românească, București, 1971; George Ivașcu, *Jurnal ieșean*, Edit. Cartea Românească, București, 1971; Ștefan Voicu, *Pagini de istorie socială*, Edit. politică, București, 1971; Grigore Preoteasa, *Texte social-politice*, Edit. politică, București, 1974; F. Brunea-Fox, *Reportaje mele (1927—1938)*, Edit. Eminescu, București, 1979; Ion Pas, *Evocări*, Edit. Eminescu, București, 1973; L. Kalustian, *Conspirații sub cer deschis*, Edit. Eminescu, București, 1976; Demostene Botez, *Memorii*, Edit. Minerva, București, 1973.

¹⁴⁰ Gh. I. Bodea, L. Fodor, L. Vajda, Cluj. *Pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971; *Iașul în lupta revoluționară și democratică* (lucr. colectivă), Edit. Junimea, București,

activitatea revoluționară a deținuturilor comuniști și antifasciști¹⁴¹.

Este bine cunoscut faptul că, imediat după 23 August 1944 și continuu după aceea, pînă în zilele noastre, istoricii și cercetătorii epocii contemporane, în general, ai mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, în special, au beneficiat și beneficiază de unele rezultate meritorii ale celor care s-au ocupat pînă la Eliberare de asemenea activități de cercetare de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric. În afara numeroaselor articole și studii pe care le-au publicat în presa revoluționară și democratică a timpului, unii militanți comuniști și antifasciști ne-au lăsat și lucrări de mai mari proporții, valoroase în esențialitatea ariei problematice pe care au supus-o investigației istorice. Dintre aceștia se cuvin a fi amintiți: Lucrețiu Pătrășcanu cu cunoscutele sale lucrări monografice reeditate în ultima vreme: *Un veac de frământări sociale (1821–1907)*, Edit. politică, București, 1969; *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970; *Curenți și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971¹⁴²; Petre Constantinescu-Iași care, alături de volumul *Pagini de luptă din trecut (1914–1936)*, deja amintit de noi, a mai publicat și alte volume antologice sau de interpretare mai nouă a unor probleme de istorie din trecut¹⁴³, Mihail Roller¹⁴⁴, Al. Dobrogeanu-Gherea¹⁴⁵, Mihail Gheorghiu Bujor¹⁴⁶, David Fabian¹⁴⁷, Gh. M. Vasilescu¹⁴⁸, Eugen Rozvan¹⁴⁹, Timotei Marin¹⁵⁰, Józská Béla¹⁵¹, dr. Petru Groza¹⁵², Alexandru Sahia¹⁵³, Tudor Bugnariu, Ștefan Voicu¹⁵⁴, Ilie Cristea¹⁵⁵, Barbu Lăzăreanu,

1979; Remus Dima, *Contribuții la studierea mișcării muncitorești din Ollenia*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977; Ion Ancu Urecheanu, Gheorghe I. Deaconu, *Momente din istoria luptei revoluționare a maselor populare pe teritoriul județului Argeș*, Pitești, 1973.

¹⁴¹ Olimpiu Matichescu, *Doftana, simbol al eroismului revoluționar*, Edit. politică, București, 1979.

¹⁴² Din înmănuncherea altor materiale publicate de el — mai ales în presă — în anii 1921–1945 au rezultat două lucrări antologice tipărite de Edit. politică sub titlurile: *Texte social-politice (1921–1938)*, București, 1975 și *Studii economice și social-politice (1925–1945)*, București, 1978. Una dintre lucrările sale de proporții mai mari *Probleme de baza ale României* (apărută în Edit. Forum, București, 1944) nu a fost pînă acum reeditată.

¹⁴³ Vezi, de pildă, P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, Edit. Acad., București, 1968; *Organizații de masă legale conduse de P.C.R. în anii 1932–1938*, Edit. Acad., București, 1952.

¹⁴⁴ O bună parte din lucrările pe care le-a realizat pînă la Eliberare au fost incluse în volumul *Scrieri istorice și social-politice (între primul și al doilea război mondial)*, E.S.P.L.P., București, 1957.

¹⁴⁵ Mihail Cruceanu, Florian Tănăsescu, *Alexandru Dobrogeanu-Gherea*, Edit. politică, București, 1971.

¹⁴⁶ Mihail Gheorghiu Bujor, *Scrieri social-politice (1905–1961)*, Edit. politică, București, 1979.

¹⁴⁷ Simion Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *David Fabian*, Edit. politică, București, 1972.

¹⁴⁸ M. C. Stănescu, *Gh. M. Vasilescu*, Edit. politică, București, 1968.

¹⁴⁹ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulel, *Eugen Rozvan*, Edit. politică, București 1971.

¹⁵⁰ M. C. Stănescu, *Depun mărturie în fața istoriei. Timotei Marin*, Edit. Junimea, Iași, 1977.

¹⁵¹ I. Micu, A. Simion, *Józská Béla*, București, 1971.

¹⁵² Dr. Petru Groza, *Texte alese*, Edit. politică, București, 1973.

¹⁵³ Alexandru Sahia, *U.R.S.S. azi*, Edit. Ramuri, Craiova, 1935.

¹⁵⁴ Ștefan Voicu, *Pagini de istorie socială*, Edit. politică, București, 1971.

¹⁵⁵ Ilie Cristea, *Articole (1923–1936)*, Edit. politică, București, 1961.

Lothar Rădăceanu ¹⁵⁶, Miron Constantinescu ¹⁵⁷, Valter Roman ¹⁵⁸, Andrei Oțetea, Ladislau Bányai ¹⁵⁹, Nicolae Deleanu, George Macovescu ¹⁶⁰, George Ivașcu ¹⁶¹, Grigore Preoteasa ¹⁶², Iorgu Iordan ¹⁶³, Constantin-Titel Petrescu ¹⁶⁴, Litman Ghelester ¹⁶⁵, Ion Pas ¹⁶⁶, Demostene Botez ¹⁶⁷ ș.a.

Cercetarea istorică a făcut pași foarte însemnați înainte pe planul aprofundării cunoașterii problematicii mișcării revoluționare, democratice, antifasciste, a activității P.C.R. în anii deceniului al IV-lea, în anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial. Se poate spune că, dacă sub raport tematic, asupra deceniului al treilea vor mai fi necesare și în viitor eforturi de investigare foarte temeinice pentru acoperirea chiar a unor etape, momente și probleme nici până acum elucidate (cum ar fi, de pildă, implicațiile congreselor al III-lea și al IV-lea ale partidului, efectele luptelor fracționiste intervenite în partid în anii 1929—1930, raportul național — internațional în care a evoluat mișcarea revoluționară de la noi, legăturile P.C.R. cu celelalte partide și grupări muncitorești, democratice din țară ș.a.m.d.) în legătură cu al patrulea deceniu nu mai există în prezent necesități stringente de abordare a unei sau a unor probleme mai delicate. Este drept, asupra problematicii impuse de acest deceniu s-a publicat și foarte mult în planul reliefării mișcării revoluționare și democratice, antifasciste și antihitleriste, în planul înfățișării activității Partidului Comunist Român, a partidelor și grupărilor fidele lui care au conlucrat cu el fie și vremelnic. În acest context, lucrările care au fost până acum publicate au pus puternic în evidență rolul P.C.R. de cea mai înaltă forță politică a societății românești, activitatea sa neobosită de organizare și de conducere a clasei muncitoare și a celorlalte pătri și categorii de oameni ai muncii în lupta împotriva exploatarei capitalistomoșierești. În cuprinsul unor pagini de o deosebită frumusețe și obiectivitate a fost reliefat patriotismul comuniștilor, lupta lor eroică împotriva primejdiei fasciste interne și largul sprijin internațional pe care l-au oferit tuturor partidelor și mișcărilor revoluționare aflate în primejdie sau căzute sub regimuri fasciste, hitleriste. Pentru bogăția informației științifice pe care o au la bază și pentru valoarea interpretării obiective a datelor istorice de care au fost animați autorii acestor lucrări, am aminti în acest context — cu titlu de exemplu următoarele : *Împotriva fascismului*, Edit. politică, București, 1971 ; *Din lupta antifascistă, pentru independența și suveranitatea României*, Edit. militară, București, 1971 ; Ion Babici,

¹⁵⁶ O evaluare sintetică a operei sale vezi în Gh. I. Ioniță, *Lothar Rădăceanu* (Anale, 4 1971).

¹⁵⁷ Miron Constantinescu, *Cercetări sociologice (1938—1971)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971.

¹⁵⁸ Valter Roman, *File din trecut*, Edit. militară, București, 1971.

¹⁵⁹ Ladislau Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frașești*, București, 1971.

¹⁶⁰ George Macovescu, *Virtele timpului*, Edit. Cartea Românească, București, 1971.

¹⁶¹ George Ivașcu, *Jurnal ieșcan*, Edit. Cartea Românească, București, 1971.

¹⁶² Grigore Preoteasa, *Texte social-politice*, Edit. politică, București, 1974.

¹⁶³ Iorgu Iordan, *Articole politice*, Edit. politică, București, 1979; vezi și *Memorii*, vol. I, II și III, Edit. Eminescu, București, 1977, 1977 și 1979.

¹⁶⁴ C. Titel Petrescu, *Socialismul în România*, Bibl. Socialistă, 1944.

¹⁶⁵ *Serieri social-politice*, Edit. politică, București, 1980.

¹⁶⁶ Ion Pas, *Evocări*, Edit. Eminescu, București, 1973.

¹⁶⁷ Demostene Botez, *Memorii*, Edit. Eminescu, București, 1973.

Solidaritate militantă antifascistă, Edit. politică, București, 1972; *Voluntari români în Spania (1936—1939)*, Edit. politică, București, 1971.

Acestor lucrări și se adaugă, firește, și altele, care împlinesc tabloul tratării unei perioade și a unei problematice de mare interes ¹⁶⁸.

Desfășurării mișcării muncitorești, democratice și antifasciste în anii de dictatură regală, istoricii și cercetătorii noștri le-au consacrat până acum câteva lucrări de seamă ¹⁶⁹.

Pentru înțelegerea mai cuprinzătoare a problematicei intervalului de timp pe care l-am avut în cele de mai sus în atenție o însemnatate particulară o au biografiile publicate până în prezent în legătură cu activitatea și a altor militanți decât cei deja amintiți de noi în acest studiu ¹⁷⁰.

Începutului celui de-al doilea război mondial îi corespund în istoriografia românească multiple realizări menite a aprofunda cunoașterea nivelului la care se prezenta mișcarea muncitorească, revoluționară și antifascistă, devenită apoi din mers o puternică mișcare de rezistență antifascistă, antihitleristă. Celor câtorva lucrări de analiză mai cuprinzătoare a respectivei problematice ¹⁷¹ și unor binecunoscute volume antologice ¹⁷² sau privitoare la viața și activitatea militantă a unor intelectuali patrioți ¹⁷³—dintre care unii și-au pierdut viața în condiții tragice tocmai ca urmare a poziției lor demne, antihitleriste ¹⁷⁴ istoricii și cercetătorii din țara noastră le-au adăugat multiple realizări pe planul înfățișării pregătirii, desfășurării și semnificațiilor majore ale insurecției poporului român din August 1944 — începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă în România. Dintre aceste numeroase lucrări

¹⁶⁸ Așa, de pildă, Olimpiu Matichescu, Elena Georgescu, *1 Mai în România*, București 1970; Olimpiu Matichescu, *1 Mai 1939*, Edit. politică, București, 1974; Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Edit. Junimea, Iași, 1977; C. Z. Alexandru, *Teatru între baionete*, București, 1970.

¹⁶⁹ Vezi, în acest sens, multe date în Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Edit. politică, București, 1970; Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictaturii fasciste de la Viena (august 1940)*, Edit. politică, București, 1971; Gh. Zaharia, L. Vajda, Gh. I. Bod a ș.a., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974.

¹⁷⁰ Ion Popescu-Pufuri, Titu Georgescu, *Purtători de flămuri revoluționare*, Edit. științifică, București, 1971; Gh. Neacsu, Ioan Scurtu, *Leonte Filipescu*, Edit. politică, București, 1973; Georgeta Tudoran, *Gheorghe Tănăsescu*, Edit. politică, București, 1976; Ion Felea, *odor Iordăchescu*, Edit. politică, București, 1975; Virgiliu Ene, *N. D. Cocea*, Edit. politică, București, 1979; A. Gălățeanu, N. Gogoneață, *Panait Mușoiu*, Edit. politică, București, 1970; Elisabeta Ioniță, *Ecaterina Arbore*, Edit. politică, București, 1973; M. C. Stănescu, L. Gergely, *Elek Köblös*, Edit. politică, București, 1978; Gh. I. Bodea, *Filimon Sirbu*, Edit. politică, București, 1978; Gh. I. Ioniță, *Nicolae Cristea*, Edit. militară, București, 1971; Glück Jenő, *Ocskó Tereza*, Edit. politică, București, 1978; Suzana Homenco, Elisabeta Ioniță, *Suzana Pîrvulescu*, Edit. politică, București, 1975; Augustin Deac, Ion Felea, *Dăruire totală. Pompiliu Stefu și Nicolae Mohănescu, eroi ai clasei muncitoare*, Edit. politică, București, 1975; Gh. I. Ioniță, *Constantin Burcă*, Edit. militară, București, 1972; Ecaterina Lazăr, *Aveam optsprezece ani*, Edit. Albatros, București, 1974.

¹⁷¹ Gh. I. Ioniță, A. Simion, *Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a mișcării antifasciste din România*, Edit. politică, București, 1974; Gh. Țuțu, A. Petric, *Frontul unic muncitoresc în România*, Edit. politică, București, 1971; I. Hagiu, *Rezistența antifascistă în Moldova*, Iași, 1971; Olimpiu Matichescu, *Apărarea patriotică*, Edit. științifică, București, 1971.

¹⁷² George Ivașcu, Antoaneta Tănăsescu, *Cumpăna cuvîntului (1939—1945)*, Edit. Eminescu, București, 1977.

¹⁷³ N. D. Cocea, *Jurnal*, Edit. politică, București, 1970.

¹⁷⁴ Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Edit. științifică, București, 1966; N. Iorga, *Ultimile*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1978.

am aminti, în prim plan, pe cele realizate de Gh. Zaharia, *Insurecția poporului român din August 1944*, Edit. militară, București, 1979; Aurică Simion, Maria Covaci, *Insurecția națională antifascistă armată din August 1944*, Edit. politică, București, 1973; culegerea de studii *August '44*, București, 1971; Emilian Ionescu, *În uniformă pentru todeauna*, Edit. militară, București, 1979 și *Insurecția din August 1944, și semnificația ei istorică*, Edit. militară, București, 1974. De asemenea, se cuvin amintite și alte realizări istoriografice consacrate aceluiași subiect ¹⁷⁵.

În contextul tratării unor probleme fundamentale de istorie națională și, în cuprinsul lor, a celor de istorie a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, slujitorii frontului nostru istoriografic au acordat de-a lungul anilor atenție și prezentării activității internaționaliste militante, purtate pe firul timpului, cu forța de convingere a faptelor de către partidul nostru comunist și de întreaga mișcare revoluționară. Acestei arii tematice îi răspund nenumărate lucrări valoroase cum ar fi: Ion Babici, Gh. I. Ioniță, *Tradiții de solidaritate internațională ale Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1973; *Tradiții de solidaritate internaționaliste româno-sovietice*, Edit. politică, București, 1977; *Tradiții ale poporului român de solidaritate și prietenie cu poporul chinez*, Edit. politică, București, 1973; *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu mișcarea muncitorească și democratică din Iugoslavia*, Edit. politică, București, 1979; Ion Babici, *Solidaritatea românească cu lupta antifascistă din Balcani*, Edit. politică, București, 1979; Valter Roman, *Sub cerul Spaniei*, Edit. militară, București, 1972; *Români în rezistența franceză în anii celui de-al doilea război mondial*, Edit. politică, București, 1969; Constantin Botoran, Gheorghe Unc, *Tradiții de solidaritate ale mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta de emancipare națională și socială a popoarelor din Asia, Africa și America Latină*, Edit. politică, București, 1977.

În același timp au fost publicate lucrări privitoare la solidaritatea internațională cu mișcarea muncitorească, revoluționară și antifascistă din România, printre acestea figurind cele semnate de Olimpiu Matichescu, *Solidari cu poporul român*, Edit. politică, București, 1977; A. Deac, Gh. Matei, *Februarie 1933. Ecoul internațional*, Edit. științifică, București, 1967; Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

Punându-se în valoare un imens material documentar de primă mână, au fost publicate pînă acum un număr impresionant de lucrări care înfățișează participarea României la războiul antihitlerist pînă la victoria definitivă asupra fascismului înregistrată în urmă cu trei decenii și jumătate ¹⁷⁶. Din cuprinsul acestor lucrări rezultă cu toată claritatea că Partidul

¹⁷⁵ V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Ruscescu, T. Udrea, *Din cronică unor zile istorice*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971; Constantin Nicolae, Petre Ilie, *Bucureștiul în insurecție*, Edit. militară, Buc. 1975; Leonida Loghin, Alexandru Petricean, *Gărzile patriotice din România*, Edit. militară, București, 1974; Haralamb Zincă, *Și a fost ora „H”*, Edit. militară, București, 1971.

¹⁷⁶ *România în războiul antihitlerist (23 August 1944—9 mai 1945)* — lucrare colectivă, Edit. militară, București, 1966; *Armata română în războiul antihitlerist* — culegere de studii, Edit. politică, București, 1965; *August 1944—mai 1945* — lucrare colectivă, Edit. militară, București, 1969; Gheorghe Romanescu, Leonida Loghin, *Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1971; V. Anescu, *Efortul economic al poporului*

Comunist Român și toate forțele patriotice ale țării n-au considerat în acel interval de timp o sarcină mai importantă decât zdrobirea mașinii de război hitleriste.

Asupra problematicii de istorie a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului comunist din anii 1918—1944 au fost publicate o serie de interesante studii și în revistele de specialitate acoperindu-se fie teoretic¹⁷⁷ fie problematic¹⁷⁸, fie evenimențial¹⁷⁹ aspecte esențiale ale evoluțiilor românești în primele decenii de contemporaneitate.

Privită în ansamblu, istoriografia noastră a făcut după 23 August 1944, în general, pași ascendenți spre descifrarea drumului lung și greu pe care l-a avut de parcurs partidul comunist, mișcarea muncitorească, revoluționară și democratică din România în anii 1918—1944. S-a scris și se scrie mult — și în mod justificat — despre această problematică. Când afirmăm acest lucru, noi avem în vedere și evoluția cantitativă și cea calitativă a istoriografiei respectivei perioade și stabilim o legătură directă între această realitate și faptul că anii noștri au fost martorii formării și afirmării unui număr apreciabil de cercetători tineri, care, alături

român în războiul antihitlerist, Edit. militară, București, 1964; A. Lupășteanu, L. Tarco, V. Blrză, *Drum lung, bătut de gloanțe*, Edit. militară, București, 1971; *În numele libertății și pricteniei*, vol. I și II, Edit. militară, București, 1970; Constantin Nicolae, Petre Ilie, *Armata română pe drum de luptă și victorii*, Edit. militară, București, 1973; *9 mai 1945—1970*, Edit. militară, București, 1970; A. Lupășteanu, L. Tarco, V. Blrză, *Pentru patrie*, Edit. militară, București, 1964.

¹⁷⁷ Vezi, de pildă, Ion Popescu-Puțuri, *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul istoriei patriei, a mișcării muncitorești în dezvoltarea și afirmarea poporului român* (Anale, nr. 1/1978); Nicolae Copoiu, *Despre metodologia cercetării istorice a mișcării muncitorești* (Anale, nr. 6/1974); N. Z. Lupu, *Partinitate și obiectivitate în știința istoriei* (Anale, nr. 1/1973); *Pentru dezvoltarea spiritului militant în domeniul științei istorice* (R.I., nr. 6/1971); Gh. Matel, *P.C.R. și gândirea social-politică din România în primul deceniu de activitate* (Anale, nr. 2/1971); Gh. I. Ioniță, *Activitatea teoretică desfășurată de P.C.R. în perioada interbelică pentru apărarea unității naționale, a independenței și suveranității naționale* (Anale, nr. 4/1975); Gh. I. Ioniță, *Național-internațional în activitatea interbelică a P.C.R. (Memoriile Secției de Științe istorice, seria IV, tom. I, 1975—1976, Edit. Acad.)* Gh. Zaharia, *Premise istorice ale mișcării de rezistență antifascistă din România* (Anale, nr. 1/1974); Ștefan Mușat, *Considerații privind dezvoltarea istoriografiei mișcării muncitorești și a P.C.R. după 23 August 1944* (Anale, nr. 3/1972).

¹⁷⁸ Ion Popescu-Puțuri, *Mircea Mușat, P.C.R., stegar al luptei pentru salvagardarea suveranității și independenței naționale a României*, (Anale, nr. 2/1977); Ion Popescu-Puțuri, *Mircea Mușat, Lupta P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare și coalizarea tuturor forțelor de stînga, democratice, împotriva fascismului, pentru preluarea puterii și construirea socialismului*, (Anale, nr. 2/1975); Marin Nedelea, *Trăsături ale regimului politic din România în primul deceniu interbelic*, (Anale, nr. 1/1974); Florea Nedelcu, *P.C.R. în viața politică a României (1934—1940)*, (Anale, nr. 5/1973); Gh. I. Ioniță, *Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a istoriei contemporane a României*, (Anale, nr. 5/1971); Gh. Matel, *Aspecte și trăsături ale activității P.C.R. pentru făurirea Frontului Unic Muncitoresc (1921—1944)*, (Anale, nr. 3/1972); Florea Dragne, C. Petculescu, *Căderea revoluționară a tineretului obiectiv major al activității P.C.R. (1921—1944)*, (Anale, nr. 5/1971); Elena Georgescu, *Evoluția mișcării revoluționare și democratice a femeilor din România*, (Anale, nr. 4/1975); Gh. I. Ioniță, *Ascensiune, combativitate și consecvență în atitudinea antifascistă a clasei muncitoare din România*, (R.I., nr. 7/1974); C. Ilie, *Lupta întregului popor pentru apărarea independenței naționale a patriei în concepția P.C.R. (1921—1940)*, (Anale, nr. 2/1972); Olimpiu Matichescu, *Forme de organizare și rezistență ale comunistilor și antifasciștilor din lagăre și închisori*, (Anale, 1/1976); Aurică Simion, *Contribuții la istoriografia românească privind perioada 1940—1944 din istoria patriei*, (Anale, nr. 1/1974).

¹⁷⁹ Florian Tănăsescu, *P.C.R. și alegerile parlamentare (1922—1928)*, (Anale, nr. 2/1973); M. C. Stănescu, N. Popescu, *P.C.R. și Congresele Internaționale a III-a*, (Anale, nr. 5/1975).

de cei mai vîrstnici și cu mai multă experiență, au concurat și concură la aprofundarea cercetărilor istorice.

În spiritul creator și viziunea novatoare a documentelor și îndrumărilor date de conducerea de partid de la jumătatea deceniului al VII-lea încoace și ca rezultat al acumulărilor anterioare și al amplificării investigațiilor documentare, lucrătorii pe frontul istoriei au marele merit de a fi contribuit la punerea unei baze cît mai veridice și solide studierii obiective, științifice a istoriei P.C.R. și a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din țara noastră în anii interbelici, în strînsă corelație și interdependență cu istoria contemporană generală a țării.

Desigur, după cum am mai subliniat, rezultatele obținute nu reprezintă rezolvări depline și definitive ale problemelor supuse investigației, oricînd putînd să fie descoperite materiale documentare noi, să fie desprinse concluzii noi. Primordial este faptul că, grație acțiunii constructive a factorilor amintiți de noi, cercetarea istorică și-a găsit — în ultimul deceniu și jumătate — făgașul, după îndelungi căutări, presărate — nu de puține ori pînă la jumătatea deceniului al șaptelea — cu neîmpliniri și păgubitoare abateri de la rigorile unei munci științifice serioase. În frontul cercetării istoriei anilor 1918—1944 mai există și azi loc spre mai bine. Este sentimentul pe care l-au încercat — descoperind și redescoperind — toți cei care au lucrat și lucrează la elaborarea volumului al VIII-lea al *Tratatului de istoria României* și a *Sintezei Istoriei Partidului Comunist Român*, lucrări fundamentale ce vor îmbogăți — în scurt timp — orizontul tuturor cunoscătorilor și iubitorilor de istorie contemporană a României, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice și a partidului nostru comunist.

Istoria patriei și poporului nostru, a Partidului Comunist Român în anii de după declanșarea revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă s-a bucurat și se bucură — pe măsura apropierii anilor noștri — de o atenție considerabilă în frontul cercetării de specialitate.

De la o vreme în care se punea cu o anumită reținere posibilitatea abordării frontale a unor probleme de istorie mai nouă, fiind și cîte unii cercetători care nu aveau cu toată deschiderea la teza potrivit căreia *Istoria anilor noștri este istorie*¹⁸⁰ considerînd-o mai mult făcînd parte din sfera economiei politice, politologiei, socialismului științific sau a altor discipline de științe sociale, ne aflăm azi în situația de a ne ocupa cu toată seriozitatea de cercetarea istoriei anilor ce au trecut din August 1944 pînă acum. Este notabil faptul că însuși *Tratatul de istoria României* este prevăzut cu un întreg volum (al nouălea) care va analiza istoria anilor noștri, istoria revoluției și construcției socialiste pe pămîntul României.

Din ceea ce s-a acumulat în prim plan pînă acum asupra istoriei acestor ani se impune în chip absolut excepțională operă a tovarășului Nicolae Ceaușescu care abundă în analize și judecăți de valoare privitoare la ceea ce am reprezentat și reprezentăm pe coordonatele dezvoltării socia-

¹⁸⁰ Gh. I. Ioniță, *Istoria zilelor noastre este istorie*, în „Era Socialistă”, nr. 6/1972, p. 38.

liste a patriei. Avem în vedere vasta operă teoretică a Secretarului general al partidului nostru, concretizată în cele 19 volume apărute pînă acum din seria *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*. Relevării multiplelor sale contribuții la progresul gândirii social-politice și economice le sînt consacrate numeroasele culegeri de texte alese *Din gîndirea social-politică a președintelui României, Nicolae Ceaușescu* și *Din gîndirea economică a președintelui României, Nicolae Ceaușescu*.

Atît sub raport teoretic cit și practic istoriografic rezultă că asupra acestor mai bine de 35 de ani nu se pot opera departajări mecanice între ceea ce a reprezentat viața politică generală a statului și viața Partidului Comunist Român, devenit în această etapă partid de guvernămînt. Din acest considerent și tratarea de către noi, în acest studiu, a anilor începuți cu revoluția de eliberare națională și socială, antifascistă și anti-imperialistă se va face unitar, fără distincții de acest gen, proprii perioadelor anterioare, dar nefirești a se face atunci cînd ne referim la istoria zilelor noastre.

Cercetarea istorică a oferit pînă acum — în acest plan — frontului de specialitate două valoroase volume monografice ce acoperă întreaga perioadă a anilor de după 23 August 1944 și pînă azi. Prima dintre ele, *România în anii revoluției democrat-populare (1944—1947)*, realizată de un colectiv de cercetători și colaboratori ai Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Gh. Zaharia, Ion Alexandrescu, Mihai Fătu, Paraschiva Nichita, Constantin Olteanu, Gheorghe Țuțui, Vladimir Zaharescu), a apărut în Edit. politică în 1971 și a sintetizat rezultatele tuturor cercetărilor efectuate pînă atunci asupra respectivei perioade și problematici.

A doua dintre monografii, *România în anii socialismului (1948—1978)*, elaborată de un colectiv de asemenea al aceluiași institut (Gheorghe Surpat — coordonator, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Gh. I. Ioniță, Constantin Mocanu, Paraschiva Nichita, Pamfil Nihițelea, Elisabeta Petreanu, Valeria Potop, Aurică Simion), Edit. politică, București, 1980, reprezintă sinteza cea mai reușită de pînă acum în legătură cu tot ceea ce s-a petrecut în România Socialistă din 1948 încoace.

Foarte bine primită de specialiști a fost de asemenea ampla monografie *Progresul economic în România* (sub coordonarea lui Ioan V. Totu) apărută în Edit. politică în 1977, cu prilejul marcării centenarului dobîndirii independenței de stat a României.

Acestor realizări li se adaugă și altele, pe aspecte mai limitate în timp sau problematic, cum ar fi, de pilda, luptei pentru instaurarea puterii populare în România ¹⁸¹, instaurării, în urmă cu 35 de ani, a guvernului revoluționar muncitoresc-tărănesc condus de dr. Petru Groza ¹⁸², semnificațiilor Conferinței Naționale a P.C.R. din 1945 ¹⁸³, mișcării sindicale din România în anii puterii populare ¹⁸⁴, înfrîngerii reacțiunii în al -

¹⁸¹ D. Tureș, *Pagini din lupta pentru instaurarea puterii populare în România*, Edit. științifică, București, 1974.

¹⁸² Paraschiva Nichita, *6 martie 1945*, Edit. politică, București, 1975.

¹⁸³ *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. Octombrie '45*, București, 1970.

¹⁸⁴ Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatele din România în anii revoluției populare*, Edit. politică, București, 1970.

gerile parlamentare din noiembrie 1946¹⁸⁵, politiciii de largi alianțe promovată de P.O.R. în primii ani ai puterii populare¹⁸⁶, transformărilor revoluționare din România anului 1947¹⁸⁷ luptei pentru făurirea alianței muncitorești-tărănești¹⁸⁸, luptei pentru abolirea monarhiei și proclamarea Republicii¹⁸⁹, luptei forțelor populare, democratice din unele județe ale țării pentru realizarea acestor obiective¹⁹⁰, situației internaționale a României și politiciii sale externe în acei ani¹⁹¹. Au fost publicate unele antologii valoroase din creația social-politică a unor participanți la înfăptuirea marilor transformări revoluționare din acei ani¹⁹².

Anilor revoluției și construcției socialiste în România le-au fost de asemenea consacrate o serie de lucrări tratând — unele dintre ele — mai în sinteză evenimentele petrecute¹⁹³, aspectele luptei pentru făurirea partidului unic al clasei muncitoare,¹⁹⁴ evoluției P.S.D. spre partidul unic¹⁹⁵ pregătirii și înfăptuirii naționalizării principalelor mijloace de producție la 11 iunie 1948¹⁹⁶, rolului remarcabil avut cu consecvență de clasa munci-

¹⁸⁵ Mihai Fătu, *Sfârșit fără glorie*, Edit. științifică, București, 1972; Mihai Fătu, *Un vot decisiv*, București, 1972; Mihai Fătu, 1946. *Din istoria politică a României contemporane*, Edit. politică, București, 1968.

¹⁸⁶ Mihai Fătu, *Alianțe politice ale PCR (1944—1947)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

¹⁸⁷ Constantin Olteanu, 1947. *Un an de transformări revoluționare în România*, Edit. politică, București, 1972.

¹⁸⁸ *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, vol. I, E.S.P.L.P., București, 1955; vol. II, E.S.P.L.P., București, 1958; vol. III, Edit. politică, București, 1960. Cu toate limitele lor, aceste trei volume rămân o încercare meritorie a anilor 1955—1960 de înfățișare a cadrului remarcabil în care s-a înfăptuit reforma agrară din 1945.

¹⁸⁹ 30 decembrie '47, București, 1972; *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, Edit. politică, București, 1968; *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979; N. Petreanu, *Republica în conștiința poporului român*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1972; *Pentru Republică în România* (sub redacția A. Petric, Edit. politică, București, 1972; Gh. Țuțui, Gh. I. Ioniță, *Antii tumultoși ai luptei pentru Republică*, Edit. militară, București, 1978.

¹⁹⁰ Elena A. Bărbulescu, *Lupta maselor populare în revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Județele Olt și Romanși (1944—1947)*, Edit. politică, București, 1977; Vasile G. Ionescu, s.a., *Țara de sus în clocotul revoluției (1944—1948)*, Suceava, 1972; Marin Ionescu, Mihai Vechilu, *Oțtenia în lupta pentru democratizarea aparatului de stat*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1975; *Sătmărenii în lupta pentru socialism*, sub redacția M. Fătu, Satu Mare, 1974.

¹⁹¹ Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. politică, București, 1979; Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România la Conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

¹⁹² Petre Constantinescu-Iași, *De la eliberare la socialism (1944—1945)*, Edit. politică, București, 1973; G. Călinescu, *Texte social-politice (1944—1965)*, Edit. politică, București, 1971.

¹⁹³ Vezi, de exemplu, *Din istoria contemporană a României*, Edit. științifică, București, 1965; Gh. I. Ioniță, *Partidul Comunist — conducătorul poporului român în revoluția și construcția socialistă (1948—1965)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III, Edit. Acad., București, 1978.

¹⁹⁴ A. Petric, Gh. Țuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit. Acad., București, 1968.

¹⁹⁵ Gheorghe Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic*, Edit. politică, București, 1979. Această importantă lucrare duce mai departe efortul de cercetare asupra istoricului Partidului Social Democrat, efort concretizat de Nicolae Jurcă în valoroasa lui monografie *Mișcarea socialistă și social-democrată din România (1934—1944)*, publicată în Edit. Litera, București, 1978.

¹⁹⁶ G. Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România*, Edit. politică, București, 1968.

toare în anii construcției socialiste a țării¹⁹⁷, aportul intelectualității noastre la făurirea culturii noi socialiste¹⁹⁸, contribuția unor personalități la înfăptuirea istoriei acestor ani¹⁹⁹, rolului și contribuției excepționale aduse de România în viața internațională a zilelor noastre²⁰⁰.

Problematica ultimilor 35 de ani se regăsește și ea amplu dezbătută într-un mare număr de studii și articole publicate în revistele de specialitate, de asemenea fie în manieră teoretică²⁰¹, problematică²⁰² sau eveni-

¹⁹⁷ *Clasa muncitoare — forța socială conducătoare în România Socialistă*, (sub redacția Gh. Surpat), Edit. politică, București, 1974; Constantin Ionescu, Oscar Hoffman, *Clasa muncitoare din Republica Socialistă România*, Edit. politică, București, 1974; *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism*, lucr. colectivă, Edit. Acad., București, 1964.

¹⁹⁸ *Cultura socialistă în România*, lucr. colectivă, Edit. politică, București, 1974; Gáll Ernő, *Intellectualitatea în viața socială*, Edit. științifică, București, 1965.

¹⁹⁹ *Omagiu tovarășului Nicolae Ceaușescu*, Edit. politică, București, 1973; *Omagiu Președintelui României Socialiste*, Edit. politică, București, 1979; Dr. Petru Groza, *Scrieri alese*, Edit. politică, București, 1973; Petre Constantinescu-Iași, *În anii socialismului victorios*, Edit. politică, București, 1976.

²⁰⁰ Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977; Traian Caraciuc, *România — factor activ al progresului contemporan*, Edit. politică, București, 1974; *România Socialistă și cooperarea internațională — sub coordonarea Mircea Malița, Costin Murgescu, Gheorghe Surpat*, Edit. politică, București, 1969.

²⁰¹ Aron Petric, *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra rolului educativ al istoriei* (RI, nr. 1 1978; Gh. I. Ioniță, *Operele tovarășului Nicolae Ceaușescu — îndreptar și stimulent în activitatea istoricilor*, (RI, nr. 1/1978); Gh. I. Ioniță, *Sarcinile cercetării și predării istoriei în lumina documentelor celui de-al XII-lea Congres al P.C.R.*, (RI, nr. 2 1980); Titu Georgescu, *Contemporaneitatea noastră socialistă în istoria milenară a patriei*, (Anale, nr. 1 1975); masa rotundă *Funcția educativ-civică a istoriei*, (Anale, nr. 2, 3 și 5 1973); Gh. I. Ioniță, *Rolul științei istorice în activitatea politico-ideologică și cultural-educativă a P.C.R.*, (Anale, nr. 1/1975); *Respectarea adevărului — îndatorire primordială a științei istorice*, (RI, nr. 6 1975); Mihai Fătu, *General și particular în revoluția democrat-populară din România*, (Anale, nr. 2/1975); N. N. Constantinescu, *Concepția și politica P.C.R. în făurirea societății socialiste multilaterale dezvoltate în țara noastră*, (Anale, nr. 6/1971); Vladimir Zaharescu, *Cu privire la dialectica generalului și particularului în revoluția și construcția socialistă*, (Anale, nr. 2 1973); Gheorghe Surpat, *Contribuția P.C.R. la dezvoltarea teoriei și practicii revoluției și construcției socialiste*, (Anale, nr. 2 1978); Gh. I. Ioniță, *Cercetarea istoriei contemporane a României în ultimul sfert de secol*, (Anale, nr. 6 1969).

²⁰² Ion Mitran, *P.C.R. — centrul vital al națiunii noastre socialiste*, (Anale, nr. 3 1979); Aurică Simion, *Creșterea rolului conducător al partidului în viața societății în perioada consolidării construcției socialiste*, (Anale, nr. 3 1978); Gh. I. Ioniță, *Probleme actuale ale creșterii rolului conducător al P.C.R. în societatea noastră*, (RI, nr. 11/1979); Gh. Surpat, *Programul ridicării României pe o treaptă superioară a dezvoltării sale economice și sociale*, (RI, nr. 10 1979); Gh. Surpat, *Politica științifică a P.C.R. în opera de transformare a României într-o țară industrială*, (Anale, nr. 5 1978); Aron Petric, *Politica P.C.R. de transformare socialistă a agriculturii*, (Anale, nr. 1 1972); Vasile Bogza, *Raportul dintre industrie și agricultură în lumina documentelor (congresului al XII-lea al P.C.R.)*, (RI, nr. 2 1980); Ion Bulei, *Cultura socialistă — o componentă esențială a procesului edificării conștientă a socialismului în țara noastră*, (RI, nr. 11 1979); Ladislau Bányai, *Aportul tovarășului Nicolae Ceaușescu la întărirea unității frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare*, (RI, nr. 1 1978); Gheorghe Unc, *Participarea naționalităților conlocuitoare, împreună cu poporul român, la înfăptuirea transformărilor revoluționare, democratice și la edificarea socialismului în România*, (Anale, nr. 2 1978); Gh. Zaharia, Gh. Surpat, *De la Republica Populară la Republica Socialistă. Conducerea operei de edificare a socialismului în concepția și practica P.C.R.*, (Anale, nr. 6 1972); Ilie Ceaușescu, Constantin Olteanu, *Evoluția forțelor armate române în procesul transformărilor revoluționar-democratice*, (Anale, nr. 5/1977); Al. Bolintineanu, *Independența și suveranitatea națională — coordonate majore actuale ale politicii P.C.R.*, (RI, nr. 8 1979); Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine economică în lume*, (RI, nr. 2/1976); Gh. I. Ioniță, *Politica internațională militândă la clasa muncitoare, a P.C.R.*, (RI, nr. 2/1974); Gh. Prodea, *P.C.R. și imperativul actual al*

mențională²⁰³.

Firește tot ceea ce s-a realizat pe plan istoriografic în privința tratării problemelor de istorie mai nouă — în special a celei de după 1948 — nu se constituie acum decât într-o temeinică încercare de deschidere a investigației de specialitate în acest profil, rămânând viitorului să înregistreze inereu alte noi și valoroase succese ale istoricilor și cercetătorilor noștri preocupați de aprofundarea cunoașterii acestei etape extrem de importante din istoria poporului român, a partidului nostru comunist.

Pentru cercetarea istorică a epocii contemporane, în ansamblul ei, din memorabila zi de 1 decembrie 1918 și pînă azi, direcții și obiective precise au derivat din fructuoasa dezbatere realizată de cel de-al XII-lea Congres al partidului nostru, desfășurat în noiembrie 1979, din alte documente fundamentale recente elaborate de conducerea partidului și statului nostru, din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu. Cercetarea istorică — s-a subliniat la cel de-al XII-lea Congres al partidului — trebuie „să pună puternic în lumină bogatele tradiții ale luptei poporului nostru pentru libertate, independență și unitate națională, să înfățișeze, în lumina adevărului științific, locul și rolul românilor în dezvoltarea istorică din această parte a Europei, contribuția lui la cauza generală a progresului și civilizației. Din studierea trecutului istoric, cercetarea trebuie să desprindă concluzii și învățăminte pentru prezent, de care trebuie să ținem seama în dezvoltarea generală a societății, în politica internă și externă a partidului și statului nostru”²⁰⁴.

În mod cu totul special cel de-al XII-lea Congres al partidului a dezbătut unele probleme esențiale ale istoriei zilelor noastre și a schițat unele judecăți de valoare ce aparțin istoriei viitoare a României, pînă în anul 2000 și chiar după acesta.

Din cuprinsul documentelor celui de-al XII-lea Congres al partidului nostru înțelegem exact apelul ce ni se face de a aprofunda teoretic problemele dezvoltării orînduirii noastre, prefigurarea dezvoltării în perspectiva a societății românești pe direcția situării ei în rîndul țărilor cu nivel mediu de dezvoltare. După cum s-a hotărît la Congres, urmează să fie pregătit spre a fi supus celui de-al XIII-lea Congres un nou program al partidului care să vizeze conținutul trecerii noastre la comunism.

reconcilierii istorice dintre comuniști și socialiști, (Anale, nr. 4 1975); Dumitru Mazilu, Solidaritatea militanta a poporului român cu lupta popoarelor eliberate de sub dominația imperialismului, pentru independență și suveranitate deplină, pentru progres social, (Anale, nr. 4 1977); Gh. I. Ioniță, Colaborarea și solidaritatea internațională a P.C.R. cu partidele comuniste și muncitorești, cu partidele socialiste și democratice, cu forțele progresiste revoluționare din întreaga lume, (RI, nr. 10 1979).

²⁰³ Gheorghe Țuțui, *Frontul unic muncitoresc — temelia alianțelor politice promovate de P.C.R. în anii 1944—1948, (Anale, nr. 2/1974); Paraschiva Nichita, Despre regimul politic din România în perioada 23 august 6 martie 1945, (Anale, nr. 6 1974); Traian Udrea, Instalarea guvernului revoluționar-democratic în România, (RI, nr. 2 1980); Mihail Rusenescu, Proclamația cooperativizării în România (1949—1962), (RI, nr. 3/1979); Elisabeta Petreanu, Activitatea internațională a României între 1948—1965, (RI, nr. 8/1978).*

²⁰⁴ Programul-directivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și de introducere a progresului tehnic în perioada 1981—1990 și direcțiile principale pînă în anul 2000, — Proiect, Edit. politică, București, 1979, p. 31.

Urmează ca întregul front istoric să contribuie la elaborarea acestui nou program, cu concluzii noi, cu analize și clarificări ce se cer aduse asupra dezvoltării construcției noastre socialiste.

În acest context, noi istoricii va trebui să participăm mai activ la studierea temeinică a schimbărilor ce au loc în domeniul forțelor de producție și al relațiilor de producție, în fizionomia și structura claselor sociale, în raporturile dintre ele, în viața social-politică a țării.

Pe un alt plan, documentele Congresului al XII-lea al partidului au pentru noi istoricii o mare însemnătate pentru felul în care ne-au îndemnat să ne prezentăm în raportul național-internațional, în raporturile noastre cu vecinii, cu întreaga lume.

După cum înseși documentele Congresului al XII-lea ni se prezintă ca un înalt exemplu, este necesar și în acest plan să dovedim obiectivitate, măsură, curaj, spirit deschis, principialitate revoluționară, comunistă.

Analiza ce s-a făcut la Congresul al XII-lea problemelor internaționale trebuie să ne conducă spre o mai consistentă tratare și a problemelor de istorie universală contemporană, a mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Anii care vor veni — o dorim cu toții — vor fi anii unei și mai puternice afirmări a cercetării istorice a contemporaneității, anii în care experiența obținută pînă acum în investigarea acestei complexe problematice va căpăta noi valențe și împliniri, contribuind în măsură și mai înaltă la scrierea cărții de aur a istoriei noi a patriei, partidului și poporului român.

COORDONNÉES MAJEURES DANS L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE 1918—1980

RÉSUMÉ

Durant les années qui ont suivi le mémorable acte du 24 Août 1944, l'étude de l'histoire de la Roumanie des années 1918—1980, du mouvement ouvrier, révolutionnaire et démocratique a connu une évolution en général ascendante qui repose sur la conception du matérialisme dialectique et historique, ainsi que sur les orientations contenues dans les documents du Parti Communiste Roumain. Du point de vue quantitatif et, surtout, qualitatif, les réalisations les plus importantes ont été obtenues pendant la période qui a suivi le IX-e Congrès du Parti Communiste Roumain (1965) lequel a imprimé une puissante impulsion à l'investigation historique, l'accent portant notamment sur le respect de la vérité historique objective, sur l'intégration du mouvement ouvrier dans le contexte de l'histoire de la patrie.

On a publié des ouvrages monographiques et études d'une haute tenue scientifique concernant la vie économique, la structure sociale, la politique intérieure et extérieure, l'activité de certains militants révolutionnaires, l'histoire du parti politique de la classe ouvrière, la place et le rôle de la Roumanie dans l'ensemble des rapports internationaux, les succès remportés par le peuple roumain pendant les années de la révolution socialiste. Toutes ces réalisations offrent une base solide à l'élaboration du *Traite d'histoire de la Roumanie*, ouvrage de synthèse qui marquera un moment de référence dans l'évolution de l'historiographie roumaine.

Les auteurs de la présente étude ont essayé de synthétiser — autant que possible — le vaste matériel publié jusqu'à présent concernant l'étape en question et ont tiré une série de conclusions qui mettent en évidence le fait que l'historiographie roumaine marque dans ce secteur également une ascension constante.

Ils font état également, d'une manière objective, d'une série de difficultés que l'investigation historique a dû surmonter au long des années ; ils présentent, en outre, les principales directions de recherche aussi bien que des problèmes importants qui, à la lumière des décisions du XIIe Congrès du Parti Communiste Roumain, devront être abordés dans le proche avenir.

CERCETĂRILE ROMÂNEȘTI DE ISTORIE UNIVERSALĂ DIN ULTIMELE TREI DECENII ȘI JUMĂTATE*

DE

ZOE PETRE
RADU MANOLESCU
CONSTANTIN BUȘE

Una din sarcinile pe care și le-au asumat istoricii români în ultimele trei decenii a fost aceea de a continua efortul înaintașilor de a integra istoria poporului român în cadrul istoriei universale și de aici, mai departe, să întreprindă cercetări proprii asupra istoriei țărilor vecine, a zonei centrale și sud-est europene, pentru ca, apoi, să poată aborda cu îndrăzneală și cu rezultate remarcabile istoria generală europeană și a altor continente.

Un prim aspect demn de semnalat în domeniul cercetărilor de istorie antică este constituirea unui fond de traduceri ale textelor istoricilor antici de primă importanță; în versiuni mai izbutite sau măcar utile, cele mai importante surse narrative pentru istoria antică au devenit astfel accesibile unui public larg. De la Herodot ¹ și Tucicide ² la Xenofon ³ și Polibi-
biu ⁴, de la Plutarh ⁵, Appian ⁶ și Arrian ⁷ la Dio Cassius ⁸; Herodian ⁹,

* Potrivit cu preocupările fiecăruia dintre autori, prezentul studiu a fost redactat de Zoe Petre pentru capitolul de istorie antică, de Radu Manolescu pentru cel de istorie a evului mediu și de Constantin Bușe pentru cele de istorie modernă și contemporană universală.

¹ Herodot, *Istorie*, I—II, Studiu introductiv de A. Piatkowski; traducere, notițe istorice și note de A. P. și F. Venț-Stef. Edit. științifică, București, 1961—1962.

² Thucydides, *Războiul peloponesiac*, Studiu introductiv, traducere, note, indice de N. I. Barbu, Edit. științifică, București, 1966, 771 p. + 3 pl. + 3 h.

³ Xenofon, *Anabasis*, Traducere, studiu introductiv și note de Maria Marinescu-Himu, Edit. științifică, București, 1964, 352 p.; *Hellenicele*, Traducere și note, M. I. Ștefănescu. Studiu introductiv A. Piatkowski, Edit. științifică, București, 1965, 465 p.; *Viața lui Cyrus cel Bătrân, întemeietorul statului persan*, Traducere, studiu introductiv și note: M. Marinescu-Himu, Edit. științifică, București, 1967, 456 p.; *Statul spartan. Statul atenian* (sic!), traducere, studiu introductiv și note de Maria Marinescu-Himu, Edit. științifică, București, 1958, 100 p.

⁴ Polybios, *Istorie*, Studiu introductiv, traducere și note de Virgil C. Popescu, București, Edit. științifică, 1966, 597 p. + 3 h.

⁵ Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I—V, studiu introductiv, traducere, notițe introductive și note de prof. univ. dr. doc. N. I. Barbu, Edit. științifică, București, 1960—1971.

⁶ Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, traducere de colectiv, revizie: A. Frenkian, Studiu introductiv și note N. I. Barbu, Edit. științifică, București, 1957, LI + 513 p.

⁷ Flavius Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, traducere și indice de nume de R. Alexandrescu. Studiu introductiv, note, indice de termeni de Al. Suceveanu, București, Edit. științifică, 1966, 487 p. + 3 pl. + h.

⁸ Dio Cassius, *Istoria romană*, I, studiu introductiv de Gh. Ștefan. Traducere și note de dr. A. Piatkowski, Edit. științifică, București, 1973, 823 p.; II, traducere și note de A.P., Edit. științifică, București, 1975, 800 p.

⁹ Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, Traducere, introducere și note de R. Alexandrescu, Edit. Academiei, București, 1960, 171 p.

cei mai de seamă istorici de limbă greacă au fost traduși și au apărut în acești ani în limba română; dăsemeni, dintre operele de descriere geografică-istorică au apărut în versiune românească în ultimii ani traduceri din Strabo¹⁰ și Pausanias¹¹.

Tot astfel, dintre scriitorii latini Sallustius¹², Caesar¹³, Titus Livius¹⁴, Suetonius¹⁵, Tacitus¹⁶ precum și *Istoria Augustă*¹⁷, au apărut în traducere românească. Se adaugă opere de mai mică însemnătate, ca aceea a lui Quintus Curtius¹⁸, precum și traducerea — cu ample comentarii — a unor opere de erudiție antică — *Fastele*, lui Ovidius¹⁹, *Saturnaliile* lui Macrobius²⁰, *Nopțile attice* ale lui Gellius²¹ — a căror valoare informativă este sporită de soliditatea și acribia filologică a editorilor. Antologii — de proză narativă latină²² și de proză istorică greacă²³ — aduc, dincolo de selecția judicioasă a textelor, prezentări de ansamblu asupra istoriografiei antice de o deosebită însemnătate pentru înțelegerea istoriografiei antice, pentru înțelegerea și utilizarea corectă a izvoarelor istorice.

Aprofundarea cercetărilor în acest domeniu a înregistrat, pornind de aici, progrese însemnate, ilustrate de studiile consacrate de D.M. Pippidi istoriografiei grecești în ansamblu²⁴ sau unor autori anume (Herodot²⁵,

¹⁰ Strabo, *Geografia*, Studiu introductiv, traducere, notițe introductive și indice de Felicia Venț-Stef, Edit. științifică, București, 1972, 736 p.

¹¹ Pausanias, *Descrierea Greciei*, I, studiu introductiv, traducere și note de M. Marinescu-Himu, Edit. științifică, București, 1974, 599 p.

¹² C. Sallustius Crispus, *Opere*, Studiu introductiv, traducere, note și indice de N. Lascu, Edit. științifică, București, 1969, 314 p.

¹³ Caius Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, Studiu introductiv și note de C. Poghir, traducere de J. Vilan-Unguru și Elisabeta Poghir, Edit. științifică, București, 1964, 567 p.; C. Iulius Caesar, *Fragmentele. Opera apocrifă*, Studiu introductiv și note C. Poghir; *Războiul alexandrin*, traducere J. Vilan-Unguru; *Războiul african. Războiul spaniol. Fragmentele*, traducere E. Poghir; indice E. Poghir, Edit. științifică, București, 1967, 285 p.

¹⁴ Titus Livius, *De la fundarea Romei*. I—III, traducere J. Vilan, Fl. Demetrescu, Paul H. Popescu; studiu introductiv: Toma Vasilescu; note: Paul H. Popescu, Edit. științifică, București, 1959—1961; 618 p., 853 p.

¹⁵ C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Cezari*, în românește de David Popescu și C. V. Georoc, Edit. științifică, București, 1958, XLI + 443 p.

¹⁶ P. Cornelius Tacitus, *Opere*, I, Studiu introductiv, traducere și note de N. Lascu, Edit. științifică, București, 1958, XXXVI + 174 p.; II, studiu introductiv, traducere și note de N. Lascu, Edit. științifică, București, 1963, 392 p.; III, Studiu introductiv și note de N. I. Barbu, traducere de Marin Andrei, Edit. științifică, București, 1964, 703 p.

¹⁷ *Istoria augustă*. Studiu introductiv de Vladimir Iliescu. Traducere și note de David Popescu și Constantin Drăgulescu, Edit. științifică, București, 1972, 676 p.

¹⁸ Q. Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Ale andru cel Mare, regele Macedoniei*, 2 vol. în românește de Constantin Gerota. Traducere revăzută și adnotări de Paul H. Popescu-Gălășanu. Prefață de Dan Simonescu, Edit. Minerva, București, 1970, XXIX + 314 p. (I); 368 p. (II).

¹⁹ Ovidiu, *Fastele*, traducere I. Florescu și Tr. Costa; studii și note Tr. Costa, Edit. Academiei, București, 1965, 283 p.

²⁰ Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, Traducere, Introducere și note de Gh. Tohăneanu, Edit. Academiei, București, 1961, 378 p.

²¹ Aulus Gellius, *Nopțile attice*, Traducere David Popescu; Introducere și note I. Fischer, Edit. Academiei, București, 1965, LXXX + 605 p.

²² *Proză narativă latină*, Edit. Univers, București, 1972, 376 p.

²³ D. M. Pippidi, ed., *Proză istorică greacă*, Edit. Minerva, București, 1970, 752 p.

²⁴ id., *Les Grecs et l'esprit historique*, Rev. Hist. S-E Eur., 21, 1944, p. 5—35.

²⁵ id., *Sur la philosophie de l'histoire de Hérodote*, Eirene I, 1960, p. 75—92.

Tucidide²⁶); cercetările lui C. Balmuş²⁷, I.I. Russu²⁸, N.I. Barbu²⁹ și, mai aproape de noi, Fl. Fugariu³⁰ ori Alex. Cizek³¹ pe marginea operei lui Tucidide, pun în lumină, fiecare în felul său, aspecte ale unei personalități centrale a istoriografiei grecești.

O preocupare încă și mai activă pentru cercetarea istoriografiei latine s-a concentrat mai ales în jurul autorilor clasici — Sallustius³², Suetonius, cărui Eugen Cizek i-a consacrat o cercetare din unghi literar dar și istoric, pregătită de contribuții speciale³³, Tacitus, în fine, a cărui operă a polarizat un număr însemnat de cercetări, datorate, de-a lungul anilor, Friedei Edelstein în colaborare cu Iudita Winkler³⁴, lui N.I. Barbu³⁵, C. Poghirc³⁶, Gh. Ceaușescu³⁷; studiile lui Eugen Cizek au fost întregite într-o cercetare monografică care îmbrățișează viața și opera marelui istoric³⁸.

Cercetări consacrate unor autori de mai mică anvergură întregesc această imagine³⁹.

Un domeniu de interes special al acestui tip de cercetări este cel consacrat istoriografiei târzii: contribuțiile lui R. Vulpe⁴⁰, Vl. Iliescu⁴¹ la aceste studii, articolul lui Iorgu Stoian despre Ammianus Marcellinus⁴², cel al lui Zoe Petre despre Zosimos⁴³ contribuie la valorificarea acestor importante surse istorice.

²⁶ Id., *Aristote et Thucydide. En marge du chapitre IX de la „Poétique”*, Mél. Marouzeau, Paris, 1948, p. 483—490.

²⁷ C. I. Balmuş, *Tucidide, concepția și metoda sa istorică*, Edit. Academiei, București, 1956, 120 p.

²⁸ I. I. Russu, *Die Herkunft des Historiker Thucydides*, Bull. Inst. arch. Bulgare, XVI, 1950, p. 35—40.

²⁹ N. I. Barbu, *Remarques sur le droit chez Thucydide*, SC, VIII, 1966, p. 35—44.

³⁰ Florea Fugariu, *Categorii de argumente istorice în opera lui Tucidide*, AUB (lb. clasice și orientale), 1973, 22, p. 47—58.

³¹ Alex. Cizek, *Imaginea conducătorului ideal și premisele ei filozofice în concepția lui Tucidide*, SC, IX, 1967, 41—56.

³² Tr. Costa, *La date de la mort de Salluste*, în J. Harmatta, ed., *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapest, 1968, p. 162—164.

³³ E. Cizek, *Structures et idéologie dans „Les vies des douze Césars” de Suetone*, Edit. Academiei — Les Belles Lettres, București-Paris, 1977, 264 p.; cf. și id., AUB, — fil., 9, 1960, 305 sq.; SC III, 1961, 355 sq.

³⁴ *Poziția lui Tacitus față de armată, popor și provincii*, SC, 4, 1962, p. 245—274.

³⁵ *Ueber die Hierarchie der menschlichen Werke bei Tacitus*, SC 11, 1969, p. 129—143; *Tacite et la vie militaire*, AUB (lb. clas.) 22, 1973, p. 7—20.

³⁶ *Sur la répartition des livres de Tacite entre „Annales” et „Histoires”*, SC 6, 1964, p. 149—154.

³⁷ *Concepțiile lui Tacit asupra politicii externe romane*, SC 11, 1969, p. 145—155.

³⁸ E. Cizek, *Autour de la causalité historique chez Tacite*, *Geschichte und Philosophie*, cit. supra, n. 31, p. 181—190; *Structure du temps et de l'espace dans la Germanie et dans le Dialogue des Orateurs de Tacite*, AUB (lb. clas.) 20, 1971, 15—96; *Tacit [Viața și opera. Monografie]*, Edit. Univers, București, 1974, 288 p.

³⁹ Cf. e.g. E. Cizek, *L'image du renouvellement historique chez Velleius Paterculus*, SC 14, 1972, p. 85—93; Vl. Iliescu, *Origines Veliae? Zu Trogus Pompeius Proleg. XVIII*, *Class. Phil.* 64, 1969, 3, p. 162—164.

⁴⁰ *Histrum ingressi-Histriae excidium*, SC 11, 1969, p. 157—172.

⁴¹ *Stadiul actual al studiilor despre Historia Augusta*, SC 17, 1977, p. 167—177; *Gelen oder Skythen? Zu Iord., Gel., 65*, *Eos*, 56, 1966, 2, p. 341—346; *Deuctis Sarmatis? Zu Iord. Gel. 101*, *RL* 16, 1971, 1, p. 63—65; *Germanorum terras quas nunc Franci optinent? Zu Iordanes, Gelica 67*, *Philologus* (Berlin), 115, 1971, 137—139; *Enocatis exinde legionibus*, *Zu Iord. Rom.*, 217, SC 14, 1972, 149—170.

⁴² Iorgu Stoian, *Ut miles quondam et graecus*, AUB-ist., 1964, 13—25.

⁴³ Zoe Petre, *La pensée historique de Zosime*, SC 7, 1965, p. 263—272.

Investigarea și traducerea izvoarelor istorice a fost, pe altă parte, completată de un efort notabil de traducere a operelor majore ale literaturii antice; numeroase și variate (și ca obiect, dar și ca valoare, cei-i drept) aceste traduceri acoperă, în ultimă instanță, principalele etape ale dezvoltării culturii antice, greco-romane, de la Homer și Hesiod la epoca marilor tragici și Aristofan, de la Plant la Lucretius și Vergilius, de la Petronius la Lucan și la Longos, Lucian ori Apuleius. O mențiune specială merită, prin utilitatea lor, edițiile bilingve, cea a operei lui Horatius, recent apărută, ca și mai vechea editare a fragmentelor lui Heraclit; strădania de traducere în serii complete, de o deosebită calitate științifică, a operelor filosofice fundamentale ale antichității — presocratici, Platon, Aristotel, traducurile din Sextus Empiricus și Diogenes Laertius, sporesc într-o măsură importantă posibilitățile de informare și studiu în aceste domenii.

În ultimii ani, de altminteri o inițiativă deosebit de fructuoasă a Asociației de Studii Orientale din R.S.R. și a Editurii științifice a dus la apariția colecției „Bibliotheca Orientalis”, care pune la îndemina publicului culegeri de traduceri ample comentate din texte juridice și literar-istorice ale Orientului antic ⁴⁴.

Pornind de la această bază documentară, s-a constituit, în cursul ultimelor decenii, o literatură de specialitate consacrată unei largi arii problematice. Fără a putea vorbi de un interes egal repartizat pentru toate domeniile și epocile, putem constata, în linii generale, reprezentarea în cercetarea românească contemporană, a principalelor capitole și epoci constitutive ale istoriei lumii antice.

O primă mențiune se cere a fi făcută cu privire la cursurile universitare apărute în ultimele decenii, reprezentând un efort remarcabil de integrare sintetică a problematicei de istorie universală pentru a înlesni pregătirea studenților ⁴⁵.

În privința studiilor referitoare la istoria Orientului antic, putem constata îmbucurătoarea apariție a unor volume și articole referitoare, mai cu seamă, la civilizația Orientului apropiat ⁴⁶. O mențiune aparte

⁴⁴ *Gîndirea egipteană antică în texte*, (Studiu introductiv, traducere, notițe introductive și note de Const. Daniel), Edit. științifică, București, 1979, 350 p.; *Gîndirea asirobabiloniană în texte* (Studiu introductiv de Const. Daniel, traducere, notițe introductive și note de Athanasie Negoită) Edit. științifică, București, 1975, 393 p.; *Cîntarea cîntărilor*, (Studiu introductiv de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, traducere și note de Ioan Alexandru), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 189 p.; *Gîndirea feniciană în texte* (Studiu introductiv de Const. Daniel, Traducere, notițe introductive și note Ath. Negoită), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 358 p.

⁴⁵ Ion Nestor, *Istoria comunei primitive*, Tipogr. Universității București, 1965, 189 p.; Kurt Horedt, *Societatea primitivă*, Cluj, 1962; Ligia Bărzu, *Societatea primitivă*, Tipogr. Univ. București, 1977, 499 p. (multigr.); Em. Condurachi, *Orientul Apropiat*, mil. III—II î.e.n., Tipogr. Univ. București, 1977, 244 p.; Iorgu Stoian, *Istoria Greciei antice în sec. V—IV î.e.n.*, CMUB, București, 1969, 173 p. (multigr.); a 2-a ediție, mult adăugită, în 1973, 235 p. (multigr.); id., *Istoria Greciei antice (de la origini pînă la sfîrșitul sec. VI î.e.n.)*, CMUB, București, 1974, 299 p. (multigr.); Em. Condurachi, *Curs de istorie romană I, Istoria Romei regale și republicane*, Tipogr. Univ., București, 1974, 192 p. În ultimii ani au apărut de asemenea și două cursuri ale cadrelor didactice de la Universitatea din Craiova: Oct. Toropu, *Istoria veche universală, p. III, Grecia antică, Note de curs*, Craiova, Reprogr. Univ. 1972, 130 p. (Iltoгр.); Lileta Stoianovici-Donat, *Aspecte ale civilizației romane, Note de curs*, Craiova, Reprogr. Univ., 1976, 385 p. (nu am putut consulta aceste două cursuri).

⁴⁶ Contribuțiile mai importante ale lui C. Daniel au fost reunite în culegerea *Orientalia mirabilia*, Edit. științifică, București, 1974, 403 p.; cf. de asemenea lucrările consacrate de același autor informării unui public larg cu privire la *Civilizația egipteană* (Edit. Sport-Turism,

trebuie făcută pentru studiile lui I. Banu referitoare la problema, fundamentală, a definirii teoretice a societăților orientale; ampla introducere consacrată de același autor relației între societate și formele de gândire și suprastructuri și ideologii în aceeași epocă istorică, reprezentând o contribuție la istoria culturii, dar și a societății antice orientale ⁴⁷.

Raporturile între Orient și lumea greco-romană sînt și ele investigate, mai cu seamă sub aspect cultural, de cercetări elaborate de asemenea Adelinei Piatkowski ⁴⁸, Const. Daniel ⁴⁹, Gh. Vlăduțescu ⁵⁰.

În domeniul literaturii de informare — în afara *Istoriei lumii în date* — instrument de lucru foarte util pentru întreaga istorie universală ⁵¹ — trebuie să amintim lucrările recent apărute și foarte judicios alcătuite ale lui Horia C. Matei ⁵².

În domeniul istoriei clasice, greco-romane, problemele care, în mod firesc, au reținut în cea mai mare măsură interesul cercetărilor din ultimele decenii sînt acelea ale convergențelor între istoria generală și cea națională: istoria coloniilor grecești pontice și a relațiilor lor cu lumea geto-dacică, raporturile între lumea elenistică și zona carpato-danubiano-pontică, expansiunea romană și destinul romanității orientale. Avînd în vedere preponderența problemelor de istorie națională în această arie de preocupări și faptul că progresul cercetărilor în acest domeniu este înregistrat, în chiar paginile acestei reviste, de sinteza colegului Constantin Preda ⁵³, vom reține atenția cititorilor doar în legătură cu acele studii și volume care, depășind chestiunile proprii istoriei celor trei colonii pontice de pe teritoriul patriei noastre sau cele referitoare la prezența romană în Dacia, Moesia ori Scythia Minor, reprezintă o luare de poziție științifică referitoare la întreaga zonă pontică, sud-est europeană sau la probleme de ansamblu ale romanității europene, reflectînd efortul de integrare a istoriei vechi a patriei noastre în contextul mai larg al istoriei lumii antice. De bună seamă, sîntem primii conștienți de măsura inerentă de artificial pe care o implică atari distincții și limitări, dar spațiul rezervat studiului de față nu îngăduie o altă soluție.

București, 1976) și *Civilizația feniciană* (Edit. Sport-Turism, București, 1979). V. de asemenea, G. Ivănescu, *Le rôle des Japhétiques dans la formation des peuples et des cultures antiques*, SAO 1, 1957, p. 199—231; Vlad Bănățeanu, *Les Arméniens des inscriptions de Behistoun*, *ibid.*, p. 65—81; Gh. Boboș, *Problema tipului de stat în Orientul antic*, Stud. Juris. 12, 1967, p. 161—169.

⁴⁷ I. Banu, *Asupra formațiunii sociale „asiatice”*, I. Rev. Fil. 13, 1966, 2, p. 213—228; II, *ibid.*, nr. 3, p. 319—335; id. *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic*, I, *Mesopotamia, Egipt, China*, Edit. științifică, București, 1967, 456 p.

⁴⁸ A. Piatkowski, *L'apparition du despotisme oriental dans la vision des penseurs grecs (IXe-V-e siècles av. n.è.)* Acta, XI, Elrene, 1972, p. 391—397.

⁴⁹ C. Daniel, *Trois noms égyptiens de chef en grec*, SAO, VIII, 1971, p. 59—60.

⁵⁰ Gh. Vlăduțescu, *Orient și Grecia*, A U B (filoz-ist., drept).

⁵¹ *Istoria lumii în date*, elaborată de H. Matei, Fl. Constantin, Marcel Popa, N. Nicolescu, Gh. Rădulescu, sub conducerea acad. A. Oțetea, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVII + 615 p. (ed. 2 a 1972).

⁵² Horia C. Matei, *O istorie a Romei antice*, Edit. Albatros, București, 1979, 318 p.; id., *Civilizație romană*, Edit. Eminescu, București, 1980.

⁵³ Constantin Preda, RI, 33, 1980, nr. 7—8.

Caracterele specifice ale coloniilor grecești de pe teritoriul patriei noastre în contextul general al lumii antice reprezintă o componentă constitutivă a cercetărilor de istorie veche în țara noastră, la confluența sferei istoriei naționale și a celei universale. Numeroasele studii de amănunt, integrarea noilor surse arheologice și epigrafice oferite de săpăturile întreprinse, și-au găsit expresia atît în publicații monografice (cum sînt cele cinci volume apărute pînă acum în seria *Histria*) precum și în sintezele și studiile consacrate acestui domeniu de D.M. Pippidi ⁵⁴.

Contribuții datorate lui Iorgu Stoian ⁵⁵, precum și cele ale Suzanei Dimitriu ⁵⁶, Mariei Coja ⁵⁷, Vl. Iliescu ⁵⁸, Alexandra Ștefan ⁵⁹ aduc de asemenea știri și interpretări inedite și în acest domeniu de un particular interes al cercetării istorice.

Una din ideile directoare în acest sens este aceea a valorii istorice de sinteză rezultînd din contactul între greci și autohtoni în zona Pontului Euxin. Contribuțiile școlii istorice românești la dezvoltarea acestei problematice a cercetării istorice nu numai locale, ci și generale, a fost adesea subliniată. Amintim, în acest sens, contribuțiile lui Em. Condurachi referitoare atît la problemele relațiilor între coloniști și autohtoni cît și la

⁵⁴ O parte a numeroaselor contribuții datorate lui D.M. Pippidi în acest domeniu sînt acum adunate în volumul *Contribuții la istoria veche a României*, Edit. științifică, București, ed. a 2-a 1967, 599 p. (prima ediție 1958); amintim, între acestea (paginile se referă la a doua ediție a volumului citat): *Relațiile politice dintre cetățile de pe coasta de vest a Mării Negre în epoca elenistică*, p. 222—241; *În jurul relațiilor agrare din cetățile pontice înainte de cucerirea romană*, p. 120—166; *Un nou document despre comunitatea pontică în sec. II e.n.*, p. 401—431. V. de asemenea D.M. Pippidi și Em. Popescu, *Des relations d'Istros et d'Apollonie du Pont à l'époque hellénistique*, Dacia, M.S. III, 1959, p. 235—258 (= *Historia* XII, 1963, p. 96—115); D.M. Pippidi, *Les colonies grecques de Scythie Mineure à l'époque hellénistique*, *Balkan Studies* (Salonic), VI, 1965, p. 95—118; *Străinii de peste mări*, în D. Berciu și D.M. Pippidi, *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, Edit. Academiei, București, 1965, 343 p.; D.M. Pippidi, *Les premiers rapports de Rome avec les cités grecques de l'Euxin*, Riv. Stor. Antichità (Bologna) 2, 1972, p. 17—38; *Les villes de la côte ouest de la Mer Noire d'Auguste à Dioclétien*, Akten des VI. Kongr. für gr. und lat. Epigraphik (1972) München, 1974, p. 99—114; *În jurul datei tratatului Roma-Callatis*, SC XV, 1973, p. 57—67; *Autour de la date du „foedus” Rome-Callatis*, Actes, XII, Eirene, Edit. Academiei-Hakkert, București—Amsterdam 1975, p. 633. V. de asemenea mai recente volume *I Greci nel Basso Danubio*, Saggiatore, Milano, 1971, 342 p. și *Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Edit. Academiei-Hakkert, București, Amsterdam, 1975, 341 p.

⁵⁵ Iorgu Stoian, *Tomitana*, Edit. Academiei, București, 1965, 358 p.; id., *Cu privire la confederația cetăților grecești din Pontul Sîng. în Omagiu... P. Constantinescu-Iași*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 87—91; *Études histriennes*, Bruxelles 1972, 176 p. (coll. Latomus, 123).

⁵⁶ *Evénements du Pont Euxin de la fin du VI-e siècle av. n.è. reflétés dans l'histoire d'Histria, Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 133—134.

⁵⁷ Maria Coja, *Zidul de apărare al Histriei și distrugerea lui în sec. IV î.e.n.*, SCIV 14, 1964, 3, p. 383—398.

⁵⁸ *Byzance ou Bizone?* RESEE VII, 1969, 1, p. 400—404; *Le problème des rapports scytho-byzantins au IV-e siècle av. n.è.*, *Historia*, 20, 1971, 2—3 p. 172—185; *Zur aussenpolitischen Krise der pontischen Griechenstädte in der zweiten Hälfte des 4. Jh. v.u.Z.*, in *Die Krise der griechischen Polis*, Berlin, 1969, I, p. 51—55.

⁵⁹ *Die Getreidekrisen der Städten an den westlichen und nördlichen Küsten des Pontos Euxinus in der hellenistischen Zeit, in Hellenische Poleis. Krise, Wandlung, Wirkung*, Berlin, 1974, p. 648—663.

locul spațiului pontic în evoluția istorică a estului și sud-estului european⁶⁰.

Atît dăscoperirile arheologice, cît și cele epigrafice, din ultimele decenii, au permis, într-adevăr, aprofundarea și nuanțarea problematicei istorice a raporturilor social-economice politice și culturale ale cetăților pontice cu lumea autohtonă. Studiile și sintezele publicate de D.M. Pipidi⁶¹, P. Alexandrescu⁶², Vl. Iliescu⁶³, Alex. Suceveanu⁶⁴, Alexandra Ștefan⁶⁵, Hadrian Daicoviciu⁶⁶ au adus lămuriri importante în acest sens.

Un aspect deosebit de însemnat al acestor cercetări este cel al relațiilor între lumea geto-dacă și Peninsula Balcanică⁶⁷, precum și — direct sau prin intermediul problematicei sud-est europene — cu lumea romană, și înainte de epoca lui Traian și după instalarea provinciei. E drept că, în acest sens, accentul cercetării este încă și mai pregnant situat pe aspectul de istorie națională — ceea ce face ca marea majoritate a contribuțiilor ce se pot subsuma unei atari teme să aparțină în primul rînd istoriei vechi a României. Amintim însă, chiar și în acest cadru, cîteva din cercetările

⁶⁰ Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările din Dobrogea, SCIV, II, 1951, 2, p. 45—60; Burebista și orașele pontice, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 515—523; *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne, in Le rayonnement des civilisations anciennes* (Actes du VIII-e Congr. intern. d'Archéol. Classique), Paris, 1963, p. 239—285; *La Mer Noire — carrefour des civilisations dans l'antiquité*, in XII-e Congrès International des Sciences historiques, I, Grands Thèmes, Viena, 1965, p. 61—74; *Influences grecques et romaines dans les Balkans, Actes du colloque international des civilisations balkaniques* (Sinaia, 1962), Edit. Academiei, 1963, p. 116—126; *Relations entre les Grecs et la population autochtone du Bas-Danube, à la lumière des dernières découvertes*, in Kultur Südosteuropas, München, 1964, p. 25—44; *Les villes pontiques et leur importance pour l'histoire ancienne du sud-est européen*, BASEE, III, 1965, 1, p. 19—30; *Dunărea în orizontul geografic antic*, SCIV, XX, 1969, 4, p. 533—540; *L'expérience pontique, in Sources archéologiques de la civilisation européenne*, AIESEE, București, 1969, p. 183—193; *Die Beziehungen zwischen den Griechen und der Östliche Bevölkerung am Unterlauf der Donau*, Studia Gotica, Stockholm, 1970, p. 38—50; *Colys, Rome et Abdère*, Latomus, 29, 1970, nr. 3, p. 29—48; *Dodona și raporturile sale cu lumea balcanică*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 235—243; *Le Sud-Est européen. Permanences du passé et du présent*, Cahiers d'histoire mondiale (Paris) 13, 1970, 3, 1971, p. 59—74; *La Méditerranée et les Balkans*, BASEE, 11, 1973, 6—2, p. 53—60.

⁶¹ Știri noi despre legăturile Histriei cu geții în sec. al III-lea î.e.n., acum în Contribuții... cit. p. 167—185; *Histria și geții în secolul al II-lea: observații asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, ibid., p. 181—221; *Data decretului histrian pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios*, ibid., p. 270—286; *Grecs-Gètes et Romains en Scythie Mineure, in Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le Monde Ancien, travaux du VI-e Congrès international d'Études classiques* (1974), Edit. Academiei, București, Ed. „Les Belles Lettres” Paris, 1976, p. 445—453.

⁶² Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică, SCIV, VII, 1956, 3-41, p. 319—342; *Autour de la date de fondation d'Histria*, SCIV, 1962, p. 49—69; *Atais*, SCIX, 1967, p. 85—91.

⁶³ *Die Beziehungen zwischen dem Skythenkönig Ateas, und die griechischen Städten der westlichen Schwarzmeerküste*, Actes du I-er congr. d'Études Balkaniques et S-E Européennes, Sofia, 1972, II, p. 171—176.

⁶⁴ În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani, Pontica, IV, 1971, p. 105—123; *Autour de la localisation d'Argedava*, RRHA IV, 1975, 1, p. 111—148.

⁶⁵ *Le début de la domination roumaine sur les cités de la côte ouest du Pont Euxin: dates et circonstances*, Actes, XII, Elrene, 1975, p. 621—631.

⁶⁶ *Burebista și Dobrogea*, Pontica, IV, 1971, p. 89—96.

⁶⁷ V. e.g. Em. Condurachi, *Izvoarele greco-latine asupra etnogenezei vechilor populații balcanice*, SCIV, XX, 1969, 3, p. 369—391; A. Bodor, *Macedonia es a dáciai törzsek kapcsolatai i.-e. II század első félebez.*, Studia Hist. 4, 1961, 1, p. 19—33.

datorate lui C. Daicoviciu ⁶⁸, Gh. Ștefan ⁶⁹, R. Vulpe ⁷⁰, Dumitru Tudor ⁷¹, D. Berciu ⁷², I.I. Russu ⁷³, D.M. Pippidi ⁷⁴, Em. Condurachi ⁷⁵.

Problematica evoluției istorice și formelor de continuitate ale romanității orientale a făcut de asemenea obiectul unor valoroase sinteze, întemeiate pe numeroase descoperiri arheologice și pe o interpretare mai profundă și mai nuanțată a datelor istorice de ansamblu. Amintim în acest sens, sinteza datorată lui Em. Condurachi și Gh. Ștefan ⁷⁶, precum și recenta lucrare datorată Ligiei Bârză ⁷⁷.

Depășind caracterul intrucitva regional al acestui tip de studii, cercetarea istorică românească s-a dovedit preocupată permanent și de problemele generale ale istoriei lumii greco-romane, reacționând cu promptitudine la tendințele, inovațiile și orientările de ansamblu ale istoriografiei contemporane în acest domeniu.

Cercetarea începuturilor mai îndepărtate, a premiselor istoriei Greciei cetăților a făcut obiectul mai multor studii datorate lui Ion Nestor ⁷⁸, Aram Frenkian ⁷⁹, Mihai Vasilescu ⁸⁰, E. Grințescu și A. Piatkowski ⁸¹, C. Săndulescu ⁸², Zoe Petre ⁸³. O mențiune specială trebuie să facem cu privire la volumul consacrat de Cecilia Ioniță relațiilor agrare în Grecia ⁸⁴, examinând această problemă fundamentală a istoriei social-economice a lumii antice din epoca miceniană până la sfârșitul epocii arhaice.

Problemele raporturilor agrare în lumea antică reprezintă de altminteri un domeniu de interes particular în cercetarea românească mai nouă, înainte de toate prin contribuțiile lui D.M. Pippidi la istoria rela-

⁶⁸ *Știri noi despre organizarea Daciei romane*, AMN, I, 1964, p. 163—180 (în colaborare); *Severus Alexander și provincia Dacia*, AMN, III, 1966, p. 153—171; *La politique étrangère des rois daces*, RREI, 1—2, 1967, p. 145—161.

⁶⁹ *Daci și romani la gurile Dunării*, Peuce, 2, 1971, p. 147—153.

⁷⁰ R. Vulpe (în colaborare cu I. Barnea), *Romanii la Dunărea de Jos, Din istoria Dobrogei*, II, Edit. Academiei, București, 1968, 591 p.; *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, Dacoromania I, 1973, p. 41—51.

⁷¹ *Romanii în Dacia*, București, 1969, 80 p. *Decebal și Traian*, Edit. științifică, și enciclopedică, București, 1977, 103 p.

⁷² *Dacoromania*, Nagel, Geneva, 1976, 192 p., 65 pl., 73 ilustr.

⁷³ *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Edit. Academiei, București, 1973, 123 p.; *Tracii în Dacia romană*, AMN IV, 1967, p. 85—105.

⁷⁴ *Tiberius Plautius Elianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I, e.n., acum în Contribuții ...* cit., p. 287—328; *Despre o ipoteză a lui Patsch privind istoria Moesiei în secolul I*, ibid., p. 338—348.

⁷⁵ *Tib. Plautius Elianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, SCIV IX, 1958, 1, p. 119—130.

⁷⁶ *La romanité orientale*, NEH, IV, 1970, p. 7—22.

⁷⁷ *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei, București, 1979, 111 p.

⁷⁸ *Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux*, RRIH, 8, 1969, 3, p. 435—442 (și în *Sources archéologiques ...* cit., p. 69—75).

⁷⁹ *Remarques sur le déchiffrement du linéaire B des inscriptions proto-grecques*, Dacia, N.S. II, 1958, p. 425—426; *Inscripțiile proto-grecești în scrierea linéară B și descifrarea lor*, SC, 1, 1959, 207—215 și 2, 1960, 303—307.

⁸⁰ *La guerre de Troie et les inscriptions du linéaire B*, AUI-Ist., 19, 1973, 1, p. 1—24.

⁸¹ *Agricultura cu ramurile ei în epoca lui Homer*, SC, 5, 1963, p. 13—42.

⁸² *Premise ale formării conceptului de polis*, SC, 17, 1977, p. 3—15.

⁸³ *Remarques sur la terminologie du bronze et du fer chez Homère*, SC 6, 1964, p. 277—287.

⁸⁴ *Relații agrare în Grecia veche*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 255 p.

țiilor agrare în spațiul pontic⁸⁵; prin cercetări referitoare la aspectul juridic al proprietății, cu privire specială asupra celei funciare (Val. Georgescu⁸⁶, Ţ. St. Tomulescu⁸⁷, Em. Molcuț⁸⁸); prin studiile consacrate de H. Mihaiescu agronomilor latini⁸⁹ sau producătorilor agricoli dependenți⁹⁰, în sfârșit, prin comentariul lui Aurel Iordănescu cu privire la colonat⁹¹.

Un alt domeniu de istorie socială care a solicitat atenția istoriografiei românești în ultimele decenii este cel al sclaviei. Începînd cu discuțiile de ansamblu referitoare la aceste probleme — ca, de pildă, darea de seamă critică, datorată lui D.M. Pippidi, pe marginea dezbatărilor consacrate problemelor sclavajului greco-roman la cel de-al XI-lea congres internațional de științe istorice⁹² (1960) — la studii de detaliu asupra instituției servile⁹³ sau asupra unor răscoale ale sclavilor, cu deosebire asupra celei a lui Spartacus⁹⁴ — domeniul acesta a polarizat eforturi importante de cercetare și sinteză. Un număr destul de însemnat de studii s-au referit la atitudinea izvoarelor literare cu privire la această instituție; astfel, D. Protase a studiat sclavia în opera lui Euripide⁹⁵, N.I. Barbu — sclavia la Martial și Iuvenal⁹⁶, Petru Creția s-a referit la atitudinea lui Dion din Prusa față de sclavie⁹⁷, Zoe Petre la teoriile sofiste asupra sclaviei⁹⁸; N.I. Lascu, în fine, s-a ocupat de numele slavilor în teatrul antic⁹⁹.

⁸⁵ Cf. studiul citat supra n. 53; *Die Agrarverhältnisse in den griechischen Städten der Dobrudscha in vorrömischer Zeit*, în *Griechische Städte und einheimische Völker der Schwarzmeergebietes*, Berlin 1961, p. 89–105; *Le problème de la main d'œuvre agricole dans les colonies grecques de la Mer Noire, Problèmes de la Terre en Grèce ancienne*, Paris, Haga 1973, p. 63–82.

⁸⁶ De la „*possessiones*” la „*possessio*”. Contribuție la studiul procesului istoric de formare a noțiunii de posesie în dreptul roman, SC, 1, 1959, p. 115–180; Contribuții la cunoașterea pluralismului sistemelor de drept la Roma și a procesului de formare a proprietății quiritare, SC, 10, 1968 p. 185–206.

⁸⁷ Colonatul în dreptul roman, AUB, St. jur. 6, 1956, p. 111–120.

⁸⁸ Aspecte ale proprietății pretoriene, AUB, St. jur. 18, 1969, p. 137–142. Terminologia juridică în materia proprietății, *ibid.*, 81, 1972, 1, p. 119–128; Terminologia juridică romană în materia posesiunii, *ibid.*, 22, 1973, 1, p. 97–106.

⁸⁹ *Economia agrară la Cato*, SCIV, 1, 1950, 2, p. 187–206. *Economia agrară la Varro*, SCIV, IV, 1953, 3–4, p. 525–539.

⁹⁰ Agricultorii dependenți în antichitate, în *Omagiu ... C. Dalcoviciu*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 401–408.

⁹¹ Colonatul roman. Plîngerea colonilor de pe „*Saltus Burunitanus*”, SAI, 25, 1974, p. 82–86.

⁹² SCIV, 12, 1961, 1, p. 75–83. Articolul lui P. Bălă, *Sclavie în lumea greco-romană*, ST, 12, 1960, 9–10, p. 752–762 adună informația referitoare la sclavi.

⁹³ M. Jacotă, *Pactul de eliberare din sclavie (pactum ob libertatem) și pactul de răscumpărare a sclavului din fondurile sale proprii (redemptio suis nummis)*, AUI, III, 1957, p. 397–416.

⁹⁴ D. Tudor, *Răscoala lui Spartacus*, Edit. științifică, București, 1963, 74 p.; A. Bodor, Contribuții la istoria răscoalei sclavilor condusă de Spartacus, SC, VIII, 1966, p. 131–141; H. Dalcoviciu, *Programul de luptă al lui Crizos*, Studia Hist., 1961, 1, p. 7–17; N. Branga, Contribuții la studiul „*divergențelor*” ivite în programul răscoalei lui Spartacus, St. Com. 14, Archeol.-Ist., Sibiu, Muz. Bruckenthal, 1969, p. 269–281.

⁹⁵ Sclavii în opera lui Euripide și concepția sa despre sclavaj, SCI, 1959, p. 77–90.

⁹⁶ *Acta Ant. Philippopolitana*, I, Sofia, 1965, p. 67–74.

⁹⁷ *Dion de Pruse et l'esclavage*, SC, 3, 1961, p. 369–375.

⁹⁸ *Les sophistes et la question de l'esclavage*, A. Ant. Philippopolitana, cit., p. 57–63.

⁹⁹ *Intorno ai nomi degli schiavi nel teatro antico*, Atti del III Congr. Intern. di Studi Sul Drama Antico, Roma-Siracusa, 1969, p. 84–93; *Daos, Davos (Davus) — sclavi daci?* AMN, VII, 1970, p. 79–91.

Un studiu publicat de A.M. Frenkian în 1967 se ocupă de o altă categorie dependentă a lumii antice — datornicii¹⁰⁰. Două studii ale lui M. Jacotă, examinează raporturile social-juridice între cetățenii romani și străini¹⁰¹.

Statutelor sociale ale unor categorii definite le-au consacrat studii P. Sfetețiu — în legătură cu preoții romani¹⁰² și Zoe Petre — în legătură cu meșterii constructori în Grecia¹⁰³.

O problemă care a concentrat atenția istoricilor, în special în deceniile al 6-lea și al 7-lea este cea a sfârșitului societății sclavagiste. Diferite manifestări de criză — de la *Constituția Antoniană*, căreia Em. Condurachi i-a consacrat un studiu special¹⁰⁴ la istoriografia contemporană a problemei, examinată de același autor¹⁰⁵ au fost luate în discuție de diverși cercetători, între care C. Balmuș¹⁰⁶ și M. Jacotă¹⁰⁷, Em. Condurachi¹⁰⁸; I.I. Russu ia în discuție mișcările de revoltă din vremea lui Anastasius¹⁰⁹, iar Ion Nestor schițează complicatele raporturi care guvernează problema rolului „barbarilor” în criza sistemului sclavagist.

Cu privire la problemele de istorie politică ale lumii greco-romane, precum și la reflectarea lor în izvoare, contribuțiile cercetării românești iau în discuție aspecte variate, de la tiraniile în epoca arhaică (Em. Condurachi¹¹⁰, Zoe Petre¹¹¹), la știrile referitoare la războaiele medice (Zoe Petre¹¹²) și la problemele campaniilor dunărene și pontice ale lui Alexandru și generalilor săi (Alex. Suceveanu¹¹³, Vl. Iliescu¹¹⁴, Alexandra Ște-

¹⁰⁰ A. Frenkian, *Deținutii (ἐργάτοχοι) din templul lui Sarapis din Memfis*, SC, 9, 1967, p. 121—141.

¹⁰¹ M. Jacotă, *Conflictul de legi în imperiul roman*, SC, 7, 1965, p. 93—101; id., *Rome et les étrangers, in Antiquitas Graeco-Romana ac tempora nostra*. Acta congressus intern. habitu Brunae... MCMLXVI, p. 83—90.

¹⁰² P. Sfetețiu, *Condiția poetului în societatea sclavagistă după Marțial și Juvenal*, SLU, VIII, 1966, p. 71—95.

¹⁰³ Zoe Petre, *Trophonios ou l'architecte*, SC, 18, 1979, p. 23—39.

¹⁰⁴ Em. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano*, Dacia, NS, I, 1958, p. 281—316. V. acum darea de seamă cu privire la stadiul chestiunii, la A. Boilă și E. Doruțiu-Boilă, SC, XIV, 1972, p. 179—194.

¹⁰⁵ Em. Condurachi, *Unele probleme ale sfârșitului orânduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, SCIV, XII, 1961, I, p. 35—53.

¹⁰⁶ C.I. Balmuș, *Le commencement de la crise du système esclavagiste romain*, NEH, I, 1955, p. 139—148.

¹⁰⁷ M. Jacotă, *Cîteva texte din perioada clasică a dreptului roman oglindind transformările relațiilor de producție sclavagiste*, AUI, Ist.-fil. II, 1960, 2, p. 353—362; id., *Contribuții la studiul crizei generale a sistemului sclavagist în imperiul roman*, SC, V, 1963, p. 121—210.

¹⁰⁸ *La réforme monétaire de l'empereur Aurélien*, Rev. Hist. SE, Eur. XXII, 1945, p. 138—146; *Problema schimbului în natură și a schimbului în bani în imperiul roman în sec. IV—V e.n.* AUB-Ist. IX, 1957, p. 15—26 (și Vizantinskii Vremennik, XIV, 1959, p. 27—37), *Sur un problème d'état au IV-e siècle les délations*, NEH, I, 1955, p. 83—89.

¹⁰⁹ *Oblîștia și răscoala lui Vitalianus, Omagiu Constantinescu-Iași*, p. 133—139.

¹¹⁰ Ion Nestor, *La fin du monde ancien et les „barbares”*, NEH, IV, 1970, p. 23—30 și Aluta, nr. 3; 1971, p. 119—127.

^{110bis} *În jurul reformei monetare a lui Polycrate din Samos*, SC, I, 1959, p. 9—16 și Athenaeum, 36, 1958, 3, p. 238—247.

¹¹¹ *Le comportement tyrannique*, Actes XII, Eirene, p. 563—571.

¹¹² *Eschyle, Salamine et les „epigrammes de Marathon”*, RRH, 17, 1978, 2, p. 327—336.

¹¹³ *O ipoteză despre Zopyrion*, SCIV, XVII, 1966, 4, p. 635—644; *Un callatien dans l'armée d'Alexandre le Grand*, Dacia, NS, X, 1966, p. 339—346.

¹¹⁴ *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos*, Pontica, IV, 1971, p. 57—73.

fan ¹¹⁵); de la politica lui Augustus (Em. Condurachi ¹¹⁶, P. Ceașescu ¹¹⁷) la cea a lui Nero (Gh. Ceașescu ¹¹⁸). Campaniile dunărene ale lui Traian au suscit, cum era și de așteptat, un mare număr de contribuții ¹¹⁹. Problemele politice ale imperiului tîrziu sînt și ele evocate în două studii datorate prof. I.I. Russu ¹²⁰.

În fine, în legătură cu relațiile între imperiu și „barbari” amintim, în afara studiului datorat lui I. Nestor ¹²¹, contribuția lui R. Vulpe la problema raporturilor cu goții ¹²².

O altă categorie de lucrări este aceea a sintezelor de informare adresate unui public larg de cititori, între care amintim pe cele datorate prof. D. Tudor ¹²³, Vl. Hanga ¹²⁴, P. Ghiță ¹²⁵, Maria Ursu ¹²⁶. Cîteva studii de sinteză ale lui A. Iordănescu au apărut, de asemenea, în revista Societății de științe istorice ¹²⁷.

O problemă aparținînd aceluiași orizont al lumii antice este cea a populațiilor, formațiunilor și civilizațiilor antice non-romane învecinate cu geto-dacii și nu o dată în raporturi susținute cu aceștia. Amintim, în această direcție, volumul consacrat de D. Berciu celților ¹²⁸, precum și studiile lui A. Popescu ¹²⁹ și Adelinei Piatkowski ¹³⁰ în legătură cu formațiunile celtice în Balcani; studiile lui P. Alexandrescu ¹³¹ și Vl. Iliescu ¹³²

¹¹⁵ *Graffiti callien du IV-e siècle av. n.è.*, Epigraphica, ed. D.M. Pippidi și Em. Popescu, Edit. Academiei, București, 1977, p. 25—32.

¹¹⁶ *Cu privire la raporturile între Augustus și Coliso*, „Studii”, I, 1948, 1, p. 230—234.

¹¹⁷ *Augustus — semnificația „republicană” a unui titlu imperial*, RI, 31, 1978, 9, 1649—1669.

¹¹⁸ *Aspectele și consecințele politice ale călătoriei lui Nero în Grecia*, RI, 27, 1974, 3, p. 413—428.

¹¹⁹ Din considerentele expuse mai sus, nu reluăm aici „inventarul” numeroaselor contribuții datorate lui C. Daicoviciu, R. Vulpe, Em. Condurachi, D. Tudor, H. Daicoviciu, Fl. B. Florescu, R. Florescu ș.a.

¹²⁰ *Oblîșia și sfîrșitul lui Maximinus Thrax*, SCIV, XX, 1969, 2, p. 237—244; *Oblîșia împăratului Constantinus I*, AMN, II, 1965, p. 295—305.

¹²¹ v. supra, n. 108.

¹²² R. Vulpe, *Le titre „iudex” porté par Athanaric*, Swiatowit, Varșovia, 24, 1962, p. 313—318.

¹²³ *Hannibal*, Edit. științifică, București, 1966, 80 p.; *Traian, împărat al Romei*, Edit. științifică, București, 1966, 91 p.; *Alexandru Macedon*, Edit. științifică, București, 108 p.; *Pericles*, Edit. Albatros, București, 1970, 296 p.; *Mari căpitani ai lumii antice*, 3 vol. Edit. enciclopedică română, București, 1969—1971, 406 p. 309 p. 311 p.; *Femei vestite din lumea antică*, Edit. științifică, București, 1972, 375 p. (versiune italiană, Milano, 1974, 410 p.).

¹²⁴ *Caius Iulius Caesar*, Edit. tineretului, București, 1967, 264 p.; *Alexandru cel Mare*, Edit. Albatros, București, 1974, 192 p.

¹²⁵ *Demosthenes sau despre arta elocinței*, Edit. Albatros, București, 1970, 176 p.; *Caesar*, Edit. Albatros, București, 1972, 199 p.

¹²⁶ *Traian*, Edit. Albatros, București, 1971, 168 p.

¹²⁷ *Hellenismul*, SAI, 17, 1972, p. 39—54; *Mithridates*, SAI, 20, 1972, p. 45—56; *Palmira*, SAI, 22, 1973, p. 38—51; *O răscruce a istoriei romane: războiul iugurthin*, SAI, 24, 1973, p. 49—64.

¹²⁸ *Lumea celților*, Edit. științifică, București, 1970, 238 p.

¹²⁹ *Raporturile dintre regatul celtic din Tilis și coloniile grecești de pe țărmul apusean al Mării Negre*, AUB-ist. V, 1956, p. 25—44.

¹³⁰ *Considerații asupra cronologiei invaziei celtice în Balcani*, SC, II, 1960, 189—201.

¹³¹ V. supra, n. 59.

¹³² *Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.*, Pontica, 1969, p. 189—197.

și Mariei Coja ¹³³ în legătură cu sciții; contribuțiile lui N. Gostar ¹³⁴ și I.I. Russu ¹³⁵ în legătură cu costobocii; în fine, volumul lui I.I. Russu despre iliri ¹³⁶.

Citeva contribuții se referă la aspecte ale modului de viață în antichitate — astfel volumul consacrat de N.I. Barbu analizei sub acest aspect a corespondenței lui Cicero ¹³⁷, cel al lui N. Lascu despre modul de viață roman ¹³⁸, notele Rodicăi Ciocan-Ivănescu despre Antiochia ¹³⁹.

Un domeniu care a concentrat, mai ales în ultimii zece-cincisprezece ani, un număr important de cercetări este cel al confluențelor între istoria social-politică, cultură și civilizație. În acest sens, atât studiile de istorie a ideologiei politice în Grecia ale Liletei Stoianovici ¹⁴⁰ și Zoe Petre ¹⁴¹, cât și cele referitoare la problemele ideologice ale imperiului roman — în rîndul cărora amintim, în primul rînd, volumul lui E. Cizek despre epoca neroniană ¹⁴² (pregătit de studii parțiale ale aceluiași autor ¹⁴³), precum și studiile Alexandrei Ștefan ¹⁴⁴ și al lui P. Ceașescu ¹⁴⁵ au adus contribuții interesante. Adăugăm analizele datorate lui Em. Condurachi ¹⁴⁶ și Gabriellei Bordenache ¹⁴⁷ cu privire la manifestările artistice ale ideologiei imperiale, precum și studiul lui M. Gramatopol asupra „Cameei Orghidan” ¹⁴⁸.

Dincolo de aceste preocupări mai restrinse, implicațiile istorice de ansamblu ale unor momente și opere ale culturii antice sînt relevate în studiile referitoare la epoca arhaică ale Adelinei Piatkowski ¹⁴⁹, M. Nasta ¹⁵⁰

¹³³ v. supra, n. 56.

¹³⁴ *Numele și originea costobocilor*, C. Ist. I, 1970, p. 109—117.

¹³⁵ *Les Costoboces*, Dacia, NS, III, 1959, p. 341—352.

¹³⁶ *Ilirii, Istoria, limba și onomastica — romanizarea*, Edit. științifică, București, 1969, 260 p.

¹³⁷ *Aspecte din viața romană în scrisorile lui Cicero*, Edit. Academiei, București, 1959, 197 p.

¹³⁸ *Cum trăiau romanii*, Edit. științifică, București, 1965, 445 p.

¹³⁹ *Notes sur la vie populaire a Antioche avant la conquête perse*, *Historica* 1, 1971, p. 85—96 (non vidi).

¹⁴⁰ *L'homme actif et l'idée du destin dans la philosophie politique de Démosthène*, *Geschichte und Philosophie*, cit., 1968, p. 78—83.

¹⁴¹ *Quelques problèmes concernant l'élaboration de la pensée démocratique athénienne entre 510 et 460 av. n.è.*, SC 11, 1969, p. 39—55; *Hippodamos de Milet et les problèmes de la cité démocratique*, SC 13, 1970, p. 33—38.

¹⁴² *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*, Leiden, 1972, 440 p.

¹⁴³ *L'Apocoloquintose — pamphlet de l'aristocratie latine*, *Acta Ant. Philippopol.* cit., p. 295—303; *Despre redactarea dialogului „De vita beata”*, SC, 5, 1963, p. 211—222.

¹⁴⁴ *Stoicismul, ideologie opoziționistă și ideologie oficială sub imperiul trziu*, SC, 7, 1966, p. 183—196.

¹⁴⁵ *La double image d'Alexandre le Grand à Rome — Essai d'une explication politique*, SC, 16, 1974, p. 153—168.

¹⁴⁶ *Quelques considérations sur la „renaissance” des arts plastiques à l'époque d'Hadrien*, R. Hist. SE Eur. 23, 1946, p. 57—70;

¹⁴⁷ *Le statue imperiali nella Moesia Inferior e la propaganda ufficiale dell'Impero*, SC, 7, 1965, p. 215—223.

¹⁴⁸ *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974, 140 p. + 57 pl.

¹⁴⁹ *Sparta, oraș al culturii în sec. VII î.e.n.*, SLU, 1956, p. 191—203.

¹⁵⁰ *Tema egalizării sociale în moralitățile unor mituri delfice*, AUB filol. X, 1957, p. 185—198.

ori Zoe Petre¹⁵¹, în cercetările referitoare la teatrul grec ale lui D. Marmeliuc¹⁵², A. Frenkian¹⁵³, M. Nasta¹⁵⁴, Adelina Piatkowski¹⁵⁵, Zoe Petre¹⁵⁶.

Sinteza lui M. Gramatopol despre *Civilizația elenistică* implică, de asemenea, referiri la acest domeniu de interferență; dintre studiile privind istoria civilizației romane, amintim pe cele ale lui T. Weiss¹⁵⁷ și D. Slușanschi¹⁵⁸ referitoare la epoca lui Cicero, pe cele ale lui G. Guțu¹⁵⁹ și Ioana Dinischiotu-Popescu¹⁶⁰ referitoare la *Eneida*, pe cel al lui E. Dobroiu referitor la *Satyricon*¹⁶¹.

Un capitol de interes deosebit al aceleiași problematice este cel referitor la filosofia antică; atât studii cu privire la relația între acest domeniu și istoriografia antică, ca acelea ale lui D.M. Pippidi¹⁶² sau A. Bodor¹⁶³, cât și studiile speciale referitoare la istoria filosofiei antice pun în lumină legăturile acesteia cu istoria social-politică a lumii greco-romane. Se cuvine să amintim, în acest sens, măcar o parte din volumele și studiile lui Athanasie Joja, ale cărui cercetări cu privire la logica antică — origini, natură, relații cu *ethos*-ul, implică referiri abundente la istoria cetății grecești¹⁶⁴. Confluentele între istorie și istoria filozofiei sînt, de asemenea, mereu evocate de I. Banu¹⁶⁵ și Gh. Vlăduțescu¹⁶⁶. Volumul de informare dedicat de Eugen Cizek lui Seneca¹⁶⁷ se încadrează și el în același capitol

¹⁵¹ *Un âge de la représentation. Artifice et image dans la pensée grecque au VI-e siècle*, RRH 18, 1979, 2, p. 245—297.

¹⁵² *Reflecții ale contemporaneității în tragediile lui Sofocle*, SC, VIII, 1966, p. 25—34.

¹⁵³ *Înțelesul suferinței umane la Eschil, Sofocle și Euripide*, Edit. pentru literatură, București, 1962.

¹⁵⁴ *Aspects de la trilogie chez Eschyle*, SC, VI, 1964, p. 25—56.

¹⁵⁵ *Utopia socială în vechea comedie greacă la predecesorii lui Aristofan*, AUB-filol. VIII, 1955, 2—3, p. 345—363.

¹⁵⁶ *Thèmes dominants et attitudes politiques dans les Sept contre Thèbes d'Eschyle*, SC, 13, 1971, p. 15—28; *Gold in Aeschylus' Persae*, AUB-ist. 28, 1979; *Sur un schéma bifonctionnel dans les Perses d'Eschyle*, RRH, 18, 1979, 2.

¹⁵⁷ *Ecoul unor idei de „egalizare socială” în literatura romană din sec. I î.e.n. și sec. I e.n.* SUC (Philologia) I, 1965, p. 67—79.

¹⁵⁸ *Considerații asupra urbanității în epoca lui Cicero*, SC VII, 1965, p. 287—296.

¹⁵⁹ *Despre compunerea cărții a III-a a Eneidei*, SC IX, 1967, p. 167—180.

¹⁶⁰ *Sursele onomasticii troiene în Eneida*, AUB (lit. comparată), XIX, 1970, I, p. 55—68.

¹⁶¹ *Allusions à l'empereur Tibère dans le Satyricon*, AUB, (lb. clas.) XVIII, 1969, p. 17—45.

¹⁶² *Aristote et Thucydide, Mélanges... Marouzeau*, Paris, 1948, p. 483—490.

¹⁶³ *Elements of philosophy in the Roman historiography of the first and second centuries of our era*, Actes XII... Eirene, p. 369—376.

¹⁶⁴ Amintim, în special, în afara volumului *Logos architekton*, Dacia, Cluj, 1971, 156 p., studiile *Les conditions sociales de la logique stoïcienne*, RSS (Philos. et logique), X, 1966, 3, p. 197—232; *L'essence de l'homme selon Aristote*, RSS (Philos. et logique) XII, 1968, 4, p. 449—454.

¹⁶⁵ În afara volumelor consacrate lui Heraclit (Edit. științifică, București, 1960 — în colaborare cu Adelina Piatkowski) și Platon (*Platon heraclitul*, Edit. Academiei, București, 1972, 241 p.) amintim cu deosebire studiile *Apreciere critică a momentului socratic în istoria filosofiei grecești*, SC II, 1960, p. 99—126; *La „République” dans l'évolution de la dialectique platonicienne*, RSS (Philos. et logique) XIII, 1969, 1, p. 39—57.

¹⁶⁶ *Etica lui Epicur*, Edit. științifică, București, 1972, 133 p.

¹⁶⁷ *Seneca*, Edit. Albatros, București, 1972, 191 p.

al cercetării. În sfârșit, trebuie să menționăm analiza consacrată de M. Opreșan problemelor de teorie economică în gîndirea greacă ¹⁶⁸.

Un domeniu de deosebit interes al cercetărilor românești este cel al istoriei religiilor antice. Volumul de studii pe această temă al lui D.M. Pippidi ¹⁶⁹ înmănunchiază contribuții referitoare la cultele elenistice, precum și la probleme ale cultului imperial, ale începuturilor creștinismului. În legătură cu cultul imperial, amintim deasemeni contribuția lui Em. Condurachi ¹⁷⁰. Lileta Stoianovici-Donat semnează un articol referitor la religia elenistică ¹⁷¹.

Editarea de către D. Tudor ¹⁷² a *Corpus*-ului cavalerilor danubieni reprezintă o contribuție deosebit de valoroasă în acest domeniu de sincretism religios.

Două articole de sinteză — al lui S.I. Alexandru ¹⁷³ și Em. Vasilescu ^{173bis} se referă la religiile scito-iraniene. Domeniul cel mai frecventat al religiilor orientale este reprezentat însă de problematica evoluției iudaismului și de creștinismul începător. Studiile lui Ath. Negoită ¹⁷⁴ și C. Daniel ¹⁷⁵ despre essenieni, studiile de istoria creștinismului și bisericii de început semnate de A. Frenkian ^{175bis}, Gherasie Gheorghiescu ¹⁷⁶, St. Alexe ^{176bis}, I.G. Coman ¹⁷⁷ reprezintă acest domeniu. Li se adaugă, de bună seamă, cercetările referitoare la creștinism în Dacia și Scythia Minor — datorate, alături de D.M. Pippidi și I. Barnea — lui V.H. Baumann, R. Constantinescu, P. Diaconu — pe care însă, cum am mai spus-o, ne mulțumim doar a le evoca în acest cadru. Același lucru cu privire la studiile lui S. Sanie despre religiile orientale în Dacia.

În sfârșit, cîteva încercări de antropologie religioasă antică datorate lui Alex. Babeș ^{177bis} și Gh. Mușu ¹⁷⁸ încheie acest capitol de istorie a civilizației.

¹⁶⁸ *Gîndirea economică din Grecia antică*, Xenofon — Platon — Aristotel, Edit. Academiei, București, 1964, 300 p.

¹⁶⁹ *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, Edit. științifică, București, 1969, 355 p.

¹⁷⁰ *O formă particulară a cultului imperial la Atena: cultul lui Drusus*, SCIV, I, 1950, p. 259—264.

¹⁷¹ *Sur la confusion du pandémonium gréco-oriental, Autour de la mythologie de Pan et de Tyche*, Actes XII, Elrene, p. 511—519.

¹⁷² *Corpus monumentorum religionis equitum Danuviorum*, Leiden, 1969 (I), 1974 (II), 410 p.

¹⁷³ *Religia sciților în lumina noilor cercetări*, Glas. Bis. 26, 1967, 3—4, p. 263—274.

^{173bis} *Religia Iranului antic*, ST 25, 1973, 9—10, p. 663—675.

¹⁷⁴ *Les Esséniens après la destruction du deuxième temple*, SAO, 7, 1968, p. 23—33; *Esséniens et voyants*, SAO, 8, 1970, p. 45—58.

¹⁷⁵ *Filon din Alexandria, membru de seamă al mișcării eseniene din Egipt*, ST, 27, 1975, 7—8, p. 602—625.

^{175bis} *Ο υικός του ἀνθρώπου* REIE, 4, 1947, 1—2, p. 38—49 și 249.

¹⁷⁶ *Cîteva atitudini ale reprezentanților gîndirii religioase vechi la apariția creștinismului*, Glas. Bis., 29, 1970, 9—10, p. 978—986.

^{176bis} *Acte de autoritate ale episcopilor Romei în primele trei secole ale erei noastre*, Mitrop. Mold. Suc. 24, 1959, nr. 9—12, p. 566, 577.

¹⁷⁷ *Prosopopeea Romei la Simah. Sf. Ambrozie și Prudentiu. Elemente istorice și literare*, ST 22, 1970, 7—8, p. 493—508.

^{177bis} *Geneza zeilor. Eșeu de antropologie religioasă*, Edit. enciclopedică română, București, 1970, 199 p.

¹⁷⁸ *Din istoricul formelor de cultură arhaică*, Edit. științifică, București, 1973, 263 p.

Nu putem încheia aceste considerații înainte de a aminti rubricile de *miscellanea* publicate de D.M. Pippidi în revista „Studii Clasice” ^{178bis}, remarcabile prin variata erudiție cu care se referă la mai toate domeniile istoriei antice.

În domeniul *istoriei medievale universale*, după o perioadă în care eforturile medievistilor s-au concentrat asupra evului mediu românesc, în ultimele două decenii a avut loc o reactivare a preocupărilor și în acest domeniu de cercetare, înnodându-se astfel firul unor preocupări de veche tradiție, încununate de rezultate de prestigiu. Fundamentată pe concepția materialismului dialectic și istoric, cercetarea a pornit de la o viziune istorică înnoită și de la obiective lărgite, care au marcat o etapă nouă în evoluția medievisticii românești.

Direcțiile de cercetare au fost axate, în genere, pe teme de însemnătate majoră, menite să ducă la o cunoaștere și înțelegere adâncită a ansamblului istoriei medievale, concepută în interacțiunea elementelor sale constitutive: dezvoltarea economică și socială, viața politică, civilizația. Cercetările s-au îndreptat în direcții variate: istoria Europei apusene, centrale și îndeosebi sud-estice, bizantinologia, turcologia, fără a lipsi preocupările, deși în mai mică măsură, pentru istoria unor zone mai îndepărtate. Totodată, se remarcă preocuparea tot mai stăruitoare de cercetare a împletirii procesului istoric universal și românesc, în cadrul istoriei omenirii în ansamblul său și îndeosebi al spațiului sud-est-european.

Cercetarea istoriei medievale a Europei apusene și centro-răsăritene a beneficiat de editarea unor izvoare istorice, constând, cu precădere, în surse narative occidentale: cronici ¹⁷⁹, dezbateri de procese ^{179bis}, jurnale de călătorie din epoca marilor descoperiri geografice ¹⁸⁰, lucrări de istorie și de gândire politică din vremea Renașterii ¹⁸¹, scrieri utopice ¹⁸², opere

^{178 bis} Ne gândim, mai cu seamă, la *Notele de lectură*, apărute începând din 1965 (SC VII, 1965, p. 319–333; VIII, 1966, p. 231–246; IX, 1967, p. 223–237; X, 1968, p. 233–243; XI, 1969, p. 233–249; XII, 1970, p. 171–190; XIII, 1971, p. 171–190; XIV, 1972, p. 195–222; XV, 1973, p. 163–181; XVI, 1974, p. 249–265; XVII, 1977, p. 187–206; XVIII, 1979, p. 151–157).

¹⁷⁹ Dino Compagni, *Cronica întâmplărilor din vremea lui*. Traducere și note de C. H. Niculescu, Edit. pentru literatură universală, București, 1967, 224 p.

^{179 bis} *Procesele Ioanei d'Arc*. Studiu introductiv, note și îngrijire științifică: Radu Manolescu, în românește: Eugen Costescu, Edit. științifică, București, 1972, 456 p.

¹⁸⁰ *Jurnalul de bord al lui Cristofor Columb*. Studiu introductiv de Paul Alex. Georgescu, Edit. științifică, București, 1961, 329 p.; *Cu Magellan în jurul lumii. Relatarea lui Antonio Pigafetta și alte izvoare contemporane*. Introducere de Paul Alex. Georgescu, Edit. științifică, București, 1961, 260 p.

¹⁸¹ Dante Alighieri, *Opere minore*. Ediție îngrijită, Introducere, tabel cronologic și note de Virgil Cândea. Traducere Francisca Băltăceanu, Titus Bărbulescu, Oana Busuioceanu, Edit. Univers, București, 1971, XIV + 818 p.; Niccolò Machiavelli, *Istoriile florentine*. Studiu introductiv, traducere, note și indice de nume de Nina Façon, Edit. științifică, București, 1968, 720 p.; idem, *Principele*. Studiu introductiv, traducere și note de Nina Façon, Edit. științifică, București, 1960, LXXXII + 208 p.; Francesco Guicciardini, *Cronici, maxime, amintiri*. Traducere, prefață și note de Oana Busuioceanu, Edit. Univers, București, 1968, 360 p.

¹⁸² Thomas Morus, *Utopia*. Traducere de E. și Șt. Bezdechi, Edit. științifică, București, 1958, 178 p.; Tommaso Campanella, *Celatea soarelui*. Studiu introductiv de H. Ioanid, traducere și note de C. Vilt, Edit. științifică, București, 1959, 131 p.; Francis Bacon, *Noua Atlantidă*. Traducere, Introducere și comentariu de V. Cândea, Edit. științifică, București, 1962, 127 p.

juridice și de științe ale naturii¹⁸³, biografii ale artiștilor Renașterii¹⁸⁴ în afară de numeroase opere literare din perioadele evului mediu timpuriu și dezvoltat, ca poeme epice, poezii lirice, romane cavaleresti, sau ale Renașterii, ca operele lui Dante, Petrarca, Boccaccio, Baldasar Castiglione, Ariosto, Pietro Aretino etc., care, prin caracterul lor beletristic, aparțin istoriei literaturii. Aceștia li se adaugă colecții de documente¹⁸⁵ și culegeri de texte cu destinație didactică, care cuprind o mare varietate de fragmente selectate din izvoarele istorice medievale¹⁸⁶.

Definirea evului mediu ca epocă istorică, a feudalismului ca orînduire socială și a raportului dintre ele, precum și periodizarea și problematica lor au făcut obiectul unui studiu sintetic al lui Radu Manolescu¹⁸⁷.

Sfîrșitul lumii antice și începuturile celei medievale, analizate în legătură cu marea migrație a popoarelor din Europa, desfășurată în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu, au preocupat pe Ion Nestor¹⁸⁸ și Radu Manolescu¹⁸⁹. Societatea scandinavă din primele secole ale evului mediu și îndeosebi cultura ei materială și spirituală și rolul normanzilor în istoria Europei au fost cercetate de Florentina Căzan¹⁹⁰.

După cum era firesc, problematica complexă a orînduirii feudale a atras în chip deosebit atenția medievistilor. După studii privind nașterea și dezvoltarea feudalismului în Occident¹⁹¹, Radu Manolescu a publicat o întinsă monografie consacrată orînduirii feudale în ansamblul ei în Europa apuseană în secolele V—XVII, cuprinzînd geneza, înflorirea și declinul feudalismului, cadrul rural al vremii, structură socială a lumii rurale, marile mișcări țărănești, vasalitatea¹⁹². Alte studii speciale au urmărit variate aspecte ale societății feudale, cum sînt cele privind domeniul feudal de Radu Ciobanu¹⁹³, structura societății franceze de Francisc Pall¹⁹⁴, struc-

¹⁸³ Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului și al păcii*. Traducere, note și comentarii de G. Dimitriu. Prefața și studiul introductiv de Vl. Hanga, Edit. științifică, București, 1968, 1091 p.; Galileo Galilei, *Dialoguri asupra științelor noi*. Traducere și note de V. Marian, în colaborare cu M. Popescu. Studiu introductiv de V. Marian, Edit. Academiei R.P.R., București, 1961, 460 p.

¹⁸⁴ Giorgio Vasari, *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*. Traducere și note de Șt. Crudu, vol. I—II, Edit. Meridiane, București, 1962, 631 p. + 509 p.

¹⁸⁵ Fr. Pall, *Documents inédits de XIV-e et de XV-e siècles concernant la Bohême (de la Bibliothèque Bathyanum-Roumanie)*, în „Folia diplomatica”, I, Brno, 1971, p. 253—266.

¹⁸⁶ Fr. Pall (sub redacția), M. Dan, S. Jakó, S. Goldenberg, I. Pataki, Il. Bitay, B. Dalcoviciu, *Cresloașe de istorie universală medie*. Partea I. *Evul mediu timpuriu*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, 298 p.; Fl. Căzan (în colaborare cu un grup de studenți), *Culegere de documente privind trecerea de la antichitate la evul mediu în Europa occidentală (sec. III—VIII)*, Tipogr. Universității din București, 1979, 274 p.; R. Manolescu (coordonator), M. Guboglu, Fl. Căzan, S. Brezeanu, M. Maxim, Gh. Zbucnea, *Orășul medieval. Culegere de texte*, Tipogr. Universității din București, 1976, 304 p.; C. Comorovski, *Literatura Umanismului și a Renașterii ilustrată cu texte*, vol. I—III, Edit. Albatros, București, 1972, CXXI + 300 p., XII + 466 p., IX + 301 p.

¹⁸⁷ *Ev mediu și feudalism*, în SAI, XIX, 1972, p. 29—40.

¹⁸⁸ *La fin du monde ancien et les „barbares”*, în NEH, IV, București, 1970, p. 23—30.

¹⁸⁹ *Urmările marii migrații a popoarelor pentru Europa apuseană*, în SAI, IX, 1967, p. 273—291.

¹⁹⁰ *Normanzii*, idem, XXII, 1973, p. 52—64.

¹⁹¹ *Geneza feudalismului în Europa apuseană*, idem, XIII, 1969, p. 241—267; *Societatea feudală în Europa de apus în secolele IX—XV*, idem, XIV, 1969, p. 261—283.

¹⁹² *Societatea feudală în Europa apuseană*, Edit. științifică, București, 1974, 360 p.

¹⁹³ *Domeniul feudal în Europa occidentală*, în SAI, XXIX, 1975, p. 11—18.

¹⁹⁴ *La structure sociale de la France d'après le traité de droit féodal de Beaumanoir*, în NEH, II, București, 1960, p. 181—205.

tura socială a țărănimii din Anglia de Radu Manolescu ¹⁹⁵, terminologia țărănimii ruse de Valeria Costăchel ^{196bis}. Autorii care au cercetat răscoalele populare și îndeosebi cele țărănești din evul mediu s-au ocupat atât de trăsăturile lor generale, ca Mihai Berza ¹⁹⁶, cât și de desfășurarea lor într-o anumită țară și epocă, ca studiul lui Radu Manolescu referitor la frământările și mișcările antifeudale ale țărănimii engleze în feudalismul dezvoltat ¹⁹⁷, sau studiile lui Mihail Dan ¹⁹⁸ și Mauriciu Kandel ¹⁹⁹ privind mișcarea husită, care a fost, cu precădere, o luptă antifeudală țărănească.

Formării orașelor medievale din Europa i-a dedicat un studiu sintetic Constantin Șerban ²⁰⁰.

Vieții politice în evul mediu i-au fost consacrate studii variate. Formarea statelor feudale timpurii din Europa centro-răsăriteană și sud-estică a fost cercetată de Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea și Emil Petrovici în legătură cu evoluția relațiilor feudale ²⁰¹ și recent de Răzvan Theodorescu în lumina monumentelor de cultură materială și spirituală din această zonă ²⁰².

Cruciadelor le-au fost dedicate monografii și studii scrise de Ilie Grămadă ²⁰³, de Sergiu Columbeanu și Radu Valentin ²⁰⁴ și de Florentina Oăzan ²⁰⁵, care au pus în lumină caracterul lor complex, datorat împletirii factorilor economici și sociali, politici și ideologici care le-au determinat.

O altă categorie de studii are ca temă cercetarea concepțiilor politice din evul mediu dezvoltat, ca acela al Florentinei Căzan privitor la principalele curente ale gândirii politice imperiale și papale și a celei din monarhiile franceză și engleză în etapa centralizării statale ²⁰⁶ sau studiile lui Stelian Brezeanu referitoare la ideea imperială în Europa apuseană în secolele IX—XIII ²⁰⁷ și la reflectarea în ideologia politică din prima

¹⁹⁵ *Situația economică și structura socială a țărănimii din Anglia în secolele XIII—XV*, în RI, 30, 1977, nr. 9, p. 1625—1647.

^{196bis} *Nomenclatura țăranilor ruși în evul mediu*, în „Analele româno-sovietice”, 2, calet 5 1948, nr. 11, p. 769—778.

¹⁹⁶ *Les révoltes populaires au Moyen Age. Considérations générales*, în RRH, I, 1962, nr. 2, p. 305—324.

¹⁹⁷ *Lupta antifeudală a țărănimii din Anglia în secolele XIII—XIV*, în RI, 32, 1979, nr. 3, p. 505—520.

¹⁹⁸ *Sub flamura Taborului*, Edit. științifică, București, 1959, 343 p.; *Jan Hus și învătătura sa*, în SAI, X, 1967, p. 203—215.

¹⁹⁹ *Jan Hus și mișcarea husită*, București, 1957, 43 p.

²⁰⁰ *Geneza orașelor medievale europene*, în SAI, XXVI, 1974, p. 22—31.

²⁰¹ *Les débuts des Etats du Moyen Age en Europe Centrale*, în *XII-e Congrès International des Sciences Historiques, Rapports*, vol. IV, Berger und Söhne, Viena, 1965, p. 103—110 (în colaborare cu Fr. Graus și G. Labuda).

²⁰² „Monumentum princeps” et genèse d’Etats en Europe Orientale au Moyen Age, în RRH, XVII, 1978, nr. 2, p. 211—248.

²⁰³ *Cruciadele*, Edit. științifică, București, 1961, 280 p.

²⁰⁴ *Cruciadele*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, 216 p.

²⁰⁵ *Urmările cruciadelor*, în SAI, XXX—XXXI, 1975, p. 41—48.

²⁰⁶ *Aspecte ale gândirii politice din Europa apuseană în secolele XI—XIV*, în AUB, ist., XVII, 1968, p. 37—59.

²⁰⁷ *Ideea de imperiu în Occidentul medieval în lumina cercetărilor din ultimele decenii*, în RI, 31, 1978, nr. 2, p. 273—298.

jumătate a secolului al XIII-lea a coexistenței imperiului romano-german și a imperiului latin din Constantinopol ²⁰⁸.

Un interes aparte trezește, prin noutatea tratării, în spiritul unei polemologii sociale, cartea lui Andrei Pippidi având ca temă condiția prizonierilor în timpul Războiului de 100 de ani și în țările române în feudalism, cercetare în care legislația și practica referitoare la situația captivilor de război sint investigate în contextul social-economic, politic și mental al epocii ²⁰⁹.

Culturii în perioada feudalismului timpuriu și dezvoltat i-a fost consacrat un șir de studii privind Renașterea carolingiană, datorate Florentinei Căzan ²¹⁰ și lui Radu Constantinescu ²¹¹, poemul epic Cîntarea lui Roland analizat în contextul societății vremii de Radu Constantinescu ²¹², începuturile universităților medievale în Occident de Radu Ciobanu ²¹³, istoria filozofiei medievale de Gheorghe Vlăduțescu ²¹⁴, primele traduceri din limba arabă în limba latină și rolul lor în istoria culturii occidentale în evul mediu de Carol Göllner ²¹⁵, scrierea latină medievală analizată atît ca element grafic cît și ca factor cultural de Sigismund Jakó și Radu Manolescu ²¹⁶, istoria teatrului în evul mediu de Ileana Berlogea ²¹⁷, cultura Novgorodului medieval de Valeria Costăchel ^{217b18}. Aceștea se adaugă numeroase lucrări privind istoria artei medievale, din care amintim întinsa și bogat documentata sinteză a lui Virgil Vătășianu ²¹⁸ sau lucrări biografice despre oameni de cultură din Europa și Asia ²¹⁹.

Perioadei feudalismului tîrziu i-au fost consacrate numeroase și variate studii. Pornind de la marile mutații petrecute începînd cu secolul al XVI-lea îndeosebi în Europa apuseană — declinul relațiilor feudale și formarea relațiilor capitaliste, marile descoperiri geografice și întemeierea primelor imperii coloniale, Reforma și Renașterea, victoria primei revoluții burgheze în Țările de Jos — Vasile Cristian a susținut cu argumente convingătoare că această perioadă reprezintă o etapă de trecere de la feu-

²⁰⁸ „*Translatio imperii*” und das lateinische Kaiserreich von Konstantinopel, în RRH, XIV, 1975, nr. 4, p. 607—617; *Das Zweikaiserproblem in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1204—1261)*, idem, XVII, 1978, nr. 2, p. 249—268.

²⁰⁹ *Contribuții la studiul legilor războiului în evul mediu*, Edit. militară, București, 1974, 360 p.

²¹⁰ *Renașterea carolingiană*, în SAI, XXXV—XXXVI, 1977, p. 16—23.

²¹¹ *Mélanges d'histoire littéraire carolingienne*, în RRH, IX, 1970, nr. 2, p. 221—235; *Alcuin et les „Libelli Precum” de l'époque carolingienne*, în „*Revue d'histoire de la spiritualité*”, 50, 1974, nr. 197, 1, p. 17—56.

²¹² *Aspecte ale reflectării societății feudale în Cîntecul lui Roland*, în SRI, 16, 1963, nr. 3, p. 565—589.

²¹³ *Constituirea și însemnătatea formării universităților medievale în Europa apuseană*, în SAI, XXXIII—XXXIV, 1976, p. 13—25.

²¹⁴ *Introducere în istoria filozofiei medievale*, Edit. enciclopedică română, București, 1973, 214 p.

²¹⁵ *Les premières traductions de l'arabe en latin*, în SAO, IV, 1962, p. 139—151.

²¹⁶ *Scrierea latină în evul mediu*, Edit. științifică, București, 1971, 184 p. + album: 40 p. + 52 pl.

²¹⁷ *Teatrul medieval european*, Edit. Meridiane, București, 1970, 150 p.

^{217b18} *Cultura Novgorodului în lumina noilor cercetări ale arheologiei sovietice*, în AUB., I, 5, 1956, p. 119—130.

²¹⁸ *Istoria artei europene*, vol. I, *Epoca medie*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1967, 680 p.

²¹⁹ *Figuri ilustre din evul mediu*, Edit. Tineretului, București, 1969, 430 p.

dalism la capitalism, marcînd sfîrșitul evului mediu și începutul epocii moderne ²²⁰.

Transformările social-economice care au avut loc în Europa apuseană în domeniul agrar în secolele XVI—XVII au fost cercetate de Radu Manolescu într-un studiu sintetic privind declinul relațiilor feudale și apariția celor capitaliste în agricultură ²²¹.

Marile descoperiri geografice din secolele XV—XVI, formarea primelor imperii coloniale și începutul luptei dintre statele Europei apusene pentru dominație maritimă, comercială și colonială au atras atenția mai multor istorici; astfel S. Goldenberg și S. Belu s-au ocupat într-o cuprinzătoare sinteză de marile descoperiri geografice din secolele XV—XVI ²²², S. Goldenberg de viața lui Columb ²²³, Mircea Popa de consecințele în domeniul prețurilor ale afluxului de metale prețioase din Lumea Nouă în Europa ²²⁴, Radu Manolescu de constituirea primelor imperii coloniale ²²⁵, Sergiu Columbeanu și Radu Valentin de lupta pentru dominație maritimă în secolele XVI—XVIII ²²⁶.

Continuînd cercetările din perioada interbelică, acad. Andrei Oțetea a inclus în ediția a doua a lucrării sale asupra Renașterii un capitol de sinteză despre Reformă ²²⁷ și a cercetat pătrunderea ideilor reformate în Moldova în contextul răspîndirii lor în centrul și sud-estul Europei ²²⁸. În studii speciale privind Reforma în Germania, Florentina Căzan s-a ocupat de raporturile dintre Umanism și Reformă și de ideile politice ale lui Luther ²²⁹, iar Adolf Armbruster ²³⁰ și Ludovic Demény ²³¹ de rolul conducător pe care l-a jucat Thomas Münzer în cadrul Reformei populare și al Războiului țărănesc german.

Primei revoluții burgheze victorioase, constituirii primului stat burghez și avîntului relațiilor capitaliste din Țările de Jos i-a dedicat o carte Camil Mureșan ²³². Aceluiași autori se datorește și studiul sintetic consacrat formării națiunilor europene în perioada de trecere de la feudalism la capitalism ²³³.

²²⁰ *Considerații privind începutul epocii moderne în istoria universală*, în AIIA-Iași, XV, 1977, p. 403—414.

²²¹ *Declinul relațiilor feudale și pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură în Europa apuseană*, în SAI, XXV, 1974, p. 17—28.

²²² *Epoca marilor descoperiri geografice*, Edit. științifică, București, 1971, 440 p.

²²³ *Columb. Omul și fapta*, Edit. Dacia, Cluj, 1973, 223 p.

²²⁴ „*Revoluția prețurilor*” în Europa, în SAI, XII, 1968, p. 151—167.

²²⁵ *Formarea imperiilor coloniale portughez, spaniol și olandez*, idem, XXX—XXXI, 1975 p. 49—60.

²²⁶ *Lupta pentru supremația mărilor. De la descoperirile geografice la Trafalgar*, Edit. științifică, București, 1973, 302 p.

²²⁷ *Renașterea și Reforma*, Edit. științifică, București, 1968, 400 p.

²²⁸ *Wittenberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, vol. I, Berlin, 1962, p. 302—321.

²²⁹ *Atitudinea umanistilor germani față de Reformă*, în AUB, Ist., XXVII, 1979, p. 83—98; *Concepția politică a reformatorului german Martin Luther*, în RI, 30, 1977, nr. 5, p. 901—912.

²³⁰ *Personalitatea lui Thomas Münzer*, idem, 28, 1975, nr. 8, p. 1215—1222.

²³¹ *Thomas Münzer și războiul țărănesc german din 1525*, ibidem, p. 1223—1234.

²³² *Focul ocrotit de ape (Revoluția burgheză din Țările de Jos)*, Edit. științifică, București, 1960, 180 p.

²³³ *Formarea națiunilor europene*, în SAI, XXII, 1973, p. 76—82.

Relațiile internaționale din Europa în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea au fost cercetate într-un șir de studii privind echilibrul politic din Europa în prima jumătate a secolului al XVI-lea și concepția politică a lui Carol al V-lea de Florentina Căzan ²³⁴, raporturile internaționale din Europa în prima jumătate a secolului al XVII-lea de Camil Mureșan ²³⁵, politica externă franceză în perioada Războiului de 30 de ani de Ilie Grămadă ²³⁶, activitatea diplomatică a lui Niccolò Machiavelli de Virgil Căndea, a lui Armand-Jean de Richelieu de Dan Lăzărescu, a lui Hugo Grotius de Valentin Georgescu ^{236bis}.

Adincind cercetările din perioada interbelică, acad. Andrei Oțetea a publicat o nouă monografie asupra Renașterii, în două ediții, în care epoca renașcentistă este analizată în strinsă legătură cu întregul complex de factori social-economici, politici și intelectuali care a generat-o ²³⁷. O nouă sinteză asupra Renașterii, cuprinzând o subtilă analiză a concepției umaniste despre om și societate, se datorește Zoei Dumitrescu-Bușulenga ²³⁸.

Cercetări speciale asupra Renașterii s-au oprit asupra unor aspecte ale umanismului german și francez, analizate în studii datorate lui Manea Sebastian ²³⁹, Florentinei Căzan ²⁴⁰ și Mariei Holban ²⁴¹ sau ale manifestării spiritului umanist în domeniul juridic, de care s-a ocupat Valentin Georgescu ²⁴².

Alte studii s-au oprit asupra oamenilor de cultură din epoca Renașterii ²⁴³, între care cele ale lui Alexandru Balaci consacrate lui Dante ²⁴⁴, Petrarca ²⁴⁵, Machiavelli ²⁴⁶, Ariosto ²⁴⁷ și al Michaeliei Schiopu închinat lui Boccaccio ²⁴⁸.

²³⁴ *Politica echilibrului european în prima jumătate a secolului XVI*, idem, XXI, 1973, p. 5—13; *Gândirea politică a lui Carol Quintul*, în AUB, Ist., XXII, 1973, nr. 2, p. 7—23.

²³⁵ *Relațiile internaționale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în SAI, XVIII, 1972, p. 24—35.

²³⁶ *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Edit. Junimea, Iași, 1971, 301 p.; *Politica externă a Franței înaintea Războiului de 30 de ani*, în ASU-Iași, Ist., XVIII, 1972, fasc. 1, p. 31—52.

^{236 bis} *Niccolò Machiavelli*, în *Diplomați iluștri*, vol. I, Edit. politică, București, 1969, p. 15—66; *Armand-Jean de Richelieu*, idem, vol. II, 1970, p. 5—67; *Hutg de Groot (Hugo Grotius)* idem, vol. III, 1973, p. 5—66.

²³⁷ *Renașterea*, Edit. științifică, București, 1964, 470 p.; *Renașterea și Reforma*, Edit. științifică, București, 1968, 400 p.

²³⁸ *Renașterea, Umanismul și dialogul artelor*, Edit. Univers, București, 1975, 289 p.

²³⁹ *Elemente progresiste, antif feudale în operele unor umaniști germani din veacul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului Pedagogic de 4 ani”, București, 1958, p. 383—400.

²⁴⁰ *Ideea unității europene la umaniștii din Germania în prima jumătate a secolului XVI*, în AUB, Ist., XIX, 1970, nr. 1, p. 41—52.

²⁴¹ *Un témoignage inconnu sur le rayonnement érasmien dans l'entourage immédiat de François I-er*, în NEH, I, București, 1955, p. 265—284.

²⁴² *Renaissance, réception du droit romain et humanisme juridique*, în RRRH, VIII, 1969, nr. 3, p. 515—529.

²⁴³ *Figuri ilustre din perioada Renașterii*, Edit. Albatros, București, 1972, 536 p.

²⁴⁴ *Dante Alighieri*, Edit. Tineretului, București, 1965, 238 p.

²⁴⁵ *Francesco Petrarca*, Edit. Tineretului, București, 1968, 180 p.

²⁴⁶ *Niccolò Machiavelli*, Edit. Tineretului, București, 1969, 211 p.

²⁴⁷ *Ludovico Ariosto, contemporanul nostru*, Edit. Albatros, București, 1974, 233 p.

²⁴⁸ *Boccaccio*, Edit pentru Literatură Universală, București, 1969, 206 p.

În domeniul artei renașcentiste, în afară de numeroase lucrări tratând aspecte particulare, menționăm volumul consacrat artei Renașterii din sinteza lui Virgil Vătășianu privind istoria artei din Europa ²⁴⁹.

În preocupările medievistilor din țara noastră, o pondere însemnată ocupă cercetările privind istoria Bizanțului, a sud-estului Europei și a Imperiului otoman. O trăsătură distinctivă a cercetărilor menționate, care reflectă strinsa interdependență a dezvoltării istorice a popoarelor din această zonă a continentului, o constituie împletirea preocupărilor de bizantinologie, de istoria sud-estului european și de turcologie pe de o parte, a acestora cu istoria României pe de altă parte. Această strinsă și firească împletire de preocupări se reflectă în numeroase contribuții, fie editări de izvoare, fie studii, care aparțin deopotrivă istoriei universale și istoriei României.

Cercetarea istoriei Bizanțului a beneficiat de editarea unor importante izvoare istorice narative, ca operele lui Procopie din Caesarea ²⁵⁰, Mauriciu ²⁵¹, Constantin Porfirogenetul ²⁵², Ana Comnena ²⁵³, Ducas ²⁵⁴, Laonic Chalcocondilas ²⁵⁵, Critobol din Imbros ²⁵⁶, Georgios Sphrantzes ²⁵⁷, cărora li s-au adăugat ample extrase din izvoarele bizantine referitoare la istoria României ²⁵⁸, privind deopotrivă istoria românească și bizantină.

Dintre contribuțiile avînd caracter teoretic și de sinteză, reprezentînd prezențe românești la manifestările internaționale de bizantinologie sau formînd culegeri de studii, menționăm articolul lui Eugen Stănescu ²⁵⁹, suita de studii ale lui Nicolae Bănescu privind istoria Bizanțului timpuriu ²⁶⁰ rapoartele și comunicările susținute de bizantinisti români la cel de al

²⁴⁹ *Istoria artei europene*, vol. II, *Arta în perioada Renașterii*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1972, 250 p.

²⁵⁰ *Istoria secretă*. Ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, 263 p. (*Scriptores byzantini*, VIII); *Războiul cu goții*. Traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, 304 p. (*Scriptores byzantini*, III).

²⁵¹ *Artă militară*. Ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, 424 p. (*Scriptores byzantini*, VI).

²⁵² *Carte de învățătură pentru fiul său Romanós*. Traducere din limba greacă de Vasile Grecu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, 123 p. (*Scriptores byzantini*, VII).

²⁵³ *Alexiada*. Traducere de Marina Marinescu. Prefață, tabel cronologic și note de N. Ș. Tanașoca, vol. I—II, Edit. Minerva, București, 1977, XL + 300 p. + 351 p.

²⁵⁴ *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*. Ediție critică de Vasile Grecu, Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, 503 p. (*Scriptores byzantini*, I).

²⁵⁵ *Expunerii istorice*. În românește de Vasile Grecu, Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, VIII + 355 p. (*Scriptores byzantini*, II).

²⁵⁶ *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451—1467*. Ediție de Vasile Grecu, Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, 379 p. (*Scriptores byzantini*, IV).

²⁵⁷ *Memorii, 1401—1477*. Ediție critică de Vasile Grecu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1966, 618 p. (*Scriptores byzantini*, V).

²⁵⁸ *Izvoarele istoriei României. Fontes Historiae Daco-Romanae*. Edit. Academiei R.S.R., București, vol. II. Publicate de H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, Vi. Iliescu, V. Popescu, 1970, XXI + 768 p.; vol. III. Publicate de Al. Elian și N. Ș. Tanașoca, 1975, 571 p.

²⁵⁹ *Considerații teoretice în tratarea istoriei Bizanțului, (Importanța unor teze ale clasicii n arxism-leninismului)*, în *Anale*, 1972, nr. 2, p. 142—150.

²⁶⁰ *Din istoria Imperiului bizantin. Perioada protobizantină*, în *MO*, 1969, nr. 5 6, p. 355 386, 1970, nr. 1—2, p. 11 38, 1971, nr. 3 4, p. 161—174, nr. 5—6, p. 348—358.

XIV-lea Congres internațional de studii bizantine ²⁶¹, culegerile de studii consacrate lumii bizantine și postbizantine ²⁶².

Studii speciale au urmărit variate aspecte ale societății bizantine. Vieții economice i-au fost consacrate cercetări privind munca manuală în mănăstiri în secolele XI-XIV datorate lui Tudor Teoteoi ²⁶³, politica economică a împăraților Lascarizi din Niceea ²⁶⁴ și circulația monetară în imperiul din Niceea ²⁶⁵, elaborate de Stelian Brezeanu.

Vieții sociale i-au fost dedicate studii de sinteză, care privesc probleme de bază ale societății bizantine, ca structura sa socială în cursul întregului ev mediu de Eugen Stănescu și Gheorghe Zbucnea ²⁶⁶, trăsăturile feudalismului bizantin de Gheorghe Cronț ²⁶⁷, instituția stratiotilor în Bizanț și moștenirea sa în țările balcanice de Eugen Stănescu ²⁶⁸, feudalitatea și orașele în Bizanț în secolele XIII–XIV de Enric Frances ²⁶⁹.

Viața politică a fost cercetată în studii referitoare la demele și grupările politice din Bizanțul timpuriu de Gheorghe Cronț ²⁷⁰, la criza secolului al XI-lea și la reformele imperiale din al treilea sfert al veacului, studiate de Eugen Stănescu ²⁷¹. Cruciada a IV-a, crearea imperiului latin din Constantinopol și a imperiului grec din Niceea ca și reflectarea acestor mutații în concepția imperială bizantină au fost urmărite de Stelian Brezeanu ²⁷². În domeniul instituțiilor Stelian Brezeanu s-a ocupat de aceea de despot ²⁷³. Unele aspecte ale ultimelor două veacuri de existență

²⁶¹ *Actes du XIV-e Congrès International des études byzantines*, Bucarest, 6–12 septembrie 1971, Publiés par les soins de M. Berza et E. Stănescu, vol. I–III, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974–1976, 527 p. + 656 p. + 737 p.

²⁶² *Lumea Bizanțului*. Institutul de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, 280 p.; *Etudes byzantines et post-byzantines*, I. Publiées par les soins de Eugen Stănescu et Nicolae Șerban Tanașoca, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 309 p.

²⁶³ *Le travail manuel dans les Typika byzantins des XI-e–XIII-e siècles* în RESEE, XVII, 1979, nr. 3, p. 455–462; *Remarques sur le travail manuel à Byzance au XIV-e siècle*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, I, p. 55–75.

²⁶⁴ *La politique économique des Lascarides à la lumière des relations vénéto-nicéennes*, ibidem, p. 39–54; *Le premier traité économique entre Venise et Nicee*, în RESEE, XII, 1974, nr. 1, p. 143–146.

²⁶⁵ *L'apparition de la monnaie d'or des républiques italiennes et la situation de l'hyperpère nicéen*, în *Actes du XIV-e Congrès International des études byzantines*, vol. III, p. 179–185.

²⁶⁶ *Structura socială a Imperiului bizantin (secolele IV–XV)*, în SAI, XVI, 1970, p. 65–91.

²⁶⁷ *Feudalismul bizantin*, în SRI, 24, 1971, nr. 1, p. 139–152.

²⁶⁸ *Les „Stratiotes”. Diffusion et survivance d'une institution byzantine dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Actes de Premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, août-septembre 1950, vol. III, Histoire, Sofia, 1969, p. 227–234.

²⁶⁹ *La féodalité et les villes byzantines au XIII-ème et au XIV-ème siècles*, în „Byzantinoslavica”, 1955, nr. 1, p. 76–96.

²⁷⁰ *Les thèmes et les partis politiques dans l'Empire byzantin aux V-e–VII-e siècles*, în RESEE, VII, 1969, nr. 4, p. 671–693.

²⁷¹ *Solutions contemporaines de la crise. Un quart de siècle de réformes et contraréformes impériales (1057–1081)*, în *The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1967, p. 401–408; *Les réformes d'Isaac Comnène*, în RESEE, IV, 1966, p. 35–69.

²⁷² *Cruciada a IV-a și Imperiul latin din Constantinopol*, în SAI, XXVII–XXVIII, 1974, p. 106–115; *La fonction de l'idée d'imperium unicum chez les Byzantins de la première moitié du XIII-e siècle*, în RESEE, XVI, 1978, nr. 1, 57–64.

²⁷³ *Din nou asupra începuturilor instituției de despot*, în AUB, Ist., XXI, 1972, nr. 1, p. 21–32.

a Imperiului bizantin au fost cercetate în studii privitoare la situația Bizanțului și la concepția despre stat în secolul al XIV-lea datorate lui Teodor Teoteoi²⁷⁴, precum și la condițiile interne și externe ale cuceririi Bizanțului de către turci, analizate de Enrie Frances²⁷⁵ și de Maria Alexandrescu-Dersca Bulgaru²⁷⁶.

Dintre contribuțiile referitoare la creația spirituală din Bizanț menționăm cea privind receptarea dreptului roman și romano-bizantin de Valentin Georgescu și Traian Ionașcu²⁷⁷ și cea privind literatura bizantină și realismul de Nicolae Șerban Tanașoca²⁷⁸.

Contribuții remarcabile au fost aduse în domeniul relațiilor româno-bizantine, privind deopotrivă istoria țărilor române și a Bizanțului. Studiilor de sinteză, ca acelea datorate lui Alexandru Elian²⁷⁹ și Eugen Stănescu²⁸⁰, li s-au adăugat studii speciale, cele mai multe privind complexa situație politică și demografică de la Dunărea de Jos din secolele X—XI, ca acelea ale lui Ion Barnea²⁸¹, Nicolae Bănescu²⁸², Eugen Stănescu²⁸³ și Nicolae Șerban Tanașoca²⁸⁴. Alți istorici, ca Stelian Brezeanu²⁸⁵, Șerban Papacostea²⁸⁶ și Octavian Iliescu²⁸⁷ au cercetat comerțul bizantin și circulația monedelor bizantine la Dunărea de Jos, semnalind intensa activitate economică de aici.

A fost de asemenea cercetată pătrunderea, directă sau prin mijlocirea lumii sud-slave, în țările române a influenței bizantine în domeniul

²⁷⁴ *Die Stellung und das Weltbild von Byzanz im XIV. Jahrhundert*, în *Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichter*, München, 1974, p. 32—38; *La conception de Jean Cantacuzene sur l'Etat byzantin, vue principalement à la lumière de son Histoire*, în RESE, XIII, 1975, nr. 2, p. 167—185.

²⁷⁵ *La féodalité byzantine et la conquête turque*, în SAO, IV, 1962, p. 69—90.

²⁷⁶ *L'action diplomatique et militaire de Venise pour la défense de Constantinople (1452—1453)*, în RRH, XIII, 1974, nr. 4, p. 247—267.

²⁷⁷ *Unité et diversité des formes de la réception du droit romain en Occident et du droit romano-byzantin en Orient*, în RESEE, II, 1964, nr. 1—2, p. 153—186.

²⁷⁸ *La littérature byzantine et le réalisme*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, I, p. 77—93.

²⁷⁹ *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, în „Byzantinoslavica”, XIX, 1958, nr. 2, p. 212—225.

²⁸⁰ *Byzance et les Pays Roumains aux IX-e—XV-e siècles*, în *Actes du XIV-e Congrès International des études byzantines*, vol. I, p. 393—431.

²⁸¹ *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas Danube du X-e au XII-e siècle*, în NEH, I, 1955, p. 169—180.

²⁸² *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, 193 p.

²⁸³ *La crise du Bas Danube byzantin pendant la deuxième moitié du XI-e siècle*, în „Zbornik radova Vizantološkog Instituta”, Belgrad, X, 1966, p. 49—73; *Beiträge zur Paristrion-Frage: Die Benennungen der unteren Donaugebiete im 10. bis 12. Jh. als historisches Problem*, în „Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft”, 1968, p. 41—64; *Beiträge zur Paristrion-Frage: Stadtwesen des Gebietes zwischen Donau und Meer (X—XII Jh.)* în „East European Quarterly”, IV, 1969, p. 119—140; *Les „mixobarbares” du Bas Danube au XI-e siècle*, în NEH, III, 1965, p. 45—53.

²⁸⁴ *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI-e siècle*, în RRH, XII, 1973, nr. 1, p. 61—82.

²⁸⁵ *Byzantinische Wirtschaftskontakte an der Unteren Donau in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1204—1261)*, în „Dacoromania”, III, 1975—1976, p. 9—16.

²⁸⁶ *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux Bouches du Danube au XIV-e siècle*, în RESEE, XVI, 1978, nr. 1, p. 65—79.

²⁸⁷ *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, în NEH, III, 1965, p. 105—116; *L'hyperpère byzantin au Bas Danube du XI-e au XV-e siècle*, în RESEE, VII, 1969, nr. 1, p. 109—119.

instituțiilor și legislației și a receptării ei originale în mediul românesc, datorată studiilor lui Valentin Georgescu ²⁸⁸ și Gheorghe Cronț ²⁸⁹.

Cercetînd relațiile culturale și artistice româno-bizantine, un șir de istorici și de istorici ai literaturii și artei, ca Răzvan Theodorescu ²⁹⁰, Corina Nicolescu ²⁹¹, Alexandru Elian ²⁹², Ion Radu Mircea ²⁹³, I.D. Ștefănescu ²⁹⁴, Maria Ana Muzicescu ²⁹⁵, au subliniat că elementele de cultură și artă bizantină pătrunse în mediul românesc au fost preluate și adaptate în funcție de necesitățile societății de aici, contribuind totodată la crearea unor opere literare și artistice originale. Bogăția pieselor arheologice și a obiectelor de artă bizantină din România a fost scoasă în evidență și prin organizarea expoziției prilejuită de desfășurarea celui de al XIV-lea Congres Internațional de studii bizantine din 1971 ²⁹⁶.

Studiile de istorie sud-est europeană, al căror loc și rol în cercetarea istorică au fost definite și subliniate de Mihai Berza ²⁹⁷, au fost îndreptate spre direcții variate, dar totodată legate, în mare parte, de istoria românească.

În editarea de izvoare, amintim contribuția lui Francisc Pall la cunoașterea relațiilor italo-albaneze la mijlocul secolului al XV-lea ²⁹⁸.

Dintre contribuțiile avînd caracter de sinteză sau formînd culegeri de studii, menționăm studiul lui Mihai Berza referitor la marile etape ale istoriei sud-est europene ²⁹⁹ sau volumul editat de Institutul de studii sud-est europene ³⁰⁰.

²⁸⁸ *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XV-e siècle*, în *Actes du XIV-e Congrès International des études byzantines*, vol. I, p. 433–484; *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIV-e–XVIII-e siècles)*, în „Byzantina”, III, 1971, p. 311–340; *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavie et Valachie)*, în *Droits de l'Antiquité et sociologie juridique. Mélanges H. Lévy Brühl*, Paris, 1959, p. 373–392.

²⁸⁹ *Byzantine juridical influences in the Romanian Feudal Society*, în RESEE, II, 1964, nr. 3–4, p. 359–383.

²⁹⁰ *Bizanz, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974, 380 p.

²⁹¹ *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanzul la Dunărea de Jos în secolele X–XIV*, în SMI, Med., V, 1962, p. 7–55.

²⁹² *Moldova și Bizanzul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 97–179.

²⁹³ *Relations littéraires entre Byzance et les Pays Roumains*, în *Actes du XIV-e Congrès International des études byzantines*, vol. I, p. 485–496.

²⁹⁴ *Relations artistiques roumano-byzantines. Aperçu général*, ibidem, p. 497–508.

²⁹⁵ *Relations artistiques entre Byzance et les Pays Roumains (XIV–XV-e siècles). Etat actuel de la recherche*, ibidem, p. 509–525.

²⁹⁶ *Cultura bizantină în România*. Comitetul de stat pentru cultură și artă, București, 1971, 263 p. + il.

²⁹⁷ *Les études du Sud-Est européen. Leur rôle et leur place dans l'ensemble des sciences humaines*, în RESEE, XIII, 1975, nr. 1, p. 5–14.

²⁹⁸ *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV (Documenti inediti con introduzione e note storico-critiche)*, în „Archivio storico per la Province Napoletane”, terza serie, vol. IV, Napoli, 1965, 104 p.

²⁹⁹ *Les grandes étapes de l'histoire du Sud-Est européen*, în *Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen. Colloque tenu le 11 et 12 Septembre 1967 à Bucarest*, AIESEE, București, 1969, p. 7–26.

³⁰⁰ *Studii istorice sud-est europene*. Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, vol. I, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974, 214 p.

Transformările petrecute în Peninsula balcanică în primele secole ale evului mediu au fost cercetate în studiul de geografie istorică al lui Emilian Popescu³⁰¹ și în cel privitor la migrația slavă datorat lui Ion Nestor³⁰².

Problemele istoriei economice au fost urmărite în studii referitoare la orașul medieval sud-est european de Ștefan Pascu și S. Goldenberg³⁰³, sau la comerțul francez în Levant de Carol Göllner³⁰⁴, iar cele ale istoriei sociale, în studiul privind frământările țărănești în Europa Centrală și sud-estică, datorat acad. Ștefan Pascu³⁰⁵.

În domeniul vieții politice, studiului citat al lui Răzvan Theodorescu privind geneza statelor în Europa Centrală și sud-estică³⁰⁶, adăugăm pe cel al lui Constantin Velichi despre statul medieval bulgar³⁰⁷ și studiile lui Andrei Pippidi³⁰⁸ și Lidiei Demény³⁰⁹ referitoare la situația internațională a Peninsulei balcanice la sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XVII-lea și la mijlocul secolului al XVII-lea.

Vlahilor din Peninsula balcanică în evul mediu le-au fost consacrate un șir de lucrări și studii, datorate lui Silviu Dragomir³¹⁰, Eugen Stănescu³¹¹ și Stelian Brezeanu³¹².

În domeniul culturii au fost publicate studii privind dreptul cutumiar la slavii de sud de Gheorghe Cronț³¹³, bogomilismul și cultura populară în Bulgaria și în țările române de Anton Balotă³¹⁴, evoluția

³⁰¹ *Contributions à la géographie historique de la Péninsule Balkanique aux V-e—VIII-e siècles de notre ère*, în „Dacia”, XIII, 1969, p. 403—415.

³⁰² *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques*, I, în RESEE, I, 1963, nr. 1—2, p. 41—67.

³⁰³ *Despre orașele medievale din unele țări dunărene*, în AIIA, Cluj-Napoca, XIV, 1971, p. 29—44.

³⁰⁴ *Zum französischen Levanthandel in den Jahren 1593—1604*, în RRH, VIII, 1969, nr. 3, p. 649—658.

³⁰⁵ *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din sec. al XV-lea până în sec. al XX-lea*, în AIIA, Cluj-Napoca, VIII, 1965, p. 7—72.

³⁰⁶ Vezi mai sus, nota 202.

³⁰⁷ *Statul bulgar de la înființarea sa și până la căderea sub stăpânirea otomană (681—1396)* în SAI, XXIII, 1973, p. 65—75.

³⁰⁸ *Au sujet de la situation politique internationale des peuples du Sud-Est de l'Europe à la fin du XVI-e siècle et au début du XVII-e siècle*, în „East European Quarterly”, X, 1975, p. 114—125.

³⁰⁹ *Osvoboditelnaiâ voina ukraïnskogo naroda 1648—1654 godov i Iugo-Vostocnaia Evropa*, în RESEE, XII, 1974, nr. 4, p. 499—520.

³¹⁰ *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1959, 227 p.

³¹¹ *Byzantinovlahica. I. Les Vlaques à la fin du X-e début du XI-e siècle et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique*, în RESEE, VI, 1968, nr. 3, p. 407—438; *La population vlaque de l'Empire byzantin aux XI-e—XIII-e siècles*, XV-e Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et Co-rapports, I, Histoire, Atena, 1976, 21 p.

³¹² *De la populația romanizată la vlahii balcanici*, în RI, 29, 1976, nr. 2, p. 211—222.

³¹³ *Le droit coutumier des Slaves du Sud. Sources et interprétations*, în AISEE, Bulletin X, 1972, nr. 1, p. 141—150.

³¹⁴ *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în „Romano-slavica”, X, 1964, p. 19—71.

culturală în secolul al XVII-lea de Virgil Cîndea ³¹⁵ și cea artistică de Maria Ana Muzicescu ³¹⁶.

Contribuții substanțiale au fost aduse în domeniul orientalisticii și îndeosebi al istoriei Imperiului otoman.

Lucrări de sinteză au fost dedicate arabilor de Mehmet Ablai ³¹⁷, pecenegilor ³¹⁸ și cumanilor ³¹⁹ la Dunărea de Jos de Petre Diaconu, ultimele două monografii înnoind cunoașterea pe o bază documentară lărgită, rezultat al cercetărilor arheologice românești din ultimele două decenii.

Contribuții la istoria turcilor selgiuchizi au adus Mihail Guboglu într-un articol de sinteză ³²⁰, Maria Monica Gițeu într-un studiu referitor la însemnătatea bătăliei de la Malâzgirt (Manzikert) (1071) ³²¹ și Maria Alexandrescu-Dersca Bulgaru într-un studiu privitor la expediția emirului Umur beg în Marea Neagră și la Dunărea de Jos ³²².

În domeniul istoriei Imperiului otoman, pentru care izvoarele editate în limba română erau înainte sporadice, s-a înnoit și lărgit considerabil baza documentară, privitoare atât la istoria otomană în genere, cât și la relațiile româno-otomane. S-a subliniat însemnătatea materialelor existente în arhivele din Turcia ³²³ și a fost întocmit catalogul documentelor turcești din arhivele românești ³²⁴ de către Mihail Guboglu, au fost editate colecții și culegeri de documente turcești de către Mustafa Mehmed ³²⁵ și Mihai Maxim ³²⁶, de cronici otomane de către Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed ³²⁷ și de Mihail Guboglu ³²⁸, de tipărituri europene din secolul al XVI-lea despre turci de către Carol Göllner ³²⁹.

Dintre studiile de sinteză și monografice, consemnăm lucrarea lui Mustafa Mehmed consacrată turcilor, începând din cele mai vechi timpuri

³¹⁵ *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVII-e siècle*, în RESEE, VIII, 1970, nr. 2, p. 181–230, nr. 4, p. 623–668.

³¹⁶ *Byzance, Occident et création nationale dans l'art du Sud-Est de l'Europe*, idem, XII, 1974, nr. 2, p. 277–290.

³¹⁷ *Arabii. De la Mecca la Cordoba*, Edit. științifică, București, 1968, 295 p.

³¹⁸ *Les Petcl enégués au Bas-Danube*. Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, 159 p.

³¹⁹ *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1978, 158 p.

³²⁰ *Turcii selgiuci și statele lor*, în SAI, XXXII, 1976, p. 33–43.

³²¹ *Bătălia de la Malâzgirt, moment crucial în istoria comună a Occidentului și Orientului*, în SRI, 24, 1971, nr. 6, p. 1133–1141.

³²² *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în SAO, II, 1959, p. 3–23.

³²³ *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru istoria țărilor române*, în RA, IX, 1966, nr. 2, p. 174–194.

³²⁴ *Catalogul documentelor turcești*, vol. I–II, București, 1960–1965, 683 p. + 696 p.

³²⁵ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455–1774, Edit. Academiei R.S.R., București, 1976, 413 p. (*Izvoare orientale privind istoria României*, III).

³²⁶ *Tureckie dokumenty o finansovo-economičeskikh obiazatelstvakh Moldavii i Valahii pered Osmanskoi Imperii vo vtoroi polovine XVI v.*, în *Vostocnye Istocniki (Fontes Orientales)*, Nauka, Moscova, 1974, p. 253–294; *Culegere de texte otomane*. Fasc. I, *Izvoare documentare și juridice* (sec. XV–XX), Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, 179 p.

³²⁷ *Cronici turcești privind țările române. Extrase. vol. I. Sec. XV–mijlocul sec. XVII. Vol. II. Sec. XVII–începutul sec. XVIII*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1966–1974, 562 p. + 542 p. (*Izvoare orientale privind istoria României*, I–II).

³²⁸ *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale (1263–1683)*, Tip. Universității din București, 1977, 900 p.

³²⁹ *Turcica*, vol. I–II: *Die europäische Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*; vol. III: *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Edit. Academiei R.S.R., București, Akademie Verlag Berlin, Baden-Baden, 1961–1978, 464 p. + 808 p. + 443 p.

și pînă în epoca reformelor kemaliste, locul central ocupîndu-l istoria turcilor otomani ³³⁰, cea a lui Aurel Decei privind Imperiul otoman pînă la mijlocul secolului al XVII-lea ³³¹, ca și culegerea sa de studii referitoare la raporturile româno-orientale, cu valoroase contribuții pentru cele româno-otomane ³³².

Preocupările de istorie economică s-au îndreptat, de pildă, asupra aprovizionării Istanbulului în secolul al XVI-lea sau a circulației monetare în Imperiul otoman și în țările române în a doua jumătate a aceluiași veac, la care și-au adus contribuția Maria Alexandrescu-Dersca Bulgaru ³³³ și Mihai Maxim ³³⁴. Cercetările privind istoria socială au fost orientate asupra unor probleme insuficient tratate pînă atunci, ca structura societății otomane în a doua jumătate a secolului al XV-lea, robia în Imperiul otoman sau mișcările sociale desfășurate sub veșmintul ideologiei bedreddiniste din primele decenii ale secolului al XV-lea, în care au adus contribuții Mustafa Mehmed ³³⁵, Mihail Dan în colaborare cu Sabin Belu ^{335 bis} și Mihail Guboglu împreună cu Mustafa Mehmed ³³⁶.

Istoria politică a făcut obiectul unor cercetări datorate lui Francisc Pall asupra situației internaționale în timpul războaielor antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara ³³⁷, lui Carol Göllner cu privire la cruciadele antiotomane din secolul al XVI-lea ³³⁸, lui Mihai Maxim despre Egiptul otoman în secolele XVI—XVII ³³⁹.

Un șir de studii bazate îndeosebi pe surse otomane, adesea inedite, a dus la o cunoaștere mai adîncită a relațiilor româno-otomane în evul mediu, ele reprezentînd contribuții atît pentru istoria Imperiului otoman cît și a țărilor române. Menționăm în acest sens studiul lui Mihai Berza asupra felului în care se reflectă istoria otomană și relațiile româno-otomane în istoriografia moldoveană medievală ³⁴⁰, al Mariei Alexandrescu-

³³⁰ *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 447 p.

³³¹ *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 412 p.

³³² *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 245 p.

³³³ *Quelques données sur le ravitaillement de Constantinople au XVI-e siècle*, in *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, vol. III, Sofia, 1969, p. 661—672.

³³⁴ *Considérations sur la circulation monétaire dans l'Empire Ottoman et les Pays Roumains dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, in RESEE, XIII, 1975, nr. 3, p. 407—415.

³³⁵ *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (kanunname) de sultan Mahomet II (1451—1481)*, in SAO, II, 1960, p. 127—159.

^{335 bis} *Despre robi în Imperiul otoman (cu cîteva date privitoare la țările române)*, in AIIA, Cluj-Napoca, IV, 1961, p. 7—67.

³³⁶ *Rascoalele țărănești din Imperiul otoman (1418—1420) și bedreddinismul*, in SRI, 10, 1957, nr. 2, p. 137—158.

³³⁷ *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443 condotta da Giovanni di Hunedoara*, in RESEE, III, 1965, nr. 3—4, p. 433—463.

³³⁸ *Zur Problematik der Kreuzzüge und der Türkenkriege in 16. Jahrhundert*, in RESEE, XIII, 1975, nr. 1, p. 97—115.

³³⁹ *Egiptul otoman în secolele XVI—XVII*, in *lumina unor noi izvoare și cercetări*, în RI, 33, 1980, nr. 4, p. 717—733.

³⁴⁰ *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV-e—XVII-e siècles*, in RESEE, X, 1972, nr. 3, p. 595—627.

Dersca Bulgaru despre raporturile lui Mircea cel Bătrîn cu emirii selgiuchizi din Anatolia ³⁴¹, al lui Aurel Decei asupra rolului lui Aloisio Gritti ³⁴².

Contribuții importante au fost aduse de Anca Ghiăță asupra intrării Dobrogei sub stăpînirea otomană ³⁴³, de Ion Matei ³⁴⁴ și de Mihai Maxim ³⁴⁵ cu privire la statutul de autonomie al țărilor române în condițiile dominației otomane, de Mihai Berza ³⁴⁶, Mihail Guboglu ³⁴⁷ și Mihai Maxim ³⁴⁸ în legătură cu cunoașterea amănunțită a obligațiilor țărilor române față de Poartă în secolele XV—XVIII.

În domeniul culturii au fost aduse contribuții de Mihail Guboglu cu privire la istoriografia otomană medievală ³⁴⁹, de Mustafa Mehmed asupra gândirii filozofice și sociale din secolele XIV—XV ³⁵⁰ și a gândirii politice din secolul al XVI-lea ³⁵¹, de Carol Göllner cu referire la reflectarea problemei turcești în literatura europeană a secolului al XVI-lea ³⁵².

Pentru istoria medievală a Asiei, Africii și a Americii precolumbiene, lucrările publicate au îndeosebi un caracter de informare largă. Au fost editate relatările de călătorie ale lui Marco Polo ³⁵³ sau cronica lui Garcilaso de la Vega „El Inca” ³⁵⁴. Au fost publicate cartea lui Manole Neagoe despre întemeetorii imperiilor de stepă ^{354bis} și articolul lui Nicolae Farca despre statul Ghana în secolul al XI-lea ³⁵⁵, precum și studii de sinteză sau lucrări de largă informare închinată civilizațiilor precolumbiene în ansamblul lor, ca acelea ale lui S. Goldenberg ³⁵⁶ și Darie Novăceanu ³⁵⁷

³⁴¹ *Les relations du prince Mircea l'Ancien avec les émirs seldjoukides d'Anatolie et leur candidat Musa au trône ottoman*, în „Ankarâ Üniversitesi DTC Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi”, VI, 1968, p. 113—125.

³⁴² Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunt după unele documente turcești inedite (1533—1534), în SMI, Med., VII, 1974, p. 101—160.

³⁴³ Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea, în *Studii istorice sud estice europene*, vol. I, p. 43—126.

³⁴⁴ *Quelques problèmes concernant le régime juridique de la domination ottomane dans les Pays Roumains*, în RESEE, X, 1972, nr. 1, p. 65—81, XI, 1973, nr. 1, p. 81—95.

³⁴⁵ *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în RESEE, XV, 1977, nr. 2, p. 207—230.

³⁴⁶ *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în SMI, Med., II, 1957, p. 7—47; *Die Schwankungen in der Ausbeutung der Walachei durch die türkische Pforte im XVI—XVIII Jh.*, în NEH, II, 1960, p. 253—269.

³⁴⁷ *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Etudes Islamiques”, 1969, nr. 1, p. 49—80.

³⁴⁸ *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în RI, 32, 1979, nr. 9, p. 1731—1765.

³⁴⁹ *L'historiographie ottomane des XV-e—XVIII-e siècles. Bref aperçu*, în RESEE, III, 1965, nr. 1—2, p. 81—93.

³⁵⁰ *La pensée philosophique et sociale dans l'Empire Ottoman aux XIV-e—XV-e siècles*, în AIESEE, Bulletin, I—II, 1968, p. 76—102.

³⁵¹ *La crise ottomane dans la vision de Hasan Kiafi Akhisari (1544—1616)*, în RESEE, XIII, 1975, nr. 3, p. 385—402.

³⁵² *Der Türke in der dramatischen Literatur des 16. Jhr.*, idem, III, 1965, nr. 1—2, p. 131—153.

³⁵³ *Millionul. Cartea minunatelor călătoriei ale lui Marco Polo*. Traducere din limba italiană de Romolo Ottone, Edit. științifică, București, 1958, LIII + 263 p.

³⁵⁴ *Regeștile cronici ale incașilor*. Traducere, prefată și note de Oana Busuioceanu, Edit. Univers, București, 1974, 293 p.

^{354bis} *Attila, Gingham-Han și Tamerlan*, Edit. Meridiane, București, 1971, 304 p.

³⁵⁵ *Statul Ghana*, în „Cartea drumurilor și regatelor” de Al-Bakri, în AUB, Ist., XXIII, 1974, nr. 1, p. 181—187.

³⁵⁶ *Civilizațiile precolumbiene*, în SAI, XXV, 1974, p. 5—16.

³⁵⁷ *Precolumbia. Teritoriul miturilor astrale*, Edit. Sport-Turism, București, 1975, 334 p.

sau civilizației Maya de Horia Matei³⁵⁸ și incașă de Romulus Vulcănescu³⁵⁹.

Realizările istoriografiei universale și românești în domeniul medievisticii ca și cercetările proprii au dat posibilitate medievistilor R. Manolescu (coordonator), Mihai Berza, Valeria Costăchel, Mihail Guboglu, Florentina Căzan, Mihai Maxim și Gheorghe Zbucnea, de la catedra de istorie universală a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București, să publice un curs universitar în trei volume³⁶⁰, care tratează istoria Europei, Asiei, Africii și Americii precolumbiene în perioada cuprinsă în secolele V—XVII și care reprezintă prima lucrare românească înfățișând istoria omenirii în evul mediu în ansamblul ei.

Trebuie arătat că preocupările și cercetările originale în domeniul istoriei universale modernă și contemporană au fost necesitate în primul rând de nevoile didactice, de înfățișarea, de pe pozițiile românești, a procesului devenirii umanității în fața studenților de la facultățile de istorie, atît în cadrul cursurilor generale, dar mai ales prin cursurile speciale.

Evident, pe lângă înregistrarea a tot sau a aproape tot ce s-a scris pînă la un moment dat într-o problemă sau alta, autorii români s-au străduit să dea o interpretare proprie evenimentelor și fenomenelor înfățișate, să imprime pe cît posibil o tentă personală, ceea ce s-a reușit nu în puține cazuri.

În domeniul istoriei universale moderne. De o bună apreciere s-au bucurat cele patru volume de istorie modernă, întocmite de un colectiv de cadre universitare de la Universitățile din București și din Cluj-Napoca³⁶¹ ca și cele două volume datorate lui Vasile Cristian de la Universitatea din Iași³⁶².

Strădaniei de a întocmi cursuri și manuale universitare cît mai bine documentate, i s-a adăugat grija pentru a pune la dispoziția cititorului de istorie universală culgeri de texte în care au fost inserate cele mai semnificative documente privitoare la structurile social-economice și politice interne, la principalele momente revoluționare, la relațiile internaționale³⁶³.

³⁵⁸ *Maiășii*, Edit. Tineretului, București, 1967, 208 p.

³⁵⁹ *Incașii*, Edit. Albatros, București, 1970, 183 p.

³⁶⁰ *Istoria evului mediu*, vol. I, II 1—2, III, Tipografia Universității din București, 1972—1978, 300 p. + 475 p. + 250 p. + 495 p.

³⁶¹ *Manual de istorie universală modernă*, vol. I, P. 1—2 și vol. II, P. 1—2 (1642—1917), București, C.M.U.B., 1970—1972, 1975. Vol. I, P. 1 (1642—1794), 1970, 324 p.; vol. I, P. 2 (1795—1848), 1971, 239 p. vol. II, P. 1, (1848—1871), 1972, 300 p.; vol. II, P. 2 (1871—1917), 1975, 347 p. (Au colaborat: D. Almaș, Camil Mureșan, Al. Vianu, I. Kovacs, C. Velich, Mircea N. Popa); Mircea N. Popa, *Prelegeri de istorie modernă-universală*, Fascicola I, București, Tipogr. Univ., 1979.

³⁶² *Prelegeri de istorie modernă universală*, vol. I, Iași, C.M.U.I., 1973, 231 p.; vol. II, Iași, C.M.U.I., 1976, 201 p.

³⁶³ Constantin Enea, Ștefan Imreh, Iosif Kovacs, Andrei Magyari, Camil Mureșan, Vasile Schiopu, Vasile Vesa, *Culegere de texte pentru istoria universală*, Epoca modernă, vol. I, 1640—1848, Edit. didactică și pedagogică, București, 1973, 359 p.; vol. II, 1848—1918, Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, 350 p.; Vasile Cristian, Aurel Filimon, *Revoluția franceză*, Culegere de texte, Iași, C.M.U.I., 1973, 105 p.; Mircea N. Popa, *Miscarea muncitorească și socialistă internațională la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Culegere de texte și documente, București, Tipogr. Univ., 1977, 277 p.

O adâncire a problematicei s-a realizat prin lucrările consacrate unora din țările vecine de către Al. Vianu și V. Tănăsescu ³⁶⁴, Nicolae Ciaehir ³⁶⁵, Constantin Velichi ³⁶⁶.

Unor momente cheie ale istoriei universale moderne, cu implicații profunde de natură socială, economică, politică, interne și internaționale, le-au fost dedicate câteva reușite monografii, bine primite de cititori. În ordinea cronologică a evenimentelor sau perioadelor tratate este vorba de revoluția burgheză din Anglia ³⁶⁷, războiul de independență a coloniilor engleze din America de Nord ³⁶⁸, marea revoluție franceză ³⁶⁹, războiul de independență a coloniilor spaniole din America ³⁷⁰, cea de-a doua revoluție nord-americană ³⁷¹. Extinderea preocupărilor și a informației a făcut posibilă apariția unor interesante lucrări privitoare la istoria Statelor Unite ale Americii ³⁷², la istoria constituirii și dezvoltării Imperiului colonial al Marii Britanii ³⁷³ sau asupra unor mari personalități, precum Napoleon ³⁷⁴, Lincoln ³⁷⁵, Garibaldi ³⁷⁶, prilej pentru autori de a înfățișa perioade întregi din istoria Franței, Statelor Unite și Italiei.

Așa cum s-a arătat, de o atenție particulară a beneficiat cercetarea istoriei popoarelor din sud-estul Europei, lupta lor pentru eliberare națională și pentru constituirea statelor naționale, diferitele aspecte ale Problemei Orientale în cursul secolului al XIX-lea, contribuțiile date fiind substanțiale ³⁷⁷.

³⁶⁴ *Istoria URSS. Sec. XIX*, Lito Învățămîntului, București, 1957, 462 p.

³⁶⁵ *Istoria modernă a Serbiei*, Curs, București, CMUB, 1974, 109 p.

Istoria modernă a Albaniei, Curs, București, CMUB, 1974, 99 p.

³⁶⁶ *Curs de istorie modernă a Bulgariei*, București, CMUB, 1974, 314 p.

³⁶⁷ Camil Mureșan, *Revoluția burgheză din Anglia*, Edit. Științifică, București, 1964, 341 p.

³⁶⁸ Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne 1607-1877*, Edit. științifică, București, 1969, 463 p.; Idem, *Revoluția americană și George Washington*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975, 232 p.; Idem, *Two centuries since the Declaration of Independence of the United States of America*, RRI, 15, nr. 2, 1976, p. 235-248.

³⁶⁹ Dumitru Almaș, *Căderea Bastiliei. Revoluția burgheză din Franța (1789-1794)*, Cuvînt înainte de Mihail Ralea, Edit. tineretului, București, 1959, 720 p.

³⁷⁰ Viorel Sirbu, *Revoluția hispano-americană*, Edit. științifică, București, 1970, 503 p.

³⁷¹ Dumitru Almaș, *Nord contra Sud. Războiul civil din Statele Unite ale Americii (1861-1865)*, Edit. științifică, București, 1965, 400 p.

³⁷² Alexandru Vianu, *Istoria S.U.A.*, Edit. științifică, București, 1973, 472 p.; Alexandru Vianu, Camil Mureșan, *Președinte la Casa Albă*, Edit. politică, București, 1974, 671 p.

³⁷³ Camil Mureșan, *Imperiul britanic*, Scurtă istorie, Edit. științifică, București, 1967, 502 p.

³⁷⁴ Manole Neagoe, *Napoleon*, Edit. Meridiane, București, 1970, 279 p.

³⁷⁵ Alexandru Vianu, *Lincoln*, Edit. enciclopedică română, București, 1973, 217 p.

³⁷⁶ Mircea Păduresanu, *Garibaldi*, Edit. tineretului, București, 1964, 277 p.

³⁷⁷ Emil Vîrtosu, *Nou despre Riga Vestinul, premergătorul independenței grecești*, Tip. „Bucovina”, București, 1946, 25 p.; Nestor Camariano, *Cîteva considerații cu privire la revoluționarul Rîgas Vestinul*, RI, 1964, 17, nr. 5, p. 1097-1116; Ariadna Camariano-Cioran, *La guerre russo-turque de 1768-1774 et les grecs*, RESEE, 1965, 3, nr. 3-4, p. 513-547; Andrei Oțetea, *Eleria. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, RI, 1964, 17, nr. 6, p. 1237-1252; Idem, *Sfînta Alianță și insurecția eleristă din 1821*, RRSI, 1967, nr. 1-2, p. 155-170; Dumitru Bodin, *Elemente naționale și influențe străine în revoluțiile din sud-estul Europei de la începutul secolului al XIX-lea*, RIR, 1945, 15, fasc. 2, p. 138-148; Traian Ionescu-Nișcov, *La politique des alliances en tant qu'expression de la lutte des peuples balkaniques pour l'indépendance et la formation des Etats nationaux durant la septième décennie du XIXe siècle*, in *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et sud-est Européennes*, Sofia, Editions

În cadrul acestor străduințe este de remarcat preocuparea pentru cunoașterea istoriei Imperiului Otoman și a poporului turc în secolul trecut și pînă în preajma primului război mondial³⁷⁸.

O privire sintetică asupra unei problematice complexe a fiecăruia din statele din sud-estul european dar și din zona centrală a continentului a dat de curînd un colectiv de cercetători, coordonat de Viorica Moisuc și Ion Calafeteanu³⁷⁹.

Un capitol important al studiului și cercetării istoricilor români l-a constituit evoluția relațiilor internaționale, descifrarea sensurilor și obiectivelor celor mai semnificative evenimente ale scenei politico-diplomatice europene. Pentru prima perioadă a istoriei moderne au adus contribuții Camil Mureșan³⁸⁰, Constantin C. Giurescu³⁸¹, Paul Cernovodeanu³⁸², Andrei Pippidi³⁸³, Dumitru Almaș³⁸⁴, evidențiindu-se implicațiile lor politice, economice și militare.

Contribuțiile cele mai de seamă însă sînt cele care privesc istoria relațiilor internaționale în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele două decenii ale celui de al XX-lea, datorită informației documentare mai bogate, dar și implicațiilor deosebite pe care diplomația le-a avut în viața statelor.

Despre unele aspecte ale războiului franco-austriac din 1858—1859 a scris Nicolae Corivan³⁸⁵.

Interesante contribuții și interpretări asupra politicii internaționale a marilor puteri și asupra constituirii și caracterului sistemului de alianțe politico-militare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și de la începutul se-

de l'Académie Bulgare des Sciences, 1969, p. 423—432; Idem, *Unele aspecte din mișcarea de elib rare națională a bulgarilor în nordul Dunării între 1859—1870*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (sec. XII—XIX), vol. I, Edit. Academiei, București, 1971, p. 369—400; Idem, *Jan Urban Jarnik et la colonie albanaise de Roumanie à la fin de siècle dernier*, RESEE, 1969, 7, nr. 4, p. 657—670; Dan Berindei, *L'époque de la Renaissance nationale bulgare (1850—1878)*, RRH, 1973, 12, nr. 2, p. 245—250; Nicolae Ciachir, *Unele documente privind evenimentul de la 1821 din sud-estul Europei*, RRSI, 1971, 5, nr. 1, p. 127—131; Idem, *Novi tălcnenia za Zivota i deinosta na Hristo Botev*, „Istoriceschi Pregled”, 1971, nr. 1, p. 78—87; Idem, *Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804—1878)*, RI, 31, nr. 12, 1978, p. 2235—2258; Constantin Velichi, *Problema Orientală între 1821—1841*, SAI, 1973, 24, p. 71—78.

³⁷⁸ Mehmet Ali Ekrem, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 446 p.; Constantin Velichi, *Imperiul otoman și statele din Balcani între 1878—1912*, SAI, 1970, 15, p. 171—198; Mihai Maxim, *Situația internă a Imperiului otoman la 1877*, Anale, 26, 1977, p. 27—34; Nicolae Ciachir, *Implicațiile pe plan european ale revoluției turce din 1908*, RI, 31, nr. 9, 1978, p. 1625—1647.

³⁷⁹ *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei, (1821—1823)*, coordonatori Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Edit. Academiei, București, 1979, 274 p.

³⁸⁰ *Relațiile internaționale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, SAI, 1972, 18, p. 24—35.

³⁸¹ *La politique des grandes puissances dans le Sud-Est Européen aux XVIIe et XVIIIe siècles*, RRH, 1970, 9, nr. 6, p. 945—951.

³⁸² *The general Condition of English Trade in the Levant in the Second Half of the 17th Century and the Beginning of the 18th Century*, RESEE, 1967, 5, nr. 3—4, p. 447—460.

³⁸³ *Le Bas-Danube dans un projet diplomatique français du temps du premier Empire (1800—1810)*, RESEE, 1971, 9, nr. 2, p. 275—279.

³⁸⁴ *Blocada continentală — 24 noiembrie 1806*, SAI, 1977, 35—36, p. 42—47.

³⁸⁵ *Contribuția la anexarea Savoiei și Nisei (1859—1860)*, SCI-Iași, 1947, 20, p. 261—297.

colului al XX-lea se datoresc lui Vasile Cristian ³⁸⁶, Gheorghe N. Căzan ³⁸⁷, Șerban Rădulescu-Zoner ³⁸⁸. O serioasă analiză privitoare la situația internațională și la politica externă a monarhiei dualiste austro-ungare în primele două decenii ale secolului nostru au întreprins Andrei Oțetea, Dan Berindei, Eliza Campus, Nicolae Fotino și Camil Mureșan ³⁸⁹. O amplă incursiune în țesătura relațiilor politico-diplomatice din primele două decenii ale secolului nostru a fost întreprinsă de un larg colectiv de cercetători ³⁹⁰.

Investigații îndelungate, în care partea documentară edită și inedită ocupă un loc de seamă, i-au permis lui Mircea Popa să întocmească prima sinteză românească despre primul război mondial ³⁹¹, de un nivel științific deosebit. Pe lângă înfățișarea subiectului propriu-zis, lucrarea reconstituie complexul sistem de relații internaționale de după 1870, urmărește și descifrează mobilurile care au dus la apariția celor două blocuri politico-militare imperialiste etc.

Aici s-ar cuveni amintite și studiile care au urmărit să prezinte asal-tul de împărțire a continentului african de către puterile europene și rezistența la cotropire a africanilor ^{391bis} sau unele din momentele de mare încordare în relațiile dintre Anglia și Franța, în problemele Africii, în ultimii ani ai secolului trecut ³⁹².

Excelente micromonografii de istorie a diplomației și relațiilor internaționale au dat cercetătorii români prin cele trei volume dedicate diplomaților iluștri ³⁹³ din perioadele modernă și contemporană, între care Franklin, Monroe, Metternich, Bismarck, Capodistrias ș.a.

Importanța Dunării și Strîmtorilor Mării Negre în istoria relațiilor internaționale, cu mare accent pe perioadele modernă și contemporană, constituie obiectivul urmărit de monografiile elaborate de Paul Gogeanu ^{393bis}, Iulian Cîrțană și Ilie Seftiuc ³⁹⁴ ca și în studiul lui Stan Gligor ^{394bis}.

Un capitol cuprinzător al cercetării în domeniul istoriei universale moderne l-a constituit mișcarea revoluționară, socială și națională, înce-

³⁸⁶ *Formarea blocurilor politico-militare (1871—1914)*, SAI, 1973, 22, p. 19—28.

³⁸⁷ *Tripla Alianță și politica sa expansionistă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, RI, 30, nr. 7, 1977, p. 1301—1315.

³⁸⁸ *Unele aspecte ale vieții internaționale la începutul secolului al XX-lea în lumina tezelor leniniste despre imperialism*, RRSI, 1 (7), 1970, p. 23—32.

³⁸⁹ *Situația internațională și politica externă a Austro-Ungariei în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900—1912)*, sub redacția: C. Dăicoviciu, N. Constantinescu, Edit. Academiei, București, 1964, p. 191—215.

³⁹⁰ *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Iliei Lenin*, Edit. Academiei, București, 1970.

³⁹¹ *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 552 p.

^{391 bis} Constantin Șerban, *Împărțirea Africii de către colonialiștii europeni și lupta de eliberare națională a popoarelor africane (1870—1914)*, RI, 1976, nr. 5, p. 713—732.

³⁹² Mircea N. Popa, *Unele aspecte ale participării Franței la lupta pentru împărțirea Africii la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, AUB-Is., 15, 1966, p. 149—166.

³⁹³ *Diplomați iluștri*, I—III, Edit. politică, București, 1969—1970, 450 p. (I), 400 p. (II), 419 p. (III).

^{393 bis} *Dunărea în relațiile internaționale*, București, Edit. politică, 1970, 336 p.

³⁹⁴ *Dunărea în istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1972, 406 p.; *România și problema strîmtorilor*, Edit. științifică, București, 1974, 432 p.

^{394bis} *Comisiunea europeană a Dunării (1856—1944)*, în *Culegere de referate*. Sesiunea 1969, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1971, p. 6—71.

pînd cu asaltul burgheziei împotriva regimurilor feudale absolutiste, trecînd prin marile momente revoluționare întruchipate de revoluțiile franceză din 1789—1894 și din 1830, revoluțiile de la 1848—1849, crearea și activitatea Internaționalei I, Comuna din Paris, crearea și activitatea Internaționalei a II-a, luptele de eliberare națională și pentru crearea statelor naționale, marile bătălii sociale și naționale din perioada primului război mondial ș.a.

Dumitru Almaș a dat interesante explicații privitoare la natura și rosturile despotismului lămat ^{395bis}, s-a oprit asupra idcilor lui Saint-Just despre problemele economice ale dictaturii iacobine ^{395bis}, a înfățișat cauzele care au dus la prăbușirea conducătorului iacobin Robespierre ³⁹⁶ și a sintetizat informațiile unor contemporani despre mișcările revoluționare din 1830—1834 din Franța ³⁹⁷.

Despre premisele ideologice ale revoluției franceze din 1789 și despre ideologia lui Babeuf, cu privire specială la problemele militare și de politică externă, a publicat valoroase studii Vasile Cristian ³⁹⁸. O analiză pertinentă a conceptului de revoluție în opera lui Jules Michelet a întreprins Dumitru Almaș ^{398bis}.

Cadrul economic, social și politic în care Karl Marx și Friedrich Engels au elaborat Manifestul Partidului Comunist a fost cercetat de N.N. Constantinescu ³⁹⁹ iar felul în care s-a pus și s-a încercat rezolvarea problemei naționale din 1848, dar și în intervalul 1848—1919, l-a preocupat pe Dumitru Almaș ^{399bis}.

De procesul complex al constituirii națiunilor europene și unificării statelor s-au ocupat Camil Mureșan ⁴⁰⁰ și Dumitru Almaș ^{400bis}. În strînsă legătură cu aceste aspecte, cercetări minuțioase, în bună parte bazate pe documente de arhivă, au putut reconstitui, sub forma unei vaste sinteze ⁴⁰¹ realitățile din cadrul monarhiei dualiste austro-ungare de la începutul secolului nostru, cu accent deosebit asupra problemelor economico-sociale ^{401bis} și asupra luptei de eliberare națională a popoarelor subjugate ⁴⁰².

³⁹⁵ *Despotismul lămat*, SAI, 1972, 19, p. 46—48.

³⁹⁶ *Ideile lui Saint-Just privitoare la problemele economice din timpul dictaturii iacobine*, AUB-ist., 1965, 14, p. 45—59.

³⁹⁷ *Căderea lui Robespierre*, SAI, 1973, 22, p. 83—91.

³⁹⁸ *Memorialiști contemporani despre mișcările proletare din Franța între 1830—1834*, AUB-ist., 1957, nr. 9, p. 121—142.

^{398bis} *Premisele ideologice ale revoluției franceze din 1789*, SAI, 1970, 14, p. 147—177; Idem, *Aspecte puțin studiate ale ideologiei babuviste a „Republicii egalilor”*, ASU-Iași, ist., 1965, 11, p. 89—105.

³⁹⁹ *Concepția despre revoluție la Jules Michelet*, AUB-ist., 1969, 18, nr. 2, p. 55—64.

^{399bis} *Cadrul economic, social și politic în care a apărut Manifestul Partidului Comunist*, SCE, 1973, nr. 2, p. 25—32.

⁴⁰⁰ *Problema națională în revoluțiile din 1848*, SAI, 1968, 12, p. 169—200; *Problema națională între 1848 și 1919*, SAI, 1972, 17, p. 53—61.

⁴⁰¹ *Formarea națiunilor europene*, SAI, 1973, 22, p. 76—82.

^{401bis} *Problema unificării statelor*, SAI, 1972, 20, p. 57—65.

⁴⁰² *Destrămarea monarhiei austro-ungare*. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor de la Budapesta, mai 1964, Edit. Academiei, București, 1964.

^{402bis} Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovacs, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 11—91.

Date interesante privitoare la dezvoltarea economică în Austro-Ungharia în primele două decenii ale secolului nostru furnizează studiile lui Constantin Enea ⁴⁰³, în vreme ce Gheorghe Căzan s-a oprit cu predilecție asupra mișcării de eliberare națională din imperiul multinational, cauza principală a destrămării acestuia ⁴⁰⁴.

Rezultate remarcabile au fost dobândite în cercetarea istoriei mișcării muncitorești și socialiste din a doua jumătate a secolului trecut și din primele două decenii ale secolului nostru.

Astfel, despre primul partid internațional al proletariatului au scris Al. Vianu ⁴⁰⁵, Ion Popescu-Puțuri ⁴⁰⁶, Marian Stroia ⁴⁰⁷, studiile lor evidențind importanța istorică a Asociației internaționale a muncitorilor, concepția conducătorilor ei privitoare la stat, lupta politică, problemele economice ș.a.

Istoriei Comunei din Paris i s-au consacrat cercetări speciale, cu deosebire pentru marcarea centenarului ⁴⁰⁸, după cum Internaționalei a II-a, tacticii și strategiei mișcării muncitorești și socialiste de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, creării partidelor socialiste, a partidului bolșevic, le-au fost consacrate mai multe studii ⁴⁰⁹, precum și o culegere de documente.

⁴⁰³ M. Constantinescu, L. Banyai, V. Curticăpeanu, C. Gölner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 93—189.

^{403bis} Unele aspecte ale dezvoltării industriale a monarhiei austro-ungare între anii 1900—1914, Studia Babeș Bolyai, hist., 1972, fasc. 2, p. 97—110; Aspecte ale economiei austro-ungare în anii primului război mondial, Sargetia, 8, 1971, p. 147—153.

⁴⁰⁴ Lupta revoluționară a popoarelor. Prăbușirea monarhiei habsburgice, AUB-Ist., 1969, 18, nr. 1, p. 73—94; Anul 1918 în Austro-Ungaria. Sfârșitul monarhiei habsburgice, RI, 1978, 31, nr. 11, p. 2075—2105. Masele populare în revoluția burgheză-democratică din Austro-Ungaria în anul 1918, în 60 de ani de la făurirea statului național-unitar român, București, Tipogr. Universității, 1978, p. 117—130.

⁴⁰⁵ Internaționala I, Edit. științifică, București, 1964, 289 p.; Un veac de la înființarea Internației I (28 septembrie 1864) RI, 17, nr. 5, 1964, p. 1021—1038.

⁴⁰⁶ Internaționala I și rolul ei istoric, Anale, 1964, 10, nr. 5, p. 51—65.

⁴⁰⁷ Karl Marx și problema agrară în Internaționala I, RI, 1973, 26, nr. 2, p. 233—253; Congresul muncitoresc internațional de la Geneva (1866), RI, 1976, 29, nr. 12, p. 1979—1987.

⁴⁰⁸ Comuna din Paris. Culegere de comunicări prezentate la sesiunea jubiliară dedicată centenarului Comunei din Paris, București, 2—3 aprilie 1971, București, ISISP, 1972, 190 p.; Camil Mureșan, Comuna din Paris, AIIA-Cluj-Napoca, 1971, 14, p. 25—28; Nicolae Copoiu, Istoria Comunei din Paris, Edit. științifică, București, 1971, 254 p.; Idem, Comuna din Paris — eveniment epocal în istoria mișcării muncitorești internaționale, Anale, 1971, 17, nr. 1, p. 136—156; Mircea N. Popa, Lucia Bădulescu, Ce a fost Internaționala a II-a? SAI, 1975, 29, p. 145—152; Idem, Contribuții privind tactica mișcării socialiste internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, AUB-Ist., 1977, 27, p. 35—56; Mircea N. Popa, Contribuții privind strategia mișcării socialiste internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, RI, 1975, 28, nr. 9, p. 1371—1386; Nicolae Copoiu, Considerații privind dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale la începutul secolului al XX-lea (1900—1914), Anale, 1973, 19, nr. 6, p. 125—143; Janeta Brîll, Nicolae Huscariu, Lupta împotriva militarismului și războiului la Congresele socialiste internaționale (1889—1914), Anale, 1969, 15, nr. 5, p. 76—86; Traian Caraciuc, Formarea partidelor clasei muncitoare — eveniment important în dezvoltarea mișcării muncitorești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Anale, 1971, 17, nr. 4, p. 111—126; Al. Vianu, 70 de ani de la Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia, Anale, 1973, 19, nr. 4, p. 98—107.

⁴⁰⁹ Mircea N. Popa, Clasa muncitoare la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, în M. N. Popa, Mișcarea muncitorească și socialistă și socialist-internațională la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, p. 3—18.

Alte fenomene, de o mare semnificație istorică, precum mișcările țărănești din zonele Centrală și sud-est europeană ⁴¹⁰, revoluția industrială ⁴¹¹, revoluția „meiji” în Japonia ⁴¹² etc. au reținut atenția cercetătorilor.

★

În domeniul istoriei universale contemporane. Marile transformări petrecute în lume în ultimele șase decenii, sub aspecte variate — economic, politic, social, militar ș.a. — au determinat un interes deosebit în rândurile istoricilor noștri, mai ales în ultimele două decenii.

Specialiștii de la catedrele universitare s-au străduit și au reușit să dea sinteze de istorie universală contemporană, în care sînt înfățișate, în mod echilibrat, marile evenimente și fenomene care au caracterizat noua epocă inaugurată de sfîrșitul primului război mondial și de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie ⁴¹³, obiectivul mărturisit fiind acela de a îmbrățișa pe cît posibil toate zonele geografice, dat fiind rolul crescînd pe care popoarele din Africa, Asia și America latină l-au avut și îl au în lumea de astăzi.

Amplului proces revoluționar desfășurat în anii de sfîrșit ai primului război mondial și în cei imediat următori i-au fost consacrate numeroase studii și articole, chiar monografii.

Astfel, în mod firesc atenția a fost centrată pe descifrarea sensurilor, semnificațiilor și importanței marii revoluții proletare din Rusia, acestui epocal eveniment fiindu-i dedicată o lucrare întocmită de un colectiv format din Petre Constantinescu-Iași, Alexandru Vianu, N. Copoiu și Gheorghe N. Căzan ⁴¹⁴. Aceluiași eveniment i-au consacrat studii speciale Petre Constantinescu-Iași și Vasile Liveanu ⁴¹⁵, Edwin Glaser ⁴¹⁶ iar interdependenței dintre victoria revoluției socialiste din Rusia și lupta popoarelor pentru eliberarea națională — Miron Constantinescu ⁴¹⁷, Gheorghe Dolgu ⁴¹⁸

⁴¹⁰ Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XX-lea*, AIIA-Chișinău—Napoca, 1965, 8, p. 7—72.

⁴¹¹ Mircea N. Popa, Lucia Bădulescu, *Revoluția industrială în epoca modernă*, SAI, 1974, 26, p. 32—46.

⁴¹² Dumitru Almaș, *Japonia în era „meiji”*, SAI, 1973, 24, p. 65—71.

⁴¹³ Gh. N. Căzan, N. Z. Lupu, *Prelegeri de istorie universală contemporană*, fasc. I—V, București, CMUB, 1969—1971, 1973, 1974. Fasc. I (1917—1923), 1970, 203 p.; Fasc. II (1923—1929), 1969, 91 p. Fasc. III (1929—1939), 1971, 135 p.; Fasc. IV (1939—1945), 1973, 167 p.; Fasc. V, *Țările socialiste*, 1974, 131 p.; Gh. N. Căzan, N. Z. Lupu, Z. Zamfir, C. Bușe, E. Nas-tovici, *Prelegeri de istorie universală contemporană*, fasc. VI, *Țările capitaliste, 1945—1976*, București, Tipogr. Univ., 1979, 232 p.; N. Z. Lupu, Gh. N. Căzan, C. Bușe, *Istoria universală contemporană*, vol. I, 1917—1945, București, Tipogr. Univ., 1979, 538 p.; C. Bușe, I. Cârțană, Gh. I. Ioniță, I. Seftluc, Al. Vianu, Z. Zamfir, *Istorie universală. Epoca contemporană*, vol. I—II, 1918—1945, București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, 1979; vol. I, 1918—1939, 1975, 300 p.; vol. II, 1939—1945, 1979, 364 p. Jeaneta Benditer, *Prelegeri de istorie contemporană universală*, Iași, f.e., 1975, 203 p.; Mihai Iacobescu, *Istoria universală contemporană*, Partea I, 1917—1929, Curs, Suceava, f.e., 1974, 272 p.

⁴¹⁴ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Schiță istorică*, Edit. politică, București, 1967, 311 p.

⁴¹⁵ *Însemnătatea internațională a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, Anale, 1967, 13, nr. 5, p. 3—19.

⁴¹⁶ *Decretul asupra păcii*, RRSI, 1 ³¹⁷, 1970, p. 7—21.

⁴¹⁷ *Mesajul lui V. I. Lenin către muncitorii și popoarele din Austro-Ungaria*, 23 noiembrie 1918, RI, 1966, nr. 1, p. 115—127.

⁴¹⁸ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și lupta de eliberare a popoarelor din țările coloniale și dependente*, Probleme economice, 1960, 13, nr. 11, p. 33—48.

și Nicolae Copoiu ⁴¹⁹ creării partidelor revoluționare ale proletariatului — Traian Caraciuc ⁴²⁰, apariției Internaționalei a III-a Comunistă — Ion Popescu-Puțuri ⁴²¹.

Despre momentul constituirii U.R.S.S. și despre dezvoltarea statului sovietic vreme de o jumătate de veac au scris Alexandru Vianu ⁴²² și Traian Caraciuc ⁴²³, studiile lor evidențiind marile succese dobândite de această țară în domeniul industrial, modificările din structura socială, progresele deosebite în domeniile creației științifice, tehnice, artistice.

Poate că domeniul cel mai investigat al perioadei contemporane, desigur, alături de cel de-al doilea război mondial, este cel al istoriei relațiilor internaționale, cu precădere din perioada interbelică.

Pentru ilustrarea celor mai semnificative momente ale acestei istorii au fost întocmite câteva culegeri de documente atît din arhive cît mai ales din marile colecții publicate în străinătate, la început de către Constantin Bușe, Alexandru Vianu și Zorin Zamfir ⁴²⁴, ulterior împreună cu Gheorghe Bădescu ⁴²⁵. Culegerile dispun de comentarii introductive, iar note explicative însoțesc fiecare document

După investigații îndelungate, la care informația de arhivă, din țară și din străinătate, ocupă un loc deosebit, un colectiv alcătuit din Constantin Bușe, Gheorghe N. Căzan, N.Z. Lupu, Ema Nastovici, Al. Vianu și Zorin Zamfir, au întocmit și publicat o culegere de studii privitoare la relațiile internaționale dintre cele două războaie mondiale ⁴²⁶. Demnă de subliniat este aria de cuprindere a acestor studii. Astfel, sînt analizate problemele Orientului Apropiat, între 1914 și 1923, implicațiile internaționale ale problemei reparațiilor germane între 1919 și 1924, conflictul italo-etioopian și problema nercunoașterii achizițiilor teritoriale obținute prin forță, Societatea Națiunilor și agresiunea Japoniei în China de nord-est, relațiile interamericane între 1918 și 1939.

Un aspect esențial al relațiilor internaționale dintre cele două războaie mondiale l-a constituit lupta țărilor mici și mijlocii pentru respectarea tratatelor, a *statu-quo*-ului teritorial, a suveranității și independenței lor naționale. Acestor nobile idealuri și-au dedicat activitatea Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, alianțe defensive la crearea cărora diplomația românească a jucat un rol important, alianțe despre care au publicat remarcabile monografii Eliza Campus ⁴²⁷ și Cristian Popișteanu ⁴²⁸. Despre

⁴¹⁹ *Ideile marxismului biruitor și lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, Anale, 1968, 14, nr. 6, p. 46—57.

⁴²⁰ *Formarea partidelor comuniste — o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale*, Anale, 1971, 17, nr. 2, p. 46—62.

⁴²¹ *50 de ani de la crearea Internaționalei Comuniste*, Anale, 1969, 15, nr. 2, p. 69—74.

⁴²² *Constituirea și dezvoltarea statului sovietic 1922—1972*, Anale, 1972, 18, nr. 6, p. 117—134.

⁴²³ *Formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, Dezvoltarea U.R.S.S., în anii 1922—1972*, în *Tradiții de solidaritate internaționalistă româno-sovietice*, Edit. politică, București, 1972, p. 7—45.

⁴²⁴ *Relații internaționale în acte și documente 1917—1939*, București, CMUB, 1971, 363 p.

⁴²⁵ *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I—II (1917—1945), Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, 1976; vol. I (1917—1939), 1974, 348 p.; vol. II (1939—1945), 1976, 303 p.

⁴²⁶ *Relații internaționale în perioada interbelică*, Edit. politică, București, 1980, 338 p.

⁴²⁷ *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, 407 p.; *Înțelegerea Balcanică*, Edit. științifică, București, 1974, 380 p.

⁴²⁸ *Antanta Balcanică*, Edit. politică, București, 1968, 348 p.

Înțelegerea Balcanică, interesante studii au scris D. Tuțu, singur ⁴²⁹ și în colaborare cu Eliza Campus ⁴³⁰.

Eliza Campus s-a ocupat de poziția statelor balcanice în cadrul relațiilor internaționale din perioada marii crize economice ⁴³¹, iar Cr. Popișteanu de contribuția Antantei Balcanice la efortul de securitate colectivă în Europa ⁴³².

După cum se cunoaște, un rol important trebuia să revină, în soluționarea diferendelor internaționale pe cale pașnică, în menținerea păcii și în apărarea prevederilor tratatelor de pace, Societății Națiunilor. Despre activitatea acestui forum internațional un studiu sintetic au dat Angara Niri și Lucia Gregorian ⁴³³.

De complicata problemă a reparațiilor, în general, de a reparațiilor germane în special, cu reflexiile lor pronunțate asupra relațiilor internaționale, s-au ocupat în substanțiale analize Em. Bold ⁴³⁴ și Ema Nastovici ⁴³⁵.

Articolul 8 al Pactului Societății Națiunilor sublinia că „menținerea păcii cere reducerea armamentului național la minimum compatibil cu siguranța națională și cu executarea obligațiilor internaționale impuse printr-o acțiune comună”, motiv pentru care, Consiliul Societății se obliga să pregătească măsurile în vederea reducerii armamentelor, pentru dezarmare. Acestei chestiuni i s-au dedicat contribuțiile lui Gheorghe Matei ⁴³⁶. Același autor se va ocupa de mișcarea internațională antirăzboinică ⁴³⁷. Semnificația internațională a Conferinței de la Locarno, prin rezultatele și consecințele sale, a fost înfățișată de Eliza Campus ⁴³⁸ și L. Brașoveanu ⁴³⁹.

În august 1928 se semna la Paris Pactul Briand-Kellogg, de interzicere a războiului și de rezolvare a diferendelor dintre state pe calea trata-

⁴²⁹ *Înțelegerea Balcanică și rolul său în apărarea păcii și securității în sud-estul Europei*, SAI, 1968, 12, p. 135–149.

⁴³⁰ *L'Entente Balkanique et son rôle dans la défense de la paix et de la sécurité dans le Sud-Est de l'Europe* în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 1966, vol. V, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, p. 263–266.

⁴³¹ *Les Etats balkaniques et du sud-est européen dans les relations internationales pendant la crise économique (1929–1933)*, în *IIIe Congrès International des Etudes Balkaniques et sud-est européennes*, Histoire, vol. I, Résumé des communications, Bucarest, 1974, p. 341–342.

⁴³² *Antanta Balcanică și efortul de securitate colectivă în Europa*, Anale, 1968, nr. 2–3, p. 220–235.

⁴³³ *Aspecte ale activității Societății Națiunilor*, SAI, 1969, 14, p. 285–304.

⁴³⁴ *Problema reparațiilor și relațiile internaționale de la Conferința păcii la planul Dawes*, CI, 1970, 1, p. 203–218; *Din istoria reparațiilor: Moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne*, AIIA-Iași, 1970, 16, fasc. 1, p. 83–94; *De la Versailles la Lausanne (1919–1932)*, Edit. Junimea, Iași, 1976.

⁴³⁵ *Implicații economice și politice ale crizei problemei reparațiilor din anul 1923*, R.I. 1977, 30, nr. 9, p. 1607–1623; *Unele implicații ale problemei reparațiilor germane în anii 1919–1924*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, Edit. politică, București, 1980, p. 79–130.

⁴³⁶ *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919–1934)*, Edit. Academiei, București, 1971, 307 p.; *Reflecții asupra problemelor securității și dezarmării internaționale în perioada interbelică*, Anale, 1973, 19, nr. 3, p. 83–101.

⁴³⁷ *Mișcarea internațională antirăzboinică (1928–1932)*, Anale, 1970, 16, nr. 4, p. 45–60.

⁴³⁸ *Tratatul de la Locarno și semnificația lor în crearea unui Locarno balcanic*, RI, 1968, 21, nr. 1, p. 103–115.

⁴³⁹ *The Locarno Conference (1925). Some Notes on its Proceedings and the Stand of Participant Countries*, RRH, 1968, 7, nr. 3, p. 397–412.

tivelor, act de politică internațională de o mare importanță, din păcate fără urmări, căruia E. Goldhamer și Cr. Popișteanu i-au consacrat un studiu ⁴⁴⁰.

Alte aspecte importante ale relațiilor internaționale din deceniul al patrulea, precum Pactul cvadripartit din 1933, încercarea de anexare a Austriei din 1933—1934 și atitudinea marilor puteri, conferința de la Montreux din 1936 privitoare la statutul strimtorilor, conflictul italo-etioopian și influența sa asupra relațiilor internaționale au făcut obiectul unor serioase contribuții datorate Elizei Campus ⁴⁴¹, Janetei Benditer ⁴⁴², lui Robert Deutsch ⁴⁴³, N.Z. Lupu ⁴⁴⁴, Nicolae Dascălu. ^{444bis}

În legătură cu agresiunea nazisto-fascistă împotriva Republicii Spaniole în anii 1936—1939 au publicat interesante considerații Valter Roman ⁴⁴⁵, Dan Boțescu și Vasile Trufin ⁴⁴⁶, Ema Nastovici ⁴⁴⁷, iar despre crearea și activitatea brigăzilor internaționale un interesant și documentat studiu a scris N. Dascălu ^{447bis}.

Unele aspecte ale relațiilor internaționale văzute prin prisma intereselor economice, efectele marii crize economice din 1929—1933 asupra raporturilor dintre state, folosirea pîrghiilor economice pentru influențarea sau subjugarea unor state de către marile puteri ș.a. au fost analizate în studii publicate de C. Zotta ⁴⁴⁸, Constantin Moisuc ⁴⁴⁹, N.Z. Lupu ⁴⁵⁰, Ioan Chiper ⁴⁵¹, C. Bușe și Al. Vianu ⁴⁵².

Fenomenele instaurării fascismului, instaurării dictaturilor fasciste, luptei forțelor revoluționare, democratice și progresiste împotriva acestor

⁴⁴⁰ *Pactul Briand-Kellogg (35 de ani de la încheierea Pactului de la Paris)*, „Probleme internaționale”. 1963, 3, p. 29—35.

⁴⁴¹ *Pactul cvadripartit (1933)*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași...*, București, 1965.

⁴⁴² *Încercarea de anexare a Austriei (1933—1934) și poziția marilor puteri*, ASU-Iași, ist., 1973, 19, fasc. 2, p. 293—307.

⁴⁴³ *Conferința de la Montreux (1936)*, *Anale*, 1969, nr. 1, p. 92—103; *Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux, 1936*, Bukarest- Akademie Verlag, 1971, 267 p.

⁴⁴⁴ *Etiopia — obiectiv important al politicii de expansiune colonială a fascismului italian*, AUB-ist., 1973, 22, nr. 2, p. 159—175; *Preludii diplomatice ale războiului italo-etioopian*, RI, 1975, 28, nr. 3, p. 79—92; *Conflictul italo-etioopian și unele schimbări în raportul de forțe pe plan internațional*, RI, 1977, 30, nr. 5, p. 883—899.

^{444bis} *Războiul italo-etioopian (1935—1936) în istoriografia universală*, RI, 1978, 31, nr. 10, p. 1793—1811 (în colaborare cu Patricia Eggleston).

⁴⁴⁵ *Despre războiul din Spania împotriva agresiunii fasciste, pentru libertate și democrație (1936—1939)*, *Anale*, 1956, 2, nr. 4, p. 39—76.

⁴⁴⁶ *Unele aspecte ale intervenției militare germane în Spania în anii războiului civil (1936—1939)*, ASU-Iași, ist., 1971, 17, fasc. 2, p. 245—254.

⁴⁴⁷ *Războiul național revoluționar al poporului spaniol (1936—1939)*, SAI, 1976, 25, nr. 1, p. 87—94.

^{447bis} *Momente din crearea și activitatea brigăzilor internaționale din Spania (1936—1939)*, RI, 1976, 29, nr. 9, p. 1369—1387.

⁴⁴⁸ *Unele obiective economice și sociale ale relațiilor internaționale între cele două războaie mondiale și reflectarea lor în activitatea Ligii Națiunilor*, ASU-Iași, șt. econ., 1968, 14, p. 129—136.

⁴⁴⁹ *Tendențe ale evoluției economiei mondiale în perioada interbelică*, *Anale*, 1971, 17, nr. 4, p. 92—110.

⁴⁵⁰ *Criza economică mondială din 1929—1933 și agravarea contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste*, SAI, 1973, 21, p. 27—40.

⁴⁵¹ *L'expansion économique de l'Allemagne nazie dans les Balkans: objectifs, méthodes, résultats (1933—1939)*, *Studia Balcanica*, 1973, 7, p. 121—127.

⁴⁵² *Din istoria relațiilor dintre S.U.A. și America Latină*, AUB-ist., 1977, 26, p. 57—72.

dictaturi sau a pericolului de a fi instaurate, împotriva acțiunilor agresive ale statelor fasciste i-au fost consacrate lucrări și studii speciale. O voluminoasă culgere de texte și documente cu privire la lupta antifascistă între 1919 și 1945 a fost întocmită de N.Z. Lupu, Gh. N. Căzan, Constantin Bușe și Ema Nastovici⁴⁵³. În legătură cu răscoala antifascistă din 1923 din Bulgaria au scris A. Pațica, S. Goldenberg, A. Egyed⁴⁵⁴, despre puternica mișcare antifascistă din Franța de după 1934 au publicat documente studii Adrian Stoica⁴⁵⁵ și Zorin Zamfir⁴⁵⁶, iar cu privire la acțiunile de solidaritate internațională cu lupta poporului etiopian împotriva cotropitorilor fasciști a scris N.Z. Lupu⁴⁵⁷.

În perioada dintre cele două războaie mondiale au avut loc puternice mișcări cu caracter social, revoluționar, democratice și de eliberare națională ale popoarelor coloniale și dependente. O suită de studii privind mișcările cu caracter social și național împotriva dominației oligarhiilor interne și a Statelor Unite în țările Americii Latine a dat Constantin Bușe⁴⁵⁸, studii în care documentele de arhivă, internă și externă, ocupă un loc de seamă. O sinteză asupra mișcării de eliberare în perioada interbelică a dat Gheorghe Unc⁴⁵⁹.

Se poate considera că, deja, istoriografia română a adus contribuții esențiale la cunoașterea mai bine a perioadei frământate a celui de-al doilea război mondial, sub aspect diplomatic, militar, economic, al luptei popoarelor împotriva fascismului etc.

De o deosebită primire s-a bucurat monografia *Marea Conflagrație Al doilea război mondial*⁴⁶⁰ rezultat al eforturilor de cercetare ale unui larg colectiv de istorici civili și militari, în care, pe lângă abordarea propriu-zisă a tuturor aspectelor legate de război, într-un capitol introductiv se face o izbutită sinteză a istoriei relațiilor internaționale, între 1919 și 1939.

Despre perioada imediat premergătoare războiului și despre diferitele aspecte ale relațiilor internaționale din prima fază a celui de-al doilea

⁴⁵³ *Documente și texte privind lupta antifascistă 1919—1945*, București, CMUB, 1973, 567 p.

⁴⁵⁴ *Despre răscoala antifascistă din Bulgaria (1923) și ecoul ei în presa contemporană din România*, „Studii și referate de istoria României”, 1954, partea II-a, p. 1587—1606.

⁴⁵⁵ *Lupta Partidului Comunist Francez pentru crearea frontului unic și a frontului popular antifascist în anii 1934—1936*, Studia Babeș-Bolyai, hist., 1962, fasc. 1, p. 127—150.

⁴⁵⁶ *Despre mișcarea sindicală franceză și începuturile rezistenței în Franța (1936—1941)*, SAI, 1970, nr. 16, p. 83—113.

⁴⁵⁷ *Acțiuni de solidaritate pe plan internațional cu lupta poporului etiopian împotriva agresiunii Italiei fasciste*, AUB-ist., 1978, 27, p. 31—46.

⁴⁵⁸ *Mișcări sociale și antiimperialiste în America Latină în perioada interbelică (1918—1939)*, SAI, 1978, 37—38, p. 15—30. *Mișcarea de eliberare socială și națională din Nicaragua (1909—1934)*, RI, 1978, 31, nr. 12, p. 2259—2284; *The regime of the American domination in Haiti. The Liberation National Movement*, AUB-ist., 1978, 27, p. 17—29.

⁴⁵⁹ *Mișcarea de eliberare națională a popoarelor coloniale și dependente în perioada dintre cele două războaie mondiale*, Anale, 1973, nr. 5, p. 62—79.

⁴⁶⁰ *Marea Conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Edit. politică, București, 1971, 736 p. Ed. a 2-a, în 1974. A apărut și în limbile maghiară (1973), germană (1975). Autori: Gheorghe Căzan, Nicolae Copoiu, general maior Ion Cupșa, colonel Ionide Loghin, N. Z. Lupu, Alexandru Șiperco, colonel Dumitru Tuțu, colonel Constantin Ucrain, Gheorghe Unc, Alexandru Țlanu, Gheorghe Zaharia.

război mondial au elaborat studii documentate Traian Caraciuc ⁴⁶¹, Viorica Moisuc ⁴⁶², Jeaneta Benditer ⁴⁶³, Eliza Campus ⁴⁶⁴.

Despre originile și caracterul războiului a scris un studiu Viorica Moisuc ⁴⁶⁵, iar despre responsabilitatea Germaniei în declanșarea conflagrației — Constantin Căzănișteanu ⁴⁶⁶.

O cuprinzătoare culegere de studii, ocazionată de împlinirea unui sfert de veac de la înfringerea Germaniei hitleriste a apărut, sub redacția lui Constantin Toderașcu și Alexei Caraliov ⁴⁶⁷.

Sînt tratate aici, printre altele, cele mai importante acțiuni militare din Europa, în 1944, de către Ion Tutoveanu ⁴⁶⁸, mobilizarea și utilizarea resurselor economice ale statelor coaliției antihitleriste, de către Gheorghe Dobre ⁴⁶⁹, frontul sovieto-german — teatrul de operații cel mai important al celui de-al doilea război mondial, de către Constantin Nicolae și Petre Ilie ⁴⁷⁰, dezvoltarea tehnicii militare în timpul războiului, de către Florin Constantiniu și Costică Popa ⁴⁷¹, bilanțul și urmările războiului, de către Gheorghe Unc ⁴⁷².

De problema periodizării celui de-al doilea război mondial s-au ocupat Florin Constantiniu ⁴⁷³ și Ion Stanciu ⁴⁷⁴.

Demne de remarcat sînt studiile semnate de Janeta Benditer în care sînt investigate atît probleme ale documentării asupra războiului, chestiuni strict militare, cît și aspecte interne ale regimului nazist ⁴⁷⁵.

Contribuții importante în cunoașterea unor aspecte mai puțin clarificate ale războiului, diplomatice sau privind serviciile secrete ale principalilor protagoniști, a dat Gheorghe Buzatu ⁴⁷⁶.

⁴⁶¹ *Anschluss-ul și consecințele sale politice asupra continentului european*, Anale, 1968, 14, nr. 2—3, p. 206—219.

⁴⁶² *Quelques considérations sur la situation des pays de l'Europe Centrale à la veille du déclenchement de la seconde guerre mondiale*, RRH, 1971, 10, nr. 3, p. 533—544.

⁴⁶³ *Din istoria relațiilor germano-italiene 1938—1940*, ASU-Iași, Ist., 1972, 18, fasc. 2, p. 195—206.

⁴⁶⁴ *Der Balkanblock der Neutralen*, Wissenschaftliche Zeitschrift Karl Marx Univ., 1957, 6, Heft, 1, p. 15—22; *Le bloc des neutres (septembre—décembre 1939)*, RRH, 1971, 10, nr. 5, p. 881—903.

⁴⁶⁵ *Cu privire la originile și caracterul celui de-al doilea război mondial*, Anale, 1969, 15, nr. 6, p. 120—128.

⁴⁶⁶ *Quelques considérations sur la responsabilité de l'Allemagne hitlérienne dans le déclenchement de la seconde guerre mondiale*, RRH, 1972, 11, nr. 1, p. 125—135.

⁴⁶⁷ *9 mai 1945—1970. Comunicările prezentate la sesiunea științifică consacrată aniversării a 25 de ani de la victoria asupra fascismului*, București, 29—30 aprilie 1970, Edit. militară, București, 1970, 312 p.

⁴⁶⁸ p. 23—31.

⁴⁶⁹ p. 40—48.

⁴⁷⁰ p. 221—227.

⁴⁷¹ p. 238—246.

⁴⁷² p. 272—282.

⁴⁷³ *Periodizarea celui de-al doilea război mondial*, RI, 1974, 27, nr. 7, p. 1039—1047.

⁴⁷⁴ *Despre periodizarea celui de-al doilea război mondial*, RI, 1974, 27, nr. 6, p. 941—947.

⁴⁷⁵ *Surve documentare pentru studierea celui de-al doilea război mondial*, AIIA-Iași, 1970, 7, p. 327—333; *Operația „Felix” (1940)*, AIIA-Iași, 1972, 9, p. 417—430. *Despre situația militară a Germaniei hitleriste la sfîrșitul anului 1943*, ASU-Iași, Ist., 1970, 16, fasc. 2, p. 225—232; *Propaganda nazistă în directivele lui Goebbels din perioada războiului antisovietic*, AIIA-Iași, și 1973, 10, p. 385—397; *Situația internă a celui de-al treilea Reich în directivele lui Goebbels*, AIIA-Iași, 1974, 11, p. 145—153.

⁴⁷⁶ *Războiul secret*, Edit. Junimea, Iași, 1973, 276 p.; *Dosare ale războiului mondial*, Edit. Junimea, Iași, 1979, 262 p.

Constantin Șerban s-a ocupat de marea operațiune de debarcare a aliaților din iunie 1944 pe Coastele Franței ⁴⁷⁷, iar Virgil Smircea ⁴⁷⁸ și Titu Georgescu ⁴⁷⁹ s-au oprit asupra semnificațiilor marii victorii asupra Germaniei naziste și a bilanțului și învățămintelor războiului.

Unul dintre cele mai însemnate, complexe dar și incitante aspecte ale celui de-al doilea război mondial a fost vasta mișcare de rezistență antifascistă, parte componentă și remarcabilă la efortul Națiunilor Unite împotriva puterilor Axei. Cercetările în acest domeniu au rezultat două volume privind rezistența popoarelor din Europa ⁴⁸⁰.

Documentate studii au întocmit Dan Baran, pentru rezistența greacă ⁴⁸¹, Ion Babici, pentru rezistența bulgară ⁴⁸², Nicolae Ciachir ⁴⁸³ și Vladimîr Zaharescu ⁴⁸⁴ pentru rezistența iugoslavă, Gelku Maksutovici pentru rezistența albaneză ⁴⁸⁵, Gheorghe N. Căzan despre rezistența slovacă ⁴⁸⁶, Zorin Zamfir despre rezistența franceză ⁴⁸⁷.

Despre caracterul, trăsăturile și formele în care s-a manifestat rezistența antifascistă a scris Nicolae Copoiu ⁴⁸⁸, despre național și internațional în mișcarea de rezistență și în insurecțiile antifasciste din Europa — Petre Ilie și Mihail E. Ionescu ⁴⁸⁹, iar o prezentare sintetică asupra semnificației insurecțiilor din august 1944 au dat Constantin Bușe și Gheorghe Ioniță ⁴⁹⁰.

Trecerea la marile transformări social-economice și politice de după cel de-al doilea război mondial s-a realizat prin analiza rezultatelor marilor mișcări sociale și naționale de la sfîrșitul războiului, în care insurecțiile naționale au deținut un loc esențial. Astfel, Milică Moldoveanu, a dedicat un studiu transformării luptei de eliberare națională în revoluția populară

⁴⁷⁷ Debarcarea anglo-americană în Normandia (6 iunie 1944), RI, 1974, 27, nr. 6, p. 857—870.

⁴⁷⁸ Marea victorie asupra Germaniei hitleriste, Anale, 1970, 16, nr. 2, p. 51—63.

⁴⁷⁹ Bilanș și învățăminte la finele celui de-al doilea război mondial, Anale, 1969, 15, nr. 6, p. 110—119.

⁴⁸⁰ Rezistența europeană în anii celui de-al doilea război mondial 1938—1945. Vol. I. Țările din Europa Centrală și de Sud-Est, București, Edit. militară, 1973, 455 p.; vol. II, Țările din Europa occidentală și nordică, Edit. militară, București, 1976, 374 p.

⁴⁸¹ Rezistența în Grecia (1940—1944), Anale, 1969, 15, nr. 3, p. 61—69.

⁴⁸² Rezistența antifascistă a poporului bulgar (1941—1944), Anale, 1969, 15, nr. 3, p. 43—51.

⁴⁸³ Războiul de eliberare a popoarelor Iugoslaviei (1941—1945), Anale, 1969, 15, nr. 3, p. 31—42.

⁴⁸⁴ Un moment de seamă din istoria popoarelor iugoslave (La a 30-a aniversare a Republicii Federative Iugoslavia), Anale, 1973, 19, nr. 6, p. 71—85.

⁴⁸⁵ Mișcarea de rezistență albaneză împotriva coterpitorilor fasciști italieni și germani (aprilie 1939—noiembrie 1944), Anale, 1969, 15, nr. 3, p. 52—60.

⁴⁸⁶ Insurecția din Slovacia din august 1944, Anale, 1974, 20, nr. 4, p. 134—140.

⁴⁸⁷ Mișcarea sindicală franceză în lupta pentru eliberarea Franței (1941—1945), AUB-ist. 1972, 21, nr. 2, p. 145—167.

⁴⁸⁸ Caracterul, trăsăturile și formele de manifestare ale mișcării de rezistență împotriva fascismului (în Europa), în 9 mai 1945—1970, p. 32—39.

⁴⁸⁹ Național și internațional în mișcarea de rezistență și în insurecțiile antifasciste din Europa, Anale, 1974, 20, nr. 3, p. 46—58.

⁴⁹⁰ Insurecțiile din august 1944, AUB-ist., 1979, 23, p. 3—23.

în țările din centrul și sud-estul Europei⁴⁹¹, iar Ecaterina Cimponeriu a dat o sinteză despre instaurarea puterii populare în unele țări dunărene⁴⁹².

Studii speciale privind desfășurarea revoluției populare și construcția socialistă au publicat Crișan Iliescu, pentru Bulgaria⁴⁹³, Emilia Bălănică, pentru Republica Democrată Germania⁴⁹⁴, Milică Moldoveanu, pentru Polonia⁴⁹⁵, Ladislau Gergely, pentru Ungaria⁴⁹⁶.

Un capitol de primă însemnătate în relațiile postbelice îl constituie vasta mișcare de eliberare națională a popoarelor aflate sub dominația colonială, prăbușirea sistemului colonial, rolul crescând al țărilor independente în lumea contemporană. Pentru a facilita înțelegerea acestui mare fenomen contemporan, un colectiv alcătuit din C. Bușe Gh. N. Căzan, N.Z. Lupu, E. Nastovici, cu colaborarea unui număr de studenți, a realizat o cuprinzătoare culegere de texte și documente⁴⁹⁷.

Despre mișcarea de eliberare națională au scris Gheorghe Badrus⁴⁹⁸, Ion Cîrje, C. Florea și Gh. Badrus⁴⁹⁹, Gheorghe N. Căzan⁵⁰⁰, Nicolae Minei⁵⁰¹, Lionel Nițescu⁵⁰². Corelației dintre decolonizare și relațiile internaționale i-a consacrat o lucrare Radu Vasiliu⁵⁰³.

Problematicii complexe a dezvoltării economice a noilor state, valorificării resurselor lor naturale, creării forței de muncă calificate, consolidării independenței economice, luptei lor împotriva rămășițelor dominației coloniale și a neocolonialismului, i-au dedicat studii meritorii Gh. Badrus și C. Florea⁵⁰⁴, M. Desmireanu⁵⁰⁵, I. Șerbănescu⁵⁰⁶, Valeriu Tudor⁵⁰⁷,

⁴⁹¹ Transformarea luptei de eliberare națională în revoluție populară în țările din centrul și sud-estul Europei, în condițiile victoriei împotriva fascismului, în 9 mai 1945–1970, p. 264–271.

⁴⁹² Instaurarea puterii populare în unele țări dunărene (1944–1949), RI, 1974, 27, nr. 8, p. 1215–1237.

⁴⁹³ Etapele construirii socialiste în Republica Populară Bulgaria, Anale, 1971, 17, nr. 5, p. 129–137.

⁴⁹⁴ Transformări ale structurii economice sociale a R.D.G. în prima etapă a construcției socializmului, în În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R., Edit. politică, București, 1971, p. 441–453.

⁴⁹⁵ Momente principale ale revoluției și construcției socialiste în Republica Populară Polonă, Anale, 1972, 18, nr. 1, p. 133–144.

⁴⁹⁶ Revoluția populară și principalele momente ale construcției socialiste în Republica Populară Ungară (1944–1971), Anale, 1971, 17, nr. 5, p. 138–147.

⁴⁹⁷ Documente și texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină, București, CMUB, 1979, 698 p.

⁴⁹⁸ Mișcarea de eliberare națională, Probleme actuale și perspective, Edit. politică, București, 1962, 112 p.

⁴⁹⁹ Mișcarea de eliberare națională, Edit. politică, București, 1965, 78 p.

⁵⁰⁰ Destrămarea sistemului colonial al imperialismului. Constituirea și dezvoltarea noilor state independente, SAI, 1973, 22 p.

⁵⁰¹ De la Imperiu la Commonwealth, Edit. politică, București, 1967, 183 p.

⁵⁰² Coloniile portugheze, Edit. politică, București, 1965, 144 p.

⁵⁰³ Decolonizarea și relațiile internaționale, Edit. politică, București, 1972, 348 p.

⁵⁰⁴ Țările în curs de dezvoltare și progresul economico-social, „Probleme economice”, 1968, 21, nr. 7, p. 68–78.

⁵⁰⁵ Valorificarea bogățiilor naturale și perspectivele economice ale țărilor în curs de dezvoltare, „Probleme economice”, 1967, 20, nr. 5–6, p. 105–116.

⁵⁰⁶ Noile state din Africa pe calea consolidării independenței economice, ES, 1973, 53, nr. 31, p. 51–54.

⁵⁰⁷ Despre forța de muncă în țările afro-asiatice în curs de dezvoltare (1958–1967), „Lupta de clasă”, 1971, 51, nr. 2, p. 115–120.

Grigore Botpi ⁵⁰⁸, A. Harșa și C. Botoran ⁵⁰⁹. O largă prezentare a actualității problemei agrare în țările în curs de dezvoltare a realizat Vasile Malinschi ⁵¹⁰.

Un studiu interesant privitor la procesul de constituire a națiunilor africane a publicat C. Botoran ⁵¹¹. Un interes sporit s-a manifestat în ultimul deceniu pentru realitățile latino-americane unde se desfășoară lupta pentru cea de „a doua independență”. Astfel, problemele revoluției și perspectivele acesteia în America Latină, precum și afirmarea drepturilor popoarelor de aici de a dispune de resursele lor naționale constituie conținutul studiilor lui Ilie Seftiu ⁵¹²; caracterul structurilor economice latino-americane i-au preocupat pe Constantin Macu ⁵¹³ și Vasile Cosma ⁵¹⁴; relațiile comerciale interlatino-americane — pe Vasile Cosma ⁵¹⁵; transformărilor revoluționar-democratice înregistrate de Chile în prima parte a guvernării Unității Populare i-a dedicat o lucrare Eugen Pop ⁵¹⁶.

Un aspect definitoriu al relațiilor dintre America Latină și Statele Unite îl constituie dominația celor din urmă asupra celor mai mulți dintre vecinii de la sud de Rio Grande, cu deosebire în materie economică, dar și politic și militar. Aceste chestiuni sînt bine tratate în lucrarea lui Ionel Cloșcă și Constantin Mihăilă ⁵¹⁷ și într-un studiu al lui Vasile Cosma ⁵¹⁸.

Numeroase lucrări monografice și studii se ocupă de situația în care se află lumea capitalistă contemporană sub aspect economic, politic, social, înfățișează amploarea luptelor sociale desfășurate de clasa muncitoare ș.a. Astfel, despre capitalismul contemporan a scris un colectiv de autori ⁵¹⁹, despre democrația burgheză a publicat o lucrare Ladislau Lorincz ⁵²⁰, iar despre raportul tehnocrație-democrație — Theodor Marinescu ⁵²¹.

Cuprinzătoare analize asupra locului și rolului clasei muncitoare contemporane, luptelor politice și economice desfășurate de aceasta în

⁵⁰⁸ *Calea dezvoltării Africii în viziunea doctrinelor „socialismului african”*, Forum, 1972, 4, nr. 2, p. 167—177.

⁵⁰⁹ *Neocolonialismul în viziunea unor ideologi burghezi*, „Lupta de clasă”, 1972, 52, nr. 6, p. 110—117.

⁵¹⁰ *Studii de reformă agrară*, București, Edit. Academiei, 1971, 314 p.

⁵¹¹ *Unele considerații despre procesul de formare a națiunilor în Africa*, în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, p. 454—467.

⁵¹² *Unele probleme privind revoluția și perspectivele acesteia în America Latină*, „Studii-dezbateri”, 4, 1977. *Probleme privind căile de trecere la socialism în lumea contemporană*, p. 89—105; *America Latină — afirmarea dreptului suveran al statelor de a dispune de resursele naționale, în Națiune, suveranitate, independență*, Studii și comunicări, București, Edit. politică, 1977, p. 116—128.

⁵¹³ *Structuri economice în America latină*, București, f.e., 1973, 219 p.

⁵¹⁴ *America Latină: caracterele generale ale structurilor social-economice*, ASU-Iași, șt. econ., 1971, 17, p. 19—38.

⁵¹⁵ *America Latină: liberalizarea schimburilor și dezvoltarea comerțului interzonal*, ASU-Iași, St. econ., 1970, 16, p. 27—42.

⁵¹⁶ *Chile. File de istorie nouă*, Edit. politică, București, 1972, 179 p.

⁵¹⁷ *Organizația Statelor Americane. De la principii la realitate*, Edit. politică, București, 1974, 99 p.

⁵¹⁸ *Expansiunea conglomeratelor transnaționale din S.U.A. în țările Americii Latine*, ASU-Iași, St. econ., 1972, 18, p. 143—157.

⁵¹⁹ *Capitalismul contemporan*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1973, 411 p.

⁵²⁰ *Democrația burgheză. Orientări contemporane*, Edit. Academiei, București, 1970, 291 p.

⁵²¹ *Tehnocrație-Democrație în capitalismul contemporan*, Edit. politică, București, 1973, 64 p.

ultimele decenii au dat Traian Caraciuc, Constantin Florea și Ion Iuga ⁵²², Zorin Zamfir ⁵²³, Gh. I. Ioniță ⁵²⁴, Traian Caraciuc ⁵²⁵, E. Pop ⁵²⁶.

Despre rolul forțelor revoluționare și democratice din țările europene a scris Nicu Bujor ⁵²⁷, despre afirmarea principiilor marxism-leninismului și creșterea mișcării comuniste și muncitorești internaționale, Ștefan Andrei și Mihai Dulea ⁵²⁸, iar despre semnificația mișcărilor democratice antiimperialiste în lumina tezelor leniniste — Constantin Florea și Traian Caraciuc ⁵²⁹.

Unor chestiuni economice de mare însemnătate pentru lumea capitalistă contemporană le-au dedicat cercetări speciale Ilie Șerbănescu ⁵³⁰ și Florea Tuiu ⁵³¹.

Relațiile internaționale din ultimele trei decenii și jumătate au reținut și rețin atenția cercetătorilor fenomenului contemporan.

Forumului mondial menit să apere și să consolideze pacea internațională — O.N.U. — i-au fost consacrate citeva lucrări de seamă, între care o culegere de documente ⁵³², o monografie privitoare la modul ei de organizare și funcționare ⁵³³ și o altă monografie în care este analizată și explicată Carta O.N.U. ⁵³⁴. Un documentat studiu privitor la istoricul O.N.U. a publicat N. Dascălu ^{534bis}. O sinteză asupra trăsăturilor definitorii ale relațiilor internaționale contemporane a realizat Silviu Brucan ⁵³⁵, iar o prezentare a principalelor organisme economice internaționale face Iosif Anghel ⁵³⁶.

⁵²² *Clasa muncitoare contemporană (Considerații asupra locului și rolului clasei muncitoare în viața social-politică a lumii actuale)*, Edit. politică, București, 1974, 487 p.

⁵²³ *Luptele politice din Franța în timpul tripartismului (20 ianuarie — 10 noiembrie 1946)*, AUB-ist., 23, nr. 2, 1974, p. 161—180.

⁵²⁴ *Continuitatea mișcării greviste din țările capitaliste în etapa postbelică. Trăsături și tendințe*, AUB-ist., 1974, 21, nr. 2, p. 169—176.

⁵²⁵ *Aspecte ale luptei clasei muncitoare din țările capitaliste, „Lupta de clasă”, 1966, 46, nr. 2, p. 105—112; Tendințe și semnificații în evoluția confruntărilor social-politice (1960—1971), în Situația clasei muncitoare și luptele de clasă în capitalismul contemporan*, Edit. politică, București, 1972, p. 133—167.

⁵²⁶ *Avântul luptelor muncitorești din țările capitaliste, „Lupta de clasă”, 1962, 13, nr. 12, p. 67—76.*

⁵²⁷ *Aspecte ale colaborării dintre comuniști, socialiști, social-democrați și alte forțe politice din țările capitaliste europene în etapa actuală*, Anale, 1974, 20, nr. 2, p. 145—155.

⁵²⁸ *Afirmarea principiilor marxism-leninismului și dezvoltarea mișcării comuniste și muncitorești internaționale, în Engels și contemporaneitatea*, Edit. politică, București, 1971, p. 184—192.

⁵²⁹ *Leninismul și semnificația mișcărilor democratice antiimperialiste contemporane, „Lupta de clasă”, 1970, 50, nr. 4, p. 61—69.*

⁵³⁰ *Europa comunitară — principii și fapte, „Lupta de clasă”, 1970, 50 nr. 1, p. 76—85.*

⁵³¹ *Japonia un miracol? (Istoric. Fenomenul economic contemporan)*, Edit. politică, București, 1973, 232 p.

⁵³² *Organizația Națiunilor Unite și instituțiile sale specializate. Documente fundamentale*, Edit. politică, București, 1970, 493 p.

⁵³³ Nicolae Dascovic, Mihail Ghelmegeanu, Alexandru Bolintineanu, *ONU — organizare și funcționare*, Edit. Academiei, București, 1962, 507 p.

⁵³⁴ Alexandru Bolintineanu, Mircea Mălița, *Carta ONU — document al erei noastre*, Edit. politică, București, 1970, 360 p.

^{534bis} *Din istoricul Organizației Națiunilor Unite*, RI, 1975, 28, nr. 6, p. 827—844.

⁵³⁵ *Relațiile internaționale contemporane*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1968, 40 p.

⁵³⁶ *Organisme economice internaționale*, Institutul central de documentare tehnică, București, 1971, p. 14.

Unele probleme de teorie a relațiilor internaționale au fost elaborate cu înaltă competență în studiile lui Ilie Rădulescu⁵³⁷ și Gheorghe Moca⁵³⁸.

Asupra unei chestiuni de mare actualitate ca rolul statelor mici și mijlocii în sistemul relațiilor internaționale au scris Edwin Glaser⁵³⁹ și Angara Niri⁵⁴⁰.

Silviu Brucan s-a ocupat de descifrarea originilor politicii Statelor Unite⁵⁴¹ și de locul Europei în sistemul politic internațional⁵⁴², Alexandru Puiu a desprins elementele de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste și țările capitaliste dezvoltate⁵⁴³ iar A. Condrea și Mircea Grama s-au oprit asupra decalajelor din lumea contemporană și implicațiilor lor în domeniul militar⁵⁴⁴.

Marin Voiculescu a publicat studii privitoare la o problemă aflată la ordinea zilei — democratizarea relațiilor internaționale și edificarea unei noi ordini internaționale⁵⁴⁵.

De îndelungatul și dificilul efort în direcția realizării securității europene s-au ocupat, între alții, Cristian Popișteanu și Mircea Bogdănescu⁵⁴⁶, Leon Talpă⁵⁴⁷.

În Expunerea prezentată la Congresul educației politice și culturii socialiste din 1976, Secretarul General al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, precizează că în cursul actualului cincinal va trebui să se treacă la realizarea unor lucrări teoretice fundamentale, a căror alcătuire „reprezintă o cerință ideologică primordială pentru societatea noastră, pentru ridicarea nivelului politic și ideologic al partidului, constituind un factor deosebit de important pentru îmbunătățirea întregii activități de educație a maselor în România”⁵⁴⁸.

Între aceste lucrări fundamentale se înscrie sarcina de onoare și de mare răspundere de a întocmi un tratat de istorie universală.

Progresele dobândite de cercetare în domeniul istoriei universale, ceea ce s-a încercat să se arate în cele de mai sus, evident, mai mult sub

⁵³⁷ Național și internațional în colaborarea economică, contemporană „Probleme economice”, 1973, 26, nr. 8, p. 27—35.

⁵³⁸ *Supranăționalitatea de stat — Teorii burgheze. Studiu critic*, Edit. politică, București, 1972, 192 p.

⁵³⁹ *Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale*, Edit. politică, București, 1971, 256 p.

⁵⁴⁰ V. I. Lenin despre locul țărilor mici și mijlocii în sistemul relațiilor internaționale, *Anale*, 1971, 17, nr. 4, p. 66—78.

⁵⁴¹ *Originile politicii americane*, Edit. științifică, București, 1968, 272 p.

⁵⁴² *Sistem politic, sistem internațional și Europa*, VS, 1973, 2, nr. 4, p. 804—814.

⁵⁴³ *Relațiile economice dintre țările socialiste și cele capitaliste dezvoltate (1948—1970)*, Edit. politică, București, 1973, 259 p.

⁵⁴⁴ *Decalajele în lumea contemporană și implicațiile lor în domeniul militar*, Edit. militară, București, 1977, 136 p.

⁵⁴⁵ *Democratizarea relațiilor internaționale — cerință logică a progresului*, US, 1976, 5, nr. 4, p. 629—641. *Coordonate politologice-juridice ale noii ordini internaționale*, „Studii și cercetări juridice”, 1976, nr. 2, p. 123—137.

⁵⁴⁶ *Europa, încotro? Schiță istorică-politică a securității europene*, Edit. politică București, 1970, 227 p.

⁵⁴⁷ *Unele considerații privind conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, RRSI, 1974, 8, nr. 1, p. 29—42.

⁵⁴⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Edit. politică, București, 1977, p. 92.

forma unui inventar, au făcut posibilă trecerea în ultima vreme, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, la realizarea, pentru prima dată în România, de pe pozițiile materialismului istoric, a unui tratat de istorie universală în șase volume.

În această importantă și dificilă activitate se află antrenate cadre didactice și cercetători din București, Iași și Cluj-Napoca, rezultatele dobândite pînă acum fiind încurajatoare, fiecare din cele șase volume fiind într-un stadiu avansat de redactare.

RECHERCHES ROUMAINES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

RÉSUMÉ

L'étude propose un compte-rendu détaillé des études d'histoire universelle dans la recherche roumaine des derniers décennies, à commencer par l'étude historique des sociétés primitives et à travers l'antiquité, le moyen âge et l'époque moderne jusqu'à nos jours.

La section consacrée à l'*histoire ancienne* examine d'abord la contribution des trente dernières années à l'édition et à la critique des textes historiques anciens, dont la richesse et la variété sont soulignées ; on passe, ensuite, en revue les principaux thèmes des synthèses universitaires et d'information générale.

L'étude s'attache ensuite à reléver les grandes directions de la recherche — histoire des colonies grecques pontiques, problèmes de l'expansion et de la politique romaine dans la zone balkano-pontique, histoire ancienne du sud-est européen — où l'intégration des phénomènes d'histoire nationale dans l'ensemble de l'évolution historique du monde ancien est susceptible d'apporter des contributions intéressantes non seulement l'histoire des Roumains, mais aussi celle de l'antiquité en général. Dans les domaines „classiques” de la recherche d'histoire ancienne — Proche Orient, Grèce, Rome et son empire — l'étude essaie d'cerner les thèmes de l'enquête entreprise par les historiens roumains : histoire sociale et économique du monde ancien et de sa crise, problèmes d'histoire et d'idéologie politique, histoire de la culture dans ses rapports avec la société ancienne. La variété et le nombre des contributions enregistrées démontrent, sans conteste l'insertion de l'école roumaine d'histoire ancienne dans la problématique actuelle des recherches historiques.

Dans le domaine de l'*histoire du Moyen-Age*, on examine les éditions et les traductions de textes historiques, les collections de documents et les anthologies de sources concernant cette époque historique.

Les grands thèmes qui ont suscité l'intérêt des médiévistes roumains se succèdent, à commencer par les problèmes de la genèse du féodalisme et l'étude des sociétés médiévales et leur structure socio-économiques, de leur vie politique, des questions concernant la ville médiévale, les Croisades, la guerre et l'idéologie des sociétés féodales, à leur culture. La fin du Moyen-Age est un autre domaine amplement représenté dans l'historiographie roumaine contemporaine : la Renaissance et la Réforme, les grandes découvertes géographiques des XVe — XVIe siècles et leurs conséquences, les guerres paysannes, la révolution des Pays-Bas font

l'objet de plusieurs volumes et de nombreuses études de détail. Le chapitre des relations internationales aux XVIe — XVIIe siècles, ainsi que celui des progrès culturels de cet âge si fécond, sont aussi bien représentés dans la recherche.

Un autre chapitre de cette section est celui consacré aux études byzantines, post-byzantines et sud-est européennes, dans leur rapport avec l'histoire nationale. A partir des éditions critiques de textes byzantins et des synthèses d'histoire byzantine, des études du détail ont été consacrées à l'histoire économique, sociale et politique de l'Empire, à la culture byzantine et à son rayonnement. L'histoire du sud-est européen, représentées aussi bien par des études d'ensemble que par des contributions plus circonscrites, est complétée par des études appartenant au domaine de la turcologie et des études d'histoire et de culture orientales. Son répertoriées, enfin, les quelques contributions concernant l'histoire de l'Asie, de l'Afrique et de l'Amérique précolombienne.

L'étude passe, enfin, en revue les synthèses élaborées comme matériel auxiliaire adressé aux étudiants — cours, chréptomaties etc.

Le compte rendu de ces mêmes volumes — consacrés, cette fois, aux chapitres d'*histoire moderne*, est suivi par l'examen des principaux problèmes autour desquels s'est organisée la recherche : étude de la révolution anglaise, de la guerre d'indépendance des colonies américaines, de la révolution française de 1789. La constitution des grands empires coloniaux, ainsi que des moments cruciaux de l'histoire politique, ont fait aussi l'objet des mémoires publiés ces dernières années. Une attention particulière a été accordée aux études concernant le sud-est européen et la formation des nations balkaniques, ainsi qu'aux études d'histoire ottomane.

Un chapitre assez bien fourni de ces études est celui consacré aux relations internationales et à l'évolution des rapports diplomatiques européens et extra-européens.

Les études ayant pour objet l'histoire et les structures des monarchies plurinationales à la fin du XIXe siècle et au début du XXe — notamment, en ce qui concerne la monarchie austro-hongroise — sont intégrées à une préoccupation plus vaste autour des préliminaires de la première guerre mondiale, avec des études plus circonscrites au sujet des questions danubiennes et des détroits ; la guerre de 1914—1918, enfin, a fait l'objet d'un volume monographique et de bon nombre d'études exploitant un matériel jusque là inédit.

Un chapitre constitutif de cette section est celui consacré aux mouvements révolutionnaires du XIXe siècle, aussi bien anti-féodaux ou nationaux que socialistes et communistes. Des études consacrées à l'idéologie politique de cette époque ou à l'essor des organisations politiques du prolétariat et des deux premières Internationales communistes, ainsi qu'aux mouvements paysans dans le centre et le sud-est européen ou au Japon, complètent ce complexe inventaire.

Le domaine de l'*histoire contemporaine* est, lui aussi, illustré aussi bien par des manuels didactiques que par des synthèses consacrées aux problèmes majeurs de cette époque, à commencer par les faits et les significations de la Révolution russe de 1917. L'histoire du premier Etat socialiste — l'U.R.S.S. — dans l'ensemble des structures du monde con-

temporain, ainsi que celle du mouvement communiste international et de la III-e Internationale ont fait l'objet de nombreuses études de détail où de synthèse.

Un chapitre des plus importants de ces études est celui consacré aux relations internationales, analysées soit dans leur fonctionnement global, soit par zones historiques — parmi lesquelles le sud-est européen occupe, forcément, une place des plus significatives, à côté du problème des réparations, de la Ligue des Nations, etc. La guerre d'Espagne et la montée du fascisme et de ses dictatures, ainsi que des mouvements anti-fascistes ont fait l'objet d'études nombreuses et intéressantes, complétées par celles consacrées à l'évolution d'ensemble des mouvements révolutionnaires, démocratiques et de libération nationale.

Les problèmes de la Deuxième guerre, aussi bien sous l'aspect des événements, que du point de vue des forces et idéologies sont évoqués dans bon nombre d'études consacrées aux préliminaires et au développement de cette grande conflagration, à l'impact de la guerre sur les structures internes des nations belligérantes, aux implications diplomatiques ou „souterraines” de la guerre, aux significations et conséquences de la victoire des Alliés. Un domaine des plus importants de ce chapitre est l'étude des mouvements de résistance et des insurrections anti-fascistes ayant contribué à la victoire.

Les études consacrées à l'après-guerre sont axées d'abord sur l'étude des importantes transformations socio-économiques et politiques qui ont marqué l'instauration de gouvernements populaires et du socialisme dans de nombreux pays d'Europe, d'Asie et d'Amérique.

Un autre domaine connexe est celui des études consacrées au mouvement de libération nationale et à la chute irréversible du colonialisme. Les complexes problèmes du développement économique et socio-politique des nouveaux Etats indépendants d'Asie et d'Afrique, la consolidation des nations africaines, ainsi que le développement des révolutions de l'Amérique Latine complètent cette direction de recherche.

Les problèmes du capitalisme contemporain, en corrélation avec l'essor et les directions actuelles du mouvement ouvrier, socialiste et communiste, font l'objet de synthèses et d'études consacrées aux problèmes — économiques, sociaux, politiques — et aux relations internationales dans le monde contemporain.

La conclusion de l'étude souligne les perspectives de recherche de l'historiographie roumaine contemporaine, à partir surtout de l'élaboration, en cours, d'une première synthèse d'histoire universelle qui paraîtra en Roumanie. Ce projet, dont la prochaine réalisation est coordonnée par l'Académie des Sciences Sociales et Politiques, est appelé à exprimer le résultat des progrès réalisés par l'école historique roumaine et à en ouvrir de nouvelles perspectives de développement.

EDITAREA IZVOARELOR ISTORIEI NAȚIONALE – PREOCUPARE CONSTANTĂ A ȘCOLII ISTORICE ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE

DE

DAMASCHIN MIOC și IOAN CHIPER

Toți marii noștri istorici au fost de părere că progresul istoriografiei românești poate fi asigurat în primul rând printr-o largă bază de informare, prin publicarea științifică a izvoarelor referitoare la trecutul patriei. Ei au prețuit valoarea lor deosebită, socotindu-le mărturii inestimabile ale vieții sociale, reflectări fidele ale gândurilor și faptelor oamenilor. Fiind produse ale unui anumit mediu social, într-o anumită epocă, izvoarele istorice au fost apreciate ca singurele care pot ajuta la adevărata reconstituire a variatelor aspecte ale vieții omenești. Din aceste motive, cei mai mulți și mai buni dintre istoricii români au căutat să îndeplinească munca de elaborare de studii cu cea de editare a surselor de informare, de orice natură ar fi fost ele: documentare, narative, epigrafice, numismatice, etc. Așa au văzut problema istoricii romantici pașoptiști Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu-Ilarian, ca și cei ce le-au urmat, Bogdan Petriceicu-Hașdeu și Grigore Tocilescu, și la fel istoricii pozitiviști de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, ca Nicolae Iorga, Ioan Bogdan și Constantin Giurescu. Pe aceeași linie și-au axat activitatea și unii istorici marcanți din perioada interbelică, precum Ioan Lupaș, Silviu Dragomir și Petre P. Panaitescu. Plecând de la exemplul tuturor acestora și adesea la îndemnul lor, alți istorici și-au consacrat cea mai mare parte a activității lor strîngerii și publicării izvoarelor; între ei, Theodor Codrescu, V.A. Urechia, Gheorghe Ghibănescu, Stoica Nicolaescu, Alexandru Ștefulescu, Andrei Veress, G. Popa-Lisseanu și mai cu seamă Mihai Costăchescu.

De numele celor dintii, ca și al celor din urmă sînt legate toate publicațiile cu profil specializat în editarea izvoarelor: „Magazin istoric pentru Dacia”, „Archiva românească”, „Uricariul”, „Tezaur de monumente istorice”, „Archiva istorică a României” ș.a., ca și marile colecții de documente: Hurmuzaki, Studii și documente, Acte și fragmente, Surete și izvoade, Istoria Românilor, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești Documentele lui Ștefan cel Mare, Documente moldovenești, Documentele Țării Românești, de asemenea izvoare narative: Leopisesele Țării Moldovei, Vecile cronici moldovenești pînă la Ureche, Cronici inedite atîngătoare de istoria românilor, Genealogia Cantacuzinilor, Letopiseșii Țării Moldovei pînă la Aron

vodă, Izvoarele istoriei românilor și multe altele. S-a pus astfel la dispoziția istoriografiei românești o relativ amplă pentru acea vreme bază de informare, putându-se trece la studii speciale și la sinteze.

E de precizat că edițiile acestea de izvoare, cu excepția colecției Hurmuzaki, de care se îngrijea Academia Română, erau inițiative particulare, cu posibilități limitate de realizare și apariție și cu tot atâtea metode de publicare, cîți editori erau. Ele nu puteau duce la realizarea importantului deziderat: *un corpus național al izvoarelor*. Aceasta depășea orice puteri individuale, presupunînd o întreprindere de mare anvergură; I. Bogdan spunea că ea „nu poate fi făcută decît cu sprijinul statului și sub auspiciile Academiei”. Aceeași opinie o exprimă și Nicolae Iorga.

În anii imediat următori lui 23 August și mai cu seamă după reorganizarea Academiei, istoricii din țara noastră, dornici de a realiza o istorie adevărată, obiectivă a României, în interpretare materialist dialectică și istorică, au constatat că ceea ce aveau la îndemînă ca surse de informare — colecțiile de izvoare publicate — sînt insuficiente cantitativ și cu însemnate deficiențe de ordin calitativ. Astfel, necesități obiective au impus istoriografiei românești postbelice orientarea în primul rînd spre scoaterea la lumină a izvoarelor încă inedite, marea majoritate necunoscute, privitoare la istoria patriei, precum și editarea lor științifică, în acord cu cerințele arheografiei și textologiei contemporane. Numai cunoașterea profundă a tuturor izvoarelor referitoare la trecutul poporului român ar fi îngăduit elaborarea atît a unor studii pe o tematică nouă, cît și abordarea altor probleme insuficient lămurite sau chiar fals prezentate, ele urmînd a constitui temelia unei viitoare sinteze de Istoria României.

În urma acestor constatări, secția de istorie a Academiei și-a asumat sarcina de a realiza, prin institutele sale de specialitate și cu ajutorul altor instituții, noi colecții de izvoare, în primul rînd documentare, privitoare la toate orînduirile; unele documente, cele mai vechi — (veacurile XI — XVII) — urmau a fi culese și publicate exhaustiv, altele, mai tirzii, tematice, pe marile evenimente social-politice și mai importante aspecte economice sau instituționale.

În cele ce urmează ne vom referi pe scurt, în măsura în care spațiul grafic ne-o îngăduie, la principalele colecții de surse documentare, narative, juridice, memorii, însemnări ș.a., publicate în ultimii 35 de ani; cele de altă natură (arheologice, epigrafice, numismatice etc.) sînt prezentate în altă parte, mai ales în cadrul disciplinelor pe care le servesc, tot în acest număr al revistei.

În domeniul *istoriei medii* a României s-a acordat atenție mai cu seamă editării documentelor, dar și cronicilor, relațiilor de călătorie, pravilelor, urbariilor, inscripțiilor și însemnărilor; în domeniul *istoriei moderne* s-a dat prioritate documentelor interne și externe referitoare la principalele momente ale epocii: revoluțiile din 1821 și 1848, războiul de independență din 1877 — 1878, răscoalele țărănești din 1888 și 1907; în *istoria contemporană* grija istoricilor a fost îndreptată tot spre publicarea documentelor ilustrative pentru istoria mișcării muncitorești și a partidului clasei muncitoare.

În anul 1948 Academia ia hotărîrea întocmirii unui corpus exhaustiv de documente interne medievale din cele trei țări române, Moldova, Țara Românească și Transilvania, care să fie intitulată *Documente privind istoria României*. Sub același titlu urmau să apară și colecțiile tematice de istorie modernă și contemporană.

De organizarea și coordonarea muncii la colecția referitoare la orînduirea feudală s-a ocupat un comitet de redacție, iar de realizarea ei, un colectiv compus din peste 70 de colaboratori, specialiști în arhivistică, paleografii, diplomatică, sigilografie, cronologie etc. Între ei figurau istoricii cei mai buni cunoscători ai epocii și totodată reputați editori de izvoare; P.P. Panaitescu, Mihai Costăchescu și Damian Bogdan pentru documentele de limbă slavă, Emil Virtosu și Aurelian Sacerdoțeanu pentru cele chirilice de limbă română, Ștefan Bezdechi, Theodor Naum, David Prodan, Ștefan Pascu, Francisc Pall și Maria Holban pentru cele de limbă latină, Alexandru Elian și Mihai Regleanu pentru cele de limbă greacă. S-a stabilit atunci ca în colecție, pentru Moldova și Țara Românească (seriile A și B) să fie cuprinse toate documentele inedite de pînă la 1650, iar pentru Transilvania (seria C), pînă la 1437. După aceste date, documentele urmau a fi publicate tematic.

S-a trecut imediat la depistarea documentelor inedite, la alcătuirea evidenței celor publicate, la transcrierea documentelor și la traducerea celor în limbi străine, la colationarea după original și la pregătirea pentru tipar a textelor traduse. S-a lucrat concomitent pentru mai multe volume la cele trei institute de istorie din București, Iași și Cluj, precum și la facultățile de profil și la arhivele statului din aceste centre.

În februarie 1950 s-a ținut și o conferință pe țară, care a trasat definitiv obiectivele colecției și liniile pe care e necesar să se meargă. Hotărîrea principală, determinată de graba cu care se cerea tipărirea acestor documente, a fost, în ciuda opoziției marelui majorității a participanților, ca ele să se publice numai în traducere românească; hotărîrea s-a dovedit a fi fost pripită, ea ducînd în cele din urmă la sistarea colecției. Pe parcurs s-au rezolvat probleme tehnice de transcriere și traducere, de datare și indexare.

Colectivul a desfășurat o muncă stăruitoare, concretizată în apariția în decurs de numai opt ani (1951 — 1957, 1960) a nu mai puțin de 32 de volume: 11 privitoare la Moldova (1384 — 1625), însumînd 4976 documente, 11 privitoare la Țara Românească (1247 — 1625), cu un total de 4 785 documente și 6 volume referitoare la Transilvania (1075 — 1350), cuprinzînd 2821 documente: împreună ele totalizează impresionanta cifră de 12 582 documente, din care peste 90 % inedite. Acestor 28 de volume li s-au adăugat două volume de studii din disciplinele auxiliare (paleografii, diplomatică, cronologie, sigilografie), elaborate de Damian P. Bogdan, Sigismund Jako, Emil Virtosu, Alexandru Elian, Ion Ionașcu și Francisc Pall, ele constituind introducerea la colecție, precum și două volume de indici de locuri pentru seria B, Țara Românească, alcătuite de un colectiv, în frunte cu Ion Donat.

Colecția a fost bine primită de critica istorică, fiind calificată drept „operă monumentală”, „cea mai bogată colecție de documente”, „cel

mai important codice de documente românești” sau „unul din marile succese ale științei istorice din România”¹.

Marea cantitate de documente inedite ce s-au tipărit în corpus a permis istoriografiei românești să abordeze laturi necercetate și să alcătuiască numeroase studii, care au stat la baza unor capitole din tratatul de Istoria României, volumele II și III.

Colecției i s-au adus însă și critici întemeiate; principalele obiecții țin de: nepublicarea textului documentelor și în limba lor originală, încălcându-se astfel un principiu de bază în editarea textelor vechi, neincluderea în colecție a tuturor documentelor cunoscute, absența indicilor la seriile A și C. Evidențierea repetată a acestor lipsuri a provocat abandonarea colecției sub această formă, dar și inițierea alteia, noi, conforme cu exigențele diplomatiei și arheografiei contemporane.

Această nouă colecție propusă de Institutul de istorie „N. Iorga” din București, aprobată și sprijinită de conducerea secției de științe istorice a Academiei R.S.R., va fi *Documenta Romaniae Historica*. În urma unei consfătuiri cu cei mai buni specialiști din țară, pentru a se evita erorile anterioare, se stabilesc de la început normele de editare a documentelor; ele sînt publicate în vol. I al seriei B., Țara Românească. Colecției i s-a fixat un comitet de redacție, în frunte, la început, cu academicienii Andrei Oțetea și David Prodan, iar mai apoi, Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu, cu sarcina de a organiza munca, de a asigura apariția regulată a volumelor pregătite pentru tipar și de a garanta respectarea principiilor de publicare fixate. Realizarea noii colecții a fost încredințată specialiștilor din institutele de istorie din Iași, București și Cluj, unii care au lucrat și la vechea colecție, „Documente privind istoria României”, alții, mai tineri, formați între timp.

Noul corpus este alcătuit din patru serii, celor trei mai vechi (seria A., Moldova, care merge pînă la 1711, seria B., Țara Românească, care se va opri la 1716, seria C., Transilvania, avînd sfîrșitul la 1437) adăugîndu-li-se și o a patra, D., cuprinzînd documentele referitoare la relațiile dintre țările române pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Toate actele sînt publicate în limba lor originală (slavă, latină, română, greacă, germană etc.), iar cele în limbi străine și în traducere românească. Fiecare volum are propriul său indice analitic, de nume și de materii, care facilitează orientarea cercetătorului și-l ajută în căutările sale.

Din 1965 și pînă în prezent în cadrul corpusului *Documenta Romaniae Historica* au apărut 16 volume: șase din seria A., Moldova, din care trei de continuare² a vechii colecții și trei de realuare a ei³, cu un total de 2113 documente, opt din seria B., Țara Românească, din care patru de

¹ Vezi I. Ionașcu, *Publicarea izvoarelor medievale*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1554—1555.

² Vol.: XIX (1625—1628), 1969, întocmit de H. Chircă; XXI (1632—1633), 1971, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi; XXII (1934), 1974, întocmit de același.

³ Vol.: I (1384—1448), 1975, întocmit de același; II (1449—1485), 1976, întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agachi; III (1487—1504), 1980, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan.

continuare ⁴ a colecției D.I.R., și patru de reluare ⁵, însumind 2769 documente, un volum din seria C., Transilvania ⁶, cu 363 acte și unul din seria D., Relații între țările române ⁷, cu 342 documente; în total s-au tipărit în noua colecție 5587 documente.

Corpusul *Documenta Romaniae Historica* a fost bine primit atât de publicul cititor, cit și de specialiștii din țară și străinătate. Aprecieri elogioase despre volumele apărute s-au făcut în revistele „Studii”, *Revue Roumaine d'Histoire*, „Studii și Materiale de Istorie Medie”, „Anuarul Institutului de Istorie din Iași”, „Revista Arhivelor”, „Contemporanul”, „Cronica” ș.a. Una din ele, care socotim că sintetizează tot ceea ce s-a scris, afirmă că noua colecție este „monumentală ca proporții, inegalabilă în consistența informațiilor și reprezentativă pentru trăsăturile fundamentale ale științei istorice românești contemporane” ⁸. La fel de favorabile sînt și aprecierile din revistele străine „The American Historical Review”, „Südost-Forschung”, „Archivio Storico Italiano”, „Studia Zrodloznawcze” ș.a.

Cele două colecții prezentate, cu cele peste 18 000 de acte interne, în covârșitoare majoritate inedite, au scos la iveală informații necunoscute, date importante despre viața economică, socială, politică, instituțională și culturală a poporului român în veacurile XI — XVII, de mare interes pentru specialiștii din domeniul istoriei, lingvisticii, dreptului, economiei, sociologiei și ai unor discipline auxiliare istoriei. Pe baza lor s-au scris multe și remarcabile monografii, studii și articole despre principalele ramuri ale economiei medievale, despre clasele sociale și obștea sătască, despre stat și instituțiile sale, despre metrologie, circulație monetară și prețuri, despre viața politică și culturală și multe altele. Aceste studii și adesea documentele înseși au fost de mare ajutor la realizarea celor două ediții ale sintezei de Istoria României. Importanța deosebită a colecției *Documenta Romaniae Historica*, constă mai cu seamă, după cum subliniază unul din recenzenți, în „documentarea exhaustivă, singura în măsură să permită delimitarea din noianul aspectelor particulare a esenței fenomenelor și a varietății formelor de manifestare a acesteia, a elementelor innoitoare apărute în ansamblul dezvoltării sociale și raportul lor cu tipicul dominant, a acelei complexități pe care numai activitatea umană a putut-o crea” ⁹.

În afara celor două colecții ce au căutat să cuprindă cronologic toate documentele epocii, s-au mai publicat, fie în cadru organizat, în instituții, fie particular, și alte ediții de documente din istoria medie,

⁴ Vol.: XXI (1626—1627), 1965; XXII (1628—1629), 1969; XXIII (1630—1632), 1969, Intocmit de D. Mioc; XXIV (1633—1634), 1974, Intocmit de D. Mioc., S. Caracaș, C. Bălan.

⁵ Vol.: I (1247—1500), 1966, Intocmit de P. P. Panaitescu, D. Mioc; II (1501—1525), 1972, Intocmit de Șt. Ștefănescu, O. Diaconescu; III (1526—1535), 1975, Intocmit de seminarul de paleografie slavă al Instit. de istorie „N. Iorga”, seminar condus de D. Mioc; XI (1593—1600), 1975, Intocmit de D. Mioc, Șt. Ștefănescu, M. Adam, C. Bălan, M. Bălan, S. Caracaș, R. Cămărășescu, O. Diaconescu, C. Fotino.

⁶ Vol. X (1351—1355), 1977, sub red. lui Șt. Pascu.

⁷ Vol. I (1222—1456), 1977, Intocmit de Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain.

⁸ L. Șimășchi, *Problematica unei colecții*, în „Cronica”, V (1970), nr. 25 (228).

⁹ Idem, ibidem.

modernă și contemporană a României, pe o anumită temă, consacrate unor probleme de istorie social-economică, unor evenimente politice sau unor localități și personalități.

Dintru început trebuie făcută observația că în editarea colecțiilor sau volumelor tematice de documente, în care intervine necesitatea selecției a ceea ce se socotește a fi mai reprezentativ în problema aleasă, își găsește loc, uneori intenționat, adesea fără voință, subiectivitatea sau înclinarea spre o anumită teză preconcepută, proprie sau adoptată. De aceea, unele din aceste colecții e nevoie să fie folosite de cercetători cu oarecare precauție.

Rămânând în spațiul orinduirii feudale, a epocii de destrămare a ei și a începuturilor capitalismului, sînt de remarcă cîteva colecții și culegeri tematice de documente, care au adus reale servicii istoriografiei.

Astfel, constatîndu-se că ceea ce se cunoaște despre istoria țărănimii, principala clasă în această orînduire, despre raporturile agrare din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea, cel al reformelor sociale și instituționale, la noi ca și în alte părți, este prea puțin, s-a trecut la Institutul de istorie „N. Iorga” la publicarea celor mai reprezentative acte inedite, de cancelarie și particulare, referitoare la această problemă. Rod al unei munci stăruitoare de depistare, selectare, transcriere sînt cele două volume de *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, primul¹⁰ avînd nu mai puțin de 725 acte, iar cel de-al doilea¹¹, 719 acte.

S-a afirmat despre cele două volume că ele „constituie un remarcabil progres” în domeniul editării documentelor, oferind „cercetătorilor posibilitatea unei documentări noi în problema relațiilor agrare”¹². Bogăția de informații noi cuprinse în documentele aci publicate a prilejuit crearea unor prestigioase monografii¹³ și a numeroase studii, articole și note.

În cele trei decenii de activitate istoriografică la care ne referim, unele localități și regiuni s-au bucurat de atenția istoricilor prin strîngerea din arhive și publicarea unui bogat material documentar ce le privește și care să înlesnească alcătuirea de studii monografice. Între acestea se înscrie întîi capitala țării, București, cu două culegeri de documente referitoare la ea, una mai restrînsă, cu 173 de acte din muzeul Municipal bucureștean¹⁴, alta mai cuprinzătoare, în două volume, cu 1100 documente, în majoritate inedite, culese din diverse arhive¹⁵. Împreună, cele trei volume, în pofida observațiilor de natură arheografică ce li s-au

¹⁰ Vol. I, *Țara Românească*, 1961, sub red. V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu.

¹¹ Vol. II, *Moldova*, 1966, sub red. V. Mihordea, I. Constantinescu, C. Istrate.

¹² I. Ionașcu, *art. cit.*, p. 1556.

¹³ Vezi: V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972.

¹⁴ Fl. Georgescu P. Cernovodeanu—I. Cristache—Panait, *Documente privind istoria orașului București*, București, 1960.

¹⁵ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, I, București, 1961; II, București, 1975.

adus, oferă „o bază documentară mai largă pentru cercetarea trecutului capitalei patriei noastre”¹⁶.

Istoricul și neostoitul editor de izvoare care este George Potra a publicat mai recent și un prim volum de documente referitoare la județul Dimbovița¹⁷; el cuprinde 1063 documente, din care 290 editate deja anterior, redactate numai în rezumat, iar restul inedite. Culegerea constituie, după cum se afirmă și în prefață, „o imensă bogăție de date și informații referitoare la trecutul glorios al orașului capitală, Tîrgoviște, a întregului județ și direct și indirect la istoria întregii țări Românești”.

Bistrița¹⁸, Craiova¹⁹ și Starchiojdul²⁰ au stat și ele în atenția unor editori de izvoare. Aceste culegeri cu documente medievale și moderne inedite sînt meritorii prin conținut, dar au unele deficiențe de ordin arheografic.¹

Alți editori de izvoare documentare au publicat ediții mai restrînse de acte inedite, fie consacrate unor personalități²¹, fie în completarea la unele colecții²² sau culese din arhive străine²³.

Date valoroase referitoare la unele aspecte ale economiei Țării Românești²⁴, la viața cotidiană²⁵, la situația unei părți a țărănimii din Transilvania²⁶ sînt cuprinse în alte culegeri ce îmbrățișează sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui al XIX-lea; materialul publicat este interesant mai cu seamă pentru fenomenele social-economice pe care le oglindește și care sînt caracteristice acestei epoci.

Pe o temă de istorie a dreptului și justiției, un colectiv de la Institutul de istorie „N. Iorga” a publicat un volum masiv, cuprinzînd 930 de documente judiciare, majoritatea anaforale ale divanului domnesc din Țara Românească și cele ale unor instanțe de judecată, centrale sau locale, rezoluții domnești ș.a. Deși de caracter juridic, multe din acte reflectă starea economică (mai ales înviorarea pieții interne) și socială a populației, (creșterea exploatării clăcașilor și lupta lor împotriva ei)²⁷.

Trebuie amintit de asemenea că nu cu multă vreme în urmă, după o pauză de 38 de ani, a apărut în condiții științifice și grafice excepționale cel de-al cincilea volum al cunoscutei colecții *Urkundenbuch* ..., alcătuit

¹⁶ I. Ionașcu, *art. cit.*, p. 1558–1559.

¹⁷ G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dimbovița (1418–1800)* vol. I, București, 1972.

¹⁸ T. Bălan, *Cîteva documente bistrițene (1578–1751)*, Cluj, 1947.

¹⁹ *Meșteșugari și negustori din trecutul Craiovei. Documente (1666–1865)*, București, 1957.

²⁰ C. M. Rîpeanu–N. I. Simache, *Documente privilegiate la istoria comunei Starchiojd*, Ploiești, 1968.

²¹ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948.

²² D. P. Bogdan, *Acte moldovenești din anii 1462–1502*, București, 1947.

²³ P. Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607–1806)*, Iași, 1948.

²⁴ I. Cojocaru, *Documente privilegiate la economia Țării Românești. 1800–1850*, I–II, București, 1958.

²⁵ Vl. Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente (1800–1848)*, Cluj, 1970.

²⁶ Kovách G., *Jăbile iobagilor din Transilvania. Documente contemporane asupra vieții satului transilvan. 1771–1848*, în l. maghiară, București, 1971.

²⁷ *Acte judiciare din Țara Românească. 1775–1781*, ed. întocmită de G. Cronț, Al. Constantinescu, A. Popescu, Th. Rădulescu, C. Tegăneanu, București, 1973.

de istoricul Gustav Gündisch²⁸. Cele aproape 800 de documente, după cum se știe, se referă mai cu seamă la istoria naționalității săsești din Transilvania.

Un loc aparte între culegerile de documente interne îl are recentul volum publicat de Institutul de lingvistică, cuprinzând textele neliterare de limbă română din secolul al XVI-lea. El conține 116 acte, majoritatea zapise și însemnări, dar și unele testamente, hotarnice etc., cunoscute din publicațiile anterioare. Relativ nouă este metoda de editare, utilă lingviștilor, după cum se afirmă în introducere, și care este parțial deosebită de cea adoptată de istorici²⁹.

Numeroase alte documente medievale interne, găsite ulterior în arhivele din țară și străinătate sau la unii particulari, vin să completeze colecțiile amintite. Ele au fost publicate în revistele de specialitate din această vreme: „Studii”, „Studii și Materiale de Istorie Medie”, „Romanoslavica”, „Anuarul Institutului de Istorie din Iași”, „Valachica”, „Carpica”, „Acta Musei Napocensis”, „Crisia” ș.a.; însumate, pot alcătui câteva volume.

★

Epoca modernă și cea contemporană din istoria României au beneficiat și ele în egală măsură cu cea medie de grija și atenția istoricilor editori de izvoare. Actele referitoare la marile momente revoluționare, ale unor răscoale și mișcări țărănești, ale cîștigării independenței de stat, ale istoriei mișcării muncitorești și Partidului Comunist Român au fost culese și editate cu o deosebită sollicitudine de către colective din institutele de istorie și de către Direcția generală a Arhivelor statului în colecții de mare interes pentru istorici, ca și pentru marele public.

Astfel, documentele revoluției lui Tudor Vladimirescu au fost publicate între anii 1959 — 1962 în cinci mari volume, sub titlul *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, de către un colectiv de la Institutul de istorie „N. Iorga”³⁰. Colecția, cuprinzând acte editate și inedite, a fost bine primită, ea asigurînd, după cum s-a afirmat, „o mai largă înțelegere și o sigură interpretare” revoluției lui Tudor.

Anterior colecției amintite, a apărut la Craiova o broșură cu mai multe documente inedite privitoare la același eveniment³¹.

Cum era și firesc, și istoriei revoluției din 1848 în țările române i s-a înnoit în acești ani baza documentară. Dacă pentru Țara Românească cele șase volume de documente publicate cu mulți ani în urmă³² puteau servi la scrierea unei monografii a revoluției de aci, pentru revoluția din Transilvania și Moldova se cunoștea destul de puțin. În ceea ce privește țara de peste munți, distinsul istoric care a fost Silviu Dragomir

²⁸ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, V: 1438—1457. Nummer 2300—3098*, București, 1975.

²⁹ *Documente și însemnări românești din sec. XIV*, întocmit de G. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, București, 1979.

³⁰ Comitetul de redacție: A. Oțetea, N. Adăniloae, N. Camariano, S. Iancovici, Al. Vianu.

³¹ Al. Bălintescu — I. Călin — I. Popescu, *Documente noi în legătură cu răscoala poporului de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu*, Craiova, 1951.

³² *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902—1910.

a luat asupra sa atît stringerea și editarea documentelor, cit și alcătuirea unei monografii. În anii 1944 — 1946 au apărut trei volume, însumînd 785 documente interne și externe în limbile română, germană, maghiară, latină, colecția purtînd titlul *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848 — 1849* ³³. Culegerea a fost apreciată ca fiind „de incontestabilă valoare documentară pentru comprehensiunea evenimentelor revoluționare din 1848” ³⁴. Recent un colectiv de excelenți specialiști de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, în frunte cu acad. Ștefan Pascu și Victor Chereșteșiu, au inițiat o nouă, prestigioasă și vastă colecție referitoare la același eveniment istoric: *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, din care s-au publicat două volume relative la evenimentele revoluționare din Transilvania în perioada 2 martie — 29 aprilie 1848 ³⁵. Numărul și însemnătatea actelor deja publicate ne ajută la formarea unei imagini exacte despre amploarea și importanța acestei noi colecții. Numai pentru aproximativ două luni se publică 580 (284 + 296) documente. Arheografic sînt reproduse ireproșabil, iar ca importanță, ele ne dau știri despre: gărzile cetățenești atunci înființate, despre „urmărirea intelectualilor români și strădanile de a le paraliza activitatea, acțiunile represive îndreptate contra iobagilor și jelerilor care amenințau proprietatea nobiliară”, despre „lupta românilor pentru drepturi social-politice”, despre întrunirile românilor, mai cu seamă ale celor din Munții Apuseni, despre „măsurile luate de autoritățile nobiliare și habsburgice pentru a împiedica propagarea ideii de unitate națională a românilor”, despre „intensitatea relațiilor culturale dintre cele trei țări române și după începutul revoluției”, despre legile votate de dicta de la Bratislava, evenimentele petrecute pe pămîntul crăiesc, agitațiile grănicerilor secui, întinderea mișcărilor țărănilor și minerilor din Banat ș.a.

Și pentru revoluția din Moldova s-au publicat în această vreme două volume de documente: *Anul revoluționar 1848. I. Moldova* ³⁶ și *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova* ³⁷. Cel din urmă, publicat cu mai multă grijă față de normele arheografice, conține 459 documente inedite din anii 1832 — 1856.

Prin grija Direcției generale a Arhivelor Statului s-a publicat și un volum de documente din Țara Românească referitor la același eveniment, cu 639 documente inedite ce îmbrățișează perioada 18 iunie 1848 — 28 iulie 1849 ³⁸. Toate trei volumele ajută la îmbogățirea informațiilor despre anul revoluționar 1848, acestea ilustrînd aspecte importante ale revoluției, amploarea ei, rolul maselor ș.a.

³³ Vol. I—II au fost editate de S. Dragomir, iar la vol. III I s-au asociat E. Hulea și L. Nichi.

³⁴ G. Penelca, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 419

³⁵ *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, sub redacția Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, vol. I, București, 1977. *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, sub redacția Ștefan Pascu și Victor Chereșteșiu, vol. II, București, 1979.

³⁶ Sub red. lui M. Roller, București, 1950.

³⁷ Edit. de Dir. Gen. a Arh. St., de un colectiv în frunte cu Gh. Ungureanu, București, 1960.

³⁸ *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, întocmit de M. Regleanu, București, 1962.

Revoluției din 1848 în Oltenia i-a fost de asemenea consacrat un volum de documente pline de interes pentru regiune ³⁹.

Mărețului eveniment istoric al Unirii Principatelor editorii de izvoare i-au înnoit baza documentară prin pregătirea și editarea unor volume de documente interne și externe, de importanță deosebită pentru înțelegerea situației din Principate și din afara lor, anterioară actului unirii, ca și a înlăptuirii ei. Sub titlul *Documente privind unirea Principatelor* s-au publicat trei volume cu un total de 1737 documente ⁴⁰.

În cadrul aceleiași colecții în care au apărut documentele medievale și cele ale anului 1821, au apărut și nouă volume de documente referitoare la cîștigarea independenței ⁴¹. Un colectiv larg de cercetători a adunat, selectat și publicat nu mai puțin de 11 133 documente. Volumul I, cu cele două părți ale sale, cuprinde acte din anii 1871 — 1880 referitoare la situația economică, socială și politică a României în această vreme, precum și la activitatea cercurilor revoluționare; celelalte conțin acte din perioada 1 ianuarie 1877 — 1 iulie 1878. Documentele cuprinse în colecție, al cărei titlu exact este *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, arată că frînarea dezvoltării țării de către dominația otomana a făcut ca dobîndirea independenței politice să apară ca „o necesitate obiectivă”. Documentele mai relevă „starea deosebit de grea a maselor populare, dar mai ales a țărănimii”, precum și lupta ei plină de abnegație pentru independență. Colecția mai pune la dispoziție „un bogat material referitor la desfășurarea operațiunilor militare” ⁴². S-a făcut observația că „selecția documentelor nu este totdeauna judicioasă” ⁴³.

În 1977, la împlinirea centenarului cuceririi independenței de stat, sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului, a Institutului de istorie „N. Iorga”, a Academiei Republicii Socialiste România și a Academiei de Științe Sociale și Politice, un colectiv de cercetători a realizat o nouă colecție de documente, de înaltă ținută științifică, privitoare la același mare eveniment, intitulată *Independența României. Documente*. S-a reprodus importante documente interne inedite, corespondență diplomatică străină și extrase din presa internă și cea străină referitoare la problema independenței de stat, la războiul purtat și sacrificiile aduse de poporul român ⁴⁴.

În aceeași perioadă de început a istoriografiei marxiste din țara noastră, anii 1948 — 1950, au fost tipărite mai multe volume de documente ale răscoalelor țărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Cele referitoare la răscoala din 1888 au fost publicate într-un volum, care cuprinde atît acte de arhivă, cît și extrase din

³⁹ I. Petrescu, *Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia*, Craiova, 1969.

⁴⁰ Vol. I *Doc. interne (1854—1857)*, alcătuit de un colectiv în frunte cu D. Berindei, București, 1961; II. *Raportele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, alcătuit de D. Berindei, București, 1959; III. *Correspondență politică (1855—1859)*, alcătuit de C. Bodea, București, 1963.

⁴¹ Volumele au apărut în anii 1953—1955.

⁴² D. Iluțezanu și A. Stan, *Publicarea izvoarelor istoriei moderne*, în „Studii”, nr. cit. în nota 1, p. 1657—1658.

⁴³ D. Berindei în *Enciclopedia istoriografiei Românești*, p. 406.

⁴⁴ Coordonatorul colecției I. Gal; I. *Documente și presa internă*, red. resp. Șt. Hurmuzache; II, în două părți, *Correspondență diplomatică străină*, red.-resp. V. Ariuța; III. *Prea străină*, red. res. St. Hurmuzache.

presă privind cauzele răscoalei, izbucnirea și desfășurarea ei, formele de luptă ale țărănimii și cererile ei, măsurile de represiune, poziția mișcării socialiste. După ce i s-au adus culegerii unele obiecții, s-a afirmat totuși că „este editată cu grijă pentru respectarea normelor arheografice”⁴⁵. S-a exprimat despre ea și o opinie severă: „transcrierea documentelor este defectuoasă ... Extrasele din ziare sînt simple fraze ... Este un material eteroclit, adunat fără nici o normă științifică, în care cercetătorul se orientează anevoie”⁴⁶.

Și despre mișcările țărănești din 1899 și 1900, care constituie o punte de legătură între răscoala din 1888 și marea răscoală țărănească din 1907, s-au publicat numeroase documente în revistele „Studii”, „Anale de istorie” și „Revista Arhivelor”⁴⁷.

În anii 1948 — 1949 s-au publicat și trei volume de documente privind *Răscoala țăranilor din 1907*⁴⁸. Marea majoritate a actelor o constituie telegramele diferitelor ministere (interne, război, justiție, instrucțiune publică), apoi rapoarte, cercetări judiciare, care se referă în principal la desfășurarea răscoalei și la reprimarea ei. Ele „oferă posibilitatea să dezvăluim zi cu zi mersul răscoalei, amploarea ei, cauzele imediate, caracterul mișcării”⁴⁹. În prefața se afirmă că noua colecție „contribuie la limurirea unui moment important din istoria adevărată a României”. Prezentatorii colecției i-au subliniat valoarea, dar totodată au făcut observația că documentele publicate trebuie „folosite cu discernămint critic”⁵⁰. Asupra valorii colecției s-a exprimat și o părere mai critică: „Lucrarea nu întrunește exigențele științifice necesare pentru a mai fi consultată profitabil azi”; ea este „un instrument de lucru în cea mai mare parte n utilizabil”⁵¹.

Cu prilejul împlinirii unei jumătăți de secol de la răscoala din 1907, prin grija Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., a apărut un volum de mărturie ale unor participanți la răscoală⁵². Ele îmbogățesc informația asupra răscoalei mai cu seamă prin relevarea stării de spirit a țărănimii, a atitudinii diferitelor pături ale ei față de mișcare.

La împlinirea a 70 de ani de la eveniment, sub egida aceluiași Institut, a Institutului de istorie „N. Iorga” și a Direcției generale a Arhivelor Statului, a început o nouă colecție documentară privitoare la răscoala din 1907, din care un prim volum a și apărut⁵³. Volumul conține 446 documente din anii 1893 — 1910 care se referă la învoieli agricole din diferite județe, tablouri și rapoarte privind situația țărănimii, starea muncitorilor agricoli români și străini, bănci și obști sătești, jălbi ale țăranilor,

⁴⁵ D. Hurezeanu, A. Stan, *art. cit.*, p. 1667.

⁴⁶ G. Penelea, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 417.

⁴⁷ Documentele au fost publicate de Gh. Matei și D. Mîioc.

⁴⁸ Vol. I și III, sub îngrijirea lui M. Roller, vol. II, sub cea a lui I. Virtosu, București, 1948—1949.

⁴⁹ D. Hurezeanu-A. Stan, *art. cit.*, p. 1668.

⁵⁰ Idem, *ibidem*.

⁵¹ G. Penelea, *loc. cit.*, p. 417.

⁵² *Amintiri despre răscoala din 1907*, București, 1957.

⁵³ *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907. Vol. I. Situația economică și social-politică a țăărănimii din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, București, 1977. Vol. a fost alcătuit de un colectiv, coordonatori fiind I. Popescu Puțuri și A. Oțetea.

abuzuri ale moșicrilor, arendașilor și organelor administrative, camătă, învățămînt, administrație. Documentele, selectate cu grijă și pricepere, oglindesc fidel starea țărănimii și explică motivele izbucnirii răscoalei.

Anterior, în 1958, s-a publicat și un mic volum de documente inedite referitoare la răscoală în regiunea Ploiești ⁵⁴.

Tot în acest răstimp s-au editat și alte colecții însemnate de documente moderne privitoare la starea țărănimii, la economie și statistică, la istoria militară, la unele ținuturi și localități ș.a.

Astfel, istoricii craioveni au publicat două volume de documente privind probleme ale țărănimii, ale relațiilor agrare și luptei de clasă în Oltenia în secolul al XIX-lea ⁵⁵ și la începutul secolului al XX-lea ⁵⁶. Actele au fost selectate cu grijă și reproduse cu respectarea principiilor arheografiei moderne. Ele „ilustrează ... condițiile vitrege de viață ale țărănimii din Oltenia”, care „continuă lupta împotriva exploatarei și asupririi exercitate de boieri și arendași, împotriva abuzurilor slujbașilor administrației”.

În cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului, un colectiv de istorici, economiști și arhiviști a realizat o colecție de documente economice în două volume, avînd drept coordonatori pe Ion Paraschiv, Andrei Oțetea și Manca Mănescu. Primul volum se ocupă de statistică ⁵⁷, cel de-al doilea, de orașe și ținuturi în Moldova ⁵⁸. Colecția a fost apreciată ca „nouă prin orientare, valoroasă prin materialul pus în circulație” ⁵⁹.

Pentru fundarea unei baze istoriei militare în epoca modernă, „Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară” a publicat în 1974 — 1980, în coordonarea lui Constantin Căzănișteanu, o colecție de documente interne și externe, ordine, dispoziții cu caracter ostășesc etc. sub titlul *Documente privind istoria militară a poporului român*. Actele se referă la perioada 1878 — 1896. Pînă în prezent s-au publicat din această serie 6 volume; ele alcătuiesc „o bază de informație solidă și în cea mai mare parte inedită pentru studiul structurilor militare române” ⁶⁰.

Un tablou amplu și veridic al Dobrogei în epoca modernă este oglindit în volumul *Documente privind istoria Dobrogei (1830 — 1877)*, întocmit de Tudor Mateescu în cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului și apărut în 1975. Cele 278 de acte cuprinse în volum reflectă aspecte economice, sociale, politice și culturale din viața locuitorilor acestei provincii istorice, români și de alte naționalități.

Și istoria Brăilei a stat în atenția cercetătorilor prin publicarea unei culegeri de documente inedite, culese din arhivele din localitate ⁶¹. Cele 521 acte vorbesc despre industria orașului, despre comerț, mișcarea muncitorească, cultură, școală ș.a. vreme de aproape un secol, apoi despre parti-

⁵⁴ Răscoala țărănilor din 1907 în regiunea Ploiești. Acte inedite, Ploiești, 1958.

⁵⁵ Al. Bălintescu, *Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea, Documente*, București, 1967.

⁵⁶ *Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea*, întocmit de L. Deaconu, Vl. Oslac, I. Petrescu, Craiova, 1970.

⁵⁷ *Documente privitoare la istoria economică a României. Vol. I. Statistică. Țara Românească și Moldova*, București, 1960.

⁵⁸ Vol. II. *Orașe și ținuturi, 1776—1861. Moldova*, București, 1960.

⁵⁹ Fl. Constantiniu, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 408.

⁶⁰ Idem, *ibidem*, p. 404.

⁶¹ *Documente privind istoricul orașului Brăila, 1831—1918*, întocmit de N. Mocioiu, S. Bounegru, Gh. Iavorschi, București, 1975.

ciparea brăilenilor la revoluția din 1848, la înfăptuirea Unirii și la războiul de independență.

Prin grija Muzeului memorial „Nicolae Bălcescu” a apărut un interesant volum de documente inedite, întocmit de Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu și Horia Nestorescu-Bălcești⁶². Cele 40 de acte, unele din ele cu mai multe anexe, îmbrățișează o perioadă întinsă, 1652 — 1866, și se referă la moșiile familiei Bălcescu. Ele sînt interesante prin conținut, iar în editarea lor se respectă toate cerințele arheografice.

Ca și în domeniul istoriei medii, și în cel al istoriei moderne s-au publicat în periodice multe documente inedite, interne și externe, împreună putînd alcătui cîteva volume. Deși ar merita amintite, spațiul nu ne-o îngăduie.

Istoricii editori de izvoare nu au lăsat deoparte nici documentele externe. Astfel, în vremea de care ne ocupăm au apărut patru volume din prestigioasa colecție *Hurmuzaki*, serie nouă, precum și un volum de documente turcești în colecția *Izvoare orientale privind istoria României*.

Cele patru volume ale primei colecții, apărute sub îngrijirea lui Andrei Oțetea, cuprind 2455 documente, majoritatea rapoarte diplomatice, dar și acte diverse referitoare la eoul revoluției din 1821 în Transilvania⁶³. Ele constituie un izvor de primă mînă, de o valoare excepțională, conținînd „o impresionantă cantitate de date și informații, care se levă astăzi a fi o mînă bogată pentru ancheta istoriografică”. Documentele sînt publicate în limba lor originală (rusă, franceză, germană, italiană, latină, română), precedate fiind de un rezumat fidel în românește. Principiile arheografice sînt respectate, iar condițiile grafice, excelente.

Volumul de documente turcești relative la istoria României⁶⁴ are 292 d acte emise din cancelariile otomane sau din cele ale țărilor române adresate Porții. Ele sînt publicate numai în limba română, tipărirea lor în turcă-osmană ridicînd mari dificultăți. Documentele se remarcă prin „bogăția și prin varietatea informațiilor pe care le furnizează fie sub raport economic, social, politic sau militar, fie sub aspect juridic, administrativ sau de altă natură, putîndu-se defini astfel și mai bine detaliile evoluției raporturilor româno-turcești dealungul mai multor secole, ca și poziția jui dică a Principatelor Române față de Poarta otomană”.

Publicarea izvoarelor istoriei contemporane a fost și este subordonată, în România ca și în alte țări, unor elemente, în mare măsură specifice în raport cu editarea izvoarelor celorlalte perioade istorice.

Imensa cantitate de izvoare istorice primare rezultată din activitatea statului modern și în general a unei societăți umane dezvoltate — izvoare istorice colectate și protejate de instituțiile specializate de stat — a exclus încă pentru perioada istoriei moderne posibilitatea publicării exhaustive a documentelor istorice. Dacă însă pentru epoca modernă există încă

⁶² *Vatra Bălceștilor*, Bălcești pe Topolog, 1971.

⁶³ Vol. I. *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, 1962; vol. II. *Rapoarte consulare austrie (1812—1823)*, 1967; vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, 1967; vol. IV. *Rapoarte diplomatice ruse (1797—1806)*, 1974.

⁶⁴ *Documente turcești privind istoria României. Vol. I. 1455—1774*, întocmit de Mustafa A. Mamed, București, 1976.

posibilitatea ca pe anumite teme sau momente de mare importanță pentru istoria poporului român să se realizeze culegeri sau colecții de surse istorice care tind spre exhaustivitate, pentru istoria contemporană necesitatea selecției documentelor operează imperativ. Ori, selecționarea câtorva zeci sau sute de documente dintr-un volum uriaș de surse istorice implică, alături de criteriile științifice de tehnică a editării, criterii precise de selecționare pentru ca procesul istoric să fie echilibrat reprezentat în toată complexitatea sa, iar adevărul istoric să nu fie alterat.

În condițiile în care cercetarea istoriei contemporane este adeseori afectată, în toate țările, de diferiți factori extra istoriografici, problema valabilității criteriilor de selecționare deține un rol important în aprecierea nivelului științific și a importanței publicării unor izvoare istorice.

Un alt factor specific, decisiv în sine, pentru publicarea izvoarelor istoriei contemporane, îl constituie regimul intrării în circulație publică, științifică, a documentelor de arhivă și a altor surse istorice referitoare la politica internă și externă a unei țări sau alta. Publicarea izvoarelor documentare ca și de alt gen privind istoria contemporană nu poate precede — sînt înregistrate însă și excepții pentru mici grupaje documentare sau, în cazuri mai rare, pentru publicații tematice motivate de anumite imperative științifice sau politice — expirării termenului de interdicție pentru accesul public la fondurile de arhivă. Aceasta determină principial și de regulă, în toate țările un decalaj minim de trei-patru decenii între data emiterii sau elaborării izvorului documentar sau memorialistic de istorie contemporană și posibilitatea difuzării sale publice.

Editarea surselor primare privind istoria României după 1 decembrie 1918 nu s-a putut sustrage în condiții specifice care vor fi relevate în continuare, factorilor obiectivi și subiectivi menționați care guvernează, în general pretutindeni, difuzarea publică a izvoarelor istoriei contemporane.

În primii ani postbelici, în condițiile complexe ale procesului revoluționar care viza cucerirea deplină a puterii de către clasa muncitoare, în domeniul publicării izvoarelor privind istoria contemporană a României nu s-au înregistrat decît apariții sporadice, deși semnificative, legate de evenimentele cele mai recente ca, de exemplu, documentele procesului intentat marilor criminali de război sau unele note sumare cu caracter memorialistic editate, nu fără o puternică notă de subiectivitate și parti-nire dat fiind contextul politic, în unele organe de presă.

Încă din anii imediat următori începutului revoluției socialiste în țara noastră s-a impus cu acuitate necesitatea politică și științifică a editării unor grupaje, culegeri și colecții de documente din istoria mișcării muncitorești din România, din istoria partidului comunist. Unui prim volum de documente privind istoria partidului comunist între 1917—1944, editat în 1951 și reeditat doi ani mai tîrziu ⁶⁵, i-au urmat patru volume de documente pe aceeași temă și perioadă publicate între 1953 — 1957 ⁶⁶ ca și un volum de documente privind istoria U.T.C. publicat în 1958 ⁶⁷.

⁶⁵ *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1917—1944)*, ed. I-a, Edit. P.M.R., București, 1951, 375 p.; ed. II-a, Edit. pentru literatură politică, București, 1953, 405 p.

⁶⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, vol. I—IV (1916—1944), Edit. pentru literatură politică, București, 1953—1957.

⁶⁷ *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist din România (1916—1944)*, Edit. tineretului, București 1958, 495 p.

Insuficiența pregătire de specialitate a editorilor volumelor, alături de alți factori extraistoriografici specifici epocii și-au pus amprenta asupra selectării neștiințifice, a includerii în volume fără adnotările și explicațiile necesare din partea editorilor a unor documente elaborate în afara teritoriului țării și care reflectau deformat nu numai realitățile din țară, dar și unele aspecte ale activității partidului comunist în anii ilegalității. Deși au contribuit inițial la impulsivitatea cercetărilor privind istoria Partidului Comunist Român, volumele de documente semnalate, datorită neajunsurilor lor ⁶⁸, au ieșit relativ repede din circulația științifică, ele nemaifiind, în general, utilizate de mulți ani de istoricii români.

Spre sfârșitul perioadei editării volumelor menționate de documente din istoria P.C.R. a început editarea unor grupaje de documente — editare intensificată la începutul deceniului VII în paginile revistei „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.” ca și în anexe la diferite lucrări — care au lărgit treptat baza documentară pentru cunoașterea unor momente și aspecte ale istoriei mișcării muncitorești, inclusiv a istoriei partidului comunist până în 1944 ⁶⁹.

Saltul calitativ în editarea izvoarelor istoriei mișcării muncitorești din țara noastră s-a produs la mijlocul deceniului VII în cadrul unui climat nou creat în ansamblul societății românești și a unor exigențe sporite față de cercetarea științifică, inclusiv față de istoriografia română, chemată să se orienteze ferm spre abordarea cu consecvență de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric a studierii trecutului patriei noastre, a luptei seculare a poporului român pentru dreptate socială și libertate națională. Sarcini deosebite în acest cadru au fost trasate de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cercetătorilor istoriei mișcării muncitorești din țara noastră, cu prilejul celei de a 45-a aniversări a creerii Partidului Comunist Român. Rezultate importante n-au întârziat să apară în domeniul publicării izvoarelor istoriei mișcării muncitorești, prin eforturile membrilor și colaboratorilor Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Între anii 1966 — 1975 a fost publicată colecția cu masivele ei volume de *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1821 — 1921)* (6 volume cuprinzând în total peste 5700 pagini) ⁷⁰. Incluzând documente privind începutul manifestării și apoi afirmării mișcării muncitorești, apariția mișcării socialiste, crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, problematica complexă care a caracterizat mișcarea noastră muncitorească în primele decenii ale secolului XX și numeroasele aspecte și momente care au premers transformării partidului socialist în partid comunist, la istoricul Congres din mai 1921, colecția la care ne referim a creat o bază

⁶⁸ În legătură cu neajunsurile acestor volume vezi Traian Udrea, *Documente din istoria Partidului Comunist Român*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 403.

⁶⁹ Documentele publicate în acest cadru până în 1962 sînt menționate în studiul semnat de I. Apostol, *Publicarea izvoarelor istoriei contemporane*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1762—1778. Studiul ca și, în general, mare parte a acestui număr special al revistei, reflectă stadiul de evoluție al istoriografiei române și limitele ei în cadrul primei încercări mai în portante de autoanaliză a activității sale postbelice.

⁷⁰ *** *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1821—1921)*, Edit. politic. București; vol. I (1821—1878), 1971; vol. II (1879—1892), 1973; vol. III (1893—1900), 1969; vol. IV (1900—1909), 1975; vol. V (1910—1915), 1968; vol. VI (1916—1921), 1966.

documentară solidă pentru cercetare și o viziune nouă asupra tradițiilor și trăsăturilor caracteristice ale mișcării noastre muncitorești în perioada 1821 — 1921. Aniversarea a 80 de ani de la crearea P.S.D.M.R. a prilejuit editarea, în 1974, a unui volum selectiv de documente ⁷¹. Un colectiv de cercetare de la Institutul de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R. are meritul de a fi editat pe linia preocupărilor de cercetare și de elaborare a istoriei partidului și a mișcării muncitorești în spiritul obiectivității științifice — după cum se subliniază în prefață — culegerea *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924)* ⁷² (coordonatori: Ion Popescu-Puțuri și dr. Augustin Deac). Volumul include, între cele 324 documente în mare parte inedite, materiale referitoare la activitatea P.C.R., după crearea acestuia și până în ajunul celui de al III-lea Congres ținut în condiții de ilegalitate, la activitatea organizațiilor de tineret și transformarea Uniunii Tineretului Socialist din România în Uniunea Tineretului Comunist din România, la mișcarea sindicală, la activitatea altor organizații muncitorești aflate sub influența P.C.R. Volumul demonstrează din plin necesitatea continuării eforturilor pentru realizarea unei colecții de documente, realizate în conformitate cu exigențele științifice, referitoare la istoria Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești revoluționare pentru anii 1924 — 1944. Paralel cu editarea acestor importante colecții și volume de documente au fost publicate culegeri de documente privind istoria mișcării muncitorești în unele județe — ca de exemplu, Hunedoara ⁷³ sau Arad ⁷⁴ — sau grupaje de documente, publicate în diferite reviste de specialitate sau de cultură, privind dezvoltarea mișcării muncitorești pe plan local, acțiuni greviste ⁷⁵, situația tineretului, activitatea U.T.C. și Blocului Muncitoresc Țărănesc ⁷⁶, istoria mișcării muncitorești și comuniste internaționale ⁷⁷.

În ultimul deceniu și jumătate s-au făcut primii pași importanți în direcția reunirii în volume speciale a unor articole și cuvântări ale unor

⁷¹ 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. Documente, Edit. politică, București, 1974, 878 p. (volum pregătit de un colectiv de la I.S.I.S.P.).

⁷² Edit. politică, București, 1970, 824 p.

⁷³ Documente hunedorene din istoria mișcării revoluționare 1920—1944 (Publicate de Ion Frățilă și Nicolae Wardegger), Deva, 1971, 508 p.

⁷⁴ Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, 1918—1944 (volum realizat de Eugen Glück și Alexandru Roz, cu colaboratori), Arad, 1972, 401 p.

⁷⁵ Eugen Fruchter, Gabriel Mihăescu, Noi documente privind activitatea socialiștilor dimbovițeni în preajma creării P.C.R. În „Valachica”, 1972, 3, p. 17—40; P. Munteanu, Documente privind lupta minerilor din Valea Jiului în anii crizei economice (1929—1933), în „Revista arhivelor”, 1965, 8, nr. 2, p. 217—231; G. Irimescu, Fl. Popovici, Documente privind acțiuni greviste ale muncitorilor forestieri din Bucovina în anii 1929—1933, în „Revista arhivelor”, 1967, 10, nr. 2, p. 317—324; Mihai Rachieru, Virginia Nistor, Documente privind mișcarea muncitorească din Moreni în anii 1930—1935, în „Valachica”, 1972, 3, p. 41—58.

⁷⁶ Documente privind condițiile grele de viață și muncă ale tineretului din România în anii regimului burghez-moșieresc, în „Anale de istorie”, 1972, XVIII, nr. 1, p. 57—74; Ioan Vătămanu, Ionel Marin, Documente privind activitatea Blocului Muncitoresc-Țărănesc din județul Neamț și a secțiunii Tg. Neamț a Uniunii Tineretului Comunist (1928—1929), în „Memoria Antiquitatis”, 1971, 3, p. 557—560; Marin Florescu, 50 de ani de la crearea Blocului Muncitoresc Țărănesc (B.M.T.), în „Revista arhivelor”, LII, vol. XXXVII (1975), nr. 4, p. 369—373.

⁷⁷ Vezi seria de documente referitoare la Internaționala I-a, Internaționala a II-a și Internaționala a III-a, publicate de Emilia Balanică în „Anale de istorie”, 1979, XXV, nr. 3, (p. 102—121), nr. 4 (p. 109—118) și nr. 5 (p. 115—128).

oameni politici și intelectuali democrați antifasciști — dintre care unii au fost sau au devenit membri ai partidului comunist — volume care favorizează atât cercetarea istorică, cât și cunoașterea de către masele largi de cititori a unei trăsături dominante a societății românești în deceniul al IV-lea și prima jumătate a deceniului al V-lea din secolul nostru, anume lupta antifascistă, lupta pentru apărarea și redobândirea libertăților democratice. Menționăm în acest sens culegerea, organizată tematic, reunind un mare număr de articole ale unor oameni de știință, cultură și artă — și care demonstrează caracterul militant și antifascismul ca trăsături organice ale intelectualității românești interbelice — realizată de Titu Georgescu, autor și al unui cuprinzător studiu introductiv ⁷⁸, sau volumul cu un profil mai larg, care înmănunchează articole și studii publicate în deceniul IV, dar și în perioada postbelică, de Ștefan Voicu ⁷⁹. Îmbrățișind o perioadă cronologică mult mai largă — decembrie 1919 — ianuarie 1958 — volumul selectiv din articolele, cuvântările și interviurile dr. Petru Groza, cuprinde atât materiale reeditate, cât și unele articole inedite care nu au putut vedea lumina tiparului în condițiile anilor premergători ultimului război mondial. Volumul contribuie la mai buna cunoaștere a perioadei interbelice — în special a activității Frontului plugarilor și a luptei antifasciste — ca și a problematicii politicii interne și externe a României pînă la sfîrșitul anului 1957 ⁸⁰.

Solidaritatea mișcării revoluționare și democrațe din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie ⁸¹, manifestări ale solidarității revoluționare româno-maghiare ⁸², participarea voluntarilor români în războiul național-revoluționar purtat de poporul spaniol împotriva forțelor franchiste sprijinite de marile puteri fasciste ⁸³, alte aspecte ale solidarității militante a forțelor revoluționare și democrațe, a opiniei publice progresiste din România cu mișcările revoluționare și antifasciste din alte țări au preocupat o serie de cercetători ai perioadei. Ideea de republică la români și atitudinea antimonarhică a unor reprezentanți ai vieții publice din România în perioadele modernă și contemporană, o serie de afaceri ale casei regale în timpul lui Carol al II-lea, ca și ecoul instaurării republicii populare în țara noastră, la 30 Decembrie 1947 au fost ilustrate, uneori amplu, de o serie de documente publicate în culegeri speciale sau reviste ⁸⁴.

⁷⁸ Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, București, 1967, 431 p.

⁷⁹ Ștefan Voicu, *Pagini de istorie socială*, Edit. politică, București, 1971, 421 p.

⁸⁰ Dr. Petru Groza, *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese*, Edit. politică, București, 1973, 675 p. (textele selectate de Mihaela Dan, Gh. I. Ioniță, Mircea Valea. Prefața de George Ivașcu).

⁸¹ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară și democratică din România. Documente și amintiri*, Edit. politică, București, 1967, 453 p.

⁸² *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungară 1848—1946. Documente și cuvîntări*, Edit. politică, București, 1979, 452 p. Volumul, publicat sub egida I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., cuprinde, alături de note cu caracter memorialistic, un număr de 151 documente, o mare parte a lor privind anii 1919—1920.

⁸³ *Voluntari români în Spania 1936—1939. Amintiri și documente*, Edit. politică, București, 1971, 608 p. Volumul, editat de un colectiv sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cuprinde, alături de 24 însemnări cu caracter memorialistic și 10 medalioane consacrate unor foști voluntari, 57 de documente și fragmente de documente însumînd peste 100 pagini.

⁸⁴ *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*. Antologie. Edit. politică, București, 1968, 654 p. Volumul realizat de un colectiv (coordonatori Ion Popescu-Puțuri și Augustin

În ultimii 15 ani s-a lărgit considerabil pentru cercetătorii români, accesul la sursele primare, interne și externe, referitoare la istoria politicii externe a României, la relațiile internaționale ale țării noastre. Acțiunea metodică întreprinsă de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru depistarea și aducerea în țară a copiilor (microfilme sau xerografii) a fondurilor de documente, ca și investigațiile similare întreprinse de cercetători de la principalele institute de specialitate din țară au îmbogățit considerabil baza documentară a istoriografiei noastre pentru cunoașterea politicii externe române și a relațiilor internaționale îndeosebi pentru perioada de la mijlocul secolului al XIX-lea pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial (după 1945 fondurile de arhivă sînt, atît în România cît și în celelalte țări, încă foarte puțin accesibile).

Rezultatele accesibilității sporite și a cercetărilor științifice în arhivele românești, ca și a investigațiilor în arhivele de peste hotare — acestea din urmă făcute cunoscute sintetic dar sistematic și util, prin revistele de specialitate și îndeosebi prin „Revista arhivelor” — au contribuit substanțial la o adevărată explozie a studiilor privind politica externă română, la un început încă modest, dar încurajator, al cercetărilor românești privind istoria relațiilor internaționale și au creat premise, încă insuficient valorificate, pentru publicarea documentelor referitoare la relațiile externe ale României în ultima parte a epocii moderne și în epoca contemporană pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial.

În acest context, o realizare deosebită, dar încă singulară la nivelul importanței sale, o constituie publicarea volumului de documente privind activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu⁸⁵. Cele 491 de documente, în cea mai mare parte a lor inedite, se referă la principalele aspecte ale activității ilustrului diplomat român în anii 1920 — 1939 și contribuie într-o măsură deosebită la înțelegerea politicii externe românești în anii 1932 — 1936. Un amplu studiu introductiv semnat de George Macovescu contribuie la sistematizarea pentru cititor a problematicei documentelor culegerii care se circumscrie, de altfel, în problematica majoră a politicii externe a României în perioada interbelică. Deși se pot formula critici în privința selectării documentelor și a aparatului critic, importanța publicării acestei culegeri de documente nu poate fi subestimată în nici un fel. Rapida și largă ei pătrundere în bibliografia lucrărilor privind politica externă română elaborate de istoricii români, ca și de istoricii de peste hotare cărora le este accesibilă limba română face să sublinieze

Deac) sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. cuprinde, în cea mai mare parte a sa, reproduceri din articole și lucrări ale vremii. Alături de acestea, în volum au fost publicate și o serie de documente ca și extrase din memoriile unor oameni politici. În lucrarea elaborată de Costin Murgescu, *Casa regală și afacerile cu deșez* 1935—1940 (publicată în colecția Bibliotheca Oeconomica nr. 14), Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, 164 p., sînt publicate, în anexe, și o serie de documente (p. 98—152). Ioana Burlacu a publicat de asemenea, un grupaj de 47 documente, o parte însemnată referitoare la eoul proclamării republicii, sub titlul *Mărturie documentare*, în „Revista arhivelor”, XLIX, vol. XXXIV, (1972), nr. 4, p. 523—564.

⁸⁵ * * * Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, 896 p. (C lectivul de redacție: prof. univ. George Macovescu, redactor responsabil, Dinu C. Giurescu Gheorghe Ploșteanu, George G. Potra, Constantin I. Turcu).

nu numai importanța culegerii, ci și necesitatea imperioasă — pentru care pledează numeroase argumente — a realizării unei colecții de documente privind politica externă a României în epoca modernă și contemporană și a publicării unei astfel de colecții — sau, ca variante, a regestelor documentelor sau al unui volum selectiv — în cel puțin una dintre limbile de largă circulație internațională. Cunoașterea activității diplomatice și a personalității politice a lui Nicolae Titulescu și implicit a unor momente din politica externă română în perioada interbelică a fost favorizată și de publicarea unui volum special reunind discursurile marelui diplomat și orator român ⁸⁶.

La limita dintre publicația de izvoare istorice și instrumentele istorice de lucru se situează o lucrare incluzînd în rezumat tratatele internaționale ale României între 1921 — 1939 datorate lui Gheorghe Gheorghe ⁸⁷. Cea de a doua ediție, apărută foarte recent, se distinge față de prima prin lărgirea rezumatelor tratatelor bi și multilaterale, politice și economice, ca și a altor convenții internaționale semnate de România în perioada cronologică menționată. Cele 533 de documente rezumate nu sînt inedite; se poate recunoaște o anumită utilitate a acestei lucrări pentru cercurile largi de cititori și pentru orientarea rapidă a istoricilor, dar nu și pentru elaborarea lucrărilor de specialitate. Acestei lucrări i se poate reproșa între altele, absența, fără avertismentul autorului, a semnării unor documente și chiar categorii de documente (de exemplu convențiile militare) ca și a anexelor în cazul unor documente rezumate.

Destinate unui cerc mai larg de cititori sînt, de asemenea, două volume de extrase din acte și documente — volume care includ și cîteva documente din arhivele românești — privind relațiile internaționale între 1917 — 1945. Este vorba de o lucrare cu caracter de crestomație mai puțin utilă specialiștilor, dar de cert interes pentru predarea istoriei, stimularea cercetărilor studențești și difuzarea în rîndurile marelui public a contextului în care s-a desfășurat politica externă română și a unor aspecte majore ale relațiilor internaționale contemporane pînă la sfîrșitul ultimului război mondial ⁸⁸.

Una din cele mai importante realizări ale istoriografiei noastre în domeniul publicării izvoarelor istoriei contemporane o constituie editarea volumelor și grupajelor de documente referitoare la desfășurarea istoricelor evenimente din august 1944 — în special — la completa eliberare a teritoriului patriei, la contribuția militară a României în războiul anti-hitlerist. Dacă pentru perioada anterioară anului 1944 baza documentară edită cu privire la lupta P.C.R. și a altor forțe antifasciste, pentru democrație, împotriva regimului de dictatură militaro-fascistă și a războ-

⁸⁶ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967, 624 p. (Studiu introductiv, texte alese și adnotări de Robert Deutsch).

⁸⁷ Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1921—1939* (Texte rezumate, adnotări, bibliografie), ediția a II-a, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 576 p. (ediția I-a a fost publicată în 1975).

⁸⁸ Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, (1917—1939), 348 p., vol. II (1939—1945), 304 p. Edit. didactică și pedagogică, București, 1974 și 1976.

ului hitlerist se aştepta încă reînnoită şi lărgită⁸⁹ faţă de publicaţiile ale căror limite au fost menţionate din deceniul VI şi începutul deceniului VII, iar pentru anul 1944, până în ajunul zilei de 23 August s-a făcut un început dar care trebuie continuat⁹⁰, perioada de după defăşurarea revoluţiei de eliberare naţională şi socială antifascistă şi antiimperialistă poate fi cercetată în momentul de faţă pe baza unui mare număr de documente publicate. Volumul *Pentru eliberarea patriei*, publicat în urmă cu 8 ani de un colectiv (coordonator de ediţie : dr. Gheorghe Zaharia şi general-maior Eugen Bantea) de colaboratori ai Institutului de studii istorice şi social politice de pe lângă C.C. al P.C.R. şi ai Centrului de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară al M.A.N., cuprindea 237 de documente dintre 23 august şi 25 octombrie 1944 (documente de arhivă, extrase din presă, memorii)⁹¹.

Evenimentele din zilele de 23 — 31 august 1944 pot fi în momentul de faţă detaliat reconstituite pe baza documentelor publicate ca urmare a unei valoroase culegeri, în patru volume, recent editate sub egida Centrului de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară de un colectiv format din col. Petre Ilie, col. Alexandru Gh. Sava, col. Leonida Loghin şi căpitan Mihail E. Ionescu⁹². Culegerea include nu mai puţin de 1057 documente în marea lor majoritate documente militare interne. În culegere au fost publicate, de asemenea, numeroase documente străine — germane şi maghiare — referitoare la evenimentele din România din ultima săptămână a lunii august 1944. S-a reproşat, din acest punct de vedere autorilor culegerii, între altele, faptul că selecţionarea documentelor străine a exclus de la publicare un mare număr de informaţii străine de prima mărime⁹³. Reproşul, care ni se pare întemeiat, nu face decât să sublinieze necesitatea editării unei culegeri similare care să cuprindă documentele străine referitoare la desfăşurarea, implicaţiile politico-militare externe şi ecoul internaţional ale acestui moment istoric revoluţionar din istoria noastră naţională care a fost totodată unul din evenimentele importante ale istoriei ultimului război mondial.

Două volume publicate în 1970 sub egida Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. au introdus în circulaţia publică un mare număr de documente, articole din presă şi memorii, române şi străine, referitoare la contribuţia armatei române la eliberarea Ungariei şi Cehoslovaciei de sub dominaţia fascistă oferind deopotrivă

⁸⁹ Au fost publicate totuşi în anii din urmă grupaje de documente în revistele de specialitate, ca, de exemplu, cele 56 de documente referitoare la anii 1933—1944 — care includ însă multe documente, inclusiv străine, referitoare la evenimentele de la 23 august 1944 şi din zilele următoare — editate de A. Andronic şi E. Poştăriţa la rubrica *Mărturii documentare*. În „Revista arhivelor”, LVI, vol. XLI (1979), nr. 3, p. 240—245.

⁹⁰ Menţionăm, în acest sens, grupul de documente editate de Gh. I. Ioniţă şi Mircea Valea sub titlul *Documente privind rezistenţa antifascistă din România*, în „Anale de istorie”, XV, 1969, nr. 4, p. 82—98.

⁹¹ *Pentru eliberarea patriei*, Edit. militară Bucureşti, 1972, 837 p.

⁹² *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, vol. I, (23—25 august 1944, 300 documente LXXXIII + 272 p.); vol. II (26—27 august 1944, 316 documente, LXXX + 298 p.); vol. III (28 şi 29 august 1944, 274 documente, LXXII + 283 p.); vol. IV (30—31 august 1944, 167 documente, XLVIII + 304 p.), Edit. militară, Bucureşti, 1977—1979.

⁹³ Vezi recenzia semnată de Fl. Constantiniu la vol. II—IV în „Revista de istorie”, tom. 32, 1979, nr. 8, p. 1579—1581.

specialiștilor ca și maselor largi de cititori exemple elocvente despre eroismul și jertfele armatei române în lupta pentru eliberarea celor două țări, ca și despre atitudinea de înalt umanism a militarilor români față de populația prău încercată a localităților eliberate. Aceste trăsături ale contribuției armatei române în războiul antihitlerist în luptele pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei sînt reflectate chiar în sugestivul titlu al celor două volume la care ne referim ⁹⁴.

Acestor principale realizări ale istoriografiei române în publicarea unor documente privind situația militară internațională din ajunul zilei de 23 august 1944, desfășurarea insurecției și contribuția României la războiul antihitlerist li se adaugă alte numeroase grupaje de documente publicate în reviste de specialitate, inclusiv în ultimii ani ⁹⁵.

Pentru perioada din istoria contemporană a României de după 1944—1945, publicarea unor culegeri de documente de arhivă se pune în termeni noi față de perioada precedentă dat fiind în special regimul de intrare în circulația științifică a acestei categorii de izvoare istorice, la care ne-am referit mai sus și care nu constituie o particularitate pentru țara noastră. Este cert, după părerea noastră, că într-un viitor nu prea îndepărtat va exista posibilitatea publicării unor astfel de culegeri tematice. Începuturi, deși timide încă, au fost realizate prin editarea unor mici grupaje de documente privind instaurarea guvernului democrat-popular în România ⁹⁶, naționalizarea principalelor mijloace de producție la 11 iunie 1948 ⁹⁷, transformarea socialistă a agriculturii ⁹⁸ sau — pentru a ne opri aici cu exemplificarea — ecoul în țară — la care ne-am referit mai sus — a proclamării republicii la 30 decembrie 1947 ⁹⁹. Desigur, astfel de grupaje de documente, prilejuite de regulă de diferite aniversări — și credem, în general, grupajele de documente — sînt departe de a oferi posibilitatea arbordării unor teme sau aspecte în toată complexitatea lor, dar aceasta nu ne împiedică să salutăm introducerea mai rapidă pe această cale în circuitul public, în așteptarea unor cuprinzătoare culegeri, a unor

⁹⁴ În numele libertății și prieteniei. Documente, extrase din presă și amintiri despre participarea României la eliberarea Ungariei de sub jugul fascist (octombrie 1944 — ianuarie 1945), Edit. militară (București), 1970, 424 p. (volumul a fost întocmit de Gheorghe Zaharia, Petre Ilie, Maria Tălăngescu, Gheorghe David, Costachi Mîndru); În numele libertății și prieteniei. Documente, extrase din presă și amintiri despre participarea României la eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul fascist (18 decembrie 1944 — 12 mai 1945), Edit. militară București, 1970, 471 p. (volumul a fost pregătit de Gheorghe Zaharia, colonel Dumitru Tuțu, Panait Gavrilescu, Mihail Dogaru, Costachi Mîndru; menționăm că volumul include și unele documente ulterioare datei de 12 mai 1945, indicate în titlu).

⁹⁵ Spre exemplificare menționăm: Ioan Marinescu, Documente privind activitatea patrioților orădeni în lunile septembrie-octombrie 1944, în „Crisia”, 1974, nr. 4, p. 333—345; Mihael Ionescu, România în războiul antihitlerist (10 documente din perioada 24 august 1944 — 17 aprilie 1945), în „Revista arhivelor”, LII, vol. XXXVII (1975), nr. 2, p. 123—127; Eugen Bantea, Substratul politico-militar al unei aparente erori de traducere (16 documente din perioada 6 septembrie 1941 — 25 august 1944) în „Revista arhivelor”, LVI, vol. XLI (1979), nr. 1, p. 34—47.

⁹⁶ vezi „Revista arhivelor”, LII, vol. XXXVII (1975), nr. 1, p. 14—21 (15 documente din perioada martie 1945 — martie 1947).

⁹⁷ Mioara Tudorică, Mărturiile documentare (21 documente din anul 1948), în „Revista arhivelor”, L, vol. XXXV (1973), nr. 2, p. 155—171.

⁹⁸ V. Arimia, Un deceniu de la încheierea procesului de transformare socialistă a agriculturii, (8 documente din anii 1949—1970) în „Revista arhivelor”, XLIX, vol. XXXIV (1972) nr. 1, p. 3—23.

⁹⁹ Vezi mai sus nota 84.

documente de arhivă dacă se respectă exigențele editării izvoarelor istorice.

Cercetătorii istoriei ultimelor decenii din istoria patriei noastre dispun însă de largi posibilități de studiu pe baza altor documente editate, fundamentale — pe lângă documentele de arhivă nepublicate încă, după cum am menționat, dar accesibile deja, după cum demonstrează o serie de recente lucrări care abordează probleme ale istoriei României în a doua jumătate a deceniului V — rezultate din activitatea curentă a partidului, ca și a statului. Nu ne referim aici la publicații oficiale curente ca „Buletinul oficial”, „Anuarul statistic” sau la presa cotidiană — ele însele izvoare istorice —, ci la documentele fundamentale ale partidului și statului, editate în volume speciale și care, deși rezultate din practica politică curentă, se înscriu, de la început, în categoria izvoarelor de bază pentru cercetarea istoriei României în ultimele decenii. În acest context se reliefează importanța pentru istorici a volumelor cuprinzând documentele congreselor și conferințelor naționale ale partidului nostru¹⁰⁰ care realizând de fiecare dată bilanțul unei perioade și trăsind jaloanele de evoluție ale dezvoltării conținutului fiecărei etape parcurse și orientind eforturile întregului nostru popor spre ridicarea pe noi trepte ale civilizației socialiste și afirmarea plenară a națiunii noastre socialiste în lume permit deopotrivă cercetarea istoriei partidului și a istoriei patriei dat fiind unitatea tot mai puternică, indestructibilă și indivizibilă, creată în procesul făuririi noi a orînduirii între partid și popor. Analiza critică și autocritică, în spirit comunist, a drumului parcurs, a etapelor parcurse — analiză care a devenit un atribut caracteristic și inseparabil în cadrul marilor forumuri ale comunistilor români ale stilului de conducere a partidului începînd cu mijlocul deceniului VII — permite istoricului o înțelegere științifică realistă a etapelor parcurse, cît și o utilizare judicioasă a altor izvoare istorice din perioada precedentă¹⁰¹.

Dintre documentele adoptate la ultimele congrese ale P.C.R. este de remarcat importanța deosebită pentru cercetarea istorică a programului partidului care realizează în prima sa parte o sinteză de înaltă valoare teoretică și practică a trecutului poporului nostru și constituie în

¹⁰⁰ Vezi *Conferința națională a P.C.R. Rezoluție*. Edit. P.C.R. București, 1946, 14 p.; *Congresul Partidului Muncitoresc Român (21–23 februarie 1948)*, Edit. P.M.R. București, 1948, 254 p.; *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român (23–28 decembrie 1955)*, Edit. pentru literatură politică, București, 1956, 908 p.; *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român (20–25 iunie 1960)*, Edit. politică, București, 1960, 760 p.; *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român (19–24 iulie 1965)*, Edit. politică, București, 1965, 863 p.; *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român (6–12 august 1969)*, Edit. politică, București, 1969, 781 p.; *Conferința națională a Partidului Comunist Român, 19–21 iulie 1972*, Edit. politică, București, 1972, 564 p.; *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român (25–28 noiembrie 1974)*, Edit. politică, 1975, 864 p.; *Conferința națională a Partidului Comunist Român (7–9 decembrie 1977)*, Edit. politică, București, 1978, 495 p.

¹⁰¹ Pentru această perioadă anterioară anului 1965 menționăm, spre ilustrare, *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R.*, vol. I (1948–1950), 311 p. și vol. II (1951–1953) Edit. pentru literatură politică, București, 1952–1954; *Documente cu privire la politica agrară a P.M.R.*, București, Edit. politică, 1965, 623 p.; Gh. Gheorghiu Dej, *Articole și cuvîntări*, vol. I. Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1955, 863 p.; vol. II (680 p.), vol. III (465 p.), vol. IV (471 p.), Edit. politică, București, 1959–1962.

ansamblul său, un îndreptar prețios pentru istorici, pentru descifrarea proceselor contemporane din istoria patriei noastre ¹⁰².

De o inestimabilă valoare pentru cercetarea evoluției societății românești în ultimul deceniu și jumătate și în general pentru cercetarea istorică din țara noastră este publicarea, în cadrul unei culegeri reunind pînă în prezent 18 volume cu un total de peste 15 000 pagini, a rapoartelor, cuvîntărilor, interviurilor și articolelor tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România ¹⁰³.

În această vastă operă se regăsesc analizate evenimente de mare rezonanță ale istoriei noastre din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre. Se pun în evidență cu deosebită claritate legitatea obiectivă a proceselor istorice, cauzele lor determinante, rolul maselor populare și al personalităților în evoluția evenimentelor, a procesului istoric. Nu există practic nici un moment mai important al multisecularei noastre istorii pe care președintele României să nu-l fi abordat—formarea primului stat dac al lui Burebista, cel al lui Decebal, formarea statelor feudale românești, lupta pentru unitate și independență sub conducerea unor mari voievozi ca Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, marea epopee națională de sub conducerea lui Mihai Viteazul, revoluțiile de la 1821 și 1848, marile acte ale epocii moderne unirea și independența, desăvîșirea unității naționale în 1918. Epoca istorică cel mai frecvent abordată în opere este epoca contemporană și în cadrul acesteia cu precădere istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești. Ample referiri se fac la lupta maselor populare conduse de P.C.R. în perioada interbelică împotriva exploatării pentru o viață mai bună, împotriva pericolului fascist, împotriva dictaturilor regală și apoi militaro-fascistă, și la rezistența maselor împotriva acestora. Numeroase pagini din volum se referă la momentul 23 August și perioada de profunde transformări revoluționare care i-au urmat: instaurarea guvernului revoluționar-democrat la 6 martie 1945, alegerile din 1946, proclamarea republicii. Sînt prezentate coordonatele majore ale dezvoltării economice, sociale ale țării, etapele industrializării, transformării socialiste a agriculturii, revoluției culturale, ale amplului proces al evoluției României în perioada societății socialiste multilateral dezvoltate.

Operele președintelui țării oferă deasemeni o imagine a complexului drum parcurs de România în anii socialismului, a căilor de urmat în viitor, precum și o amplă trecere în revistă a proceselor, fenomenelor și tendințelor din lumea contemporană, din mișcarea comunistă și muncitorească în etapa actuală.

Contribuții de înaltă valoare teoretică și practică oferă președintele României în problema rolului națiunii în etapa actuală, în elaborarea unor principii noi în relațiile dintre state, în instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale.

¹⁰² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, 221 p.

¹⁰³ *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 1—18. Edit. politică, București, 1968—1979 (primele trei volume au apărut cu titlul *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*).

Prin gama largă de probleme abordate, prin analiza profundă, în lumina materialismului dialectic și istoric a fenomenelor și proceselor istorice opera tovarășului Nicolae Ceaușescu reprezintă un izvor documentar de primă importanță indispensabil oricărui istoric.

O mare însemnătate în înțelegerea concepției tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra fenomenelor social-politice contemporane o au volumele apărute în seria „Din gândirea social-politică a președintelui României Nicolae Ceaușescu” editată de Editura politică. Scoțind în evidență opiniile președintelui țării față de o serie de aspecte și fenomene contemporane unele de stringentă actualitate, cum sint dezarmarea, securitatea internațională, noua ordine internațională, volumele din seria amintită oferă istoricului prin analiza întreprinsă noi cîmpuri și direcții de investigație științifică ¹⁰⁴.

Dacă pentru istoria social-economică și instituțională documentele interne constituie sursele de prim rang, pentru evenimentele politice interne același rol îl au sursele narrative, mai cu seamă cele interne. Cu tot caracterul lor subiectiv, intențional, de clasă, cronicile constituie pentru istoria politică, cea evenimentială adevărate mine de informare, de inestimabilă valoare, adesea unice.

Istoriografia română postbelică a acordat și acestei categorii de izvoare o atenție deosebită, atât prin publicarea unui mare număr de cronici — unele inedite — cit și prin metoda de editare, cea critică sau științifică.

Și în acest domeniu, inițiativa alcătuirii unui corpus al cronicilor interne și externe aparține Institutului de istorie „N. Iorga”. Bogata literatură cronicărească din cele trei țări române — peste 370 de cronici din secolele XV—XIX, în peste o mie de manuscrise păstrate — necesită un plan realist de cercetare, o anumită ordine a lucrului și o metodă științifică de editare. Socotindu-se că de cronicile din Țara Românească istoriografia s-a ocupat mai puțin, s-a hotărît ca acestea să aibă prioritate față de cele din Moldova și Transilvania. De asemenea s-a adoptat metoda publicării lor în ediții critice, singura care poate apropia textul păstrat în diverse copii tîrzii de cel original, atunci cînd acesta a pierdut, cum este cazul cu majoritatea cronicilor românești, singura care concordă cu exigențele textologiei actuale.

În perioada la care ne referim — (ultimii 35 de ani) — în domeniul cronisticii s-a tipărit mult, cererea publicului cititor, ca și a specialiștilor, dat fiind caracterul narativ al acestor surse, a fost destul de mare. S-a publicat în felurite moduri: ediții critice, ediții științifice, fără aparatul de variante și ediții de popularizare. Adesea aceeași cronică a fost publicată de mai multe ori, în moduri deosebite, fie de același autor, fie de autori diferiți. În cele ce urmează ne vom opri numai asupra edițiilor mai importante și numai cu scurte prezentări, fără aprecieri critice mai ample.

¹⁰⁴ *Contribuția României la realizarea unui sistem trainic de securitate și cooperare în Europa*, Edit. politică, București, 1979, 216 p.; *Democratizarea relațiilor internaționale. Soluționarea pe cale politică a conflictelor și stărilor de încordare între state — condiție fundamentală a păcii și conlucrării între popoare*, Edit. politică, București, 1977, 128 p.; *Pentru unitatea forțelor democratice, progresiste, revoluționare de pretutindeni*, Edit. politică, București, 1979, 200 p.; *Bunăstarea poporului — obiectivul suprem al politicii Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1979, 224 p.

Este de descris în primul rînd colecția Institutului de istorie „N. Iorga”, purtînd titlul „Cronicile medievale ale României”, în cadrul căreia au apărut în anii 1959—1975 zece volume în ediții critice, și anume: un repertoriu al manuscriselor de cronici ^{104bis}, cu care trebuia început și care aduce alcătuitoarele de ediții critice servicii imense. În el sînt descrise toate manuscrisele de cronici aflate în țară din cele trei provincii istorice românești, precum și bibliografia celor publicate. I-a urmat un volum de cronici slavo-române ¹⁰⁵, *Letopisețul cantacuzinesc* ^{105bis}, cronica lui Radu Popescu ¹⁰⁶, cronica Ghiculeștilor ¹⁰⁷, cronici și povestiri versificate ¹⁰⁸, *Cronica Banatului* ¹⁰⁹, cronica lui Radu Greceanu ¹¹⁰, cronica zisă a lui Pseudo-Amiras ¹¹¹, precum și, în seria de suplimente, menită a publica în românește cronici ale naționalităților conlocuitoare, traducerea în limba română a *Cronicii Transilvaniei* ¹¹². Fiecare din volumele colecției începe cu un amplu studiu introductiv în care sînt analizate opera autorului, valoarea sa sursă istorică a cronicii, stema manuscriselor, limba, stilul ș.a. Textului de bază și variantelor îi urmează apoi un foarte util indice analitic.

Tot în ediție critică și după același sistem adoptat de colecția amintită a fost publicată și cronica anonimă a lui Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, așa numitul anonim brîncovenesc ¹¹³.

În afara acestor cronici tipărite în ediții critice, istorici, istorici literari și lingviști de prestigiu au publicat în răstimpul amintit în ediții științifice (un singur manuscris, luat drept text de bază, fără variante din alte manuscrise) mai multe cronici, mai ales cele ale marilor cronicari moldoveni. Astfel, cronica lui Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* ..., a fost publicat în trei ediții ¹¹⁴; cronicile lui Miron Costin s-au bucurat și ele de mai multe ediții ¹¹⁵; Neculce, la rîndul lui, a fost editat între 1959 și 1972 de același alcătuitor al ediției de patru ori ¹¹⁶.

Vasta operă a savantului umanist român Dimitrie Cantemir, cel care în domeniul nostru face trecerea de la cronicari la istorici, a stat și ea în atenția mai multor categorii de învățați, mai ales cu prilejul împli-

^{104 bis} *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963.

¹⁰⁵ *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1959.

^{105 bis} *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

¹⁰⁶ *Radu Popescu, Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. de C. Grecescu, București, 1963.

¹⁰⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754, text grecesc și trad. rom.* de N. Camariano și A. Camariano-Cloran, București, 1965.

¹⁰⁸ *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, ed. de D. Simonescu, București, 1967.

¹⁰⁹ *Nicolae Stoica de Hașeg, Cronica Banatului*, ed. de D. Mioc, București, 1969.

¹¹⁰ *Radu Greceanu, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. de A. Ilieș, București, 1970.

¹¹¹ *Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. de D. Simonescu.

¹¹² *Georg Kraus. Cronica Transilvaniei. 1608—1665*, ed. de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, București, 1965.

¹¹³ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717. Cronica anonimă*, București, 1959.

¹¹⁴ Editat de două ori de P. P. Panaitescu, în 1955 și 1958 și de L. Onu în 1967.

¹¹⁵ Ediții de P. P. Panaitescu, 1958, 1961, 1965, 1966 și L. Onu, 1967.

¹¹⁶ Ediții de Iorgu Iordan, 1959, 1960, 1968, 1972.

nirii tricentenarului nașterii sale, în 1973. Referindu-ne numai la operele de caracter istoric, cele care ne interesează aci, semnalăm numărul mare al edițiilor acestora. Astfel, *Descrierea Moldovei* a apărut la cinci edituri în opt ediții, șase în limba română ¹¹⁷, una în limba germană ¹¹⁸ și una în limba maghiară ¹¹⁹, *Istoria ieroglifică* în patru ediții ¹²⁰, iar *Viața lui Constantin Cantemir* în două ¹²¹.

S-au mai publicat în această vreme, tot în ediții științifice, și alte cronici, unele de mai mică însemnătate istoriografică sau literară, ca cele ale lui Nicolae Costin ¹²², Naum Rîmniceanu ¹²³, Însemnările Androneștilor ¹²⁴ și cronica lui Radu Tempea ¹²⁵.

O ediție de popularizare a principalelor cronici din Țara Românească a dat Mihai Gregorian ¹²⁶. Ele au fost reproduse după ediții anterioare, nu după manuscrise.

Recent a apărut o interesantă cronică cu date importante de istorie românească, datorată cronicarului sas din Brașov Johann Filstich, în ediție bilingvă, latină și română ¹²⁷. Editorul cronicii, A. Armbruster, a publicat anterior și din scrierile eruditului istoric sas, Martin Felmer ¹²⁸.

Cronici de întindere redusă, unele locale, dar nu lipsite de interes și importante pentru faptele descrise, au fost publicate în diferite periodice de specialitate de către Dan Simonescu ¹²⁹, Ion Cutova ¹³⁰, Ilie Corfus ¹³¹, Antoniu Marchescu ¹³², Gheorghe Cotoșman ¹³³ și alții.

Relatările din *cronicile străine* despre istoria românilor se află publicate în trei mari colecții, realizate în perioada de care ne ocupăm, anume: *Fontes Historiae Daco-Romanae*, *Scriptores Byzantini* și *Cronici turcești privind țările române*.

Din cea dintâi amintim vol. III, care cuprinde extrase despre români din scriitorii bizantini din secolele X—XIV, în excelența traducere și prezentare a lui Alexandru Elian și Nicolae Tanașoca ¹³⁴.

¹¹⁷ O ediție P. Pandrea, 1956; trei ediții C. Măciucă, 1961, 1965, 1967; o ediție Gh. Guțu, ș.a., 1973 și o ediție M. Popescu, 1973.

¹¹⁸ Ed. de Dieter Roth și Rolf Frieder Marmont, 1973.

¹¹⁹ Ed. de Köllö K., Cselényi B., Debreczeni J.

¹²⁰ Ed. P. P. Panaitescu—I. Verdeș, 1965; ed. I. Verdeș, 1973; ed. Doina Curticăpeanu, 1973 și ed. V. Căndea—N. Stoicescu, 1973.

¹²¹ Ed. R. Albala, 1960 și 1973.

¹²² *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ed. de C. A. Stoile și I. Lăzărescu, Iași, 1976.

¹²³ Ștefan Bezdechi, *Cronica inedită a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, p. I-a, Sibiu, 1944.

¹²⁴ Ilie Corfus, *Însemnările Androneștilor (sec. XVII—XIX)*, București, 1947.

¹²⁵ *Radu Tempea, Istoria sfintei beserici a Șchelor Brașovului*, ed. de O. Șchiâu și L. Bot, Cluj, 1969.

¹²⁶ *Cronicari munteni*, I—II, București, 1961.

¹²⁷ Johann Filstich, *Tentamen historiae Vallachicae — Încercare de istorie românească*, studiu și ediție de A. Armbruster, trad. de R. Constantinescu, București, 1979.

¹²⁸ Martin Felmer, *Schriften*, ed. A. Armbruster, București, 1974.

¹²⁹ *Cronica lui Baltazar Walter despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în „SMIM”, III (1959), p. 7—99.

¹³⁰ *Stavrinov Vistiernicul. Vitejiile preapiosului și preaviteazului Mihai voivod*, în „Arhiva Someșană”, 1972, p. 87—124.

¹³¹ *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, în SAI, VIII (1966), p. 309—403.

¹³² *Cronica comunei Slatina-Timiș*, în SMIM, VI (1973), p. 309—324.

¹³³ *Cronica de la Ezeriș din Țara Banatului*, în MB, XVI (1966), nr. 1—3, p. 102—116.

¹³⁴ Volumul III a apărut în 1975.

Cea de-a doua cuprinde ediții ale unor cronicari bizantini, din care pentru epoca noastră interesează Ducas¹³⁵, Chalcocondil¹³⁶, Critobul¹³⁷, Sphrantzes¹³⁸ și Constantin Porfirogenetul¹³⁹, toate sub îngrijirea și traducerea emeritului bizantinist Vasile Grecu. Datele acestor cronicari pentru istoria României sînt de o importanță puțin comună.

Cea de-a treia colecție redă în două volume extrase din cele mai însemnate cronici turcești din secolele XV—XVIII, cu știri de asemenea importante, mai ales relative la raporturile turco-române¹⁴⁰.

Știrile din cronicile interne și externe au fost de o reală utilitate pentru istoriografia românească, ele luminînd aspecte din trecut care nu pot fi găsite în alte surse. Pe baza lor s-au scris numeroase studii. E suficient să amintim că, în 1973, cu prilejul amintit, al tricentenarului Căntemir, opera sa, în primul rînd cea istorică, a îngăduit scrierea a nu mai puțin de 134 de articole, studii, note.

Cercetătorii de la Institutul „N. Iorga”, în dorința lor de a crea istoriografiei o bază documentară cît mai largă, s-au ocupat și de editarea altor surse narative, anume relațiile de călătorie. Relatările a numeroși călători străini, care au trecut prin țările române între anii 1330 și 1666 și au rămas impresionați de cele văzute au fost cuprinse în șase masive volume; ele sînt redată în traducere românească. Stringerea materialului, traducerea lui, bogatele note explicative și eruditele introduceri au fost asigurate de Maria Holban, Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu. Prin datele despre bogăția pămîntului românesc, a resurselor sale, prin informațiile despre unele instituții, obiceiuri și limbă, prin știrile despre evenimentele politice, acest gen de izvoare se înscrie printre cele mai utile¹⁴¹.

Urmărind să facă cunoscute izvoarele de drept scris care au guvernat poporul român pînă la 1865, în cadrul Academiei s-a inițiat la începutul deceniului al șaselea colecția *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris*. Pînă în prezent ea cuprinde zece volume¹⁴². Cunoașterea acestor izvoare este fundamentală pentru clarificarea unor probleme instituționale, a evoluției justiției românești, dar și pentru relațiile sociale la sate și orașe. Datele ce se pot culege din aceste izvoare au fost parțial prelucrate în studii și în sinteze de Istoria Statului și dreptului.

¹³⁵ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, ed. critică, București, 1958.

¹³⁶ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958.

¹³⁷ Critobul din Imbros. *Din domnia lui Mohamed al II-lea. Anii 1451—1467*, București, 1963.

¹³⁸ Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401—1477. Cronica, 1258—1481*, ed. critică, București, 1966.

¹³⁹ Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, București, 1971.

¹⁴⁰ Vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966, vol. II, întocmit de Mihail Guboglu București, 1974.

¹⁴¹ *Călători străini despre țările române*, I—VI, 1968—1976.

¹⁴² Volumele apărute în colecție sînt: 1) *Legiuirea Caragea (1818)*, 1955; 2) *Pravilniceasca condică (1780)*, 1957; 3) *Codul Calimach (1816—1817)*, 1958; 4) *Sobornicescul hrisov (1785, 1835, 1839)*, 1958; 5) *Manualul juridic al lui Andronache Donici (1814)*, 1959; 6) *Cartea românească de învățătură (1646)*, 1961; 7) *Îndreptarea legii (1652)*, 1962; volumele de mai sus au fost alcătuite de un colectiv în frunte cu Andrei Rădulescu; 8) *Legislația agrară a Țării Românești (1775—1782)*, ed. întocmită de V. Georgescu și E. Popescu, 1970; 9) *Acle judiciare ...*, 1973; 10) *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)*, ed. de V. Georgescu și E. Popescu, 1975.

Memorialistica a trezit și ea interesul istoricilor în căutările lor de a-și extinde baza documentară. Deși genul cel mai subiectiv dintre toate izvoarele istoriografice, prin detaliile pe care le conțin, adesea legate de persoana autorului, dar de negăsit în altă parte, ajută istoricul în descrierea și analiza unor evenimente social-politice. Au fost publicate multe asemenea memorii, din care amintim doar pe cele care le-am socotit mai aproape de profilul nostru, pe cele de alt gen, literare de exemplu, lăsându-le deoparte. Astfel, pentru veacurile de mijloc sînt de semnalat memoriile unor personalități ale naționalității maghiare, editate de istoricii Bernád Agoston¹⁴³, Kocziany László¹⁴⁴, Benkő Samu¹⁴⁵, Jako Zsigmond¹⁴⁶ ș.a. Din păcate, fiind editate numai în limba maghiară, fără traduceri în limba română, aceste memorii au la noi o circulație limitată, de datele pe care le conțin, cu toată însemnătatea lor, putînd beneficia numai un cerc foarte restrîns de istorici.

Trecînd la epoca modernă și contemporană, cum e și firesc, numărul unor astfel de opere crește. Pentru sfîrșitul veacului XIX și începutul lui XX menționăm apariția memoriilor lui Constandin Sion¹⁴⁷, Dinicu Golescu¹⁴⁸, Déak Farkas¹⁴⁹, Tiron Albani¹⁵⁰, Valeriu Braniște¹⁵¹, Delavrancea¹⁵², Ciumbrudean¹⁵³, G. Caracaș¹⁵⁴ ș.a.

În privința literaturii memorialistice referitoare la istoria contemporană, cea mai importantă realizare a istoriografiei române constă în editarea unui mare număr de volume — peste 30, apărute aproape toate în anii 1965—1974 — de amintiri ale unor comandanți de unități și mari unități, ca și ale altor militari participanți la evenimentele insurecționale din august 1944, la luptele pentru eliberarea întregului teritoriu al țării ca și la luptele pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei. Acestor volume, publicate aproape în exclusivitate în colecția „Memorii de război” (menționăm că două din volumele acestei colecții se referă însă la primul război mondial), li se adaugă notele cu caracter memorialistic publicate în culegerile, menționate mai sus, *Pentru eliberarea patriei* și *În numele libertății și prieteniei*, în alte volume, ca și acelea, foarte numeroase, publicate în revistele de specialitate și de cultură, în alte organe de presă din București și din țară¹⁵⁵.

¹⁴³ *Autobiografia lui Bethlen Miklós (Fragmente 1653—1710)*, București, 1970 (în limba maghiară).

¹⁴⁴ *Borsos Toma, De la Tîrgu Mureș la Înalta Poartă. Memorii (1614—1620). Corespondență (1618—1619)*, București, 1972 (în limba maghiară).

¹⁴⁵ *Fogarasi Sámuel, Autobiografie*, București, 1974, (în limba maghiară).

¹⁴⁶ *Rellegi György, Fapte memorabile, 1718—1784*, București, 1970, (în limba maghiară).

¹⁴⁷ *Arhondologia Moldovei*, ed. R. Rotaru, M. Angheliescu, Șt. Gorovei, București, 1973.

¹⁴⁸ *Însemnare a călătoriei mele ...* ed. Panaitescu-Perpessiciu, București, 1952.

¹⁴⁹ *Istoria captivității mele*, ed. de Kovács József, București, 1972, (în limba maghiară).

¹⁵⁰ *Memorii*, București, 1969.

¹⁵¹ *Amintiri din închisoare*, ed. M. Constantinescu și Al. Porțeanu, București, 1972.

¹⁵² *Jurnal de război*, ed. E. Șt. Milicescu, București, 1972.

¹⁵³ *Jurnal de front 1914—1918*, ed. S. Țula, București, 1969.

¹⁵⁴ *Trei evadări din lagărele germane (1916—1918). Memorii de război*, București, 1968.

¹⁵⁵ Numărul mare al volumelor incluse în colecția „Memorii de război” editate de Editura militară ca și al notelor cu caracter memorialistic referitoare la evenimentele menționate nu permit aici o trecere a lor în revistă. Pentru aprecieri mai largi în legătură cu valoarea pentru cercetarea istorică a acestei categorii de izvoare vezi Ioan Chiper, *Participarea armatei române la războiul antihitlerist în memorialistica militară română*, în „Revista de istorie”, tom. 27, 1974, nr. 8, p. 1167—1186.

În decursul deceniilor au fost publicate amintirile unor participanți la Congresul I al P.C.R. ca și volume cu caracter memorialistic referitoare la mișcarea revoluționară muncitorească și democratică din țara noastră¹⁵⁶, acțiuni care ar trebui mai mult susținută, după opinia noastră.

Literatura memorialistică română publicată completează cu elemente interesante și relevă dimensiuni și accente pe care documentele nu le pot releva, aspecte ale atitudinii forțelor revoluționare și progresiste din România față de evenimentele majore ale istoriei universale contemporane, solidaritatea cu forțele revoluționare și democrate din alte țări¹⁵⁷.

Alte aspecte inedite ale vieții politice interne — și în unele cazuri și ale politicii externe — din România în perioada contemporană sînt relevate de publicarea însemnărilor memorialistice ale lui Ion Constantinescu¹⁵⁸, de fragmentele din memoriile lui Constantin Argetoianu¹⁵⁹ și de jurnalele aparținînd lui N. Cocea¹⁶⁰ și Martha Bibescu¹⁶¹, memoriile lui Iorgu Iordan¹⁶².

Un gen de izvoare căruia la noi i s-a acordat mai puțină atenție și numai în ultima vreme, sînt urbariile și cataografiile, ambele categorii dînd un ajutor de seamă istoriei raporturilor agrare, istoriei fiscalității, demografiei istorice ș.a. Amintim de urbariile publicate de David Prodan¹⁶³,

¹⁵⁶ *Amintiri despre primul Congres al Partidului (8–12 mai 1921)*, Edit. tineretului, București, 1956, 104. p.; M. Gh. Bujor, C. Mănescu, Iancu Olteanu, Aron (Aurel) Kahane, M. Cruceanu, Mihai Macovei, *Amintiri despre Congresul I al Partidului (mai 1921)* în „Analele I.I.P.”, 1956, nr. 3, p. 3–28; Aurica Broinaș, *Din amintirile unor vechi militanți bihoreni ai mișcării comuniste*, în *Semicentenatul Partidului Comunist Român în Bihor*, Oradea, 1971, p. 101–117; Miron Constantinescu, *Drumul unei generații*, în „Secolul XX”, 1970, nr. 3, p. 14–18; Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul...*, Edit. Minerva, București, 1973, 252 p.; George Ivașcu, *Jurnal ieșean 1935–1940*, Edit. Cartea românească, București, 1971, 359 p.; Istvan Kovacs, *Ígazság nekünk a cél. Egy vasöntő emlékezesei* (Dreptatea este scopul nostru. Amintirile unui metalurgist), Edit. Kriterion, București, 1973, 320 p.

¹⁵⁷ Volumele menționate la notele 81–83 conțin, alături de documente și o serie de amintiri ale unor români despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, despre manifestările solidarității româno-maghiare, despre luptele purtate în Spania împotriva forțelor contra-revoluționare. Pe aceleași teme au fost publicate în ultimele trei decenii în culegeri sau în paginile diferitelor periodice și alte amintiri asupra cărora nu mai stăruim aici. Menționăm totuși, în acest context, volumul lui Valter Roman *Sub cerul Spaniei. Cavalerii speranței* (amintiri), Edit. militară, București, 1972, 400 p.

¹⁵⁸ Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar*, Camera deputaților, 1919–1939. (Note și memorii), Edit. politică, București, 1973, 431 p.

¹⁵⁹ Volumul menționat, *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani* include între paginile 346–563, fragmente masive din memoriile lui C. Argetoianu (*Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*). Fragmente din memoriile aceluiași om politic au fost publicate de M. C. Stănescu în numerele din perioada aprilie 1967 — februarie 1968, din „Magazin istoric”.

¹⁶⁰ Nicolae Cocea, *Jurnal* (Cuvînt înainte, Îngrijirea studiului și note de Al. Gh. Savu), Edit. politică, București, 1970, 223 p.

¹⁶¹ Martha Bibescu, *Jurnal politic ianuarie 1939 — ianuarie 1941* (Studiu introductiv, selecție, note și traducere de Cristian Popișteanu, Nicolae Minei), Edit. politică, București, 1979, 240 p.

¹⁶² Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I–III, Edit. Minerva, București, 1977–1979.

¹⁶³ *Urbăriile Țării Făgărașului*, ed. de D. Prodan, L. și M. Ursuțiu, I, București, 1970, II, București, 1975.

Iosif Pataki ¹⁶⁴ și de catagrafiile și condicile publicate de Corneliu Istrati ¹⁶⁵ și Dinu C. Giurescu ¹⁶⁶.

Între izvoarele istorice minore sînt de semnalat însemnările vechi și corespondența, care aduc la rîndul lor diferite date, cele dintîi mai ales privitoare la calamități, războaie, fenomene naturale, fiscalitate, învățămînt etc., celelalte, de care nu ne vom ocupa aci, știri de factură diversă. Semnalăm apariția unui volum de însemnări, datorit lui Ilie Corfus, cu informații din cele mai interesante ¹⁶⁷.

Ajunși la capătul acestei scurte treceri în revistă a activității de editare a izvoarelor în ultimii 35 de ani, ținem să atragem atenția și să subliniem că toate înnoirile din istoriografia românească contemporană — și ele nu sînt puține și minore — nu ar fi fost posibile fără publicarea izvoarelor aci amintite, realizată prin munca laborioasă și eforturile susținute dar nu întotdeauna prețuite la adevărata lor valoare, ale unui grup de istorici, orientați în această direcție, a scoaterii la lumină a surselor de informare istorică.

Deși nu intră în tematica prezentării noastre, nu putem trece cu vederea numeroasele instrumente de lucru (bibliografii, indici, îndreptare, cataloage, repertorii) puse, am putea spune, cu generozitate la îndemina istoricilor de către instituții ca Arhivele Statului, Biblioteca Academiei R.S.R., institutele și facultățile de istorie. Ele ușurează enorm munca cercetătorilor prin reducerea timpului de căutare, prin indicații metodologice prețioase, prin date bibliografice pertinente.

Dacă ar fi să ne referim numai la ceea ce s-a tipărit în domeniul izvoarelor, nu am avea un tablou complet și exact al muncii depuse și al realizărilor. E bine să se știe că există gata pregătite pentru tipar sau în curs de pregătire numai la Institutul „N. Iorga” nouă volume din colecția *Documenta Romaniae Historica*, cinci volume din *Cronicile medievale ale României*, două volume din *Inscripțiile medievale ale României*, patru volume din colecția *Hurmuzaki*, opt volume de documente tematice (fiscalitate, relații agrare, Unirea Principatelor ș.a.), trei volume de știri din izvoare străine despre români, mai multe volume de bibliografii ș.a. E sigur că și alte institute de specialitate din București și din alte centre au gata sau pregătesc asemenea lucrări. Din păcate, în afara Editurii Academiei, la care publicarea izvoarelor a găsit întotdeauna înțelegerea necesară, celelalte edituri nu prea s-au interesat de acest prețios material al nostru.

În ceea ce privește perspectivele de dezvoltare a acestei ramuri a activității istoricilor, editarea de surse, socotim potrivit a reproduce, la sfîrșitul acestei prezentări a noastre, opinia autorizată, prin munca directă în acest domeniu, ca și prin funcția pe care o deține, a președintelui Secției de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice,

¹⁶⁴ *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973.

¹⁶⁵ *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979.

¹⁶⁶ *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în SMIM, V (1962), p. 365—482.

¹⁶⁷ *Însemnări de demult*, Iași, 1975.

Ștefan Ștefănescu : „Pornind de la premisa că orice nouă sursă istorică utilizată de specialiști poate contribui la adâncirea interpretării, la cunoașterea mai temeinică a fenomenului istoric, continuăm și vom continua și în anii următori o susținută activitate în direcția creșterii colecțiilor de izvoare de importanță națională ... Formarea unor excelente echipe de specialiști în editarea de izvoare, ca și operațiile, în curs, de repertoriere a documentelor existente în „grinarele de fapte” — care sînt arhivele din țară sau din afara granițelor ei — asigură continuitatea și permanenta îmbunătățire a colecțiilor începute, face, totodată, posibilă publicarea a noi serii și colecții de izvoare...”¹⁶⁸.

L'ÉDITION DES SOURCES DE L'HISTOIRE NATIONALE — PRÉOCCUPATION DE L'ÉCOLE D'HISTOIRE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Au cours des 35 dernières années (1944—1979) l'édition des sources de l'histoire de Roumanie a constitué une préoccupation essentielle de l'historiographie roumaine contemporaine. L'attention des historiens s'est concentrée constamment sur la publication de toutes les catégories de sources : archéologiques, épigraphiques, documentaires, narratives, juridiques, numismatiques, mémoires etc.

L'article présente les principales *collections* de sources concernant l'histoire de la Roumanie des périodes médiévale, moderne et contemporaine. On y expose et analyse les principaux corpus de sources documentaires du pays et de l'étranger : *Documente privind istoria României* (Documents concernant l'histoire de Roumanie) (32 volumes) contenant des actes qui touchent le passé de la Moldavie (1384—1625), de Valachie (1247—1626) et de Transylvanie (1075—1350); *Documenta Romaniae Historica* (16 volumes), avec ses quatre séries : *Moldavie*, *Valachie*, *Transylvanie* et *Rapports entre les pays roumains*. Les plus de 18 000 actes recueillis dans les deux collections, fruit de l'intense activité d'un grand collectif de chercheurs, se sont trouvés à la base du traité d'histoire de la patrie, le partie médiévale, de nombreuses monographies, études, articles, notes.

Les auteurs examinent ensuite les recueils thématiques de documents, tout en solignant leur valeur : documents concernant les relations agraires au XVIII-e siècle (2 vol.), juridiques (1 vol.), économiques (2 vol.) militaires (9 vol.), la révolution de 1821 dirigée par Tudor Vladimirescu (5 vol.), la révolution de 1848 dans les pays roumains (9 vol.), l'union des principautés roumaines de 1859 (3 vol.), la guerre d'indépendance de 1877—1878 (13 vol.), les révoltes paysannes de 1888 et 1907 (10 vol.), des documents touchant certaines régions, localités ou personnalités (environ 10 vol.), l'histoire des Saxons (1 vol.), la collection de documents étrangers *Hurmuzaki*, nouvelle série (4 vol.), l'histoire du mouvement

¹⁶⁸ Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești, în SMIM, VI (1973), p. 15.

ouvrier et socialiste, du Parti Communiste Roumain, de l'Union de la Jeunesse Communiste, des relations internationales de la Roumanie etc. (environ 25 volumes).

Relativement aux sources narratives, on relève l'importance de la collection de l'Institut d'histoire „Nicolae Iorga”, intitulée *Cronicele medievale ale României* (Les chroniques médiévales de la Roumanie) (10 vol.) ainsi que d'autres éditions de chroniques publiées à part la collection (les chroniques de Grigore Ureche, Miron Costin, Ioan Neculce, Dimitrie Cantemir, Johann Filstich, Martin Felmer etc. (13 vol. dont certains en plusieurs éditions). On constate également l'importance des chroniques étrangères pour l'histoire des Roumains contenues dans les collections (*Fontes Historiae Daco-Romanae*) (3 vol.), *Scriptores Byzantini* (7 volumes), *Cronici turcești privind țările române* (Chroniques turques concernant les pays roumains) (2 vol.).

On relève ensuite l'utilité de la collection *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris* (Le Recueil des sources du droit roumain ancien écrit) dont on a publié plusieurs codes, lois spéciales etc. (10 vol.) ainsi que de la collection de l'Institut „Nicolae Iorga” contenant les relations de divers étrangers qui sont passés par les pays roumains, sous le titre *Călători străini despre țările române* (Relations de voyageurs étrangers dans les pays roumains) (6 vol.).

On souligne ensuite l'importance de la littérature de mémoires, du programme du Parti Communiste Roumain et d'autres catégories de sources.

On relève aussi le caractère de source historique de l'oeuvre du président de la R.S. de Roumanie, Nicolae Ceaușescu.

En tant que bilan final, il nous faut dire que pendant les 35 années mentionnées, l'on a publié plus de 130 volumes de documents du pays et de l'étranger, 35 volumes de chroniques, environ 20 volumes de mémoires, 15 volumes de lois et relations de voyage, 18 volumes de l'oeuvre du président Nicolae Ceaușescu, soit plus de 200 volumes (6 volumes par an en moyenne). L'activité ci-dessus témoigne de l'intérêt particulier manifesté par les historiens roumains en vue de l'extension de la base d'information de l'histoire de la patrie.

ISTORIOGRAFIA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANII SOCIALISMULUI

DE

COLONEL CONSTANTIN NICOLAE

Istoriografia militară de după 23 august 1944 continuă tradiția înaintată a istoricilor de seamă ai României, militând pe baze științifice superioare, în spiritul materialismului dialectic și istoric, pentru cunoașterea istoriei patriei și a contribuției poporului român la civilizația universală, pentru educarea generațiilor de azi și de mâine în spiritul dragostei de țară, al libertății, independenței și unității poporului, al umanismului, prieteniei și păcii între popoare. Îndrumar de căpetenie are pe această cale documentele partidului, indicațiile și aprecierile secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care se referă la unele momente importante din trecutul istoriei patriei noastre, la modul cum trebuie scrisă istoria, la importanța probității științifice a istoricului și la spiritul combatant al lucrărilor sale pentru cauza dreptății și slujirii patriei.

Istoriografia militară românească a urmat o cale ascendentă și a înregistrat succese importante, remarcându-se substanțial mai ales în ultimile două decenii. Firește, aceasta nu înseamnă că pînă a-și croi un drum nou, bine conturat, nu a avut sinuozități, căutări sau minusuri.

Pe parcursul a 36 de ani istoricii noștri au abordat o tematică de profil largă, începînd de la îndeletnicirile militare ale strămoșilor poporului român și pînă în contemporaneitate. La propulsarea scrierilor de istorie militară o contribuție de seamă au adus Editura militară și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară. Numărul acestora, fiind destul de mare, nu ne dă posibilitatea de a le evidenția pe toate. Din același motiv nu vor face obiectul acestui material numeroasele studii și articole publicate în cele peste 100 de periodice.

Despre istoria veche a României au apărut numeroase lucrări. Multe din ele, deși prin tematica și conținutul lor nu se integrează în istoriografia de care ne ocupăm, conțin totuși o serie de elemente de ordin militar. Așa sînt valoroasele monografii *Burebista și epoca sa*¹, *Dacii*², *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*³, *De la Burebista la Dacia post-*

Autori :

¹ Ion Horațiu Crișan.

² Hadrian Dalcoviciu.

³ Idem.

romană⁴, *Civilizația fierului la daci*⁵, *Oltenia romană*⁶ și altele. O mențione în plus se impune pentru volumele de istorie a României (tratate, compendii)⁷ care cuprind, în contextul general, aspecte militare pe tot parcursul istoric al țării noastre.

Există însă lucrări de istorie veche cu tematică exclusiv militară. În ultimii ani, de pildă, a apărut cartea *Fortificații dace și romane*⁸. Ea se ocupă de o parte a sistemului de apărare al statului centralizat și independent al dacilor, întemeiat de Burebista și reafirmat la alte dimensiuni de Decebal, în mod concret de un traseu de puncte fortificate dacice ce se întindea de-a lungul râului Mureș pînă la Tisa. Autorul remarcă importanța militară a acestor întărituri în sensul că ele alcătuiau un sistem de apărare menit să oprească și să înfrîngă invaziile dușmanilor dinspre vest și nord-vest pe Valea Mureșului — calea cea mai accesibilă care ducea spre complexul de fortificații din Munții Orăștiei ce reprezenta inima Daciei.

Însemnătatea strategică și tactică a acestor fortificații, a alegerii chibzuite a lucrurilor de așezare a lor, o atestă și faptul că romanii au luat-o în considerare, creînd, la rîndul lor, castrare și puncte fortificate în apropierea celor ce au aparținut dacilor. În carte se vorbește, de asemenea, de unele arme dacice descoperite în zonele de apărare respective, precum și de posibilitățile ce le ofereau aceste puncte întărite pentru stăvilirea, înfrîngerea și respingerea adversarilor.

O valoroasă lucrare cu caracter militar este *Armata în Dobrogea romană*⁹. Pe baza unei bogate documentații în ea se arată cum a fost instaurată stăpînirea romană asupra Dobrogei, în pofida rezistenței autohtonilor geto-daci, și se analizează armata romană, sub toate aspectele, în perioada principatului și cea a dominatului. Pe lîngă prezentarea științifică a legiunilor și trupelor auxiliare, ce au existat în regiune în diferite etape, a cetăților și celorlalte fortificații, autorul ne înfățișează o serie de aspecte din viața militară și relevă rolul armatei romane la împletirea celor două civilizații — a autohtonilor daco-geți și a romanilor — care a constituit, și în acest teritoriu ce a aparținut statului dac, plămada apariției poporului român.

O lucrare care să se ocupe de întreaga perioadă veche militară a României nu există pînă în prezent. Ea este însă elaborată și își va anunța, nu peste multă vreme, apariția, constituind primul volum din cele șapte, cu titlul *Istoria militară a poporului român*, pregătite de Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

⁴ M. Macrea.

⁵ Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavski.]

⁶ Tudor Dimitrie.

⁷ *Istoria României* (în mai multe volume), *Istoria poporului român* de: A. Oțetea, Ion Popescu-Puțuri, I. Nestor, I. Donat, R. Vulpe, Șt. Ștefănescu, M. Berza, S. Papacostea, F. Constantin, Sorin Ulea, V. Maciu, D. Mlcu, R. Niculescu, E. Zottovicianu, A. Deac, M. Popescu, I. Chiper, T. Georgescu, Gh. Matei, C. Fircă. *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi* de Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu. *Istoria României* de: Academician Ștefan Pascu, Miron Constantinescu, Constantin Dalcoviciu, Hadrian Dalcoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Aron Petric, Alexandru Porțianu, Gheorghe Smarandache.

⁸ Liviu Mărghitău.

⁹ Andrei Aricescu.

Mai bogată este istoriografia militară pentru perioada evului mediu românesc. Pentru această epocă remarcăm : *Contribuții la legile războiului în evul mediu*¹⁰, *Mihai Viteazul. Campanii*¹¹, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea — Radu Șerban*¹², *Curteni și slujitori*¹³, *Lupta de la Valea Albă*¹⁴, *Bătălia de la Vaslui*¹⁵, *Bătălia de la Jiliștea*¹⁶, *Un stejar al luptei antiotomane — Iancu de Hunedoara*¹⁷, *File din cronici*¹⁸ etc. Relevăm, de asemenea, suita de lucrări despre domnitori și comandanți de oști români ca : *Basarab I*¹⁹, *Dragoș și Bogdan Vodă întemeietorii Moldovei*²⁰, *Mircea cel Bătrîn*²¹, *Alexandru cel Bun*²², *Vlad Dracul*²³, *Iancu de Hunedoara*²⁴, *Ștefan cel Mare*²⁵, *Mihai Viteazul* (monografie)²⁶, *Ion Vodă cel Viteaz*²⁷, *Baba Novac*²⁸, *Gheorghe Rákóczi II*²⁹, *Radu Șerban*³⁰, *Dimitrie Cantemir*³¹, *Șerban Cantacuzino*³² ș.a.

Lucrările din prima categorie relevă arta militară românească în anumite perioade istorice scoțind în evidență particularitățile ei, organizarea militară a Țărilor române, rolul și atribuțiile curtenilor și slujitorilor în ansamblul instituțiilor militare, modul cum s-au produs bătăliile notate, forțele participante la ele, tactica de luptă specifică întrebuințată pentru fiecare din ele, modul de folosire a cetăților, a artileriei și cavaleriei, utilizarea cu iscusință a terenului, rezultatele bătăliilor pentru soarta țării și a popoarelor vecine, oglindirea marilor bătălii în cronicile române și străine, reliefaarea laturii juridice și etice a războiului în evul mediu, a condiției prizonierilor de război.

În același timp aceste lucrări, pe lângă specificitatea problematicei pe care o abordează și noutățile aduse în domeniul ei de fiecare autor, au și unele trăsături comune de conținut impuse de realitățile istorice ale vremii.

¹⁰ Andrei Pipidi.

¹¹ Victor Atanasiu.

¹² Traian Mutașcu.

¹³ Nicolae Stoicescu.

¹⁴ Ștefan Olteanu.

¹⁵ Ion Cupșa.

¹⁶ colonel Victor Atanasiu.

¹⁷ Mihail P. Dan.

¹⁸ Selectarea textelor și note: Dan Căpățină, Sergiu Iosipescu.

¹⁹ Petru Demetru Popescu.

²⁰ Ștefan Gorovei.

²¹ P. P. Panăltescu.

²² Dumitru Matei.

²³ Sergiu Columbeanu, Radu Valentin.

²⁴ Camil Mureșan.

²⁵ Ion Cupșa.

²⁶ Manole Neagoe.

²⁷ Dinu C. Giurescu.

²⁸ Colonel Marin Gheorghe.

²⁹ Carol Göllner.

³⁰ Traian Mutașcu.

³¹ Maria Mușat, Silvestru Boatcă.

³² Alexandru Popescu.

Se remarcă mai ales faptul că toate luptele purtate de români au avut un caracter just, de apărare, închinat slujirii independenței, libertății și unității de neam și că tocmai acest mare țel a constituit factorul mobilizator dătător de vitejie și fapte eroice pentru poporul român; că țările române nu au urmărit cotropirea altor popoare, ci au luptat dirz împotriva oricărei asupriri și stăpîniri străine, colaborînd în acest scop, deseori, cu alte popoare; că lupta și sacrificiile făcute de popor i-au asigurat o permanentă autonomie de stat, și, în răstimpuri, independența; că prin această luptă a slujit nu numai interesele sale, dar a contribuit și la dezvoltarea civilizației europene. Autorii evidențiază, de asemenea, faptul că atunci cînd oștile române trebuiau să se înfrunte cu armate vrăjmașe mult superioare lor ca număr și ca înzestrare, domnii români chemau să apere patria pe toți cetățenii apți a purta arme, războiul ce-l duceau căpătînd astfel un pronunțat caracter popular.

Ca procedee de luptă comune ce caracterizau arta militară românească de atunci, erau cunoașterea din timp a mișcărilor inamicului, lovirea oștilor lui cu elemente ușoare la graniță, după care erau atrase spre interiorul țării, în locuri prielnice, unde grosul forțelor române dădeau lovitura decisivă. De regulă, în asemenea situații (în epoca de pînă la 1600), din porunca domnitorului, locuitorii de pe căile principale de înaintare a inamicului, își cărau avutul în păduri sau la munte, iar în urma lor ardeau satele, iarba, grînele chiar, otrăveau fîntinile, creînd astfel condiții grele de aprovizionare și trai pentru oștile vrăjmașe. Concomitent detașamentele inamice care încercau să-și procure hrană din zonele învecinate erau hărțuite de cete locale menite să provoace panică și să macine treptat forțele adversarului. După bătălia decisivă, armatele inamicului învinse erau urmărite și zdrobite pînă la alungarea definitivă din țară.

Cea de-a doua categorie de lucrări relevă capacitatea de conducători de țară și comandanți de oști a domnitorilor respectivi, bătăliile purtate pentru independența țării, politica militară de alianțe și intrajutorare între țările române pe de o parte și dintre ele și țările străine vecine pe de altă parte, contribuția acestor domnitori la dezvoltarea artei militare, la organizarea și întărirea armatei, la sporirea influenței factorilor permanenți de unitate a poporului, la dezvoltarea culturii.

•

Un număr apreciabil de lucrări se referă la evenimente militare din epoca modernă. Patru monografii sînt dedicate revoluției lui Tudor Vladimirescu și revoluției burghezo-democratice din Țara Românească și Transilvania (1848): *Aspecte militare ale mișcării revoluționare din 1821* ³³, *Aspecte militare ale revoluției din 1848 din Țara Românească* ³⁴, *Aspecte militare ale revoluției din 1848—1849 din Transilvania* ³⁵, *Avram Iancu* ³⁶.

În prima sînt scoase în relief componenta oastei revoluționare și caracterul ei popular, armamentul de care dispunea și felul cum a luptat spre sfîrșitul revoluției împotriva forțelor de intervenție otomane. Este

³³ Dan Berindei, Traian Mutașcu.

³⁴ Constantin Căzănișteanu, Mihai Cucu, Elena Popescu.

³⁵ Leonida Loghin, Constantin Ucrain.

³⁶ Marin Mihalache.

relevată, de asemenea, capacitatea de căpetenie de oști a lui Tudor Vladimirescu. Autorii remarcă faptul că experiența militară românească din 1821 a marcat începutul punerii bazei unei armate moderne române.

În cea de-a doua lucrare, autorii ei reliefează faptul că armata a fost de partea revoluției și a susținut obținerea victoriei ei. Unii ofițeri romani s-au situat în rîndurile frunțașilor revoluționari și au militat pentru marile idei ale abolirii orînduirii feudale, eliberării și unității naționale. Autorii analizează apoi transformarea și întărirea armatei permanente, crearea și rolul gărzii naționale, crearea și rolul oștirii nepermanente. Apogeul devotamentului militarilor față de cauza revoluției este marcat de luptele dîrze desfășurate de Regimentul 2 infanterie și de militarii pompieri, pe Dealul Spirii, împotriva trupelor intervenționiste otomane. Aici, ei n-au precupețit nici sîngele și nici viața pentru înfrîngerea dușmanilor. Un spațiu în carte este acordat taberei militare de voluntari de la Rîureni; sînt analizate concepția despre o armată puternică, problema înarmării ei, posibilitățile de instruire ale voluntarilor și cauzele autodizolvării taberei.

În ultimele două monografii este evidențiată modalitatea de constituire a oastei populare a lui Avram Iancu, a cărei bază de masă o reprezenta țărănimea, care avea în fruntea ei cadre din rîndurile intelectualității sătești și orășenești aproape în întregime provenite din rîndurile celor ce muncesc. Din lucrări se desprinde modul iscusit de concepere a luptelor de către acei comandanți — cum spunea Bălcescu — care „nu pusese ră mîna pe o armă, cînd nevoia îi sili de a se face generali și a cîștiga bătălii”. Opunînd unei armate bine organizate și înarmate, forțe țărănești inferioare numericeste și înzestrate cu armament de tip popular — dar animate de sacra lor dreptate socială și națională — conducătorii revoluționari români au trebuit, deși nu erau militari, să găsească acea tactică de luptă care să suplinească laturile de inferioritate ale legiunilor lor și să le asigure victorii. În acest sens, vedem cum ei folosesc cu dibăcie munții, care erau buni tovarăși de luptă, cum atrag coloanele inamice prin locuri strîmte și prăpăstioase, pe care le baricadează la un capăt ca să stopeze înaintarea acestor coloane și apoi să le atace din flancuri și din spate. Comandanții revoluționari foloseau procedeul hărțuirii inamicului în zonele păduroase și chiar în sate. Atacurile fulgerătoare pe timp de noapte date împotriva inamicului aflat în marș sau în staționare, contraatacurile întreprinse de lăncieri în momentele dificile ale luptelor, folosirea cu măiestrie a surprinderii făceau toate parte din tactica revoluționarilor. Mare preț puneau ei pe cercetare, pe informarea despre inamic. În acest scop aveau antene de informare în localități, cercetași înaintați în locuri bune de observare pe căile de acces spre munți ale inamicului. În acest fel cunoșteau din timp mișcările adversarului, îi descifrau intențiile și i le dejucau, iar avanposturile înaintate de la intrarea în munți puteau să-și îndeplinească misiunile, să provoace panică și pierderi vrăjmașului înainte de a lua contact cu liniile principale de luptă. Autorii lucrărilor remarcă suportul de masă al revoluționarilor, legătura lor permanentă cu mulțimea satelor și orașelor cu sprijinul căreia își asigurau hrana, armamentul, fonduri bănești, completările umane, informații și chiar organizarea de acțiuni armate în zonele ocupate de dușman. În monografii sînt analizate științifice

învățămintele ce s-au desprins din întreaga desfășurare a revoluției și cauzele care, în final, au dus la înfringerea ei.

Alte două lucrări care se leagă aproximativ de perioada amintită se referă la *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764—1851*³⁷ și la *Garda civică din România*³⁸. Prima cuprinde modul de înființare a regimentelor grănicerești române, scopul urmărit de către curtea împărătească a Austriei, statutul lor cu drepturi și datorii, trimiterea grănicerilor pe cimpurile de luptă ale Europei, aspectele pozitive ale acestor regimente în viața socială și națională a populației românești din Transilvania, desființarea lor și cauzele acestei măsuri. Cea de-a doua, care constituie o premieră în istoriografie, tratează organizarea și activitatea desfășurată de această instituție politică și militară pe parcursul a 36 de ani (1848—1884). Autoarea ei folosește o bogată documentație, pune în circuitul științific date și fapte noi și formulează aprecieri și concluzii deosebit de interesante.

Un număr însemnat de lucrări de istorie militară este consacrat războiului de independență din 1877—1878, apariții stimulate mai ales de sărbătorirea a 100 de ani de la acest eveniment. Tematica lor este variată, oferind cititorului posibilitatea să cunoască multilateral epopeea acelor ani. Remarcăm ca surse documentare și de informare, îndeosebi pentru specialiști, volumele de documente militare *Războiul pentru independență națională 1877—1878*³⁹ și *Istoria militară a poporului român. Documente: iulie 1878 — noiembrie 1882*⁴⁰ în care sînt însumate materiale de politică militară, de organizare, aprovizionare și instruire a armatei, de relații militare cu străinătatea etc., în majoritatea lor inedite pînă la apariția volumelor. Lor li se adaugă *Itinerare eroice 1877—1878*⁴¹ în care se publică, pentru prima dată, episoadele cele mai semnificative din registrele istorice și jurnalele de operații ale mai multor regimente și mari unități române care au luptat pe cîmpul de bătăie din 1877—1878. Culegerile îmbogățesc sensibil literatura de specialitate cu noi fapte, date și aprecieri istorice. Multe documente cu caracter militar pentru anii 1876—1878 se află și în suita de 9 volume apărute în Editura Academiei Republicii Populare Române între 1952—1955.

Bogate în conținut și deosebit de interesante sînt, în continuare, pentru epoca modernă, documentele militare cuprinse în volumele : 1882—1885⁴² ; 1891—1894⁴³ ; 1895—1896⁴⁴.

Deosebit de cuprinzătoare este gama celorlalte categorii de lucrări în legătură cu războiul din 1877—1878. Astfel, la cele din primele două decenii de după 23 august, ca *1877 (acțiuni militare ruso-româno-bulgare*

³⁷ Carol Göllner.

³⁸ Dr. Maria Totu.

³⁹ Dan Berindei, Leonida Loghin, Stocan Gheorghe.

⁴⁰ Locotenent-colonel C. Căzănișteanu, locotenent-colonel Nicolae Niculae, Maria Georgescu, Sergiu Iosipescu, colonel Victor Atanasiu.

⁴¹ General-maior dr. Constantin Olteanu, general-maior dr. Ilie Ceaușescu, colonel dr. Vasile Mocanu, colonel dr. Al. Gh. Savu, Cornel Scafeș.

⁴² Locotenent-colonel Căzănișteanu Constantin, locotenent-colonel Nicolae Niculae, Maria Georgescu, Sergiu Iosipescu.

⁴³ Locotenent-colonel C. Căzănișteanu, colonel dr. V. Alexandrescu, locotenent-colonel Nicolae Niculae, locotenent-colonel Constantin Toderașcu.

⁴⁴ Colonel C. Căzănișteanu, col. dr. Vasile Alexandrescu, colonel dr. Constantin Toderașcu.

în războiul din 1877—1878)⁴⁵ și *Războiul pentru independență națională a României 1877—1878*⁴⁶, s-au adăugat, în ultimii 10 ani, o serie de monografii, studii, evocări, memorii etc.

O amplă monografie, cea mai completă care sintetizează cuceririle înaintașilor în acest domeniu și rezultatele noi ale cercetării științifice, este intitulată *România în războiul de independență 1877—1878*⁴⁷ elaborată de un prestigios colectiv de istorici și apărută cu prilejul centenarului independenței.

În lucrare, după un paragraf introductiv în care se prezintă un tablou al luptei de veacuri a românilor pentru independență deplină și unitate, se analizează pe larg și aprofundat cauzele ce au determinat războiul rusoturc, caracterul lui, scopurile pentru care românii au intrat în acest război și justetea legitimă a cauzei lor. O profundă viziune științifică se desprinde din descrierea principalelor momente ale desfășurării operațiilor militare. Este scos în relief aspectul strategic al acoperirii Dunării de către armata română care a atins cu succes dublul țel urmărit de comandamentul român, în faza inițială a războiului: evitarea transformării teritoriului românesc în teatru de operații al marilor puteri beligerante și asigurarea concentrării armatei ruse pe fluviu. Apoi sînt descrise operațiile pe întregul front cu accent deosebit pe bătăliile și asedierea Plevnei, de al cărui final victorios pentru trupele ruse și române a depins, în mod decisiv, grăbirea sfîrșitului întregului război. Luptele armatei române la Rahova, Smîrdan și Vidin sînt, de asemenea, analizate pe larg și cu învățămintele de ordin operativ și tactic. Este pregnant reprezentat efortul multilateral al poporului pentru susținerea războiului, inclusiv de către populația din provinciile românești ce se aflau atunci sub stăpînire străină. Își găsesc locul cuvenit, științific analizate, încheierea armistițiului între cele două mari puteri beligerante, pacea de la San Stefano și Congresul de la Berlin din 1878, cu rezultatele lor pozitive sau negative, precum și înfrîurirea exercitată de acestea asupra evoluției ulterioare a României. Cartea se distinge prin folosirea unei vaste documentații din surse române, ruse, bulgare, turce, engleze, franceze etc. dînd astfel valențe superioare conținutului științific și veridicității istorice.

Un procedeu deosebit de prezentare a războiului pentru independență îl constituie lucrarea *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență 1877—1878*^{47b18}. Valoarea ei este dată nu numai de hogăția de informații ce oferă cititorului asupra evenimentului, aproape zi de zi, pe distanță de 3 ani (1876—1878), ci și de problemele variate ce sînt abordate în cadrul ideii generale: de la politica militară la aplicarea ei în focul luptei, de la organizarea și instruirea trupelor la noi bătălii, de la viața

⁴⁵ Ion Foçșeneanu, Nicolae Clăchir.

⁴⁶ N. Adăniloale, Ion Cușșă.

⁴⁷ General-colonel Ion Coman, acad. Constantin C. Giurescu, acad. Ștefan Pascu, colonel dr. Ilie Ceașșescu, general-maior dr. Constantin Olteanu, colonel dr. Al. Gh. Savu, general-maior Constantin Antip, general-maior Eugen Bantea, colonel dr. Vasile Alexandrescu, general-maior (r) Vasile Anescu, colonel dr. Victor Atanaslu, dr. Dan Berindei, locotenent-colonel Constantin Căzănișteanu, general-maior (r) dr. Ion Cușșă, colonel dr. Vasile Mocanu, colonel Constantin Nicolae, colonel Gheorghe Niculescu, colonel Silvestru Porembșchi, colonel Gheorghe Romanescu, colonel dr. Florian Tucă, colonel Gheorghe Tudor.

^{47b} General-maior dr. Constantin Olteanu, colonel dr. Ilie Ceașșescu, colonel dr. Vasile Mocanu, colonel dr. Florian Tucă, colonel Gheorghe Stoean.

afectivă familială la fapte eroice și ecoul internațional al acestora. Lucrarea este o sursă de cunoaștere accesibilă maselor largi de cititori precum și un instrument științific la îndemâna specialiștilor.

O altă lucrare *Asalt la ređute*⁴⁸, cu pronunțat caracter educativ, evocă faptele de vitejie ale unei întregi galerii de comandanți și ostași ce au combătut eroic în 1877—1878. Biografiile acestora sînt integrate în atmosfera și complexitatea epocii și a vieții de campanie. „Trebuie subliniat că aceste evocări biografice nu prezintă doar un interes documentar, ci se disting printr-o autentică expresivitate artistică, prin numeroase valențe poetice, îmbinînd armonios și subtil datele documentare cu efuziunea lirică”⁴⁹.

Efortul făcut de popor pentru sprijinirea războiului este arăplat reprezentat în lucrarea *Masele populare și războiul pentru independență*⁵⁰. Cartea se impune prin ineditul unor informații în domeniu, prin prezentarea multilaterală a acestui sprijin popular. Excepționala suită de forme de contribuții benevole descrise curgător și analizate cu probitate științifică dovedește nu numai valoarea masivă a suportului material de război, la scară națională, dar și patriotismul înalt de care erau animate masele populare, unitatea dintre toți fiii țării pentru cauza independenței și propășirii națiunii române. În același timp, descrierea și analiza concului material, uman și moral dat de românii din provinciile care se aflau atunci sub stăpînire străină, vădesc atît solidaritatea lor cu compatrioții de peste lanțul carpatic, precum și dorința ardentă de a se elibera și uni cu patria mamă.

Evenimentul istoric 1877—1878 a fost abordat și sub alte aspecte. Un valoros instrument științific pentru cercetători profesori și alți specialiști în domeniul istoric ca și pentru cultura generală a cititorilor, îl constituie lucrarea *România în războiul pentru independență națională 1877—1878. Contribuții bibliografice*⁵¹. Ea înmănușează aproape exclusiv ceea ce s-a scris despre această problemă începînd cu evenimentul ca atare și pînă în 1972 (în lucrări, publicații și presă).

Elaborată cu probitate științifică, în bibliografie, autorii au dat pentru fiecare lucrare, sumarul sau au prezentat lapidar conținutul, facilitînd astfel cititorului sau specialistului alegerea, din complexul bibliografic, a acelor lucrări care interesează.

Evocarea faptelor unor eroi sau comandanți sînt făcute în lucrări ca *Maiorul Constantin Ene*⁵², *Maiorul George Șonțu*⁵³, *Maiorul Dimitrie Giurescu*⁵⁴, *Cpt. Nicolae Valter Mărăcineanu*⁵⁵, *Un erou bănățean al independenței generalul Moise Groza*⁵⁶, *Peneș Curcanul*⁵⁷, *Eroul de la Robă-*

⁴⁸ General-maior dr. Constantin Olteanu, colonel dr. Ilie Ceaușescu, colonel dr. Vasile Mocanu, colonel Gheorghe Bejancu.

⁴⁹ Teodor Virgolici, *Ecourie literare ale cuceririi independenței naționale*, București, 1976, p. 296—297.

⁵⁰ General-maior dr. Constantin Olteanu.

⁵¹ Locotenent-colonel dr. Ilie Ceaușescu, locotenent-colonel dr. Vasile Mocanu.

⁵² Maior Ilie Ceaușescu.

⁵³ Maior Vasile Mocanu.

⁵⁴ Maior Vasile Mocanu.

⁵⁵ Maior Vasile Mocanu.

⁵⁶ Locotenent-colonel Gheorghe Preda, Maior Liviu Groza.

⁵⁷ Gavrilă Săcădat.

nești — sergentul Gheorghe Donici⁵⁸, Patru decenii sub drapel — generalul Alexandru Cernat⁵⁹, Generalul Mihail Cerchez⁶⁰, Marinari prin ploi de foc 1877—1878⁶¹ ș.a. Aceste lucrări, care demonstrează prețuirea pe care o acordă istoriografia militară unor asemenea figuri de viteji și patrioți au un pregnant caracter educativ, în sensul că, prin conținutul lor, cultivă sentimentul dragostei de patrie și alese virtuți ostășești și cetățenești.

Pline de date istorice, de aprecieri și fapte trăite sînt lucrările cu caracter memorialistic Ștefan Georgescu — *Sergent*⁶² și lucrarea *Memorii. Campania 1877—1878 general Alexandru Cernat*⁶³ care cuprinde însemnările fostului comandant al armatei române care a luptat la Plevna. Aceste însemnări sînt pentru prima dată publicate și, deși înmănușează un număr mic de pagini, cuprind prețioase informații despre bătălia de la Plevna, despre acțiunile armatei române, precum și aspecte ale colaborării româno-ruse pe front. Un cuvînt înainte și o notă bibliografică a istoricului ce s-a îngrijit de întocmirea și apariția ediției, relevă cu multă competență personalitatea generalului Alexandru Cernat și întregeste cadrul general istoric în care s-au înscris însemnările memorialistice ale distinsului comandant român. Într-un fel asemănător se aliniază în gama mărturisirii faptelor săvîrșite sau trăite de luptători *Scrisori din războiul independenței ale maiorului Eftimie Ulescu*⁶⁴, cel care a ridicat steagul românesc pe una din redutele cucerite la Smîrdan. Informațiile de luptă pe care le dau cele aproape 140 scrisori ale luptătorului către familie și invers confirmă pe cele înregistrate de istorie, iar în ambele privințe le completează. Pe de altă parte, din scrisori, cititorul află modul de gîndire al autorului lor despre evenimentele istorice la care participă activ, despre atmosfera generală de campanie și încearcă sentimente de respect pentru tradițiile de luptă românești.

Într-un mod deosebit prezintă evenimentul 1877—1878 lucrarea *Monumentele neamului*⁶⁵. Autorul ei a cuprins în slove și imagini biografii și fapte de arme ale unor eroi și monumentele ridicate în țară și peste graniță spre cinstirea eroismului și memoriei militarilor români ce s-au avîntat în bătăliile pentru neam. În secvențe scrise cu căldură, simplu și atractiv, el relevă istoricul luptelor, al fiecărui monument și mai ales fresca faptelor de arme ale celor pentru care acesta a fost închinat, valoarea educativă a lucrării situîndu-se astfel pe prim plan. Nu lipsește redarea plastică a mediului înconjurător în care sînt împlinite monumentele și nici referiri asupra localităților și îndeletnicirii locuitorilor lor, ceea ce oferă cititorului un plus de cunoaștere și, indirect, îndeamnă la drumeție. Sub o altă fațetă prezintă realitățile războiului lucrarea *Laudă vitejiei românești*⁶⁶. Autorul ei, după ce într-un studiu amplu, analizează cum

⁵⁸ Mircea Radina

⁵⁹ Colonel dr. Constantin Olteanu

⁶⁰ Colonel dr. Vasile Mocanu

⁶¹ Nicolae Petrescu

⁶² Cu o introducere de conf. univ. Georgescu-Buzău.

⁶³ Ediție îngrijită, cuvînt înainte și notă bibliografică de general-maior dr. Constantin Olteanu.

⁶⁴ Ediție îngrijită și studiu introductiv de Andrei Brezianu

⁶⁵ Dr. Florian Tucă

⁶⁶ Constantin Avram

presa românească a acelor ani a militat pentru susținerea războiului, pentru înflăcăărarea patriotismului oștenilor și al maselor rămase la vatră, dă o interesantă culegere de articole, știri și reportaje din paginile principalelor publicații de atunci, creînd prin ea cititorului un variat tablou din epocă cu preocupările arzînde ale poporului și armatei sale, năzuințele lor de mai bine, dragostea de patrie, sentimentele de unitate națională, vitejia și sacrificiile de pe cîmpurile de bătaie.

Probleme, oarecum identice, prezentate însă pe baza cercetării științifice, și trecute prin filtrul minții istoricului, sînt cuprinse în antologia *Istorici români și străini despre participarea armatei române la războiul pentru independență*⁶⁷. Cititorul află în plus date și fapte noi, interpretări interesante ale fenomenelor istorice, aspecte ale progresului cercetării de la o generație de istorici la alta, precum și faptul că înfățișarea veridică a realităților duce la opinii asemănătoare la istorici diferiți autohtoni sau străini.

Cu deplin succes educativ și istoric s-au făcut cunoscute în rîndurile maselor de cititori cărțile-album *Armata română în războiul pentru independență 1877—1878*⁶⁸ (care înmănușează reproduceri de pe fotografii, stampe și lucrări plastice — opere ale unor artiști de seamă), *Mărturii muzeistice privind războiul pentru cucerirea independenței de stat a României*⁶⁹ (care conține imagini ale unor exponate din anii 1877—1878 și istoricul lor) și altele.

Un eveniment istoric militar de covîrșitoare importanță în istoria poporului român, căruia istoricii i-au acordat o mare atenție atît în perioada dintre cele două războaie mondiale, cît și în cea de după 23 august 1944, a fost participarea României la primul război mondial. Circa 20 de lucrări cu caracter militar au apărut în ultimii 15 ani. Una din aceste lucrări, tratează *Caracterul participării României la primul război mondial*^{69bis}, argumentînd justetea acestei participări sub multiple aspecte, justete pe care, întregul popor, a înțeles-o, întrucît cauza desăvîrșirii unității de stat a României era a lui și dintre cele mai legitime, determinată de legitățile dezvoltării societății românești. Trei lucrări sînt închinete bătăliei cheie de pe frontul din România — *Mărășești*. Alte două, cu titlul *Mărăști, Mărășești și Oituz* — una monografie⁷⁰ alta culegere de documente⁷¹ — tratează întreaga epopee a eroismului românesc din vara lui 1917. În ele sînt subliniate situația politică și militară a României din preajma deschiderii acestor bătălii, forțele ce s-au înfruntat din ambele părți adverse, desfășurarea luptelor, eroismul înalt manifestat de ostașii români, capacitatea de comandă a cadrelor române, cooperarea de luptă româno-rusă și româno-franceză, sprijinul dat de populația civilă, rezultatele militare și politice interne și externe ale marilor bătălii. O altă lucrare înfățișează *Lupta poporului român împotriva cîmpurilor 1916—1918*⁷², în provin-

⁶⁷ Volumul a fost întocmit de general-maior Constantin Antip, dr. Mihai Maxim, Cornel Scafes, Tiberiu Valter, Vladimir Zodian.

⁶⁸ Locotenent-colonel Nicolae Popescu;

⁶⁹ Elena Pălănceanu, Cornelia Apostol, Mircea Dumitru.

^{69 bis} Augustin Deac.

⁷⁰ Ion Cupșa.

⁷¹ Întocmită de colonel C. Căzănișteanu, colonel dr. Vasile Alexandrescu, colonel Aurelian Miriță, Dorina Rusu, locotenent-major Dumitru Dobre;

⁷² Augustin Deac, Ion Toacă.

ciile românești pe care aceștia le ocupaseră în prima parte a războiului. Sînt demascate aici crimele, atrocitățile, jafurile și silnicile săvîrșite de ocupanți asupra poporului român și reliefate formele de luptă folosite de patrioții români, faptele lor de eroism, dîrzenia și încrederea lor în cauza libertății și unității patriei.

Cîteva lucrări fac parte din domeniul memorialisticii de război și al evocărilor faptelor unor personalități militare și eroi. Lor li se adaugă *Întru slava eroilor neamului*⁷³, care prezintă istoricul Mausoleului de la Mărășești, *Cîmpul istoric de la Mărăști*⁷⁴ — care descrie luptele și istoricul mausoleului din această localitate și *In memoriam*⁷⁵, care înglobează o multitudine de secvențe cu descrierea faptelor eroice ale ostașilor noștri săvîrșite în luptele din diferite zone și localități ale țării spre cinstirea cărora s-au ridicat numeroase monumente.

O abordare largă a problematicii de care ne ocupăm se face în monografia *România în primul război mondial*⁷⁶ apărută în 1979. Autorii ei arată situația de ansamblu a războiului pe plan mondial, politica de neutralitate a României în primii doi ani ai acestei conflagrații, cauza dreaptă a participării României la război, condițiile interne și externe în care a trebuit să acționeze, dîrzele lupte din campania 1916, retragerea în Moldova și refacerea frontului, marile bătălii din vara lui 1917, evenimentele ce au urmat după revoluția socialistă din Rusia, lupta poporului român și a armatei sale pentru desăvîrșirea unității statale, conferința de pace de la Paris.

Pentru perioada dintre cele două războaie mondiale se disting două lucrări care constituie premiere în literatura de specialitate atît prin tematica abordată cît și prin conținutul lor. Este vorba de *Activitatea P.C.R. în armată 1921—1940*⁷⁷ și *U.T.C. și tineretul din armată*⁷⁸. Lucrările evidențiază mai întîi activitatea în armată a socialiștilor români și tineretului socialist apoi analizează pe larg condițiile grele în care comuniștii și uteciștii activau în rîndurile militarilor, poziția lor față de armată în cursul dezvoltării politice a societății românești în etapa dată, consecvența partidului comunist și a organizației sale de tineret pentru atragerea armatei de partea luptei revoluționare a poporului, strădania lor pentru ca soldații să se bucure de un tratament uman, respect și demnitate cetățenească, acțiunea largă desfășurată pentru întărirea capacității de luptă a armatei în vederea apărării independenței și integrității teritoriale a țării împotriva politicii expansioniste a fascismului german și a adepților săi întru revizionism teritorial, politica justă și clarvăzătoare a partidului față de armată în perioada dictaturii antonesciene, politică ce a avut o mare importanță pentru atragerea militarilor de partea insurecției din august 1944. Un spațiu considerabil se acordă activității comuniștilor și uteciștilor în timpul pregătirii și îndeplinirii insurecției. Lucrările reprezintă un valoros

⁷³ Zefira Voiculescu

⁷⁴ Colonel Florian Tucă.

⁷⁵ Colonel Florian Tucă

⁷⁶ Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Opreșcu.

⁷⁷ General-maior dr. Constantin Olteanu, Colonel dr. Ilie Ceașescu, Colonel dr. Vasile Mocanu

⁷⁸ Colonel dr. Ilie Ceașescu.

aport al istoriografiei românești care explică o experiență a partidului nostru comunist într-un domeniu care a constituit un element de prim ordin în deschiderea căii revoluției populare și socialiste din România.

Merită a fi relevate, deși nu se referă în mod direct la probleme de istorie militară, lucrările *Politica externă a României între 1918—1940*⁷⁹ și *Din lupta antifascistă pentru independență și suveranitatea României*⁸⁰. Prin valorosul lor conținut, prima demonstrează politica statului român între cele două războaie mondiale pentru apărarea integrității teritoriale a țării, a păcii în lume, iar a doua — lupta poporului român împotriva fascismului pentru aceleași idealuri de pace și de respectare a independenței și libertății naționale a fiecărui popor. Lucrările se bazează pe o temeinică documentație și argumentație care le fac să răspundă exigențelor și să le ridice valoarea științifică. O deosebit de atractivă și în același timp temeinică documentată este lucrarea *Sub cerul Spaniei. Cavalerii Speranței*⁸¹. Ea constituie o îmbinare de amintiri cu larga cunoaștere a războiului din Spania (1936—1938) de către autorul ei participant la acest război ca voluntar în brigăzile internaționale comuniste. Din ea vedem, pe lângă cauzele și desfășurarea războiului civil, contribuția celor câteva sute de voluntari români care au răspuns apelului Partidului Comunist Român pentru apărarea Spaniei republicane și stăvilirea expansiunii fascismului. Cartea, pe lângă că aduce în circuitul istoric un bogat bagaj de cunoștințe despre acest eveniment important, constituie, totodată, un puternic mijloc de educație patriotică și comunistă.

O etapă de mare importanță pentru istoriografia militară românească o reprezintă cel de-al doilea război mondial. În mod firesc sarcina de a trata despre acest uriaș eveniment, și cu precădere despre România în cadrul lui, a revenit istoricilor de după 23 august 1944. Pe această temă s-au scris numeroase lucrări, însă ea este departe de a fi epuizată. Literatura istorică militară din țara noastră, referitoare la cel de al doilea război mondial, s-ar putea împărți, după tematica mare abordată, astfel: începutul și desfășurarea celui de-al doilea război mondial; rezistența antifascistă din România și participarea unor patrioți români la rezistența din alte țări; pregătirea și înfăptuirea insurecției din august 1944; contribuția României la războiul antihitlerist; consecințele politice, militare și economice ale războiului asupra României.

O monografie care tratează problematica războiului la scară mondială este *Marea conflagrație a secolului XX*⁸². Rezultat al unei temeinice documentații din surse aparținând mai ales țărilor participante la conflict, al confruntării acestor surse, autorii lucrării au căutat să prezinte cât mai veridic marele și cruntul eveniment relevând cauzele dezlănțuirii lui și momentele esențiale de pe parcursul desfășurării, cărora le au dat

⁷⁹ Viorica Molsuc, Dumitru Tuțu, Eliza Campus, Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Gheorghe Zaharia.

⁸⁰ Academician Petre Constantinescu-Iași, Vasile G. Ionescu, Gheorghe I. Ionița, Virgil Smircea, Ion M. Oprea, Constantin Nicolae, Maria Covaci, Olimpiu Matichescu, Aurel Petri.

⁸¹ Valter Roman.

⁸² Conf. univ. dr. Gheorghe Cazan, dr. Nicolae Copolu, general-maior (r) Ion Cupșa, colonel Londa Loghin, conf. univ. dr. N. Z. Lupu, Alexandru Șiperco, colonel dr. Dumitru Tuțu, colonel (r) Constantin Ucrain, dr. Gheorghe Unc, prof. univ. dr. Alexandru Vianu, dr. Gheorghe Zaharia.

o interpretare științifică și le-au arătat importanța cuvenită în evoluția războiului. Din cuprins rezultă contribuția țărilor mari și mici la obținerea victoriei, eforturile enorme făcute de popoare pentru înfrângerea fascismului. Pe de altă parte se vede la ce mari catastrofe umane și materiale a dus dezlănțuirea războiului de către căpeteniile fascismului și sprijinitorii lor în această acțiune, atât pentru popoarele din țările proprii, cât și pentru celelalte. Cartea este un foarte important instrument de cunoaștere a celei de-a doua conflagrații mondiale, atât de către specialiști cât și de către largul public cititor.

Cea de a doua componentă a forței de înfrângere a fascismului pe scară mondială — rezistența popoarelor — este oglindită, numai pentru Europa, în două volume intitulate *Rezistența europeană 1938 — 1945*⁸³. Folosind, de asemenea, procedeul utilizării surselor documentare din fiecare țară rezistentă, autorii dau un tablou sintetic al rezistenței europene, subliniind atât laturile comune ale acestei lupte, precum și specificul, amploarea și rezultatele ei de la țară la țară. Remarca cea mai generală este aceea că rezistența a subminat permanent spatele frontului Reichului nazist și i-a măcinat forțe militare considerabile, fapt care, însumat la factorul principal — succesele pe fronturi ale coaliției antihitleriste —, a condus la victoria finală.

Citeva lucrări valoroase se referă la evenimentul cel mai de seamă din istoria contemporană românească — insurecția națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944. Două dintre ele *Insurecția poporului român din august 1944*⁸⁴ și *Insurecția națională antifascistă armată din august 1944*⁸⁵ sînt sinteze apreciate care cuprind problemele pregătirii și înlăturării insurecției, scrise într-un stil curgător, cu scop de popularizare a evenimentului în rîndul maselor largi. Ele relevă rolul de frunte al P.C.R. în organizarea și realizarea marelui act istoric de la 23 august 1944, luptele armatei române și sprijinul pe care aceasta l-a primit din partea populației civile, însemnătatea internă și externă a insurecției. O altă lucrare *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, înmănușind peste 30 de comunicări științifice, tratează evenimentul sub multiplele sale aspecte, reliefind astfel complexitatea și măreția lui, importanța covârșitoare ce a avut-o pentru mersul războiului în Europa și pentru destinele politice ale României.

*Bucureștiul în insurecție*⁸⁶ este o altă lucrare, dar care tratează ceea ce s-a petrecut în cele 8 zile de insurecție, acolo unde a fost centrul și conducerea acesteia la scară națională. Autorii ei vin cu aspecte și fapte inedite, cu documentație nouă din tabăra adversă și a Națiunilor Unite despre diferitele etape ale insurecției și prezintă, aproape pentru prima dată, importante acțiuni diplomatice ale guvernului român puse în slujba victoriei actului insurecțional și pentru colaborarea țării cu coaliția statelor antihitleriste.

⁸³ Vol. I: dr. Nicolae Copoiu, dr. Gheorghe Unc, dr. Constantin Nuțu, Milică Moldoveanu, Dan Baran, dr. Nicolae Ciachir, Crișan Iliescu, Ladislau Gergely, dr. Gheorghe Zaharia; Vol. II: Dr. Gheorghe N. Cazan, dr. Traian Caraciuc, Ladislau Gergely, dr. Constantin Botoran, dr. Alexandru Vianu, dr. Milică Moldoveanu, dr. Maria Covaci, Marin Badea, dr. Gheorghe Unc.

⁸⁴ Dr. Gheorghe Zaharia.

⁸⁵ Aurică Simion, Maria Covaci.

⁸⁶ Colonel Constantin Nicolae, colonel Petre Ilie.

Există de asemenea, lucrări cu caracter memorialistico-documentar care se referă la desfășurarea insurecției în diferite regiuni ale țării. Așa sint *Focuri în Bărăgan*⁸⁷, care descrie pasionant și documentat luptele insurecționale din această mare cîmpie a țării și sprijinul pe care populația l-a dat unităților române, *Fragment de epopee*⁸⁸, care înfățișează un amplu tablou al grelelor înclătări și al succesului obținut de trupele române în eliminarea prezenței germane din județele Prahova și Dimbovița, *La Mălini în august 1944*⁸⁹, care prezintă eroismul unui detașament de grăniceri, de tăria unei brigăzi, și pierderile ce au provocat ostașii lui unei divizii germane, în noaptea de 23 spre 24 august 1944, *Parașutiști în luptă*⁹⁰ etc.

Un aspect, aproape în întregime inedit, este cuprins în lucrarea *Insurecția română în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de sud”*⁹¹. Vedem aici ceea ce se gîdea și se petrecea practic, ca urmare a insurecției române în comandamentul care conducea frontul german din România și în rîndul armatelor lui. Esențialul constă în aceea că comandamentul german a simțit și a considerat că prin insurecția română — în condițiile cînd forțele germane făceau eforturi disperate ca aripa de sud a frontului lor să nu se prăbușească total în fața ofensivei sovietice — a primit o lovitură zdrobitoare, cu consecințe dintre cele mai grave pentru situația militară și politică a Germaniei naziste.

Războiul antihitlerist dus de România, din care nu lipsește faza de început a sa marcată de insurecție, își găsește tratarea în numeroase monografii, studii, memorii de război, evocări, culegeri de documente. Numărul lor, trecînd de o sută, nu ne dă posibilitatea să le menționăm pe toate. Ne vom referi numai la cîteva din ele, deși și celelalte au importanța lor politică, documentară și educativă cuvenită.

Monografia de bază, care însumează peste 800 de pagini este *România în războiul antihitlerist 23 august 1944 — 9 mai 1945*⁹². Elaborată în 1966, de un larg colectiv de autori, ea cuprinde întregul ansamblu problematic al războiului dus de România.

În capitolul introductiv al lucrării sint prezentate situația României în anii premergători celui de-al doilea război mondial și în perioada de început a acestuia, instaurarea și consecințele dictaturii militare-fasciste din România, angrenarea armatei române în război alături de Germania împotriva U.R.S.S. și efectele ei nefaste. Celelalte capitole — care încep, de regulă, cu o prezentare a situației politice din România și a mersului războiului în Europa și pe alte fronturi, creînd astfel cadrul politic și militar general în care se desfășurau acțiunile militare române — cuprind, în linii mari, rezistența antifascistă din România organizată și condusă

⁸⁷ Colonel (r) Costachi Mîndru.

⁸⁸ General-maior (r) Toma Zotter.

⁸⁹ Colonel (r) Nistor Teodorescu.

⁹⁰ Maior (r) Ștefan Șoverth.

⁹¹ General-maior Eugen Bantea.

⁹² Colonel V. Anescu, colonel C. Antip, colonel E. Bantea, colonel I. Cupșa, colonel (r) Gh. David, colonel (r) P. Gavrilescu, colonel Leonida Ion, M. Lungeanu, colonel Constantin Nicolae, căpitan rangul I (r) D. Nicolaescu, Vl. Zaharescu, general-maior (r) Gh. Zaharia.

de P.C.R., pregătirea și desfășurarea insurecției, luptele ostașilor români și ale celor sovietici pentru eliberarea părții de nord-vest a României de sub ocupația nazistă și horthystă, contribuția armatei române la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, aportul însemnat adus la succesul operațiilor de unele mari unități și unități române, corp aparte, ca de exemplu Corpul aerian român și Divizia de artilerie antiaeriană, marina militară, Brigada de căi ferate și unități de drumuri și poduri, Regimentul de tancuri român (de tăria unei brigăzi), serviciile armatei. De asemenea, sînt remarcate contribuția populației din România la luptele pentru eliberarea țării și acțiunile unor partizani români pe teritoriile României, U.R.S.S., Cehoslovaciei și Franței. Un capitol tratează pe larg efortul economic al poporului român pentru cauza victoriei împotriva fascismului. Pe parcursul lucrării este prezentată cooperarea de arme româno-sovietică în cele 9 luni de lupte duse în strînsă legătură. Mai mult de 100 de pagini din lucrare sînt consacrate unor documente, tabele statistice, care consemnează, pe etape, nominal și cifric, unitățile și marile unități române participante la insurecție, la eliberarea părții de nord-vest a României, la luptele din Ungaria, Cehoslovacia și Austria, avînd în dreptul fiecăruia efectivele și pierderile suferite, zonele în care au luptat și sursele documentare care atestă această participare. De asemenea, sînt statistici cu completările acestor unități pe parcursul războiului, cu pierderile ce au fost provocate adversarului, cu bilanțurile generale privind toate aceste probleme. Această monografie, deși cercetarea științifică de la apariția ei și pînă în prezent a adus noi date și completări în problemă, rămîne mai departe lucrarea de referință principală cu privire la războiul antihitlerist dus de România.

Prin litera documentelor, perioada războiului este cuprinsă în volumele de documente *Pentru eliberarea patriei*⁹³ și *În numele libertății și prieteniei*⁹⁴ (două volume) și în cele patru volume din suita de *Documente privind istoria militară a poporului român*⁹⁵ care se ocupă de insurecția din august 1944. Ele au stat la baza scrierii unor lucrări despre această perioadă și constituie o sursă valoroasă documentară pentru abordarea altor aspecte ale problematicei generale respective.

Un număr de lucrări, sinteze ale războiului antihitlerist dus de România, avînd un caracter de popularizare, au fost larg răspîndite în rîndurile maselor. Tipărite și în limbi străine de circulație internațională (5 limbi) ele au fost difuzate și peste graniță în cadrul schimburilor reciproce cu instituții din diferite țări. Așa au fost *August 1944 — Mai 1945*⁹⁶ și ediția a doua a ei completată, sub titlul *România în războiul antihitlerist*, care a fost tipărită și în Italia. De aprecieri pozitive și succes în rîndurile cititorilor militari și civili s-au bucurat *Armata română pe frontul*

⁹³ Întocmit de colonel Constantin Nicolae, locotenent-colonel Petre Ilie, colonel Leonida Loghin, colonel Florian Tucă, colonel (r) Constantin Ucrain.

⁹⁴ Volumul I întocmit de dr. Gheorghe Zaharia, locotenent-colonel Petre Ilie, Maria Tălăncescu, Gheorghe David, Costachi Mindru; Volumul II: dr. Gheorghe Zaharia, colonel Dumitru Tuțu, Panait Gavrilescu, Mihai Dogaru, Costachi Mindru.

⁹⁵ Întocmite de colonel Petre Ilie, colonel dr. Al. Gh. Savu, colonel Leonida Loghin, căpitan Mihail E. Ionescu.

⁹⁶ Colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior (r) Gheorghe Zaharia.

*antihitlerist. Studiu operativ-tactic*⁹⁷, prima încercare de acest gen, *Armata română pe drum de luptă și victorii*⁹⁸, *Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist*⁹⁹ și altele. O valoroasă lucrare, unică prin tematica tratată, este *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*¹⁰⁰, care relevă, pe categorii sociale și ramuri de muncă, contribuția considerabilă, și pe această cale, a poporului nostru, numai prin munca proprie și resursele economice ale țării sale, la victoria contra nazismului, cauză pentru care a fost nevoit să se priveze multă vreme, de numeroase cerințe elementare de trai.

Latura științifico-documentară referitoare la războiul antifascist este completată de cea memorialistică. Aproape toate diviziile române și o serie de unități participante la război își au lucrările lor cu acest caracter. Colecția *Editurii militare* pe această problemă, care a înregistrat până acum câteva zeci de cărți, aduce o prospețime în cîmpul uneori rigid al datelor și analizei științifice istorice, în sensul că îl impregnează de trăirea amintirilor cu latura nostalgică sau cu fiorul tragismului lor — în măsura în care nu denaturează adevărul — de amănunte și fapte noi care dau întregime și valoare documentelor, iar uneori le îndreaptă slova.

În șirul aparițiilor pe tema războiului se înscriu, de asemenea, evocările faptelor de vitejie și eroism. În această privință se remarcă colecția *Fii ai neamului românesc* a aceleiași edituri. Atingînd un număr asemănător cu cel al cărților de memorii, aparițiile cu caracter evocator, ușor accesibile pentru orice cititor, aduc un omagiu celor care s-au jertfit pentru patrie sau au săvîrșit fapte eroice, cultivă patriotismul și alese virtuți, completează tezaurul de tradiții de luptă ale poporului nostru.

Tematica militară de după război se referă, îndeosebi, la transformarea revoluționară a armatei române într-o armată a socialismului. O monografie care se ocupă pe larg de această problemă este *Armata română în primii ani ai revoluției și construcției socialiste*¹⁰¹. În ea se analizează fundamentat fenomenul prefacerilor revoluționare săvîrșite în rîndurile armatei române moștenite de la vechea societate, atît pentru schimbarea structurii ei de clasă cît și a bazei ideologice, făuritorul acestor transformări fiind Partidul Comunist Român. Sint evidențiate trăsăturile specifice ale acestei opere ca de exemplu participarea armatei la insurecția națională antifascistă, la războiul antihitlerist, prin care ea îndeplinea una din sarcinile revoluției populare din România; devenirea ei ca armată a socialismului nu s-a înfăptuit prin desființarea sau prin crearea de pe loc gol a unei armate noi, ci prin prefaceri treptate în interiorul său fără ca existența organismului militar al țării și capacitatea lui de luptă să fie întrerupte; din vechile cadre a fost păstrat tot ce a fost valoros și nu s-a opus mersului progresist al țării; lor li s-au adăugat treptat cadre noi din rîndurile maselor populare, creîndu-se astfel un corp ofițeresc corespunzător caracterului și menirii noii armate.

⁹⁷ General-maior (r) Ion Cupșa.

⁹⁸ Colonel Constantin Nicolae, locotenent-colonel Petre Ilie.

⁹⁹ Colonel Gheorghe Romanescu, colonel Leonida Loghin.

¹⁰⁰ Geneal-maior Vasile Anescu.

¹⁰¹ Colonel Mihai Inoan, colonel dr. Oliver Lustig, colonel Constantin Nicolae, colonel dr. Aurel Petri, colonel Gheorghe Tudor.

Cartea analizează, de asemenea, evoluția organizării, înzestrării, instruirii și educării armatei, pe parcursul anilor în regimul nostru politic.

O operă care oglindește dragostea armatei noastre socialiste față de patrie și partid, demonstrată prin fapte, este intitulată *Umăr la umăr cu poporul*¹⁰². În ea sînt consemnate actele de eroism ale ostașilor noștri, care, îndeplinind ordinul comandantului suprem al forțelor armate, au luptat fără a precupeți nici un efort și nici chiar viața pentru combaterea calamităților din primăvara anului 1970, salvînd din fața sau din vîltoarea puhoiului de ape, provocat de inundații, vieți omenești, avutul obștesc și al cetățenilor și punînd zăgaz extinderii pericolului dezlănțuit de natură.

Un gen de lucrări de istorie militară se întind pe o perioadă de timp îndelungată, unele parcurgînd momente istorice importante începînd cu cele din vremea strămoșilor noștri dacia și romanii pînă în contemporaneitate. Ele se pot împărți în lucrări compacte de analiză a unui fenomen militar, în culegeri de studii ce se referă la probleme militare din mai multe epoci istorice ale unor arme și instituții militare, în cursuri de istoria artei militare.

Din primul caz subliniem apariția recentă a monografiei *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*¹⁰³. Este o carte de gîndire și analiză, de concluzii și învățăminte de ordin militar și politic. Ea se ocupă de conceptul puterii armate începînd cu epoca străveche și veche a Daciei și terminînd cu actualitatea militară românească fiind, din acest unghi de vedere, o adevărată sinteză de istorie națională. La început, printr-un capitol cu caracter de teorie militară, în carte se analizează originea, organizarea, locul și rolul armatei în societatea împărțită în clase antagoniste. Apoi cu multă claritate sînt prezentate conceptul de putere armată la strămoșii noștri daci și romani, elemente ale puterii armate la români pînă la formarea statelor feudale, concepțiile despre forța armatei și evoluția acestei forțe în evul mediu românesc.

Cu o temeinică bază documentară și larg orizont de cunoaștere este tratată problematica, în toată complexitatea ei, pentru epoca modernă. Sînt analizate gîndirea militară, organizarea, instruirea, trăsăturile caracteristice ale puterii armate în diferite etape, evoluția componentelor acestei puteri etc. În acest cadru un accent se pune pe perioada războiului din 1877 — 1878 și a războiului prim mondial. Cu multe aspecte, date și aprecieri inedite sînt prezentate viziunea și poziția mișcării socialiste și muncitorești din România cu privire la conceptul de putere armată. Pentru perioada contemporană se acordă atenție schimbărilor survenite în structura armatei și în gîndirea militară pînă în 1944 și mai ales conceptului de putere armată în viziunea Partidului Comunist Român. Ponderea cea mai mare se acordă apoi perioadei transformărilor revoluționare în domeniul militar îndeplinite de Partidul Comunist Român pînă

¹⁰² General de armată Ion Ioniță, general-colonel Ion Gheorghe, general-colonel Ion Coman, general-maior Paul Marinescu, Iosif Walter, general-locotenent Vasile Șlicariu, general-maior Iulian Topliceanu, general-maior Ilie Ungureanu, colonel Traian Grozea, colonel Constantin Morariu, general-maior Gheorghe Labric, general-maior Liviu Ciubăncan.

¹⁰³ General-maior dr. Constantin Olteanu.

la construirea socialismului. O analiză temeinică este făcută schimbărilor și realizărilor fundamentale în conceptul de putere armată după Congresul al IX-lea al P.C.R. reliefindu-se viziunea științifică, realistă, gândirea originală, creatoare a secretarului general al partidului în ce privește elaborarea doctrinei militare, întărirea generală a capacității de apărare a patriei.

O cuprindere largă de probleme de istorie militară este realizată de suita de *File din istoria militară a poporului român*¹⁰⁴ care se apropie de numărul 10 de apariții. Fie prin subiecte diverse, fie ordonate într-o tematică generală, această culegere pune în circuit rezultate ale cercetării militare din toate epocile istorice românești. Noutatea studiilor constă atât în ineditul tematicii lor, cât și în contribuții noi, originale, la teme care au mai fost abordate. „File” îndeplinesc nu numai un scop științific, ci și unul educativ, conținutul lor insuflind un spirit patriotic, de respect și dragoste față de trecutul nostru înaintat. Totodată ele constituie și o tribună de consacrare a unor tinere condeie, alături de istorici experimentați.

Din aceeași categorie a culegerilor de studii sau comunicări științifice fac parte lucrările *Oastea cea mare, România și tradițiile luptei armate a întregului popor*¹⁰⁵, care conțin fiecare circa 30 comunicări științifice sau studii. Prima evidențiază contribuția maselor populare, de-a lungul veacurilor la sprijinirea multilaterală a luptei armatei române pentru independență și libertate. Cea de a doua demonstrează că doctrina noastră militară de astăzi are tradiții în trecutul poporului, că forme ale luptei întregului popor — firește la condițiile și gradul de dezvoltare a societății românești din diferite epoci — s-au manifestat atât în evul mediu, cât și în perioada modernă și contemporană. Sint subliniate asemenea forme mai ales pentru perioadele domniilor lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, sistemul militar din perioada dinainte și din timpul războiului din 1877 — 1878 care da posibilitate de ridicare la luptă a întregului popor apt de a purta arme, insurecția din august 1944 ca formă de război popular. Culegeri cu un alt caracter, dar care, de asemenea, se întind prin tematica abordată pe un șir lung de ani, sint *Pagini din gândirea militară românească*, vol. I și II (1821 — 1939), *Pagini din gândirea pedagogică și psihologică militară românească*, *Curs de istoria artei militare* (3 volume)¹⁰⁶ și *Oastea română de-a lungul veacurilor* (Album-atlas)¹⁰⁷.

Mai bogat în apariții este compartimentul istoricelor de arme sau de instituții militare. Iată o parte dintre ele: *Infanteria română* vol. I¹⁰⁸, *Aripi românești*¹⁰⁹, *Contribuții la istoria trupelor de transmisiuni din armata*

¹⁰⁴ Coordonatorul edițiilor general-maior Ilie Ceaușescu.

¹⁰⁵ Coordonator de ediție colonel dr Al. Gh. Savu.

¹⁰⁶ Aceste lucrări sint culegeri de extrase din diferite opere, articole, studii, lecții.

¹⁰⁷ Colonel Gheorghe Romanescu;.

¹⁰⁸ General-locotenent Ion Șuța;.

¹⁰⁹ General-maior Ion Gudju, colonel (r) Gheorghe Iacobescu, ing. Radu Stolca, locotenent-colonel Constantin Ucrain, maior Vasile Mocanu.

română ¹¹⁰, *Contribuții la istoria învățămîntului militar din România* (vol. I și II) ¹¹¹, *Istoria artileriei române* ¹¹², *File din trecutul artileriei române moderne* ¹¹³, *Contribuții la istoria marinei române* ¹¹⁴, *Din istoricul bibliotecilor militare românești* ¹¹⁵, *100 de ani din activitatea Direcției topografice militare 1868 — 1968* ¹¹⁶, *Crucea Roșie în România 1876 — 1976* ¹¹⁷, *Gărzile patriotice din România* ¹¹⁸. În general, aceste opere, deși fiecare are conținut diferit, oglindesc întreaga istorie a acestor arme, instituții sau organizații, cu caracter militar sau paramilitar, de la înființare și pînă în prezent. Ele reliefează organizarea și activitatea acestor compartimente în decursul anilor, schimbările survenite în forma și conținutul lor de la o etapă la alta, momentele cele mai importante din trecutul lor, modul cum s-au comportat în războaiele de apărare a țării, dimensiunile și conținutul lor superior în actualitatea socialistă românească. Aceste lucrări au meritul de a populariza tradiția românească în domeniile respective, de a cultiva cititorului militar mîndrie și prețuire pentru arma sau instituția din care face parte, de a contribui la îmbogățirea culturii militare și generale a celor ce le parcurg.

Făcînd această privire generală asupra istoriografiei militare românești, al cărui volum de carte, firește, nu a putut fi cuprins în întregime, se poate aprecia că ea cuprinde o largă problemă, demonstrează lupta poporului român pentru libertate, independență, unitate națională și pace, colaborarea lui cu alte popoare pentru cauza acestor idealuri, tradițiile lui eroice. Istoriografia militară contribuie la educarea ostașilor și a celorlalți cetățeni ai țării în spiritul patriotismului, le oferă posibilitatea să cunoască trecutul înaintat al poporului și să învețe din experiența istoriei, le sporește sentimentul de neobosiți constructorii socialismului și vajnici apărători ai patriei.

¹¹⁰ General-maior Gheorghe Enclu, colonel Ioan Biji, colonel Emil Constantinescu, colonel Leandru Panait ;.

¹¹¹ Vol. I: General-maior (r) ing. Dumitru Atanasiu, colonel Victor Atanasiu, colonel (r) Gheorghe Eftimescu, locotenent-colonel Nicolae Niculae; Vol. II: General-locotenent Constantin Oprea, general-maior (r) ing. Dumitru Atanasiu, colonel dr. Victor Atanasiu, colonel (r) Constantin Petrovici, locotenent-colonel (r) Ion Dăscălescu, Paul Opreșcu.

¹¹² General-colonel Ion Popescu (coordonator principal), general-locotenent Nicolae Negulescu, general-locotenent Laurențiu Cupșa, general-maior (r) Eugen Plati, general-maior Vasile Bărboi, general-maior Petre Ilie, general-maior Gheorghe Ioniță, colonel dr. Constantin Ucrain.

¹¹³ Valerian Nestorescu.

¹¹⁴ Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu.

¹¹⁵ Colonel Tudor Tamaș, colonel Andone Marius, colonel Dumitru Matei, Dan Simonescu, E. Dulgheriu, Gh. Popescu.

¹¹⁶ General-colonel Ion Gheorghe, locotenent-colonel ing. Octavian Grosu, maior ing. Alexandru Năstase, colonel ing. Vasile Dragomir, maior ing. Ion Cărnaru, maior Romulus Ungureanu, colonel ing. Ioan Tibru, căpitan ing. Marian Rotaru, maior ing. Gheorghe Anculete, colonel ing. Ioniță Anghel, maior ing. Victor Balea.

¹¹⁷ Dr. Elena Adăscălițel, Petre Albu, Gabriel Barbu, Ioan Dragomirescu, prof. dr. Benone Duțescu, Silvia Furo, locotenent-colonel dr. Gheorghe Sanda, Ion Șerb, Nicolae Tomoș, colonel dr. Constantin Ucrain.

¹¹⁸ Colonel Leonida Loghin, colonel Alexandru Petriceanu.

L'HISTORIOGRAPHIE MILITAIRE ROUMAINE PENDANT LES ANNÉES DU SOCIALISME

RÉSUMÉ

Pendant la période d'après-guerre, l'historiographie militaire roumaine a pris un essor particulier. Une contribution notable fut apportée également par les Editions militaires et le Centre d'études et recherches d'histoire et de théorie militaire. Durant cette période ont paru quelques centaines d'ouvrages d'histoire militaire, à savoir : monographies, synthèses, recueils, documents, bibliographies, mémoires, évocations etc., qui embrassent une large thématique et abordent des problèmes de toute l'histoire de la Roumanie.

Plusieurs ouvrages traitent du système de défense de nos premiers aïeux, les Daces, des guerres menées par ceux-ci pour la défense et la liberté, de l'organisation militaire des Romains, de l'apport du facteur militaire au développement de la symbiose daco-romaine dont est issu le peuple roumain. De nombreux ouvrages portant sur l'époque médiévale s'appliquent à analyser les batailles importantes, l'organisation et le développement des armées roumaines ou bien la vie, l'activité et la capacité de commandants d'armées de certains princes roumains.

Les ouvrages des historiens militaires spécialistes de l'histoire moderne portent notamment sur les aspects militaires des révolutions de 1821 et 1848, l'évolution de l'armée jusqu'en 1877 et avec priorité sur la guerre d'indépendance (1877 — 1878), la participation de la Roumanie à la première guerre mondiale pour le parachèvement de son unité étatique.

Quelques ouvrages analysent le développement militaire de la Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerres. On relève notamment les ouvrages qui abordent l'activité du Parti Communiste Roumain et de l'Union de la Jeunesse Communiste dans l'armée, la politique extérieure de la Roumanie, inclusivement son aspect militaire, pour la défense de l'indépendance et de l'intégrité du pays, pour la paix dans le monde, le mouvement antifasciste roumain durant les années qui ont précédé la deuxième guerre mondiale.

Certes, le plus grand nombre d'ouvrages traitent de la résistance antifasciste, de l'insurrection d'août 1944, de la guerre antihitlérienne menée par la Roumanie qui a débuté par cette insurrection. Bien que la thématique de cette période ait été abordée sous de multiples aspects, elle est encore loin d'être épuisée. L'historiographie militaire reflète en même temps les mutations enregistrées dans le domaine militaire pendant la période d'après-guerre jusqu'à la création et au développement de l'armée roumaine socialiste et de la nouvelle doctrine militaire roumaine où se fait remarquer le rôle dirigeant du parti communiste dans toute la complexité de cette grandiose réalisation.

Parmi les réalités historiques roumaines des près de deux millénaires d'existence du peuple romain, l'historiographie militaire roumain relève en tant que problèmes particuliers le caractère juste, de défense, de la lutte du peuple roumain pour l'indépendance et l'unité nationale, la lutte commune contre les envahisseurs en tant que facteur d'unité

des pays roumains jusqu'en 1918, l'importance de l'existence depuis toujours de l'armée roumaine aux côtés des aspirations et de la lutte de liberté et de progrès du peuple roumain, les traditions de la guerre du peuple tout entier chez les Roumains, l'appui mutuel, au long des siècles, du peuple roumain et des peuples voisins dans la lutte contre les envahisseurs pour la liberté et la justice sociale, l'apport du peuple roumain à la défense et au développement de la civilisation européenne, sa contribution à la défaite du fascisme, à la victoire dans la deuxième guerre mondiale et à l'instauration de la paix, ainsi que l'expérience du peuple roumain dans la création de l'armée socialiste.

L'historiographie militaire roumaine d'après-guerre — à part sa mission de relever la vérité historique du passé militaire du peuple roumain, de militer pour l'enrichissement de la culture historique des masses — cultive parmi les citoyens du pays l'amour de la patrie, augmente leur ferme volonté de défendre son indépendance, son intégrité, ses richesses et ses conquêtes révolutionnaires, contribue au renforcement de leur dévouement au parti et au peuple, à la cause de la paix et de l'entente entre les peuples.

CERCETAREA ISTORIEI NAȚIONALITĂȚILOR CONLOCUITOARE ȘI A ÎNFRĂȚIRII LOR CU NAȚIUNEA ROMÂNĂ

DE

LUDOVIC DEMÉNY

În cadrul adâncirii democrației socialiste și a procesului de rezolvare a problemei naționalităților conlocuitoare, procese care în ultimul deceniu și jumătate au cunoscut în România o dezvoltare și afirmare deosebită, s-a înscris și se realizează pe o scară tot mai largă și cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare. Studiarea acestei istorii pornește de la realitatea istorică, și anume, de la faptul că în decursul istoriei pe teritoriul țării, alături de românii autohtoni, s-au așezat, în epoci și condiții diferite, populații de alt neam ca maghiarii, sașii, turcii și tătarii, sîrbii, evreii, grecii, armenii, ucrainenii, șvabii și alții. Conviețuirea lor cu populația românească constituie o trăsătură specifică a istoriei României, în cursul veacurilor stabilindu-se raporturi de coabitare și conviețuire, de muncă și lupte comune pentru libertate socială și împotriva expansiunii străine. Desigur, în mersul ascendent, dar nelipsit de contradicții al istoriei și în condițiile în care societatea a fost dominată de împărțirea în clase antagonice, de contradicții și lupte sociale acute și conviețuirea dintre diferitele etnii a avut un caracter complex, iar în perioada formării națiunilor și a comunităților naționale s-au manifestat pe lângă tradițiile istorice de colaborare frățească și contradicțiile naționale, mai ales atunci cînd clasele dominante exploatoare sau unele forțe străine căutau să întrețină raporturi de încordare și de lupte naționale pentru a-și consolida și prelungi stăpînirea asupra maselor asuprite și exploatate. Odată cu formarea orînduirii burgheze, politica de asuprire națională s-a suprapus exploatării de clasă, ea devenind o sursă puternică de conflicte socio-naționale, iar lupta de eliberare socială s-a împletit strîns cu cea națională. Tot atît de adevărat este însă și faptul că încă de la începutul apariției problemei naționale forțele progresiste se pronunțau pentru egalitatea națională, subliniind că soluționarea ei constituie o dovadă a nivelului democratismului regimului politic. Libertatea și democrația, fiind indivizibile, au avut în felul acesta implicații ce atingeau întreaga societate, ele neputînd fi limitate numai la o anumită comunitate națională sau la alta.

Revoluția democrat-populară, apoi cea socialistă și construirea noii societăți, lipsită de exploatarea omului de către om, au lichidat și

una din principalele surse economico-sociale ale asupririi naționale, au creat condițiile obiective pentru rezolvarea problemei naționale, problemei naționalităților, pentru înfăptuirea unor raporturi interetnice noi dintre diferitele comunități naționale, dintre națiunea majoritară și naționalitățile minoritare, raporturi bazate pe egalitate, concurență, respect reciproc și creație istorică comună.

În acest context este abordată în România socialistă problema naționalităților. Secretarul general al Partidului Comunist Român și Președintele Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, sublinia că: „în Condițiile specifice României, partidul comunist abordează problema națiunii în strinsă legătură cu existența de secole pe teritoriul țării, alături de români, a populației maghiare, germane, sârbe și de alte naționalități. Rezolvarea justă, în spiritul marxism-leninismului, a problemei naționale, asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor patriei, fără deosebire de naționalitate, au cimentat trainic frăția și unitatea poporului român și naționalităților conlocuitoare. În lumina teoriei marxist-leniniste despre națiune, a convingerii că națiunea are o perspectivă îndelungată de existență, partidul nostru privește și problema naționalităților conlocuitoare pornind de la considerentul că acestea își vor păstra multă vreme o identitate proprie, vor continua să aibă în sinul societății un loc și un rol bine definite”¹. În concepția președintelui țării „din faptul că națiunea are încă o perspectivă îndelungată rezultă că și existența naționalităților are o perspectivă îndelungată”². Astfel sînt definite și precizate și cadrele în care se desfășoară în România socialistă cercetările privind istoria naționalităților conlocuitoare ca o parte integrantă a istoriografiei marxiste din țara noastră. Deoarece cercetarea istorică se bucură la noi de o atenție deosebită, cu un rol primordial în formarea conștiinței socialiste, în cultivarea sentimentelor de patriotism socialist, este de la sine înțeles că în acest context general și studierea istoriei naționalităților este chemată să-și aducă contribuția.

Este cunoscut că Partidul Comunist Român încă din perioada ilegalității lupta pentru cultivarea tradițiilor istorice revoluționare și înaintate ale poporului român și ale naționalităților conlocuitoare și în mod deosebit a moștenirii luptei sociale comune a oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate. În primii ani de după eliberare tocmai acele teme s-au bucurat de prioritate care se refereau la mișcările țărănești și muncitorești.

În ce privește istoria naționalității maghiare studiarea ei era promovată de noile publicații, orientarea nouă resimțindu-se și în cadrul Asociației Muzeului Ardelean și a revistei sale *Erdélyi Múzeum*, care continua să apară pînă în 1947, alături de revistele românești. Reorganizarea vieții universitare și academice a fost însoțită de crearea unor noi organe de specialitate, cercetarea istoriei naționalității maghiare fiind realizată cu precădere în cadrul Universității Bolyai din Cluj, iar după unificarea celor două universități clujene în cadrul Universității Babeș-Bolyai, care dispune de o publicație proprie intitulată *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, Edit. politică, București, 1971, p. 900-901.

² Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 742.

cu seriile respective pentru diferitele științe. Cercetările de istorie a naționalității germane au primit un nou cadru prielnic prin înființarea în 1959 a revistei academice : *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, care din 1964 apare de două ori pe an. Studiile de istorie în limba maghiară, fără să dispună de un organ special de istorie, apăreau și apar în revistele lunare și săptămânale cultural-politice și literare ca : *Korunk* (reinființat în 1956), *Könyvtári Szemle* (Revista bibliotecilor), *Művelődés*, (Îndrumătorul cultural). La o serie de edituri ca : Editura politică, Editura științifică și enciclopedică, Editura Dacia, Editura Facla, Editura tineretului și altele există încă de la înființarea lor redacții în limbile naționalităților conlocuitoare, iar cu peste un deceniu în urmă a fost înființată pentru publicarea lucrărilor în limbile naționalităților conlocuitoare Editura Kriterion.

Cu tradiții din perioada interbelică reprezentate de oameni de știință ca Kelemen Lajos, Biró Vencel, Bitay Árpád, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Szabó T. Attila, Bánai László, Jakó Zsigmond, istoriografia maghiară din România s-a afirmat după eliberare prin activitatea unei noi generații, ridicate în anii socialismului și care, în contextul general al istoriografiei marxiste din țara noastră, a dat o serie de lucrări fundamentale, la fel precum s-a întâmplat acest lucru și în cazul cercetărilor de istorie a naționalității germane. Pe lângă unii istorici cunoscuți din perioada de dinainte de eliberare ca : Gustav Gündisch, Carol Göllner, Bernhard Capesius și Julius Bielz și din rîndurile naționalității germane s-a impus o generație nouă de istorici care a contribuit în mod substanțial la cercetarea istoriei patriei.

După o serie de studii și lucrări consacrate istoriei social-economice, realizate de Ladislau Bánai, Jakó Zsigmond, Imreh István, Benkő Samu, Csetri Elek, Pataki József, Egyed Ákos, Vajda Lajos, Fodor László, Bodor András, Csélenyi Béla, Ferenczi István și alții, în 1957 — după volumul de studii închinat aniversării a 10 ani de existență a Universității Bolyai din Cluj, publicat în 1955 — a apărut prima lucrare colectivă mai însemnată, culegere de studii consacrată omagierii a 80 de ani de la nașterea istoricului Kelemen Lajos, realizată de un colectiv larg de istorici români, maghiari și germani³.

Cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare a cunoscut la noi o nouă fază din momentul în care la indicația nemijlocită a Președintelui Republicii, Nicolae Ceaușescu, în cadrul înființării Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România au fost create, în 1971, Sectorul de istorie a naționalităților conlocuitoare la Institutul de istorie „N. Iorga” și Centrul de științe sociale de la Sibiu al Academiei de științe sociale și politice. Dincolo de faptul că această reorganizare a instituționalizat cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare care s-a desfășurat pînă atunci doar sporadic, ea a avut și are o importanță deosebită

³ *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (Volum omagial închinat aniversării a 80 de ani de la nașterea lui Kelemen Lajos), Cluj-București, 1957, 700 p. Volumul; prefătat de Takács Lajos, a apărut sub redacția lui: Bodor András, Csélenyi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond și Szabó T. Attila, printre autori fiind: Valeriu L. Bologa, V. Chereșteșu, C. Daicoviciu, Mihail Dan, Andrei Oțetea, Francisc Pall, David Prodan, I. I. Russu, Balogh Jolán, Bágyuj Lajos, Benkő Samu, Biró Vencel, Bodor András, Bónis György, Csélenyi Béla, Csetri Elek, Dani János, Debreczeni László, Entz Géza, Farczády Elek, Ferenczi István, Ilerepel János, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kiss András, Magyar András, Pataki József, Szabó T. Attila, Tóth, Kálmán, Vita Zsigmond, Julius Bielz, Gustav Gündisch și Kurt Ilordt.

în definirea și individualizarea noului domeniu de cercetare istorică a istoriografiei din România. În procesul muncii se conturează din ce în ce mai clar obiectul cercetării, se largesc posibilitățile de publicare, sînt abordate teme majore ce se pot realiza numai prin conjugarea efortului organizat și instituționalizat a mai mulți specialiști, se creează condițiile necesare publicării izvoarelor, cerință fără de care o cercetare fundamentală și de perspectivă este, în domeniul istoriei, de neînchipuit. De atunci au început să fie elaborate seriile de *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română*, naționalitatea maghiară și naționalitatea germană, din ambele serii tipărindu-se la Editura politică primul volum atît în versiunea română, cît și în maghiară, respectiv germană ⁴.

Trecînd în revistă cercetările privitoare la istoria naționalităților conlocuitoare în ordine cronologică s-a pus și se pune desigur problema așezării maghiarilor și sașilor și a altor populații, alături de românii autohtoni. Deoarece izvoarele scrise pentru abordarea acestei teme sînt lacunare, în mod firesc știința arheologică este chemată să contribuie în mod substanțial la lămurirea acestei probleme. Arheologia perioadei feudale este la noi însă o ramură relativ recentă, dar în ciuda acestui fapt și a greutăților întîmpinate, precum și a complexității descălecării și așezării maghiare și a celei săsești în Transilvania o serie de rezultate au fost obținute mai ales prin activitatea stăruitoare a arheologilor Ferenczi István, Ferenczi Géza, Kurt Horedt, Thomas Nágler și Székely Zoltán. Dacă rezultatele obținute de Kurt Horedt și Thomas Nágler au fost în mare parte publicate (ultimul și-a sintetizat concluziile sale cu privire la așezarea sașilor în primul volum de studii al naționalității germane pomenit mai sus), cele ale lui István și Géza Ferenczi și Zoltán Székely referitoare la așezarea secuilor au fost doar parțial publicate, publicarea lor integrală urmînd să fie realizată începînd cu cel de al doilea volum de studii a naționalității maghiare, aflat sub tipar la Editura politică.

O altă temă de importanță deosebită din istoria naționalităților maghiară și germană care s-a bucurat de o mare atenție a constatat în studierea participării țaranilor maghiari și sași împreună cu cei români la luptele antif feudale, la răscoalele țărănești și frămîntările orășenești, impunîndu-se în acest domeniu lucrările publicate de L. Demény ⁵, I

⁴ *Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. I. Coordonator dr. docent L. Bányai. Comitetul de redacție A. Bodor, L. Demény (redactor responsabil), I. Imreh și I. Csucsuj, București, 1976, 398 p. Versiunea maghiară: *A magyar nemzetiség története és testvérti együtt-működése a román nemzettel. Tanulmányok*. I. Bukarest, 1976, 410 p.; *Studii de istorie a naționalităților germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. I. Coordonator: dr. docent L. Bányai. Sub redacția prof. dr. docent: Carol Gölner, București, 1976, 300 p. Versiunea germană: *Studien zur Geschichte der deutschen Nationalität und ihrer Verbrüderung mit der rumänischen Nation*, I. Bukarest, 1976, 352 p. Printre autorii studiilor celor două volume sînt: Gheorghe Bodea, Paul Cernovodeanu, Csetri, Elek, Csucsuj István, Demény Layos, Egyed Ákos, Fazekas János, Fodor László, Imreh István, Magyar András, Pál Antal Sándor, Pataki József și Vajda Lajos, respectiv: Pavel Binder, Carol Gölner, Radu Manolescu, Thomas Nágler și Paul Niedermaler.

⁵ Pe lingă un număr mare de studii L. Demény a publicat următoarele lucrări consacrate răscoalei de la Boblna și răscoalelor secuiești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea: *Az 1437—38 — as bábolnai népi felkelés* (Răscoala populară de la Boblna din 1437—1438), București, 1960, 288 p.; *Székely felkelések a XVI. század második felében* (Răscoale secuiești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), București, 1976, 144 p.; *Parasztlábor Bábolnán* (Tabăra țărănească de la Boblna) București, 1978, 288 p.

Pataki ⁶, Maja Philippi ⁷, Gustav Gündisch ⁸, Bözödi György ⁹, Cselényi Béla ¹⁰, Vágó Béla ¹¹, Magyar András ¹², C. Göller ¹³, Szabó Miklós ¹⁴ pentru epoca feudală și pentru mișcările țărănești și muncitorești din epoca modernă și contemporană cele realizate de Egyed Ákos ¹⁵, Vajda Lajos ¹⁶, Fodor László ¹⁷, Carol Göllner ¹⁸, William Marin ¹⁹, Bunta Péter, Heinz Stănescu, Gh. I. Bodea, L. Gergely și alții.

Culegerea de studii închinată răscoalei secuilor din 1595 — 1596, apărută nu de mult, a oferit autorilor posibilitatea de a prezenta evoluția structurii sociale la secui din secolul al XIV-lea și pînă la începutul seco-

⁶ Pataki József, *Az erdélyi parasztlak 1437-es felkelése* (Răscoala țăranilor transilvăni în anul 1437), în *Korunk*, 1957, nr. 6, p. 675—686; idem, *Az 1437 — es felkelés kiborbandásának történetéhez* (Contribuții la izbuclirea răscoalei din 1437), în *Studia Babeș-Bolyai*, hist., III (1958), fasc. 2, p. 55—66; Demény L. — Pataki J., *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazánkban is hatása a parasztlak 1437—38. évi felkelésére* (Răspîndirea mișcării husite în țara noastră și influența ei asupra răscoalei țăranilor din anii 1437—1438), în *A Kolozsvári Bolgai Tudományegylet. 1945—1955*, Kolozsvár, 1956.

⁷ Maja Philippi — Depner, *Die älteste Nachrichten über soziale Konflikte innerhalb der sächsischen Bevölkerung von Braşov — Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert*, în *Forschungen*, 19 (1976), nr. 1, p. 46—53; idem, *Contribuții la cunoașterea răscoalei brașovenilor din 1688*, în *SAI*, 7 (1965), p. 69—90; idem, *Belachtungen zum Bürgeraufstand von 1688 in Braşov (Kronstadt)*, în *Forschungen*, 15 (1972), nr. 2, p. 75—87.

⁸ Gustav Gündisch, *Der Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556*, în *Forschungen* 1 (1959), p. 75—110; idem, *Soziale Konflikte in Hermannstadt um die Mitte des 17. Jahrhunderts*, în *Forschungen*, 3 (1960), p. 57—78.

⁹ Bözödi György, *Problemele privind mișcările social-economice ale secuilor înainte de răscoala din 1562*, în „*Studii de istorie*”, I (1968), p. 7—34.

¹⁰ Cselényi Béla, *A székelék és a szászok kapcsolatairól 1562-ben* (Despre legăturile răscuilaților secuici cu sașii în 1562), în *Buletinul universităților Babeș-Bolyai din Cluj. Seria științe sociale I* (1956), nr. 1 2, p. 191—198.

¹¹ Vágó Béla a publicat după eliberare cea mai amplă și documentată lucrare despre ridicarea secuilor la 1764 împotriva grăniceriei: *A székelj társadalom a madéfalvi veszedelem korában* (Societatea secuilașă în perioada masacrului de la Madefalău), București, 1957, 236 p.

¹² Magyar András, *Kolozsvár az 1703 1711. évi habsburgellenes szabadságharc első szakaszában* (Clujul în prima etapă a luptei antihabsburgice din anii 1704—1711), în *Studia Babeș-Bolyai*, hist., 1959, p. 45—56; idem, *Situația și lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranimii la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, ibidem, 1961, nr. 1, p. 35—52.

¹³ Carol Göllner, *Regimente grănicerești din Transilvania 1764—1851*, București, 1974, 231 p. + 2 f. pl.

¹⁴ Szabó Miklós, *Frământări țărenești în Transilvania în timpul războaielor napoleoniene*, în *SAI*, 16 (1970), p. 115—128.

¹⁵ Egyed Ákos, Vajda Lajos, *Munkás-és paraszmozgalmak Erdélyben. 1905—1907* (Mișcări muncitorești și țărenești în Transilvania. 1905—1907), București, 1961, 285 p.; idem, *A parasztság Erdélyben a századfordulón* (Țărănimia din Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea), București, 1975, 304 p. + 21 il.

¹⁶ Vajda Lajos, 1907. *A nagy parasztfelkelés erdélyi viszhangja* (1907. Ecoul marilor răscoale țărenești în Transilvania), București, 1977, 264 p.

¹⁷ Fodor László, Georgescu Titu, *Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului. 1934*. București, 1960, 157 p.

¹⁸ Carol Göllner, *Zur Geschichte der Hermannstädter Arbeiterbewegung (1849—1918)*, în *Forschungen*, 8 (1965), nr. 2 p. 21—38.

¹⁹ William Marin, *Die Beteiligung der Banater deutschen Bevölkerung an der antifaschistischen Bewegung in Rumänien*, în *Forschungen*, 13 (1970), nr. 2, p. 45—60; idem, *Mișcarea antifascistă populară în Banat*, Timișoara, 1971, 352 p.

lului al XVII-lea, organizarea teritorial-administrativă și militară și lupta antifeudală a secuilor ²⁰.

Luptele antiotomane și antihabsburgice au constituit de asemenea una din preocupările importante și a istoricilor de naționalitate germană și maghiară. Printre cei ce au publicat studii mai importante pe această temă sînt Gustav Gündisch, János Fazekas, Csetri Elek, Imreh István, Carol Göllner, Pataki József și alții.

Structurile sociale, viața agrară și orășenească în perioada orînduirii feudale au constituit preocuparea de bază a unor istorici maghiari și germani ca Imreh István, Csetri Elek, Pataki József și Carol Göllner. După o serie de studii valoroase István Imreh a publicat două monografii fundamentale. Prima dintre ele se referă la organizarea satului secuiesc în perioada feudală (sec. XVII — prima jumătate a secolului al XIX-lea), iar cea de a doua unei game largi de aspecte economico-sociale din perioada descompunerii orînduirii feudale (obștea secuiască și structura ei socială, țărănimea liberă, gospodărirea seniorială în Secuime și specificul stratificării sociale, forța de muncă în gospodăria seniorială, producția de mărfuri, iobagii și obligațiile lor, meșteșugurile și meșteșugarii breslași, forța de muncă în manufacturile transilvane, oamenii și tradiții în mișcarea revoluționară pașoptistă, novatori în domeniul producției de mașini etc.) Interesul deosebit față de aceste lucrări de referință în istoriografia noastră constă în concepția integratoare a autorului, în studierea vieții umane cotidiene, în analiza activității productive a oamenilor în cadrul unor structuri socio-economice bine definite și în colectivități umane mai mici sau mai mari. Vasta bază documentară oferă lui István Imreh prilejul de a înfățișa o istorie vie în care se simte pulsul vieții de toate zilele ²¹.

Orașelor transilvănene în perioada feudală le este închinată ampla monografie a lui Carol Göllner, care înfățișează aspectul exterior al orașelor, populația, activitatea productivă și viața spirituală, condițiile de trai, de igienă, organizarea politică și apărarea orașului, precum și alte laturi ale existenței urbane ²².

Revoluția burghezo-democratică din Transilvania de la 1848 — 1849 ocupă un loc aparte și în cercetările istoricilor maghiari și germani din România. Printre principalele teme abordate de ei se află: adunarea națională a secuilor din toamna anului 1848 și rolul ei în declanșarea rezistenței antihabsburgice ²³ (János Fazekas), lupta antihabsburgică din

²⁰ *Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*. Sub redacția: Benkő Samu, Demény, Lajos (redactor responsabil) și Vekov Károly, București, 1978, 336 p. Versiunea maghiară: *Székely felkelés 1595—1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Bukarest, 1979, 248 p. Autorii studiilor sînt: Borbáth Károly, Demény Lajos, Egyed Ákos, Fazekas János, Imreh István, Jakó Zsigmond, Magyar András, Liviu Moldovan, Camil Mureșan, Pál Antal Sándor, Pataki József, Constantin Rezachevici, Ștefan Ștefănescu, Pavel Binder și Székely Zoltán.

²¹ Imreh István, *A rendtartó székely falu* (Organizarea satului secuiesc), București, 1973, 341 p. + 4 pl.; idem, *Erdélyi hétköznapiak. 1750—1850* (Viața cotidiană transilvană), București, 1979, 346 p.

²² Carl Göllner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, București, 1971, 344 p. + 18 f. ilustrații.

²³ János Fazekas, *Adunarea secuilor de la Lulița. 16—17 octombrie 1848*, în *Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. I, p. 223—270.

Treiscaune ²⁴, (Egyed Ákos), viața și activitatea legendarului tunar Gábor Áron ²⁵ (Imreh István și Bözödi György), problema agrară în cadrul revoluției, (József Kovács), încercările de a uni forțele revoluționare române și maghiare și rolul deosebit a lui Nicolae Bălcescu, legăturile cu revoluția din Moldova și Țara Românească ²⁶, populația germană și revoluția ²⁷, figurile unor pașoptiști de frunte germani ca Stephan Ludwig Roth și Anton Kurz și altele.

Lupta antihabsburgică în perioada absolutismului postrevoluționar și stăruințele de a organiza un nou război antibabsburgic a constituit preocuparea principală a istoricului Dénes Károlyi care a închinat o monografie ²⁸ martirilor secui din 1853 — 1854, iar mișcările și frământările sociale ale maselor populare române, maghiare și germane din anii 1850 — 1866 au fost înfățișate într-un studiu sintetic de G.I. Bodea, C. Göllner și I. Kovács ²⁹.

O încercare interesantă reprezintă volumul de sociografie realizat sub redacția lui Imreh István ³⁰, care abordează transformările profunde de azi din lumea satelor într-o retrospectivă istorică, precum și anuarul revistei *Korunk* pe anul 1980, care din aceeași perspectivă înfățișează o serie de aspecte ale urbanizării ³¹.

O realizare deosebită a cercetărilor privitoare la istoria naționalității germane din România o constituie prima încercare de sinteză, scrisa de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, a realităților de conviețuire de veacuri dintre români, germani, maghiari și oameni ai muncii de altă naționalitate. Ea se datorează lui Eduard Eisenburger și Michael

²⁴ Egyed Ákos, *Háromszék 1848 1849* (Trei scaune în 1848—1849), București, 1978, 262 p.

²⁵ Bözödi György, *Gábor Áron 1849-ben* (G. A. în anul 1849), în *Aluta*, I (1969), p. 143—167; Imreh István, *Gábor Áron útban a forradalom felé* (Gábor Áron în drum spre revoluție), în *1848 Arcok, eszmék, tettek* (1848. Sub semnul libertății), București 1974, p. 215—233.

²⁶ Un număr de 16 studii ale unor specialiști români-maghiari și germani, studii consacrate revoluției au fost publicate în culegerea de studii: *1848 Arcok, eszmék, tettek*, pomenit mai sus. Autorii studiilor sînt: Balogh Edgár, Benkő Samu, Bözödi György, Victor Chercsteșiu, Csetri Elek, Egyed Ákos, Glück Jenő, Carl Göllner, Imreh István, Juhász István, Károlyi Dénes, Kovács Géza și Gelu Neamțu. La Editura politică a apărut o lucrare de popularizare închinată celor 13 generali ai armatei revoluționare maghiare executați de regimul absolutist habsburgic instaurat după înăbușirea revoluției: Pintér Lajos, *Az aradi tizenhárom vértanú* (Cei treisprezece martiri de la Arad), București, 1973, 166 p.

²⁷ Carl Göllner, *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1818—1849*, București, 1967.

²⁸ Károlyi Dénes, *Székely vértanúk 1854* (Martirii secui 1854), București, 1975, 242 p.

²⁹ G. I. Bodea, C. Göllner, I. Kovács, *Gemeinsame rumänisch — ungarisch — deutsche Bestrebungen in der Jahren 1850—1866*, în *Forschungen*, 16 (1973), nr. 2, p. 53—63.

³⁰ *Változó világ. Szociográfiai tanulmányok* (Realitatea în transformare. Studii de sociografie), București, 1978, 288 p. Autorii studiilor sînt: Keszi Harmath Sándor, Vasas Samu, Vetési László, Kósa-Szánthó Vilma, Major Miklós, Garda Dezső, Várhegyi István, Neményi T. Ágnes, Id. Máthics János, Hermann Gusztáv, Geréb Attila și Vokkori László.

³¹ *Korunk Evkönyv 1980. Fmber, város, környezet* (Anuarul Korunk 1970. Omul, orașul și mediul înconjurător), Cluj-Napoca, 1980, 296 p. Menționez că revista *Korunk* a publicat și în anii trecuți anuare în care studiile de istoria culturii, științei, învățămîntului, a publicisticii progresiste și altele ocupă un loc important. De altfel, redactorul responsabil al revistei, cunoscutul sociolog Gáll Ernő abordează și el probleme de sociologie într-o largă perspectivă istorică Cf. *A humanizmus viszonylagosai* (Peripețiile umanismului), București, 1972, 363 p.; *Tegnapi és mai énismeret* (Autocunoaștere de ieri și de azi), București, 1975, 411 p.

Kroner și constituie fără îndoială, o lucrare deschizătoare de noi orizonturi în cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare ³².

Așa cum am mai subliniat perspectiva și fundamentarea oricărui domeniu de cercetare istorică este condiționată de publicarea izvoarelor. Prin ea se creează acel temelie care asigură o bază documentară indispensabilă investigației istorice. Publicarea izvoarelor presupune însă o serie de împrejurări printre care și un timp mai îndelungat. Ea se poate realiza în condiții optime în cadre academice organizate, căci necesită conjugarea efortului mai multor specialiști, mai ales când este vorba de izvoare ale unor perioade mai îndepărtate. Aceasta este, în parte, și explicația pentru care acest aspect al cercetării istoriei naționalităților conlocuitoare se află abia la începuturile sale. Totuși unele realizări de prestigiu există și ele trebuie să fie subliniate. În cursul anului 1975 a apărut cel de al cincilea volum din prestigioasa colecție de documente privitoare la istoria populației germane din Transilvania. El se referă la anii 1438 — 1457 și a fost realizat de cunoscutul specialist Gustav Gündisch. Volumul cuprinde 798 de documente dintre care peste 500 se publică integral pentru prima dată ³³. Reluarea și continuarea colecției constituie, fără îndoială, una din cele mai de seamă contribuții la istoria naționalității germane din România.

În cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, care se află în frunte în ce privește editarea izvoarelor istoriei României, s-au făcut pregătirile necesare pentru reparația colecției de izvoare privind istoria seculilor, cel de al nouălea volum din seria nouă fiind gata de ani de zile și în curând sperăm că va fi și el publicat.

Redacția maghiară a Editurii pentru literatură încă în deceniul al șaptelea a inițiat o colecție, continuată de Editura Kriterion, în care au fost publicate unele izvoare narative importante. Dintre acestea amintim scrierile cronicarului și diplomatului transilvan de la începutul secolului al XVII-lea Borsos Tamás, editate de László Kocziány ³⁴ și scrierea memorialistică a lui Rettégi György publicată de Jakó Zsigmond ³⁵.

Menționăm de asemenea două publicații de izvoare narative ale unor cărturari sași din secolul al XVIII-lea: Martin Felmer și Johann Filstich ³⁶, realizate de Adolf Armbruster.

³² *Sächsisch-swäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat*. Herausgegeben von Eduard Eisenburger und Michael Kroner, București, 1976, 264 p. + 88 il. O scurtă sinteză de istorie a naționalității germane din România a apărut și în volumul: Monica Barcan-Adalbert Millitz, *Die deutsche Nationalität in Rumänien*, București, 1977, volum apărut și în versiune românească.

³³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Fünfter Band. 1438—1457. Bearbeitet von Gustav Gündisch. Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, Bukarest, 1975, 640 p. + VII pl.

³⁴ *Borsos Tamás. Vásárhelytől a Fényes Portáig* (De la Tirgu Mureș la Sublima Poartă), București, 1968, 486 p.

³⁵ *Rettégi György. Emlékezésre méltó dolgok. 1718—1784* (R. Gy. Scrieri memorialistice). Stabilire de text, studiu introductiv și note de Jakó Zsigmond, București, 1970, 564 p.

³⁶ *Martin Felmer. Schriften*. Herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Adolf Armbruster. Kriterion Verlag, Bukarest, 1974, 242 p. + 19 pl.; *Filstich Johann: Testamentum Historiae Vallachicae. Incercare de istorie românească*. Studiu introductiv, ediția textului și note Adolf Armbruster. Traducere Radu Constantinescu, București, 1979, 300 p. + 60 pl.

Una din trăsăturile particulare ale cercetărilor din domeniul istoriei naționalităților conlocuitoare din România este orientarea spre studiile de istoria culturii, artei, științei și civilizației. Fenomenele de cultură și știință prin natura lor exprimă într-o măsură mai pronunțată caracteristicile specifice, căci creația cultural-științifică este nemijlocit legată de limbă. Trăsătura fundamentală a acestor cercetări este însă profunda lor ancorare în realitățile sociale, fenomenele de creație culturală, științifică artistică, cele de civilizații sint înfățișate ca o emanare a mediului social al diferitelor timpuri, al diferitelor structuri și comunități sociale, ceea ce le conferă nu numai o soliditate mai pronunțată, ci le fac mai receptibile la metodele noi. Fenomenul cultural, artistic și științific este privit nu izolat, ci în strinsa sa conexiune cu societatea. În aceste investigații concepția noastră materialist-dialectică și istorică găsește o nouă afirmare, căci ele integrează obiectul cercetat în realitatea social-istorică dată. Rolul social al culturii, științei și artei ne apare în felul acesta mai evident.

O altă latură tot atât de importantă a cercetării istoriei culturii naționalităților conlocuitoare constă în aceea că fenomenul cultural, științific și artistic maghiar sau săsesc, de exemplu, este supus investigației în strinsă legătură cu cel românesc. Ele au deci în vedere schimbul permanent de valori, legăturile firești și generoase prin care influența reciprocă a constituit tot timpul un izvor de îmbogățire.

Civilizația și cultura au fost poate într-o măsură mai mare decât alte laturi ale vieții unei societăți expuse schimbului de valori și influențelor reciproce pe un plan și mai larg, am putea spune european. Tocmai de aceea investigațiile amintite au în vedere circulația valorilor culturale atât sub aspectul receptării, cât și sub cel al aportului la civilizația și cultura umană.

Cele de mai sus caracterizează lucrările și ale unor cercetători ai culturii din rindurile naționalităților conlocuitoare ca Sigismund Jakó, Gustav Gündisch, Andrei Bodor, Géza Nagy, Bernhard Capesius, Samu Benkő, Margit B. Nagy, Julius Bielz și alții. Fără îndoială că perioada postbelică a fost cea mai fecundă a lui Jakó Zsigmond în cercetarea istoriei culturii maghiare din Transilvania epocii feudale și a contactelor culturale româno-maghiare. Profesorul clujean a elaborat și a publicat în această perioadă, și în mod deosebit în ultimul deceniu și jumătate, o serie de lucrări fundamentale, lucrări de referință. Dintre acestea reține în chip deosebit atenția ampla monografie închinată vieții și activității tipografului transilvan de la sfârșitul secolului al XVIII-lea Misztótfalusi Kis Miklós, care prin arta lui grafică realizată în Olanda a cîștigat un renume european, prevestind prin inovațiile sale tiparul modern ³⁷.

Sigismund Jakó a publicat un număr foarte mare de studii consacrate unor probleme majore din domeniul istoriei culturii ca : formarea intelectualității, istoria cărții, tiparul maghiar și românesc, formarea și dezvoltarea bibliotecilor și arhivelor, rolul cărții și bibliotecilor în dezvoltarea culturii, istoria instituțiilor de învățămînt și altele. Cele mai

³⁷ Erdélyi fények. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége (Fenix transilvan. Moștenirea lui M.K.M.), Studiu introductiv și note Jakó Zsigmond, București, 1974, 548 p. + 2 pl.

importante dintre aceste studii au fost reunite în două culegeri ample ³⁸, care dau o imagine concludentă despre activitatea lui deosebită. Sînt, de asemenea, cunoscute contribuțiile sale importante la istoria tiparului românesc din Transilvania în secolul al XVI-lea, la istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu și al tipografiei din Blaj de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Sub redacția lui și a istoricilor Csetri Elek și Tonk Sándor a fost inaugurată prestigioasa colecție de studii privind istoria culturii, scoasă de Editura Kriterion și din care în cursul anului 1979 a fost publicat primul volum ³⁹. În acest prim volum au fost publicate studii despre inscripțiile runice maghiare (Géza Ferenczi și István Ferenczi), conventul de la Cluj Mănăstur ca loc de adevărire (Gábor Sipos), tipografiile din Oradea și Alba Iulia a familiei Hoffhalter (Zsigmond Jakó), referiri maghiare în operele lui Christian Schesaeus (Ilona Bitay), contacte lingvistice maghiaro-săsești (Jenő Nagy), viața muzicală la curtea princiară transilvană (András Benkő) palatul princiar de la Oradea (András Kovács și Mircea Țoca), Ioan Zoba și puritanismul (Béla Kelemen), aurarii din Baia Mare din secolele XVI — XVII (Béla Balogh și Kálmán Oszóczi), învățămîntul primar în părțile Calatei din secolul al XV-lea și pînă la 1848 (Kálmán Sebestyén), Asociația de Agricultură din Transilvania între 1769 și 1772 (Elek Csetri), Gheorghe Șincai, cercetător al izvoarelor istorice (András Kiss), instituția notarului sătesc (Miklós Szabó) și rolul lui Ferenc Milotai în promovarea învățămîntului agricol (András Markos). Împreună cu profesorul Stefan Juhász, Sigismund Jakó a publicat o monografie privitoare la istoricul Colegiului Bethlen din Aiud de la începuturile sale și pînă la 1848, cu o anexă în care se reproduce lista studenților care au frecventat această prestigioasă instituție academică în perioada amintită ⁴⁰. Publicînd *Matricola studiosorum*, profesorul Jakó însoțește reproducerea nu numai cu notele de rigoare, ci și cu un studiu privind direcțiile noi de cercetare ale istoriei învățămîntului la noi, izvoarele cercetării societății studentești, componența socială și locul de baștină al studenților, profesiile alese de ei după terminarea studiilor și altele.

Strîns legată de aceste preocupări pentru istoria învățămîntului este și cartea tînărului istoric Alexandru Tonk care tratează problema frecventării universităților străine de către tinerii din Transilvania în perioada feudală ⁴¹. După o succintă trecere în revistă a istoricului universităților din Europa apuseană, centrală și răsăriteană, autorul abordează în lucrare probleme ca : structura socială și locul de baștină al studențimii transilvane, viața și activitatea studenților transilvani la universitățile medievale, rolul acestei pătri de intelectuali în societatea transilvană medievală și altele.

³⁸ Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez* (Scrisul, cartea, intelectualitatea. Studii privind istoria Transilvaniei), București, 1976, 376 p. 83 il.; idem, *Philobiblon transilvan*. Cu o introducere de dr. Virgil Cîndea, Edit. Kriterion, București, 1977, 512 p. Cartea a apărut în colecția Biblioteca Kriterion sub îngrijirea scriitorului și publicistului Domokos Géza, directorul Editurii Kriterion.

³⁹ *Művelődéstörténeti Tanulmányok* (Studii de istoria culturii), Sub red. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor, București, 1979, 268 p.

⁴⁰ Jakó Zsigmond-Juhász István, *Nagyenyedi diákok. 1662—1848* (Studenții colegiului din Aiud. 1662—1848), București, 1979, 262 p.

⁴¹ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (Universitari transilvăneni în evul mediu), București, 1979, 398 p.

Una din cele mai impunătoare realizări ale istoriei culturii naționalității maghiare din Transilvania o constituie ampla monografie închinată vieții și creației științifice a cărturarului transilvan din secolul al XVIII-lea Ferenc Pápai Páriz, monografie întocmită de Géza Nagy⁴². Renumit medic (cartea lui de medicină generală a fost tradusă și în limbile română și greacă), istoric, filozof, filolog, poet și cunoscut dascăl, Ferenc Pápai Páriz a scris și a publicat un număr mare de lucrări, un dicționar latino-maghiar și maghiaro-latin util și astăzi, ne-a lăsat o moștenire valoroasă, iar cartea lui Géza Nagy, selectând din această creație științificoliterară tot ce este mai prețios, ne sugerează mesajul unui om de cultură care milita pentru cultivarea adevăratelor valori umane, pentru înțelegerea și colaborarea dintre oameni și popoare, pentru pacea atât de necesară creației.

După îndelungate studii și cercetări închinat filozofului și dascălului cartezian János Apáczai Csere, profesorul Iosif Szigeti a realizat o nouă ediție⁴³ a principalei lucrări a cărturarului transilvan de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Magyar Encyclopaedia* (Enciclopedia maghiară) apărută în prima ediție la Utrecht în 1653. Moștenirea cărturarului János Apáczai Csere s-a bucurat de o mare atenție atât în istoriografia din România, cât și în cea de peste hotare, despre gândirea lui filozofică și pedagogică înaintată, despre activitatea lui s-au publicat zeci și zeci de studii, printre care și cele ale lui Szigeti József și Iosif Hajós⁴⁴. Noua ediție a operei lui Apáczai i-a oferit însă lui Szigeti posibilitatea să sintetizeze în studiul său introductiv tot ce este mai important.

Un loc aparte în studierea istoriei culturii maghiare din România ocupă cercetările lui Samu Benkő. El și-a concentrat atenția în special asupra secolului al XVIII-lea și primei jumătăți a secolului al XIX-lea, publicând un număr mare de lucrări valoroase consacrate activității matematicianului de renume mondial János Bolyai, istoricului și botanistului Benkő József, cărturarului Bod Péter, filozofului materialist Kőteles Sámuel, lui Bölöni Farkas Sándor, cel care în cele două descrieri ale călătoriilor sale în Europa apuseană și în America de nord a propovăduit ideile cele mai înaintate ale timpului său, lui Bolyai Farkas, dascălul și matematicianul, istoricului și poetului Apor Péter, istoricului Jakab Elek, cărturarilor Apáczai Csere János, Sipos Pál, Beke Sámuel, Orbán Balázs, Pesty Frigyes, Veress Sándor, romancierului Kemény Zsigmond, istoriei învățămîntului, a unor instituții de învățămînt, filozofiei, mișcărilor culturale române și maghiare, receptării operei lui Nicolae Bălcescu în istoriografia maghiară. Lucrările lui Benkő Samu, de o largă viziune

⁴² Pápai Páriz Ferenc, *Békességel magamnak, másoknak* (Pace pentru mine însumi și pentru alții). Stabilirea de text, studiu introductiv și note de Nagy Géza, București, 1977, 824 p.

⁴³ Apáczai Csere János. *Magyar Encyclopaedia*. Ediție, studiu introductiv și note de Szigeti József, București, 1977, 528 p.

⁴⁴ Hajós József, *Din istoria ideilor înaintate la maghiarii din Transilvania*, în *Cercetări filosofice*, 6 (1959), nr. 6; idem, *Kezdeti filozófiai tájékozódások a Bethlen Kollegiumban* (Începuturile gândirii filosofice în Colegiul de la Aiud), București, 1972. Trebuie subliniat rolul deosebit al lui Hajós József în valorificarea gândirii filosofice înaintate maghiare în anii cît s-a aflat în fruntea redacției maghiare a Editurii științifice.

și o pătrundere materialist-dialectică, se bazează pe o vastă documentare, evidențiindu-se prin inovație ⁴⁵.

Și în perioada postbelică cercetarea vieții și activității orientalistului de faimă mondială Kőrösi Csoma Sándor, cel care a întemeiat studiile tibetane și a întocmit marele dicționar anglo-tibetan, a stat în atenția multor oameni de știință. Recenta monografie a lui Elek Csetri despre anii de tinerețe și de studiu a lui Kőrösi Csoma Sándor, a perioadei de dinaintea plecării sale în Asia, rămâne fără îndoială cea mai importantă realizare pe această temă ⁴⁶.

O tematică vastă abordează în studiile sale de istoria culturii maghiare și a contactelor culturale româno-maghiare Vita Zsigmond ⁴⁷, care în lunga lui activitate științifică a publicat zeci și zeci de studii și articole referitoare la secolele XVI – XIX.

În domeniul istoriei artei transilvane din secolele XVI – XVIII s-au impus în perioada postbelică numeroase studii și cele trei monografii fundamentale publicate de B. Nagy Margit ⁴⁸. Ele privesc: arta renașterii și barocului din Transilvania, cetățile, castelele și curțile domnești în secolele XVII – XVIII, stilurile artistice, operele și artiștii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Sub îngrijirea Margaretei B. Nagy a apărut culegerea de studii ale lui Kelemen Lajos ⁴⁹ consacrate istoriei artei transilvane în secolele XVI – XVII.

În domeniul istoriei medicinei în Transilvania, pe lângă prodigioasa activitate a unor oameni de știință ca Valeriu I. Bologa și Izsák Sámuel (ultimul publicând și o lucrare despre istoricul legăturilor româno-maghiare în domeniul medicinei), în perioada postbelică au reținut și rețin în mod stăruitor atenția cercetătorilor lucrările publicate de profesorul din Tirgu Mureș Spielmann József. Numeroasele sale studii îmbrățișează o tematică vastă, se bazează pe o literatură bogată și pe cercetări de arhive cu multe aspecte inedite. Ele privesc diferitele aspecte ale istoriei medicinei din

⁴⁵ Benkő Samu, *Sorsformáló értelem* (Rațiunea existenței), București, 1971, 344 p.; idem, *Bolyai János vallomásai*, București, 1968, 268 p. Versiunea română: Confesiunile lui Bolyai János. Monografie. În românește de Aurora-Eugenia Moga, București, 1976, 312 p.; idem, *Apa és fiú. Bolyai-tanulmányok* (Tatăl și fiul. Studii privind pe cei doi Bolyai), Budapest, 1977, 394 p.; idem, *A helyzettudat változásai* (Existență și conștiință), București, 1977, 448 p.; idem, *Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen* (Studii de istoria culturii a plaiurilor mele natale), București, 1972, 148 p.; Kemény Zsigmond *naplója* (Jurnalul lui K. Zs.), București, 1966, 230 p.

⁴⁶ Csetri Elek, *Kőrösi Csoma Sándor indulása* (K. Cs. S. la început de drum), București, 1979, 312 p.

⁴⁷ Vita Zsigmond, *Tudománnyal és cselekedettel* (Cu știința și fapta), București, 1968, 304 p.

⁴⁸ B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok* (Renașterea și barocul în Transilvania), București, 1970, 360 p.; idem, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi összeírások és leltárak* (Cetăți, castele și curți domnești așa cum erau văzute de înaintași. Conscriptii și inventare din sec. XVII–XVIII), București, 1973, 412 p.; idem, *Stilusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok* (Stiluri, opere și meșteri. Studii de istoria artei), București, 1977, 274 p. + 40 f. pl.

⁴⁹ Kelemen Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok* (Studii de istoria artei), București, 1977. Studiu introductiv de Szabó T. Attila, ediție de B. Nagy Margit.

Transilvania din secolul al XVI-lea și pînă la mijlocul secolului al XIX-lea⁵⁰.

Benkő András, Lakatos István și Almási István au cercetat istoria muzicii maghiare din Transilvania începînd din secolul al XVI-lea și pînă în perioada interbelică, precum și contactele româno-maghiaro-săsești în domeniul creației muzicale⁵¹.

Istoria teatrului a constituit de asemenea preocuparea mai multor istorici și oameni de litere maghiari din România în perioada postbelică. Reținem dintre aceste cercetări cele două lucrări ale lui Ludovic Jordáky consacrate marilor personalități ai artei teatrale din perioada interbelică, Jenő Janovics și Póor Lili, precum și începutului vieții teatrale din Cluj de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea⁵². Jordáky a publicat pentru prima dată însemnările lui Kótsi Patkó János, primul director al teatrului clujean, însemnări referitoare la istoria acestui teatru de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

În domeniul valorificării critice a moștenirii culturale maghiare din România un loc important ocupă colecția Téka publicată de Editura Kriterion mai întîi sub redacția lui Csehi Gyula și Mikó Imre, apoi sub cea a lui Benkő Samu, Deák Tamás și Szabó Attila. În cadrul acestei colecții au apărut selecțiuni din opera memorialistică a lui Miklós Bethlen, din lucrarea Democritul aiudean a lui Hermányi Dienes József, acte și documente privind colaborarea lui Iosif Vulcan cu cercul literar maghiar Kisfaludy, jurnalul de călătorii a lui Bölöni Farkas Sándor, Viața și învățăturile lui Buddha de Kőrösi Csoma Sándor, din corespondența științifică a Sofiei Torma, cercetătoare a antichității daco-romane din Transilvania, din corespondența celor doi Bolyai, lucrarea de logică și alte scrieri ale lui Apáczai Csere János, scrierea lui Ormos Zsigmond și scrisorile adresate de George Cantacuzino scriitorului maghiar, însemnări de călătorie ale unor cărturari transilvani în Europa între anii 1580—1709, despre activitatea cărturarului Teleki Sámuel și Biblioteca documentară Teleki din Tîrgu Mureș, extrase din confesiunile lui Francisc Rákóczi al II-lea conducătorul luptei antihabsburgice la începutul secolului al XVIII-lea, transpunerea în limba maghiară de către János Haller (1626—1697) a povestirilor despre Alexandru Macedon, despre căderea Troiei și a cunoscutei opere intitulată *Gesta Romanorum*, *Metamorphosis Transylvanicae* de Apor Péter, un studiu despre prima revistă științifică maghiară din Transilvania, *Erdélyi Múzeum* apărută între 1814 și 1818 și cîteva din studiile publicate în această revistă, scrierea filozofică a lui Ferenc Mentovich, selecțiuni din opera lui Wesselényi Miklós și altele⁵³. Subli-

⁵⁰ Spielmann, József, *A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeli tanulmányok* (Pentru binele public. Studii de istoria culturii), București, 1976, 350 p. Profesorul din Tîrgu Mureș a publicat o serie de studii despre istoria medicinei și în revista Orvosi Szemle, pe care o conduce.

⁵¹ Benkő András, *A Bolyaiak zeneelmélete. Bolyai Farkas zenészeti dolgozata* (Concepțiile celor doi Bolyai privind muzica. Studiul lui F. B. despre muzică), București, 1975, 175 p.; *Szépírói János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* (Scrieri muzicologice și culegerea de muzică populară a lui S. J.), București, 1974, 496 p.; Lakatos István, *Zenétörténeli írásk* (Scrieri de istoria muzicii), București, 1971, 306 p.

⁵² Jordáky Lajos, *Janovics Jenő és Póor Lili*, București, 1971, 146 p. + 10 f. pl.; idem, *Kótsi Patkó János. A Régi és Új Theátrum Históriaja és egyéb írásk* (Istoria teatrului și alte scrieri de P. P. J.), București, 1973, 215 p.

⁵³ Datele bibliografice la toate volumele apărute de această colecție, inițiată de scriitorul și publicistul Domokos Géza, vezi în anexa la volumul: Erdélyi Múzeum. 1814—1818. București, 1979.

niem, totodată, că în această colecție au apărut în limba maghiară operele lui Nicolae Mănescu spătarul, selecțiuni din critica literară a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, însemnările de călătorie ale lui Dinicu Golescu, scrierile alese ale medicului Victor Babeș, selecțiuni din scrierile de sociologie ale lui Dimitrie Gusti, scrierile lui Mihail Kogălniceanu privitoare la țărănime, Peregrinul transilvan de Ion Codru Drăgușan, *Supplex Libellus Valachorum*, *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir.

Tot în cadrul acestei colecții, istoricul Kovács József, a publicat o nouă ediție critică a jurnalului scris de revoluționarul pașoptist și istoricul Deák Farkas⁵⁴ în timpul cîi a fost închis de autoritățile absolutiste după înăbușirea revoluției de la 1848 — 1849. În studiul său introductiv Iosif Kovács înfățișează succint, dar cuprinzător, și activitatea istoriografică a lui Deák Farkas.

Elek Csetri a publicat jurnalul lui Pál Vass cu însemnări deosebit de interesante pentru starea de spirit și pentru viața politică din Imperiul habsburgic din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Tot el ne-a oferit o selecție din scrierile memorialistice ale revoluționarului pașoptist Sándor Teleki, care după înăbușirea revoluției de la 1848 — 1849, în emigrație l-a cunoscut pe Victor Hugo, a luptat alături de Giuseppe Garibaldi, a avut contacte cu emigrația pașoptistă română⁵⁵.

Rețin atenția și alte două publicații din domeniul relațiilor culturale româno-maghiare și anume prima referitoare la corespondența lui George Bariț cu intelectualii maghiari editată de Ioan Chindriș și Ferenc Kovács⁵⁶ și cea de a doua realizată de Gyula Dávid, ea fiind consacrată diferitelor momente ale contactelor literar-culturale româno-maghiare de la mijlocul secolului trecut și pînă în perioada interbelică inclusiv⁵⁷. S-au publicat volume cuprinzînd corespondența lui Benedek Elek, a lui Gaál Gábor, a cercului literar Helikon și o amplă monografie dedicată filosofului marxist Gaál Gábor și revistei Korunk condusă de el în perioada interbelică, monografie scrisă de Tóth Sándor.

Rezultate remarcabile s-au obținut în perioada de după eliberare și în domeniul istoriei culturii, științei și artei naționalității germane din România. Astfel, profesorul Gustav Gündisch a publicat o serie de studii consacrate culturii umaniste săsești și bibliotecilor unor reprezentanți ai acestei culturi, precum și istoriei artei bisericrești⁵⁸. Împreună cu Albert Klein, Harald Krasser și Theobald Streithölld, profesorul Gustav Gündisch a publicat valoroasa culegere de studii privind istoria artei săsești din Transilvania în secolele XIII — XVII, o lucrare de mare erudiție și bogată

⁵⁴ Deák Farkas fogságom története (Istoria închisorilor mele), București, 1972, 204 p.

⁵⁵ Vass Pál. Fegyver alatt. Naplójegyzetek (W. P. Sub arme. Însemnări zilnice), București, 1968, 114 p. + 24 f. pl.; Teleki Sándor. Emlékezünk régiéről (T. S. Memorii), București, 1973, 576 p.

⁵⁶ George Bariț magyar levelezése (Correspondența maghiară a lui G. B.), București, 1971, 196 p.

⁵⁷ Dávid Gyula, Találkozások (Întîlniri), Cluj-Napoca, 1976, 262 p.

⁵⁸ Gustav Gündisch, Die Grabsteine in der Ferula der Evangelischen Stadt pfarkirche in Hermannstadt, în „Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum", 12 (1947), p. 10 — 33; idem, Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest, în „Magyar Könyv-

informație științifică⁵⁹. În perioada postbelică și-au continuat multilaterală lor activitate științifică doi veterani ai studiilor de germanistică: Bernhard Capesius și Julius Bielz. Primul și-a concentrat atenția asupra umanismului transilvan și a umaniștilor sași cum ar fi: Jacob Piso, Stephan Stieröchsel, Georg Reicherstorffer, Johannes Honterus, Valentin Wagner, Johannes Lebel, Christian Schesäus și Johannes Sommer⁶⁰. Despre viața și activitatea lui Honterus a publicat o carte Gernot Nussbächer⁶¹ și un interesant studiu Arnold Huttman⁶². Julius Bielz a cercetat arta aurarilor sași și alte aspecte din istoria artei⁶³. Un interesant studiu publicase Annemarie Haldner⁶⁴ privind tipul de mobilă la sași în secolele XV — XVII, Doina Năgler despre activitatea familiei de tipografi sibieni Barth⁶⁵ între 1690 — 1840, Paul Philippi despre conștiința de sine a sașilor „în perioada naționalismului”⁶⁶, Radegunde Täubner despre activitatea și viața lui Johann Nepomuk Preyer⁶⁷, Harald Krasser despre iconografia medievală transilvană⁶⁸, P. Binder și Arnold Huttman

szemle”, 81 (1965), nr. 1, p. 1—13; idem, *O contribuție la biografia umanistului Valentin Wagner (151—1557)*, în RI, 11 (1958), nr. 2, p. 115—122; idem, *Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Jacobus Paleologus*, în RESEE, 4 (1966), nr. 1—2, p. 71—79; idem, *Die Bibliothek des Damasus Därr*, în RRH, 12 (1973), nr. 5, p. 947—957; idem, *Die Bibliothek des Sachsengrafen Albert Huet (1537—1607)*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde” seria III, IV, 1974, p. 32—51; idem, *Die Erneuerung der Evangelisch-Lutheranischen Gemeinde in Klausenburg im Jahre 1695*, în „Bewahrung und Erneuerung”. Festschrift zum 70. Geburtstag von Bischof D. Albert Klein, Sibiu, 1980, p. 103—114.

⁵⁹ *Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte*. Von Gustav Gündisch, Albert Klein, Harald Krasser, Theobald Streitfeld, Kriterion Verlag, Bukarest, 1976, 320 p. Cartea a apărut în cadrul colecției *Künstlermonographien bei Kriterion* în care s-au mai publicat: Annemarie Podlipny-Hehn, *Stefan Jäger*, 1972; Zoltán Banner, *Hans Mattis-Teutsch*, 1974; Juliana Iabrittus-Daneu, *Trude Schullerus*, 1974; Annemarie Podlipny-Hehn, *Franz Ferch*, 1975.

⁶⁰ Capesius Bernhard, *Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, București, 1967, 342 p. O ediție mai scurtă: *Deutsche Humanisten in Siebenbürgen*, București, 1974, 216 p.; idem *Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer (149?—1554?)*, în *Forschungen*, 10 (1967), nr. 1, p. 35—62.

⁶¹ Nussbächer Gernot, *Din activitatea arhivistică a lui Christian Pomarius (1500—1565)*, în RA, 8 (1965), nr. 2, p. 169—180; idem, *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600*, în RA, 9 (1966), nr. 1, p. 113—118; idem, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI—XX*, în RA, 47 (1970), nr. 1, p. 5—22; idem, *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk im Bild*, București, 1973, 88 p. (ed. a doua: 1974, 95 p.); idem, *Johannes Honterus. Viața și op ra sa în imagini*, București, 1977, 144 p.

⁶² Huttman Arnold, *Johannes Honterus und die Medizin*, în *Forschungen*, 1965, nr. 5, p. 159—174.

⁶³ Julius Bielz, *Die Sächsische Goldschmiedekunst Siebenbürgens*, București 1957, 39 p. + 53 il.; idem, *Castelul de la Buia*, în AMN, 1 (1964), p. 225—236; idem, *Ein Hermannstädter Malerkreis um 1850*, în *Forschungen*, 13 (1970), nr. 1, p. 37—56.

⁶⁴ Annemarie Haldner, *Möbeltypen des 15—17. Jahrhunderts im südlichen Siebenbürgen* în *Forschungen*, 19 (1976), nr. 1, p. 97—107.

⁶⁵ Năgler Doina, *Die Tätigkeit der Buchdruckerfamilie Barth (1690—1840)*, în *Forschungen*, 16 (1973), nr. 2, p. 53—63.

⁶⁶ Paul Philippi, *Das Problem des Selbstverständnisses der Siebenbürger Sachsen im Zeitalter des Nationalismus und danach*, în *Forschungen*, 18 (1975), nr. 2, p. 110—115.

⁶⁷ Radegunde Täubner, *Johann Nepomuk Preyer (1805—1888). Einige Daten aus seinem Leben und Wirken*, în *Forschungen*, 18 (1975), nr. 2, p. 89—102.

⁶⁸ Harald Krasser, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tafelmalerei in Siebenbürgen*, în *Forschungen*, 14 (1971), nr. 2, p. 9—24.

despre Laurentius Fronius tipograf și gravor din secolul al XVI-lea ⁶⁹, Hans Tobie despre Carl Filtsch și istoria muzicii săsești ⁷⁰, Carl Göllner despre guvernatorul Samuel von Brukenenthal și întemeietorul bibliotecii documentare de la Sibiu și despre Anton Kurz ⁷¹. Viața și activitatea pașoptistului sas Stephan Ludwig Roth a fost abordată în mai multe studii și lucrări dintre care cele ale lui Michael Kroner și Carol Göllner ocupă un loc aparte ⁷², Johann Wolf a publicat un studiu interesant despre participarea dascălilor bănățeni la mișcările progresiste ⁷³, Ludwig Binder despre istoricii Georg Daniel Teutsch și Friedrich Teutsch ⁷⁴, Carl Göllner lucrări despre gândirea economică a sașilor în secolul al XIX-lea, despre pedagogi germani progresiști și împreună cu Heinz Stănescu o culegere din scrierile gânditorilor luminiști sași și șvabi ⁷⁵.

O mențiune deosebită se cuvine pentru lucrarea alcătuită de Eduard Eisenburger și Michael Kroner ⁷⁶ cu privire la istoricul publicisticii politice germane din România, începînd de la apariția primului ziar german de la Timișoara *Temeswarer Zeitung* din anul 1771 și pînă la *Karpatenrundschau* din 1968. Un studiu amplu au publicat Eckbert Schneider și Hans Martin Stamp ⁷⁷ despre istoricul societății naturaliştilor sibiieni între 1849 și 1948.

O direcție nouă deschisese în cercetarea istoriei culturii transilvane Dankanits Ádám, dispărut în condițiile atît de tragice din 4 martie 1977. El a publicat o carte și o serie de studii despre ceea ce se citea în Transilvania în secolul al XVI-lea. Amintim aici și monografia despre László Ferenc, care prin cercetările sale de arheologia neoliticului s-a impus pe plan european ⁷⁸.

⁶⁹ Pavel Binder-Arnold Huttman. *Laurentius Fronius, ein Kronstädter Buchdreucker, Holzschnittmeister und Maler des 16. Jahrhunderts*, în *Forschungen*, 11 (1971), nr. 1, p. 37–50.

⁷⁰ Hans Tobie, *Carl Filtsch. Ein Kapitel der Musikgeschichte Siebenbürgens*, în *Forschungen*, 12 (1969), nr. 1, p. 37–48.

⁷¹ Carl Göllner, *Der Kaiser und sein Gubernator. Joseph II. — Samuel von Brukenenthal*, în *Forschungen*, 13 (1970), nr. 2, p. 5–18; idem, *Samuel von Brukenenthal. Sein Leben und Werk im Wort und Bild*, București, 1977, 77p + 14 f. il. Carl Göllner, *Anton Kurz. Leben und Werk*, în *Forschungen*, 10 (1967), nr. 2, p. 21–78.

⁷² Michael Kroner, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, Cluj, 1974, 328 p.; idem, *Stephan Ludwig Roth. Sein Leben und Werk im Bild*, București, 1975, 103 p.; idem, *Stephan Ludwig Roth. Ein Leben für Fortschritt und Völkerverständigung*, Cluj-Napoca, 1977, 396 p.; *Stephan Ludwig Roth. Schriften, Briefe, Zeugnisse. Vorwort und Auswahl*: Michael Kroner, București, 1971, 299 p. + 5 f. (ed. a doua 1974, 307 p. + 5 f.); Carol Göllner, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, București, 1966, 344 p.

⁷³ Johann Wolf, *Fortschrittliche Bestrebung der Banater Lehrer im 19. Jahrhundert*, în *Forschungen*, 7 (1964), nr. 2, p. 69–88.

⁷⁴ Ludwig Binder, *Georg Daniel Teutsch und Friedrich Teutsch als Historiker*, în *Forschungen*, 21 (1978), nr. 2, p. 57–80.

⁷⁵ Carol Göllner, *Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, București, 1969, 119 p.; idem, *Pedagogi germani progresiști din România. Curente și concepții*, București, 1969, 136 p.; *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*. Herausgeber Carl Göllner und Heinz Stănescu, București, 1974, 376 p.

⁷⁶ *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Herausgegeben von Eduard Eisenburger und Michael Kroner, Cluj-Napoca, 1977, 256 p. + 8 f. pl.

⁷⁷ Eckbert Schneider-Hans Martin Stamp, *100 Jahre Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt (1849–1948)*, în *Muzeul Brukenenthal, Studii și comunicări, Stilinte naturale*, vol. 15 (1970), p. 37–67.

⁷⁸ László Ferenc, *Táj és tudomány. Válogatott írások* (Scrieri alese), Sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de László Átilla, București, 1978, 245 p.

Nu putem încheia acest capitol fără să ne referim și la multilaterală activitate a profesorilor Jancsó Elemér și Szabó T. Attila. Primul ne-a dat studii deschizătoare de noi orizonturi în cercetarea perioadei luminilor în Transilvania și a inițiat, la timpul său, publicarea literaturii memorialistice de gen istoric. Szabó T. Attila, cunoscut istoric al limbii maghiare, a condus ani în șir prestigioasa publicație Erdélyi Múzeum, a elaborat numeroase studii de istoria culturii, a editat monumente vechi ale limbii maghiare, documente din secolele XVI — XVII. Marele lui Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*) din care Editura Kriterion a publicat deja primele două volume, este un instrument indispensabil pentru orice cercetător al istoriei Transilvaniei în secolele XVI — XIX.

Pentru istoricii de naționalitate maghiară, ca de altfel și pentru cei de naționalitate germană, sîrbă, ucraineană, turcă și tătară⁷⁹ sau evreiască una din temele principale o constituie tradiția luptei comune, a conviețuirii și frăției dintre oamenii muncii români și de altă naționalitate. Dintre lucrările consacrate acestui aspect se cuvine să amintim întâi de toate sinteza realizată de profesorul universitar Ladislau Bányai, sinteză ce trece în revistă trecutul comun româno-maghiar de la așezarea maghiarilor pe meleagurile transilvane, alături de populația autohtonă română, și pînă în perioada construirii societății socialiste în România⁷⁹. Continuîndu-și preocupările pe acest tărîm, preocupări concretizate în mai multe studii și lucrări⁸⁰ consacrate trecutului comun româno-maghiar și în special luptei antifasciste desfășurată de Uniunea oamenilor muncii maghiari (Madosz) împreună cu forțele revoluționare române conduse de P.C.R., Bányai László ne-a oferit în sinteza amintită o viziune largă deschizătoare de noi orizonturi în cercetarea trecutului comun româno-maghiar.

Pe un plan tot atît de larg și cuprinzător a abordat problema trecutului comun româno-maghiar și János Fazekas în studiile sale referitoare la lupta secuilor, alături de români, împotriva dominației străine și a asupririi, pentru libertate și dreptate socială, la poziția forțelor înaintate maghiare față de războiul de independență al României, la lupta maselor populare din Transilvania împotriva dominației habsburgice, subliniind că în aceste lupte comune s-au făurit unitatea și frăția, bazate pe egalitate socială și națională; ele constituind o forță motrice a progresului⁸¹.

⁷⁹ L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, 288 p. Vezi și versiunea maghiară completată și adăugită: *Közös sors—testvéri hagyományok* (Destin comun—tradiții frățești), București, 1973, 368 p.

⁸⁰ Cf. *A magyarság a Duna völgyében. Ezer év tanulsága* (Ungurii în bazinul Dunării. Învățămintele unui mileniu), Cluj, 1938, 79 p.; *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság múltjából* (Treizeci de ani. Note privind trecutul maghiarilor din România), București, 1949, 108 p.

⁸¹ Fazekas János, *Lupta secuilor, alături de români, împotriva dominației străine, pentru libertate și dreptate socială*, în ES, 1977, nr. 8; idem, *Poziția forțelor progresiste maghiare față de războiul de independență a României din 1877—1878*, în ES, 1977, nr. 13; idem, *Unitatea și frăția oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — forță motrice a României contemporane*, în ES, 1979, nr. 8 și 9; idem, *Dominația habsburgică în Transilvania. Lupta maselor populare pentru eliberarea socială și națională (1690—1847)*. În RI, 30 (1977), nr. 11, idem, *Partidul Comunist Român—luptător consecvent pentru frăția și prietenia, pentru egalitatea socială și națională a fiilor patriei*, Edit. politică, București, 1980, 376 p.

Pe linia studierii tradițiilor de colaborare și conviețuire româno-maghiară, a luptei înfrățite pentru libertate socială și națională se înscrie și colecția *Testamentum* inițiată de Editura politică, redactorul responsabil al ei fiind Bitay Ödön, șeful redacției de naționalități conlocuitoare. În cuvîntul inaugural al colecției se arată : „Însăși titlul colecției — *Testamentum* — preciza țelul urmărit de ea și anume cultivarea tradițiilor înaintate ale conviețuirii româno-maghiare ..., cercetarea tradițiilor gîndirii social-politice progresiste, burghezo-democratice și marxiste maghiare din România. Această inițiativă are în vedere elaborarea unor monografii consacrate mișcărilor sociale din patria noastră, răscoalelor țărănești din evul mediu, mișcărilor muncitorești și țărănești din epoca modernă și contemporană. În sfîrșit colecția *Testamentum* este chemată ca în spiritul cunoașterii și respectului reciproc să contribuie la cunoașterea trecutului comun, a legăturilor înaintate româno-maghiare”.

În acest cuvînt introductiv s-a propus un plan vast de teme și probleme majore care urmau să fie tratate în volumele din cadrul colecției. El a început să fie realizat, publicîndu-se pînă în prezent nouă volume. Primul dintre ele este cel elaborat de cunoscutul istoric maghiar Kemény G. Gábor, volumul fiind consacrat activității lui Mocsáry Lajos, omul politic progresist din a doua jumătate a secolului trecut care a militat pentru prietenia româno-maghiară ⁸². După un amplu studiu introductiv în care sînt înfățișate pe larg activitatea lui Mocsáry și diferitele aspecte ale colaborării lui cu românii, în lucrare sînt reproduse cuvîntările, articolele și corespondența omului politic în care demasca politica de asuprire națională promovată de clasele dominante maghiare față de românii transilvani.

În ordinea apariției volumul II din colecția *Testamentum* este consacrat lui Szabó Árpád, publicist și luptător comunist ucis de siguranța antonesciană. După o succintă prezentare a vieții și activității acestui militant comunist, făcută de Jordáky Lajos, în volum se reproduc o serie de articole publicate de Szabó Árpád în presa democratică și comunistă maghiară din România interbelică și în special în ziarul comunist redactat de el *Erdélyi Magyar Szó* (Cuvînt ardelean maghiar) care a apărut în anii 1939 — 1940. În spiritul luptei pentru dreptate și egalitate socială și națională, Szabó Árpád milita în aceste articole pentru întărirea frăției dintre masele populare maghiare și române, ridicîndu-se cu hotărîre împotriva fascismului de orice fel ⁸³.

Cel de al treilea volum din colecție prezintă activitatea istoricului maghiar transilvan Márki Sándor, el fiind întocmit de Kovách Géza ⁸⁴. Și de data aceasta accentul cade pe acele aspecte ale vieții și muncii lui Márki Sándor care dovedesc preocupările lui de a cerceta trecutul comun româno-maghiar. Se știe că el a elaborat o amplă monografie consacrată războiului țărănesc din 1514 și trei volume închinat luptei antihabsburgice conduse de Ferenc Rákóczi al II-lea. Era însă mai puțin cunoscut că

⁸² Kemény G. Gábor, *Mocsáry Lajos a népek barátságáért* (M. L. luptător pentru prietenia dintre popoare), București, 1972, p. 5.

⁸³ Jordáky Lajos, *Szabó Árpád üzenet a mának* (Sz. Á. mesaj prezentului), București, 1974, 154 p.

⁸⁴ Kovách Géza, *Márki Sándor — népek közélése* (M. S. — apropierea dintre popoare), București, 1976, 230 p.

Márki Sándor a publicat în 1880 o monografie în limba maghiară despre scriitorii români din Bihor, precum și o serie de studii speciale referitoare la luptele sociale comune, la frunțașii mișcării naționale române din 1848 — 1849, la participarea românilor în războiul de eliberare anti-habsburgic rákóczi, la stăruințele de a organiza un front comun româno-maghiar împotriva armatelor habsburgice și țariste intervenționiste în anul 1849.

Un interes aparte a suscitat și volumul închinat lui Veress Sándor, revoluționarul maghiar pașoptist care după înăbușirea revoluției a găsit refugiu în Țara Românească stabilindu-se în București, volum elaborat de Beke György⁸⁵. Veress Sándor (tatăl cunoscutului istoric maghiar Andrei Veress, care între cele două războaie mondiale a desfășurat o amplă colaborare cu istoricii români) a fost o personalitate de frunte a coloniei maghiare din capitala României, care ca inginer renumit a participat la o serie de acțiuni de modernizare a economiei naționale române, fiind printre acei frunțași maghiari din vechiul regat care a organizat contribuția coloniei maghiare din București la sprijinirea războiului de independență a României în 1877.

În colecția *Testamentum* a văzut din nou lumina tiparului și lucrarea lui Vasile Goldiș despre problema națională, elaborată de frunțașul mișcării naționale române în 1911 și publicată în limba maghiară la Arad în 1912. Însoțit de un amplu studiu introductiv realizat de Hajós József, studiu în care se prezintă colaborarea lui Goldiș cu intelectualitatea maghiară a timpului și în special cu Jászi Oszkár, volumul cuprinde textul integral al studiului elaborat de V. Goldiș și care abordează pe plan teoretic și politic problema națională din Austro-Ungaria la începutul secolului nostru⁸⁶. Menționăm că Editura politică a editat acest volum și în limba română, astfel publicând pentru prima dată textul integral al studiului lui V. Goldiș⁸⁷.

O activitate prodigioasă pe tărîmul cunoașterii și respectului reciproc dintre români și maghiari a desfășurat între cele două războaie mondiale omul de cultură maghiar Bitay Árpád și era firesc ca ea să fie prezentată într-o lucrare monografică în cadrul colecției *Testamentum*, întocmită de Kovács Ferenc⁸⁸. Se știe că Bitay pe lângă faptul că a elaborat și a publicat în limba maghiară o sinteză asupra istoriei literaturii române, sinteză apreciată și elogiată de savanți români ca N. Iorga, Sextil Pușcariu și Nicolae Drăganu, a participat la cursurile de vară organizate de N. Iorga la Vălenii de Munte unde a ținut zeci de prelegeri, a publicat și un mare număr de studii și articole consacrate diferitelor aspecte (mai ales culturale) ale colaborării româno-maghiare.

⁸⁵ Beke György, *Veress Sándor tolla és körzöje* (Pana și compasul lui V.S.), București, 1976, 244 p.

⁸⁶ Vasile Goldiș a nemzetiségi kérdéssől. Andrei Oțetca akadémikus előszavával. Hajós József bevezető tanulmányával, București, 1976, 156 p.

⁸⁷ Vasile Goldiș despre problema naționalităților. Cuvînt înainte de acad. Andrei Oțetca. Studiu introductiv de Hajós József, Edit. politică, București, 1976, 152 p.

⁸⁸ Kovács Ferenc, *Bitay Árpád, „... hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást...”* (B.Ă. — pentru ca românii și ungurii să se înțeleagă mai bine), București, 1977, 240 p.

Printre ultimele volume ale colecției *Testamentum* se numără și cele publicate mai nou și care privesc activitatea publicistică și literară a doi fruntași comuniști maghiari care au fost Józsa Béla și Kovács Katona Jenő. Ambele volume au fost întocmite de Jordáky Lajos, cunoscut specialist al istoriei mișcării muncitorești din Transilvania și publicate postum cu prefețe scrise de Balogh Edgár. Activitatea politică a lui Józsa Béla era indeobște cunoscută publicului larg de cititori, căci numele lui apare chiar și în manuale, el fiind unul dintre cei mai proeminenți fruntași comuniști maghiari din România interbelică. Este însă mai puțin cunoscut ca poet și prozator al clasei muncitoare și ca publicist, ca unul care a popularizat moștenirea revoluționară a maghiarilor, tradițiile istorice de luptă comună româno-maghiară și și-a dat viața în lupta antifascistă ca de altfel și Kovács Katona Jenő, intelectual comunist asasinat de hitleriști în toamna anului 1944. Meritul deosebit al celor două volume⁸⁹ constă și în faptul că ele publică articole, manuscrise, însemnări zilnice și corespondență inedită privind activitatea politică și creația literară a celor doi intelectuali comuniști. Deși nu a apărut în cadrul colecției *Testamentum*, totuși acestui gen îi aparține și lucrarea despre comunistă Heves Renée⁹⁰ și cea despre Ocskó Teréz⁹¹.

Penultimul volum din colecția *Testamentum* constituie monografia consacrată răscoalei de la Bobilna⁹², monografie realizată de Ludovic Demény și publicată în primă versiune⁹³ încă în anul 1960. Realizată în urma unor îndelungate investigații în arhivele din țară și din Ungaria, această monografie, bazată pe descoperirea unor noi izvoare și în special pe regăsirea originilor celor două înțelegeri încheiate între răsculați și nobili, rămîne o lucrare de referință pentru luptele comune ale țăranilor români, maghiari și sași din anii 1437 — 1438, ea înfățișînd și rădăcinile social-economice, antecedentele acestei mari ridicări.

În felul acesta colecția *Testamentum*, editată sub redacția unui colectiv de istorici formată din Bányai László, Balogh Edgár, Benkő Samu, Bitay Ödön (redactor responsabil), Gheorghe Bodea, Csetri Elek, Demény Lajos, Jordáky Lajos, Kovács József, Kócziány László, Magyari András, Turzai Mária și Vajda Lajos, constituie o realizare științifică apreciată ca atare de presa de specialitate din țară și din străinătate, ea înscriindu-se pe linia promovării idealurilor de colaborare și prietenie dintre popoare.

Pe aceleași coordonate se plasează și o serie de alte lucrări publicate de istoricii maghiari din România în colaborare cu colegii lor români și germani, lucrări apărute în Editura politică și Editura Kriterion sau Dacia. Dintre acestea reține atenția în mod deosebit ampla monografie

⁸⁹ Jordáky Lajos, *Kovács Katona Jenő-emberi kérdés* (K. K. J. O problemă umană), Cuvînt înainte de Balogh Edgár, București, 1977, 272 p.; idem, *Józsa Béla — tanulni a múltból* (J. B. Să învățăm din trecut), București, 1978, 244 p. Despre viața și activitatea lui Józsa Béla vezi și: I. Mîcu și A. Simion, *Józsa Béla*. Colecția Evocări, București, 1971, 146 p.

⁹⁰ Heves Ferenc, *Heves Renée életlaja* (Viața publicistei și luptătoarei comuniste H. R.), București, 1975, 212 p.

⁹¹ Glück Jenő, *Ocskó Teréz. 1917—1940*, București, 1978, 144 p.

⁹² Demény Lajos, *Parasztlábor Bábolnán* (Tabăra țărancească de la Bobilna), București, 1977, 288 p.

⁹³ Demény Lajos, *Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés* (Răscoala populară de la Bobilna din anii 1437—1438), București, 1960, 311 p.

publicată recent de istoricul clujean Kiss András, monografie închinată vieții Ecaterinei Varga ⁹⁴. Ecaterina Varga, născută într-o familie de mici nobili maghiari s-a pus în 1840 în slujba cauzei țăranilor români din satele Abrud-Sat, Poeni, Cerbu, Izbita, Muntari, Sașa și Cărpiniș conducând și organizând lupta lor împotriva asupririi și exploatării, împotriva abuzurilor săvârșite de reprezentanții fiscului imperial și ai autorităților nobiliare. Valoarea deosebită a acestei monografii constă în aceea că ea publică pentru prima dată o serie de acte și izvoare noi referitoare la activitatea Ecaterinei Varga, izvoare depistate de istoricul Kiss András în Arhivele Statului.

Problema destinului comun, idealurile de frăție, de egalitate socială și națională, de respect și cunoaștere reciprocă constituie tema principală și a lucrării întocmite de Turzai Mária ⁹⁵, care înfățișează un moment de seamă în istoria minorității maghiare din România interbelică. Este vorba de cunoscuta întâlnire de la Tirgu Mureș a celor 187 de reprezentanți ai tineretului maghiar din toamna anului 1937. Desfășurată în spiritul frontului popular antifascist această întâlnire s-a pronunțat ferm pentru a bara drumul fascismului prin unirea forțelor democratice române și maghiare, pe temeiul solid al respectării ființei naționale a naționalității maghiare din România, pe temeiul luptei comune împotriva oricărei asupririi sociale și naționale. Interesul față de această lucrare este cu atât mai mare cu cât ea reproduce și ecourile din opinia progresistă românească.

Aniversarea centenarului cuceririi independenței de stat a României a constituit un prilej potrivit pentru a reexamina poziția opiniei progresiste maghiare față de memorabilul eveniment din istoria națională a poporului român, ceea ce s-a realizat în lucrarea întocmită de Dan Berindei și Csucsuj István ⁹⁶. Mai amintim că în ultimii ani s-au publicat lucrări consacrate colaborării militare dintre secui și Mihai Viteazul atât în războiul de alungare a oștirilor lui Sinan Pașa din 1595 cât și din anii 1599 — 1601 când domnul român realizase prima unire politică a Moldovei Țării Românești și Transilvaniei ⁹⁷; structurilor sociale și mișcărilor țăranesti din părțile Aradului ⁹⁸ în perioada feudală și în cea a revoluției de

⁹⁴ Kiss András, *Varga Katalin pere* (Procesul Ecaterinei Varga), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 362 p.

⁹⁵ Turzai Mária, *A Vásárhelyi Találkozó* (Întâlnirea de la Tirgu Mureș), București, 1977, 260 p.; idem, *Tollal a fasizmus ellen* (Cu pana împotriva fascismului), București, 1976, 214 p.

⁹⁶ Dan Berindei—Csucsuj István, 1877. *A függetlenségi háború és Erdély* (1877. Războiul de independență și Transilvania), București, 1977, 240 p. Ștefan Csucsuj a publicat în prealabil pe această temă două studii în Revista de Istorie (vezi numerele 4 și 5 din 1977). Aceași problematică este abordată și în lucrările: Dr. Fialla Lajos, *Reminiscențe de război din 1877—78*. Culegere, studiu introductiv și note de Jenő Glück, București, 1977.

⁹⁷ Demény Lajos, *A székelyek és Mihály pajda* (Secuii și Mihai Viteazul) București, 1978, 164 p. Lucrarea a fost publicată de autor în prealabil în limba română sub forma unor studii: *Secuii în campania de eliberare a Țării Românești din 1595*, în RI, 28 (1975), nr. 4, p. 495—514 și *Secuii și Mihai Viteazul*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 127—150.

⁹⁸ Kovách Géza, *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak* (Pe urmele oștirilor lui Doja și Horea), București, 1976, 300 p.

la 1848, problemei agrare și mișcărilor țărănești în epoca modernă⁹⁹, precum și mișcării muncitorești și răscoalelor țărănești din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea¹⁰⁰ și în perioada interbelică¹⁰¹. Amintim de asemenea numeroasele studii elaborate de Engel Károly despre legăturile româno-maghiare în domeniul culturii vechi și volumul consacrat lui Avram Iancu așa cum a fost el văzut în istoriografia maghiară.

Pe lângă tradițiile luptei pentru egalitate și dreptate socială și națională un loc tot atât de important ocupă studierea legăturilor culturale și științifice româno-maghiare-săsești.

Un număr mare de studii și lucrări au apărut și în privința legăturilor româno-săsești de-a lungul istoriei, remarcându-se în mod deosebit cele publicate de Carol Göllner, Gustav Gündisch, Adolf Armbruster, Thomas Nägler, Gernot Nussbächer, Heinz Stănescu și Pavel Binder.

Gustav Gündisch¹⁰² a studiat în mod special raporturile româno-săsești în luptele antiotomane din secolele XV — XVI, iar Carol Göllner a întocmit o sinteză asupra legăturilor de veacuri dintre români și sași¹⁰³, publicând o serie de lucrări și studii consacrate luptei antifeudale a țărănimii, participării muncitorilor germani la mișcarea socialistă și antifascistă. Adolf Armbruster a studiat cu stăruință legăturile culturale, reflectarea în scrierea istorică săsească din secolele XVI — XVIII a romanității românilor, reinnoind atât sub aspect ideatic cât și documentar acest domeniu. Thomas Nägler a publicat studii interesante despre începuturile conviețuirii româno-săsești în primele secole ale așezării sașilor în Transilvania, Gernot Nussbächer a abordat unele aspecte ale colaborării în domeniul culturii din secolul al XVI-lea, Pavel Binder s-a referit în mai multe studii la aceeași temă și la participarea țărănimii săsești la luptele sociale în secolele XV — XVI. Contribuție deosebit de valoroase datorăm istoricilor Johann Wolf, Heinz Stănescu, Dorian Lupu, Ioan Georgescu și William Marin cu privire la participarea șvabilor și sașilor la luptele țărănești și la mișcarea socialistă și muncitorească, la ampla mișcare antifascistă. Să cuvine o mențiune deosebită studiilor publicate de Michael Kroner privitoare la legăturile culturale româno-maghiarogermane în epoca modernă și contemporană a istoriei României.

Trecerea în revistă a cercetărilor privind istoria naționalităților conlocuitoare din România în perioada revoluției populare și a construirii

⁹⁹ Kovács József, *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról* (Date despre agricultura capitalistă din Transilvania după 1848), București, 1957, 250 p.; idem, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, 186 p.

¹⁰⁰ Egyed Ákos, Vajda Lajos, *Munkás-és paraszmozgalmak Erdélyben. 1905—1907* (Mișcări muncitorești și țărănești în Transilvania. 1905—1907), București, 1961, 285 p.; Vajda Lajos, *1907. A nagy paraszfelkelés erdélyi visszhangja* (Ecoul marii răscoale țărănești în Transilvania), București, 1977, 264 p.

¹⁰¹ Fodor L. și Georgescu Titu, *Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului. 1934*, București, 1960, 157 p. Lucrarea a fost publicată și în versiune maghiară; Fuchs Simon, *Munkásmozgalom a Maros völgyében* (Mișcarea muncitorească în Valea Mureșului), București, 1975, 324 p.

¹⁰² Gustav Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Tepeș cu Transilvania în anii 1456—1458* în RI, 16 (1963), nr. 3, p. 681—696; idem, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr. 1395—1526*, în RRH, 13 (1974), nr. 3, p. 415—413.

¹⁰³ Carol Göllner, *Muncă și năzuințe comune. Din trecutul populației germane din România*, București, 1972, 215 p.

socialismului este plină de învățăminte. Constatăm întâi de toate faptul că aceste cercetări au înregistrat în special în ultimul deceniu și jumătate un avânt necunoscut pînă atunci. Ele cuprind o tematică tot mai variată atît în ce privește aspectele particulare proprii cît și tradițiile istorice de conviețuire cu poporul român în decursul veacurilor. Noul domeniu de investigații s-a conturat în ultimul deceniu și jumătate și el și se conturează din ce în ce mai clar, el îmbogățind baza documentară cît și sub aportul metodelor și al interpretării fenomenului istoric.

Totodată, în lumina examinării retrospective apar mai evidente lacunele și mai cu seamă obiectivele ce vor sta în atenția noastră în perioada ce urmează. Se pune cu o deosebită acuitate necesitatea concentrării eforturilor spre publicarea izvoarelor narative și de alt gen. Este cunoscută, cel puțin pentru specialiști, bogăția de informații pe care o conțin izvoarele narative maghiare și sâsești din perioada feudală. Zecile de cronică, scrieri memorialistice și însemnări sînt încă insuficient valorificate pentru istoria generală a țării și pentru istoria naționalităților conlocuitoare ¹⁰⁴. Operele principalilor cronicari și memorialiști maghiari și sași nu au fost încă publicate la noi în ediții critice la nivelul cerințelor actuale. Sîntem nevoiți să recurgem la edițiile vechi realizate adesea cu un secol în urmă și depășite azi. Colecția de cronică medievale românești alcătuită în principal de Institutul de istorie „N. Iorga” și publicată de Editura Academiei constituie pentru noi un exemplu ce merită să fie urmat. Aceasta cu atît mai mult cu cît cronicile și scrierile memorialistice din perioada principatului autonom al Transilvaniei conțin informații deosebit de prețioase și cu privire la istoria Moldovei și Țării Românești, la legăturile strînse ce au existat în acea perioadă între Transilvania, Moldova și Țara Românească, și în general la istoria poporului român. Valorificarea acestui tezaur comun în folosul întregii istoriografii din România este deci o sarcină deosebit de importantă și nobilă. Se cuvine să fie continuate eforturile pentru publicarea și a altor izvoare privitoare la istoria naționalităților conlocuitoare, a colecțiilor de documente, inscripții etc.

Dacă în ce privește așezarea sașilor în Transilvania rezultatele obținute pînă acum sînt mai evidente, va trebui să se accelereze cercetările și cu privire la așezarea pe teritoriul României a maghiarilor, sirbilor, evreilor, turcilor și tătarilor, ucrainenilor și a altor naționalități. În special problemele complexe ale pătrunderii și așezării maghiarilor în Transilvania, alături de populația autohtonă română, urmează să fie studiate prin inițierea unor săpături arheologice mai cuprinzătoare.

Există o anumită rămînere în urmă și în ce privește studierea istoriei populației maghiare din Transilvania în secolele XI — XIV, deși această perioadă a fost deosebit de importantă pentru începuturile conviețuirii româno-maghiare. Istoricii de naționalitate maghiară și germană sînt chemați să contribuie la studierea instituțiilor feudale din Transilvania, la cercetarea perioadei principatului autonom, a aspectelor de istorie a culturii, științei și artelor în secolele XVIII — XIX a contac-

¹⁰⁴ Anumite realizări s-au obținut și în acest domeniu. Astfel, tînărul istoric Carol Vekov a publicat un studiu critic de sinteză despre *Începuturile literaturii istorice din Transilvania în limba maghiară în secolul al XVI-lea*, în SMIMed., 9 (1978), p. 85—115.

telor și legăturilor culturale și politice dintre români, maghiari și germani, a poziției maghiarilor și germanilor față de istoricele înfăptuiri ale poporului român dintre 1848 și 1918 a contribuției oamenilor muncii maghiari și germani la mișcarea revoluționară, democratică și antifascistă din România, la înfăptuirea revoluției democrat-populare și la opera de construire a societății socialiste.

Sînt create condițiile pentru cercetarea problemelor legate de istoria naționalității sîrbe, ucrainene, turco-tătare și evreiești. Unele rezultate au fost obținute și în acest domeniu. Istoricul Mehmet Ali Ekrem a elaborat în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” o lucrare despre istoria turcilor și tătarilor dobrogeni, ce urmează să fie publicată la Editura politică, iar Paraschiva Cîncea a întocmit un amplu studiu despre populația evreiască din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Lărgirea acestor investigații și asupra istoriei naționalității sîrbe, ucrainene, evreiești și turco-tătare va fi de natură să îmbogățească istoriografia din România cu aspecte noi.

Bazată pe concepția materialistă a istoriei, pe documentele partidului nostru, cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare ca parte integrantă a istoriografiei marxiste din România, abordează problemele studiate pornind de la realități, de la faptele conviețuirii de veacuri cu poporul român, are în vedere o istorie unică a diferitelor comunități naționale, o istorie unitară a patriei comune, Republica Socialistă România.

L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DES NATIONALITÉS COHABITANTES ET DE LEUR FRATERNITÉ AVEC LA NATION ROUMAINE

RÉSUMÉ

Dans le cadre de l'approfondissement de la démocratie socialiste et du processus de solution de la question des nationalités cohabitantes de Roumanie, processus qui, ces quinze dernières années ont connu une extension et une affirmation particulières s'est inscrite également l'étude de l'histoire des nationalités cohabitantes et des traditions de coexistence séculaire avec la nation roumaine. L'auteur relève surtout les résultats concernant l'histoire des nationalités hongroise et allemande. Les investigations dans ce domaine ont porté notamment sur la participation des paysans hongrois et allemands aux côtés des paysans roumains aux luttes antiféodales du Moyen-Age, les mouvements et remous citoyens, la lutte contre les Ottomans et les Habsbourg au cours des XV-e — XVIII-e siècles, les traditions révolutionnaires dans le cadre de la révolution bourgeoise-démocratique de 1848—1849, les mouvements paysans et ouvriers de la seconde moitié du XIX-e siècle et des premières décennies du XX-e siècle, la participation à la lutte antifasciste et à l'accomplissement de la révolution démocratique populaire ainsi qu'à la construction du socialisme, la structure sociale du village transylvain pendant la période féodale et surtout la structure sociale et l'organisation du village des Sicules et des villes transylvaines, les révoltes des Sicules et les mouvements sociaux des villes.

L'orientation prépondérante vers l'histoire de la culture, des sciences, des arts, de l'enseignement, de la presse et des mouvements culturels constitue un trait particulier de l'étude de l'histoire des nationalités de Roumanie. Les résultats obtenus dans ces domaines sont particulièrement importants. On a publié des monographies fondamentales, des recueils d'études valeureux, étant abordés des domaines moins étudiés dans le passé ou présentés, sur de nouvelles bases, des aspects étudiés aussi auparavant.

Des résultats importants ont été obtenus également dans la question de l'établissement des Hongrois, Saxons, Saxons du Banat et autres populations aux côtés du peuple roumain sur le territoire du pays au long des siècles. Un début remarquable est enregistré dans le domaine de la publication des sources narratives hongroises et allemandes et des recueils de documents concernant la population allemande et hongroise.

L'étude des traditions séculaires de coexistence et de luttes sociales menées en commun par les opprimés roumains, hongrois, allemands, serbes, ukrainiens, turcs, tatars, ainsi que par d'autres populations a fait l'objet d'une préoccupation toute spéciale. Les ouvrages, monographies et recueils d'études parus aux éditions Kriterion et aux Editions Politiques représentent une réalisation prestigieuse.

L'histoire des nationalités cohabitantes et de leur fraternité séculaire avec le peuple roumain a été définie comme un nouveau domaine de l'historiographie marxiste de Roumanie notamment après la création en 1971, dans le cadre de l'Institut d'histoire „N. Iorga” d'un secteur spécial et lorsque, au Centre de recherches sociales de Sibiu relevant de l'Académie des sciences sociales et politiques de la R.S. de Roumanie les préoccupations de ce domaine sont devenues prépondérantes. Depuis, est éditée la publication „Etudes d'histoire des nationalités cohabitantes” de Roumanie et de leur fraternité avec la nation roumaine. L'étude présente également les objectifs de ce nouveau domaine d'investigation à l'étape actuelle.

STUDIILE DE ISTORIE A ISTORIOGRAFIEI

DE

LUCIAN BOIA

Istoria istoriografiei reprezintă pentru istorie un domeniu de investigație cu nimic mai puțin important ca oricare altul. Este firesc de altfel ca istoricii să studieze și să cunoască istoria propriei lor discipline, definindu-și coordonatele cercetării în raport cu ce au realizat, într-o direcție sau alta, într-o perspectivă sau alta, înaintașii lor. În fond, ceea ce cunoaștem din trecut nu este fenomenul istoric propriu zis, care, timpul scurgându-se ireversibil, nu mai poate fi adus la viață, ci reflectarea fenomenului istoric, într-o lumină ce se schimbă fără încetare, în operele atitor generații de istorici. A investiga istoriografia și a medita asupra evoluției ei înseamnă așadar, de fapt, a parcurge însăși istoria, sau, mai bine zis, ceea ce a rămas, ca material durabil, fixat în conștiința noastră, în urma scurgerii neîncetate a marelui fluviu al istoriei. Istoriografia este astfel indispensabilă specialistului pentru însăși înțelegerea evoluției istorice și în același timp pentru înțelegerea adecvată a meseriei de istoric, a esenței disciplinei pe care o profesază. De asemenea, referindu-ne acum la un domeniu mai restrâns, evoluția istoriografiei reprezintă un capitol important din istoria culturii și a ideologiei; operele istorice sînt izvoare semnificative pentru definirea concepțiilor social-politice, valorilor și idealurilor fiecărei epoci, civilizații, sau fiecărei grupări sociale la un moment dat.

În peisajul atît de variat al istoriografiei românești contemporane, cercetărilor de istorie a istoriografiei le revine o pondere destul de mare. O trecere în revistă a tuturor realizărilor nu ar fi cu putință în cadrul restrîns al studiului nostru. Pentru o informare bibliografică mai largă, cititorul poate utiliza *Bibliografia istorică a României*¹ care, fără a fi exhaustivă, dă totuși o imagine generală a realizărilor din acest domeniu. Nu ne propunem decît să sintetizăm, cu inevitabile omisiuni, rezultatele unei activități deosebit de fertile, mai ales în ultimii 15 ani, organizîndu-ne expunerea pe cîteva coordonate: I Reeditări ale operelor istoricilor mai vechi; II Monografii referitoare la viața și activitatea unor istorici; III Studii privind școli, curente sau probleme istoriografice; IV Lucrări de sinteză; V Realizări în domeniul istoriografiei universale.

★

I Interesul care se manifestă la un moment dat față de tradiția istoriografică se oglindește cu fidelitate în preocuparea pentru reeditarea lucrărilor istorice clasice. În această direcție, înfăptuirile sînt numeroase,

¹ Vol. I (1944–1969), Edit. Academiei, București, 1970 (studiile de istoriografie la p. 5–18); vol. IV (1969–1974), 1975 (studiile de istoriografie la p. 22–48). Volumul cuprinzînd anii 1974–1979 se află sub tipar.

începînd de la cronicile medievale pînă la operele reprezentative ale marilor istorici din secolul al XX-lea. În majoritatea cazurilor ne aflăm în fața unor ediții critice, care își propun deci nu o simplă retipărire, ci valorificarea actuală a lucrărilor în discuție. Pentru cele dintîi realizări istoriografice, există ediția lui Petre P. Panaitescu, bazată pe contribuția anterioară, fundamentală, a lui Ioan Bogdan : *Cronicile slavo-române din sec. XV — XVI publicate de Ion Bogdan* (1959). Mai multe ediții, pe care nu le mai cităm, cuprind cronicile din secolele XVII — XVIII, o contribuție deosebită aducîndu-și din nou P.P. Panaitescu, în ce privește cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin, Iorgu Iordan pentru cronica lui Ion Neculce, C. Grecescu și D. Simonescu pentru *Letopisețul Cantacuzinesc*, M. Gregorian și E. Stănescu ca editori ai celor două volume de *Cronicari munteni* (1961) etc. Încă nu s-a încheiat editarea științifică, într-un corpus unic, a tuturor cronicilor (în cadrul colecției, în curs de publicare, *Cronicile medievale ale României*), se poate totuși considera că, într-o formă sau alta, istoriografia cronicărească este accesibilă, chiar și unui public mai larg, în ediții recente.

O întreprindere editorială deosebit de importantă constă în publicarea *Operele complete* ale lui Dimitrie Cantemir. Cîteva volume au apărut, altele sînt încă așteptate. Printre acestea din urmă, și publicarea textului latin original al istoriei otomane (*Incrementa atque decrementa aulae Othomanicae*) și a unei traduceri românești complete, efectuată direct după acesta. Între timp, o altă lucrare a lui Cantemir, publicată în Rusia, în 1722, și cunoscută doar parțial în românește, a văzut lumina tiparului : *Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane*, traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cîndea (1977).

Din opera Școlii Ardelene, se remarcă editarea operei lui Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, de Florea Fugariu și Manole Neagoe (3 vol., 1967 — 1969); aceiași au publicat, în ediție critică, și *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* de Petru Maior (2 vol., 1971); în 1976 F. Fugariu a publicat, în două volume, *Scrieri* de Petru Maior. Concluzii interesante se pot desprinde din mai buna cunoaștere a operei istorice și filologice a lui Ioan Budai-Deleanu, alcătuită în general din studii de mici dimensiuni sau neterminate, dar bogate în idei, purtînd pecetea unei personalități originale².

Opera lui Mihail Kogălniceanu este publicată într-o ediție critică de Dan Simonescu (vol. I, II și IV, 1974 — 1978) în timp ce, încă din 1953, Editura Academiei a editat primele două volume din scrierile lui Nicolae Bălcescu, întreprindere reluată mai recent, sub îngrijirea lui G. Zane (vol. I, 1974).

B. P. Hasdeu este prezent în edițiile recente cu clasicul *Ioan Vodă cel Cumplit* (ediția din 1969, trunchiată, a fost din fericire înlocuită cu o alta, completă, în 1978), cu două volume de *Scrieri istorice* (1973), îngri-

² Ion Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Iosif Pervain, Edit. Dacia, Cluj, 1970; *Opere*, vol. I, Ediție critică de Florea Fugariu, Edit. Minerva, București, 1974.

jite de A. Sacerdoțeanu, precum și, în domeniul lingvisticii (dar cu permanente implicații istoriografice), cu reeditarea în condiții grafice deosebite, a monumentalei lucrări *Etymologicum Magnum Romaniae* (3 vol., 1972 — 1976).

Dintre pionierii arheologiei românești a fost republicat Alexandru Odobescu, printr-o monumentală ediție a *Tezaurului de la Pietroasa*, una dintre cele mai frumoase realizări editoriale din ultimii ani³; mai înainte Odobescu beneficiase și de reeditarea, de asemenea în condiții deosebite, sub îngrijirea lui Dumitru Tudor, a *Istoriei arheologiei* (1961).

Prezent prin studii economice, sociale și filozofice (*Scrieri sociale și filozofice*, 1967), A.D. Xenopol a fost mai puțin valorificat în ce privește opera istorică propriu zisă. Ar fi deosebit de utilă reeditarea *Principiilor fundamentale ale istoriei* sau, și mai bine, traducerea ediției revăzute, publicată doar în versiune franceză, *La théorie de l'histoire* (1908). De asemenea, ar merita reeditarea — chiar dacă dimensiunea operei implică anumite dificultăți — *Istoria românilor din Dacia Traiană*, una dintre lucrările fundamentale ale istoriografiei noastre.

Dintre istoricii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, pot fi consultați în bune ediții comentate cei doi principali exponenți ai „școlii critice” din această perioadă: Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan. Aproape toate studiile importante ale lui D. Onciul sînt grupate în două volume de *Scrieri istorice*, îngrijite de A. Sacerdoțeanu (1968), în timp ce G. Mihăilă a editat (tot în 1968), într-un volum masiv, *Scrieri alese* de I. Bogdan.

O activitate intensă s-a depus pentru reeditarea unora dintre scrierile mai semnificative ale lui Nicolae Iorga. Desigur, în cazul său, problema selecției nu este deloc simplă, fiind vorba de peste 1000 de volume care pot intra în discuție. Începutul a fost înfăptuit de unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei marelui istoric, Mihai Berza, care în 1965 a publicat două volume de *Pagini alese*, prin care, după o absență de două decenii, N. Iorga putea fi „redescoperit”. A urmat un număr relativ mare de reeditări, printre care: *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român* (1966), *Istoria lui Mihai Viteazul* (1968), *Istoria armatei românești* (1970), *Bizanț după Bizanț* (1972), *O viață de om așa cum a fost* (1972), *Istoria vieții bizantine* (1974; traducere de Maria Holban după lucrarea apărută în limba franceză în 1934) etc. S-au publicat și fișele ultimei sale lucrări, abia începută, care promitea să devină o contribuție de mare originalitate la interpretarea istoriei universale: *Materiale pentru o istoriologie umană* (1968). Desigur, multe alte lucrări ale lui N. Iorga își așteaptă reeditarea sau traducerea din limbile străine în care au fost publicate. Ajunge să amintim *Geschichte des Osmanischen Reiches* (5 vol., 1908—1913) sau *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., 1926—1928), care nu sînt pînă astăzi cunoscute publicului larg românesc.

Din istoriografia perioadei interbelice, se poate menționa publicarea în mai multe ediții (1957, 1958, 1967, 1972), sub îngrijirea lui Radu Vulpe, a lucrării lui Vasile Pârvan, *Dacia*, precum și a monografiei sale despre *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (ediție originală 1923, reeditare

³ Al. Odobescu, *Opere*, vol. IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, Ediție îngrijită, introducere, comentarii și note de Mircea Babeș. Studii arheologice de Radu Harhoiu și Gh. Diaconu. Ediție critică sub îngrijirea lui Al. Dima, Edit. Academiei, București, 1976, 1080 p.

1974). Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor au editat, în 1977, primul volum de *Scrieri alese* ale lui Ioan Lupaș, prilej de reactualizare a operei șefului școlii istorice clujene din perioada interbelică. Din istoriografia marxistă clasică românească, cele mai importante reeditări sînt cele ale operei lui Lucrețiu Pătrășcanu : *Un veac de frământări sociale, 1821—1907* (1969), *Sub trei dictaturi* (1970), *Curente și tendințe în istoriografia românească* (1971).

Această scurtă — și deloc exhaustivă — trecere în revistă dovedește interesul real ce se observă în prezent, și nu numai din partea specialiștilor, care pot consulta ușor și edițiile originale, ci și a publicului larg, pentru cunoașterea realizărilor clasice ale istoriografiei românești. Desigur, sînt încă destule goluri ce se cer acoperite. Am semnalat cîteva dintre ele, dar o listă completă a vechilor lucrări care ar trebui să fie reeditate sau traduse, acum pentru prima oară, în limba română, ar cuprinde numeroase alte titluri. Se constată, comparativ cu perioadele anterioare, o valorificare mai redusă a lucrărilor scrise în perioada interbelică deși, în multe privințe, aceasta a fost una dintre epocile cele mai fructuoase ale istoriografiei românești. Pentru a da un singur exemplu, scrierile lui G.I. Brătianu, multe publicate numai în limba franceză, ar merita noi ediții, în limba română, sau cel puțin pentru început, o antologie selectivă.

★

II Paralel cu editarea operelor diferiților istorici, s-au publicat numeroase studii, de proporții variabile, de la scurte articole comemorative pînă la volume de sute de pagini, despre aproape toți istoricii români mai importanți. O prezentare detaliată a tuturor acestor contribuții nefiind posibilă, vom consemna doar operele de mai mare întindere sau cele care au sintetizat rezultatele unor cercetări mai ample.

Referitor la istoriografia românească veche, o lucrare clasică rămîne cea a lui P.P. Panaitescu despre *Dimitrie Cantemir. Viața și opera* (1958). Este bazată pe o întinsă documentație, pe cunoașterea de ansamblu a vechii culturi românești. Cantemir-istoricul și Cantemir-omul politic sînt priviți în strînsă interdependență și în contextul politic și ideologic al epocii. Cantemir a tentat și pe alți cercetători. Mihail Berza, Virgil Cîndea, Alexandru Dușu, Ștefan Pascu, Dan Simonescu, Eugen Stănescu, Ștefan Ștefănescu și mulți alții i-au consacrat o serie întreagă de studii, multe dintre ele apărînd în 1973, cînd s-au comemorat 300 de ani de la nașterea domnitorului cărturar⁴. Dintre lucrările mai ample este de amintit monografia lui Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul* (1972), precum și cartea, cu caracter de popularizare, a lui Constantin Măciucă, *Dimitrie Cantemir* (1972).

Dintre monografiile referitoare la cronicari, consemnăm : Dumitru Velciu, *Ion Neculce* (1968), și Miron Costin. *Interpretări și comentarii*, (1973); Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin* (1975). Un amplu și erudit studiu asupra lui Grigore Ureche a publicat I.C. Chițimia, în *Problemele de bază ale literaturii române vechi* (1972). O personalitate de excepție care a atras interesul mai multor cercetători este stolnicul Constantin Cantacuzino, ca și Cantemir, istoric și om politic. O remarcabilă sinteză privitoare la viața și opera sa a scris Virgil Cîndea : *Stolnicul*

⁴ Cu această ocazie s-a editat și volumul colectiv *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, Edit. Academiei, București, 1974. În acest volum studiul lui M. Berza : *Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir*, p. 17—39.

între contemporani (1971); o altă monografie au publicat Corneliu Dima-Drăgan și Livia Bacăru: *Constantin Cantacuzino stolnicul* (1971).

Istoriicii Școlii ardelenе: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu au fost comentați în studii semnate de David Prodan, Iosif Pervain, Maria Protase, Pompiliu Teodor și alții. Ca lucrări cu caracter monografic, se pot consemna *Gheorghe Șincai — viața și opera*, de Mircea Tomuș (1965), *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu* de Lucia Protopopescu (1967), *Petru Maior: un cititor de conștiințe* de Maria Protase (1973).

Un istoric despre care s-a scris mult, încă din jurul anului 1950, intrucit a fost considerat ca cel mai pur reprezentant al ideologiei revoluționare de la 1848, este Nicolae Bălcescu. Cu toate acestea, oricât ar părea de paradoxal, nu există o monografie exclusivă și completă despre opera sa istorică. Pentru ansamblul vieții și activității sale se poate consulta monografia lui Dan Berindei, *Bălcescu* (1969), ca și lucrarea mai veche a lui Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu* (1956). Mai multe studii ale lui G. Zane, foarte importante mai ales pentru gândirea socială și politică a istoricului (între care: *Concepția istoriografică a lui N. Bălcescu și Marx și Bălcescu*, articol publicat prima dată în 1927), sînt cuprinse în volumul *Nicolae Bălcescu. Omul și opera* (1975). Deosebit de utilă este și lucrarea cu caracter bibliografic publicată de Horia Nestorescu-Bălcești, *Nicolae Bălcescu. Contribuții bibliografice* (1971). În rest, se pot cita numeroase articole și studii, scrise de Dan Berindei, Cornelia Bodea, Vasile Maciu etc. Toate acestea reprezintă, laolaltă, rezultatul unui efort colectiv, de decenii, care va trebui încununat cîndva printr-o monografie cu adevărat reprezentativă despre istoricul N. Bălcescu.

O asemenea monografie există în ce privește opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu, alături de Bălcescu marele exponent al spiritului revoluționar și al conștiinței istorice ale generației de la 1848. Lucrarea la care ne referim, *Mihail Kogălniceanu istoric* (Edit. Junimea, Iași, 1974, 568 p.), de Al. Zub, reprezintă, prin amploarea sa, prin abundența documentației, prin tendința de tratare exhaustivă a subiectului, cea mai remarcabilă lucrare consacrată, în istoriografia noastră recentă, operei unui istoric. Ea este totodată un îndemn spre realizarea unor cercetări similare despre ceilalți mari istorici români. Desigur, monografia lui Al. Zub nu s-a construit pe un teren gol; ea continuă studii întreprinse, printre alții, de Andrei Oțetea, Dan Simonescu, V. Cristian și de Al. Zub însuși, autor al multor articole referitoare la Kogălniceanu precum și al unei foarte valoroase sinteze bibliografice: *Mihail Kogălniceanu. 1817—1891. Biobibliografie* (1971).

Dintre monografiile privitoare la istoricii generației de la 1848, mai consemnăm: Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa* (1966); Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian* (1970); Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa* (1977).

Despre activitatea istoriografică a lui B.P. Hasdeu, care reprezintă un element de legătură între romantismul generației de la 1848 și noile curente istorice (pozitivismul, școala critică) din a doua jumătate a secolului, au scris Aurelian Sacerdoțeanu, Vasile Maciu, Vasile Vetișanu, Lucian Boia. O monografie generală este cea a lui Mihai Drăgan, *B.P. Hasdeu* (1972). Și în legătură cu opera istorică a lui Hasdeu — fascinantă,

dar contradictorie și dificil de interpretat — lipsește o lucrare de ansamblu, care ar fi pe deplin justificată prin importanța și originalitatea acestei personalități de excepție.

Dealtfel, nu există încă monografiile complete nici asupra operelor altor mari istorici de la sfârșitul secolului trecut. Despre Dimitrie Onciul au scris A. Sacerdoțeanu și Ștefan Ștefănescu, despre Ioan Bogdan — Damian Bogdan, Valeria Costăchel, P. Constantinescu-Iași și C. Velichi, Mihail Dan, Gh. Mihăilă. Ambii ar merita însă monografii generale. La fel ca și A.D. Xenopol, căruia de asemenea istoriografia noastră îi datorează o monografie de ansamblu, ca urmare firească a atîtor studii și monografii parțiale care s-au scris pînă în prezent. Cercetări mai intense s-au întreprins asupra lui Xenopol ca filozof și teoretician al istoriei; dintre acestea: N. Gogoneață și Z. Ornea, *A.D. Xenopol. Concepția socială și filozofică* (1965), Gheorghe Toma, *Xenopol despre logica istoriei* (1971). Și de data aceasta, Al. Zub a pregătit terenul pentru o viitoare monografie, publicînd în 1973, *A.D. Xenopol, Biobibliografie*, un instrument de lucru indispensabil. Pentru întreaga activitate a marelui istoric, există și un volum colectiv, *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, apărut în 1972, sub îngrijirea lui L. Boicu și Al. Zub.

Fără îndoială că cele mai multe studii privitoare la viața și opera unui istoric sînt cele consacrate lui N. Iorga, care, în această privință, depășește cu mult chiar pe alți istorici „privilegiați”, ca D. Cantemir, N. Bălcescu sau A.D. Xenopol. De la început trebuie însă spus că, din păcate, nici N. Iorga nu își are încă marea monografie pe care o merită, cu mai multă îndreptățire ca oricare altul. Cartea lui Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga* (1968), a fost foarte utilă pentru popularizarea vieții și activității marelui savant, cu atît mai mult cu cît era scrisă de un fost colaborator al său, dar nu poate înlocui o monografie științific concepută. Desigur, dificultatea provine din însăși imensitatea și varietatea operei. Pentru o orientare mai lesnicioasă bibliografiile elaborate de Barbu Theodorescu sînt indispensabile. Ultima — *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, apărută în 1976, prezintă toate lucrările publicate de marele istoric în volum, în număr de 1391, cu scurte rezumate (precedate de o amplă cronologie a vieții și activității sale). Pentru o cuprindere mai largă a operei istoricului, în lipsa unei sau unor monografii, există totuși volume colective, cel mai important fiind *Nicolas Iorga. L'homme et l'œuvre*, editat de D.M. Pippidi (1972). Alături de acesta, mai amintim *Nicolae Iorga. Omul și opera*, sub îngrijirea lui N. Grigoraș și Gh. Buzatu (1971) și *Nicolae Iorga — istoric al Bizanțului*, volum îngrijit de Eugen Stănescu (1971). Foarte mulți istorici români au scris și scriu studii despre opera marelui lor înaintaș, în care fiecare poate descoperi teme, direcții, idei, importante pentru propriile sale cercetări. Într-un fel sau altul, istoriografia românească și orice istoric român își definesc preocupările și tendințele pornind, într-o măsură mai mică sau mai mare, de la opera lui N. Iorga. Dintre cei care s-au ocupat mai intens de concepția și metoda sa istorică, amintim pe Mihail Berza ⁵ Emil Condurachi, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru ⁶, Al. Elian,

⁵ M. Berza a publicat încă în 1945 lucrarea *Știință și metodă istorică în gândirea lui N. Iorga*, Imprimeria Națională, 64 p.

⁶ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Nicolae Iorga — a Rumanian Historian of the Ottoman Empire*, București, 1972, 191 p.

Vasile Netea, Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, D.M. Pippidi, Eugen Stănescu, Ștefan Ștefănescu etc.

Despre opera celui alt mare înnoitor al istoriografiei românești din secolul nostru, Vasile Pârvan, au scris în mod deosebit Emil Condurachi, Radu Vulpe și Al. Zub. Al. Zub a finalizat cercetările, publicând o monografie și o bibliografie: *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului* (1974) și *Vasile Pârvan. 1882—1927. Biobibliografie* (1975). Alte mari personalități din prima jumătate a secolului își așteaptă exegeții. S-au publicat articole despre activitatea și concepția unor istorici cum sînt Constantin Giurescu, Ioan Nistor, Nicolae Bănescu, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu⁷, și alții, mulți dintre ei meritînd fără îndoială cercetări mai aprofundate și lucrări monografice.

III Mai mulți autori au tratat perioade, curente, școli sau probleme ale istoriografiei românești. O trecere în revistă completă nefiind posibilă, ne limităm și de data aceasta la consemnarea citorva preocupări mai caracteristice.

Astfel, problema începuturilor istoriografiei române (secolele XV—XVI) a fost și este dezbătută, atît de istorici, cît și de istoricii literaturii române vechi. Faptul că ni s-a păstrat doar o parte din producția istoriografică (golurile sînt mai evidente în Țara Românească), și aceasta în general în copii ulterioare, ridică numeroase întrebări privind datarea, paternitatea, filiația unor manuscrise și lasă loc liber unei serii de ipoteze. S-a încercat, astfel, reconstituirea istoriografiei din Țara Românească în secolul al XVI-lea, pornindu-se de la compilațiile tirzii, s-a dezbătut, cu argumente pro și contra, problema redactării primei cronici în limba română în vremea lui Mihai Viteazul etc. Studiile cele mai importante privitoare la aceste prime două secole de istoriografie românească aparțin lui P.P. Panaitescu, I.C. Chițimia, G. Mihăilă, Dan Zamfirescu, Ștefan Andreescu⁸.

Istoriografia cronicărească ulterioară (sec. XVII—XVIII) a preocupat pe P.P. Panaitescu, Eugen Stănescu, autor al amplului studiu introductiv la ediția de *Cronicari munteni* (1961), I.C. Chițimia, Virgil Cândea etc. Despre istoriografia luministă au scris Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist* (1972) și Ion Lungu, care a dat o monografie: *Școala Ardeleană* (1978). Foarte importante sînt și lucrările, pri-

⁷ Nicolae Stoicescu, *Istoricul Constantin Giurescu (100 de ani de la naștere)*, în RI., nr. 9/1975, p. 1401—1413; idem, *Istoricul Ion I. Nistor (1876—1962)*, în RI., nr. 12/1976, p. 1967—1976; Stelian Brezeanu, *Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere)* în RI., nr. 12/1978, p. 2221—2223; Lucian Boia, *Gheorghe I. Brătianu (1898—1953)*, în SAI, 1978, p. 169—173; Al. Zub, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, în AIIA-Iași, 1979, p. 489—500.

⁸ P.P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în SMI Med., vol. V, 1962, p. 195—255; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967; I. C. Chițimia, *Problemele de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972; Ștefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de la Valachie*, în RRH, nr. 2/1973, p. 361—373; *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în RRH, nr. 6/1973, p. 1017—1035; *Premières formes de la littérature historique roumaine en Transilvanie*, în RESEE, nr. 4/1975, p. 511—523.

vitoare la istoria culturii în general, dar în care istoriografia secolelor XVII—XVIII ocupă un loc însemnat, ale lui Alexandru Duțu : *Sinteză și originalitate în cultura română, 1650—1848* (1972), *Romanian Humanists and European Culture* (1977) etc.

În tratarea curentului istoriografiei romantice de la 1848 s-a remarcat Vasile Cristian⁹, după cum reflectarea în istoriografia modernă a revoluției de la 1848 și a procesului ulterior de formare a statului național unitar român au format obiectul unor studii ale lui Vasile Curticăpeanu¹⁰. În ce privește a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Ștefan Pascu a urmărit evoluția gândirii istorice în cadrul Academiei Române¹¹, iar Al. Zub a tratat în detaliu preocupările de istorie ale celui mai important curent cultural românesc din aceeași epocă : *Junimea. Implicații istoriografice, 1864—1885* (1976).

Preocupările de istorie socială, de la cronicari până la sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost sintetizate de Aurel Răduțiu în monografia *In cursiuni în istoriografia vieții sociale* (1973). Constantin C. Giurescu, în *Probleme controversate în istoriografia română* (1977) s-a referit de asemenea la mai multe aspecte ale evoluției sociale, economice și politice românești, care, în trecut și în prezent, au stat în centrul unor dezbateri istoriografice (printre acestea : „legătura” lui Mihai Viteazul, caracterul relațiilor româno-turce, caracterul vechii economii românești, problema „fărîmării feudale” a statelor române în evul mediu etc.). O atenție deosebită s-a acordat și începuturilor istoriografiei marxiste românești. Pentru perioada interbelică există o bună antologie, alcătuită, împreună cu un consistent studiu introductiv, de Pompiliu Teodor, *Din gândirea materialist-istorică românească, 1921—1944* (1972). Evoluția arheologiei românești pe parcursul unei jumătăți de secol a fost urmărită de Emil Condurachi : *L'Archéologie roumaine au XXe siècle* (1963).

Lipsește încă o lucrare de mari proporții despre istoriografia românească contemporană, din 1944 până în prezent. Ea este sau va fi suplinită, într-un anumit fel, de bibliografiile amintite, ca și de unele sinteze generale la care ne vom referi, inclusiv de prezentul număr al „Revistei de istorie”. Spațiul nu ne permite să amintim toate studiile — numeroase — care tratează aspecte particulare ale istoriografiei românești actuale. Consemnăm doar câteva care și-au propus o privire de ansamblu : V. Ciociltan, Fl. Constantiniu, 1944—1974. *Trente années de recherche historique en Roumanie (quelques résultats et directions de recherches)*, în RRH, nr. 4/1974, p. 625—646 ; Dan Berindei, Eliza Campus, Ioan Chiper, Augustin Deac, Ludovic Demény, Camil Mureșan, Radu Popa, *Dezvoltarea științei istorice în România în ultimul deceniu. Rezultate și perspective*, în *Lucrările comisiei mixte de istorie româno-ungară*, București, 1977, p. 61—108 ;

⁹ Vasile Cristian, *L'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 et la diffusion des connaissances historiques*, în NEH, IV, 1970, p. 185—195 ; *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste*, în AIIA-Iași, 1977, p. 173—190.

¹⁰ Vasile Curticăpeanu, *Oglindirea procesului de unitate național-politică a românilor în istoriografia modernă*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 381—394 ; *L'historiographie de la révolution roumaine de 1848—1849*, în RRH, nr. 3/1973, p. 489—513.

¹¹ Ștefan Pascu, *Gândirea istorică în Academia Română, 1866—1918*, București, 1975, 29 p. (Academia RSR, Discursuri de recepție).

Lucian Boia, *Rumania*, în *International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory*, sub redacția lui Georg G. Iggers și Harold T. Parker, Greenwood Press, 1979, p. 243—252.

IV Nu lipsesc nici încercările de sinteză, parțiale sau globale. Prima realizare de acest gen, destul de succintă și mergând numai pînă la 1918, deci lăsînd totuși în afară o parte însemnată a istoriografiei românești, a fost opera unui colectiv alcătuit din Vasile Maciu, Ștefan Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu, P.P. Panaitescu, și a apărut în 1964, în ediție franceză : *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, și engleză : *An Outline of Romanian Historiography until the Beginning of the 20th Century*. În același an, Ștefan Pascu și Eugen Stănescu au publicat planul unei viitoare sinteze (care nu avea însă să mai apară în această formă)¹².

În 1970, Pompiliu Teodor a editat, sub titlul *Evoluția gândirii istorice românești*, o antologie de texte reprezentative pentru concepția și metoda istoricilor români, din epoca cronicărească pînă în perioada interbelică. O amplă introducere precum și scurte prezentări ale vieții și operei istoricilor în discuție completează extrasele din scrierile acestora. (Lucrarea s-a tradus și în limba germană : *Die Entwicklung des historischen Denkens in der rumänischen Geschichtsschreibung*, 1972). În 1975 a apărut prima parte (pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea), iar în 1976 întreaga lucrare a lui Lucian Boia, intitulată *Evoluția istoriografiei române*; este o încercare de sinteză completă a istoriografiei românești pînă la 1944, în încheiere trîndu-se și principalele direcții și perspective ale cercetării actuale.

O operă de factură originală este *Enciclopedia istoriografiei românești* (1978), realizată sub coordonarea lui Ștefan Ștefănescu, cu participarea unui mare număr de istorici (A. Armbruster, D. Berindei, N. Bocșan, I. Chiper, E. Comșa, Fl. Constantiniu, V. Curticăpeanu, L. Demény, N. Edroiu, T. Georgescu, D. Mioc, G. Penelea, C. Preda, N. Stoicescu, Șt. Ștefănescu, P. Teodor, Tr. Udrea). Lucrarea cuprinde mai multe secțiuni, cea mai amplă fiind consacrată prezentării activității a aproape 1000 de istorici, de la cronicari pînă la exponenții actuali ai cercetării (referințele bibliografice merg pînă la anul 1975). În alte secțiuni sînt înfățișate instituțiile, revistele, instrumentele de lucru etc.

În prezent se lucrează, cu o amplă colaborare, la o mare sinteză de istorie a istoriografiei românești, care urmează să constituie volumul X din tratatul de *Istoria României* (redactori responsabili : Ștefan Pascu și Eugen Stănescu ; secretari științifici : Lucian Boia și Liviu Maior). Sînt angrenați în această muncă aproape toți specialiștii în istoriografie și în istoria culturii de la diferite centre universitare și de cercetare.

V Există și preocupări de istoriografie universală, referitoare fie la analiza operelor anumitor istorici, fie la probleme și perioade mai întinse, mergînd chiar pînă la lucrări de sinteză. Cum este și firesc, un interes

¹² Ștefan Pascu, Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe*, în Studii RI, nr. 1/1964, p. 133—158; nr. 4, p. 923—927; nr. 5, p. 1145—1152.

deosebit se manifestă pentru reflectarea istoriei românești în istoriografia universală, începînd cu problema cheie a originii poporului român și continuității sale. Asupra acestei chestiuni s-au scris două lucrări fundamentale: Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (1972), inclusiv o ediție franceză: *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée* (1977), și Ion Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen* (1977). Istoricii români urmăresc cu atenție ce se scrie în străinătate despre istoria națională, dînd, atunci cînd este cazul, o replică hotărîtă acelor teorii care urmăresc scopuri străine de adevărul istoric.

În ce privește marile personalități și curențe ale istoriografiei universale, a existat mai întîi o preocupare evidentă pentru operele fundamentale ale antichității clasice, greco-latine, multe din ele prezentînd dealtfel și un interes direct pentru istoria veche a României. Există în prezent remarcabile traduceri, în ediții critice (dotate cu ample introduceri și note detaliate), ale tuturor operelor istorice importante ale lumii vechi, începînd cu Herodot și Thucydides și continuînd cu Polibiu, Titus Livius, Tacitus, Plutarch, Dio Cassius etc. În 1970, D.M. Pippidi, ale cărui studii referitoare la cultura antică (inclusiv la istoriografie) sînt fundamentale, a publicat o antologie de *Proză istorică greacă*, cuprinzînd, în afara textelor, și un studiu introductiv. Eugen Cizek a scris o interesantă monografie despre *Tacit* (1974).

Pentru epocile ulterioare situația traducerilor este mai puțin bună, și un efort sporit ar fi necesar în această direcție, pentru a pune la dispoziția publicului român operele de bază ale istoriografiei universale, inclusiv ale istoricilor reprezentativi din secolul nostru. Există, desigur — nu avem pretenția la o înșiruire exhaustivă — traduceri și ediții critice, unele remarcabile, din istoriografia bizantină (care privește tangențial și istoria românească), ediții complete sau antologii din operele lui Dino Compagni, Machiavelli și Guicciardini, Vico, Gibbon, Michelet, Burckhardt, Huizinga, Toynbee (*Orașele în mișcare*, 1979) etc. S-au publicat numeroase studii referitoare la implicațiile istoriografice ale operei clasicilor gîndirii materialist-dialectice, Marx, Engels și Lenin. Constantin Șerban a scris despre Voltaire, Vasile Cristian a publicat mai multe studii despre istoriografia franceză din secolele XVIII—XIX, iar Dumitru Almaș s-a interesat de opera lui Voltaire și a lui Jules Michelet. În lucrarea *Teoreticienii ai civilizației* (1969), Nicolae Bagdasar a analizat concepția istorică a lui Arnold Toynbee, Karl Jaspers și N. Berdiaev. Lucian Boia a scris despre Lucien Febvre și, în general, despre școala de la „Annales” care, prin caracterul său novator, a atras de altfel atenția mai multor istorici români¹³.

La aceste studii parțiale se adaugă și două încercări de sinteză. În 1978, Lucian Boia a publicat lucrarea *Mari istorici ai lumii*, sub formă de dicționar, precedat de un studiu introductiv referitor la marile etape ale evoluției istoriografiei universale. Dicționarul cuprinde 400 de mari

¹³ Lucian Boia, *Lucien Febvre*, în SAI, 1977, p. 144—151; de asemenea mai multe articole în „Contemporanul”, între 1976—1979, despre școala de la „Annales”, precum și *L'histoire-graphie roumaine et l'école des „Annales”. Quelques interférences*, în AUB, Ist., 1979, p. 31—40. Dintre lucrările școlii de la „Annales”, cea mai importantă traducere (realizată de Maria Holban) este: Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970 (cu o prezentare de M. Berza).

istorici, selectați, pe cât posibil, în așa fel încît să reprezinte toate epocile, cît mai multe culturi naționale și o problematică variată. Pe de altă parte, Vasile Cristian este autorul unui manual de *Istoriografie generală* (1979), prima sinteză de acest gen publicată în românește. Se urmărește aici, prin gruparea unui bogat material factic, mersul istoriografiei începînd cu Orientul antic și pînă la școlile naționale contemporane.

Dat fiind numărul imens al operelor și varietatea deosebită a limbilor și culturilor, este evident că orice lucrare de istoriografie universală întocmită cu mijloacele de pînă acum este în mod fatal incompletă și bazată, într-o bună măsură, pe informații de a doua mînă. O cunoaștere cu adevărat generală a istoriografiei, mondiale se poate înfăptui numai printr-o colaborare internațională, a specialiștilor din cît mai multe țări. Aceasta este motivația unei propuneri românești (lansată în 1977—1978 de Mihai Berza și Lucian Boia) privind înființarea, în cadrul Comitetului internațional de științe istorice, a unei *comisii de istoriografie*, care urmează să ia ființă cu ocazia congresului de științe istorice de la București din august 1980¹⁴. Printre posibilele activități ale unei asemenea comisii se numără editarea unei reviste specializate, a unei bibliografii internaționale, realizarea unei sinteze sau a unei enciclopedii universale de istoriografie, organizarea unor colocvii periodice etc.

Nu am făcut decît să schițăm, foarte sumar, liniile principale de cercetare ale școlii românești contemporane în domeniul istoriei istoriografiei. Înăptuirile sînt de necontestat, adesea remarcabile, și ele dovedesc conștiința faptului că istoricul trebuie să acorde un interes permanent trecutului propriei sale profesii. Numai așa poate fi înțeleasă, în întreaga sa amploare, istoria, sub ambele sale semnificații, ca dezvoltare generală a societății umane și ca înregistrare, permanentă și în neîncetată evoluție, a acestei dezvoltări. Desigur că rămîne încă mult de realizat, în ce privește continuarea editării și interpretării operelor istoricilor anteriori, a elaborării de monografii complete cel puțin referitoare la istoricii cei mai importanți. Pe lîngă aceste preocupări, un interes sporit este necesar pentru abordarea unor probleme de istoriografie sau a unor curente și epoci din evoluția acesteia, urmărindu-se încadrarea cercetării istorice în istoria generală a ideologiei, culturii și societății. Ca și alte domenii ale istoriei, istoriografia poate să fie tratată într-o viziune mai problematizată, mai puțin evenimentială, într-o abordare de tip sociologic care să urmărească nu numai marii istorici sau operele remarcabile, ci întregul fenomen istoriografic, în întreaga sa diversitate și cu toate implicațiile ideologice, politice și sociale. Este de asemenea posibilă, după cum dovedesc cercetările recente, și aplicarea metodelor cantitative la studiul istoriografiei. Perspectiva interdisciplinară se impune deci și aici. Un fapt este sigur: cercetările istoriografice își vor urma cursul ascendent, căci ele reprezintă un dialog absolut necesar, peste generații, peste veacuri, peste spațiu și timp, al celor care slujesc această știință veche de milenii.

¹⁴ Lucian Boia, *Reuniune preliminară privind constituirea unei comisii internaționale de istoriografie*, în RI, nr. 6/1980, p. 1193—1194

LES ÉTUDES D'HISTOIRE DE L'HISTORIOGRAPHIE

RÉSUMÉ

On présente les principaux ouvrages d'historiographie édités en Roumanie au cours des dernières décennies, d'après le plan suivant : I. Réédition des œuvres d'historiens du passé ; II. Monographies concernant la vie et l'activité de certains historiens ; III. Etudes touchant des écoles, courants ou problèmes historiographiques ; IV. Ouvrages de synthèse ; V. Réalisations dans le domaine de l'historiographie universelle.

On constate une préoccupation spéciale pour la publication, en éditions critiques, des œuvres classiques de l'historiographie roumaine, depuis les chroniqueurs et les écrits de Démètre Cantemir, jusqu'à divers ouvrages fondamentaux de Nicolae Iorga et Vasile Pârvan. Des articles et volumes ont été consacrés à la vie et à l'activité de nombreux historiens, notamment à Démètre Cantemir (1673—1723), Mihail Kogălniceanu (1817—1891) auquel Al. Zub a dédié une remarquable monographie (1974), Nicolae Bălcescu (1819—1852), B.P. Hasdeu (1838—1907), Alexandru D. Xenopol (1847—1920), Nicolae Iorga (1871—1940), Vasile Pârvan (1882—1927) etc. D'autres auteurs ont abordé de plus amples problèmes, courants ou périodes de l'historiographie roumaine, ces dernières années se faisant remarquer la tendance à l'élaboration de synthèses partielles ou complètes ; *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, 1964 ; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești* (L'évolution de la pensée historique roumaine), 1970 ; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române* (L'évolution de l'historiographie roumaine), 1976 ; Ștefan Ștefănescu (coordonnateur), *Enciclopedia istoriografiei românești* (L'Encyclopédie de l'historiographie roumaine), 1978.

On a publié également une série de traductions et résultats de recherches concernant l'historiographie universelle, depuis les historiens grecs et romains de l'antiquité, jusqu'à l'école des „Annales”. Une initiative roumaine qui sera mise en pratique lors du congrès international d'histoire d'août 1980 est la création d'une commission internationale d'historiographie, condition nécessaire à l'élaboration d'études comparatives et d'ouvrages de synthèse.

CERCETĂRILE DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ

DE

LOUIS ROMAN

Paginile subsecvente au în vedere faptul, tot mai clar conturat în ultimii ani, că evoluția demografiei istorice a dus la constituirea — până acum în limitele unei singure științe — a două discipline distincte, dar interdependente : demografia istorică și demografia veche. Definirea lor — așa cum cititorul va avea bunăvoința să constate — va fi însă mai lesne de precizat la capătul studiului de față, când vor apărea mai clar și motivele pentru care se acordă atenție depistării unor aspecte demografice în lucrări nededicate special lor și elaborate de diferiți specialiști : istorici ai mai multor domenii, arheologi, demografi contemporaniști, geografi, lingviști, antropologi, medici, etnografi etc.¹ Abordîndu-se aici liniile mari ale dezvoltării literaturii de demografie istorică și de demografie veche, se divid spațiile temporale ale istoriei populației României în trei mari zone, determinate și de particularitățile evoluției societății carpato-pontodunărene, dar și — în mare măsură — de specificul izvoarelor ce stau la îndemîna investigației științifice, prin urmare determinate și de specificul tehnicilor de lucru, pe care aceasta este nevoită a le aplica. Se înțelege însă că fiecare din aceste trei intervale se subdivide firesc în mai multe perioade, aspect ce nu poate fi însă lămurit acum.

I. DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÎNĂ LA SFÎRȘITUL MILENIULUI I E.N.

Este epoca antropogenezei, formării și evoluției societății primitive și a celei sclavagiste, a germinării relațiilor feudale. Cercetările de istorie a populației sînt aici, în mare măsură, implicate în cele de istorie generală

¹ Spațiul tipografic nu îngăduie nici prezentarea tuturor cercetărilor țării care au contribuit, în ultimii 35 de ani, la prosperarea demografiei istorice și a celei vechi, nici măcar înfățișarea exhaustivă a operei celor menționați, din care se selectează numai unele studii de profil. Este motivul pentru care autorul roagă — pe toți cei ce se vor dovedi interesați de cele ce urmează — să apeleze și la: *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. șt. prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978; *Bibliografia istorică a României*, I. 1944—1969, red. acad. prof. Ștefan Pascu et al., Edit. Academiei, București, 1970; IV. 1969—1974, 1975; V. 1974—1979, 1980; Șt. Pascu, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în AIIA-Cluj, Napoca, XX, 1977, p. 127—162. Pentru a extinde în cele ce urmează posibilitățile de expunere a ideilor, se reduce lungimea notelor prin trimiterea — cu referire la întreaga literatură a anilor 1972—1978 — la L. Roman, *Démographie historique de la Roumanie, 1972—1978. Bibliographie analytique*, în RRH, XIX, 1, 1980, p. 85—127 (se consemnează istoricul, anul de ediție al lucrării, numărul sub care se dă notița bibliografică asupra acestora).

a societății și se observă că specialiștii diferitelor perioade aduc contribuții notorii la cunoașterea unor elemente fundamentale ale domeniului nostru. Chiar în cazul dorinței exprese de a reliefa procesele demografice, pentru etapa amintită nu dispunem de izvoare speciale, dar cele folosite de toți cercetătorii pot fi obligate să grăiască în anume sens: etnogenezelor și mobilitatea spațială, răspîndirea și dimensiunile așezărilor umane etc.

Perioada postbelică și îndeosebi ultimii 15 ani au contribuit la o completă înnoire a cunoștințelor noastre asupra societății primitive, asupra istoriei nord-tracice și asupra celeia a Daciei romane, au amplificat și aprofundat înțelegerea procesului formării poporului român. Toate acestea au impus și rezultate de aspect istorico-demografic, cu referire la continuitatea și unitatea daco-geto-moesică, străromână și românească, în legătură cu formarea poporului român și aria înfăptuirii acestui proces, asupra migrațiilor interne și externe, asupra așezărilor din zonă în diferite timpuri, asupra enclavelor alogene și asimilărilor etc.² Ca urmare a acumulării unui imens material nou, cercetarea se găsește în ajunul abordării — la scară mare, pe baze științifice — a unor probleme de seamă ale istoriei populației. Or, în tot cursul secolului nostru s-a pus mereu una dintre aceste probleme, fără a i se găsi încă un răspuns satisfăcător. Este vorba de numărul populației nord-tracice în ajunul cuceririi romane și al locuitorilor Daciei, stăpînite de Imperiu. Nemaiamintînd unele aprecieri anterioare — fără temei științific, aprecieri rezultate din simple impresii —, primele evaluări de oarecare valoare le dăduse V. Pârvan: pe teritoriul statului condus de Burebista ar fi trăit circa 1 milion de oameni, ceea ce rezulta din utilizarea numărului transmis de Strabo (posibilitatea de a ridica 200 000 de ostași) și a coeficientului (4 sau 5) admis de studii precedente asupra altor zone *extra provinciam* ($200\,000 \times 5 = 1\text{ mil.}$)³; Dacia romană ar fi avut și ea, către mijlocul secolului al III-lea e.n., peste un milion de locuitori, rezultat obținut din estimația a 10 locuitori pe kmp⁴ (de fapt, din suprafața provinciei de aproximativ 125 400 kmp⁵ se obțin cam 1 250 000 de suflete). Abordarea specială a problemei⁶ — făcută fără circumspecția și discernămintul critic, necesare unei întreprinderi atît de dificile — a stîrnit discuția, ce s-a dovedit foarte utilă sub raport științific⁷ și a arătat atît exagerările, conținute de informațiile lui Strabo, cît și prea marea fragilitate a folosirii densităților globale. Ce-i drept, acest ultim procedeu s-a mai încercat a se aplica, reducîndu-se multiplicatorul: în ajunul retragerii aureliene, în Dacia romană am avea de-a

² Contribuții istorico-demografice, implicate în lucrări referitoare la istoria străveche și veche a României, au fost aduse de: D. Berciu, Ligia Bârză, Gh. Bichir, C. Dalcoviciu, H. Dalcoviciu, Suzana Dolinescu-Ferche, E. Comșa, Em. Condurachi, I. H. Crișan, S. Dumitrescu, I. Glodariu, N. Gostar, M. Macrea, S. Morintz, I. Nestor, Șt. Olteanu, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Petrovici, D. Protase, D. Gh. Teodor, O. Toropu, D. Tudor, R. Vulpe, Iudita Winkler, Eugenia Zaharia etc.

³ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, „Cultura națională”, București, 1926, p. 91.

⁴ Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, (1923), ed. a II-a R. Vulpe, Edit. științifică, București, 1974, p. 35.

⁵ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Edit. științifică, București, 1969, p. 107.

⁶ Em. Panaitescu, *Numărul geților și dacilor. Comentariu după Strabo*, București, 1934 (ex *În memoria lui Vasile Pârvan*).

⁷ C. Dalcoviciu, *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, Cluj, 1969, p. 9—17 (din 1934); Șt. Bezdechi, *Cîteva considerații asupra studiului d-lui Em. Panaitescu ...*, „Ardealul”, Cluj, 1934.

face cu o densitate de 7 suflete⁸, de 6—7 (N. Feliciani) sau chiar numai 5—7 indivizi pe kmp (K. Horedt)⁹. Nu trebuie însă uitat că aceasta este o aproximație, care nu ține seama de niște realități ale teritoriului țării noastre în antichitate: 1) Subsistau unele locuri fără așezări stabile: munții propriu-ziși (nu însă văile și depresiunile), mlaștinile din vestul Banatului, anumite părți ale Bărăganului etc.; 2) Unele spații (ca, de exemplu, delta Dunării) n-au fost locuite decât accidental¹⁰; 3) Între diferite perimetre cu sate așezate erau mari diferențe densitare¹¹. În aceste condiții, aplicarea unui coeficient global (oricare ar fi el) nu are nici o justificare științifică.

Între timp însă, au apărut sugestii și abordări concrete ale problemei, care merită toată atenția. S-a propus astfel¹²: cunoașterea temeinică a așezărilor umane la noi, desimea și întinderea lor, precum și a necropolelor; compararea cu lumea înconjurătoare („barbară și civilizată”), ceea ce va permite intuirea densității posibile, pe zone, după particularitățile naturale, vegetale ale acestora; stabilirea stadiului dezvoltării social-economice în fiecare etapă, de unde vor ieși înlesniri în determinarea și a densităților, dar și a ratelor medii probabile de creștere a populației; aprecierea raportului între cantitățile de trupe utilizate de ambele părți, pe de o parte, și nivelul dezvoltării în etapa dată, pe de alta (și, adăugă autorul acestor pagini, n-ar trebui neglijată nici perspectiva medievistică, luarea adică în considerare a răspîndirii și densității populației și așezărilor într-o vreme, pentru care sîntem incomparabil mai bine informați). Acest amplu și judicios program de conturare a proceselor demografice n-a fost implinit, din păcate, de către propunător, care a formulat însă ipoteza a circa 500 000 de geto-daci între Haemus și Carpații de Nord, în ajunul cuceririi imperiale în regiune¹³.

Treptat-treptat, s-a acumulat totuși atît de mult material, încît s-a impus cuantificarea și cartografierea lui. S-au centralizat datele, referitoare la descoperirile de ceramică daco-getă în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, datînd din veacurile V—IV î.e.n., III—II î.e.n. și I î.e.n.—I.e.n.¹⁴ Datele referitoare la secolele III—II s-au interpretat — în comparație

⁸ D. Tudor, *Orașe, trguri și sate în Dacia romană*, Edit. științifică, București, 1968, p. 387.

⁹ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Edit. Academiei, București, 1958, p. 42.

¹⁰ Partea de vest a Banatului: C. Dalcoviciu, *Bănatul și iazygii*, în „Apulum”, I, 1939—1942, p. 105 (harta), p. 106—107 (și n. 17). Bărăganul: D. Berciu, *Despre apariția și dezvoltarea patriarhatului...*, în SCIV, I, 2, 1950, p. 61 (în epoca bronzului); R. Vlădescu-Vulpe, *Bărăganul în antichitate*, București, 1923 (ex. „Buletinul Soc. Rom. Geogr.”, XLI, 1922), p. 15 (ante crearea provinciei romane Dacia); D. Tudor, 1974 — nr. 269, p. 113 (în sec. II—III e.n.). Delta: M. Babeș, 1977 — nr. 76.

¹¹ D. Tudor, *Orașe, trguri și sate în Dacia romană*, Edit. științifică, București, 1968, p. 68 și hărțile finale (teritoriul locuibil al Banatului antic, precum și Transilvania propriu-zișă); idem, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Edit. Academiei, București, 1978, p. 218—235, 241—243 și harta între p. 470—471; R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 382—392; VIII, 1—4, 1957, p. 149.

¹² În cele ce urmează, se expun ideile lui C. Dalcoviciu (*Dacia...*, p. 16), ușor corectate în scopul descifrării intenției, ce se ivește de sub cuvintele, scrise în 1934.

¹³ Idem, în *Istoria României*, I, Edit. Academiei, 1960, p. 267.

¹⁴ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică...*, Edit. științifică, București, 1969, p. 300, 305, 325—327; pl. XXVII, XCV, CXV.

cu ceea ce se știe în acest sens cu referire la veacurile V—IV î.e.n. — ca o dovadă a progreselor demice¹⁵, de altminteri incontestabile; s-au formulat însă judicioase observații critice asupra modului cum s-a procedat¹⁶. S-a sistematizat totalitatea cunoștințelor — acumulate pînă la data apariției cărții — asupra teritoriului provinciei romane Dacia, cu privire la punctele locuite de daci pînă la retragerea aureliană, precum și de populație dacă aflată în proces de romanizare pînă la 450 e.n.¹⁷; s-au înregistrat și toate localitățile cunoscute în provincie, sub dominația Imperiului¹⁸. Reluarea cercetării cu nemijlocite intenții demografice a permis determinarea numărului, categoriilor și răspîndirii teritoriale a așezărilor umane în Dacia romană; evaluarea numărului locuitorilor unor orașe și sate ale acesteia, precum și mărimea medie a familiei; stabilirea intensității colonizării pe regiuni, diferențele între acestea și cauzele deosebirilor remarcate¹⁹. S-au repertorizat toate cunoștințele existente asupra așezărilor de la est de Carpați²⁰. Analiza vieții rurale pe pămîntul Dobrogei — înaintea stăpînirii romane și în primele vremuri ale acesteia — a zugrăvit, zonă după zonă, peisajul demic și al teritoriului dintre Dunăre și Mare; s-a studiat, totodată, gruparea așezărilor vest-carpătice în secolele VIII—X, precum și a celor est- și sud-carpătice în veacurile IX—XIII²¹. Un inventar a ceea ce s-a obținut pînă acum pe întreg teritoriul țării este și recenta lucrare, realizată sub conducerea prof. D. M. Pippidi²².

Există deci premisele necesare pentru a se trece la soluționarea concretă — pe perioade, în fiecare arie aparte a perimetrului țării (cu inevitabile aproximații, impuse de lacunele informaționale, care lacune vor fi mari, desigur, întotdeauna) — a unor probleme ca: densitatea de puncte locuite, mărimea medie a localităților și familiilor, densitatea populației etc. Se observă totodată că cercetării antropologice a necropolelor îi revine un aport substanțial la elucidarea vechiului regim demografic, căci — într-o serie întreagă de cazuri — ea a estimat de acum structura pe vîrste și după sex, a alcătuit tabele de mortalitate, a evaluat speranța de viață ș.a.²³ Se prefigurează, prin urmare, și posibilitatea ca — prin reconstituirea elementelor fundamentale ale peisajului demografic — să se ajungă ulterior și la stabilirea, pe perioade și zone, a numărului populației și a densității demice (deci și pentru întregul teritoriu al provinciei Dacia, pentru cel locuit de nord-traci înaintea pătrunderii romane etc.).

Rezultă că, pînă în anii '60 ai secolului al XX-lea, s-a încercat a se ridica o construcție (aspectele demografice) pornind, dacă se poate astfel spune,

¹⁵ I. Glodariu, 1970; H. Dalcoviciu, 1972 (în lucrarea din nota următoare).

¹⁶ M. Babeș, 1974 — nr. 288, p. 227—228.

¹⁷ D. Protase, *Problema continuității în Dacia ...*, Edit. Academiei, București, 1966, hărțile de la p. 65, 156, 193.

¹⁸ D. Tudor, *Orașe ...*, cele două hărți în fine.

¹⁹ Iudita Winkler, 1974 — nr. 279.

²⁰ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări în Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

²¹ R. Florescu, *op. cit.*, pass.; Șt. Olteanu, 1972/1975 — nr. 210, 212.

²² *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, cond. D. M. Pippidi, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1976.

²³ D. Nicolăescu-Plopșor și Wanda Wolski, 1975 — nr. 205, 206; Olga Necrasov și D. Botezatu, 1977 — nr. 280; Ioana Popovici și M. St. Udrescu, 1974 — nr. 234; E. Comșa, 1974 — nr. 115.

de la acoperiş spre temelii : s-a început cu numărul locuitorilor şi densitatea, şi încă acelea ale unei foarte întinse zone, în timp ce rămăneau nişte enigme toate datele de bază ale proceselor demografice. Practica cercetării a infirmat însă un asemenea demers şi a confirmat necesitatea construirii (accedării la adevăr) în sens invers, de la temelii spre acoperiş : numai pe măsură ce prind contur datele demografice fundamentale, se creează şi premisele aproximării numărului populaţiei în fiecare etapă în parte, la început pe diferite regiuni şi apoi per total (deci şi premisele evaluării densităţii demice).

S-a impus logica dialectică a dezvoltării ştiinţelor, ceea ce şi constituie, sub raportul demografiei vechi, principalul rezultat al dezvoltării postbelice a cercetării istoriei antice a patriei noastre. Anulind un demers nefiresc şi de aceea inefficient, ea a trasat drumul soluţionării unor mari probleme. În aceste cuvinte însă, departe de a se găsi un reproş, se evidenţiază meritele tuturor celor ce-au cutezat, în condiţii grele, să năzuiască spre adevăr. Este, totodată, o relevare a faptului că, *volens, nolens*, pentru a ajunge la miezul lucrurilor, investigaţia a fost constrinsă să străbată căi obiectiv determinate.

S-au conturat în felul acesta şi câteva procedee de lucru valoroase, specifice izvoarelor ce ne parvin din perioada dată (dar şi, parţial, din cea următoare): 1) analiza antropologică, pentru prima oară aplicată în ţară în ultimii ani, este capabilă a aduce anumite lumini într-o zonă, unde altminteri am rămâne ignoranţi (variabilele demografice, speranţa de viaţă ş.a.); 2) studierea — mai ales în lumina arheologiei — a aşezărilor umane (structura şi dimensiunile fiecăreia, gruparea şi durata existenţei lor etc.) ne poate duce la determinarea răspîndirii populaţiei, la stabilirea intensităţii colonizării romane, la aprecieri cantitative cu referire la alte mobilităţi spaţiale, la desluşirea tipului familial etc.; 3) cercetarea altor materiale arheologice este în stare a evidenţia dinamica etno-demografică şi etnogenezele, aria răspîndirii neamurilor ş.a.; 4) inscripţiile, izvoarele narative şi de alt tip — puse şi ele la contribuţie cu discernămint critic — pot, de asemenea, adăuga elemente de substanţă în schiţarea peisajului demografic. A insista în toate aceste direcţii — precum şi în altele, menţionate în paginile anterioare sau care se vor evidenţia de-acum înainte — înseamnă a lucra într-un domeniu care va aduce, în cele din urmă, noi desluşiri şi asupra fundamentelor procesului de formare a poporului român.

II. DIN SECOLUL AL X-lea/al XI-lea PÎNĂ LA SFÎRŞITUL VEACULUI AL XVIII-LEA, ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL XIX-LEA

Acest interval constituie epoca formării şi dezvoltării feudalismului, precum şi a primei perioade a crizei de sistem a acestuia. Demografia istorică şi cea veche au aici cel mai fertil cîmp de dezvoltare ²⁴, căci dispun

²⁴ G. Retegan, *De la census-ul roman la recensămintele moderne (II)*, în „Viaţa economică”, IV, 4 (128), 128 Ianuarie 1966, p. 16 (judicioasă discuţie — cu referire la anumite izvoare din perioada cuprinsă între sfîrşitul sec. XVI şi începutul sec. XIX — asupra problemelor ce urmează a fi rezolvate, pentru a putea stabili o serie de caracteristici ale populaţiei

și de înregistrări ale populației de tipul recensămintelor premoderne (catagrafii preregulamentare, catastife și condici; conscripții fiscale, confesionale, urbariale și militare, precum și socoteli de venituri ale domeniilor; hărți și liste de localități etc.), dar și de simple numărători (rezultatele unor catagrafii, conscripții ș.a., neajunse până la noi decât sub forma cifrelor finale; numărul țăranilor dependenți de pe o moșie, înregistrat într-un document etc.). Unele evidențe demice ale vremii au chiar valoarea unor recensăminte moderne²⁵: listele nominale ale inventarului uman al moșilor, liste incluse în anumite acte din Țara Românească, Moldova, Transilvania și alte părți ale țării; unele elemente din cuprinsul catagrafiilor, conscripțiilor și catastifelor, întocmite din veacul al XV-lea și până la începutul celui de-al XIX-lea, în toate provinciile românești; anumite părți componente ale urbariilor vest-carpătice, alcătuite în secolele XVI—XVIII; cifrele referitoare la coloniștii bănățeni din veacul al XVIII-lea; etc.

Prosperarea domeniului menționat este înlesnită, de asemenea, de existența multor registre parohiale, a zeci de mii de documente interne, a consemnărilor cu valoare demografică din numeroase cronică și însemnări de călătorie ș.a.m.d. Din punctul de vedere al bazei informative, epoca aceasta începe odată cu cele mai vechi mențiuni narative despre populația românească (raportate la evenimente din jurul anului 900) și cu primele documente interne (secolul al XI-lea) și se încheie cu cele dintii recensăminte mai apropiate de realitate referitoare la o întreagă provincie sau chiar la un grup de țări române (1784—1787 în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina; 1831 în Țara Românească și Moldova; anii '40—'70 ai secolului al XIX-lea în Dobrogea).

Unul din elementele specifice ale dezvoltării — în perioada post-belică, a cercetării istorico-demografice a acestui spațiu temporal — rezidă în faptul că inițiatori s-au manifestat cîțiva cercetători de diferite specialități,

României în vremea dată; în informația autorului se remarcă însă unele lacune); O. Pescariu, *Conscripțiile urbariale...*, în RA, VIII, 1, 1965, p. 39—72; St. Meteș, *Valoarea conscripțiilor și urbariilor pentru istoria românilor din Transilvania (1946)*, în „Tribuna”, Cluj, XV, 52 (784), 30 decembrie 1971, p. 13; Al. Matei, 1973 — nr. 51; G. Kovács, <1974?> — nr. 48; S. Pál-Antal, 1976 — nr. 58. Și *infra*: n. 52, 59.

²⁵ Reluind terminologia propusă de predecesori, și semnatarul acestor rînduri acceptase. (1973 — nr. 313 VIII, p. 628) disjunția între catagrafie (conscripție ș.a.) și recensămint. Atrage însă atenția faptul că în felul acesta, definirea celor două concepte se face numai după criterii statistice: la 1837—1838, în Țara Românească a avut loc primul pe teritoriul României, recensămint al populației, în sensul actual al noțiunii, pentru că instrucțiunile prevedeau înregistrarea universală, la fața locului, pe liste nominale, cu consemnarea datelor fiecărei persoane etc./G. Retegan, *Primul recensămint modern al populației și agriculturii Țării Românești: 1838*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, București, 1969 (D. C. de Statistică), p. 161—162 (în cele ce urmează, culegerea va fi notată *Ist. stat.*). Or, acel recensămint n-a consemnat decât circa 75% din locuitorii muntenilor. I. Donat, G. Retegan, *La Valachie en 1838 (d'après une source statistique inédite)*, în RRH, IV, 5, 1965, p. 937/, cuprinzînd chiar un procent mai redus din populația munteană, decât Obșteasca catagrafie din 1831. Se observă, totodată, că în literatura românească și străină se încetățenește tot mai mult termenul „recensămint” (supranumit, eventual, „primitiv” ori „vechi”) și cu referire la o anumită formă a înregistrărilor demografice medievale. Regîndînd terminologia, cred a fi mai precise și mai nuanțate sintagmele propuse aici: recensăminte premoderne (= anterioare primelor recensăminte mai apropiate de realitate), moderne (= mai apropiate de realitate) și contemporane (= științific realizate). Criteriul fundamental al distincției între termeni este atunci nu unul formal, ci de conținut: calitatea înregistrării, măsura cuprinderii populației.

în majoritate istorici, ce-și continuau în mod firesc orientările precedente ²⁶. Aceasta, printre altele, explică și faptul că, în zilele noastre, prima monografie de amploare a fost dată la iveală de decanul de vîrstă al acestui grup ²⁷. Perioada 1944–1947 se deschide printr-o importantă critică a pseudo-teoriei B. Jancsó—I. Acsády, demonstrația falsității ei bazîndu-se pe ample mărturii istorice; ulterior, autorul a interferat permanent planul socio-politic cu cel istorico-demografic ²⁸. În 1956 au apărut două lucrări, care semnalau începutul revirimentului unui domeniu în care, în decursul a șapte ani precedenți, nu fusese dată — din cîte știu — nici o lucrare notabilă; ulterior, unul dintre autori și-a continuat și lărgit activitatea ²⁹. În 1957, se edita — cu comentarii avizate — conținutul hărții ruse a Țării Românești și Moldovei; o serie de aspecte demoistoriografice au fost apoi tratate de autor și în alte lucrări ³⁰. Cu începere din 1958, reluîndu-se o veche preocupare personală față de editarea de catagrafii, se publică o serie de recensăminte premoderne, de mai larg interes decît cele ce atrăseseră înainte de 1944 ³¹.

În primele două decenii postbelice s-au obținut, prin urmare, unele succese; s-au constituit și unele direcții de investigație, precum și procedee de lucru, ce-au pătruns și în vremea noastră, cînd s-au diversificat. În general însă, către 1964 situația putea fi considerată nesatisfăcătoare. Termenul „demografie istorică” era încă notat în ghilimele, iar un critic al vremii, în ciuda faptului că nu cunoștea decît o parte din ceea ce se realizase pînă atunci, avea totuși dreptate cînd dădea această severă judecată de valoare: demografia istorică la noi nu se află la nivelul dezvoltării celorlalte științe; lucrările elaborate sînt încă prea puține, iar evaluările sumare, aflate prin diverse tratate și monografii istorice, nu satisfac exigențele științifice actuale ³².

Mulți oameni de știință, cu preocupări în perioada 1944–1964 în domeniul discutat, au continuat să creeze și în decursul următorilor ani,

²⁶ Printre acești cercetători se află: I. Donat, S. Dragomir, C. C. Giurescu, I. Ionașcu, St. Metes, I. Moga, I. Nistor, P. P. Panaitescu, N. M. Popp, D. Prodan, V. Tufescu, C. Turcu ș.a.

²⁷ Șt. Metes, 1971–1977 — nr. 187.

²⁸ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944 (în lb. franc., Sibiu”, 1945); idem, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948; idem, *Domaniul celății Șiria la 1525*, în AII-Cluj, III, 1960, p. 37–102; idem, *Domaniul Beiușului la 1600*, ibid., V, 1962, p. 35–110; idem, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII*, ibid., VI, 1963, p. 161–312; idem, *Domaniul celății Ciceu la 1553*, ibid., VIII, 1965, p. 73–113; idem, *Supplex libellus Valachorum*. Ediție nouă, Edit. științifică, București, 1967 (în lb. engl., Bucharest, 1971).

²⁹ C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în „Studii și cercetări șt. ”, Istorie, Iași, VII, 2, 1956, p. 57–88; I. Donat, *Așezările omenesci din Țara Românească în secolele XIV–XVI*, în „Studii. RI”, IX, 6, 1956, p. 75–95; idem, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în „Fonetica și dialect.”, IV, 1962, p. 101–133; idem, *Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie*, în „Studii. RI”, 20, 6, 1967, p. 1145–1161.

³⁰ C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX...*, Edit. științifică, București, 1957; idem, *Tîrguri sau orașe și celăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Edit. Academiei, București, 1967; idem, 1972 — nr. 155.

³¹ I. Ionașcu, *Despre catagrafia ținutului Putna din anii 1773–1774*, în *Ist. slat.* p. 403–412; idem, *Despre județele Olț și Argeș în catagrafia din anii 1773–1774 de la Moscova*, în MO, X, 3–4, 1958, p. 248–292; idem, *Date statistice noi despre București în anii 1810–1811...*, în RA, II, 1, 1959, p. 175–191; idem, *Evoluția populației din Vrancea între anii 1774–1829 după date statistice inedite*, în *Ist. slat.*, p. 413–434.

³² H. H. Stahl, *Recenzie*, în „Studii. RI”, 17, 3, 1964, p. 654.

contribuind totodată la formarea de noi cercetători. În anii 1965—1980, numărul celor interesați de istoria populației României din secolul al X-lea pînă la începutul celui de-al XIX-lea sporește foarte mult, problematica atacată este mai bogată și încep a se contura elementele care — mai devreme sau mai târziu — duc la constituirea unor colective de specialiști, grupați în jurul a două personalități : acad. Șt. Pascu și prof. Șt. Ștefănescu.

Încă în anii 1944—1948, Ștefan Pascu dăduse lucrări asupra Transilvaniei, care aveau în vedere și aspecte de istorie a populației ; acum apare și interesul pentru urbarii. Studiarea așezărilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș în secolele XI—XIV, efectuată întîi în 1960, a fost apoi dezvoltată, ceea ce a adus interesante concluzii. Istoricul a prezentat prima noastră sinteză asupra statisticilor și doctrinelor demografice europene, elaborate din antichitate și pînă azi, cu care ocazie propunea și unele linii unitare de evoluție a populației României, din epoca veche și pînă la începutul veacului trecut. *Voievodatul Transilvaniei* abordează, cu surplus de informație și maturizare istorico-demografică, problematica teritoriului vest-montan al României. Cel de-al doilea tom urmărește, cu documentul în mînă, peisajul etno-demografic și evaluează numărul populației ținutului. Opera se dovedește necesară și pentru mai buna cunoaștere a spațiului nostru medieval, dar și pentru respingerea teoriei „imigrării” românilor în Transilvania, susținută din păcate și azi de unii publiciști. Acad. Pascu a inițiat editarea culegerii *Populație și societate*, dedicată cercetărilor în profilul aflat în discuție în aceste file ; președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică, a prezidat Colocviul internațional în această specialitate, desfășurat la Cluj-Napoca în septembrie 1977³³.

Prof. Ștefan Ștefănescu pune în 1967 problema raporturilor dialectice dintre viața materială a societății și procesele demografice, înfățișă orientarea viitoare a cercetării în țara noastră în domeniul dat, expunea problemele ridicate de investigarea populației în Țara Românească și Moldova, din secolul al III-lea și pînă la 1848. Într-un alt studiu, atenția era concentrată asupra procesului formării poporului român, iar în lucrările asupra populației moldo-muntene în veacurile XIV—XVI se introducea — cu începere din 1970, pentru întîia dată la noi — importanta relație dintre curba descrisă de evoluția numărului total al populației, pe de o parte, și conjuncturile sociale, economice și politice, pe de alta. Concentrările demice în zona carpatică și subcarpatică au jucat, în istoria medievală românească, un rol însemnat, motiv pentru care se evidențiază cauzele fenomenului. Mișcarea migratorie în țările române în secolele X—XVII, examinată pe direcții și perioade, se releva drept stimulent al organizării și unificării politice, factor al menținerii și consolidării blocului etnic

³³ St. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 293—319; idem, *O conscripție de la 1774* <satul Turnișor, scaunul Sibiu>, Sibiu, 1945 (ex AIINațională, Cluj, X); idem, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 110—124 (policopiat); Șt. Pascu, Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan <Îngă Dej> din prima jumătate a secolului al XVIII-lea <1717—1768>*, în AI-Cluj, III, 1960, p. 171—253; Șt. Pascu, *Die mittelalterliche Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)*, în NEH, II, 1960, p. 135—148 + o hartă; idem, *Demografia istorică*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, „Dacia”, Cluj, 1972, p. 11—74; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, „Dacia”, Cluj, 1972; II, 1979; 1977/1978 — nr. 326—327.

românească³⁴. Prof. Ștefănescu a încurajat și îndrumat publicarea unor studii de profil în prestigioase periodice din țară, editate în limba română și în limbi de largă circulație.

Fiecare zonă geografică a ariei așezărilor românești a intrat în obiectivul cercetării în anii 1965–1980. Cu privire la *Transilvania*, s-a luat atitudine față de tendențioasa aserțiune „imigraționistă”³⁵, s-au analizat conscripțiile, s-a cercetat stabilirea seculilor și sașilor, relațiile și lupta lor comună cu românii, s-au studiat realități din Bistrița-Năsăud, scaunul Mureș, părțile Sibiului și Brașovului³⁶. Cercetarea multiplelor și tot mai trainicele legături dintre provinciile românești a arătat și importanța transmigrațiilor ardelenesti la sud³⁷ și est de Carpați³⁸, inclusiv rolul transhumanței în acest proces, dar a reliefat, totodată, și falsitatea teoriei „nomadismului” românilor și a preocupării lor „exclusive” pentru creșterea animalelor, cînd, de fapt, în întregul ev mediu (inclusiv în cel timpuriu), păstoritul la români se împletea inextricabil cu agricultura mare, pomicultura, viticultura și alte ocupații agreste, precum și cu o destul de înaltă dezvoltare a meșteșugurilor, în condiții sedentare³⁹.

S-a urmărit evoluția numerică a populației *Banatului* în veacul al XVIII-lea, aducîndu-se și noi argumente împotriva falsei teze a „pustie-

³⁴ Șt. Ștefănescu, *Historie și demografie*, în „Studii. RI”, 20, 5, 1967, p. 933–946; idem, *Miscări demografice în țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Academiei, București, 1968, p. 187–207; idem, *La situation démographique de la Valachie aux XIVe, XVe et XVIe siècles d'après les conjonctures socio-politiques*, în NEH, IV, 1970, p. 47–61; idem, *La démographie — „dimension de l'histoire”*, în *Recherches sur la philosophie des sciences*, Editions de l'Académie, București, 1971, p. 363–378; idem, *Géographie historique de la Roumanie. Les concentrations démographiques et leur signification historique*, în „Annales de démographie historique”, Paris — La Haye, 1971, p. 341–450; idem, *Orient et Occident au Bas-Danube: fondation des Etats roumains indépendants*, în „Rumanian Studies”, ed. Keith Hiltchins (Univ. of Illinois) et al., E. J. Brill, Leiden (Netherlands), III, 1973–1975, p. 20–38; idem, *Demografia, dimensiune a istoriei*, „Facla”, Timișoara, 1974; idem, 1974 — nr. 69.

³⁵ Fl. Constantiniu, H. Daicoviciu, R. Popa, 1977 — nr. 295 (ref. *Magyar Néprajzi Lexikon*, ed. G. Ortutay et al., I, Budapest, 1977); Ș. Papacostea, 1977 — nr. 306 (ref. Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History*, Norwich, 1976); C. C. Giurescu, 1976/1975 — nr. 300 (ref. : *Histoire de la Hongrie*, ed. E. Pamlényi, 1974; L. Makkai, în „Történelmi Szemle”, nr. 4, 1975); L. Roman, 1974 — nr. 237.

³⁶ I. Imreh, J. Pataki, 1976/1978 — nr. 170; L. Demény, 1974 — nr. 39, L. Bányai, 1971/1973 — nr. 78; C. Göllner, 1972 — nr. 165; Th. N. Năgler, 1976 — nr. 195; P. Niedermaler, 1973 — nr. 207; A. Armbruster, 1973/1975 — nr. 286, 287. P. Boca, 1974/1976 — nr. 92, 93; K. G. Gündisch, 1974/1977 — nr. 42, 169; Al. Matei, 1974 — nr. 182. A. Cherteș, A. Pál Antal, *Conscripția generală a contribuabililor din Transilvania în anii 1721–1722*, în RS, XVIII, 5, 1969, p. 33–45; idem, 1972 — nr. 213. H. Chircă, *Structura populației pe naționalități în anii 1721/1722 pe teritoriul scaunului Sibiu*, în *Ist. stat.*, p. 441–447 (= *Forschungen*, 10, 2, 1967, p. 94–102); idem, 1972/1977 — nr. 31, 32, 33, 108.

³⁷ L. Roman, *Așezarea statocratică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739–1831)*, în „Studii. RI”, 24, 5, 1971, p. 899–929; idem, 1972 — nr. 235; C. Constantinescu-Mircetșii, 1976 — nr. 122 (sec. XVIII–XIX); Georgeta Penelea, 1973 — nr. 223 (anii 1829–1848); Apostol Stan, 1973 — nr. 247 (anii 1848–1859); Gr. Chirîță, 1973 — nr. 110 (anii 1859–1866); Rodica Șolimescu, 1973 — nr. 254 (anii 1866–1876).

³⁸ I. Bureacă, 1972 — nr. 100 (sec. XVII–XVIII); Al. Matei, 1976 — nr. 52 (anii 1701–1785).

³⁹ I. Moga, *Les Roumains de Transilvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944, p. 20–37; I. Donat, 1966/1973 — nr. 139; N. Dunăre, 1976 — nr. 145; L. Roman, 1972/1978 — nr. 235, 317.

tății” și „depopulării” sale la începutul aceluia secol; s-au studiat și înregistrările de localități din anii '90 ai secolului al XVII-lea și de la 1743⁴⁰. Cercetarea comitatului *Arad* în secolul al XVIII-lea a adus respingerea tezei „imigrării” aici a românilor către 1700, iar studierea comitatului *Bihor* în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a ocazionat evaluarea efectivului populației și a structurii sale etnice⁴¹. Și problemele *Maramureșului* și-au arătat unele aspecte demografice: continuitatea aborigenilor, așezarea de coloniști maghiari, germani și ruteni, numărul și răspândirea populației în veacul al XIV-lea⁴².

Asupra *Moldovei* au fost publicate câteva lucrări special dedicate unor catagrafii, dar atenția cea mai mare a fost îndreptată asupra orașelor și sudiților în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁴³. Cercetarea istoriei populației *Dobrogei* a strâns noi argumente ale persistenței și importanței numerice aici a românilor în întreg evul mediu și modern, ale unității lor de viață cu celelalte provincii românești, ale distrugerii satelor în timpul războaielor purtate de marile puteri coteropitoare⁴⁴. Din nou s-a văzut totodată, că țările române au fost tradiționalul și ospitalierul loc de refugiu al balcanicilor oprimați, sprijinul luptei lor eliberatoare⁴⁵.

Un relativ însemnat număr de lucrări au fost dedicate *Țării Românești* (sau mai multor provincii laolaltă): un studiu referitor la colonizarea rurală în Principatele extracarpătice în secolele XV—XVIII; o investigație asupra evoluției populației muntene în veacul al XVII-lea; cercetări cu privire la aspecte demografice din toate țările române, surprinse în însemnări de călătorie⁴⁶; cercetarea unor catagrafii și hărți

⁴⁰ A. Țintă, 1972 1976 — nr. 270; P. Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, II, 1970, p. 61—68; B. Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în AII—Cluj, XII, 1970, p. 7—68.

⁴¹ A. Caciora, Eug. Glück, 1973 — nr. 102; V. Maxim, 1975 — nr. 183.

⁴² R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei, 1970.

⁴³ Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în *Ist. stat.*, p. 131—143; idem, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din 1825*, în RS, XVIII, 10, 1969, p. 67—70; Ecaterina Negruți, 1972 1977 — nr. 197, 198, 199, 200, 201, 202; Gh. Platon, 1972 — nr. 230; Stela Mărieș, 1975 1977 — nr. 184; eadem, *La statistique de 1824—1825 des sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „O Eranistis”, Athina, 15, 1978—1979, p. 131—153.

⁴⁴ C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, < București, 1966 > (= RRH, IV, 3, 1965, p. 441—475); Anca Ghiță, 1976 — nr. 152; I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, 1976 — nr. 90; I. R. Mircea, 1976 — nr. 302 (ref. V. Tonev, *Dobrudja prez Văzraždano* ..., Varna, 1973); P. Diaconu, 1977 — nr. 298/II (ref. Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Dolen Dunav — granična zona na Vizantijskija zapad* ..., Sofija, 1976); T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene* ..., în RA, X, 2, 1967, p. 241—250; idem, 1976 — nr. 181.

⁴⁵ A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*. În „Romanoslavica”, X, 1964, p. 19—71; C. N. Velich, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1970; Șt. Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe s.*, în RRH, VIII, 5, 1969, p. 891—897; idem, 1973 — nr. 257.

⁴⁶ M. D. Vlad, 1973 — nr. 276; Lia Lehr, 1974 — nr. 178; P. Cernovodeanu, 1973 — nr. 28, 29; Al. Ligor, 1976 — nr. 179; M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, 1978 — nr. 13; Gh. Băileanu, *Orașul Iași în statistici și relații ale călătorilor străini din secolul al XVIII-lea*, în *Ist. stat.*, p. 455—458.

muntene ⁴⁷, studierea băjeniei țărănimii în secolul al XVIII-lea ⁴⁸. Citeva sinteze de istorie a Țării Românești au acordat atenție problemelor populației ⁴⁹, o grijă susținută manifestind lucrarea referitoare la județele de peste Olt, în anii 1718—1739 ⁵⁰. Analiza evoluției populației în Țara Românească în anii 1739—1859 a probat că teoria „depoulării”, susținută timp atât de îndelungat, este inaplicabilă aici. Aparențele — care au dat oarecare temeiuri amintitei concepții — se datoresc deosebirilor radicale, ce subsistă între rezultatele recensămintelor premoderne și realitățile demice. Aceasta se poate constata în Țara Românească și Moldova (între sfîrșitul veacului al XVI-lea și anul 1831), în Transilvania și Ungaria (din secolul al XVI-lea și pînă la 1784—1787), în Banatul dominat de Curtea de la Viena (între 1718 și 1784—1787). Amintitele deosebiri radicale se pot deduce, de asemenea, în teritoriile, nemijlocit administrate de Poartă ⁵¹.

În ultimii 35 de ani, așadar, și mai ales cu începere din 1965, investigațiile cu referire la istoria populației țării din secolul al X-lea și pînă la începutul celui de-al XIX-lea au sporit mult. Practica a demonstrat și deplina valabilitate a unor tehnici de lucru :

1) Analiza cataografiilor, catastișelor, conșcripțiilor etc. s-a dovedit importantă ; a apărut însă evidentă necesitate a valorificării lor critice, neuitînd — înainte de toate — diferențele între conținutul lor și realitățile demice (mari mai ales cu începere din veacul al XVI-lea) ; pe de altă parte, numeroase recensăminte premoderne (unele inedite, altele deacum publicate) așteaptă încă a fi studiate. În arhive s-au depistat, totodată, numeroase fonduri cu registre parohiale de stare civilă, s-au făcut prezentări de ansamblu ale acestora ⁵², s-a recomandat și tehnica tratării lor, elabo-

⁴⁷ S. Columbeanu, *O statistică negustorească și fiscală de la 1824 în Țara Românească*, în „Studii RI”, XIII, 4, 1960, p. 193—199; idem, 1972 — nr. 113 (catagrafii din anii 1811—1829); Ioana Constantinescu, 1976 — nr. 38 (catagrafia din 1819—1820); eadem, *Populația județului Ilfov după catagrafia din decembrie 1819 — ianuarie 1820, în Ilfov — file de istorie*, București, 1978, p. 247—256; eadem, *Structuri socio-fiscale în județul Mehedinți după catagrafia din decembrie 1819, în Mehedinți — istorie și cultură*, 1979, p. 189—209.

⁴⁸ Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în SMI Med, III, 1959, p. 233—321; Fl. Constantiniu, *Situația clacășilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii. RI”, XII, 3, 1959, p. 71—109; G. Iscriu, *Fuga țăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, *ibid.*, 18, 1, 1965, p. 125—146.

⁴⁹ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, 1969 (în lb. franc., Bucarest, 1969); idem, 1975/1976 — nr. 124; D. Berindei, *Orașul București, reședința și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, București, 1963; Fl. Constantiniu, 1972 — nr. 123; S. Columbeanu, 1974 — nr. 114; D. C. Giurescu, 1973 — nr. 158.

⁵⁰ Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, Edit. Academiei, București, 1971, p. 33—63.

⁵¹ L. Roman, 1973/1978 — nr. 236, 240, 241; idem, *Démographie et société aux Pays Roumains (XVIe—XIXe siècles)*, în NEH, VI/1, 1980, p. 283—295. Anterior/D. Prodan, *Teoria imigrației . . .*, p. 117—120 et pass.; G. Retegan, *De la census-ul roman . . . (II) se formulaseră citeva argumente valabile, în sprijinul ideii după care — în Țara Românească și Moldova, în veacul al XVIII-lea — depoularea n-a avut loc.*

⁵² În general pentru actele de stare civilă în țara noastră: I. Comănescu, Gh. Ungureanu, *Les registres paroissiaux et d'état civil de la R.P.R.*, în „Archivum. Revue international des archives”, Paris, VIII, 1958, p. 23—29; Gh. Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova pînă la regulamentul organic*, în *Ist. stat.*, p. 223—232; idem, *Idem — în Moldova sub regimul regulamentului organic*, *ibid.*, p. 233—247; idem, *Idem — sub regimul codului civil*, *ibid.*, p. 249—261; L. Moldovan, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, *ibid.*, p. 273—296; G. Retegan, *Dezvoltarea demografiei românești în perioada 1859—1916 (II)*, în RS, XIX, 3, 1970, p. 52—55.

rată și aplicată cu mare succes în Franța de către L. Henry și M. Fleury⁵³, dar — din păcate — încă nu s-a trecut la lucru⁵⁴, ceea ce constituie o serioasă piedică în înaintarea noastră pe frontul secolelor XVII (de la începutul căruia ne parvin cele mai vechi registre parohiale de pe teritoriul patriei noastre) și XVIII.

2) S-a verificat importanța lucrului cu așezările, determinate mai ales pe baza documentelor, listelor, hărților etc., folosindu-se atît procedeul progresiv, cît și cel regresiv. Este însă de amintit prudența cu care trebuie manipulat materialul. Așa, de exemplu, în documentele muntene din anii 1352—1625 s-au socotit 3220 de așezări⁵⁵, dar — înlăturîndu-se toponimele neoiconimice — s-au găsit numai vreo 2100 de sate⁵⁶, cînd, în realitate, Țara Românească avea pe atunci aproximativ 4000 de sate!⁵⁷ Este limpede deci că, pentru calcularea corectă a numărului populației unei zone, nu se poate lua drept bază totalul localităților atestate documentar pînă la o anumită dată (decît dacă aplicăm niște corective substanțiale), după cum creșterea sumei așezărilor în perioada următoare — prin însumarea informației documentelor interne, ajunse pînă la noi din această vreme — nu dă măsura creșterii populației, ci aceea a sporirii numărului satelor intrate în relații juridice feudale.

De acest lucru însă nu se ține seama întotdeauna. Un valoros studiu asupra teritoriului muntean dă graficul evoluției probabile a numărului locuitorilor în veacul al XVII-lea, amînîndu-se pentru altă dată prezentarea modalității de calcul. Din lucrare se deduce însă că s-au folosit următoarele elemente: numărul documentat al satelor țării (circa 2100 la începutul secolului al XVII-lea și aproximativ 2800 la sfîrșitul lui); mărimea medie a satelor și a familiilor ($40 \text{ case} \times 5 \text{ persoane} = 200 \text{ suflete}$); atunci $2100 \times 200 = 420\,000$ (respectiv $2800 \times 200 = 560\,000$); se adaugă populația urbană și se ia în considerare mărirea, în cursul veacului discutat, a cantității satelor cu peste 50 și peste 100 de case, de unde ar rezulta efectivul demic al Țării Românești (circa 450 000 de locuitori la 1600 și cam 650 000 la 1700)⁵⁸. Or, eroarea este evidentă: creșterea cu 33 % a numărului satelor țării (nu al populației ei), în decurs de un secol, este atît de mare, încît nu s-ar putea explica decît printr-o imigrație de mari proporții care, după cum se știe, nu este atestată în surse; în epocă însă subsistă un număr relativ constant de sate muntene — circa 4000.

Chiar și atunci cînd — cu referire la Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș — se exprimă clar ideea că numărul așezărilor pătrunse în documente reprezintă numai o parte din localitățile existente în perioada respectivă în zona dată, chiar și atunci, pentru evaluarea numărului populației acesteia unele lucrări iau ca bază însumarea progresivă a așe-

⁵³ L. Moldovan, 1977 — nr. 53; L. Roman, 1978 — nr. 316.

⁵⁴ Dar un sondaj asupra a 50 de registre parohiale, din tot atîtea sate de prin părțile Clujului, fusese efectuat către anul 1963 (Șt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, în *Les Congrès et Colloques de l'Université de Liège*, vol. 33, Liège, 1965, p. 299; idem, 1972 — nr. 218, p. 70). O serie de registre de stare civilă au fost utilizate și de Natalia Giurgiu, 1972 — nr. 159, p. 115—135; eadem, 1977 — nr. 160.

⁵⁵ I. Donat, *Așezările omenesti* ..., p. 79—80.

⁵⁶ Lia Lehr, 1974 — nr. 178, p. 163 (și n. 9).

⁵⁷ L. Roman, 1978 — nr. 241, p. 1399—1400.

⁵⁸ SMI Med, VII, 1974, p. 163 (și n. 8), p. 164 (și n. 11), p. 204 — (Grafic 1).

zărilor documentate, ceea ce nu poate să nu determine incongruențe. Nu se poate trece nici peste faptul că avem de-a face nu numai cu un aspect tehnic, nu numai cu problema precizării unui număr mai apropiat de realitate, ci mai ales cu posibilele denaturări ale acesteia. Așa de pildă, aplicarea procedurii, fără luarea în considerare a observației amintite, s-a încercat a se folosi — în unele lucrări, recent apărute peste graniță — cu scopul „demonstrării” neadevăratei aserțiunii, după care teritoriul est-carpatic ar fi început a se popula de către români prin băjenirile transilvănene, și anume în perioada, premergătoare formării Țării Moldovei (!?).

3) A apărut clar marele folos al corelării științifice a conjuncturii socio-economico-politice cu procesele demografice, procedeu a cărui aplicare va da, indiscutabil, importante rezultate prin corelarea lui cu alte posibilități de cercetare.

4) Pentru o evaluare realistă a evoluției numerice a populației țărilor române — în secolele precedente anilor 1784—1787 (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina); anterioare anului 1831 (Țara Românească și Moldova) și anilor '40—'70 ai secolului al XIX-lea (Dobrogea) — este de operat un calcul regresiv (de la pragul primului recensământ contemporan și al celui dinții recensământ modern), știind însă rata medie anuală de creștere a populației, mărimea medie a familiei, toate conjuncturile care au putut influența curba demică etc. și, desigur, luând permanent în considerare toată informația perioadei discutate, informație care ne-ar putea semnala câte ceva în legătură cu fenomenele urmărite. Se dovedește, totodată, util ca — în lucrul cu așezările — să se combine demersul regresiv cu cel progresiv.

III. DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA/ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL XIX-LEA ȘI PÎNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

În acest de-al treilea segment temporal, societatea noastră a străbătut ultimele decenii ale crizei de sistem a feudalismului, perioada modului de producție burghez și etapele procesului revoluționar postbelic. Demografia istorică și cea veche au și aici la îndemână multe izvoare⁵⁹: catagrafiile regulamentare în Țara Românească și Moldova (1831 — începutul anului 1859); conscripția josephină din Transilvania (1785—1786), precum și din Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina (1784—1787); consemnările din anii '40—'70 ai secolului următor, referitoare la populația Dobrogei; registrele de stare civilă, precum și alte modalități de înregistrare a faptelor de stare civilă, deosebit de importante la vest de Carpați și în Bucovina pentru hiatusul dintre recensământul de la 1784—1787 și cel următor, care a avut loc abia în 1850—1851 (pentru care interval sînt de luat în seamă și schematismele ecleziastice, tabelele mișcării naturale a populației, calculele efectuate în epocă etc., cu toate imperfecțiunile

⁵⁹ Gh. Ungureanu, *Documente statistice din anii 1820—1859 ...*, în *Ist. stat.*, p. 459—470; G. Retegan, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, *ibid.*, p. 181—187; idem, *Dezvoltarea demografiei ... (I)*, în *RS, XIX, 2*, 1970, p. 43—52; P. Tudor, I. Mada, *Recensământul populației din 1890 ...*, în *Ist. stat.*, p. 207—220; L. Moldovan, *Conscripții și recensăminte în Transilvania (sec. XVII—XIX)*, ..., în *RS, XIX, 8*, 1970, p. 86—92. Și *supra*: n. 24, 52.

nile lor); registrele de stare civilă din vechea Românie în perioada cuprinsă între două succesive recensăminte izbutite ale populației, despărțite și ele printr-un interval apreciabil (1859/1860—1899, pentru care ani nu trebuie uitate nici cele câteva recensăminte fiscale ce-au precedat pe cel din 1899, cu toate lacunele lor, dar sint de utilizat și calculele efectuate de demografi chiar în acea vreme, ori retrospectiv, în lumina acestui din urmă recensămint); etc. Sub raportul bazei informative, epoca aceasta începe așadar cu primele recensăminte moderne (= mai apropiate de realitate) sau (în cazul Dobrogei) cu consemnările particulare și oficiale, care au o asemenea valoare.

În ceea ce privește recensămintele contemporane, realizate cu începere din 1850—1851 (respectiv din 1859—1860), ele constituie — alături de alte surse — fundamentul demografiei contemporane, disciplină științifică foarte specializată, care-și desfășoară importanta sa acțiune cu sprijinul statisticii matematice și al calculatoarelor ultra-perfecționate. Materia sa, în general, nu privește demografia veche, dar cea istorică se arată foarte receptivă față de rezultatele muncii demografilor profilați pe acest sector, rezultate pe care și ea le utilizează atît pentru a surprinde procesele de durată, cît și ca termen de comparație, ca repere. Totodată, demografia istorică înglobează și acele studii ale demografilor contemporaniști, care — bazîndu-se pe recensămintele științifice întreprinse, pe statisticile mișcării naturale a populației, pe registrele de stare civilă etc. — au o perspectivă istorică, urmărind o problemă (sau un complex de probleme) de-a lungul unei perioade relativ întinse.

Oricît ar părea de ciudat, unele procedee de lucru ale demografiei vechi își au și aici cîmp de aplicare. S-a menționat mai sus problematica hiatusului 1859/1860—1899 din România. Apoi, deși periodicitatea recensămintelor este observată după 1850/1851 (respectiv 1899), rămîne totuși și ulterior destul loc pentru o investigație de tipul celei întreprinse de istoricii-demografi pentru veacurile trecute, adică asupra unei materii pe care niciodată recensămintul, registrele de stare civilă etc. n-o pot cuprinde și deci investigația însăși trebuie întreprinsă în alte modalități decît cele ale demografiei contemporane, modalități specifice istoriografiei: mobilitatea spațială determinată de cataclisme naturale sau sociale, pierderile umane extraordinare în condițiile războaielor și ca urmare a teroarei fasciste etc.

Și în spațiul informațional cuprins între sfîrșitul veacului al XVIII-lea și zilele noastre s-a desfășurat în țară, în anii din urmă, o muncă asiduă, dintre rezultatele căreia, în afara celor menționate anterior, mai sint încă multe de relevat. Catagrafia moldoveană din 1845 a devenit temelia a două cercetări de adîncime: una — folosind și date ale perioadei 1820—1859/1860 — a analizat structura socio-juridică a 7 localități urbane, de unde a desprins structura de clasă⁶⁰; cealaltă — luînd în considerare și unele cifre ale catagrafiei din 1838 — a studiat cîteva zeci de orașe și țîrguri (un tabel se referă chiar la 72 de așezări urbane) pentru a conchide asupra structurii lor sociale, precum și asupra legăturilor între aceasta și specifi-

⁶⁰ L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul sec. al XIX-lea*, în „Studii. RI”, XVI, 2, 1963, p. 281—305.

cul tactic al evenimentelor revoluționare din 1848⁶¹. S-a mai investigat catagrafia moldoveană de la 1831 și înregistrarea din anii 1828—1832 a populației moldo-muntene⁶². S-au studiat câteva catagrafii din Țara Românească (de unde au rezultat și răspîndirea teritorială de aici, dar și aspecte structurale)⁶³, precum și unele recensăminte moderne vest-montane (pe baza cărora s-a desprins și stratificarea socială a Principatului Transilvaniei)⁶⁴. S-au tratat regimul și variabilele demografice la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, precum și mișcarea naturală între 1896 și 1975 în Țara Oașului⁶⁵. Au fost, de asemenea, prezentate și comentate câteva dintre primele consemnări mai apropiate de realitate ale populației dobrogene⁶⁶. Pribegirile spre îndepărtata Americă la cumpăna veacurilor XIX—XX — studiate în contextul cauzelor lor dureroase și al traiului emigranților pe locurile de sălășluire — au prilejuit mai multe lucrări⁶⁷.

Abordarea perioadei dintre cele două războaie mondiale a adus concluzii cu referire la structura națională a populației României, la numărul cehoslovacilor și polonezilor care s-au salvat pe teritoriul României în 1938—1939 și la ajutorul ce li s-a acordat aici⁶⁸. S-au stabilit pierderile populației țării, cauzate de regimurile fasciste ale lui Antonescu și Horthy, ca și de trupele hitleriste în retragere; presiunile Reichului asupra guvernului antonescian n-au reușit totuși să determine hecatombe ce-au avut loc în alte țări ocupate, în care sens a cîntărit greu și omenia poporului român⁶⁹.

O serie de lucrări au fost realizate — cu perspectivă istorică, folosindu-se mai ales recensămintele contemporane, dar punîndu-se la contribuție uneori și înregistrările demice precedente — asupra populației urbane, răspîndirii teritoriale și evoluției populației unei provincii⁷⁰; asupra

⁶¹ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, III, 1970, p. 5—32 + Anexele I—XIII.

⁶² Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831*, în *Ist. stat.*, p. 145—155; idem, *Documente privilegiate la istoria României păstrate în Arhivele statului din Moscova și Leningrad*, în RA, V, 1, 1962, p. 27—45.

⁶³ I. Donat (la H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, Edit. Academiei, 1958, p. 37; la 1831); idem, 1975 — nr. 140 (la 1831 și comp. cu 1859); I. Donat, G. Retegan, *La Valachie en 1838* ..., în RRH, IV, 5, 1965, p. 925—941; P. Cernovodeanu, 1978 — nr. 30 (București la 1838); Vlad. Diculescu, 1973 — nr. 136 (anii '30—'40 al sec. XIX).

⁶⁴ A. Csetri, Șt. Imreh, *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în *Studia Babeș-Bolyai, hist.*, XI, 2, 1966, p. 61—76; idem, 1972 — nr. 128 (anii 1767—1821); Șt. Imreh, 1974 — nr. 44 (zona grănicerească la 1810); A. Egyed, 1974/1976 — nr. 146, 148 (la 1848).

⁶⁵ Natalia Giurgiu, 1972/1977 — nr. 159, 160.

⁶⁶ Gh. Platon, *Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei ... <la 1842>*, în AIIA-Iasi, V, 1968, p. 203—216; Anca Ghiață, 1977 — nr. 153 (pe la 1850); V. Maciu, 1976 — nr. 59 (la 1870—1875); Gh. Dumitrașcu, 1975 — nr. 40 (la 1879).

⁶⁷ L. Boia, 1975 — nr. 95; A. Egyed, 1975 — nr. 147; V. Netea, 1975 — nr. 204; St. Popescu, 1977 — nr. 233.

⁶⁸ N. Dascălu, 1978 — nr. 133; C. Căzănișteanu, 1977 — nr. 105.

⁶⁹ Gh. Zaharia, 1974 — nr. 281; Gh. I. Bodea, L. Vajda, 1974 — nr. 94; N. Minei, 1978 — nr. 188; I. Spălățelu, 1978 — nr. 244.

⁷⁰ G. Retegan, *Evoluția populației urbane a României*, în RS, XIV, 7, 1965, p. 54—67; D. Bugă, *Populația orașelor Munteniei și Olteniei în ultima sută de ani*, în RS, XVI, 11, 1967, p. 60—62 + două tbl.; I. Băcănuș et al., 1974 — nr. 82 (repartizarea teritorială în 1912—1972); D. Bugă, *Populația Olteniei în secolele XIX și XX*, în RS, XVII, 6, 1968, p. 57—63.

speranței de viață, tranziției demografice și politicii în materie de populație⁷¹. Au fost elaborate și câteva studii, referitoare la istoria populației de pe alte teritorii europene⁷². S-a întocmit o sinteză asupra populației mondiale — cu accentul pe situația actuală — și s-au relatat proiectări viitoare-logice atât ale acesteia, cât și ale populației României⁷³.

În ultimii ani, în unele sectoare, se observă o susținută preocupare istorico-demografică. Este deosebit de meritorie acțiunea organelor de partid și de stat din jud. Hunedoara de a încuraja și sprijini o largă editare a literaturii de profil⁷⁴. Se evidențiază munca dr. Gheorghe Brătescu : în afara propriilor lucrări în specialitatea noastră, a îngrijit publicarea mai multor volume, ce conțin și contribuții ce ne interesează⁷⁵. Un cuvânt de laudă este de adresat revistei „File de istorie” (Muzeul de istorie din Bistrița, I, 1971), care acordă un important spațiu publicațiilor istorico-demografice.

Deși succesele sînt evidente, sînt încă multe de făcut și cu referire la epoca din urmă, continuîndu-se a se aplica și perfecționa modalitățile de lucru, sugerate de practică :

1) S-a început a se lucra asupra primelor înregistrări mai apropiate de realitate, de unde au rezultat o serie de lucrări solide. Se observă însă că nu întotdeauna se ține seama de faptul că n-avem de-a face cu evidențe complete. Vor fi, prin urmare, de lămurit mai concret, de la caz la caz, lacunele fiecărui izvor în parte, ceea ce este valabil atât pentru sursele privitoare la spațiul vest-montan și Bucovina pînă la 1850—1851, cât și pentru cele referitoare la Țara Românească și Moldova pînă la 1859, dar și pentru cele ce furnizează știri asupra populației Dobrogei în anii '40—'70 ai veacului al XIX-lea.

2) N-au fost încă serios abordate câteva probleme, referitoare la vechea Românie în anii 1859—1899 : dacă recensămîntul din anii 1859—1860 este, în general, considerat izbutit în Țara Românească, în ceea ce privește Moldova părerile au fost diferite și imediat după încheierea lui, în urmă cu 120 de ani, și tot așa rămîn ele și în lucrările cele mai recente ; insuficient tratată rămîne încă problematica principalelor surse asupra populației din vremea semnalatului hiatus 1859/1860—1899, asupra modalităților de valorificare ale cărora mai este încă de lucrat. Neîndeajuns tratate sînt și unele aspecte ale recensămîntelor anilor 1850/1851—1910 din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina : cel din 1850—1851 a fost anulat, fiind neconform normelor statistice, dar încă nu știm care este gradul său de precizie ; la adresa realizatorilor unei serii de statistici a populației de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și, mai ales, ai celei

⁷¹ V. Ghețău, 1978 — nr. 151; Vlad. Trebici, 1978 — nr. 268; E. Mesaroș, 1973 — nr. 186.

⁷² I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la péninsule balkanique et la Grèce continentale* ..., în RESEE, I, 1—2, 1963, p. 41—67; B. Dălcoviciu, 1976 — nr. 129 (evul mediu timpuriu la franci); T. Jînga, 1976 — nr. 173 (epidemiile de ciumă în Franța secolului XVI) Georgeta Penelea, 1973 — nr. 225 (ciuma la sud de Dunăre în 1837).

⁷³ Vlad. Trebici, 1974 — nr. 267; M. Bulgaru, 1975 — nr. 99; Vlad. Trebici, *Populația României și creșterea economică* ..., Edit. politică, București, 1971, p. 327—340; R. Cresn, 1972 — nr. 125.

⁷⁴ V. Bălan et al., 1974 — nr. 83; Al. Ionescu, 1974 — nr. 238; N. Chirică, V. Răceanu, 1976 — nr. 109.

⁷⁵ Gh. Brătescu, 1972/1978 — nr. 30, 74, 137, 246, 284.

din 1910, au fost, în repetate rânduri, formulate critici, referitoare la alterarea expresiei structurilor naționale, dar până acum nu s-au calculat rectificările necesare.

3) În ultima vreme, s-a evidențiat net schițarea perspectivei istorice pe baza recensămintelor contemporane, a statisticilor mișcării naturale și a registrelor de stare civilă. Procedul, folosit cu succes de un grup de demografi, promite a da și în viitor rezultate notorii.

4) Și cercetarea de factură istoriografică — în spațiile istorice libere dintre recensămintele științifice realizate — se dovedește eficientă, având încă multe probleme de elucidat.

IV. PRIVIRE SINTETICĂ ASUPRA MUNCII TRECUTE ȘI ASUPRA OBIECTIVELOR EI VIITOARE

1. Aspectul cel mai evident, rezultat din cele notate mai sus, constă în faptul că cercetarea istorico-demografică în țara noastră, demarând mai ales cu începere din anii '60, marchează în ultimii 10—15 ani un avânt remarcabil. În anii 1944—1947 mai apăreau încă unele lucrări, criticabile sub aspectul conținutului de idei, resimțindu-se de anumite influențe ale trecutului. În 1948—1964, anumite limite conceptuale, specifice vremii, și-au pus pecetea și asupra creației istorico-demografice. În general însă, în condițiile procesului revoluționar, s-a pus capăt situației existente până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (când rolul predominant în istoriografie revenea concepției idealiste), iar teoria dominantă în cercetare a devenit cea materialist-dialectic-istorică. Avântul din anii 1965—1980 are drept cauze sprijinul acordat de societatea noastră cercetării în toate domeniile importante, înalta poziție ideatică a istoriografiei românești, care folosește analiza multilaterală, creatoare, nuanțată, în lumina concepției științifice despre societate; lupta istoricilor țării pentru valorificarea a tot ceea ce au creat de-a lungul secolelor și mileniiul poporul român și toate popoarele lumii, lupta pentru propășirea României Socialiste și creșterea prestigiului ei în lume, pentru înțelegere între popoare și pace, lupta pentru adevăr și respectarea drepturilor legitime ale țării noastre și ale oricărei alteia.

Avântul se remarcă nu numai sub aspect ideatic, calitativ, dar și sub cel cantitativ. O imagine globală se poate obține din următorul tabel :

Lucrări cu valori istorico-demografice, publicate de cercetătorii din R.S. România
în 1972—1978 ⁷⁶

Instrumente de lucru	Surse	Studii	Recenzii și discuții	Colocviul internațional	Total
12	59	214	41	2	328

⁷⁶ Cuantificarea datelor de la L. Roman, *Démographie historique de la Roumanie, 1972—1978. Bibliographie analytique*, în RRH, XIX, 1, 1980, p. 85—127. Instrumente de lucru = bibliografii, dicționare, enciclopedii; surse = publicări și prezentări de izvoare, vechi evaluări și calcule, culegeri de date ce se pretează la investigarea demostoriografică; Colocviul internațional = Colocviul Internațional de demografie istorică, Cluj-Napoca, 5—9 septembrie 1977.

Este de altminteri baza progreselor, înregistrate în dezvoltarea aspectelor teoretico-metodologice ale cercetării. Continuându-se munca predecesorilor ⁷⁷, s-a relevat astfel că — în limitele a ceea ce, pe plan internațional, se numea în mod obișnuit demografia istorică — evoluau, de fapt, două direcții distincte, dar desigur intercorelate de investigație. Una este *demografia veche*. Pentru definirea acesteia se pot relua ideile formulate anterior ⁷⁸: reconstituirea științifică a caracterelor demografice ale vechilor populații, cu ajutorul surselor elaborate și conservate în alte scopuri, neavând la dispoziție nici o informație statistică sau posedind o documentare nesatisfăcătoare; de aici decurge și necesitatea de a aplica procedee specifice de critică și exploatare a surselor, altele decît tehnicile demografice contemporane. În ciuda faptului că, așa cum s-a subliniat în paginile precedente, subsistă evidente deosebiri între demografia veche și cea contemporană — rezultate din aceea că, avînd în vedere în esență epoci distincte, aceasta din urmă se bazează înainte de toate pe recensăminte științific realizate, dar și pe alte izvoare, de care nu beneficiază cea dintîi —, cele două ramuri științifice alcătuiesc de fapt o disciplină unică — demografia, avînd același obiect de cercetare și acționînd în strînsă colaborare.

Altă direcție de investigație este *demografia istorică* însăși, care are drept obiect de cercetare istoria populației și politica în problemele populației, adică rezolvă asemenea probleme ca: introducerea în sistem istoric a concluziilor, desprinse de disciplinele demografice din studierea peisajului fiecărei perioade și zone geografice; cauzele și condițiile sociale care au determinat specificul proceselor demografice; implicațiile sociale ale constatatei dezvoltări a populației; ideile și acțiunile diferitelor clase și pături sociale în materie de populație; eficacitatea acestei politici; etc. etc., Se poate astfel deduce că, în prezent, sîntem martorii unei scizi-parități, care dă naștere unei noi științe: demografia istorică (în sensul utilizat în aceste rînduri), în calitate de știință istorică a populației și a politicii demice. Însemnătatea ei este de văzut în mai multe planuri, dintre care cel mai important se dovedește acesta: nici un factor serios al evoluției societății (structura socială, dezvoltarea economică, politică, culturală etc.) nu se poate contura, înainte de a distinge aspectele sale demoistoriografice. Ceea ce nu înseamnă, desigur, că această știință este alfa și omega în cercetarea istorică; și pentru că ea trebuie să-și intercoreleze permanent explorările cu cele ale altor științe, dar și pentru că subsistă alte discipline — istoriografia socio-economică și filozofia — care vizează esențe mai profunde ale istoriei ⁷⁹.

Această lărgire de orizont explică două momente, sesizabile în însemnările de față. Unul este faptul că aspecte ale *demografiei istorice* se găsesc

⁷⁷ Șt. Pascu, 1972 nr. 218, p. 31 36: accepțiunea acordată conceptului „demografie” după al doilea război mondial, în diferite țări.

⁷⁸ L. Henry, *Manuel de démographie historique*, 2e éd., Genève-Paris, Droz, 1970, p. IX; J. Dupâquier, *Compte rendu*, în „Annales de Démographie historique”, Paris-La Haye, 1971, p. 373; idem, *Introduction à la démographie historique*, „Gemma”, Paris-Tournai-Montréal, 1974, p. 9.

⁷⁹ L. Roman, 1974 — nr. 237, p. 81 82; idem, 1978 nr. 316, p. 732 733; idem, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în AUB, Ist, XXIX, 1980, p. 99 — 109.

implicate și într-o serie de lucrări de istorie socio-economică, de arheologie, etnografie, lingvistică etc., de îndată ce ele abordează asemenea laturi ale realităților sociale ca : mobilitatea etno-demografică, etnogeneza, migrația, răspindirea și tipul așezărilor umane ș.a.m.d. ; cauzele și implicațiile acestor procese, politica în problemele populației și eficacitatea ei etc. Un al doilea moment de referință se vădește în extinderea intereselor *demografiei vechi* la antichitate, precum și în aplicarea unor modalități de lucru ale sale la contemporaneitate.

2. Critica istoriografică are multe de făcut pentru a sesiza neîmpliniri, aspecte ideatice eronate, probleme netratate. Greșeala cea mai frecvent întâlnită în literatura noastră din ultimul deceniu este încălcarea condițiilor primordiale ale valorificării surselor, anterioare recensămintelor contemporane. Este lucrul care va trebui să ne preocupe în mod deosebit pentru că, într-o serie de cazuri, rezultatele obținute nu sînt temeinice tocmai pentru că tehnicile de lucru n-au fost însușite. Ne vedem deci mereu în postura acelui personaj de legendă care, în fiecare dimineață, trebuia să-și reia munca precedentă, năruită peste noapte. Așadar, pentru ca o veche înregistrare a populației să înceapă a grăi elocvent, ea trebuie supusă unei prelucrări de bază : 1) Riguroasa datare a izvorului. Nu-i deloc indiferent un interval de cîteva decenii (ba chiar și de cîteva ani !), căci — și aceasta, din păcate, se uită citeodată — numărul locuitorilor crește de regulă, și anume crește cu viteza unei progresii geometrice. 2) Stabilirea exigență a ariei teritoriale la care sursa se raportează. Aceasta incumbă o mare atenție pentru geografia istorică și, mai presus de toate, pentru fluctuațiile diviziunii administrativ-teritoriale. 3) Precizarea atentă a unității de calcul, utilizată de recensămint. Este vorba de familii sau de suflete ? Ce reprezintă în momentul dat „poarta” ardeleană sau „ludle” muntean ? ș.a.m.d. 4) Analiza critică a rezultatelor înregistrării demografice. Cuprind ele oare întreaga masă demică, la data și pe teritoriul stabilite, ori numai anumite categorii socio-juridice ? Populația respectivă este într-adevăr corect reflectată sau trebuie aplicate anumite corective ? ș.a.

Lucrul cu datele de ordin demografic vădește, nu de puține ori, inacuratețe. Citeodată se comunică o anumită cifră, ce se declară a reprezenta numărul populației, ori al satelor etc. dintr-o regiune, pe la cutare vreme. Cititorul rămîne însă dezorientat : care este sursa ? cum s-a calculat ? Sînt vag exprimate uneori, de asemenea, data, zona de referință etc. Pare deci mai curînd a fi vorba de o simplă impresie, nefundamentată științific. Și procentele se întîmplă să fie inexact deduse. Lucrînd cu multe numere, este, desigur, foarte greu de evitat mărunte erori (ele apar și în operele cele mai de seamă ale literaturii mondiale !), erori rezultate dintr-o transcriere greșită, un calcul inexact, o imprimare incorectă ; dar sînt și situații, cînd mai toate rezultatele principale ale unui recensămint sînt reproduse greșit, ceea ce este altceva.

Lăsînd deoparte situația, cînd un aspect se abordează numai în lumina unei informații de a doua mînă (și nu după surse), este de menționat și mentalitatea că s-ar putea soluționa problemele noastre cu ajutorul cîtorva date, cînd ne găsim într-un domeniu dificil și complex, în care multilateralitatea cercetării este deviza nr. 1. Să nu ignorăm particularitatea studiului acestuia : trebuie, de regulă, să reconstituim datele funda-

mentale ale constelației demografice, tocmai pentru că, pînă la noi, din perioada și zona dată n-au parvenit statistici corecte și detaliate. Este motivul cel mai forte pentru care sîntem nevoiți să deducem, să comparăm, să aproximăm. Iar pentru aceasta ne sînt necesare coordonate numeroase. Cu cît vor fi ele mai multe, cu atît rezultatele noastre vor fi mai apropiate de realitate. Istoricul populației trebuie — ori cît de greu i-ar veni aceasta — să țină seama deci de *totalitatea* informației epocii.

Și numai după ce ea a vorbit destul de clar, a furnizat suficiente deslușiri, riguros verificate și strict încadrate temporar, spațial și social — numai atunci rezultatele pot fi interpretate. Iar aici ni se deschid orizonturi largi. Subsistă teze eronate — dintre care unele mai au căutare și în anii din urmă prin anumite cercuri de peste hotare —, teze de care încă literatura noastră nu s-a ocupat cu atenție. Trebuie făcute încă numeroase investigații pentru a pătrunde în profunzime angrenajele dintre diferitele planuri ale cercetării istoriografice (demografic, economic, social, politic etc.), pentru a le stabili legăturile și interdependențele reciproce. S-a început — și aceasta este, fără discuție, un fapt îmbucurător, probînd maturitatea disciplinei la noi — s-a început a se căuta încadrarea proceselor demice românești în cele de ordin european. Sînt însă cazuri cînd ne apropiem de situația continentală, avînd în mină date nerealiste, nerigurose deduse din surse.

3. În lumina a tot ceea ce s-a realizat pînă acum în țară, a importanței pe care o capătă azi demografia istorică și cea veche — așa cum se evidențiază, din ce în ce mai pregnant, în cercetarea mondială —, obiectivele de perspectivă (mai apropiată și mai îndepărtată) rezultă a fi următoarele :

a) Elaborarea unor indispensabile instrumente de lucru : repertoriul analitic al înregistrărilor demice, referitoare la teritoriul R.S. România ; bibliografia analitico-critică a lucrărilor, privitoare la istoria populației și la politica în materie de populație în România, apărute în secolele XVII — XX, pe teritoriul țării noastre și în străinătate ; dicționarul demografiei istorice și al celei vechi în România.

b) Întocmirea unor importante sinteze : Aspecte teoretico-metodologice ale demografiei istorice ; Istoria populației României ; Istoria populației Europei.

c) Pentru a ajunge la realizarea celor notate mai sus (a și b) și care sînt de proiectat pe o perioadă mai îndelungată, pentru toți cei pasionați de problemele noastre, apare necesară îndeplinirea multor sarcini curente de cercetare, în probleme majore, neelucidate încă, ale istoriei populației și ale politicii în problemele populației în România ; în analiza exhaustivă a unor surse fundamentale ; în reconsiderarea unor concluzii precedente ; în întocmirea de sinteze și recenzii asupra cercetării istorico-demografice în străinătate ; etc.

d) Totodată, sînt de lărgit contactele cu ceea ce se lucrează în alte țări, în scopul cunoașterii înaintărilor în diferite sectoare (avînd în atenție,

înainte de toate, publicațiile care ne interesează în mod direct ⁸⁰), în scopul propulsării cercetării noastre, al măririi aportului acesteia la mișcarea de idei pe plan internațional ⁸¹, al amplificării posibilităților de valorificare peste granițe a rezultatelor obținute de investigația din România ⁸², al contribuției mărite la difuzarea în lume a principiilor fundamentale ale politicii P.C.R. și statului nostru, la creșterea prestigiului internațional al R.S. România.

LES RECHERCHES DE DÉMOGRAPHIE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

I. *Depuis le plus vieux temps jusqu'à la fin du I-er millénaire de n.è.* Stade de l'investigation concernant l'effectif de la population de l'antiquité sur le territoire de Roumanie. L'accroissement du nombre des données et ouvrages au cours de ces dernières années ouvre la possibilité de reconstituer les éléments fondamentaux du paysage démographique.

II. *X-e — XVIII-e siècles.* Ouvrages importants parus pendant les deux décennies qui ont suivi le 23 août 1944; vers 1964, la situation de la recherche était pourtant insatisfaisante. Après 1965, elle marque un progrès évident, les scientifiques se groupent autour de l'académicien Ștefan Pascu et du professeur d'université Ștefan Ștefănescu; leurs principaux ouvrages portent sur toutes les zones du pays: Transylvanie,

⁸⁰ În perioada postbelică, în străinătate au apărut mai multe lucrări cu contribuții la cunoașterea izvoarelor și a caracterelor populației României, în diferite perioade istorice. Mai importante sînt: *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, ed. P. G. Dmitriev, red. P. V. Sovetov, „Știința”, Chișinău, 1975 (*Moldova în epoca feudalismului. Moldavia v epohu feodalizma*, VII/1—2); *Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787)*, ed. D. Danyl, Z. Dávid, Budapest, 1960.

⁸¹ Dialogul cu cercetarea serioasă s-a relevat la noi mai ales în ultimii ani:

— Lucrări apărute în Franța: H. H. Stahl/ref. M. R. Reinhard, A. Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, <1961>, în „Studii. RI”, 17, 3, 1964, p. 650—655; Gh. Brătescu, 1978 nr. 290/ref. J. — N. Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, I—II, Paris — La Haye, 1975—1976; Ecaterina Negruți, 1972 — nr. 305 /ref. A. Fierro, *Un cycle démographique: Dauphiné et Faucigny, du XIVe au XIXe siècle*, în „Annales. E., S., C.”, Paris, 26, 5, 1971, p. 941—959/.

— Lucrări apărute în Polonia: Ecaterina Negruți/ref. Irena Gleysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, 1976/, în AIIA-Iași, XIV, 1977, p. 691—692; L. Roman, 1978 — nr. 317/ref. *Ziemia i ludzie dawnej Polski ...*, ed. A. Galos, J. Janczak, Wrocław, 1976/.

— Lucrări apărute în U.R.S.S.: L. Roman, 1974 — nr. 314 ref. R. S. Vasil'evskij, *Proisхождение i drevnjaja kul'tura korjakov*, ed. akad. A. P. Okladnikov, Novosibirsk, 1971/; idem, ref. R. Pullat, *Gorodskoe naselenie Estonii s konca XVIII veka do 1940 goda ...*, Tallin, 1976/, în RI, 33, 1, 1980, p. 217—219.

⁸² Unele concluzii ale cercetărilor noastre au fost incluse în M. R. Reinhard, A. Armengaud, J. Dupâquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Menthrestien, Paris, <1968>. Cîteva lucrări românești au intrat în *Bibliographie internationale de la démographie historique 1978*, <red. E. Hélin/Liège>, „Lecerf”, Rouen, 1978 (ex „Annales de Démographie Historique”, 1978). J. Demel (*Historia Rumunii*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, p. 80—81 et pass.) a argumentat continuitatea de viață a vechilor locuitori ai țării noastre. G. G. Litavrin (*Vlahi vizantijskih istočnikov X—XIII vv.*, în *Jugo-vostočnaja Evropa v srednje veka*, red. Ja. S. Grosul et al, I, „Știința”, Kîșiněv, 1972, p. 91—138) a dovedit că izvoarele bizantine nu permit a se vorbi despre o însemnată mobilitate spațială a vlahilor balcanici, în veacurile XI—XII, și nu adevăresc prin urmare teoria „imigraționistă”.

Banat, Crişana, Maramureş, Moldavie, Dobroudja, Valachie. On a démontré la permanence de la population protoroumaine et roumaine sur le territoire de sa patrie; on a investigué des problèmes concernant la colonisation et le développement de la population szeklère et saxonne. On a démontré l'inconsistance de la théorie du „dépeuplement” des Pays Roumains aux XVI-e — XIX-e siècles.

III. *XIX-e — XX-e siècles.* L'époque commence par la rédaction des premiers recensements modernes (= plus proches de la réalité). Elle englobe aussi la période des recensements contemporains (= scientifiquement réalisés) et des statistiques du mouvement naturel de la population, sur la base desquelles on élabore non seulement des ouvrages de démographie proprement-dite, mais encore des études à perspective historique, études qui intéressent la démographie historique.

On a élaboré également quelques ouvrages concernant l'histoire de la population d'autres pays européens (note 72) *.

Chacun des paragraphes I—III commence par des considérations sur les sources de l'époque en question et finit par un commentaire au sujet des procédés utilisés dans l'investigation de l'histoire de la population du sol roumain durant l'après guerre.

IV. *Vue synthétique sur l'activité du passé et sur les objectifs d'avenir.*

1. L'essor au cours des 15 dernières années se fait remarquer du point de vue qualitatif et quantitatif (Tableau = Nombre des ouvrages contenant des valeurs historiques-démographiques, publiés par les chercheurs de la R.S. de Roumanie en 1972—1978 : a) instruments de travail, b) sources, c) études, d) comptes rendus et discussions, e) colloque international de démographie historique à Cluj-Napoca en septembre 1977, f) total). Progrès dans l'analyse des aspects théoriques-méthodologiques; la démographie historique et la démographie ancienne sont des disciplines distinctes, mais interdépendantes (note 79).

2. Critique de quelques erreurs et lacunes de la recherche roumaine durant la dernière décennie.

3. Objectifs de perspective : a) élaboration d'indispensables instruments de travail et b) monographies d'envergure; c) tâches pour la période immédiate; d) élargir les contacts avec les spécialistes d'autres pays et avec leurs études.

* Toutes les publications brièvement consignées (uniquement par le nom de l'auteur, la date de parution et un numéro) se rapportent au contenu de la bibliographie analytique, enregistrée ci-dessus: note 76.

ȘTIINȚELE SPECIALE ISTORICE

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Știința istorică, această necesitate stringentă a umanității, care dacă n-ar exista ar fi trebuit să fie inventată, cum o arată de pildă atit de plastic prestigiosul istoric și paleograf francez, Charles Samaran — membru al Institutului Franței — are drept materie primă izvoarele istorice, în toată complexitatea lor.

Nu există istorie fără izvoare, după cum nu ființează istorie fără erudiție, adică fără elaborarea critică, în prealabil, a mărturiilor, fie de către istoric însuși, sau de către unul ori mai mulți specialiști.

Astfel avem a face cu metoda istorică, definită ca un ansamblu de procedee tehnice în continuă perfecționare, pe care erudiția le pune la îndemina istoricului. Și acest ansamblu îl formează așa-numitele — în chip tradițional — științe auxiliare ale istoriei. Fără aprofundarea acestor discipline ce depistează și analizează în chip exhaustiv sursele istorice, fără întrebuințarea din plin a acestor științe, istoria nu s-a putut dezvolta și nici progresa ¹.

În știința istorică ca și în alte științe, desprinderea, formarea și dezvoltarea de noi ramuri științifice constituie urmarea evoluției însăși a științei din care generează noi discipline sau o consecință a nevoilor stringente ale investigației științifice. O parte dintre „științele auxiliare” ca urmare a acestei dezvoltări au devenit științe independente, în primul rând paleografia, apoi : arhivistica, numismatica, diplomatica ², cronologia, sigilografia, istoriografia și textologia ³. Dat fiind această dezvoltare cred potrivit să nu mai numesc științele respective *auxiliare*, ci științe speciale, termenul fiind pus în circulație științifică încă în anul 1957 ⁴. Dealtfel pentru astfel de schimbare a denumirii pledează întâi reputatul istoric austriac Leo Santifaller (n. 1890), care scrie : „așa numitele științe auxiliare, istorice printre care eu mai întâi de toate înțeleg paleografia, diplomatica, cronologia, istoriografia, critica izvoarelor și ediția izvoarelor, constituie bazele oricărei cercetări științifice istorice. Denumirea „științe auxiliare” în cercurile înseși ale specialiștilor practic se înțelege greșit.

¹ V. Damian P. Bogdan (—D. P. Bodan). *Paleografia româno-slavă*, I: Tratat (PRS I), București (= B), 1978, p. 9.

² V. D. P. Bogdan, *Despre codicologie* (Revista arhivelor (RA), IX, 1 (1966), p. 66).

³ V. mai jos Leo Santifaller și D. S. Lihačev.

⁴ V. „Atti del X Congresso Internazionale, Roma 4—11 Settebre (Comitato Internazionale di Scienze Storiche)”, Roma MCMLVII, ce cuprinde pe p. 135—190 Sezione I SS Scienze Speciali.

De aceea eu propun pentru aceste discipline ale științei istorice în loc de numele de științe auxiliare — științe istorice de bază”⁵.

Prestigiosul medievist sovietic regretatul Mihail N. Tihomirov susținea, în același sens, următoarele : „denumirea însăși de științe auxiliare reflectă prost sensul lor. Mai just ar fi ca ele să fie numite discipline istorice speciale. Ce fel de științe auxiliare sînt paleografia și numismatica cînd pe temeiul lor se stabilește baza bazelor științei istorice : se dă datarea și stabilirea autenticității izvoarelor ?”⁶ Reputatul istoric literar acad. Dimitrie S. Lihačev, în aceeași ordine de idei, consemnează : „Știința contemporană include în sine tot mai multe și mai multe științe independente — științe egale între ele și strîns legate una de alta. Această cale de evoluție se poate observa în arheologie, paleografie, numismatică, sfragistică. O cale asemănătoare de dezvoltare are și textologia, denumită știință, care studiază istoria textului și este legată neîntrerupt cu știința istoriei, cu știința literaturii, cu istoria gîndirii sociale, cu paleografia etc.”⁷.

Privitor la numărul științelor speciale istorice părerile sînt împărțite. Astfel Comitetul internațional al științelor istorice — pendinte de U.N.E.S.C.O. — prin Consiliul Național de filozofie și științe umane, socotește ca „științe auxiliare” ale istoriei : paleografia, epigrafia, diplomatia, bibliologia, cronologia, genealogia, sigilografia, heraldica, numismatica, lingvistica, geografia istorică, istoria geografiei și iconografia”⁸.

Aurelian Sacerdoțeanu (1904—1976), medievist cu preocupări multiple mai ales în domeniul cronologiei, diplomatiei și în special al arhivisticii, fiind și primul autor român al manualului de arhivistică, împarte științele speciale în majore și minore, socotind în prima categorie : geografia, arheologia, geologia, filologia, antropologia, sociologia, dreptul și filozofia, iar minore : arhivistica, paleografia, diplomatia, grafologia, cronologia, sigilografia, heraldica, numismatica, medalistica, miniaturistica, genealogia, epigrafia și bibliologia⁹.

Punctul de vedere al lui A. Sacerdoțeanu de împărțire în științe majore și minore îl împărtășește și Gheorghe T. Ionescu în cursul său, dar enumerarea disciplinelor este următoarea :

Izvoarele istoriei, Critica textelor, Istoria scrisului, sub titlurile : *Scrisul în antichitate și evul mediu* cum și *Materialul de scris* ; Bibliologia, Bibliografia, Diplomatica, Metrologia, Sigilografia, Epigrafia, Numismatica, Cronologia, Arhivistica și Codicologia¹⁰.

În Franța părerile sînt împărțite căci într-unul din volumele din 1936 al clasicei publicații *Larousse* apar : arhivistica, bibliologia, bibliografia, arheologia, epigrafia, paleografia, papirologia, cronologia, diplo-

⁵ L. Santifaller, *Gedanken und Anregungen über technische Probleme der Historischen Grunwissenschaften* în „Relazione del X Congresso Internazionale de Scienze Storiche Metodologia. Problemi generali. Scienze Ausiliarie della Storia”, I, Firenze, 1956, p. 445.

⁶ M. N. Tihomirov, *Ob ohrane i izučenij pis'mennyh bogastv našej strany*, în „Voprosy istorij”, Moscova (= M.), 1962, p. 66—67.

⁷ D. S. Lihačev, *Textologija. Na materiale ruskoj literatury X—XVII vv.*, Leningrad (= L.), 1962, p. 3—4.

⁸ V. P. Bogdan, *Despre codicologie*, p. 63.

⁹ A. Sacerdoțeanu, *Îndrumări în cercetări istorice* (= ICI), (B, 1945, p. 11—23).

¹⁰ Conf. Gheorghe Ionescu, *Introducere în istorie și științele auxiliare*. Note de curs luate de asist. Aneta Bolangiu, B., 1974, p. 3—203.

matica, sigilografia și heraldica¹¹, pe cînd volumul *Bibliographie*, al doilea din lucrarea : *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1965)* cuprinde sub A (p. 208—215) următoarele științe auxiliare ale istoriei : paleografia, epigrafia, diplomatica, arta cărții (codicologia), cronologia, genealogia, sigilografia cu heraldica, numismatica, lingvistica cu toponimia, geografia istorică, istoria geografiei cu dicționarul topografic cum și iconografia. Această prezentare și înseriere este concepută de Yves Renouard (născut 1908 — cunoscut medievalist francez)¹². În aceeași ordine de idei, erudiții minunatului volum : *L'Histoire et ses méthodes* (= HM), (Bruges, 1967, 1773 p.), cu titlul pe supercopertă : *Recherches, conservation et critique de temoignages*, publicat sub direcția lui Charles Samaran¹³ — împart științele speciale istorice în trei categorii, denumind prima : *Mărturii figurative*, în care se includ : arheologia, etnologia cu preistoria, numismatica și sigilografia (cu mărcile poștale), a doua : *Mărturii scrise*, cuprind : epigrafia, papirologia, paleografia, criptografia, diplomatica, onomastica, genealogia și heraldica, iar *Conservarea și prezentarea mărturiilor* însumează : muzeele (deci muzeistica), bibliotecile (în care este vorba și de codicologie) și arhivele (deci arhivistica).

Știința sovietică consideră drept „științe auxiliare” ale istoriei : arheologia (are ca obiect depistarea critică prealabilă a izvoarelor istorice și publicarea lor), paleografia, epigrafia, numismatica, diplomatica, cronologia, sfragistica (sigilografia), arhivistica, genealogia, heraldica, metrologia, statistica, geografia istorică și filigranografia (filigranologie)¹⁴.

În lucrările de specialitate ale istoricilor polonezi se socot ca principale „științe auxiliare” ale istoriei : paleografia, diplomatica și sfragistica, iar secundare : cronologia, heraldica cu genealogia, numismatica, geografia istorică, statistica, bibliografia, știința arhivelor (arhivistica) și lingvistica¹⁵.

În cele ce urmează mă voi ocupa de progresul în anii socialismului a următoarelor științe speciale istorice : epigrafie, paleografie, numismatică, genealogie, sigilografie, diplomatică, arhivistică, cronologie, criptografie, codicologie, heraldică, metrologie, filigranologie, geoistorie, textologie și onomastică (antroponimie și toponimie).

PROGRESUL ȘTIINȚELOR SPECIALE ISTORICE ROMÂNEȘTI

Pe primul plan se situează crearea, în 1924 a *Școlii de arhivari paleografi*, prin străduința lui Constantin Moisil (1876—1958; întemeietorul științei numismatice moderne la noi, autor al unor studii deosebit de temeinice nu numai în domeniul numismaticii ci și al sigilografiei cum și al heraldiceii), avînd adeziunea și sprijinul genialului Nicolae Iorga (1871—1940) și a lui Alexandru Lapedatu (1876—1954; medievalist de seamă). La Școala respectivă s-au predat întîi cursuri de : paleografie româno-chirilică, slavă și greacă, izvoarele istoriei românilor și arhivistică. În

¹¹ V. D. P. Bogdan, *Despre codicologie*, p. 64.

¹² *Ibidem*, p. 65.

¹³ A Apărut în colecția : *Encyclopedie de la pléiade*, de sub direcția lui Raymond Quenau.

¹⁴ V. D. P. Bogdan, *Despre codicologie*, p. 64.

¹⁵ V. D. P. Bogdan, *Despre codicologie*, p. 65.

anul următor s-au mai introdus : bibliografia, bibliologia, diplomatica, expertiza grafică cu grafologia, heraldica, sigilografia, apoi instituții vechi românești, iar în 1929 — dreptul vechi românesc. În 1931 *Școala* își schimbă titlul în : *Școala superioară de arhivistică și paleografie*, adăugându-se în 1934 printre discipline și numismatica. În 1938 *Școala* se restructurează devenind : *Școala de arhivistică*, inserindu-se noi discipline : cronologia și arheologia. În 1940 apar ca noi discipline : metodologia și istoriografia.

Această *Școală* a funcționat cu disciplinele inițiale și ulterioare până în 1948 cînd a devenit *Institut de arhivistică, bibliologie și muzeografie*. Cadrele de predare au fost următoarele : C. Moisil (la arhivistică, diplomatică, heraldică, numismatică și sigilografie), căruia i-a urmat (pentru arhivistică și diplomatică) A. Sacerdoțeanu, iar pentru numismatică și sigilografie Emil Condurache, care a predat atît arheologia medie cit și cea modernă, apoi lui E. Condurache i-a urmat la numismatică Bucur Mitrea ; Al. Sadi-Ionescu (1873—1926 — cu activitate rodnică și multilaterală în domeniul bibliologiei) — la bibliografie și bibliologie —, căruia i-a urmat Maria Dumitrescu (1904—1969 ; unica diplomată română a prestigioaselor instituții pariziene : *Ecole des Chartes* și *Ecole des Hautes Etudes*, de pe lingă universitatea Sorbona) — care a predat și biblioteconomia ; Maria Holban (pentru paleografia latină) ; Petre Cancel (1890—1947 ; cu lucrări de sinteză ale unor cercetări anterioare în domeniul lingvisticii slave și contribuții originale privind filologia româno-slavă) — pentru paleografia slavă, căruia i-a urmat Petre P. Panaitescu (1900—1967 — unul dintre cei mai buni medievaliști și slavisti) — după care am predat eu disciplina respectivă, căreia i s-a adăugat și limba textelor ; Iulian Ștefănescu (1880—1937 — cunoscător de mare erudiție al literaturilor bizantină și slavă) — la paleografia greacă, căruia i-a urmat Alexandru Elian ; Henri Stahl (1877—1941 — cel mai bun expert grafic și grafolog român) — pentru expertiză grafică, căruia i-a urmat Elena Bogdanovici, care a predat și grafologia ; Ion Vlădescu (1896—1942 — medievalist cu meritul că a început să editeze excelent *Istoria Românilor din Dacia Traiană* a lui Alexandru D. Xenopol) la izvoarele interne ale istoriei românilor, căruia i-a urmat Ion Hudiță, iar după retragerea prof. Hudiță, a cumulat și izvoarele externe ale istoriei românilor Constant Grecescu (1900—1959 — medievalist cu preocupări principale în domeniul textologiei) ; Victor Papacostea (1900—1962 — prețuit balcanolog) pentru izvoarele externe ale istoriei românilor înainte de retragerea lui I. Hudiță : Ion D. Condurachi — la Vechi drept românesc, căruia i-a urmat I.C. Filitti (1879—1945 — reprezentativ jurist și istoric) —, curs reluat apoi de Constantin Andreiescu (1904—1951 — medievalist, cu studii ce se remarcă printr-o bogată informație și o analiză adîncă a faptelor prezentate, autor al primului manual românesc de paleografie latină), care a preluat și cursul de instituții vechi românești, ținut de Constantin C. Giurescu (1901—1977 — una dintre personalitățile istoriografiei românești contemporane) ; Nicolae Cartojan (1883—1944 — creatorul școlii de literatură veche românească) — la paleografia româno-chirilică, căruia i-a urmat Emil Vîrtosu (1902—1977 — specialist de seamă în domeniul paleografiei româno-chirilice și al sigilografiei, autor al primului manual de paleografie româno-chirilică) și Mihai Berza (1907—1978 — socotit calofil în cel mai bun înțeles al cuvîntului) pentru metodologie, istorio-

grafie, genealogie și heraldică¹⁶. Prin transformarea în 1948 a *Școlii de arhivistică* în *Institut de arhivistică, bibliologie și muzeografie*, ultima disciplină din titlul *Institutului* a fost predată de Mac Constantinescu.

În toamna anului 1950 *Institutul* respectiv a fost restructurat ca Secție de arhivistică în cadrul Facultății de istorie din București, dintre cadrele didactice de la *Institut* au fost încadrați la Secția respectivă: A. Sacerdoțeanu, D.P. Bogdan, E. Virtosu și Mac Constantinescu, la care s-au adăugat următoarele cadre noi: Ion Frunzetti, N. Georgescu-Tistu (1894—1972 — unul dintre cei mai buni bibliologi români) și Ion Ionașcu (1902—1979 — medievist cu o îndelungată activitate). Ulterior această Secție s-a transformat într-o catedră de arhivistică iar în final în grupă de arhivistică, unele dintre științele speciale istorice predându-se în cadrul respectivei facultăți și la alte secții de pildă: paleografiile româno-slavă și româno-chirilică la Secția de istorie medie a României, paleografia latină la Secția de istorie universală, iar altele ca de exemplu paleografia greacă nu s-a mai predat defel. S-a ajuns apoi ca științele respective să se includă în programul a mai tuturor facultăților de istorie, devenite prin restructurare: facultăți de istorie și filozofie sau facultăți de istorie și filologie. Însă numărul de ore de predare al științelor speciale istorice a devenit total nesatisfăcător.

Științele speciale istorice au progresat prin înființarea pe lângă *Școala de arhivistică* a unui *Institut de cercetări arhivistice* — operă a lui A. Sacerdoțeanu, în cadrul căruia s-au ținut numeroase comunicări atât de către cadrele *Școlii* cât și din afară, comunicări dintre care nu puține s-au publicat în *Hrisovul* — buletin al *Școlii de arhivistică* — și în *Lucrările Școlii de arhivistică* — publicații înființate tot de A. Sacerdoțeanu.

O a treia cale de progres a științelor speciale istorice s-a produs prin înființarea unor societăți, instituții, asociații și periodice românești ce cuprind în obiectivul lor și acest fapt.

Astfel urmînd ordinea cronologică precizez că în 1903 se creează la București, *Societatea numismatică română*, aceasta de către Mihail Suțu (1841 — 1933 — numismat care a pus bazele cercetării sistematice și științifice a numismatiei noastre, M.S. înscriindu-și numele în rîndul primilor «numismați din sud-estul Europei»), publicînd din 1904 și azi *Buletinul Societății numismatice române* (= BSNR), ce inserează pe lângă studii de numismatică și lucrări de metrologie și sigilografie, apoi dezvoltă activitate și prin comunicările membrilor săi. Urmează: *Institutul de studii sud-est europene*, înființat în 1914 de N. Iorga, reluat în 1937 — 1947 de *Institutul de studii și cercetări balcanice*, condus de V. Papacostea. Acest institut s-a relevat printr-un șir de comunicări publicate în *Bulletin de L'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, iar din 1924 și pînă în 1947 în *Revue historique du Sud-Européen* — ambele create de N. Iorga cît și în *Balkanica*, înființată de V. Papacostea, reviste ce publică și un șir întreg de studii în domeniul științelor ce ne preocupă. Din 1963 sarcina celor trei reviste a preluat-o *Revue des études sud-est européennes* ce apare și azi. *Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*, înființat în 1920

¹⁶ Cele mai multe date despre *Școala de arhivistică*, la A. Sacerdoțeanu, I. C.I. p. 346 — 350, apoi în *Carnetul studentului*, B., 1939 și 1945 al *Școlii de arhivistică* — publicat de A. Sacerdoțeanu și D. P. Bogdan, P R S I, p. 7 și 90.

de Ion Lupaș (1880 — 1967 — creator de problematică de școală istorică, cu un aport prețios la formarea primelor generații de istorici ai Universității clujene) și Al. Lapedatu, prin Anuarul (= AIAC), apoi din 1950 prin „Studii și cercetări științifice”, iar din 1954 : „Studii și cercetări științifice”, Seria 3 : Științe sociale (= SCS) prin studiile publicate dezvoltă unele științe speciale.

Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București, înființat în 1936 de N. Iorga pentru cercetări în domeniul istoriei universale, are azi următoarele publicații : *Studii și materiale de istorie medie* (= SMIM), *Studii și materiale de istorie modernă* și *Studii și materiale de istorie contemporană*, ce cuprind articole care dezvoltă din plin unele științe speciale istorice, același scop împlinind și diferite comunicări ce se fac în cadrul Institutului. Același lucru se poate afirma despre *Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”* din Iași, înființat în 1941, având periodicele sale : *Anuarul* (= AIIAI) și *Arheologia Moldovei* (= AM). În 1949 se înființează *Institutul de Istoria artei* ce editează : *Studii și cercetări de istoria artei* (= SCIA), ce publică mai ales studii de epigrafie, heraldică și sigilografie, apoi *Revue Roumaine d'histoire de l'art* cum și culegerile *Pagini de veche artă românească* și *Pagini de artă românească*, ce însușează și unele studii în domeniul științelor speciale istorice. În 1956 ia ființă *Institutul de arheologie* din București, care printre altele ține comunicări și publică din 1957 *Studii și cercetări de numismatică* (= SCN), cu același obiect ca și BSNR, apoi revista *Dacia* și *Studii și cercetări de istorie veche* (= SCIV) — în anii 1950 — 1973 —, iar din 1954 *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* (= SCIVA), cu studii și de epigrafie, apoi colecțiile *Biblioteca de arheologie*, *Biblioteca de istorie veche* și *Inventaria arheologica* — având și preocupări în domeniul științelor speciale

În anul 1887 *Societatea de istorie, arheologie și științele naturii* din Alba Iulia creează un muzeu în Alba Iulia devenit apoi *Muzeul Unirii* din *Alba Iulia*, ce în anii regimului nostru publică revista *Apulum*, în care apar și unele studii privind științele speciale istorice. *Muzeul de istorie al Moldovei*, înființat la Iași în 1916 publică din 1970 *Cercetări istorice* serie nouă reluând titlul revistei lui Ilie Minea (1881 — 1943 — continuator al concepției și metodei lui Dimitrie Onciul (1856 — 1923). În 1935 Constantin Mătasă (1878 — 1971 — arheolog pasionat) înființează în Piatra Neamț *Muzeul de arheologie* — devenit apoi *Muzeul Județean de istorie și arheologie*, care ține comunicări și publică din 1969 *Memoria antiquitatis* (= MA), comunicările și studiile inserate în MA avind ca obiect unele dintre științele ce ne preocupă. Același lucru se poate afirma și despre *Muzeul județean de istorie și arheologie* din Bacău — înființat în 1957 ca și despre revista sa *Carpica*. Tot așa *Muzeul de arheologie* din Constanța, înființat în 1968 de V. Canarache (1896 — 1969 — arheolog și numismat, înzestrat cu spirit organizatoric deosebit) a creat în 1968 *Pontice*, devenită *Pontica*, ce publică comunicări și studii privind numismatică și alte științe speciale ce ne preocupă. La fel are în obiectiv unele științe speciale istorice și *Muzeul de istorie al R.S. România* — înființat la București în 1971, care ține comunicări și publică din 1974 — *Muzeul Național*, iar din 1975 — *Cercetări arheologice*.

În 1957 ia ființă la București, *Asociația slaviștilor*, care ține comunicări, iar din 1958 publică *Romanoslavica* (= RSI), ce inserează studii

despre unele științe speciale istorice. În 1958 se creează la București, *Asociația de studii orientale*, care ține comunicări și are publicațiile : *Studia et acta orientalia* (= SAO) și *Româno-arabica*, cuprinzând date despre unele științe ce ne preocupă.

Un mare aport în dezvoltarea celor mai multe dintre științele ce ne preocupă o are RA — înființată în 1924 de C. Moisil — ce-și continuă apariția și azi. Epigrafia este temeinic reprezentată în *Buletinul comisiei monumentelor istorice* (= BCMI), publicație din 1908 a *Comisiei istorice a României* — ce a apărut pînă în 1945 cînd i-a luat locul *Buletinul monumentelor istorice* (= BMI), care din 1974 s-a contopit cu *Revista muzeelor și monumentelor* (= RMM), ca organ al *Direcției monumentelor istorice și de artă*. Studii și în domeniul unora dintre științele speciale istorice publică *Studia universitatis „Babeș-Bolyai”*, *Series Historia* (= Studia), a Universității din Cluj-Napoca. Cercetări mai ales de epigrafie și numismatică cuprinde și revista *Banatica* a Muzeului de istorie a județului Caraș Severin, ce a apărut la Reșița în anii 1971 — 1975.

Studii de ansamblu privind științele speciale istorice. Am menționat mai sus cartea lui A. Sacerdoțeanu, ICI, ce reprezintă o temeinică introducere în studiul următoarelor științe ce ne preocupă : diplomatica (p. 27 — 46)¹⁷, Istoria scrisului, sub titlul : *Evoluția scrisului și cartea pînă la apariția tiparului* (p. 167 — 199 și 315 — 336)¹⁸, arhivistica (p. 212 — 224), onomastica (p. 228 — 230 și 337 — 343), genealogia (p. 291 — 314) și cronologia (p. 355 — 373). Aceeași importanță are și studiul aceluiași : *Sarcinile științelor auxiliare ale istoriei* (în RA, IX, 1966), 1, p. 17 — 46). Este apoi articolul lui G.T. Ionescu, *Predarea științelor auxiliare ale istoriei la Universitatea din București* (în „Analele Universității din București, Seria Științe sociale, Istorie (= AUBI), XIII, 1964). Meritoriu este apoi cursul aceluiași ținut la Facultatea de istorie din București și publicat după notele luate de A. Boiangiu — studiu citat mai sus¹⁹, în care cele mai multe pagini se acordă Criticii textelor (p. 36 — 60), apoi : sigilografiei (p. 118 — 139), numismaticii (p. 148 — 157), metrologiei (p. 101 — 117), arhivisticii (p. 174 — 196), cronologiei (p. 158 — 173), istoriei scrisului (p. 61 — 71), diplomaticii (p. 92 — 100), epigrafiei (p. 140 — 147) și codicologiei (p. 197 — 203).

Între toate științele speciale istorice există o legătură indispensabilă. Pornind de la acest fapt în studiile personale : *Din paleografia slavo-română* (în „Documente privind istoria României (= DIR), introducere, I (= DIRI. I), București, 1956, p. 87 — 89), *Compendiu al paleografiei româno-slave* (= CPRS), București, 1969, p. 5 — 7) și PRSI (p. 13 — 16) am subliniat legăturile paleografiei cu cele mai multe dintre științele ce ne preocupă. Tot așa în studiul : *Diplomatica slavo-română* (= DSR II) (în DIRI-II, p. 5 — 6) am prezentat legăturile diplomaticii cu unele dintre științele speciale istorice.

¹⁷ Însă au scăpat unele studii, de pildă, ale lui D. P. Bogdan, *Contribuțiuni la studiul diplomaticii vechi moldovenești* (= CDVM), B, 1935) și *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, (= DSR I, B, 1938).

¹⁸ Dar ordinea de expunere este deficitară în sensul că întii se tratează *Materialul și Ustensilele scrisului* și numai după aceea *Evoluția scrisului*.

¹⁹ Însă lipsește bibliografia științelor predate, chiar una cit de cit de sumară.

Urmăm cu lucrările create în domeniul fiecărei științe ce ne preocupă, aceasta după ordinea enumerată la sfârșitul introducerii studiului de față. Din capul locului se impune însă o precizare. În cele peste trei decenii și jumătate ale socialismului în România, s-au creat o mulțime de studii în domeniul științelor speciale istorice, așa că în cele ce urmează nu mă voi putea ocupa decît de lucrările mai importante.

Epigrafia. Știință a inscripțiilor, epigrafia < franc. *épigraphie* < grec. *epi* „deasupra” + grec. *grafi* „scris”, pune la îndemînă mijloacele prin care se poate cunoaște, citi corect și studia începuturile și evoluția scrisului textelor incizate (aici și grafitele) — adică săpate în interior —, a celor excizate — adică săpate în relief — cit și ale inscripțiilor lucrute paleografic — cele pictate —, cu toate sistemele speciale ale scrisului (abrevierile prin: siglă (suspensie sau trunchiere), contracție, supra-scriere (cat), ligatură (îmbinare) simplă, monogramă, criptogramă și litere înscrise), toate izvoarele cu acest caracter scrise într-o țară. Tot epigrafia stabilește, în lipsa datei cronologice sau topografice, anul și epoca cînd și unde s-a scris un text epigrafic și cercetează suportul (materia subiacentă, materialul) pe care sînt scrise textele în cauză. Și tot de epigrafie ține și stabilirea autenticității — din punct de vedere grafic (căci conținutul intră în textologie) — unui izvor epigrafic.

Prețioasă este lucrarea lui Dionisie M. Pippidi, *Monumente epigrafice inedite* (în „Histria”, I (1954), p. 473—564). Meritoriu este studiul lui Nicolae Gostar, *Inscripții de pe lucarnele din Dacia Romană* (în AM, I (1961), p. 149—209). Temeinică este ediția lui Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis* (B., 1962, 302 p. + 72 pl. cu 144 figuri (= fig.) — ce cuprinde inscripții grecești și latine—ediție ce am folosit-o din plin în PRSI. Aceiași prețuire pentru ediția lui Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XII descoperite în România* (cu titlul și în latină, B., 1976, 451 p. + 42 pl., în colecția: „Inscripțiile antice din Dacia și Scythia minor”, îngrijită de D.M. Pippidi și I.I. Russu). Meritorie din plin este ediția lui I.I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane* (I, 1975, 287 p. + 2 pl.) ca și lucrarea aceluiași: *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Series Prior. Inscriptiones Daciae Romanae. Volumen III: Dacia Superior. I. Pars Occidentalis (ager inter Danuvium, Pathiusm et Marisiam)* B., 1977²⁰. Grigore Florescu (1892—1960; erudit în domeniul arheologiei și epigrafiei epocii romane din Dacia) publică postum cu Constantin C. Petolescu utila ediție: *Inscripțiile Daciei Romane* (II, București, 1977, 276 p. + 23 pl.). Volumul *Epigraphica* (București, 1977, 286 p., cu 88 fig.) cuprinde 21 de studii epigrafice prețioase.

Grafitele runice, descoperite în 1959 de Ioan Barnea în biserica rupestră din Murfatlar, Basarabi, sînt semnalate cu două grafite chirilice de mine: *Grafitele de la Basarabi* (în „Materiale și cercetări arheologice” (= MCA), VI (1959), p. 562—563, apoi publicate de același în *Grafitele*

²⁰ Însă în majoritatea edițiilor epigrafice românești nu este prezent studiul grafiei. De altfel această lipsă nu particularizează numai edițiile noastre epigrafice ci ea dăinuie și în ediții cu același obiect din apusul Europei, fapt subliniat în 1952 de excelentul paleograf francez Jean Mallon, creatorul noii școli paleografice din Franța (v.D.P. Bogdan, PRSI, p. 13 nota (= n.) 34).

de la Basarabi (în AUBI, IX (1960), p. 31—49, cu facs. în litotipie). Aceste texte le-am datat prin sec. X—XI și am arătat că au fost scrise de români. *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani-Iași*, publică Cătălina Bloșiu în „Arheologia Moldovei”, (= AM), (Iași, I (1969) p. 167—180, cu o fotocopie).

Anul 1950 aduce descoperirea de către Eugen Comșa în stația Mircea Vodă din jud. Constanța a celei mai vechi inscripții româno-slave cu dată precisă — 943 —. Piatra inscripției se află azi în Muzeul de arheologie din București. Inscripția într-un studiu colectiv — din care am făcut parte — în „Studii” (III, p. 123—128), iar pe larg am scris studiul : *Dobrudžanskaja nadpis’ 943 goda* (în „Romanoslavica” (= RSII), (I, 1958), p. 88—104). Asupra inscripției din 943 am revenit în 1966, în cadrul unui simpozion internațional de la Salonic, stabilind că piatra în cauză conține pe lângă inscripția fragmentară din 943, o a doua inscripție fragmentară, fără dată însă tot din aceeași vreme ca și cea cu dată ²¹.

Grafitile glagolitice și chirilice, descoperite după 1959 la Murfatlar-Basarabi, au fost publicate de trei ori de către G. Mihăilă în : „Studii și cercetări lingvistice” (= SCI) (XV, 1964, 1, p. 39—58); „Revue roumaine de linguistique” (= RRI) (IX, 1964, 2, p. 149—169) și *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi* (B., 1972, p. 78—103) ²². Despre unele inscripții româno-slave cercetate de învățați ruși și sovietici am scris în : *Textele slavo-române în lumina cercetărilor rusești* (= Textele) (în „Analele româno-sovietice, Istorie” (= ARSI), 1957, 2, p. 125—141) ²³. În 1959 am publicat *Inscripții rusești și ucrainene din anii 1494—1805 în R.P.R.* (în „Biserica ortodoxă română” (= BOR) (LXXVII, 1959, 11—12, p. 1018—1024) — unde dau și caracterizarea unor elemente grafice. Acest studiu l-am dezvoltat, s-a tradus apoi de către redacția revistei „Voprosy jazykoznanija” (= VJa), și s-a publicat în VJa (M., 1961, 6, p. 72—82) sub titlul : *Slavjanskije nadpisi v Valahij, Moldove, Transilvanij i Dobrudže*. Grafia unor inscripții româno-slave am prezentat-o în *O vizantinizmah v slavjano-rumynskih tekstah* (= O vizantinizmah) (în „Vizantijskij vremennik”, M., XXIII, 1963, p. 68). Enumerarea inscripțiilor slave vechi cu bibliografia lor am dat-o în *Constantin et Methode* (p. 67, 73), citat mai sus. Iar despre grafia a două Inscripții de la Ștefan cel Mare relatez în *Inscripții create de Ștefan cel Mare la Piatra Neamț* (în ziarul „Ceahlăul”, Piatra Neamț, an. VI, nr. 1722 din 2.IX.1973, p. 2). Inscripțiile de pe odoarele lui Ștefan cel Mare sînt citite și traduse corect de Ion Radu Mircea în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, (= Repertoriul), (B., 1958), P. Ș. Năsturel în *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna* (în RSI, III, 1958, p. 147 sq) întregeste și uneori îndreaptă lecturile lui Orest Tafrali (1876—1937 — erudit în domeniile : istoriei vechi, arheologiei și bizantinologiei, unul dintre cei mai buni specialiști ai artei bizantine din sud-estul Europei).

²¹ V.D.P. Bogdan, *La vie et l'oeuvre des frères Constantin-Cyrille et Methode* (Constantin et Methode) (în Kirillo kai Metodio tomos eortios epi ti hiliosti kai ekatosti etridi”, II, Salonic (— Sl.), 1968, p. 68); idem, PRSI, p. 151.

²² V. D. P. Bogdan, *Originalitatea inscripțiilor, manuscriselor, documentelor și tipăriturilor românești redactate în limba slavă*, (— Originalitatea) (în curs de apariție).

²³ V. L. L. Gumec’ka (în „Movoznavstvo”, Kiev, 1972, 2, p. 89).

O muncă extrem de dificilă dat fiind faptul că inscripțiile sînt dispersate în dreapta și în stînga au săvîrșit Constantin Bălan, Haralambie Chircă și Olimpia Diaconescu prin publicarea primului volum din corpusul *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București, 1395—1800* (B., 1965, 936 p.) cu numeroase facsimile și o introducere a lui Alexandru Elian²⁴. Lucrarea redă toate inscripțiile din București, scrise în diferite limbi și caractere, fiind deosebit de temeinică²⁵.

Descoperirea celei mai vechi inscripții româno-slave din Transilvania, anume din anul 1314 de la Streisîngeorgiu, a prilejuit apariția a trei studii: primul al lui Ion Radu Mircea (în „Dacia”, XX, 1976, p. 63—69), al doilea scris de Radu Popa și al treilea, al lui G. Mihăilă (ambele în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumentele istorice de artă” (= RMM) (1978, 1, p. 12—69²⁶). I. Kara Schwartz publică *Inscripții ebraice din Piatra Neamț (1677—1800)* (în MA, I, 1969, p. 369—373) și *Inscripții funerare ebraice din județul Botoșani* (în MA, II, 1970, pag. 523—531). Radu Gioglovan și Mihai Oproiu editează *Inscripții și însemnări din județul Dîmbovița. I: Municipiul Tîrgoviște* (Tîrgoviște, 1975) — unde în lipsa caracterelor chirilice textele sînt redată în litocopie²⁷.

În sfîrșit Alexandra Ștefan are meritul că este primul epigrafist român care aplică metoda matematică în studiul scrisului epigrafic, faptul fiind vădit prin studiile sale: *Applications of mathematical methods to epigraphy* (în „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences”, Edinburg, 1971, p. 267—275) și *Chronologie des inscriptions de Callatis établie à l'aide du calculateur* (în „Akten des VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik”, München, 1972 (1973), p. 470—472).

Paleografia. — Știință a scrisului, paleografia < franc. *paleographie* < grec. *palaios* „vechi” grec. *grafi*, pune la dispoziție mijloacele prin care se poate cunoaște, citi corect și studia începuturile și evoluția scrisului textelor paleografice (adică manuscrise (= mss) și documente (= doc.), cu toate sistemele speciale ale scrisului (releasași ca la epigrafie, în plus: ligatura ornată, monocondilul, litere sprascrise și legate). Tot paleografia determină, în lipsa datei cronologice sau topografice, anul — în lipsa lui epoca — și locul unde s-a scris un izvor paleografic cum și studiul suportului și a uneltelor pe care și cu care sînt scrise textele în cauză. Și tot de paleografie ține și stabilirea autenticității — din punct de vedere grafic — unui izvor paleografic.

Ca instrumente de lucru în domeniul cataloagelor manuscriselor româno-slave, remarcăm lucrările specialiștilor: Ion Radu Mircea (în *Reperatoriul*) P.P. Panaiteșcu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I (B., 1958) — lucrat în ceea ce privește transcrierea textelor după metoda

²⁴ Cu multe date prețioase, lipsește însă categorisirea inscripțiilor după lucrătură: incizate, excizate și lucrate paleografic — adică pictate.

²⁵ Însă la inscripțiile cercetate de către autori *ad visu* lipsește precizarea dacă textul epigrafic este incizat sau excizat.

²⁶ V. D. P. Bogdan, *op. cit.*, în n. 27.

²⁷ Dar la pagina 46 s-a dat în traducere în loc de Orest(e) cum este în text, Udriște, iar *вѣлѣніи западниискіа начмѣника* s-a tradus greșit prin: *mare și deplin conducător* în loc de: *mare conducător al Transalpiniei*.

istorică ²⁸ — ce am folosit-o și eu pînă în 1956; tot P.P.P. a întocmit vol. II și III ale aceleiași colecții de mss, dar acestea au fost revizuite, aduse la zi din punctul de vedere al achizițiilor și al bibliografiei și textele retranscrise după metoda paleografică de către Lucia Dalila Aramă. Se așteaptă ca volumele în cauză să fie publicate. Deasemenea Paul Popescu, *Manuscrisele slavone de la Putna* (în BOR, LXXX, 1962 — cu facs.); Ioan Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat* (în RSI, VIII, 1963); Corina Nicolescu (1922—1977 — istoric al artei medievale, cu bogată activitate istoriografică), *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările române. Sec. XIV—XVIII. Catalog* (București, 1964, cu 62 de reproduceri) — este primul catalog de la noi ce însumează mss româno-slave și româno-chirilice din Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș și Banat ²⁹; Zlatica Iufu, *Manuscrise slave din Biblioteca și Muzeul mănăstirii Dragomirna* (în RSI, XIII, 1966); Damaschin Mioc, *Materiale românești din arhive străine* (în SMIM, VI, 1973, p. 332—347) și idem: *Manuscrise slavo-române în biblioteci din străinătate* (în SMIM, VII, 1974, p. 287—291) ³⁰.

În domeniul studiilor și edițiilor din mss româno-slave ³¹ semnez: D.P. Bogdan, *Delo Klimenta Ohridskogo po neizdannym rumynskim istocnikam* (în „Kliment Ohridski. Materiali za negovoto čestvuvane po slučaj 1050 godini ot smărta mu”, S., 1968). Temeinice sînt studiile întocmite de: Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna* (în „Studii și cercetări de istoria artei” (= SCIA), (1956); P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave ale Bibliotecii Academiei* (în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie” (= SCDB) (1967, 2—3, p. 265—270 — cu facs.) și Elena Lintă, *Pomelnicul de la Bisericiani* (în RSI, XIV, 1967).

Ca studii de paleografie notez: D.P. Bogdan, *Emil Kalužniacki și scrierea chirilică la români* (în „Românoslavica, Praga, I, 1948, p. 11—39), în care este vorba de contribuția lui E. Kalužniacki (1845 — 1914 — strălucit medievist-slavist, membru al Academiei Române și colaborator la clasică colecție de documente Hurmuzaki). Îmi aparțin apoi: *La mise en valeur* — unde unor texte le-am tipizat grafia greșit și am corectat-o apoi în PRSI —; *Două acte, Patru acte și Actele lui Ștefan cel Mare din colecțiile Academiei* (= Actele) (în „Studii și cercetări de bibliologie” (SCB) (XI, 1969) și *Acte* — ediții de texte în care cercetez și grafia. Studiul criptogramelor este reprezentat prin contribuțiile următorilor autori: R. Pava, *Cartea de cîntece a lui Evstatie dela Putna* (în SMIM, V, 1962, p. 335—347) — în care se precizează că cinci alfabete criptice stau la baza celor peste șaptezeci de criptograme ale eruditului protopsalt Evstatie dela mănăstirea Putna (din primele două decenii ale

²⁸ V.: Ivan Dujcev „Izvestija na Instituta za bălgarska literatura”, Sofia (=S.), XI, 1961 p. 208; Ioan Iufu (BOR, LXXIX, 1961, p. 393—400; D. P. Bogdan (ARSI, 1961, 3, p. 117 n. 5); idem, *Despre codicologie* (p. 70—71); idem, *La mise en valeur des fonds de manuscrits et de documents de la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie* (= La mise en valeur) (B. 1968, extras, p. 11—12).

²⁹ V. D. P. Bogdan, PRSI, p. 62, n. 21.

³⁰ Cit despre mss al căror conținut reprezintă izvor narativ, acestea sînt inserate de D. Mioc în *Izvoarele istoriei românilor*.

³¹ Edițiile de texte diplomatice sînt cuprinse în studiul citat al lui D. Mioc.

sec. XVI) și E. Virtosu, *Din criptografia românească* (în „Studii teologice”, Seria a II-a, B., XVIII, 1966, p. 261—317) — este de prețuit că E.V. adună și descriează cele mai multe din criptogramele textelor paleografice româno-slave și româno-chirilice. Contribuția învățaților ruși și sovietici la studiul textelor paleografice româno-slave am înfățișat-o în *Textele* (din „Relații româno-ruse în trecut”, 1956, extras, p. 1—23; ARSI, 1957, 2, p. 111—123 și 133—141) apoi în *Vklad russkikh eruditov v izučenie rumyno-slavjanskoi paleografij* (În RRH, XI, 1972, 1, p. 79—89) și în PRSI. În: *L'influence byzantine dans les textes slavo-roumains* (în „Actes du VIe Congrès international d'études byzantines”, I (Paris — P.) (1950, p. 383—384); *O vizantinizmah* (p. 57—63); *La minuscule dans les textes paléographiques slaves et roumains écrits en cyrillique* (= La minuscule) (în „Cyrillo-methodianum”, Sl., II (1972—1973) și PRSI — unde prezintă influența bizantină asupra paleografiei româno-slave.

Grafia unor acte moldovenesti din sec. XVI o prezintă în *Acte* (p. 237—239). Minuscula textelor paleografice româno-slave și chirilice, bulgare, rusești, ucrainene și bielorusse, am tratat-o în *La minuscule*. Contribuția învățaților bulgari, iugoslavi și cehoslovaci la studiul paleografiei româno-slave, am prezentat-o în *Vklad bolgarskikh jugoslavjanskikh i čehoslovackikh učenyh v izučenie rumyno-slavjanskoi paleografij* — comunicare ținută la 18.IX.1979 la Suceava, în cadrul seminarului de paleografie și diplomatică slavă, organizat de asociația internațională CIBAL — pendinte de U.N.E.S.C.O. Aportul erudiților străini la studiul paleografiilor : greacă, latină, bizantină și slavă, este prezent în PRSI, unde se evidențiază și contribuția românească la studiul paleografiilor slave propriu-zise. Aceeași contribuție românească dar la studiul operei lui Constantin-Chiril și Metodiu este prezentă în studiul meu *L'oeuvre de Constantin-Cyrille et de son frère Méthode en Roumanie* (= Constantin et Méthode I) (în același loc ca și *Constantin et Méthode*, p. 193—209) ³².

Despre *Unele probleme actuale de paleografie româno-slavă* bazate pe cartea mea PRSI — se ocupă Olimpia Guțu (în RA, LVI, vol. XLI, 1979, 4, p. 427—429) ³³. Unele probleme contemporane ale paleografiilor slave incluzând și cele românești (româno-slavă și româno-chirilică) le-am tratat în *Răspunsuri la întrebări pentru al V-lea congres al slaviștilor* sub : *Kakvi sa zadačite na slavjanskata paleografija i arheografija v savremennija etap na tjahnoto raznitie?* (în „Slavjanska filologija”, II, S., 1963, p. 104—105) și în *O nekotoryh sovremennyh voprosah slavjanskoi paleografij* (în „Trudy Otdela drevnerusskoj literatury”, XVIII : Issledovanija po istorij russkoj literatury XI—XVII vv.”, L ; 1974, p. 414—419). Despre textele slave vechi și manualele de paleografii slave am scris în *Constantin et Methode*.

Primul manual personal este PSR ³⁴ (în DIRII, p. 79—149, cu 19 facs) din care însă nu din vina autorului lipsește capitolul fundamental — al

³² Acest studiu ca și *Constantin et Methode* s-au recenzat de Penjo Rusev în „Études balkaniques”, S., 1969, 4, 78 sq.

³³ Însă cele scrise despre originea lui v nu sînt nici cum concludente, sper să revin asupra acestui grafem într-un studiu, viitor.

³⁴ V. Josef Macůrek, *Kotazce vstahů listiny české, ukrajnské a moldavské v druhe polovine 15. století* (în „Spornik filosof. fakulty”, Brno, 1960, p. 151 și 158).

grafiei³⁵. Acest studiu este prima lucrare în literatura română de specialitate ce studiază textele paleografice româno-slave din Țara Românească, Moldova și Transilvania³⁶. Cursul ce l-am ținut la Facultatea de istorie din București, în anii 1950—1969, l-am publicat sub titlul *Compendiu al paleografiei româno-slave* în 1969 (I și II, 152 p., cu 16 facs. în litocopie)³⁷. Unele omisiuni din CPRS privind tipizarea grafiei unor texte le-am corectat în PRSI. Tratatul : PRSI (B., 1978, 391 p.) — primul de acest gen de la noi — însumează toate datele privind paleografia româno-slavă — cu referiri din plin la paleografia generală, paleografia româno-chirilică, epigrafia româno-slavă și paleografiile slave propriu-zise, studiind textele paleografice româno-slave din toate provinciile istorice românești — cu interferențele grafiei lor —. După o introducere, cu unele date pînă acum neabordate în paleografiile străine și slave propriu-zise, cum și în paleografia româno-slavă (*Concepții vechi și noi în paleografie*, apoi : *Tehnica în serviciul paleografiei, Începuturile și dezvoltarea paleografiei româno-slave*, izvoarele ei, alfabetele slave vechi, începuturile și evoluția grafiei, autorul relevînd existența urmelor scrisului capital, a două categorii de uncială, semiuncială, minusculă și cursivă, cum și a două tipuri de grafie cursivă — din care primul în două variante —, cea de a doua făurită de strălucitul cărturar și caligraf de la mănăstirea Neamț Gavriil Uric (a activat în anii 1424—1449), despre care specialiștii susțin că eu l-am descoperit, prin editarea pomelnicului mănăstirii moldovenești Bistrița.

Urmează : studierea sistemelor speciale grafice — indicate la început în obiectul epigrafiei și al paleografiei —, suportul și ustensilele scrisului, cernelurile și soluția aur. În tot cursul expunerii am subliniat că și scrisul ca și orice îndeletnicire umană cum și orice limbă sînt stăpînite de principiul minimumului de efort și a maximumului de randament (vezi de pildă abrevierile în limbă). Tratatul cuprinde apoi 15 pl., din care una în culori, un rezumat în limbile franceză și rusă cum și un indice. Întreaga parte întîi vibrează de un spirit pregnant românesc, de dovada originalității și a spiritului de creație românească, de împrumut de către slavi a unui șir întreg de elemente de la noi — din literele minunate ale mss românești, moscoviții și-au turnat la începutul celei de a doua jumătăți a sec. XVI matrițe de tipar. Bieloruși, bulgari, iugoslavi, ruși și ucraineni, au copiat din plin frumusețea deosebită a literelor mss românești. Sînt apoi un șir de mss slave propriu-zise care pentru că n-au colofon, catalogați reputați le-au socotit românești. Spiritul creator al neamului nostru a făurit o multime de variante de litere, am socotit la unele pînă la 18 inclusiv, faptul acestor multiple variante ductive a grafemelor nefiind în mss slave propriu-zise. Există o legătură inalienabilă și continuă între

³⁵ V. D. P. Bogdan, PRSI, pag. 87, n. 95.

³⁶ V. acad. Emil Petrovici (în SCL, X, 1959, 3, p. 340); N. S. Antoșin, *Jazyk moldavskih gramot XIV—XV vekov* (L., 1961, p. 7); prof. Mihail N. Andeev, *Vatopedskata gramota i vāprosīte na bālgarsketo feodalno pravo* (S., 1965, p. 41) și L. L. Gumec'ka (în „Movoznavstvo”, cit.; p. 89).

³⁷ V. Mihail P. Dan (1911—1976; erudit medievist, cu valoroase contribuții la istoria relațiilor poporului român cu popoarele vecine, mai ales în domeniu politic și economic, studii temeinicite de o documentare serioasă, de cele mai multe ori inedită, cu lucrări de popularizare a științei istorice, bine primite de marele public) (în „Studia”, 1970, 2, p. 139—140; Emilia Poștărită (în RA, XI, 1969, 2, p. 325—327) și Veronica Vasilescu în „Studii”, 23, 1970, 4, p. 853—854) cum și D. S. Lihačev (în „Izvestija Akademij nauk, Serija literatury i jazyka”, M., XLIX, 1970, 3, p. 253—255) și L. L. Gumec'ka (în „Movoznavstvo” cit.; p. 88).

scrisul din toate provinciile istorice românești. Un singur exemplu : frumoșea literei lui Gavril Uric a ajuns în Liturghierul pe care Macarie îl tipărește în 1508.

Partea a II-a, *Albumul*, este prima lucrare de acest gen la noi pentru că însumează : 1) facs. după mss. din : Dacia, Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș și Banat din sec. X, XI și XIII—XVII ; 2) facs., după doc. private : 3) dimensiunea și tipul grafiei originalelor ; 4) cinci reproduceri cu text identic din diferite manuscrise — aceasta spre a se intui numeroasele variante ductice ale uneia și aceleiași litere a unor grafeme — în această mare varietate de variante grafice nu ne-a întrecut nici un popor slav — și 5) facs., în culori. Albumul are o prefață (în limbile română, franceză și rusă), un cuprins al pl. (în aceleași limbi) și 68 de planșe, din care 17 în culori ³⁸.

În domeniul paleografiei româno-chirilice, cel al cataloagelor, remarcă vol. IV din *Catalogul manuscriselor românești (1062—1380)* (București, 1967, 700 p.) — întocmit de Florica Moisil și Lileta Stoianovici, sub îndrumarea lui Gabriel Ștrempel. Vol. V (1381—1700) s-a predat spre publicare, iar un catalog rezumat — cu același titlu — a tipărit G. Ștrempel (București, 1978, 431 p.). Studii temeinice în domeniul aceleiași paleografii au publicat : Diomid Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I : Criteriile suprascrierii literelor* (în „Limba română (= LR) (X, 1961, 2, p. 474—486) ; idem, același studiu în continuare (în LR, X, 1961, 6, p. 606—610). Un capitol *Grafia* — referitor la sec. XIII — începutul sec. XVII — ce însumează : *Valoarea slovelor chirilice. Interpretarea fonologică a scrierii sunetelor vorbite. Grafia fără valoare fonetică, Alternanțele grafice și Interpretarea grafiilor*, se află în merituoasa carte a acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române, IV, V și VI* (cuprinse într-un volum, B., 1966, p. 149—161) și Emil Virtosu, *Suprascrierea slovelor chirilice* (în LR, XIII, 1964, 2, p. 120—148). Același autor scrie *Din paleografia chirilică românească* (în DIRII, p. 281—336, cu 2 facs.) ³⁹ și tot E.V. ne va da *Paleografia româno-chirilică* (B., 1968, 345 p. + 61 facs.) — ce are meritul că este primul manual de paleografie româno-chirilică, așa că autorul nu greșea dacă îi pune ca motto următorul adagiu latin medieval : *Quid potui feci, feciant meliora potentes* ⁴⁰.

Temeinic este cursul universitar *Paleografia româno-chirilică* (Cluj, 1972, 159 p. + IV pl. + 9 fig. ; Cluj-Napoca, 1975 ², 226 p.), publicat de Nicolae Edroiu ⁴¹. Notăm apoi cursul Anetei Boiangiu, *Paleografia româno-chirilică* (București, 1978). Acest curs are 112 p., din care 58—text și restul repro duceri ⁴². Este de reținut articolul lui Dumitru D. Rusu,

³⁸ V. : Damaschin Mioc (RRH, XVIII, 1979, 2, p. 391—392), Paul Vihall (RESEE, XVII, 1979), 3, p. 654—656).

³⁹ Dar lipsește caracterizarea scrisului și nimic despre suportul grafiel.

⁴⁰ Însă manualul are unele lipsuri.

⁴¹ *Albumul de texte româno-chirilice* (p. 169—223), cuprinde facs. nu numai după izvoare paleografice, ci și epigrafice cum și după tipărituri. Dar nu sînt facs. după mss. din : Țara Românească, Moldova, Maramureș și Banat și nici după doc. din : Maramureș, Banat și Dobrogea.

⁴² Însă se confundă ligatura cu literele legate (p. 107—109), iar în reproduceri numai variante de forme ductice ale literelor — fără îndoială utile — nu însă și facs. după texte paleografice.

Cu privire la introducerea alfabetului latin în Principatele Unite (MA, V—VIII (1974—1976, sub tipar) căci în primele decenii după introducerea oficială a alfabetului latin, grafemele acestuia s-au folosit în amestec cu literele chirilice.

Meritoriu este *Album de paleografie românească (scrierea chirilică*⁴³) (București, 1958, XXIV pl.)⁴⁴, publicat de Mitu Grosu și Octavian Păun.

În domeniul paleografiei latine, remarcăm studiul lui Sigismund Jakó, *Concepția modernă a paleografiei și aplicarea ei în cercetările de paleografie latină în țara noastră* (în RA, VIII, 1965, I, p. 50—67) și *Dezvoltarea problematicii și a metodelor de cercetări paleografice latine* (în RA, IX, 1966, I, p. 47—62). Același autor făurește *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)* (în DIRII, p. 169—229 + 26 facs.)⁴⁵. Și tot lui S. Jakó îi aparțin merituasele: *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie* (în „Nouvelles Études d'Histoire, présentées au Xe congrès des sciences historiques”, Roma, 1955, B., 1955, p. 209—223) și *Începuturile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală (unele probleme ale paleografiei latine)* (în: SCS, VII, 1956, 1—4, p. 81—102) — o ediție dezvoltată a studiului din 1955. Temeinic din plin este studiul lui Radu Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu* (în RA, IX, 1966, 2). Același lucru se poate spune despre lucrarea lui R.M.: *Scrierea latină în evul mediu* (București, 1971, 184 p. + album — 40 p. + 52 pl.) în colaborare cu S. Jakó).

În domeniul paleografiei grecești remarcăm munca lui Mihail Caratașu, care lucrează la alcătuirea vol. III din *Catalogul manuscriselor grecești* — aflate în Biblioteca Academiei R.S. România.

Meritoriu este studiul lui Al. Elian, *Elemente de paleografie greco-română* (în DIRII, p. 359—377, + 6 facs.)⁴⁶. Merită întreaga prețuire crearea de către prestigiosul erudit, regretatul Louis R.P. Vitalien Laurent (n. 1896) și P. Șt. Năsturel a albumului *Facsimile de texte și documente bizantine din veacurile XIV—XV privitoare la istoria bisericii române*, I (nr. 1—30), B., 1946).

De mult folos este cartea lui Mihai Guboglu, *Paleografia și diploma-tica turco-otomană. Studiu și album* (București, 1958, 351 p. + 101 facs.) și a aceluiași: *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române cu inventarul lor* (în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice, seria a II-a” XXVIII, 1946 — cu un cuvânt înainte al lui Ion I. Nistor (1876—1962 — medievist cu o extrem de prolifică activitate, exprimată în numeroase monografii, studii și articole, în care a îmbrățișat și evul modern al țării, începînd cu problema continuității și sfîrșind cu primele decenii ale veacului nostru. Este socotit de N. Iorga cel mai de seamă istoric român al Bucovinei, căci a adus contribuții extrem de prețioase în studiul istoriei politice, culturale a respectivei provincii).

⁴³ Titlul este după albumul lui Ioan Bianu (1856—1935 — mare erudit și cunoscător excelent al literaturii vechi românești) și N. Cartoian.

⁴⁴ Lipsesc însă dimensiunea și tipizarea grafiei originalelor.

⁴⁵ Dar se începe cu secundarul — suportul.

⁴⁶ Dar nimic despre suport.

Numismatica. — Știință a monedelor, numismatica < franc. *numismatique* < grec. *nomisma*, „monedă”, se ocupă cu studiul grafiei și imaginii monedelor. Dintre toate științele speciale istorice numismatica în anii regimului nostru s-a dezvoltat foarte mult — au apărut circa peste 200 de studii. Semnalăm în primul rând monografia lui Costin C. Kirilescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, 2 vol. București, 1964, 1967. Monedele geto-dacice descoperite pe teritoriul patriei noastre sînt studiate temeinic de: C. Moisil, *Problema monedelor dace* (în „Buletin științific” al Academiei R.P.R., I, p. 19—27 și II, p. 53—65), Dorin Popescu, *Le trésor de monnaies „daces” de Tulgheș* (în „Dacia”, IX—X (1945), p. 201—229). Mihai Gramatopol, *Questions de numismatique géto-dace* (în „Numisma”, Madrid, nr. 54—57 (1962), p. 29—80); Constantin Preda, cunoscut numismat — *Monedele geto-dacilor* (în colecția: *Biblioteca de arheologie*, XIX, 1973, 565 p.) — lucrare deosebit de prețioasă, premiată de Academia R.S. România.

Despre monedele romane de la noi consemnează Mihail Macrea, *Tezaurul de monede imperiale romane de la Geamol și invazia carpilor din anul 242 în Dacia* (în SCȘ, V (1954), 3—4, p. 495—566) în colaborare cu Dumitru Protase); Gheorghe Poenaru-Bordea, *Contributions à l'histoire du Bas-Empire romain à la lumière des deux trésors monétaires des IVe—Ve siècles découverts à Celeiu* (în „Dacia”, XIV (1970), p. 251—295); V. Mihailescu Birliba, *Moneda romană la dacii răsăriteni* (în „Biblioteca Historiae Romaniae”, București, 1976, 350 p. + 16 pl. + 41 tab.), iar în colaborare cu Ioan Mitrea: *Tezaurul de dinari romani republicani descoperit la Hirțioana de jos, comuna Traian, jud. Bacău* (în „Carpica”, 7(1975), p. 15—30 + 2 fig.) și *Tezaurul de la Măgura* (jud. Bacău, 1977, p. 21—28 și 35—73 + XXVI pl. cu 2827 fig. de monede) — privind monede romane; Bucur Mitrea, *Începuturile migrației popoarelor în regiunea est-carpatică și tezaurul de monede romane imperiale de la Racova-Chetris, jud. Bacău* (în MA, II, p. 251—280) apoi Vasile Căpitanu și V. Ursachi, *Două tezaure de dinari romani republicani și imperiali, descoperite la Răcățanu și Pîncești (jud. Bacău)* (în „Carpica”, 1971, p. 167—182 + 202 reproduceri) și Constantin Preda, *Circulația monedelor romane în Dacia post aureliană* (în SCIVA, XXVI (1975), 4, p. 441—485).

Problema monedelor românești este studiată competent de: Octavian Iliescu — unul dintre cei mai prolifici numismați — *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române* (în SCN, I (1957), p. 217—240 + 4 pl.); același despre *Emisiuni monetare ale țărilor române din secolele al XIV-lea și al XV-lea* (în SCN, II (1958), p. 305—344 + 45 figuri); Alexandru Andronic și Nicolae Grigoraș, *Tezaurul de monede moldovenești descoperit la Corlățeni*, (în SCȘI, VIII (1957) 1, p. 222—233); Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală* (în AM, I (1961), p. 271—281 + pl. în culori) — monede de la Alexandru cel Bun și Alexandru Gonța (1918—1977, medievist avînd pe prim plan problema începuturilor statului moldovenesc) — *Urkundliche Aufschlüsse über die Münzen und Zahlungsmittel der Moldau im Handelsverkehr mit ihren Nachbarländern im 14 und 15 jahrhundert* (în „Südost-Forschungen”, München, XXVIII (1968), p. 51—82).

Domeniul monedelor românești alături de cele străine formează obiectul studiilor semplate de: Petre Diaconu, *Monede rare inedite din*

epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare și împrejurimi (Dobrogea) în SCIV, XV (1964), 1, p. 143—147); Grigore Foiț, *Noi tezaurе monetare medievale descoperite în reg. Suceava* (1967, 64 p.) și O. Iliescu, *Moneda în România (491—1864)* (București, 1970, 63 p.).

Problema monedelor străine formează obiectul studiilor temeinice ale următorilor autori: Ileana Băncilă, *Din numismatica lui Ioan Sraci-mir* (în SCN, II, p. 345—365); Ioan Sabău, *Contribuții la studiul circulației monetare în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea* (în SMIM, IV (1960), p. 7—61); Eugen Comșa și Gheorghe Bichir, *O nouă descoperire de monede și obiecte de podoabă din sec. X—XI în așezarea de la Gârvan* (Dobrogea) (în SCN, III (1960), p. 223—244 + 3 pl.); Constantin Preda și H. Nubar, *Histria III: Descoperirile monetare* (București, 1973, 258 p.); V. Mihailescu Birliba, *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II—IV)* (în MA, II (1970), p. 281—344); Eugen Chirilă — creator a unui șir întreg de studii — între care: *Tezaurе monetare din nordul Transilvaniei sec. XVI—XVIII* (Cluj, 1970, 112 p. + 10 pl.) și *Der Münzhart von Șindilia, Oradea* (1972, 92 p. + 36 pl.). Își așteaptă apoi apariția teza de doctorat, susținută în 1974 la București, a lui V. Mihailescu Birliba, *Legăturile dintre lumea romană și populațiile „barbare” de la est și nord de Carpați răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n., reflectate în primul rînd prin descoperirile monetare* (mss, 404 p. + 59 tab. + 32 pl.). Falsul monetar este tratat de Octavian Floca, *Descoperirea monetară de la Sălașul de sus și unele considerații asupra monedelor romane republicane de imitație* (în SCN, III, p. 89—134); Constantin Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Gétique et les premières imitations de type Philippe II* (în „Dacia”, X (1966), p. 221—235); idem, *Über die Anfänge der „barbarischen” Münzprägung von Typ Philippe II* (în „Jahrbuch der Numismatische und Geldgeschichte”, XX (1970) p. 63—77); Maria Chițescu, *Unele considerații pe marginea contra-facerii monedelor romane în Dacia* (în SCN, IV (1968), p. 127—137); idem, *Copii și imitații după denarii romani republicani din Dacia* (în MA, III (1971), p. 209—258) — cu reproduceri în litocopie și 14 fotocopii și V. Mihailescu Birliba, *Descoperirile monetare și legăturile dintre tracii sud-dunăreni și lumea geto-dacă* (în MA, III (1971), p. 193—207) — imitații de monede tracice).

Genealogia. — Știință a ascendenței și descendenței omului, genealogia derivă din franc. *généalogie* grec. *genos* „neam” + grec. *logos*. Studii de bază în acest domeniu au publicat George D. Florescu, *Despre genealogie și stîlpii științei genealogice*, în „Arhiva genealogică română”, București, 1944, Paul Cernovodeanu, *La généalogie, auxiliaire de l'histoire littéraire en Roumanie*, în *Recueil du 11-e Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques*, Liège, 29 Mai — 2 Juin, 1972. Remarcăm apoi George D. Florescu, *Cinq générations de membres d'une ancienne famille roumaine à travers les portraits et les photos d'époque, XVIII-e—XX-e siècles*, în *Recueil ...*, Teodor Larionescu, *Besonderheiten und Quellen der genealogischen Forschung Rumänischen Familien*, în *Recueil ...*, Marcel Romanescu, *Petrache Poenaru și neamurile sale*, în „Arhiva genealogică”, București, 1944, Dan Berindei, *La famille Maiorescu en Valachie et en Roumanie*, în *Recueil ...*; A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în AUBI, V (1956), p. 157—205; idem, *Succesiunea domnilor Mol-*

dovei pînă la Alexandru cel Bun, în „Romanoslavica”, XI, (1965); G.T. Ionescu, *Date noi în legătură cu familia Anei Ipătescu* (în „Studii”, XIII (1960), 5, p. 105–120); Ștefan Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa* (în RA, 1971, 3, p. 375–390); idem, *Cantemireștii. Eseu genealogic* (în RA, 1973, 3, p. 481–512); idem, *Cu privire la metologia cercetărilor de genealogie medievală moldovenească* (în RA, an. L, vol. XXXV (1973), 3, p. 276–284); idem, *Mușatinii*, Edit. Albatros, București, 1976, 172 p.; Dan Pleșia, *Neagoe Basarab, originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* în „Valachica”, 1969, și în S.V. 1970, Pavel Binder, *Strămoșii lui Gheorghe Șincai*, RTIL, 28 (1979), nr. 4.

Sigilografia (Sfragistica). — Știință a sigiliilor, sigilografia franc. *Sigilographie*, latin. *sigillum* „sigiliu” + grec. *grafi*, sinonim „sfragistica”, *sphragistique*, grec. *sfragis* sigiliu, are ca obiect studiul sigiliilor publice și private în toată complexitatea și varietatea lor. Semnalez în ordine cronologică studiul meu : *O străveche matrice de pecete românească* (în SMIM, I (1956) 19 p. + 15 pl.) în care este vorba de cea mai veche matrice de sigiliu moldovenesc, ce a ajuns pînă în zilele noastre, de la Alexandru cel Bun, studiu amănunțit al sigiliilor lui Alexandru cel Bun și ale precedesorilor și urmașilor săi⁴⁷. Același scrie despre unele sigilii ale lui Ștefan cel Mare în *Actele* (p. 96). În același ordine de idei sînt de remarcat studiile următorilor autori : Dumitru Ciurea, *Sigilii medievale ale orașelor din Moldova* (în SCȘI, 1956, 2, p. 155–171); S. Jako, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea* (în DIR II, p. 559–619, cu 45 facs.); E. Virtosu, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII–XVIII* (în „Studii, și cercetări de istorie medie (= SCIM) (I (1950), p. 140–180); idem, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești* (în DIRII, p. 331–537 + 66 facs.); Paul Cernovodeanu și dr. Nicolae Vătămanu (1897–1977 — medic, cu importante contribuții în domeniul istoriei medicinei românești și al istoriei Bucureștilor). *Considerații privitoare la pecetile orașului București în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea* (în „Materiale de istorie și muzeografie”, (= MIM) (B., IV (1966), p. 32–44); A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unitate* (în RA, XI (1968), 2, p. 11–18 + 133 fig.); Maria Dogaru — *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715–1821* (în RA, XXXII (1970), 2, p. 385–422); idem, *Sur le sceau de Michel le Brave et le sceau personnel de Théophanie — la mère du voïvode* (în RESEE, XIII (1975), 3, p. 379–384); idem, *Sigilii orașenești din epoca modernă și contemporană* (București, 1978, 222 p. + 288 figuri) — lucrare temeinică și prin faptul că privește întregul teritoriu românesc de ieri și de astăzi, cuprinzînd studiul sigiliilor a 120 de localități; idem *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976, 284 p.; A. Sacerdoțeanu, *Despre un sigiliu al lui Mircea cel Bătrîn. O referire sigilografică* (în RMM, V (1968), 5, p. 443–445) și Mihai Andrițoiu cu M. Cerghedeau, *Sigiliile satești în comitatele Hunedoara și Zarand* (RA, an XLVIII, vol. XXXIII (1971), 1, p. 3–26 + 51 facs.).

⁴⁷ SCS I, VII (1956), 2, p. 218–219; SCN, II (1958), p. 506 și Byzantinoslavica (= BSE) (Praga, XIX (1958), 2, p. 273).

Diplomatica. — Știință a doc., diplomatica < franc. *diplomatique* < grec. *diploma* „tot ceea ce este păturit în două”, „act”, studiază caracterele interne — limba, ortografia și formularul tuturor textelor diplomatice (acte, porunci, cărți, zapise, diate (testamente) și scrisori interne și externe-publice, private și ecleziastice) și grafia (cu toate tipurile și sistemele ei speciale, enumerate mai sus la epigrafie și la paleografie), suportul și uneltele pe care și cu care s-au scris izvoarele în cauză — (dar numai atât cât interesează doc.). Tot de diplomatică ține cercetarea autenticității doc. În acest domeniu A. Sacerdoțeanu a publicat următoarele studii meritorii: *Cancelaria mitropoliei Țării Românești și slujitorii ei până la 1830* (în „Glasul biseticii”, B., XVIII (1959), p. 542—586); idem, *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)* în (RSI, X (1964), p. 405—435). Despre influența bizantină în diplomatica româno-slavă serie D.P. Bogdan: *L'influence byzantine dans les textes slavo-roumains* (în „Actes du VIe congrès international d'études byzantines (Paris, 1958) (I (1950), p. 383—384)⁴⁸; idem, *O vizantinizmah*. Aceluiași autor îi aparține: *Diplomatica slavo-română* (= DSR II) (în DIR III, p. 5—164 + 61 gfacs.)⁴⁹ studiu ce însumează pentru prima oară în literatura română de specialitate, cercetarea aproape a întregii diplomatie româno-slave⁵⁰, subliniindu-se că: „formularele actelor slavo-române, așa cum se desprinde cadrul lor din cuprinsul actelor, înfățișează un tot armonic stilizat și modelat, în așa fel încât nu este identic cu niciunul dintre formularele vecinilor noștri, căci pe când în formularul hrisovului bulgar elementele ce compun intitulăția, se află în subscriere—intitulăția ca formulă diplomatică nefiind cunoscută diplomatiei slavo-bulgare — în formularul hrisovului Țării Românești, aceleași elemente au fost stilizate în intitulăție, subscrierea avînd un alt cuprins — iar din intitulăția hrisovului Țării Românești s-au luat elemente ce au stilizat subscrierea aceluiași act. Tot așa în cancelaria domnească din Moldova s-au luat elemente din actele slave ale Țării Românești și ale Poloniei, dar aceste elemente s-au potrivit după nevoile cancelariei domnești moldovenești. De aici se desprinde și concluzia că formularele actelor slavo-române, în totalitate și armonizarea lor, sînt un produs propriu românesc al epocii, pătruns de mediul slav, elementele componente împrumutate stilizîndu-se și modelîndu-se după nevoile cancelariilor țărilor române ce erau departe de a fi identice cu cele ale țărilor bulgari sau ale regilor Ungariei și Poloniei” (p. 41). Acelși lucru l-am susținut în 1938 și în teza mea de doctorat, DSR (p. 161) cum și în comunicarea: *Vlijanie bolgarskoj i jugoslavjanskoj diplomatiki na rumyno-slavjanskoj diplomatiki* — ce am ținut — la 20—IX—1979 — la seminarul de paleografie și diplomatică slavă la S., în cadrul organizației CIBAL — pendinte de U.N.E.S.C.O. — M-am preocupat apoi de diplomatica româno-slavă și în cadrul următoarelor studii: *Textele*, I (p. 30—40) și II (în ARSI, 1957, 2, p. 123 sq); *La mise en valeur* (p. 599, 600, 602, 604, 605 și 608); *Actele* (p. 95) și *Acte* (p. 237

⁴⁸ V. Franz Dolger, „Byzantinische Zeitschrift” (= BZ) (45, 1952, 1, p. 136).

⁴⁹ Atît PSR cît și DSR II cuprind un șir întreg de greșeli tipografice.

⁵⁰ V. acad. Emil Petrovici (în SCL, X (1959), 3, p. 340); N. S. Antoșiu, *op. cit.*, p. 7; Josef Macbřek, *op. cit.*, p. 151 și 158, M. N. Andreev, *op. cit.*, p. 41 și C.L.C. Gumeč'ka (în „Movoznavstvo”, p. 87).

și 238). Este de relevat studiul: *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII* (în SMIM, IV (1960), B., 1961, p. 565—583) întocmit de: C. Bălan, Maria Bălan, H. Chircă, N. Stoicescu și Șt. Ștefănescu — redactor D. Mioc. — De reținut este lucrarea lui E. Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în sec. al XVI-lea* (B., 1960, 314 p.)⁵¹. Aceeași prețuire și pentru studiile lui Nicolae Stoicescu: *Sfatul domnesc și mari dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XV—XVII* (București, 1968, 315 p.), *Dictionar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII* (București, 1971, 456 p.), *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII)* (în AIIAI, VIII (1971), p. 401—423). și *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV—mijlocul sec. XVIII)* (în SMIM, VI (1973), p. 61—90), Sint apoi contribuții semnate de: Maria Soveja, *Acte de cancelarie de la Mihai Viteazul* (în RA, LII (1975), 2, p. 171—177); G. Asanache cu L. Mărcuș, *Amprenta — posibilități de studiu în diplomatică și antropologia istorică* (în RA, an. LII (1977), 3, p. 271—273) — articol al unui medic și al unui antropolog; Theodora Rădulescu, *Sfatul și alți mari dregători din Țara Românească din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum* (în RA, XLIX, vol. XXXIV (1972), 2, p. 293—324; 1972, 3, p. 441—470 și 1972, 4, p. 659—690), L. Șimanschi cu G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (în AIIAI, IX (1972), p. 107—131 și X (1973), p. 123—149).

Falsul este cercetat de D.P. Bogdan atît în DSRII cît și în *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun* (în RA, VIII (1965), 2, p. 46—82 + 9 facs.). Este de reținut apoi articolul Veronicăi Vasilescu, *Cîteva încercări de cercetare a autenticității actelor de cancelarie* (în RA, L, vol. XXXV (1973), I 2, p. 269—275) și studiile lui Leon Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în Documente privind istoria României* (în AIIAI, I, (1964), p. 95 sq; *Falsificarea parțială a unui document din vremea lui Alexandru cel Bun* (în RA, XLVIII, vol. XXXIII (1971), 3, p. 479—488 + 4 facs.); *Un pretins act moldovenesc de la Iuga Voievod* (în RA, LI (1974), vol. XXXVI, 1—2, p. 297—305).

În domeniul paleografiei latine sint contribuțiile semnate de D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești* (în „Apulum”, II (1943—1945), p. 215—250) și Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania* (în DIRIII, p. 225—320 + 15 fasc.)⁵².

Iar ca instrument de lucru în domeniul diplomatiei româno-grecești este de reținut albumul V.A. Laurent și P. Ș. Năsturel, citat mai sus în capitolul *Paleografia*.

Arhivistica. — Știință a arhivelor, arhivistica < franc. *archivistique* < latin. *archivum* „arhivă”, are ca obiect cercetarea și organizarea arhivelor, incluzînd și instrumentele de lucru ale științei în cauză. Ca instru-

⁵¹ Calitățile și lipsurile studiului, la A. G(onța) în („Studii”, XIII (1950, 5, p. 274—275) și la Nicolae Bănescu (1878—1971 — cunoscător desăvîrșit al limbii și literaturii mediogrecești, prin cercetarea asiduă a izvoarelor bizantine a remarcat momente ignorate ale istoriei românești, mare erudit, face parte din patrimoniul istoriografiei universale) (în BZ, 53, 1960, p. 465).

⁵² Însă nimic despre suport și tipizarea scrisului diplomatic.

ment de lucru consemnez de pildă următoarele contribuții: Nicolae Szabó, *Arhiva Sfatului Popular al orașului Tîrgu Mureș (sec. XV—XIX)* (RA, III (1960) p. 235—242); Mihail Fănescu cu Andrei Kiss, Emilia Poștăriță, Cornelia Crivăț, Maria Dogaru, Gernot Nussbächer și Dumitru Angheli, *Bibliografia arhivisticii românești* (București, 1969, 108 p.) și Gernot Nussbächer, *Contribuție la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI—XX* (în RA, XLVII, 1970, 1, p. 5—22) și Vasile Cipilnean, *Arhivele maramureșene — izvor de informare pentru istoria învățămîntului (1848—1918)* (în RA, L, vol. XXXV, (1973), 2, p. 242—247) și T. Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane* (în RA, LI, vol. XXXVI, (1974), 3, p. 129—240). În domeniul studiilor de arhivistică sînt importante cele semnate de A. Sacerdoțeanu în ICI, citat mai sus; *Arhivistica de peste hotare după al doilea război mondial* (în RA, VIII (1958), 2, p. 117—119) și *Arhiva cancelariei domnești* (în „Documente de cultură românească veche” din „Mitropolia Olteniei” (= MO), XVI (1964), 5—6, p. 449—463 și cursul *Arhivistica* (B., 1970, 331 p.) ținut la Facultatea de istorie din București, în anii 1950—1970. Sînt apoi articolele semnate de: Marin Mocanu, *Considerații teoretice privind știința arhivistică*, (în RA, L, vol. XXXV (1973), 2, p. 206—208); Alexandru Matei, *Arhivistică și demografie istorică* (în RA, L, vol. XXXV (1973), 2, p. 302—306); Sanda Racoveanu, *Noile tehnici arhivistice pe plan mondial* (în RA, L, vol. XXXV (1973), 2, p. 217—221); Fl. Boeraș, *Considerații cu privire la noțiunea de fond arhivistic* (în RA, LI, vol. XXXVI (1974), 1, p. 239—274); Em. Cohn, *Ordonarea și inventarierea arhivelor școlare* (în RA, LI, vol. XXXVI (1974), 1—2, p. 265—268) și V. Șuteu, *Cîteva probleme privitoare la elaborarea unui dicționar de arhivistică* (în RA, LII, vol. XXXVII (1975), 1, p. 57—59).

Cronologia. — Știință a datelor în timp și spațiu, cronologia < franc. *chronologie* < grec. *kronos* „timp” + grec. *logos*, are ca obiect studiul datelor din cele mai vechi timpuri, în toată complexitatea lor. Primele referințe la D.P. Bogdan (în DSRII, (p. 113 — 132), apoi contribuțiile prezentate prin studiile semnate de: I. Ionașcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească* (în DIRIII, p. 389 — 450), în anexa I: *Domnii din Moldova și Țara Românească pînă la 1859 — p. 485 — 496*)⁵³ și Francisc Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania* (în DIRIII, p. 451 — 484 și Anexe, p. 497 — 663, ce încep cu: *Voievozii, vicevoievozii, principii și guveratorii Transilvaniei și sfîrșesc cu: Paștele în calendarul îndreptat*). Sînt de reținut apoi următoarele aporturi: G.T. Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrîn și a lui Vlad Voievod în Țara Românească* (în „Materiale ale Sesiunii științifice a Institutului pedagogic din București pe anul 1956”, București, 1957, p. 263 — 286); idem, *Contribuțiuni privind cronologia domniei lui Alexandru al II-lea Mircea din Țara Românească* (în „Din activitatea științifică a cadrelor didactice din Institutul pedagogic din București pe anul 1957”, București, 1958, p. 257 — 283); Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei din anii 1432 — 1447* (în AIIAI, VII (1970), p. 59 — 81). Studii esențiale în acest domeniu aparțin lui A. Sacerdoțeanu, Ion Ionașcu și Șt. S. Gorovei.

⁵³ Lipsesc paragrafele: Omisiunile și greșelile din datele documentelor și Datarea actelor fără dată sau cu dată incompletă.

În domeniul cronologiei musulmane rețin studiul lui M. Guboglu, *Tabele sincronice. Datele hegirei și datele erei noastre cu o introducere în cronologia musulmană* (B., 1955, LXIII + 330 p.).

Criptografia. (*Criptologia*) — Știință a textelor cifrate, criptologia < franc. *cryptographie* < grec. *kriptos* „secret” + grec. *grafi*, sinonim: *criptologia* < grec. *kriptos* + grec. *logos*, se ocupă cu studiul textelor scrise în alfabete sau numere cifrate. Remarcăm în acest domeniu studiile lui R. Pava: *Cartea de cîntece a lui Evstatie de la Putna* (în SMIM, V, 1962, p. 335 — 347) — în care se stabilesc alfabetele celor peste 70 de criptograme ale cărturarului Evstatie de la Putna — ; idem, *Criptograma din Psaltirea Scheiană* (în SMIM, III, 1959, p. 365 — 372); idem, *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Constantin Brîncoveanu* (în SMIM, IV, 1960, p. 507 — 517); E. Virtosu, *Din criptografia românească* — citat mai sus.

Codicologia. — Știință a tehnicii codexurilor, codicologia < franc. *codicologie* < latin. *codex*, „codice”, „ms” + grec. *logos*, căreia i se mai spune și arta cărții manuscrise, se ocupă cu studiul tehnicii de execuție a mss, adică: a suportului — particularitatea și formatul — ; sistemele de tăiere și liniere a mss, instrumentele ce se folosesc pentru aceasta; alocuțiunea, numerotarea și diferitele semne ale caietelor; stilul, componența și ornamentația (frontispicii, viniete, inițiale, ornamentul marginal și final din mss ca și miniatura); scoarța — numai dacă este veche (elementele ei principale cit sînt: sistemul de pregătire al scîndurilor pentru legătura în lemn, existența sau lipsa adînciturii din lungimea scîndurii, felul lemnului ce s-a folosit, particularitatea și culoarea pielii ce acoperă scoarța din lemn, sistemele de fixare a pielii de mss, între care: felul sforilor sau curelelor întrebuintate la cusut, ornamentul scoarței: stilul, componența și tehnica cum și caracterul ferecăturii; elementele componente ale scoarței vechi din carton) și descoperirea eventualelor fragmente de texte folosite la întărirea scoarței. Însă dacă mss n-are dată, apoi codicologul trebuie să-i stabilească data aproximativă, fiindcă altfel nu poate studia particularitățile codicologice ale mss în cauză. Codicologiei îi mai aparțin: întocmirea și publicarea instrumentelor ei de lucru; opise, cataloage și repertorii (colecții de mss și numele colecționarilor de mss, a mss cu dată, a mss datate greșit etc.). Astfel există cum este și natural o interferență între codicologie și paleografie, ce privește suportul grafiei ca și a instrumentelor de lucru, legătură ce ființează între codicologie și alte discipline științifice, ca de pildă între codicologie și lingvistică⁵⁴.

Codicologia este azi o știință independentă ce s-a desprins din paleografie acum aproape o jumătate de veac în urmă.

Primul cercetător român în domeniul codicologiei românești de după 23 august 1944 este Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna* (în SCIA, 1956, p. 89 sq) — studiu temeinic al inițialelor și miniaturilor mss din mănăstirile citate⁵⁵. Meritorii sînt apoi următoarele studii: Emil Lăzărescu,

⁵⁴ V. D. P. Bogdan, *Liens de la linguistique et de la codicologie slavo-roumaine* (în „Byzantinoslavica” (= BSI) (Praga, XXX, 1969, I, p. 42 — 46).

⁵⁵ Despre acest studiu Martha V. Șeepkina — cea mai mare paleografă sovietică, care anul trecut a împlinit venerabila vîrstă de 90 ani — scrie următoarele: „Fascimilele date în lucrare sînt „minunate” (v. studiul M. V. Sc. *Bolgarskaja miniatjura XIV veka*, M., 1963, p. 94, n. 5).

Trei manuscrise moldovenesti de la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România (în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, 1958, p. 552 sq) — se studiază miniatura a trei mss moldovenesti din sec. XVI, din care unul aparține voievodului Ștefan cel Mare, pe care o cronică rusească contemporană lui, îl asemuiește cu Alexandru Macedon — ; D.P. Bogdan, *Despre codicologie* (în RA, IX, 1966, 1, p. 63 — 90 și IX, 2, p. 49 — 66) — unde se cercetează realizările specialiștilor români și străini în domeniul codicologiei.

În privința instrumentelor de lucru, notez temeinicele cataloage ale mss. româno-slave, româno-chirilice și orientale din : Biblioteca Academiei R.S.R., mănăstirea Putna, și mănăstirea Dragomirna, bibliotecile din Transilvania și Banat cum și biblioteci din străinătate, citate mai sus sub *Paleografia*. Din 1949 un colectiv de specialiști din cadrul Arhivelor Statului publică *Indici cronologici*, din care pînă în prezent au apărut peste 20 de numere, incluzînd atît mss cit și documente.

Cît privește opisele, cataloagele și repertoarele mss. româno-slave, acestea se află în PRSI. Notăm aici specialiștii care au trudit cu sîrg în acest domeniu : Tit Simedrea (1886 — 1971, cu studii temeinice privind : istoria bisericii, culturii și artei medievale românești) ; apoi : P.P. Panaitescu, D.P. Bogdan, Paul Mihailovici (azi Mihail), Ion Radu Mircea, Ioan Iufu, Damaschin Mioc și Corina Nicolescu.

Activitatea codicologilor români am remarcat-o și peste hotare prin : *Vklad rumynskih učenyh v izučenie kodikologii* — comunicare ținută la 17 sept. 1979 la Sofia, în seminarul de paleografie și diplomatică slavă, organizat de CIBAL.

Heraldica. — Știință a studierii însemnelor, blazoanelor, emblemelor, stemelor : ținuturilor, orașelor, personajelor laice și ecleziastice, heraldica < franc. *héraldique* < latin. medieval *heraldus* „crainic”.

În domeniul heraldicii remarcăm următoarele contribuții : Nicolae Grămadă (1892 — 1961 — cu studii reușite în domeniile : paleografiei româno-chirilice, diplomatiei, heraldicii și sigilografiei), *A existat în România institutia heraldică?* (în „Studii și cercetări de istorie” (= SCI) (Iași, XIX, 1946, p. 26 — 32) ; Marcel Romanescu (1897 — 1955 — cu studii de istorie și genealogie remarcabile la un amatoŕ), *Despre schiptru* (în „Revista istorică română” (= RIR) (XVI, 1946, 3, p. 288 — 294) ; C. Moșil, *O pagină de heraldică românească veche* (în „Buletinul științific al Academiei R.P.R.” I, 1948 — 1949, p. 151 — 162) ; M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* (în SCIA, II, 1955, 1—2, p. 69—88 + 17 fig.) ; idem, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea* (în SCIA, III, 1956, 1 — 2, p. 99 — 128 + 36 fig.) ; I.D. Ștefănescu, *Cu privire la stema Țării Românești. Arborele din pecețile și bulele sigilare de aur* (în SCN, I 1957, p. 373 — 388 + 5 fig.) ; P. Ș. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea* (în SCN, II, 1958, p. 371 — 376 + fig.) ; idem, *O stemă a lui Constanție Filiti, episcop de Buzău* (în SCN, II, p. 439 — 440) ; idem, *În legătură cu unele danii de la Ștefan cel Mare* (în RSI, V, 1962, p. 143 — 149) — în care este vorba de două aspecte ale stemelor Moldovei sub Ștefan cel Mare — ; A. Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familia Huniade și Olah* (în RMM, V, 1968, 1, p. 5 — 16) ; idem, *Sigiliul domnesc și stema țării*, citat mai sus ; Ioan Mitrea, *Un sceptru din piatră descoperit la Voi-*

nești (jud. Vaslui) (în MA, I, 1969, p. 311 — 318 + 5 reproduceri); Domnița Hordilă, *Cîteva păreri în legătură cu sigiliul Romanului* (în MA, I, p. 363 — 368 + 3 facs.); Dan Cernovodeanu, *Contribuțiuni la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX* (în MIM, VIII, 1971, p. 159 — 177 + 38 facs.); idem, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés Roumaines* (în „Genealogia et Heraldica”), Viena, 1972, p. 589 — 595); idem, *Stema Moldovei în armele Cantemireștilor* (în BSNR, LXVII — LXIX, 1973—1975, p. 121 — 123 și p. 277 — 293 + 14 ilustrații) idem, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, 568 p. iar în colaborare cu Ioan N. Mănescu, *Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești* (în RA, LI vol XXXVI, 1974, 1 — 2, p. 3 — 218 + 110 fig. + 12 pl.); I.N. Mănescu, *Stemele lui Dimitrie C. Cantemir și locul lor în heraldica țărilor române* (în RA, XXXV, 1973, 2, p. 465 — 480), Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica*, București, 1974, 172 p. + 131 fig.

Metrologia. — Știință a cercetării măsurilor și greutateților, metrologia < franc. *métrologie* < grec. *metron* „măsură” + grec. *logos*.

Contribuții în domeniul metrologiei au adus: C. Moisil, *Ponduri inedite sau puțin cunoscute din Histria, Callatis, Tomis* (în SCN, I, p. 247—295); Ileana Leonte, *Palma lui Șerban Vodă și a lui Constantin Brîncoveanu* (în RA, I, 1958, p. 217 — 219); A. Sacerdoțeanu, *Metrologia. Unele aspecte istorice. Din istoria metrologiei* (în „Metrologia aplicată”, București, 1966, 7, p. 320 — 328); Damaschin Mioc, *Mesures et instruments médiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie* (în RRH, VI, 1967, 3, p. 357 — 368); Vasile Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint* (în „Pontica”, I, 1968, p. 107 — 192); Corina Pătrașcu, *Uniformizarea măsurilor și greutateților folosite în comerțul Țării Românești, o acțiune de unificare a pieței interne (1829 — 1840)* (în „Studii”, XXI, 1968, 4, p. 667 — 683); N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României* (B., 1971, 330 p. + 18 pl.) — studiu deosebit de meritoriu — și C. Preda, *Pond histrian descoperit în satul Istria (jud. Constanța)* (în SCN, VII, 1980, p. 117 — 119).

Filigranologia (Filigranistica). — Știință a cercetării imaginilor prime — filigranelor principale — și secundare — filigramele secundare — cît și a liniilor orizontale și verticale, imprimate în hîrtie în timpul fabricării ei, filigranologia < franc. *filigranologie* < latin. *filum*. „fir” + latin. *granum* „grăunte” + grec *logos*, sinonime: filigranofie < franc. *filigranographie* și *filigranistică*. Tot filigranologia are în obiect și studiul morilor de hîrtie.

Am relevat *Importanța filigranelor* (în PSR, p. 128 — 130). Tot D.P. Bogdan publică: *Filigranologia ca disciplină științifică* (în RA, 1967, 2, extras, 40 p.) — în care se cercetează realizările învățaților români și străini în domeniul filigranologiei, dîndu-se două exemple de precizare, cu ajutorul filigranelor, a falsității unor texte: actul lui Dimitrie, pîrgar al orașului Tîrgu Jiu, doc. datat prin 13 octombrie 1593 și actul moldovenesc cu data falsă: 2 noiembrie 1615, în același articol sînt și unele indicații metodologice, printre care socot că trebuie să subliniez aici următoarele: avînd în vedere că deseori nu se cunoaște cînd anume a fost înființată moara de hîrtie, ce a fabricat hîrtia *in spe*, este necesară urmă-

toarea exprimare : *filigranul se află pe hîrtia unui text cu anul cutare* și nicicum că filigranul este din anul cutare, deși această lipsă există de pildă și în remarcabilul album al lui Briquet⁵⁶. Tot eu am referință în CPRS (p. 93 — 98) și în PRSI (p. 294 — 304 și 306 — 310). Același autor scrie : *Les moulins à papier des pays roumains* (în RESEE, XVII, 1979, 3, p. 609 — 622) — unde paginile 617 — 622 se referă la filigrane — . Și tot același, la 29 — IX 1979, a prezentat la Sofia : *Vklad rumynskih eruditov v izučenie filigranologij*, la seminarul citat mai sus.

Studii temeinice în domeniul relevării și cercetării filigranelor au dat : Constantin Turcu, *Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ștefan cel Mare* (în „Hrisovul”, VI, 1946, p. 105 — 107) — unde datează filigranele ms in spe — ; Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, citată mai sus, în care se localizează filigrane ale doc. turco-osmane din sec. XVI — XIX, aflate în arhive și biblioteci de la noi, — cu 17 facs. — și S. Jakó, *Studiu despre istoria morilor de hîrtie transilvănene în feudalismul sec. XVI — XVII* (în „Studia”, 1962, 2, p. 59 — 81 + 17 facs. — în maghiară) ; idem, același studiu în continuare, ca epocă : anii 1712—1848 (în „Studia” 1964, 1, p. 55—92+62 facs., tot în maghiară) — în care datează filigranele morilor transilvănene din sec. XVI — XIX ; idem, *Filigrane transilvănene din secolul al XVI-lea* (în „Studia” 1968, 1, p. 3 — 19 + 77 facs.) urmează : Paulian Popescu, *Mărcile de hîrtie filigranate pe manuscrisele slavone din mănăstirea Putna* (în BOR, LXXX (1962), p. 938 — 957) — unde se cercetează filigranele a cinci mss româno-slave din sec. XV — XVII — . Meritorii sînt studiile Liviei Bacăru, *Filigranele cărților tipărite la Cîmpulung în secolul al XVI-lea* (în „Studia bibliologica”, București, III (1965), p. 67—114) și *Valoarea documentară a filigranelor cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea* (în SCDB, 1965, 3, p. 273 — 298)⁵⁷. Sînt de prețuit și studiile autorilor : L. Demény, *O tipăritură slavo-română precocesiană* (în „Studii”, 18, 1965, p. 1019 — 1037) — în care se localizează filigranele Tetraevangheliarului tipărit la Sibiu pînă în 1576 de cunoscutul cărturar : Moldovan (tot el : Maler) ; G. Blücher, *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea* (în „Revista bibliotecilor” RB (XX (1967), 7, p. 421—426) ; Gernot Nussbächer, *Wann schrieb Popa Jane! Das zweitälteste Kronstädter rumänische Sprachdenkmal nun genau datiert* (în „Karpatenrundschau” (SKR) (II (XIII), 51 (922), 19 dec. 1969, p. 7) ; idem, *Primul document scris în limba română la Brașov* (în „Drum nou”, XXVI, nr. 7769 din 25 dec. 1969, p. 2) ; idem, *Datarea documentului popii Iane din Scheii Brașovului* (în LR, XXV (1976), 3, p. 269 — 274) — în toate aceste articole se analizează și filigranele cunoscutului preot Iane de la biserica Sf. Nicolae din cartierul brașovean Scheii Brașovului ; idem *Vier wichtige Blätter Identifizierung und Datierungsversuch eines Coresi-Druckes* (în „Neuer Weg”, (= NW) (XXIII, nr. 6747, 16 ian. 1971, 3 — 4) ; idem, *O încercare de identificare a unei tipărituri coresiene* (în

⁵⁶ C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire Historique de Marques du Papier des leur apparitions vers 1292, jusqu'en 1600*, 1 4, P., 1907, Leipzig, 1923 și Amsterdam-Hilversum, 1968.

⁵⁷ J. S. G. Simmons, membru al Comitetului de conducere al remarcabilei colecții olandeze : *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*, serie în „I. P. H. Information”, Noua serie, Hanovra, I (1967), I, p. 10 că lucrarea de mai sus este „un studiu excelent”.

RB, XXIV (1971), 2, p. 114—116); idem, *Coresi-Druck aus Klausenburg?* (în KR, IV (XV), 22 (1998), din 4 iunie 1979, p. 9); idem, *Das älteste Bukarester Druckwerk* (în KR, V (XVI), 10 (1038), din 10 martie 1972, 11 — 15); idem, *Rätsel und Lavrentie-Druck. Aus welchem Jahr stammt der älteste Bukarester Druck* (în NW, XXV, nr. 7510 din 29 iunie 1975) — în ultimele cinci articole, trei privesc filigranele unei tipărituri al lui Coresi, unul filigranele unei tipărituri bucureștene iar ultimul — filigranele Evangheliarului cunoscut al lui Lavrentie. Aceluiași îi aparține — în colaborare cu regretatul filigranolog Gebhardt Blücher, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie* (în RB, XXII (1969), 12, p. 741 — 742). Este de prețuit apoi articolul lui Alexandru Mareș, *Cîteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane* (în, LR, XXII (1973), 4, p. 305 — 308). Meritoriu este în sfîrșit articolul aceleiași, *Datarea manuscrisului de la Ieud* (în LR, XXIV (1975), 4, p. 305—311).

Cîteva cuvinte și despre metoda cea mai bună de reproducere a filigranelor. În acest sens specialistul sovietic D.P. Erastov a reușit să creeze cel mai bun sistem de pînă acum denumit de el *metoda betaradiografică* sau *betagrafie*, fotocopia filigranelor realizîndu-se cu plăci încărcate cu raze radioactive folosind ca sursă C-45. Se ajunge astfel la cea mai deplină precizie a filigranului de pe orice fel de hîrtie, neținînd seamă de text sau de impuritățile existente în suport⁵⁸. Această a fost comunicată lumii științifice la cea de a treia reuniune a istoricilor hîrtiei din mai 1961 în Olanda, metoda apreciindu-se în Apus ca eminentă⁵⁹. „Știința românească a căutat să-și aducă contribuția și în acest domeniu. Astfel, după ce metoda Erastov a fost prezentată la noi de L. Demény, un colectiv de cercetători din Brașov format din regretatul inginer G. Blücher, T. Coliban, d-rul A. Huttmann, arhivistul G. Nussbächer și medicul I. Gödri a reușit, printr-o muncă demnă de toată lauda, nu numai să aplice metoda Erastov ci să și o perfecționeze”⁶⁰. Despre metoda de la Brașov G. Blücher scrie: „Alegînd un izotop cu radiația potrivită, suficient absorbită de un strat de hîrtie, cum ar fi de pildă radiația B, a calciului-45, se pot obține reproduceri fidele ale filigranelor, inclusiv structura hîrtiei analizate, adică imaginea sitei folosite...”⁶¹. Pregața din plin a activității filigranologilor români a făcut ca această activitate să treacă și dincolo de hotarele țării cum o dovedește întii alegerea ca membri ai asociației: *International Association of Paper Historians* — cu sediul la Basel — a următorilor români: L. Demény, S. Jakó, G. Nussbächer și D.P. Bogdan, apoi comunicarea acestuia din urmă: *Vklad rumynskih eruditov v izučenie fili-granologii*, ținută la 19 septembrie 1979 la Sofia, în cadrul seminarului citat, organizat de CIBAL.

Gеоistoria (Geografia istorică). Știința istorico-geografică a localizării faptelor istorice, геоistoria (franc. *géohistoire* (grec. *ge-o* „pămînt” + grec. *historia*⁶², iar geografia istorică — alte termen al acestei științe —

⁵⁸ V. D. Bogdan PRS I, p. 49 și n. 231.

⁵⁹ Ibidem, p. 49.

⁶⁰ Ibidem, p. 50.

⁶¹ Ibidem, p. 50 și nota 237 v. și: D. P. Bogdan, *Les moulins à papier des pays rou-mains* (în RESEE, XVII (1979), 3, p. 611 și n. 611).

⁶² V. despre геоistorie excelentul studiu al istoricului și geografului francez Charles Higounet, *La Géohistoire* (în HM, p. 68—91).

derivă din franc. *géographie historique* (grec. *ge-o* + grec *grafi* + grec. *historia*). Creatorul termenului de geografie istorică apare în 1913 și el aparține geografului belgian Charles Fergamen (1879 — 1958)⁶³, cel de geoistorie — istoricului francez Fernand Braudel (născut în 1902)⁶⁴; la noi termenul de geoistorie apare încă din anul 1941, iar cel de geografie istorică mai devreme⁶⁵. Germanii au încă din 1904 un manual de geografie istorică⁶⁶, iar francezii dinainte de 1947⁶⁷. În domeniul geoistoriei s-au creat și un șir de atlase remarcabile.

În domeniul geoistoriei s-au publicat un șir întreg de studii temeinice, din care remarcăm: Al. Gonța, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron* (în „Studii”, XI, 1958, 6, p. 189 — 201); Anton Nastase, *Muntenia pe o hartă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* (în „Natura”, 3 (1966); idem, *O hartă a Moldovei din secolul al XVIII-lea* (în „Natura”, 5, 1968); idem, *Probleme de geografie matematică pe hărțile Munteniei din secolul al XVIII-lea* (în „Natura”, 3, 1969); idem, *Mappa Specialia Walachiae de I. F. Ruhedorf* (în „Terra”, 3, 1969), idem, *Muntenia pe hărțile din secolul al XVIII-lea* — teză de doctorat, susținută în 1970, ms. —; idem, *Drumurile din Muntenia în secolul al XVIII-lea* (în „Buletinul societății de științe geografice (= BSSG) (seria nouă, II, 1972); idem, *Bucureștii în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea* (în „Geografia municipiului București și județului Ilfov”, 1977); idem cu I. Marin, *O hartă a Europei din secolul al XVIII-lea* (în „Analele Universității București, Seria Geografie (=AUBG) (XIX, 1970)⁶⁸; Petre Diaconu, *Autour de la localisation du Petit Preslav* (în RESEE, 1964, 3 — 4); A. Ursun și V. Sficlea, *O hartă românească necunoscută* (în „Cronica”, Iași, II, 51 23 — dec. 1967); Pavel Binder, *Contribuții la geografie istorică a Banatului de Severin* (în „Studii”, XXI, 1968, 4, p. 625 — 639); Costache Cihodaru, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală* (în „Studii”, XXI, 2, p. 217 — 241). Aceeași apreciere pentru autorii: V. Sficlea, *O hartă de valoare deosebită a Țării Românești din anul 1831* (în „Natura” 3, 1968); Ion Conea, *Țara Hațegului — geografie, toponimie, istorie* (B., 1968); idem, *Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie* (în „Studii”, XX, 1967, p. 1145 — 1161) și *Originea și importanța documentar-istorică a cuvîntului „sal” în lumina geografiei istorice* (B., 1969); Emilian Popescu, *Contributions à la géographie historique de la Péninsule Balkanique aux Ve—VIIIe siècles de notre ère* (în „Dacia”, XIII, 1969, p. 403 — 415); Ana Toșa Turdeanu, *Lucrări de recenzare a populației și a așezărilor din Oltenia în sec. XVIII* (în „Revista de statistică” (= RS) 1971); idem, *Opera carto-*

⁶³ Ibidem, p. 74.

⁶⁴ Ibidem, p. 75.

⁶⁵ L-am întâlnit de pildă în teza de doctorat a lui Ion Conea, *Țara Loviștei — geografie istorică* (B., 1935), dar aceasta nu înseamnă că nu poate fi și mai vechi.

⁶⁶ V. R. Kretschmer, *Historische Geographie von Mitteleuropa*, München, 1904.

⁶⁷ V. Leon Mirot (1870—1946 — erudit francez), *Manuel de géographie historique de la France*, I și II, P., 1947—1951.

⁶⁸ Mulțumesc și pe această cale dr. Anton Nastase, conf. la Facultatea de geologie și geografie din București, pentru că mi-a comunicat în domeniul geoistoriei studiile personale și cele scrise de: I. Marin, A.-Ursan, V. Sficlea, Ana Toșa Turdeanu și I. Șandru.

grafică a lui Marsili și importanța ei pentru țara noastră (în SCB, V, 1974) și idem, *Oltenia, geografie istorică în hărțile secolului al XVIII-lea* (Craiova, 1975, 208 pagini); Marin Popescu-Spineni, *Denumirile Romania și România în documentele vechi* (în BSSG, II, 1972, p. 150 — 153); idem, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru* (B., 1978, 255 pagini + 40 fig.); I. Șandru, *Dimitrie Cantemir — geograf și cartograf* (în „Terra”, 4, 1973); T. Mateescu, *Din geografia istorică a Dobrogei — canalul Laman* (în RA, LII, vol. XXXVII, 1975, 1, p. 36 — 42); și Ion Donat, *L'Analyse géographique dans l'histoire* (în RRH, XIV, 1975, 2, p. 211 — 239).

Textologia (Critica textelor). — Știință istorico-filologică a criticii externe (grafie și suport) și interne (limbă, formular al doc., elemente de validare a doc. : sigiliul, iscălitură (autografă și neautografă), dată etc.) a textelor epigrafice, paleografice și neografice, textologia < rus. *tekstologija* < franc. *texte* < latin. *textus* „text” + grec *logos*, sinonim : *Critica textelor* < franc. *Critique de textes*, are ca obiect și metodele de transcriere a textelor : paleografică (filologică-de redare cit mai fidelă a textului editat : cu prescurtările desfăcute, dar literele adăugate în paranteze rotunde) și metoda istorică (cu desfacerea tacită a abrevierilor). Se indică și omisiunile, dar acestea cuprinse în paranteze speciale.

Iată cum am prezentat în 1964 critica externă în comunicarea ce am făcut la sesiunea științifică prilejuită de centenarul Universității Bucureștene : „Cele două decenii care s-au scurs după 23 august 1944 au prilejuit, ca urmare a condițiilor create de partid, înregistrarea unor temeinice și importante realizări în domeniul cercetării trecutului istoric și cultural al patriei noastre. Strădania oamenilor de știință români de a lărgi cunoașterea izvoarelor istorice, a determinat dezvoltarea preocupărilor în domeniul tehnicii editării documentelor și implicit aprofundarea criticii textelor. Urmarea acestor preocupări a fost apariția unui studiu colectiv publicat în 1956 (în DIRII, p. 8 — 77), a lucrării acad. Andrei Oțetea (1894 — 1977 în obiectul istoriografic al lui A. O. intră istoria universală și cea națională, adept, de la început, al materialismului, raportul determinant al infrastructurii față de suprastructură, constituie baza studiilor lui A.O. despre Renaștere și Reformă, a editat mss lui K. Marx despre români, aflate în Institutul de istorie socială din Amsterdam. Opera lui A. O. se distinge prin raportarea permanentă a istoriei românești la cea europeană, A.O. fiind unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istoriografiei noastre), (*Problema editării textelor vechi*, în „Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice” (= SRRS) (B., 1958 (1960), p. 18 — 29 și ediția rusească : *O rumyno-russkikh i rumyno-sovetskikh svjazjah* (Moscova, 1960, p. 36 — 54) — cu privire la tehnica editării textelor vechi și în primul rînd a documentelor și stabilirea, în urma unei munci deosebit de dificile, migăloase și intense, de către un colectiv de medievști, alcătuit din : P.P. Panaitescu, D.P. Bogdan, Francisc Pall, Maria Holban, Ștefan Pascu, D. Mioc, M. Costăchescu, Aurelian Sacerdoțeanu și Emil Virtosu, că din cele 12 930 de documente interne din Transilvania, Țara Românească și Moldova între anii 1075 — 1625 și publicate în culegerea DIR : A. Moldova, B. Țara Românească și C. Transilvania, 172

sînt false ⁶⁹”, sau cum a ținut să le numească în DIR — redactorul responsabil al colecției — *Documente îndoielnice*.

Critica textelor unor izvoare narative româno-chirilice este prezentă într-un studiu deosebit de meritoriu al lui Liviu Onu: *Probleme de critică textuală în editarea cronicarilor Gr. Ureche și M. Costin* (București, 1968) — teză de doctorat — iar și problema editării aceluiași text formează obiectul unui studiu cu aceeași valoare a lui L. Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi. Cu aplicații la cronicarii moldoveni* (București, 1973) — meritoriu și prin faptul că este primul studiu românesc de ansamblu în domeniul textologiei. Omisiunile din mss și doc. le-am prezentat în PSR (p. 137 — 146). Același se va ocupa de mai multe ori despre metodele de transcriere a textelor în: *Kakvi vidove izdarii na stariete, slavjanski pametnici trjabva da se pravjat?* — în *Răspunsuri* la întrebări privind cel de al V-lea congres internațional al slavistilor (în „Slavjanska filologija”, II. S., 1963, p. 99 — 100); idem, *Două acte și Patru acte* ⁷⁰ cum și PRSI (p. 59). Despre metodele de transcriere a textelor româno-chirilice au dat studii temeinice: A. Sacerdoțeanu (în RA, VII (1946), p. 1 — 9; Jacques Byck (1897 — 1964) lingvist și filolog, cu lucrări ce se remarcă prin acribie științifică și eleganță a stilului, în editarea textului fiind adeptul metodei paleografice), *Transcrierea textelor* (în „Gazeta literară”, VII, 39, 22 — IX — 1960, p. 6 sq) și postumele: *Studii și articole. Pagini alese* (B., 1967); N.A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800* (în LR, IX (1960), 3, p. 33 sq); Al. Rosetti, *Introducere în fonetică* (B., 1963, 3, p. 124); Al. Vianu, *Tehnica transcrierii documentelor* (în DIR. Dolecția Eudoxiu de Hurmuzaki, I, 1962, p. 59); Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* (în SCL, XV (1964), 1 — 5, p. 111 sq) și Diomid Strungaru, *Cu privire la transcrierea textelor paleografice* (în LR, XV (1966), 2, p. 145 — 161).

Onomastica (Antroponimia și Toponimia). — Știință istorico-lingvistică, onomastica < franc. *onomastique* < grec. *onoma* „nume”, se ocupă cu studiul originii, formării și evoluției numelor de persoane și de locuri, de aici derivă ramuri ale onomasticii: 1) *antroponimia* < franc. *anthroponimie* < grec. *topos* + *onoma* și *toponomia* < franc. *toponymie* < grec. *topos* + *onoma*.

Antroponimia. — Primele studii în acest domeniu în epoca noastră de după 23 august 1944 îmi aparțin. Astfel în *Caracterul limbilor textelor slavo-române* ⁷¹ (= *Caracterul*) (București, 1946) am tratat antroponime româno-slave, la fel dar și românești în: *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române* (= *Glosarul*) (B., 1946, p. 123 — 218, 229 — 243 și 251 — 256) ⁷². *Între români și ruși. Legături și influențe pînă la jumătatea veacului XVIII* (în ARSI, 1946, 2, p. 262 — 263); *La mise en valeur*

⁶⁹ D. P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun* (în RA, VIII (1965), 2, 47—49).

⁷⁰ V. L. L. Gumec'ka (în „Movoznavstvo”, cit., p. 88, 89 și 93—94).

⁷¹ V. N. S. Antoșin, *Naplastovanija v slavjanskom jazyke moldavskoj delovoj pis'mennosti XIV—XV vekov* (în „Trudy Taganrogskogo pedagogičeskogo Instituta, Rostov pe Don, VIII (1962), p. 26).

⁷² Însă trebuie să recunosc că în: *Caracterul, Glosarul și Între români și ruși* am greșit unele etimologii, dar apoi m-am străduit să le corectez în următoarele studii: DRS. II, *Două acte, Patru acte* și PRS I.

(p. 601, 603, 609, 611 și 612), *Actele* (p. 95 — 97 și 98) și *Acte* (p. 239 sq). În același domeniu am și următorul studiu special: *Legătura între onomastica actelor moldovenești și ucrainene de până la jumătatea secolului al XV-lea* (în *SRRS*, p. 51 — 68), iar în ediția rusească a aceleiași *SRRS* — *O rumyno-russkikh i rumyno-sovetskikh svjazjah* (= *RRS*) (M., 1960, p. 85 — 112) ⁷³. Același studiu l-am dezvoltat și publicat sub titlul: *Svjaz mezdu onomastikoj moldavskih i ukrainskih aktov* (în „*Slovjansko movoznavstvo*”, Kiev, III (1961), p. 253—284). Sint apoi de remarcat studiile semnate de P. P. Panaitescu, *Antroponime românești de origine cumană* (în „*Interpretări românești*”, B., 1947, p. 60—62); Aurelia Stan, *Contribution à l'études des prénoms masculins dans la Vallée de Sebeș* (Alba) ⁷⁴ în „*Contributions onomastiques*” (=CO), publicat cu prilejul celui de al VI-lea congres internațional de științe onomastice de la München de la 24 la 28 august 1958, B., 1958, p. 55—96).

Dicționar onomastic românesc (DOR) (B., 1963, LXXVIII + 470 + 4 p.) al lui N. A. Constantinescu 1885—1871 — medievist, cu preocupări atît în domeniul istoriei universale cît și a celei românești, autor al primului dicționar de antroponimie românească notabil prin bogăția materialului antroponimic inventariat. Îl remarc și prin faptul că a fost primul cadru didactic care a predat la Facultatea de filozofie și litere din B. un curs de științe speciale istorice, ce în anul universitar 1926 — 1927 le-am urmat și eu) — este o lucrare muncită mult, însă strădania autorului a fost răsplătită din plin de către Academia R. S. România printr-un premiu ⁷⁵.

Studiul acad. Al. Graur, *Nume de persoane* (București, 1965, 187 p.) constituie o analiză temeinică a prenumelor în forme obișnuite, augmentative, hipocoristice și prin afereză cum și a originii lor ⁷⁷. Este util articolul lui Victor Vascenco, *Asupra elementelor rusești din antroponimica unor limbi altaice și ibero-caucaziene* (în „*Studii de slavistică*” (SS) I(1969), p. 123—139). Meritoriu este și studiul lui Ioan Pătruț, *Onomastică românească* (=OR, B., 1980, 200 p.) — analiză a antroponimelor românești, autorul socotind că OR „conține material și indicații suficiente spre a servi la elaborarea unui nou dicționar onomastic românesc” (p. 6). **Toponimia.** Meritoriu este articolul lui A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Moldova pînă la 1418* (în „*Arhiva românească*” (=AR) (IX (1944) 2, p. 191—214). Deosebit de temeinic este studiul acad. Theodor Capidan) 1879 — 1953 (al cărui nume se impune în lingvistica noastră prin marile monografii lingvistice, etnografice și folclorice privind dialectele românești sud-dunărene, cel dintîi învățat care studiază influența limbii române asupra celei bulgare), *Nume geografice din România și dicționarul toponimic român* ⁷⁷ (în „*Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii literare*”, Seria a III-a, t. XV, B., 1946, 42 p.) ce cuprinde „o scurtă expunere asupra înfățișării istorice a toponimiei românești” (p. 39). Date toponimice sint apoi

⁷³ V. *RRS* (Introducere).

⁷⁴ L-am recenzat în „*Voprosy jazykoznanije*” (VJa, M., 1960, 2, p. 140).

⁷⁵ Din păcate DOR conține cam prea multe lipsuri. O parte au fost relevate de I. Pătruț, în *Onomastică românească* (OR), p. 12—14; DOR „este în bună parte greșit din punct de vedere al grupării numerelor și etimologiilor lor” (p. 30).

⁷⁷ Însă la p. 14 lipsesc între cele „cîteva lucrări privitoare la cîte o singură limbă, dintre cele cu care am avut sau avem relații mai strînse „studii privind limbile: polonă, rusă, sirbo-croată și ucraineană”.

în studiile mele : *Între români și ruși, Caracterul, Glosarul, La mise en valeur, Actele și Acte* — citate mai sus sub *Antroponimia*. Aurel Decei (1905 — 1976 — orientalist care a publicat izvoare importante privind feudalitatea românească timpurie, prin interpretarea cărora a adus noi puncte de vedere în problema atît de dezbătută a feudalismului amintit) a publicat un meritoriu articol, *Dobruca* (în „Islam ansiklopedisi”, 28, Istanbul, 1946, p. 633) privind numele Dunării. Prețuite sint studiile lui Ion Donat : *Așezările omenesti din Țara românească în sec. XIV — XVI* (în „Studii”, IX (1956), p. 75 — 79) și *Satele lui Mihai Viteazul* (în SMIM, IV (1960), p. 465 — 506). Urmează studiile publicate în CO (p. 7 — 169) de : acad. Iorgu Iordan, *Sprachgeographisches aus dem Gebiete der rumänischen Toponomastik*; acad. Emil Petrovici, *Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe voyelle + nasale* » pour sl. commd.* o; I. Pătruț, *Dénominations multiples de « villes slaves en roumain : Marius Sala, Du rapport entre l'évolution des appellatifs et celle des toponymes*; M.M. Alexandrescu-Dersca, *L'origine du nom de la Dobroudja*; N.A. Constantinescu, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l'ononastique roumaine*; G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube* și I. Conea cu I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie petchénègue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*⁷⁸. Acad. Iorgu Iordan ne-a dat un șir întreg de lucrări prețioase : *Nume de locuri românești în Republica Populară Română* (București, 1952, 304 p.) și *Toponimia românească* (= TR) (București, 1963, 582 p.). Reținem articolul aceluiași : *Tautologii toponimice* (în „Buletinul științific al Secției de știința limbii, literatură și artă a Academiei Republicii Populare Române”, I, 1 — 2, p. 45 — 53). Meritorii sint apoi studiile acad. E. Petrovici : *Toponimice românești pe teritoriul R.P.R.* (în „Cercetări de lingvistică” (—CL) (II, 1957), p. 41 sq); idem, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române* (în RSI, IV, 1960, p. 48 sq); idem, *Etimologia toponimicelor Dofțana, Dofteana, Dofțaneț și a cuvîntului dohot* (în SCL, V, 1 — 2, p. 275 sq) și *Studii de dialectologie și toponimie* (B., 1970). Prețuire din plin pentru studiul lui Ion Conea : *O problemă veche, încă nerezolvată — originea numelui Muntenia* (în „Probleme de geografie”, B., VII, 1960, p. 27 — 51). Reținem apoi cele publicate de : E. Vrabie, *Privire asupra localităților cu graiuri slave în Republica Populară Română* (în RSI, VII, 1963, p. 78 sq); Constantin C. Giurescu, *Înțelesul topicului Parîng. Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu* (în „Omagiu lui Alex. Rosetti la vîrsta de 70 de ani”, B, 1965, p. 303 — 306); C. Mătasă, *Importanța toponimiei în cunoașterea trecutului* (în „Carpica”, 1968, p. 261 — 264); C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romane în regiunea carpato-dunăreană în sec. III — XI* („în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” (= AUC) (Iași, XV, 1969, p. 1 — 19); idem, *Oștirea bizantină în Cîmpia Munteană la sfîrșitul secolului al VI-lea și toponomastica* (în AUC, XVIII, 1973, p. 1 — 7). La fel remarcă, studiile următorilor autori : Virgil Nestorescu, *Note de toponomie dobrogeană* (în SS, I, p. 141 — 160); Cristofor Mironescu, *Termeni geografici popu-*

⁷⁷ Regretatul savant concepus un monumental dicționar toponimic român și în acest sens am avut cîntea să-mi încredințeze organizarea și conducerea unui colectiv, care pînă în anul 1948 a adunat mil de fișe toponimice

⁷⁸ Toate studiile din CO le-am recenzat în Vja, cit. mai sus, p. 138 — 141.

lari din zona Bicazul (în „Etnografia văii Bicazului”, Piatra Neamț, 1973, p. 21 — 33); Nicolae Vătămanu, *Istorie Bucureșteană* (București, 1973, 236 p.) — lucrare extrem de meritorie, în care între altele, se identifică toponime vechi — ; Alexandru Boldur, *Originea numelui Moldova (O ipoteză nouă)* (în RI, XXVIII, 1975, p. 935 — 940) și Constantin Turcu, *Autonomia toponimiei locale* (în „Războieni — Valea Albă și împrejurimile”, Bacău, 1977, p. 47 — 53).

Progresul științelor speciale istorice românești de după 23 August 1944 și pînă în anul 1961 este subliniat, din plin, de H. Chircă, *Quelques réalisations marquantes de l'historiographie roumaine au cours des dernières années* (în RRH, I, 1962, I, p. 271 sq) — studiu temeinic. Același lucru se poate scrie despre studiul lui C. Bălan, *Nouvelles recherches dans le domaine des disciplines auxiliaires de l'histoire* (în RRH, II, 1963, p. 387—406). pentru perioada de pînă în 1963. Și tot același lucru se poate arăta despre studiul lui C. Șerban, *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944 — 1964)* (în SAI, VII, 1965, p. 344 sq).

Din cele exprimate reiese că unele dintre științele' speciale istorice românești au căpătat o dezvoltare atît de pregnantă încît se așează pe același nivel dacă nu și mai sus față de progresul aceluiași științe din țările apusene. Astfel, în acest sens se remarcă pe prim plan numismatica, urmînd : epigrafia, filigranologia, paleografia, onomastica, sigilografia, arhivistica, diplomatica, geoistoria, heraldica și textologia. Au cam rămas în urmă : criptografia și metrologia, apoi și mai mult : genealogia, cronologia și codicologia.

Trebuie spus că datorită reducerii la minimum a orelor de predare a științelor speciale istorice în învățămîntul nostru superior în ultimul timp se constată o stagnare în progresul lor.

Pornind de la faptul că știința istorică nu se poate nicicum dispensa de științele speciale istorice, întrucît acestea constituie baza bazelor științei respective și avînd în vedere stringenta nevoie de formare a cadrelor de cercetare în domeniile științelor speciale istorice, propunem să se creeze o Școală specială, care să editeze un buletin de profil.

Constituie o necesitate stringentă a științei noastre istorice crearea bibliografiilor tuturor inscripțiilor manuscriselor documentelor și tipăriturilor românești vechi aflate în țară și peste hotare.

LES SCIENCES SPÉCIALES HISTORIQUES

RÉSUMÉ

Après avoir argumenté que la dénomination : *sciences spéciales historiques* est plus véridique que celle traditionnelle : *sciences auxiliaires de l'histoire*, l'auteur s'applique à commenter le nombre des sciences respectives, relevant que les opinions des spécialistes, à cet égard, ne coïncident pas. Ainsi, le Comité international des sciences historiques considère qu'il y en a 13, les spécialistes roumains — 21, ceux français — 11 ou bien 15 — 16. De même, les Soviétiques qui ont déployé une intense activité dans le domaine des sciences spéciales historiques opinent pour 14 et les Polonais pour 12.

Dans la première partie de l'étude on présente les voies de développement en Roumanie, durant la période 1944 — 1980, des sciences respectives, dans ce domaine étant inclus : Ecole d'archivistique, l'Institut de recherches d'archivistique, deux publications de l'Ecole d'archivistique, la Société numismatique roumaine, l'Institut d'études sud-est européennes, l'Institut d'histoire et d'archéologie de Cluj-Napoca, l'Institut d'histoire „N. Iorga”, l'Institut d'histoire et d'archéologie „A.D. Xenopol” de Jassy, l'Institut d'archéologie de Bucarest, les Musées départementaux d'histoire, le Musée d'histoire de la République Socialiste de Roumanie, l'Association des slavissants, l'Association d'études orientales ainsi qu'une série de publications des Instituts et Sociétés créés.

Dans le chapitre *Etudes d'ensemble concernant les sciences spéciales historiques* on relève les études dues à A. Sacerdoțeanu, G.T. Ionescu et D.P. Bogdan.

Mais, vu que durant la période comprise entre le 23 Août jusqu'à ce jour l'on a élaboré un très grand nombre d'études dans le domaine de diverses sciences spéciales historiques, l'auteur se penche seulement sur celles qu'il considère comme les plus méritoires, exposant au préalable, pour chaque science, l'objet qui lui est propre, dans le développement de chaque science étant présentés les éléments daces, romains, roumano-slaves, roumano-cyrilliques, roumano-grecs et orientaux.

Dans la présente étude sont analysées les sciences spéciales suivantes : l'épigraphie, la paléographie, la numismatique, la généalogie, la sigillographie, la diplomatique, l'archivistique, la chronologie, la cryptographie, la codicologie, l'héraldique, la métrologie, la filigranologie, la géohistoire, la textologie (la critique des textes) l'onomastique (l'anthroponymie et la toponymie).

Quelques-unes des sciences spéciales historiques roumaines, à savoir : l'épigraphie, la filigranologie, la paléographie, l'onomastique, la sigillographie, l'archivistique, la diplomatique, la géohistoire, l'héraldique et la textologie ont acquis un essor comparable à celui enregistrés par ces sciences dans les pays européens occidentaux.

LISTA TITLURILOR DE PERIODICE PRESCURTATE

A

AAR	Analele Academiei Române (București)
AII; AIIA- Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie și arheologie (Cluj-Napoca)
AIIA-Iași	Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași
AIIN-Sibiu	Anuarul Institutului de istorie națională (Sibiu)
ALIL-Iași	Anuar de lingvistică și istorie literară. Academia R. S. România. Filiala Iași.
Aluta	Aluta. Muzeul județean Sfântul Gheorghe
AM	Arheologia Moldovei. Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași
AMET	Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei (Cluj-Napoca)
AMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul de istorie al Transilvaniei (Cluj-Napoca)
AMP	Acta Musei Porolissensis. Muzeul de istorie și artă Zalău
Anale	Anale de istorie. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (București)
Anale „Șt. Gheorghiu”	Analele Academiei „Ștefan Gheorghiu” (București)
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis (Alba Iulia)
AR	Arhiva Românească (Iași)
ARA	Annuaire roumain de l'anthropologie (București)
ARS ist	Analele româno-sovietice, istorie (București)
AS	Arhiva Someșană. Muzeul Năsăudean (Năsăud)
ASU-Iași, filoz.	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”. Științe fizice (Iași)
ASU-Iași, ist.	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Istorie (Iași)
ASU-Iași, șt. econ.	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Științe economice (Iași)
AUB. Filoz. ist., șt. jurid. drept	Analele Universității București. Filozofie. Istorie, Științe juridice Drept
AUB. ist.	Analele Universității București. Istorie.
AUB, drept	Analele Universității București. Drept.
AUC. Ist., geogr., filol.	Analele Universității din Craiova. Istorie, geografie, filologie.
AUC. șt. econ. soc.	Analele Universității din Craiova. Științe economice și sociale

B

BAIESEE	Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen (București)
Banatica	Banatica. Muzeul județean Reșița.
Biharea	Biharea. Muzeul „Țării Crișurilor” (Oradea)
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice (București)
BOR	Biserica ortodoxă română (București)
BSNR	Buletinul Societății numismatice române (București)
Buletin	Buletin bibliografic. Academia „Ștefan Gheorghiu”. Biblioteca (București)
Buletin UNESCO	Buletinul Comisiei naționale a R. S. România pentru UNESCO (București). Din 1977 Revista UNESCO
Burladava	Buridava. Muzeul județean Vilcea (Rimnicu Vilcea)

C.

CAI	Comunicări și articole de istorie (București)
CAM	Cercetări agronomice în Moldova (Iași)
Carpica	Carpica. Muzeul județean de istorie și artă (Bacău)
CI	Cercetări istorice. Muzeul de istorie a Moldovei (Iași)
CLL	Cercetări de limbă și literatură (Oradea)
CN	Cercetări numismatice. Muzeul de istorie al R. S. România (București)
Crisia	Crisia. Muzeul „Țării Crișurilor” (Oradea)
Cumidava.	Cumidava. Muzeul județean Brașov

D.

Dacia	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne (București)
Danubius	Danubius. Muzeul județean de istorie (Galați)
DR	Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität (Freiburg)
Drobeta	Drobeta. Muzeul Porților de Fier (Drobeta-Turnu Severin)

E.

EM	Erdélyi Múzeum (Cluj)
Ethnologica	Ethnologica. Annexe à la publication: Recherches sur l'histoire des institutions et du droit (București)
ES	Era socialistă. Revistă teoretică și social-politică a Comitetului Central al P.C.R. (București)

F.

FI	File de istorie. Muzeul de istorie. (Bistrița)
Forschungen	Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Sibiu)
Forum	Forum. Revista învățământului superior (București)

G.

GB	Glasul bisericii (București)
----	------------------------------

H.

Historica	Historica. Academia de Științe Sociale și politice a R. S. România. Centrul de științe sociale din Craiova
-----------	--

I.

Ialomița	Ialomița. Studii și comunicări de muzeologie, arheologie, etnografie, istorie. Slobozia
----------	---

K.

Korunk	Korunk (Cluj-Napoca)
--------	----------------------

L.

Lb. lit.	Limbă și literatură (București)
Lb. R	Limba română (București)
LS-Oradea, geogr.	Lucrări științifice. Geografie. Institutul pedagogic Oradea
LS-Oradea, ist.	Lucrări științifice. Seria B. istorie, științe sociale, filologie, pedagogie, educație fizică. Institutul Pedagogic Oradea

M.

MA	Mitropolia Ardealului (Sibiu)
Manuscriptum	Manuscriptum. Muzeul literaturii române (București)
Marisia	Marisia. Muzeul județean Tîrgu Mureș.
Marmatia	Marmatia. Muzeul județean Maramureș (Baia Mare). Din 1977 Anuarul Marmatia
MB	Mitropolia Banatului (Timișoara)
MI	Magazinul istorie (București)
MIM	Materiale de istorie și muzeografie (București)
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei (Iași)
MN	Muzeul național (București)
MO	Mitropolia Olteniei (Craiova)
Moussios	Moussios. Studii și cercetări de istorie locală. Buzău.
MSI	Memoriile secției de științe istorice Academia Republicii Socialiste România (București)
Művelődés	Művelődés (București)

N.

NEH	Nouvelles Etudes d'Histoire (București)
Nyelv	Nyelv-és Irodalomtudományi közlemények (Cluj-Napoca)

O.

Oltenia	Oltenia. Studii și comunicări. Muzeul Olteniei. Craiova.
----------------	--

P.

PB	Probleme de bibliologie
PE	Probleme economice
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie. Muzeul „Delta Dunării” Tulcea
Pontica	Pontica. Muzeul de arheologie Constanța
Potaissa	Potaissa. Studii și comunicări. Muzeul de istorie. Turda.

R.

RA	Revista arhivelor. Direcția generală a Arhivelor Statului București
RB	Revista bibliotecilor (București)
RCFR	Revista Căilor Ferate Române (București)
RE	Revista economică. Institutul central de cercetări economice (București)
REF	Revista de etnografie și folclor (București)
RF	Revista de filozofie (București)
RFol.	Revista de folclor (București)
RHID	Recherches sur l'histoire des institutions et du droit (București)
RESEE	Revue des études sud-est européennes (București)
RHSEE	Revue historique du sud-est européen (București)
RI	Revista de istorie. Academia de Științe sociale și politice a R. S. România. Secția de istorie și arheologie (București)
RIHM	Revue internationale d'histoire militaire. Commission roumaine d'histoire militaire (București)
RIR	Revista istorică română (București)
R.ist.	Revista istorică (București)
RITL	Revista de istorie și teorie literară (București)

RL	România literară (București)
RM	Revista muzeelor (București)
RRM, seria MIA ; seria M	Revista muzeelor. și monumentelor. Seria monumente istorice și de artă ; Seria muzee (București)
RP	Revista de pedagogie (București)
RRD	Revista română de drept (București)
RREI	Revue roumaine des études internationales
RRH	Revue roumaine d'histoire (București)
RRHA	Revue roumaine d'histoire de l'art. Série beaux-arts (București)
RRSS, E	Revue roumaine des sciences sociales. Sociologie, Economie, Philologie
RRSI	Revista română de studii internaționale (București)
RRSS, P	Revue roumaine des sciences sociales. Philologie
RRSS, S	Revue roumaine des sciences sociales. Sociologie
RS	Revista de statistică (București)

S.

SAI	Studii și articole de istorie (București)
SAM „N. Bălcescu”	Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu” (Balcești pe Topolog)
SAO	Studia et Acta Orientalia (București)
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis Muzeul județean Hunedoara (Deva)
SB	Studia bibliologica (București)
SC	Studiul clasice (București)
SCA	Studii și cercetări de antropologie (București)
SCAI	Studii și comunicări. Arheologie-Istorie Muzeul Brukenthal Sibiu
SCB	Studiul și cercetări de bibliologie (București)
SC-Caransebeș	Studii și comunicări de etnografie-istorie (Caransebeș)
SCDB	Studii și cercetări de documentare și bibliologie
SCE	Studii și cercetări economice. Academia de științe economice (București)
SCIA. art. pl.	Studii și cercetări de ist. artei. Seria arte plastice
SCI-Cluj	Studiul și cercetări de istorie (Cluj)
SCI-Golești	Studiul și comunicări de istorie și etnografie Golești Argeș
SCI-Iași	Studii și cercetări istorice (Iași)
SCIM	Studii și cercetări de istorie medie. (București)
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. Institutul de arheologie (București)
SCCL	Studii și cercetări lingvistice
SCMS	Studii și cercetări. Muzeul satului (București)
SCN	Studiul și cercetări de numismatică. Institutul de arheologie (București)
SC-Satu Mare	Satu Mare. Muzeul județean Satu Mare
SCȘ, ist.	Studii și cercetări științifice. Istorie (Iași)
SE	Studiul de economie (Timișoara)
SFL	Studii de folclor și literatură (București)
SGB	Studii de geografie Banatului (Timișoara)
SM	Studii muzeale. Muzeul de artă al R. S. România (București)
SMI	Studiul și materiale. Istoria. Muzeul județean Suceava. Din 1977, Suceava. Anuarul Muzeului județean.
SMIIS, Dîmb.	Studiul și materiale de istorie și istoria culturii. Muzeul județean Dîmbovița
SMMIM	Studiul și materiale de muzeografie și istorie militară (București)
SMI Med	Studiul și materiale de istorie medie (București)
SMI Mod	Studiul și materiale de istorie modernă (București)
S Mz	Studii de muzicologie (București)
SRIR	Studii și referate privind istoria României
Studii BB geogr.	Studia Universitatis Babeș Bolyai—Geographica (Cluj Napoca)
Studia Babeș-Bolyai, hist.	Studia Universitatis Babeș-Bolyai — Historia, (Cluj-Napoca)

Studia BB oecon	Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Oeconomica (Cluj-Napoca)
Studia BB jurispr.	Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Jurisprudentia (Cluj-Napoca)
S-RI	Studii. Revistă de istorie (Bucureşti)
ST	Studii teologice (Bucureşti)
SV	Studii vlăcene (Râmnicu Vâlcea)

T

Terra Nostra	Terra Nostra. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România (Bucureşti)
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului (Timişoara)

U

UCIPR	Unitate şi continuitate în istoria poporului român
Utunk	Utunk (Cluj-Napoca)

V

Valachica	Studia Valachica 1969 1971; Acta Valachica 1972; Scripta Valachica 1973; Documenta Valachica 1974; Archiva Valachica 1976; Valachica 1977. Muzeul judeţean Dâmboviţa (Tîrgovişte)
VS	Viitorul social (Bucureşti)

Z

Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad.
----------	---------------------------------

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XE. NOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU–MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SERIE BEAUX-ARTS
 - SERIE THÉÂTRE–MUSIQUE–CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, 1978, 158 p., 8,25 lei.
- ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Burebista and his Time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural history*, 1978, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere, IV, Oratorie, II, Partea IV (1874—1878)*, 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Rabociata solidarnosti v Rumânii (1921—1944 gg)*, 1978, 232 p., 11 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-baleanic*, 1978, 216 p., 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștii și epopeea independenței 1877—1878*, 1978, 198 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României eulose din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 332 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

RM ISSN CO—3870

„I.P. Informația c. 2431

43 856

www.dacoromanica.ro

Lei 20